ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMINE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. III

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMINE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

REDACTOR RESPONSABIL

BARBU T. CÂMPINA

VOL. III

1959

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

Vol. III 1959

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'HISTOIRE

ÉTUDES ET MATÉRIAUX D'HISTOIRE MÉDIÉVALE

IIIe vol. 1959

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

ОЧЕРКИ И МАТЕРИАЛЫ ПО СРЕДНЕЙ ИСТОРИИ

Том III 1959

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

CRONICA LUI BALTASAR WALTHER DESPRE MIHAI VITEAZUL ÎN RAPORT CU CRONICILE INTERNE CONTEMPORANE

DE

DAN SIMONESCU

IZVOARE. STADIUL PROBLEMEI ÎN CERCETĂRILE ANTERIOARE

Înainte de a intra în miezul chestiunii, găsesc necesar să prezint izvoarele narative principale care sînt implicate în studiul acestei probleme. Vitejeştile lupte ale lui Mihai Viteazul au avut încă din vremea săvîrşirii lor un răsunet european, pentru că ele urmăreau eliberarea de sub jugul şi exploatarea otomană nu numai a poporului romîn, dar şi a tuturor popoarelor creştine balcanice, căzute sub aceeaşi stăpînire otomană; totodată victoria lui Mihai ar fi adus şi consolidarea altor popoare în faţa puterii imperiului otoman, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. La această dată, imperiul otoman avea sub ascultarea sa toate popoarele Peninsulei Balcanice (albanezi, bulgari, croaţi, greci, sîrbi), Ţara Romînească şi Moldova, hanatul Crimeii, Transilvania şi regatul ungar. Turcii dispuneau de toate produsele şi bogăţiile materiale şi în parte de armatele acestor popoare supuse [1]. Primejdia otomană ameninţa fulgerător Italia, de care o despărţea numai Marea Adriatică; se apropia de întinsul regat polon, de Austria, unde conducea împăratul habsburg Rudolf II [2] şi de puternicul imperiu rus. Acţiunile militare ale lui Mihai Viteazul (1593—1601) au zădărnicit aproape un deceniu posibilităţile turcilor de a mai exploata economic şi militar o parte din popoarele supuse şi au stăvilit pentru totdeauna planurile turceşti de expansiune teritorială spre vest.

---

[1] Cf. K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. IX, ed. rusă, p. 373 şi urm.; *ibidem*, vol. XVI, p. 22.

[2] Născut la 1552, mort la 1612, Rudolf a fost împăratul Germaniei (1576—1612), regele Boemiei (1575—1609) şi regele Ungariei (1572—1608).

Participarea lui Mihai în *Liga sfîntă*[1] a făcut ca la curtea domnească din București și Tîrgoviște, la sediul temporar al lui Mihai de la Alba Iulia și în alte localități unde acționa el, să se adune numeroși agenți diplomatici străini, militari, scriitori și spioni ai popoarelor participante; toți aceștia urmăreau cu interes desfășurarea evenimentelor, scriau rapoarte informative pe care apoi le trimiteau șefilor lor politici și militari pe care-i acreditau pe lîngă domnitorul romîn. Astfel, ne aflăm azi în fața unui imens material documentar scris în limbile italiană, maghiară, germană, polonă, latină, romînă, rusă, care constă în lungi rapoarte diplomatice, documente informative și scurte solicitări de ajutoare (bani, ostași, provizii alimentare, armament etc.)[2]. Nu lipsesc nici narațiunile istorice, cronicile mai mult sau mai puțin obiective[3], nici operele literare beletristice[4], nici operele de artă plastică contemporane[5] inspirate toate din luptele și victoriile voievodului muntean.

Între narațiunile istorice contemporane se numără și cronica compusă în latinește de Baltasar Walther, începută la Tîrgoviște, în 1597, și imprimată la Görlitz, în Silezia, în 1599[6]: „Scurtă și adevărată descriere a faptelor săvîrșite de Io Mihai, domnul Țării Romînești, prea strălucitul, prea măritul și prea viteazul conducător de oaste, împotriva dușmanilor patriei sale și ai creștinătății. Adunată întocmai la curtea lui din Tîrgoviște, prin munca și strădui̦nța lui Baltasar Walther cel tînăr, silezianul".

Autorul cronicii declară în introducerea omagială adresată nobililor germani care i-au imprimat opera, între alte idei importante, următoarele: „am căpătat în iunie și iulie ale anului 1597 un scurt text despre faptele săvîrșite, alcătuit în limba romînă la curtea din Tîrgoviște, de dumnealui logofătul și aprobat de însuși voievodul; care text <aflat> tradus în limba

[1] După cum se știe, în *Liga sfîntă* au intrat Austria, Spania, statul papal, statele de Nord ale Italiei (Parma, Modena, Toscana), Muntenia, Moldova (sub domniile lui Aron Vodă și Ștefan Răzvan), Ungaria și principatul Transilvaniei.

[2] Dintre aceste materiale amintesc numai volumele compacte: *Documente privitoare la istoria romînilor*, (colecția Hurmuzaki), vol. III (ambele părți), vol. IV (ambele părți), vol. XI, XII, vol. XVI două părți, vol. I din Suplementul I și vol. I—II din Suplementul II (editori F. Hurmuzaki, C. Esarcu, N. Iorga și I. Bogdan); *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Romînești*, publicate de dr. Andrei Veress (vol. IV, V, VI), Buc., 1932—1933; P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Buc., 1938. In ceea ce privește limitele de clasă ale politicii externe și interne a lui Mihai Viteazul, vezi, de pildă, N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, Ed. Academiei R.P.R., 1953, p. 262—264; St. Ștefănescu, *Elemente comune de civilizație feudală în ță ile romîne și în Rusia: Procesul legării de glie a țăranilor la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, în *Studii*, an. XII (1959), nr. 2, p. 87—102; P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor romîne în epoca feudală*, în *Studii și referate privind Unirea Principatelor* (în curs de apariție).

[3] O bibliografie bogată a lor, s-a alcătuit pentru opera clasică a lui N. Bălcescu, *Istoria romînilor sub Mihai Vodă Viteazul* (1847—1851). Vezi N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, Buc. Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 351—361.

[4] N. Cartojan, *O dramă populară italiană a lui Giulio Cesare Croce despre Sinan Pașa și vitejiile romînești*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu* (volum omagial), Buc., 1936, p. 221—228, cu bibliografia în notele p. 221.

[5] Charles Göllner, *Quelques plaquettes françaises contemporaines sur Michel le Brave.* Trois mémoires sur Michel le Brave, Paris, 1938, p. 20—40 (colecția „Études roumaines sous les auspices de l'École roumaine en France").

[6] În citatele care urmează folosim ed. și trad. noastră din volumul de față sub titlul abreviat: B. Walther, *Scurtă descriere.*

polonă, tălmăcindu-l eu, la rîndul meu în limba latină, îl înconjurai cu împrejurările adunate nu atît de la romîni, cît de la alţi oşteni însemnaţi şi vrednici de crezare" [1]. În rîndurile care preced această afirmaţie, B. Walther mai mărturiseşte că opera a fost obţinută „prin mijlocirea eminentă a măritului domn Andrei Taranovski, care a purtat mai bine de 15 solii prin diferite ţări, şi are cea mai mare dragoste pentru domn" [2] <Mihai>. N-avem motive să punem la îndoială afirmaţiile lui B. Walther. Dacă scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulungul Muscelului, din 1521, presupune prin structura ei gramaticală şi lexicală o *tradiţie literară romînă* mai veche, cu un secol [3], negreşit că la curtea lui Mihai Viteazul s-a putut redacta cronica faptelor lui în limba ţării. „Cancelarul" autor al cronicii romîne de la sfîrşitul secolului al XVI-lea a fost identificat de N. Iorga în persoana lui Teodosie Rudeanu, care a fost într-adevăr logofătul lui Mihai Viteazul [4], iar cercetătorii ulteriori au admis identificarea propusă [5]. Mai puţin precisă este referinţa lui B. Walther cu privire la traducătorul în limba polonă ; în orice caz, el nu spune că traducătorul a fost Andrei Taranovski, cum interpretează Iorga, Cartojan şi alţii, ci că acesta a fost numai mijlocitorul, persoana influentă pe lîngă domnitor, care a admis ca Walther să intre în posesia cronicii oficiale, „aprobată de însuşi domnitorul" şi să o traducă în limba latină.

Afirmaţiile lui Walther sînt de o însemnătate deosebită pentru istoriografia romînă veche, deoarece ele dezvăluie existenţa unei cronici în limba romînă, scrisă în mod oficial de logofătul Teodosie Rudeanu, pentru a preamări faptele războinice ale lui Mihai Viteazul, urmărindu-le, cel puţin în forma intermediarului latin al lui B. Walther, pînă spre sfîrşitul anului 1597.

Dar cronica lui Teodosie, traducerile ei şi prelucrarea amplificată a lui B. Walther n-au fost singurele izvoare narative contemporane consacrate domniei lui Mihai Viteazul, urzite şi scrise paralel cu desfăşurarea faptelor chiar pe teritoriul unde se desfăşurau luptele de eliberare.

În componenţa *Istoriei Ţării Romîneşti* (1290 — ian. 1690), atribuită lui Stoica Ludescu intră şi „. . . istoria lui Mihai Vodă, fiiul lui Petraşco-Vodă, carele au făcut multe războaie cu turcii pentru creştinătate . . ." [6]. Autorul anonim a folosit pentru „istoria lui Mihai vodă" o cronică contemporană, introducînd-o în opera sa *Istoria Ţării Romîneşti*. Interpolarea anonimului este evidentă, pentru că „istoria lui Mihai Vodă" este mult mai dezvoltată, mai bogată în amănunte decît restul cronicii. După părerea lui N. Iorga „ea nu e cronică de Curte, fiindcă Mihai dispare uneori în dosul boierilor săi . . . Ea e poate numai o cronică a Buzeştilor", pentru că, argumentează Iorga, „Buzeştii se găsesc totdeauna în linia întîia în

[1] B. Walther, *Scurtă descriere*, p. 59. În citatele care vor urma, voi folosi numai traducerea, nu şi textul latin, care însă poate fi verificat în coloana paralelă a ediţiei de faţă.

[2] *Ibidem*, p. 59.

[3] Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, VI, Buc., 1946, p. 77, admite că „s-a scris romîneşte în veacul al XV-lea".

[4] N. Iorga, *Cronicele muntene. Întîiul memoriu. Cronicele din secolul al XVII-lea*, Buc., 1899, p. 10—11. Voi prescurta *Cronic. munt.* N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti*, ed. a II-a, vol. I, Buc., 1925, p. 163—164.

[5] N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. I, Buc., 1940, p. 85—87.

[6] *Magazinul istoric pentru Dacia*, IV (1847), p. 277—301 (presc. *Magazin*).

povestire [1]. N. Iorga neagă orice înrudire între ceea ce numește el „cronica Buzeștilor" și cronica lui B. Walther. „Nu există între cele două lucrări altă asemănare decît a subiectului" [2]. De o părere complet opusă este istoricul literar N. Cartojan care afirmă că „ambele cronici, în schema lor, se suprapun una peste alta" [3]. Neputînd însă nega deosebirile dintre cele două cronici, Cartojan ajunge la următoarea concluzie: „avem dar la baza ambelor cronici un fond comun; aceeași canava ... care, foarte probabil, a trebuit să fie cronica scrisă la curtea lui Mihai Viteazul", adică cronica pierdută a lui Teodosie. Fără a mă pronunța în momentul acesta asupra uneia sau alteia din opinii, este necesar să atrag atenția că ambii cercetători, dat fiind caracterul general al lucrărilor unde au emis opiniile lor, numai au anunțat aceste opinii, dar nu le-au documentat printr-un studiu comparativ al celor două cronici, astfel că problema filiației dintre cele două cronici a rămas încă deschisă.

Afară de aceasta, studiul comparativ trebuie să se întindă mai departe și asupra altor izvoare narative contemporane care tratează domnia lui Mihai Viteazul. Mă gîndesc nu atît la cunoscutele două poeme grecești versificate, una a vistiernicului Stavrinos [4], scrisă în zilele de 1—2 febr. 1602 în cetatea Bistriței (Transilvania); cealaltă a poetului Gheorghe Palamed [5], datată 15 dec. 1607 și scrisă la curtea cneazului ortodox Vasile din Ostrog, prietenul, singurul prieten al lui Mihai Viteazul în mediul politic și catolic al Poloniei [6].

Pentru cel ce privește mai adînc în conținutul izvoarelor contemporane, atenția se îndreaptă în mod deosebit asupra celor două rapoarte pe care însuși Mihai Viteazul le-a scris și adresat aliatului său, împăratul Rudolf al II-lea. Rapoartele lui Mihai Viteazul sînt dezvoltate, au proporțiile unor memorii amănunțite asupra faptelor săvîrșite de el, începînd cu încredințarea domniei de către turci și terminînd cu nesfîrșitele intrigi și cu perfidele uneltiri puse la cale împotriva lui și a împăratului însuși, de „ardeleni", cum numește el o grupă trădătoare de nobili unguri, secui și nemți, încurajați în planurile lor de G. Basta și Sig. Báthory.

Primul memoriu a fost compus de Mihai Viteazul în romînește și tradus în limba italiană. El a fost descoperit la Florența, în arhiva rămasă de la marele duce Cosimo, care a trimis voievodului romîn mai mulți nobili și ostași toscani, ca ajutor în luptele cu turcii. Descoperitorul, Angelo

[1] N. Iorga, *Cronic. munt.*, p. 10—11 și în *Istoria literaturii romînești*, ed. a II-a, Buc., 1925. p. 164—166.

[2] N. Iorga, *Cronic. munt.*, p. 10.

[3] N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. I, Buc., 1940, p. 88.

[4] Poemul lui Stavrinos, intitulat — traduc titlul grecesc: „*Vitejiile prea evlaviosului și prea viteazului Mihail voevod*", publicat întîi la Veneția pe la 1638, a fost tradus în romînește de T. M. Eliat (1837) și de I. C. Massim (1862). Pentru bibliografia problemei, vezi D. Russo, *Poeme grecești întru slava lui Mihai Viteazul*, în D. Russo, *Studii istorice greco-romîne.Opere postume*, vol. I, Buc., 1939, p. 114—121.

[5] D. Russo, *op. cit.*, p. 145—151.

[6] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Buc., 1936, p. 192—194. Același, *Istoria Poloniei*. Curs ținut la Universitatea din București, 1937, p. 355—356 (litografiat).

Pernice, l-a şi publicat [1], iar N. Iorga a prezentat o recenzie critică asupra publicaţiei lui Pernice [2]. Memoriul nu este datat, dar Mihai arătînd răbdarea şi suferinţele lui, spune „am îndurat 7 ani de-a rîndul", ceea ce ar ajuta la datarea memoriului prin anul 1600. Cum era şi firesc, conţinutul memoriului trebuia pus în legătură cu alte izvoare narative contemporane; cercetarea aceasta a fost în parte întreprinsă de istoricul clujean I. Crăciun [3]. Punînd faţă în faţă memoriul lui Mihai cu referinţele despre Mihai transmise de Petru Grigorovici Armeanul cronicarului ardelean Ştefan Szamosközy, care le-a folosit în ale sale „însemnări" ungureşti [4], I. Crăciun ajunge la următoarea concluzie: „Cum la Armeanul ştirile sînt însemnate aproape întotdeauna pînă la cele mai mici amănunte, iar în „Memoriu" aceleaşi ştiri sînt expuse uneori ceva mai perifrastic — fără a fi lipsite de preciziuni —, se pare că memoriul lui Mihai e rezumat după materialul Armeanului" [5]. Dar această opinie este amplificată — şi într-o mică măsură chiar alterată — de o altă opinie ipotetică, ce ţine seama şi de opinia lui Iorga, care socoteşte memoriul drept „dictatul" însuşi în romîneşte al lui Mihai; iată cuvintele lui I. Crăciun: „De altfel, memoriul întreg a putut fi scris de Armeanul sub ochii domnului — Mihai, după părerea curentă, nu cunoştea limbile apusene... şi deci n-a putut scrie el, direct — care îşi dicta în anumite locuri unele întîmplări" [6]. Comparaţia memoriului domnesc trebuie extinsă şi la alte izvoare narative contemporane referitoare la domnia lui Mihai, scrise pe teritoriul nostru [7]. Credem că numai un astfel de examen critic al izvoarelor interne — unele datorite chiar străinilor — va putea aduce lumină asupra înrudirii dintre ele şi prin aceasta şi asupra conţinutului cronicii oficiale a lui Teodosie Rudeanu, pierdută azi.

Mai puţin important pentru problema urmărită de noi este al doilea memoriu al domnitorului, din 17 ianuarie 1601, în orice caz posterior memoriului precedent. De acesta se deosebeşte prin aceea că stăruie mai mult asupra treburilor ardelene, deci asupra unei părţi care nu este comună cronicii lui Walther, în timp ce primul memoriu al lui Mihai stăruie asupra luptelor purtate cu turcii şi tătarii pe teritoriul Ţării Romîneşti şi al Bulgariei, lupte care fac obiectul principal al naraţiunii istorice a lui Walther.

---

[1] Angelo Pernice, *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia, alla fine del secolo XVI*, în *Archivio storico italiano*, 1925, p. 282—297 (textul memoriului), p. 249—275 (studiul introductiv) şi p. 276—281 (notele de călătorie în Valachia şi Transilvania ale lui Silvio Piccolomini, cunoscutul comandant al celor vreo sută ostaşi italieni care au luptat la asediul cetăţii Giurgiu, noiembrie 1595). În romîneşte s-a tradus, *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuşi*, Sibiu, 1926 (Nr. 137 din „Biblioteca populară a Asociaţiunii").

[2] N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi*, Buc., 1925.

[3] Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la romîni 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 20—36.

[4] Sub titlul: „Întîmplări din vremea lui Mihai vodă" şi în notă marginală: „1594 et sequentibus" din tradiţia lui Petru Armeanul; vezi I. Crăciun, *op. cit.*, p. 98—110; ultimele ştiri date de Petru Armeanul se opresc la întîmplări din anul 1598.

[5] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 34.

[6] *Ibidem*, p. 35, nota 6.

[7] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 77—89 a făcut un examen comparativ între cronicile lui Walther, Szamosközy şi Radu Popescu (la dînsul „Căpitanul" Filipescu), dar numai pentru puţinele rînduri referitoare la originea lui Mihai Viteazul.

Memoriul din 17 ianuarie 1601 a fost prezentat personal de Mihai Viteazul împăratului Rudolf, în timpul vizitei ce a făcut la curtea imperială din Viena și Praga între 25 dec. 1600 — martie 1601 [1]. Ambele rapoarte, prin întinderea lor, prin mărturisirea lirică și sinceră a autorului, prin tonul lor narativ, se depărtează de formularul diplomatic obișnuit, apropiindu-se de tipul cronicilor istorice. De altfel, această particularitate a narațiunii ample istorice o au mai toate lungile rapoarte diplomatice scrise de străinii care se perindau neîncetat pe cîmpul de luptă și la curtea lui Mihai Viteazul, mai ales în primii ani ai domniei lui. Ei participau la evenimente ca ostași luptători, soli, agenți politici și spioni, scriitori și cronicari ai evenimentelor despre care erau obligați a referi. Știm aceasta și din mărturiile lui B. Walther, făcute la începutul cronicii sale ; sosit la Tîrgoviște, el află „din mai multe scrieri ale unor bărbați și militari vestiți" despre victoriile strălucite ale lui Mihai, în luptele lui cu turcii și tătarii. Două observații adaugă Walther față de această prea bogată literatură de referințe : întîi, că nu toate scrierile înfățișează faptele domnitorului într-o „povestire mai completă" ; a doua, că mulți din cîți au talent și cunosc faptele, întîrzie „a însemna în scris lauda eroicelor virtuți ale neînvinsului și statornicului conducător al oastei creștine". Această din urmă observație nu era numai a lui Walther, ci și a altor „prea străluciți bărbați" de la curte. Din îndemnul *tuturor* au ieșit dar dorința și sarcina ca Walther să dea la lumină scrierea pe care o merită celebrarea eroului [2]. Iată și alte cîteva nume de scriitori care au stimulat o literatură informativă foarte bogată și uneori senzațională pentru Occidentul căruia o adresau, în jurul faptelor săvîrșite de voievodul romîn ; *Filippo Pigafetta*, autorul mai multor memorii [3], scrise la vîrsta de 62 ani, pe baza celor văzute de el personal și a informațiilor luate de la combatanți. *Silvio Piccolomini*, comandantul ostașilor toscani trimiși de Ferdinand Medici, cam 100 la număr, scrie despre luptele din noiembrie 1595, date în jurul cetății Giurgiu [4]. *Simion Genga*, secretarul de limbă italiană al principelui Sigismund Báthory, scrie fratelui său Ioan Baptista Genga, ambasadorul lui Sigismund Báthory la Roma, referințe despre luptele cu tătarii [5]. Călugărul franciscan *Giuseppe Piscullo da Malfi* semnează între altele un memoriu referitor la fortificațiile orașelor Tîrgoviște, București și Giurgiu [6]. *Carlo Magno*, agent imperial, informa

[1] Publicat, la noi, cu traducere alături, întîi de A. Papiu Ilarian, în *Tezaur*, I, p. 249—271. Reeditat în traduceri revizuite de Al. Lapedatu, *Din zilele de cădere ale lui Mihai vodă Viteazul*, Buc., 1908, p. 32—45 și de N. Iorga, *Scrisori de boeri, scrisori de domni*, ed. a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 240—259. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 230—237, nr. 195. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, Buc., 1935, p. 120—122 (analiza lui).

[2] B. Walther, *Scurtă descriere*, p. 59.

[3] Dr. Andrei Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, Buc., 1924, p. 37—44, 51—53, 55—64, 66—75, cinci memorii dintre 18 oct.—6 dec. 1595, scrise în Tîrgoviște, Brașov, Sibiu și Alba-Iulia.

[4] *Ibidem*, p. 44—51, 53—55, 64—66, patru memorii dintre 19 oct.—14 noiembrie 1595. Pentru actele diplomatice și militare ale tuturor acestor scriitori, vezi sub numele respectiv indicii colecțiilor de documente citate mai sus la p. 8, nota 2.

[5] *Ibidem*, p. 33—36.

[6] Datat : Viena, 10 noiembrie 1596 (*Ibidem*, p. 75—84).

direct şi indirect pe Rudolf de rezultatul soliilor lui Mihai vodă [1]. Dintre scriitorii maghiari menţionăm pe *Nicolae Istvánffy*, care pe timpul abdicării lui Sigismund Báthory şi a retragerii lui la Oppeln (lunile de primăvară şi vară ale anului 1598), a fost comisarul lui Rudolf la Alba Iulia [2]. *Petru Pellerdi*, autorul unui memoriu datat „sub cetatea Giurgiului, 1 noiembrie 1595", care, pentru importanţa lui s-a şi tipărit în 1596, la Németujvár [3]. Însuşi Mihai Viteazul avea la curtea şi în oastea sa agenţi şi numeroşi străini, care au devenit scriitori de cronici şi informatori ai altora, cum de pildă pe vistiernicul Stavrinos, poetul Gh. Palamed, agentul diplomat Petru Grigorovici Armeanul, raguzanii oameni de afaceri Ioan de Marini Poli şi fratele său Pascal etc. Toţi aceşti străini au lăsat naraţiuni despre evenimente, descrieri ale oraşelor romîneşti, portrete ale domnitorului romîn şi menţiuni despre boierii lui viteji, despre ţăranii romîni ostaşi.

Scrierile lor sînt diferite ca concepţie, conţinut şi obiectivitate. Unii dintre ei sînt scriitori militari (S. Piccolomini, Piscullo da Malfi); alţii înfăţişează descrieri etnografice (F. Pigafetta, P. Pellerdi), Carlo Magno scrie abile rapoarte diplomatice, Petru Armeanul referate obiective; B. Walther exprimă totul într-o formă literară aleasă, iar Stavrinos şi Palamed scriu poeme versificate. Unii înfăţişează acţiunile domnitorului cu simpatie şi admiraţie (B. Walther, Stavrinos, Palamed), în timp ce alţii — cum de ex. St. Szamosközy [4] şi cronicarii saşi din Transilvania S. Nösner, Marcus Fuchs, Simon Massa [5] — deformează adevărul [6] şi manifestă deseori sentimente de ură şi dispreţ pentru domnitorul şi poporul romîn, probabil şi din cauza suferinţelor personale îndurate de ei în timpul stăpînirii Transilvaniei de Mihai Viteazul.

Cert este însă că acest mediu scriitoricesc din jurul lui Mihai Viteazul a stimulat într-o foarte mare măsură interesul pentru naraţiunea istorică şi descrierea faptelor militare, interes care explică şi crearea unei literaturi istorice naţionale oficiale, care trebuia să ia poziţie şi atitudine faţă de diversitatea ştirilor contemporane străine.

Studiul de faţă îşi propune tocmai acest lucru, pe baza analizei interne a diferitelor izvoare narative contemporane, să lămurească şi să caracterizeze diferitele cronici interne de limbă romînă sau străină, privitoare la domnia lui Mihai Viteazul. Atenţia principală se va îndrepta, însă, asupra operei *Res gestae Michaelis* a silezianului B. Walther. Opera acestuia va fi punctul de plecare şi central al studiului, care se va termina cu re-

---

[1] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. II, Buc., 1935, indice, sub voce (comentariul diferitelor lui acte diplomatice, publicate în Hurmuzaki, *Documente*).

[2] Însăşi cronica Ţării Romîneşti aminteşte de această misiune a lui N. Istvánffy (*Magazin*, IV, 288).

[3] Dr. A. Veress, *Bibliografia romîno-ungară*, vol. I, Buc., 1931, p. 61, nr. 126. Acelaşi, *Campania creştinilor...*, p. 5, nota 1.

[4] Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, Cluj, 1928, p. 38—42, analizează şi explică ştiinţific atitudinea duşmănoasă a cronicarului faţă de romîni.

[5] Operele lor publicate în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, vol. IV, Braşov, 1903, p. 154—174 (Simon Nösner) şi V, p. 267—373 (Simon Massa şi Marcus Fuchs).

[6] La aceste exemple s-ar putea adăuga şi memoriile scrise de italieni, care — s-a dovedit — supraapreciază contribuţia ajutorului italienesc în luptele de la sfîrşitul anului 1595.

editarea cronicii lui latine şi a traducerii ei romîne. Însă traducerea din 1862 a lui Papiu Ilarian, latinizantă, cu omisiuni şi adesea prea liberă, va fi complet revizuită.

Scopul lucrării de faţă este de a pune la îndemîna cercetătorilor un izvor care, în ediţiile anterioare (1599, 1603, 1770 şi 1862) era greu de consultat. Acest izvor este de mare valoare istorică, nu numai pentru că se referă la anii de luptă a lui Mihai Viteazul pentru libertate şi independenţă naţională, dar şi pentru că el ridică probleme în legătură cu începuturile istoriografiei noastre în limba romînă. În lumina criticii interne a cronicii vor fi aduse contribuţii şi precizări noi şi în această problemă [1].

BALTASAR WALTHER ŞI CRONICA SA

Elemente autobiografice în cronică. Deşi cronica lui B. Walther a fost folosită ca izvor de mîna întîia, începînd cu Gh. Şincai (prin 1809) şi pînă în zilele noastre, totuşi nimeni nu s-a oprit să cerceteze mai adînc conţinutul ei şi condiţiile în care a scris-o autorul. Puţinele date autobiografice din opera lui, pentru moment, sînt singurele surse utilizabile în legătură cu această problemă.

N. Bălcescu scrie că B. Walther a fost „chemat" în Ţara Romînească pentru „a îngriji de învăţătura lui Pătraşcu, feciorul cel mare al lui Mihai" [2]. Nu cunoaştem nici un izvor documentar care să confirme afirmaţia lui Bălcescu; la această opinie a ajuns orientîndu-se, probabil, după cunoscutele versuri cu care se termină cronica: „Elegie la aniversarea naşterii d. d. Petru, vlăstar domnesc din domnul Ţării Romîneşti, scrisă şi înfăţişată chiar la sărbătoarea sfinţilor Petru şi Pavel, la Tîrgovişte, în anul 1597" [3]. În acest an, scrie Walther [4], Pătraşcu împlinea 13 ani. Într-adevăr, în Occidentul medieval, era obiceiul ca la aniversările şi onomasticile elevilor nobili sau princiari, profesorii lor să le închine „epigrame" omagiale; în toate aceste cazuri, însă, se făcea menţiune despre raportul şi situaţia de *magister — discipulus*, iar urările respective sugerau foloasele învăţăturii, ceea ce nu este cazul cu „elegia" lui B. Walther. De altă parte, din analiza internă a cronicii, reiese că Walther a stat la curtea lui Mihai, în Tîrgovişte, numai lunile iunie şi iulie 1597 şi că rostul lui aici a fost cu totul de altă natură.

Nu pare verosimilă nici ipoteza lui N. Iorga, că B. Walther, „junior silezianul" — cum semnează el — este rudă cu Gulielm Walther care a însoţit în ţara noastră pe Jacques Bongars (1546—1612), călătorul francez

---

[1] Astfel se va îndeplini o veche dorinţă sugerată de N. Iorga, bun cunoscător al izvoarelor epocii, el însuşi editorul şi comentatorul celor mai multe şi mai bune dintre aceste izvoare; acesta scria că cronica lui B. Walther „ar putea fi revăzută de cineva care ar face astfel din această cronică o lectură foarte plăcută şi pentru vremea de astăzi". (N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti. Introducere sintetică*, Buc., 1929, p. 60, nota 1).

[2] N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, *Istoria Romînilor sub Mihai-vodă Viteazul*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 181—183.

[3] B. Walther, *Scurtă descriere*, p. 95.

[4] *Ibidem*, p. 94.

pe vremea lui Petru Cercel [1]. Baltasar era silezian, dar nu a venit la curtea lui Mihai ca ostaş, între cavalerii silezieni trimişi ca ajutor militar de împăratul Rudolf.

Walther a sosit în ţară în iunie 1597 şi sosirea lui nu este străină de sosirea unei întregi solii polone condusă de polonezul Stanislas Golski, pe care-l numeşte chiar „patronul" său. Walther — ca şi întreaga solie — a stat în ţară lunile iunie şi iulie. Cronica ne permite să reconstituim faptele săvîrşite de Walther în cursul celor două luni. El cunoştea limba polonă şi avea legături cu polonezii. Primul fapt relevat, este cunoştinţa lui cu Andrei Taranovski, diplomatul polonez, „care are cea mai mare dragoste pentru domn" (*amicissimi Palatino*). Prin mijlocirea acestuia, Walther ajunge în stăpînirea cronicii oficiale de la curtea lui Mihai, scrisă romîneşte de cancelarul curţii (logofătul Teodosie) şi tradusă în limba polonă; din limba polonă el a tradus-o în latineşte în cursul acestor două luni, amplificînd-o, cum vom vedea, cu alte ştiri [2].

A fost primit la palatul domnitorului, şi aici — scrie Walther — „pe cînd eram noi înşine de faţă", la 10 iulie, solii sîrbi, „trimişi în ascuns", propun lui Mihai 10 000 ostaşi ai popoarelor balcanice, care să lupte pentru eliberarea lor. Mihai amînă acceptarea propunerii [3].

Compune în versuri două epigrame omagiale, una pentru portretul lui Mihai Viteazul pictat probabil recent la Tîrgovişte [4], alta la 29 iunie, în ziua de Sf. Petru şi Pavel, pentru aniversarea onomasticii lui Pătraşcu, fiul lui Mihai, despre care am mai vorbit.

În august, Walther pleca cu solia polonă a lui Stanislas Golski la Constantinopol. Drumul a fost prin Dobrogea şi apoi pe mare, pentru că introduce la cronică amintiri din drumul făcut; trecînd prin localităţi şi cetăţi turceşti situate între Dunăre şi mare (Cernavoda, Rasgrad, Babadag, Oblucița) le găseşte distruse de armata lui Mihai: „într-o stare destul de nenorocită, aşa cum le-am văzut în luna august 1597, cu prilejul trecerii amintitei solii polone" [5]. La Constantinopol, Walther este primit, cum vom vedea, la curtea sultanului Mohamed al III-lea şi în palatele marilor demnitari turci şi străini.

Cum se explică prezenţa într-o solie polonă a silezianului B. Walther, care, cînd aminteşte de Rudolf II, îl numeşte „augustul nostru împărat" (p. 64), „creştinul nostru împărat" (p. 74), sau „neînvinsul împărat" (p. 93)? Cum se explică, apoi, că el a fost primit de înaltele cercuri turceşti constantinopolitane? Răspunzînd la aceste întrebări, se va lămuri, pe cît este posibil din interpretarea cronicii sale — singurul izvor în această chestiune — şi rostul soliei lui B. Walther.

Silezia, patria lui Walther, situată la marginea imperiului german, spre Polonia, era atunci posesiune habsburgică; era — şi este pînă azi —

[1] N. Iorga, *Istoria romînilor prin călători*, vol. I, ed. a II-a, Buc., 1928, p. 201, 204 şi 250—251.

[2] B. Walther, *Scurtă descriere*, p. 59.

[3] *Ibidem*, p. 92. N. Iorga, *Istoria poporului romînesc*, trad. din limba germană de Otilia E. Ionescu, vol. III, Buc., 1925, p. 126.

[4] B. Walther, *op. cit.*, p. 95: „Epigramma in eiusdem Palatini effigiem Tervisi ab autore scriptum et dedicatum".

[5] *Ibidem*, p. 73.

populată mai mult de poloni decît de germani. Acei „schlesische Reiter" din care a avut şi Mihai în armata sa cîteva mii, erau „mult mai mulţi poloni decît germani" [1].

Solia lui Stanislas Golski, din care făcea parte şi B. Walther, nu întîmplător a venit într-un moment de destindere între tabăra creştinilor şi cea a turcilor, în orice caz într-un moment de încetare a ostilităţilor militare făţişe. Autorul face chiar loc în cronica sa tuturor ştirilor referitoare la tratativele de pace dintre Mihai cu tătarii şi turcii [2]. Aceste tratative începuseră, ne spune Walther, încă din iulie, cînd a venit în ţară ceauşul Ali Masar, cu misiunea din partea sultanului să propună lui Mihai condiţiile păcii cu Turcia [3]. Îi mai propunea ca Mihai să trădeze pe habsburgi şi să meargă împreună cu oastea turcească, condusă de Satergi Mehmet paşa, în Ungaria. Walther scrie că la 20 iulie 1597 un alt ceauş repetă din partea sultanului aceeaşi propunere, asociind în campanie şi pe tătari, cărora sultanul le da poruncă prin acelaşi ceauş să rezolve repede certurile interne [4] şi să se grăbească a merge în Ungaria, lăsînd neatinse ambele ţări romîne [5]. Mihai răspunse la propunerile emisarilor turci că el îşi va ţine armata în continuare pe picior de război, pentru că nu are încredere în cuvîntul, cu atît mai puţin în faptele tătarilor [6]. Walther îşi aduce aminte persoanele şi scrisorile de înţelegere dintre părţi, traduse în limbă cunoscută. Rezultă deci, că Walther era la curent cu toate aceste tratative, ceea ce nu ar fi fost cu putinţă, dacă nu ar fi fost direct interesat, ca sol, la aceste tratative. B. Walther venea cu o solie polonă, tocmai pentru că Polonia nu făcea parte din *Liga sfîntă*, pentru că ea — cel puţin partida cancelarului Ioan Zamoyski — era pentru întreţinerea bunelor raporturi cu Turcia [7]. Polonia impusese politica sa turco-filă şi domnitorului Ieremia Movilă, care scoase Moldova din *Ligă*, unde o introduseseră domnii anteriori Aron şi Ştefan Răzvan. Critica internă a cronicii nu exclude din partea soliei lui St. Golski-B. Walther chiar o misiune de împăcare a celor două tabere. Această presupunere concordă cu acţiunile seimului polon ţinut la Varşovia la începutul anului 1597, care punea în discuţie o destindere între beligeranţii din sud-estul Europei [8]. Ţinînd seamă de aceste condiţii, nu ni se mai pare ca o contradicţie nici buna primire a lui B. Walther în cercurile oficiale turceşti.

Autorul a risipit în cronica sa mai multe informaţii despre cele văzute la Constantinopol, în cele cîteva luni (august—octombrie) ale anului 1597. Ajuns la Constantinopol, Walther continuă a se ocupa de problemele romîneşti; mediul ales a fi frecventat de el este acela în care găsea romîni şi putea afla ştiri referitoare la Ţara Romînească şi Moldova. Astfel, între

---

[1] N. Iorga, *Istoria romînilor prin călători*, vol. I, ed. a II-a, Buc., 1928, p. 251.
[2] B. Walther, *op. cit.*, p. 91, 92, 93.
[3] *Ibidem*, p. 93.
[4] *Ibidem*, p. 93 — 94.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*, p. 94.
[7] O. Halecki, *La Pologne de 963 à 1918*, Paris, 1933, p. 174—175 ; cancelarul Ioan Zamoyski reproşa adesea regelui Sigismund al III-lea (1586—1632) că întreţine prea bune relaţii cu habsburgii.
[8] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii. Cu documente inedite şi anexe*, Buc., 1938, p. 30—32.

primele știri aflate acolo este aceea despre sfîrșitul tragic al lui Alexandru, zis „cel rău", domnul Țării Romînești înainte de Mihai. Acest Alexandru, „moldovean de origine" [1], era un pericol pentru tronul Moldovei, ocupat atunci de Ieremia Movilă. Acesta, prin agenții lui, reușește să-l răpească din propria-i locuință din Constantinopol, unde sta în mare lux. Din ordinul sultanului este spînzurat în duminica Floriilor, anul 1597 [2].

Un alt pretendent domnesc la tronul ambelor țări romîne din vremea aceea, despre care scrie Walther, este Bogdan, „fiul lui Iancu <Sasu>, domnul Moldovei, căruia, după cum se știe din cronici, i s-a tăiat capul la Liov din regiunea rutenilor, din porunca regelui Ștefan" [3]. Soarta emigratului Bogdan este urmărită cu interes de autor; adus la Rusciuc de oastea lui Ahmet pașa, trebuia să ia locul lui Mihai pe tronul Țării Romînești [4], dar este înfrînt, încît Bogdan abia scapă cu fuga [5] (ian. 1595). Se vede că pretendentul își luase nădejdea ocupării tronului lui Mihai; astfel, aflăm prin Walther că mai tîrziu intrigile și le îndreaptă împotriva lui Ieremia Movilă, punînd la cale chiar uciderea domnitorului moldovean și ocuparea tronului Moldovei. Stăruințele le face chiar pe lîngă solul polon St. Golski, de la care Walther deține știrile, atît de precise. Însă agenții lui Ieremia lucrează cu mai mult succes și obțin arestarea lui Bogdan. Acesta trebuie să aleagă între lepădarea credinței creștine sau sugrumare; calitățile lui fizice alese îl salvează, fiind scos din închisoare și primit printre tovarășii intimi (*inter intimos cubicularios*) [6] ai pașii Ibrahim, cumnatul și vizirul sultanului, totodată „îngrijitorul" petrecerilor lui desfrînate [7]. În aceste condiții noi, favorabile lui Bogdan, Walther îi face cunoștința „în palatul oratorului englezilor" [8] în octombrie 1597. Dar nu mult după aceasta, agenții lui Ieremia Movilă obțin răpirea lui pe prețul de 4000 ducați ungurești și-l spînzură, aruncîndu-i trupul în apele Bosforului. Dar Walther ne asigură — deși nu prea precis [9] — că trupul văzut,

---

[1] B. Walther, *op. cit.*, p. 60. Papiu Ilarian, în *Tezaur*, I, 55—56 arată just că Walther n-a greșit atribuindu-i această origine: Alexandru era fiul lui Bogdan Lăpușneanu. C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. III, part. I, ed. a III-a, Buc., 1940, p. 231.

[2] B. Walther, *Scurtă descriere*, p. 62.

[3] *Ibidem*, I, p. 68. Cronicile folosite de Walther sînt, desigur, cele polone, care înfățișează pe larg pricinile pentru care regele polon, Ștefan Báthory a ordonat executarea lui Iancu Sasu; vezi P. P. Panaitescu, *Sfîrșitul lui Iancu vodă Sasul*, în *Revista istorică*, X (1924), p. 169—178.

[4] B. Walther, *op. cit.*, p. 68.

[5] *Ibidem*, p. 70.

[6] *Ibidem*, p. 71.

[7] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, Buc., 1935, p. 232.

[8] „Orator", în latina medievală înseamnă și „sol", „diplomat". Acesta era Eduard Barton, care pentru bani, oferea unele servicii pretendenților, care aduceau venituri însemnate și turcilor. N. Iorga, *Ist. lui Mihai Viteazul*, I, p. 74.

[9] Din cauza nepreciziei stilistice, înșiși istoricii Gebhardi și Bălcescu au înțeles greșit, că însuși Bogdan fusese spînzurat în 1597. Vezi corectarea ce o face A. Papiu Ilarian în *Tezaur*, I, 68—69. Credem că Bogdan din cronica lui Walther este una și aceeași persoană cu Ionașco Bogdan, pretendentul la tronul lui Aron Vodă, amintit de Gr. Ureche (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., E.S.P.L.A, 1955, p. 206), cu Ștefan Bogdan, cel discutat de A. Papiu Ilarian (*Tezaur*, I, 69—72), cu Ștefan amintit de St. Szamosközy în cronica sa (ed. lui I. Crăciun, *op. cit.*, p. 103, nota 3) și cu Ioan Bogdan cel discutat de N. Iorga (*Rătăcirile în Apus ale unui pretendent romîn, Ioan Bogdan, în sec. XVI-lea*, Buc., 1928). Vezi și I. Botez, *Odiseia unui prinț moldovean*, în *Viața romînească*, an VIII (1913), p. 279—284.

în apele mării nu era al lui Bogdan, ci al unui alt „cubicular" din suita lui Ibrahim. Agenţii lui Ieremia se păcăliseră, pentru că trupul arătat nu era decît o dovadă formală, la vedere (*ad oculum*), cum spune autorul.

Walther se afla la Constantinopol şi prin noiembrie 1597, pentru că ne povesteşte că în acest an, pe la Sîn Mihai, a stat de cîteva ori la masa solului polon St. Golski, împreună cu alt pretendent la tronul lui Mihai, anume Ştefan. Acesta venea cu „capul acoperit cu un turban, adică cu o învelitoare turcească"[1]. După părerea noastră acest Ştefan este Ştefan Surdul. Lupta lui Mihai cu pretendentul Ştefan a avut loc în regiunea Silistrei, iar pe duşman (nu este precis : cel colectiv, turcii, sau pe Ştefan !) „ îi împrăştie, îi pune pe fugă"[2].

Ştim (B. Walther, *op. cit.*, p. 59) că solia lui Golski a plecat spre Polonia prin Moldova, prin noiembrie 1597, lăsînd pe Walther la Constantinopol. Aceste ştiri autobiografice nu aduc un aport principal cu privire la viaţa autorului, pentru că sînt prea puţine şi se limitează numai la evenimente din anul 1597 ; în schimb, ele au un interes deosebit pentru că constituie *primul strat de ştiri personale*, adăugate la cronica romînească a lui Teodosie, pe care, după afirmaţia autorului, a tradus-o şi amplificat-o. Acest prim fond de ştiri care constă din amintiri din timpul şederii lui în Ţara Romînească şi Constantinopol, ne lămureşte că rostul venirii lui Walther în solia polonă a lui St. Golski era de a media o destindere şi o înţelegere între Mihai şi turci[3].

Este necesar însă să pătrundem mai adînc în conţinutul cronicii, pentru a distinge şi alte ştiri noi care s-au adăugat la acelea ale cronicii interne.

B. Walther despre condiţiile de apariţie a cronicii. Cronica rămasă de la B. Walther are două părţi bine distincte şi este neterminată. O parte din ea, datată 1599, este scrisă la Görlitz, în preajma predării manuscrisului la tipar. Această parte care corespunde paginilor 1—5 şi 48, r. 14—36 din *Tezaur*[4], este numai a lui B. Walther. Tot numai ale lui B. Walther sînt şi versurile închinate lui Mihai şi fiului său Pătraşcu, dar acestea sînt scrise la Tîrgovişte, în preajma lui 29 iunie 1597 (*Tezaur*, I, p. 49—51)[5]. A doua parte corespunde paginilor 7—48, r. 13 din *Tezaur* şi se compune, la rîndul ei, din două straturi de fapte : unul cuprinde ştiri împrumutate din cronica internă, oficială a lui Mihai Viteazul şi al doilea cuprinde multe ştiri personale ale autorului[6].

Izvorul principal al cronicii este letopiseţul oficial scris romîneşte, la cancelaria domnitorului Mihai. Letopiseţul acesta a fost la îndemîna lui Walther în lunile iunie—iulie 1597, cînd l-a tradus, prin intermediar

[1] B. Walther, *op. cit.*, p. 74.
[2] *Ibidem*, p. 74 ,
[3] Pentru alte ştiri ipotetice privitoare la viaţa lui B. Walther, vezi. Al. Papiu Ilarian, *Baltasar Walther*, în *Tezaur*, I, p. XI—XV.
[4] În ediţia de faţă, p. 59—60 şi 94—95.
[5] Ediţia de faţă, p. 95—96.
[6] Ediţia de faţă, p. 58—94.

polon, în latinește. Manuscrisul cu traducerea și cu amplificarea unor știri a fost luat cu sine, la Constantinopol. Aci, autorul a intercalat alte știri întîmplate în mediu constantinopolitan, cele autobiografice analizate mai sus, datînd din lunile august—noiembrie 1597.

În introducerea datată Görlitz 1599, autorul scrie ce s-a întîmplat cu manuscrisul operei sale. El nu era prea mulțumit de opera sa, o socotea nepregătită pentru a fi dată la tipar, pentru că talentul său nu era la înălțimea faptelor povestite (textul, p. 59) și pentru că intenționa ca „în curînd" să scrie și „contextul următor" cuprinzînd „alte evenimente, cu toate împrejurările lor" (textul, p. 95). Autorul chiar roagă pe cititor să aștepte și această parte finală, dar îl mai roagă și „să se adauge o rugăciune pentru izbînda fericită a războiului sfînt", care este în plină desfășurare (textul, p. 95).

Prin octombrie 1597 se apropia plecarea soliei lui Stanislas Golski din Constantinopol spre țara lui. Walther încredințează manuscrisul membrilor soliei, care însă nu-l dau la tipar, deși prietenii autorului erau toți de acord că opera lui depășește marginile unui jurnal de călătorie și deci merită lumina tiparului. Între timp, probabil prin 1598, Walther părăsise Orientul și se afla în Silezia, la casa părinților săi. Aici primește propunerea prietenilor lui, patroni tipografi din Görlitz, ca să-i tipărească opera (*opusculum*) așa neîmbunătățită : „mai bine așa, necompletă, decît să aștept timp mai îndelungat și poate, din cauza altor ocupații, să o las în părăsire" (textul, p. 59).

Știri istorice transmise numai de B. Walther. Partea din cronică referitoare la Mihai începe cu arătarea situației rele a țării sub domnia lui Alexandru cel Rău, deci cu anul 1592 și se termină cu expunerea tratativelor de pace dintre Mihai de o parte, emisarii turci de altă parte. În dezordinea cronologică și de compoziție caracteristică cronicii lui Walther, aceste tratative sînt datate mai întîi (p. 92) ca petrecute, „în anul 1597, după nașterea mîntuitorului nostru", deci prin decembrie 1597, pentru ca apoi (p. 93—94) să aflăm că ele începuseră încă din iulie.

În cadrul perioadei 1592—1597 autorul strecoară alături de fondul cronicii romîne oficiale, traduse, numeroase alte știri adunate de la militari demni de încredere, romîni, dar mai ales străini și toată această compoziție, scrie el, o „înconjurai cu împrejurările adunate" (*exquisitis vestiebam circumstantiis*) de la alți osteni.

Între acestea se pot distinge cu precizie următoarele știri :

Portretul moral al domnitorului Alexandru cel Rău, crud cu supușii, îngîmfat de originea sa, „prea semeț de zîmbirea înșelătoare a soartei" și „îmbătat de fastul barbar" de la curtea sa. Acest personaj este urmărit de Walther și după izgonirea lui din țară, pînă la tragica sa moarte, prin sugrumare, în 1597 [1].

Mihai Viteazul, ca erou al cronicii sale, se înfățișează cu trăsături noi. Deși autorul n-a cunoscut pe Mihai decît timp de cîteva luni, totuși

[1] B. Walther, *Scurtă descriere*, p. 62.

el ne dă particularitățile lui caracteristice fizice și morale [1]; „vestit tuturor ... prin frumusețea armonioasă a trupului"; dintre „virtuțile cele mai alese" ale sale amintește numai de „marea sa evlavie către dumnezeu", iubirea de țară, „bunăvoința față de cei de o potrivă cu el", „omenia față de cei mai mici ca el", sinceritatea, constanța și mărinimia [2].

Probabil din sursă constantinopolitană este și știrea că fruntașii Țării Romînești au îngenunchiat în fața sultanului Amurad al III-lea, arătîndu-i, împreună cu negustorii turci (aceștia desigur împiedicați în treburile lor comerciale), că țara este nefericită cu Alexandru Vodă și cere domn nou, pe Mihai.

Mai departe, Walther acoperă cu oarecare mister faptul că abatele Alessandro Comuleo, trimisul papei Clement al VIII-lea, n-a propus și lui Mihai, intrarea în *Liga sfîntă*. Comelius de Nona — scrie Walther — nu s-a oprit și la curtea lui Mihai, cum se oprise la Sigismund Báthory și la Aron Vodă, „din cauza unor împrejurări oarecare" (*propter certas quasdam causas*) [3]. Astfel, după Walther, intrarea lui Mihai în *Liga sfîntă* s-a făcut mai greu, și numai în urma argumentelor numeroase și convingătoare ale lui Sigismund Báthory: obrăznicia crescîndă a turcilor,invaziile turco-tătare pe teritoriul poporului romîn, apăsătoarele aprovizionări pentru armatele turcești staționare în țară, sumele mari de bani cerute de turci, domnie nesigură, turcii pleacă urechea la intrigile pretendenților, mai ales cînd acești pretendenți însoțesc calomniile lor și de daruri [4].

Deși acești pretendenți la tronul Țării Romînești, în concurență cu Mihai, sînt aceiași numiți și în alte cronici (Bogdan Sasul, Ștefan Surdul) [5] totuși Walther, cum am văzut mai sus (p. 17—18) aduce știri noi și unice despre decăderea morală a lui Bogdan, despre urmărirea acestuia de agenții lui Ieremia Movilă, dispariția în luptele de la Durostor—Turtucaia a lui Ștefan Surdul și despre depravarea curții otomane.

Scriind cronica sa în 1597, Walther face greșeli de cronologie cu privire la datarea evenimentelor petrecute cîțiva ani mai înainte. Astfel, trecînd la prezentarea campaniilor militare ale lui Mihai împotriva turcilor,

---

[1] Nu analizez opiniile lui B. Walther despre originea lui Mihai, despre strălucirea părinților și a nașterii sale (*textul*, p. 61), pentru că în această chestiune autorul are opinii cunoscute și din alte izvoare: Mihai este fiul lui Pătrașcu vodă și al Teodorei; pe aceasta însă nu o cunoaște, dar scrie (*textul*, p. 61) că Iane, fost ban al Craiovei, care cu pungile sale cele pline se bucura la Poartă de multă trecere, era „fratele mamei" sale. Între altele, vezi I. C. Filitti, *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, ed. revăzută, Buc., 1934 (susține filiația nelegitimă din Pătrașcu cel Bun). Aceeași părere are N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, 1935, p. 24—40. P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, 1936, p. 14—20, combate descendența lui din Pătrașcu vodă. Părerea lui P. P. Panaitescu este cea general admisă azi.

[2] B. Walther, *Scurtă descriere*, p. 61.

[3] *Ibidem*, p. 63.

[4] *Ibidem*, p. 63—64.

[5] *Istoriia Țării Romînești* (*Mag. ist.*, IV, 278) amintește numai de Bogdan. Memoriul lui Mihai (citat mai sus, p. 11 nota 1), p. 12 a traducerii romîne amintește de Bogdan, iar la p. 285 a ediției din *Archivio*, adaugă și pe Ștefan (citez ed. *Archivio*, pentru că în ed. romînească este omis pasajul despre pretendentul Ștefan). Stavrinos (*Doi cîntăreți greci ai lui Mihai Viteazul: Stavrinos și Palamed*, reeditare de N. I. Simache și Tr. Cristescu ⟨f.l.⟩, 1943, p. 22) amintește pe Bogdan, iar la p. 26 pe Mihnea Turcitul (nu pe Ștefan), iar Palamed numai pe Bogdan (*loc. cit.*, p. 63).

el pune începutul lor la 13 noiembrie 1593 (*anno 1593 idibus Novembris*) [1], în vreme ce, se știe, măcelul de la București a început la 15 noiembrie 1594. Cele mai multe dintre greșelile cronologice privesc lunile septembrie—decembrie și ele se datoresc faptului că autorul folosește calendarul roman (stilul iulian), după care anul începea cu ianuarie în timp ce izvoarele interne, pe care le-a folosit, datau evenimentele după calendarul bisericesc (stilul bizantin), după care anul începea cu 1 septembrie. În funcție de această dată calculată după calendarul roman, el continuă a data cu un an în minus și primele atacuri romîno-maghiare (acestea, sub conducerea lui Albert Kiraly) la Floci, Hîrșova și Durostor (Silistra). Toate aceste lupte, scrie Walther [2], s-au desfășurat între 10 decembrie 1593—ianuarie 1594, în realitate în decembrie 1594—ianuarie 1595 [3].

Walther, cum vom vedea, comite greșeli și la situarea geografică a localităților și la calcularea distanțelor între diferitele puncte strategice.

Imediat după fulgerătorul atac dat de Mihai împotriva turcilor în noiembrie 1594 (la Walther 1593), Walther face loc în cronica sa unui lung episod [4] despre venirea la București a unui emir, unul din cei trei cadileskeri turci, care s-ar putea asemăna cu „arhiepiscopii noștri" [5]. Însoțit de „50 cămărași ai sultanului", de mulți nobili turci, de o oștire de 2000 „din cei mai aleși osteni", emirul venise să aresteze pe Mihai, răzvrătitul și să-l omoare. Emirul propune lui Mihai să plătească el, emirul, în aur armata ungară ce venise în țară și apoi să fie evacuată de pe teritoriul țării. Mihai știind intențiile emirului, refuză propunerea; soldații și curtenii săi dau foc taberei turcești și palatului unde era găzduit emirul. Zadarnic aruncă emirul pe fereastra palatului „o ladă mare plină cu aur, pietre scumpe și alte lucruri de preț" în dar, că romînii nu se îmblînzesc și omoară pe turci „pînă la unul". Bogată pradă au luat oștenii lui Mihai în această învălmășeală, dar Mihai intervine împărțind cu dreptate marea cantitate de aur prădată.

Această știre a fost împrumutată de Walther din cronica internă, pentru că într-o formă *mult simplificată*, o mai întîlnim în Memoriul lui Mihai Viteazul [6], cît și în informațiile transmise de Petru Grigorovici Armeanul cronicarului ungur Szamosközy [7]. Acesta și Walther pun faptul ca p[e]trecut în 1593; „n-a trecut nici o lună" de la suirea lui pe tron, cînd s-a întîmplat acest măcel — spune Petru Armeanul, care mai precizează

[1] B. Walther, *op. cit.*, p. 65.
[2] *Ibidem*, p. 65—68.
[3] A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia traiană*, vol. V, Buc., 1927, p. 146, nota 43, a observat cel dintîi greșeala. O altă greșeală cronologică, dublată și de o lipsă de logică, o comite Walther la p. 81: Sigismund Báthory în fruntea unei oștiri de 15000 oameni, pleacă după ziua sf. Mihai (8 noiembrie 1595) spre Tîrgoviște; se întîlnește cu Mihai, care așteptase ajutorul la Stoenești i (Muscel) iar la „5 octombrie se apropie de Tîrgoviște". Despre alte date greșite, vezi mai departe, în cursul analizei faptelor istorice.
[4] B. Walther, *op. cit.*, p. 65—67.
[5] Expresia vrea să spuie că emirul-cadilesker făcea parte din înaltul cler mahomedan.
[6] *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuși*, Sibiu, 1926, p. 8; întocmai ca Walther, Mihai spune de emir că „i s-ar putea zice vlădică"; dar, spre deosebire de Walther, spune că emirul și suita lui de ieniceri și spahii l-au însoțit de la Stambul pînă în București, instalîndu-l în domnie. Nimic despre măcel.
[7] Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 27, 101—102.

că palatul unde găzduise emirul era „casa de lemn a lui Dan vistierul". Fără să se precizeze de către cronicarul ungur, înțelegem totuși că din partea lui Dan vistierul a fost o trădare. Despre încercarea de trădare a lui Dan vistierul, prin propuneri de a da bani lui Albert Kiraly, ca, în schimb, trupele acestuia să părăsească țara și pe Mihai — ne spune precis numai Stavrinos, care datează just întîmplarea ca petrecută în timpul luptei de la Călugăreni (aug. 1595)[1].

Istoricește știrea din cronica lui Walther, coroborată cu știrile din Stavrinos și Szamosközy, trebuie pusă în legătură cu refuzul lui Albert Kiraly, de a lua parte în lupta de la Călugăreni (prima fază a luptei), aceasta în urma uneltirilor boierilor nemulțumiți, Mirislău[2] logofătul și Dan vistierul[3].

Luptele victorioase ale lui Mihai și Kiraly purtate între dec. 1594 — aug. 1595 (înainte de Călugăreni) sînt povestite cu amănunte ; stilul retoric aparține lui Walther[4]; prădarea Rusciucului, arderea cetăților Siștov (Wistova) și Rahova (Orechova), distrugerea altor cetăți ca Cernavoda, Rozgrad, Oblucița, Babadagul, Ismailul, apoi luptele de la Brăila, Turtucaia și Silistra (Durostor), toate acestea sînt arătate ca succese de care nu este străin nici „ajutorul creștinului nostru împărat" <Rudolf>. „Coroana tiranului" adică a sultanului, va fi călcată în picioare și diademele ei strălucitoare vor fi triumfurile strălucite ale atîtor țări aliate ca să distrugă pe „nefericitul disprețuitor al lui Hristos"[5].

Răscoalele locuitorilor nemulțumiți ai țării, cu scopul detronării lui Mihai, nu au putut figura în cronica lui Teodosie ; știrile despre ele (*intestinae rebelliones*) au fost comunicate lui Walther, desigur, de diferiți militari străini și inserate numai de el în cronica sa. Este cazul a trei rebeliuni despre care ne povestește singur cronicarul B. Walther. Prima a avut loc în cetatea Brăilei, stîrnită de turci, dar și de romîni. Ea se termină prin bombardarea cetății la 30 febr. 1594 <sic: *trigesimo Februarii*>, prin tăierea turcilor (peste 1000) și iertarea creștinilor[6]. A doua răscoală a fost a sîrbilor și romînilor[7] și a constat în prădarea Craiovei. Banul Manta, care se pare că a contribuit la ințețirea răsculaților, fu iertat de Mihai. După alte mărturii documentare[8], răscoala a fost a ostașilor sîrbi și bulgari, probabil neplătiți la timp de Mihai[9], a pornit din Vidin și s-a terminat

---

[1] Stavrinos, ed. cit., p. 26—27.

[2] Dintre izvoarele narative, numai cronica lui Szamosközy asociază și pe Mirislău la această trădare (ed. cit., p. 104).

[3] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 118.

[4] B. Walther, *op. cit.*, p. 67—75.

[5] *Ibidem*, p. 74.

[6] *Ibidem*, p. 75.

[7] *Ibidem*, p. 75. După alte izvoare (Ioan de Marini Poli, la *Hurmuzaki*, XII, p. 36, nr. LXXII) nu au participat romînii, ci numai sîrbii și bulgarii, ațîțați de turci.

[8] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36, nr. LXXII.

[9] Neplata la timp a mercenarilor a provocat, se știe, numeroase nemulțumiri în rîndurile armatei aliaților. Astfel, în lunile de primăvară și vară ale anului 1597, armata lui Mihai aparținînd la vreo șase popoare — între care și silezienii — se răsculase, „năvălind în palatul lui Mihai cu înjurături și amenințări de moarte" pentru neplata lefurilor (A. Veress, *Documente*, vol. V, p. 76—82, raportul lui H. Lassota către împărat, din 31 iulie 1597). Compară cu B. Walther, *op. cit.*, p. 93, care însă nu amintește nimic despre răscoală.

cu prădarea Craiovei, scaunul băniei. Aici, se pare că banul Manta s-a arătat tolerant față de răsculați[1]. O formă de manifestare a nemulțumirii ostașilor lui Mihai a fost și dezertarea lor de pe cîmpul de bătaie. Walther relatează că o parte dintre ostașii moldoveni au trecut din Țara Romînească în Moldova, cu prilejul instalării lui Ieremia Movilă de către Ion Zamoyski, ca domn, la Iași (1595)[2].

În prezentarea luptei de la Călugăreni (greșit datată în anul 1594[3], recte 13/23 august 1595), cronicarul silezian aduce elemente noi, *unice, deci informații ale lui personale.* Limitîndu-mă numai la acestea, relev că autorul începe expunerea cu un portret al îngîmfatului Sinan pașa, „fiul unui pescar din orașul Sorento, lîngă Neapoli"[4]. Apropiindu-se pericolul — turcii veneau cu o armată de 180 000 oameni, în timp ce oastea creștinilor număra numai 8 000[5] — Mihai își „trimisese soția, copiii și odoarele mai scumpe în cetatea sibiiană, din Transilvania". Un prizonier turc — scrie Walther — aflînd de numărul armatei creștinilor, exclamă : „dacă turcii ar ști astăzi una ca aceasta, chiar numai cu caii ți-ar călca în picioare oastea ta"[6]. În general, referințele lui Walther despre mersul luptei coincid și sînt confirmate de principalele izvoare narative și documentare contemporane[7], cu excepția a două știri care rămîn numai ale lui : după victorie „ungurii și alți ostași" intră în București, fără știrea lui Mihai și jefuiesc orașul sub pretextul că mai bine să jefuiască ei, decît dușmanii[8]. A doua știre este povestea despre cei doi cerbi, care au însoțit în toate luptele armata lui Mihai, fiind mereu aproape de cortul lui. Dar acum, la Călugăreni „unul dintre ei murind din întîmplare, celălalt nesuportînd durerea, s-a ascuns în pădure". Walther spune că „se adeverează faptul în mărturiile chiar ale domnului Mihai și ale multor ostași dintre cei mai demni de încredere". Realitate sau fantezie brodată din credința populară, cert este că autorul nu interpretează faptul ca un semn rău, ci, dimpotrivă : cerbii cei sfioși asistă la lupte și așteaptă victoria creștinilor. În orice caz, Walther este singurul care relatează această poveste[9]. În istoriografia antică și medievală era obiceiul ca faptele războinice ale unor eroi celebri să fie prevestite de auguri, folosind minuni ale naturii, sau din lumea animală, de obicei din lumea păsărilor. Voi da un singur exemplu referitor la Sigismund Báthory, celălalt erou al aceleiași campanii „sfinte" împotriva turcilor. Cînd acesta venea cu oastea sa în ajutorul lui Mihai, în apropiere de Piatra Craiului, un vultur măreț se lăsă în zborul său iute deasupra cortului prințului. Domesticit, fu luat de soldați care începură,

---

[1] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, Buc., 1935, p. 164, consideră, cred greșit, știrile despre această răscoală ca fiind „mărturia logofătului Teodosie".

[2] B. Walther, *op. cit.*, p. 81.

[3] *Ibidem*, p. 2)9.

[4] B. Walther, *op. cit.*, p. 76. Andrei Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa, din 1595* (cu 12 relațiuni italiene inedite), Buc., 1924, p. 14 îl consideră genovez, iar N. Bălcescu, *Opere*, II, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 78—79, arnăut (albanez).

[5] *Ibidem*, p. 77.

[6] *Ibidem*, p. 79.

[7] Compară cu A. Veress, *loc. cit.*

[8] B. Walther, *op. cit.*, p. 79.

[9] *Ibidem*, p. 80.

fiecare, după temperamentul său, să-l interpreteze ca un semn bun sau rău [1].

În narațiunea istorică a lui Walther, după Călugăreni, urmează prezentarea trupelor aduse de Sigismund Báthory pe valea Dîmboviții, pe la Stoenești, eliberarea cetății Tîrgoviște (18 oct. 1595) și fugărirea turcilor pînă la Giurgiu, care cade în mîinile creștinilor (27 oct. 1595), în sfîrșit alungarea turcilor peste Dunăre [2]. Partea aceasta a cronicii se încheie cu plecarea lui Sigismund și a unei părți din armata sa, în Transilvania (la Walther, 21 noiembrie 1595) [3]. Înfățișarea faptelor, după cum vom vedea, prezintă asemănări cu izvoarele noastre interne care i-au servit ca bază. Dar sînt și părți adăugate din informațiile personale ale autorului. Astfel, sînt cele trei pasaje în care vorbește despre ostașii secui, cazaci, teutoni, silezieni și poloni, despre viteazul lor comandant Ioan Wiher [4]. În aceste pasaje sînt frecvente descrierile unităților militare : secuii călăreți dau atacuri ca pedestri ; cazacii feroci în lupte ; teutonii, silezienii călăreți ce folosesc archebuze și alte mijloace de luptă mai puțin cunoscute romînilor.

În restul cronicii, pînă la considerațiile retorice de la sfîrșitul ei, critica internă nu ne mai permite să atribuim nararea faptelor în mod exclusiv lui Walther, pentru că ele, cum vom vedea în capitolul următor, sînt comune cu cele din izvoarele noastre interne.

Informații de ordin geografic și militar. Cronicile romîne rareori cuprind descrieri geografice și etnografice ; cînd totuși găsim asemenea pasaje, cronicarii imită sau chiar traduc izvoarele străine ; este cazul lui Gr. Ureche care descrie Turcia, Tartaria, Polonia și Transilvania sub influența cosmografiilor (= geografii) medievale ale sec. al XVI-lea ; cazul lui Miron Costin care înfățișează geografia și istoria „Crăiei Ungurești", traducînd pe Laurențius Toppeltin.

În cronica lui B. Walther găsim numeroase pasaje care înfățișează cetăți, locuri de luptă, orașe, întăriturile lor, procedee de luptă, viața economică a tîrgurilor, fertilitatea terenurilor. În unele cazuri, locurile descrise de autor sînt comparate cu locuri din țara lui (Silezia) sau din țări cunoscute (Polonia). Analiza internă a operei, modul de exprimare exclud pe Teodosie Rudeanul ca autor al unor asemenea pasaje. Exemplele analizate vor dovedi că și aceste fragmente trebuie puse pe seama lui Walther.

Un colț din *București*, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ni-l prezintă cu prilejul povestirii despre venirea emirului turc, cu gîndul arestării lui

---

[1] Vezi literatura întreagă a acestei povestiri minunate la N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, *Istoria romînilor sub Mihai vodă Viteazul*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 104—105 (nota 1); Andrei Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, Buc., 1924, p. 22 (după Visconti, 8 oct. 1595 și după iezuitul Valentin Ladó, 6 oct.).

[2] B. Walther, *op. cit.*, p. 80—84.

[3] Recte 2 noiembrie 1595 (cf. A. Veress, *op. cit.*, p. 29. Veress dovedește că la 21.XI Sigismund era deja la Sibiu, de unde ajuta pe Ștefan Răzvan împotriva lui Ieremia Movilă; *op. cit.*, p. 30).

[4] În documente, numit Ioan Wayer. Vezi B. Walther, *op. cit.*, p. 84 în lupta de la Giurgiu, p. 85 terminarea misiunii lui Wiher, care probabil este aceeași persoană cu Ioan Wayer, războinic polonez, comandant al unui corp de cazaci călăreți (cf. A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, Buc., 1924, p. 19).

Mihai [1]. Orașul avea case bune, pe cele mai bune le ocupau turcii. Mihai locuia într-un palat din apropierea noii mănăstiri de lîngă oraș, clădit fără întărituri și fără ziduri la malul Dîmboviței [2].

Floci, „oraș deschis" la Dunăre, fiind fără întărituri; turcii din Dobrogea îl pradă „trecînd Dunărea înghețată", dar, după opinia lui greșită, cetatea de Floci este situată între Rusciuc și Nicopole, „cale de o zi" de la fiecare [3].

Hîrșova, „cetate întărită", aflată cale de o zi de la Brăila [4].

Brăila, „Brallow", „Brachillowa"; i se fixează exact situația geografică, „spre hotarele Moldovei... aproape de Dunăre"; bogată, pentru că este așezată „pe un șes din cele mai mănoase; întărită cu cetățuie întinsă și apărată de un val foarte gros" [5].

Craiova, „*Craiowae vel Crailowae*", este prezentată de Walther ca situată la hotarul țării, spre Ungaria și Turcia, totodată și reședința banului, adică „dregător de căpetenie însărcinat cu cîrmuirea unei părți <Oltenia> a Valahiei Mari" <Țara Romînească> [6]. O informație prețioasă a cules autorul cu privire la originea ungurească a băniei, ceea ce este admis, în general, pînă azi [7]. În sarcinile banului fiind și „apărarea acelor granițe", la curtea banului este gata de luptă o unitate de 200 cazaci și de mulți oșteni romîni (*Walachosque praesidiarios plures*).

Se pare că autorul a văzut localitatea, de care afirmă că era mare, cu mulți locuitori, bogată în hrană, dar lipsită și Craiova, ca atîtea alte orașe, de întărituri. Însemnătatea politică a orașului, ca reședință a banului „adică a primului dregător al domniei" (*Bahni, sive Primatis Palatinatus*) este din nou subliniată [8].

Nicopole, cel mai mare oraș dintre cele descrise de Walther, este apărat de o cetate foarte întărită și mare; centru comercial foarte bogat în marfă și alte lucruri; situat la o distanță de 3 zile de Rusciuc și de 5 zile de Sofia [9].

Sofia, „Sophia nunc Scopia" (*versus Scopiam aut Sophiam*) centru politic și administrativ, „oraș foarte întins și foarte populat al Macedoniei", fiind și capitala acesteia [10]. Deci în două locuri ale cronicii autorul ne vorbește de localitatea Sophia = Scopia din Macedonia, fără a ne lămuri dacă e vorba de Sofia din Bulgaria sau de Skoplje (Ustrüb). Singurul element sigur indicat de autor este distanța (Nicopole—Rusciuc = 3 zile, Nicopole—Sofia = 5 zile) și aceasta ne arată că este vorba de Skoplje din Macedonia

[1] B. Walther, *op. cit.*, p. 66; despre emir vezi acest studiu, p. 21—22.

[2] Este vorba de biserica Mihai Vodă (azi în curtea Arhivelor Statului), ctitoria lui Mihai Viteazul, care a ridicat-o înainte de oct. 1592, pe cînd era banul Craiovei (George D. Florescu, *Din vechiul București...*, Buc., 1935, p. 17).

[3] B. Walther, *op. cit.*, p. 67. Cetatea de Floci era situată la vărsarea Ialomiței în Dunăre.

[4] *Ibidem*, p. 67.

[5] *Ibidem*, p. 75.

[6] *Ibidem*, p. 61.

[7] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii, în secolele XIV și XV*, în *Bul Com. Ist. a Romîniei*, vol. V, Buc., 1927, p. 59—66. Însă derivarea numelui de *ban*, explicată de Walther din *bando*, „quod a banderio deducitur et idem quod Flammularis est" (*textu* p. 61) nu poate fi admisă.

[8] *Textul*, p. 75.

[9] B. Walther, *op. cit.*, p. 75—76.

[10] *Ibidem*, p. 76 și 91.

(Iugoslavia de azi). Spre aceeași localizare duce și afirmația din același loc al textului (p. 91) că „după luarea Agriei < = Eger, oraș în pusta ungară, cucerit de creștini> își urmează drumul spre Poartă, sau curtea Constantinopolului, pe la Scopia sau Sofia”.

Ruinele cetății „Apa cea neagră” <lîngă Stoienești — raion Muscel>, cetate pe atunci în ruine din cauza turcilor, care au stricat-o; este vorba de cetatea atribuită în tradițiile istorice lui Negru vodă, situată în cheile munților (*in montium quasi fauces*), într-un loc de retragere atît de potrivit [1]. Autorul a socotit greșit pe „vodă” din „Negru vodă”, drept slavicul „voda” = apă (*arcis Negravoda latine Nigra aqua dictae*).

Tîrgoviște, „oraș mare, dar fără ziduri și fără fortăreață, aproape de rîul Ialomița (*prope fluvium Ialownicem*), care din cauza secetii ia înfățișarea unui pîrău, iar acum se revarsă cu putere în chip de torent foarte mare și periculos”. Mirat — cum am mai spus — că orașele interioare ale țării n-au întărituri, autorul dă acum explicația faptului pentru că „printr-o poruncă perpetuă a sultanului este oprit a se ridica fortărețe” [2]. Autorul a văzut orașul după 2 ani de la bombardarea lui: 40 biserici culcate la pămînt, iar celor rămase cu ziduri li se făcuse învelișuri [3].

Giurgiu, „Dziurdzow”, situat <la Dunăre> „cale de aici <de la Tîrgoviște> ca de două zile, pentru cei ce merg iute după obiceiul ștafetelor” [4]. Puține știri geografice ne dă autorul despre această cetate; are fortăreață; în fața fortăreței este o insulă, apărată și aceasta de altă cetate; pod de vase, făcut de turci, între malul romînesc și insulă [5].

Trupele aliate victorioase, după înfrîngerea turcilor la Giurgiu, se opresc la București, golit de dușmani ca și de populație și apoi merg mai departe la *Gherghița*, „Giergicz”, cetate de asemenea părăsită, din cîmpia Țării Romînești” [6]. Tîrgul avea oarecare întărituri, pentru că altădată — scrie Walther — hanul tătarilor a evitat lupta cu Mihai la această cetate, tocmai din cauza întăriturilor ei, ferindu-se, după tactica lor de luptă, de cîmpul deschis [7].

Autorul, care a călătorit pentru informare prin toate locurile unde fuseseră lupte, semnalează cu tristețe ruina orașelor, satele devastate de tătari în timpul unui jaf care a durat peste 8 zile și se gîndește la bogățiile de mai înainte ale Țării Romînești: „încît așezările dese din cîmpia deosebit de mănoasă și de sub munte, foarte bogate în tot felul de roade și în vin, din belșug, asemenea satelor din Polonia Mare și din mai multe provincii ale Germaniei, înfățișează astăzi <ochilor> călătorilor care suspină și fac rugăciuni să nu se întîmple la fel și altor țări vecine, cocioabe foarte rare, biserici de zid dărîmate și foarte multe locuri doar cu ruine, care odinioară aveau pe ele grădini și clădiri însemnate [8].

---

[1] B. Walther, *op. cit.*, p. 80—81.
[2] *Ibidem*, p. 81; vezi și p. 80.
[3] *Ibidem*, p. 82.
[4] *Ibidem*, p. 83, „duorum inde dierum, more cursorum properantibus itinere”. Papiu traduce: cale de două zile de poștă” (*Tezaur*, I, 34).
[5] *Ibidem*, p. 83.
[6] *Ibidem*, p. 84.
[7] *Ibidem*, p. 90.
[8] *Ibidem*, p. 88.

În vara anului 1597, cît a stat în Ţara Romînească, Walther s-a informat la faţa locului, de la luptători, asupra operaţiilor militare şi de aceea descrierile lui amintesc insistent despre fortificaţii. Informîndu-se, află că turcii aveau de gînd să reziste la Tîrgovişte (oct. 1595) timp îndelungat şi în acest scop ei au construit ziduri late, cu porţi de fier prin locuri dosite ; trăgeau apă din Ialomiţa şi făcuseră în cetate fîntîni pentru ostaşi [1].

Ştirile abundente cu caracter militar ale operei lui Walther concordă cu numeroasele rapoarte militare ale occidentalilor. Rapoartele lui Filippo Pigafetta, Silvio Piccolomini, Giuseppe Pisculło da Malfi [2] şi Petru Pellerdi [3] etc., cuprind numeroase ştiri despre fortificaţii, oraşe bombardate în lupte, armamentul oştirii creştine, dîrza rezistenţă a turcilor ascunşi în cetatea Giurgiu etc.

Concepţia şi metoda autorului. Cronica lui B. Walther cuprinde uneori sentimente şi idei pe care nu le întîlnim în cronicile noastre interne. Astfel, sentimentul de afecţiune pentru ţărănimea iobagă nu există în cronicile noastre din sec. XV—XVI. „Milă" pentru ţăranii împovăraţi de necazuri apare rar la cronicarii boieri din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea ; o întîlnim mai ales exprimată în cronicile scrise după reformele sociale din 1746—1749 ale lui Constantin Mavrocordat.

Cronica domniei lui Mihai Viteazul exprimă simpatie şi compătimire pentru toţi locuitorii de atunci ai ţării, pentru tot poporul, luat în totalitatea lui. Nu sînt arătate alte cauze ale nenorocirii lor, decît lipsa libertăţii naţionale, jafurile turcilor şi tătarilor, risipirea lor prin peşterile munţilor din cauza incursiunilor duşmane (p. 85), aruncarea în robie a mii şi mii de oameni (la p. 69 : 7000 robi ridicaţi de tătari ; la p. 85 : 20 000 robi ridicaţi de turci), precum şi desfrînările violente şi umilitoare la care turcii sileau pe copii şi femei, de multe ori chiar în faţa părinţilor şi a bărbaţilor (p. 60 şi 66).

Starea morală a poporului robit de turci şi asuprit crunt de domnul ţării Alexandru cel Rău, ajunsese atît de nenorocită, încît „el le luase celor supuşi cu forţa orice speranţă de a-şi mai recîştiga libertatea de odinioară" (p. 60). În momentele acestea de deznădejde a poporului apare Mihai Viteazul, ca părinte şi mîntuitor al patriei [4]. De la început, autorul subliniază virtuţile eroului naraţiunii sale, în raport cu oamenii, cu societatea : Mihai se purta cu „bunăvoinţă faţă de cei deopotrivă cu el", cu „omenie (*humanitate*) faţă de cei mai mici ca el" şi „faţă de toţi prin dreptate" (p. 61).

Cînd Sigismund Báthory propune lui Mihai posibilităţile de a răzbuna suferinţele „nefericitului popor romîn" (*in aerumnosam Walachorum gentem*), Mihai, ca un înţelept, îi promite „solemn că va chibzui despre acestea ‹argumentele lui Sigismund› cu boierii ţării sale şi cu prietenii săi" (p. 64), ceea ce, după cum se ştie, a şi făcut.

---

[1] B. Walther, *op. cit.*, p. 81.

[2] Compară cu rapoartele acestora publicate de A. Veress, *Campania creştinilor în contra lui Sinan Paşa din 1595*, Buc., 1924, p. 33—84. Hurmuzaki, *Documente* (N. Iorga), XII, p. 79—91.

[3] Despre acesta, vezi mai sus, p. 13.

[4] Cu privire la rolul personalităţii în istorie, vezi şi K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Buc., E.S.P.L.P., 1953, p. 507 şi urm. 553 şi urm.

După lupta de la Călugăreni, după luptele crîncene pentru eliberarea orașelor romîne (Tîrgoviște, București, Giurgiu) de sub ocupația turcilor și după izgonirea dușmanului dincolo de Dunăre, Mihai se retrage în iarna anului 1595 și în primăvara lui 1596 la Tîrgoviște, elaborează aici un plan pentru refacerea țării pustiite. Walther analizează în puține cuvinte, dar substanțial, acest plan (procedeu neobișnuit în cronicile noastre contemporane): „Voievodul ...cheamă de prin peșterile munților <înapoi> în cîmpia țării pe locuitorii rămași <în țară> jalnic risipiți, reface colibele distruse în tot locul și terenurile devastate ale moșiilor și împarte semințele necesare cultivării pămîntului, în măsura în care putea fi cultivat. Căci toate grînarele fuseseră prădate, bucatele și vinul ridicate și risipite de dușmanii ce cutreerau cea mai mare parte a țării, iar toate cele necesare hranei și semănăturilor, aduse din locurile de munte și din Transilvania vecină, se vindeau cu prețuri destul de scumpe. Și chiar Moldova însăși stoarsă de războaiele sale nu-și acoperea nici nevoile sale. Pe lîngă toate acestea, comerțul obișnuit cu Turcia fusese părăsit cu totul, din cauza pericolului nesiguranții mai amenințătoare ca totdeauna...” (p. 217).

După cum „nefericitul popor”, des amintit cu compătimire și simpatie, nu este înfățișat ca clasă ci global, de asemenea boierii apar în cronica lui Walther nu ca clasă socială, privită în însușirile ei bune și rele, ci se amintește doar numele cîtorva în împrejurări defavorabile lor, aceasta contrariu *Istoriei Țării Romînești*, unde apar Stroe, Radu și Preda Buzescu, Radu Calomfirescu, banul Manta și alții mulți împodobiți cu merite și sarcini de seamă (luptători, soli). Astfel sînt demascate acțiunile trădătoare ale bătrînilor boieri, logofătul Chisar și vornicul Dumitru [1]; pe acesta pedepsindu-l cu tăierea capului (1596), ca „părtaș, făuritor și promotor al acelei fărădelegi” [2]. La fel demască autorul și complotul din 1595, înainte de lupta de la Călugăreni: „în timp ce <Mihai> se luptă la hotare și ține piept dușmanului din afară, <trădătorii, complotiștii> pun la cale o răscoală înlăuntrul țării, spre a-l doborî prin viclenii și urzeli grozave, ațîțînd la ea și pe romîni” [3]. Mai sînt amintiți, dar favorabil, boierii Manta (ban) și Farcaș (agă), primul „credincios supus al lui Mihai și primit în favoarea” domnitorului, al doilea căpitan de oaste bine intenționat în acțiunile lui vitejești, dar trădat „de două străji romîne” plătite în bani buni (despre amîndoi vezi textul, p. 75 și 76).

Aceste puține știri și aprecieri despre boierime, sînt explicabile pentru un cronicar străin, independent de interesele de clasă ale feudalilor romîni; știrile sînt luate de Walther din informații și izvoare interne, care amintesc și despre trădarea bătrînilor boieri și despre înfrîngerea lui Farcaș la Vidin [4].

---

[1] B. Walther, *Scurtă descriere*, p. 85—86. N. Iorga, *op. cit.*, p. 231, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 72, nota 2, identifică pe acest Dumitru cu Dumitru Dudescu. Vezi argument nou în sprijinul identificării, la I. C. Filitti, *Recenzii și note critice la lucrările altora*, Buc., 1937, p. 57.

[2] *Ibidem*, p. 86.

[3] *Ibidem*, p. 74—75. Cum se vede din citat, Walther nu spune nimic cu privire la naționalitatea trădătorilor boieri; se poate presupune că au fost străini, pentru că numai așa capătă înțeles ultimele cuvinte: „Walachosque ad eandem incitantibus”.

[4] *Let. cantacuzinesc*... ed. N. Simache și Tr. Cristescu, Buzău, 1942, p. 112 și 116—117.

Propriu lui Walther mai este modul retoric şi bombastic de exprimare a acestor opinii, însuşiri stilistice obişnuite în cronicile străine.

Gîndirea socială şi politică a autorului pătrunde mai adînc în cauzele faptelor povestite ; prin această particularitate cronica lui Walther se înfăţişează nu ca o înşirare cronologică de fapte, ci ca o lucrare pusă în slujba unei idei : solidaritatea popoarelor creştine împotriva invaziunii turceşti. Ideea aceasta nu este însă singura care îndrumează pe autor, ci ea este susţinută de o explicaţie de ordin economic.

La sfîrşitul secolului al XVI-lea turcii ajunseseră în stăpînirea unor întinse posesiuni din Africa, Asia şi Europa. Bogăţiile imense ale ţărilor vasale, unele folosite de ocupanţii militari turci şi altele, cărate în imperiu, măreau averea clasei dominante turceşti. Dar turcii „nu numai că nu se interesau de dezvoltarea forţelor de producţie, ci, prin jefuirea şi exploatarea la care se dedau, opreau dezvoltarea economică a popoarelor supuse. În aceste condiţii, veniturile clasei dominante a turcilor nu puteau să sporească decît prin întrebuinţarea unor metode pur feudale, adică prin cucerirea de alte teritorii şi prin ridicarea numărului supuşilor exploataţi" [1]. De aceea, orice rezistenţă a popoarelor de a-şi apăra sau recăpăta libertatea, însemna, în ultima analiză, o nouă diminuare a surselor materiale în imperiu, însemna ştirbirea prestigiului dominaţiei otomane, însemna reducerea forţei de rezistenţă a imperiului otoman.

Acest rol determinant pe care-l are economicul în desfăşurarea faptelor istorice din vremea lui Mihai Viteazul iese în evidenţă în cronica lui Walther; acesta explică astfel cauza pentru care sultanul Murad al III-lea a pornit război împotriva răzvrătiţilor Mihai, Sigismund şi Aron : sultanul, deci „hotărî, spre a preveni şi alte pagube mai mari pentru împărăţie, să nu le mai sufere nicidecum mai departe şi supărîndu-se rău că au lipsit chiar aprovizionările alimentare din Transilvania şi din grînarul celor două ţări romîneşti, <aprovizionări> atît de folositoare, dar şi absolut necesare pentru a putea fi continuat războiul cu Ungaria" [2]. Walther scrie mai departe că acceptarea tacită a răzvrătirii creştinilor însemna că Poarta pierdea pe an, numai de la Mihai, „cam o tonă de aur, 20 000 de oi, 2000 de cai, 10 000 de măsuri mari de grîu, tot atîta orz, şi pe lîngă acestea, mult unt, miere şi nu <dădeau> mai puţin şi cei doi voievozi vecini <Sigismund şi Aron, de care acum sultanul> era lipsit". Aceeaşi părere o repetă cronicarul şi cu alt prilej : încetarea plăţii tributurilor din partea Ţării Romîneşti, Moldovei şi Transilvaniei împiedica pe turci la „ducerea mai departe a războiului împotriva ungurilor şi germanilor" şi repetă apoi şi cealaltă piedică provenită din lipsa grînarelor de aprovizionare [3].

Importanţa pe care o acordă autorul problemelor economice se mai constată şi din frecvenţa ştirilor pe care le dă despre tîrgoveţii oraşelor [4],

---

[1] *Istoria modernă*, vol. I, 1640–1789. Sub redacţia prof. B. F. Porşnev, S. D. Skazkin şi V. V. Biriucovici, Buc., 1954, p. 439. Vezi şi mai sus, p. 7, n. 1.

[2] B. Walther, *op. cit.*, p. 70.

[3] *Ibidem*, p. 68 şi 76.

[4] Vezi mai sus, p. 24–27 : „Informaţii de ordin geografic...".

despre bogații negustori care cer normalizarea comerțului [1]. Autorul arată mișcarea mărfurilor în porturile dunărene [2] și în alte orașe pe timpul crîncenului război. De altfel, autorul numește *banii*, nu cu acest termen obișnuit, ci cu numele de „*nervi*": *nervi desunt* (lipsesc banii) și lipsa lor este o cauză care determină pe Mihai la începerea discuțiilor de pace cu tătarii [3].

O altă problemă care preocupă pe autor în legătură cu expunerea evenimentelor este problema religioasă. Scopul acțiunilor militare ale creștinilor aliați este să pună o stavilă puternică expansiunii păgînilor. Nu o dată Walther numește acest război *bellum sacrum* („războiul sfînt") și opera și-o termină cu un apel adresat cititorilor, ca în rugăciunile lor să adauge un gînd „pentru izbînda fericită a războiului sfînt" (*votum pro fausto sacri belli successu adiungi*) [4].

Acțiunile lui Mihai Viteazul sînt integrate în cronică numai în parte activității militare și diplomatice a *Ligii sfinte*, dirijată de împăratul Rudolf. Citind cronica, distingem că poziția lui Walther față de imperiali nu se manifestă aceeași, nu este unitară ; aceasta se explică prin faptul că autorul a compus opera sa în două momente deosebite : în lunile iulie—octombrie 1597 a scris cea mai mare parte a ei (vezi p. 18, pentru paginile acestei părți) sub influența rolului său oficial de membru al soliei polone, de intermediar pentru o pace între Mihai și turci. În această parte, Walther ne arată, cum am văzut, buna lui primire în cercurile turcești la Constantinopol și insistă asupra tratativelor de pace dintre Mihai și turci, duse între lunile iunie și decembrie ale anului 1597. Dar, pentru a nu se descoperi ca atașat al cauzei polone, el înregistrează, după izvoarele interne, șirul de lupte vitejești purtate de Mihai împotriva turcilor pînă pe la sfîrșitul anului 1596.

Cealaltă parte a cronicii (p. 58—60 cu introducerea către nobilii silezieni care l-au ajutat la imprimarea operei, și p. 94—95 cu cele 27 rînduri de încheiere) a fost scrisă în primele zile ale lui noiembrie 1599 (autorul datează „în chiar ziua sfîntului Mihail"), cînd hotărîse să dea la tipar cronica sa. Această parte se caracterizează prin declarații convenționale, favorabile și chiar măgulitoare imperialilor, ca susținători ai războiului sfînt. Asemenea declarații, cerute de condițiile politice în care se afla autorul în noiembrie 1599, la Görlitz, în Germania, a mai strecurat autorul ici-colo și în alte pagini, care distonează cu restul cronicii, în care vorbește cu atenție și cu bunăvoință despre turci. Astfel, pasajul de la p. 63—64 (*Accidit paulo post... certa rataque sint futura, demonstrari videbantur*) poate fi socotit ca o intercalare tîrzie, pentru că el nu mai este scris sub influența cercurilor diplomatice și politice polone. Într-adevăr, se arată în acest pasaj integrarea în *Liga sfîntă*, prin trimisul reverend papal Cornelius de Nona, a lui Sigismund Báthory și a lui Aron Vodă. Cînd Sigismund propune și lui Mihai să se alăture în lupta antiotomană, după relatările lui Walther, Mihai i-a răspuns că în această privință se va sfătui cu boierii țării. Apoi Walther continuă imediat : „Și, într-adevăr, era nevoie să i se arate <lui Mihai> că va avea de la augustul nostru împărat Rudolf

[1] B. Walther, *op. cit.*, p. 62 și 85.
[2] *Ibidem*, p. 68 (Silistra); p. 75 (Nicopole).
[3] *Ibidem*, p. 80.
[4] *Ibidem*, p. 94—95.

al II-lea şi nu mai puţin de la Sigismund, principele Transilvaniei, un număr îndestulător de ostaşi, banii necesari pentru plata soldelor şi ajutoare pregătite în toate privinţele ; şi că Aron rămîne statornic în această alianţă, orice s-ar întîmpla".

A treia idee prezentă în concepţia autorului, cu privire la istoria evenimentelor, este ideea naţională : nevoia popoarelor de a-şi apăra libertatea şi independenţa. Ideea aceasta, deşi însufleţeşte opera lui Walther, este însă folosită mai rar decît ideea religioasă şi decît explicaţiile de ordin economic. Pentru Walther este clar — şi o spune de la prima pagină a operei — că poporul romîn se „străduieşte să restabilească în vechea-i libertate Ţara Romînească"[1] dar pentru aceasta îi trebuie *un om*, pentru că poporul însuşi, sub apăsarea violentelor asupriri, şi-a pierdut speranţa redobîndirii ei. După părerea lui Walther, Ţara Romînească ajunsese la o situaţie extremă, astfel că trebuiau folosite orice mijloace, chiar şi cele mai violente, numai „să aspire la strălucirea vechii libertăţi şi a propăşirii sale"[2]. Autorul s-a informat şi ştia că Ţara Romînească acum „aproape cu totul căzută la pămînt şi chiar abia mai trăgîndu-şi duhul", fusese „odinioară o provincie aşa de înfloritoare"[3].

Walther îşi dă opera la tipar în timp ce războiul împotriva turcilor se desfăşura cu înverşunare în sud-estul Europei, în timp ce situaţia lui Mihai se înrăutăţise din cauza neînţelegerilor cu „ardelenii". Situaţia internă şi internaţională este caracterizată sumar de autor, în încheierea cronicii sale, condiţionînd cucerirea vechii libertăţi a patriei noastre, de ajutorul cerului şi al creştinilor (*divina affulgente protectione et concurrentibus Christianorum suppetiis, in pristinam vindicare libertatem*)[4].

Opera analizată fiind scrisă de un autor instruit şi educat în alte condiţii materiale, sociale şi intelectuale decît acelea ale ţării noastre din secolul al XVI-lea, oglindeşte o mentalitate şi o poziţie distinctă de ceea ce prezintă în mod obişnuit cronicarii noştri.

El priveşte desfăşurarea faptelor prin prisma politicii statului polon din acea vreme (1597), dar strecoară în momentul tipăririi lucrării (1599) şi numele împăratului Rudolf al II-lea invocat cu destulă discreţie numai în trei rînduri.

De altă parte, îl mai interesează rezultatele concrete pe cîmpul de bătaie. Descrierea victoriilor creştinilor sub conducerea personală a „Palatinului" (acesta este numele dat de Walther domnitorului romîn Mihai Viteazul) ocupă spaţii mari în economia lucrării şi în zugrăvirea lor foloseşte informaţii şi izvoare din ţară.

Mijloacele de exprimare sînt proprii lui : stil retoric, convingător, hiperbolic şi uneori alegoric. Iată alegoria prin care înfăţişează Walther pe cei doi duşmani gata de luptă, sultanul şi Mihai : de o parte „acel mare şi înfricoşător leu al Răsăritului, nebun şi nefericit dispreţuitor al lui Hristos, neînvinsul leu ... hrănind din nou speranţa de a se ridica sub o stea mai fericită" — iar de altă parte, „cocoşul cel cu puţină putere, e

[1] B. Walther, *op. cit.*, p. 58.
[2] *Ibidem*, p. 62.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 94.

drept, dar cu o virtute ca a focului" (textul, p. 74). Această puţin obişnuită comparaţie este inspirată autorului dintr-un pasaj al bestiariilor medievale (care, după cum se ştie, decurg în cea mai mare măsură din physiologus), unde se susţine că leul neînvins se teme totuşi de cîntecul cocoşului şi de puterea focului. În bestiarii se dă explicaţia că cocoşul participă la virtutea focului şi de aceea poate învinge pe cel mai tare dintre animale.

Analiza internă a cronicii, întreprinsă pînă acum, ne duce la următoarele concluzii : la *puţinele ştiri oficiale* (*brevem quendam ... approbatum contextum*) primite în scris de la logofătul cancelariei domneşti (Teodosie Rudeanu), Walther a adăugat contribuţia sa personală, care, am văzut, este mai întinsă decît s-a crezut pînă acum : date din viaţa sa proprie, ştiri istorice unice, informaţii de ordin geografic şi militar, descrieri de ceea ce a văzut şi înfăptuit personal în timpul misiunii sale la noi şi în Constantinopol, arătarea condiţiilor de apariţie a cronicii, stimularea cititorilor de a spera în „izbînda fericită a războiului sfînt" şi în „fericirea domnului creştin, Ion Mihai".

Rezultatele obţinute pe baza analizei cronicii, duc la constatarea că B. Walther a folosit cronica oficială a ţării numai pentru a o prelucra în mod creator şi cu anumite tendinţe.

În ce măsură izvorul intern, folosit de Walther, a fost o „cronică", în ce măsură *a prelucrat* acest izvor — acestea pot fi arătate numai printr-un studiu comparativ între opera lui Walther şi cronicile interne contemporane.

CRONICA LUI B. WALTHER ŞI CRONICILE INTERNE CONTEMPORANE

B. Walther şi Petre Armeanul. În dedicaţia adresată patronilor tipografi germani, Walther mărturiseşte vag izvoarele operei sale : „mai multe scrieri ale unor bărbaţi şi militari vestiţi", scurta cronică oficială a ţării şi ştirile (*exquisitis circumstantiis*) „adunate nu atît de la romîni, cît de la alţi oşteni însemnaţi şi vrednici de crezare". Între aceşti informatori străini ai lui Walther, rămaşi anonimi, este unul care poate fi identificat : este Petru Grigorovici Armeanul. Ştirile procurate de acesta cronicarului silezian Walther pot fi reconstituite uşor, pentru că aceleaşi ştiri Grigorovici le-a transmis, scrise în latineşte, şi cronicarului transilvan Ştefan Szamosközy, care, cum se ştie, le-a introdus în cronica sa [1].

Petru Grigorovici Armeanul şi-a început activitatea ca „zugrav de biserici în Ţara Romînească" [2]. El capătă încrederea domnitorului Mihai, care la început l-a folosit ca conducător de oaste [3]. O similitudine perfectă între primul memoriu al lui Mihai Viteazul trimis ducelui Cosimo de Toscana [4] şi însemnările latineşti ale Armeanului, dovedeşte că acesta a fost

[1] Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la romîni*, Cluj, 1929, p. 98—110 (mă voi referi numai la partea comună cu cronica lui Walther).

[2] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, Buc., 1935, p. 31.

[3] Szamosközy (I. Crăciun, *op. cit.*, p. 58, nota 3).

[4] Este vorba de memoriul nedatat, descoperit de A. Pernice (vezi mai sus, p. 10—11).

folosit mai tîrziu ca scriitor de curte, redactor în limbi străine (în special în latinește), la cancelaria atît de activă a lui Mihai. Documentele vremii ni-l arată apoi ca sol priceput al domnitorului Mihai la împăratul Rudolf [1], la arhiducele Maximilian [2]. Nu trebuie să punem la îndoială că P. Armeanul a fost un „om ager și era bun cunoscător al lucrurilor"... „agent politic cunoscut în tot Răsăritul turcesc" [3].

Întinderea ambelor cronici, a lui P. Armeanul și B. Walther, este aceeași; ele se referă la evenimentele petrecute între anii 1592—1598 (începutul anului). Știrile principale referitoare la evenimentele din această perioadă de timp sînt *comune* ambelor cronici și prezentarea lor este analoagă. Înșirarea lor rezumativă față în față va arăta în ce părți ale cronicii sale Walther seamănă cu însemnările lui Petru Armeanul [4].

1) Mihai Ban de Craiova (A 98, W 61). — Armeanul, în plus : mai înainte a fost și ban mic de Mehedinți.

2) Craiova învecinată cu Ungaria (Ardealul) (A 90 — 99, W 61).

3) Dușmănit de Alexandru cel Rău, Mihai fuge în Transilvania, la Sigismund (A 99, W 61). — Numai Walther precizează și anul : 1591.

4) Emirul, însoțit de 2000 oșteni turci și de alți ieniceri spahii (Armeanul : și de pitici muți), propune pace lui Mihai, dar acesta îi taie pe toți (A 101—102, W 66—67). Armeanul fixează această întîmplare după o lună de la instalarea lui Mihai, în timp ce Walther, mai tîrziu, după primele loviri de moarte ale lui Mihai, împotriva turcilor <sfîrșitul anului 1594>.

5) Primele lupte ale lui Mihai cu tătarii au loc la Șerpătești (Walther ; și la Stănești, comandamentul lui Mihai la Hulubești) [5], fiind nimiciți tătarii ; tătarii treceau din Ungaria încărcați de prăzi și cu 7000 robi de diferite națiuni. Mihai ia prăzile și eliberează robii (numai Armeanul : Căpitanul Gheorghe Makó s-a distins în luptă) (A 102 103, W 69).

6) Cad în mîinile creștinilor, prin februarie 1595, cetățile Brăila, Turtucaia (Armeanul în plus : Cernavoda), prin lupte în care se distinge Király Albert (Armeanul, în plus : Mihail Horwath) (A 103, W 72—73).

7) Bogdan, pretendentul la tronul Țării Romînești, vine în fruntea a 14.000 de ostași turci, împreună cu Deeman pașa (Walther : Ahmet pașa) și cu Mustafa, aga ienicerilor (Walther : nu-i dă numele), la Rusciuc. Mihai îi lovește, îi respinge și omoară cu mîna lui cele două căpetenii ale turcilor (A 103, W 70).

8) În prezentarea luptei de la Călugăreni sînt unele date identice : a) Sinan luptă cu o armată numeric mult superioară armatei creștinilor ; A : trecea de 100.000 turci, W : 180.000, 16.000 creștini.

---

[1] *Hurmuzaki*, vol. XII, vezi indicele, *sub voce* : Armeanul Petru (Grigorovici). Ion Sîrbul, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul*, vol. II, Buc., 1907, p. 340.

[2] H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor din Romînia*, în *Ani. Anuar de cultură armeană*, Buc., 1941, p. 387. *Hurmuzaki*, XII, p. 395—397.

[3] N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 3.

[4] Prescurtez cu A = însemnările Armeanului integrate în cronica lui Szamosközy, ed. cit., a lui Ioachim Crăciun ; cu W = cronica lui Walther, ediția de față.

[5] Ion Sîrbu, *op. cit.*, vol. I, p. 212—216 consideră cronica lui Walther în pasajele ei referitoare la luptele cu tătarii ca „fiind mai amănunțită și, în părțile ce se pot controla, mai adevărată" (p. 213, nota 2).

b) Locul luptei este mlăştinos din cauza rîului Neajlov (Armeanul nu numeşte rîul).

c) Turcii sînt înfrînţi. Sinan cade de pe pod în apele mlaştinii (Walther : pierzîndu-şi doi dinţi ; Armeanul : din mlaştină îl scot ienicerii, care consideră căderea ca semn rău).

d) Mihai nu este numai comandant de oaste, dar ia parte în luptă săvîrşind acte de vitejie (Armeanul dă exemplul văzut de el însuşi : Mihai despică un turc în două ; Walther arată vag consecinţele luptei : 3 paşi şi 3000 turci tăiaţi (A 104—105, W 77—79).

9) Refuzul hanului tătăresc Gherei de a lupta împotriva nemţilor la Agria (Eger, Erlau) şi pedepsirea lui de sultan prin trimiterea fratelui mai mic al hanului, Galga, ca să ia tronul.

Mihai birue pe tătari la Gherghiţa (Armeanul : nu numeşte localitatea ; arată că Gherei a ucis pe Galga şi pe alţi 7 membri din familia lui, ca să-i stingă neamul) (A 108—190, W 89—90).

Dar afară de evenimentele prezentate în mod aproape analog de cei doi cronicari, mai sînt altele care, deşi comune ambelor cronici, ele sînt prezentate în mod *deosebit* de autorii lor :

1. — Mihai reuşeşte să ia domnia cu pungile groase ale lui Iani grecul, fratele mamei lui Mihai (W 62).	Mihai ia domnia plătind lui Sinan suma de 100.000 galbeni, aşijderea şi altor viziri ; banii, în total peste 400.000 florini, i-a împrumutat de la greci, evrei şi turci ; aminteşte şi de „ostenelile" lui Iani banul (A 99, 101).
2. — În primele lupte împotriva <turcilor, ian. 1594 sic !> Albert Király luptă la Floci, Hîrşova, Durostor (W 67—68).	Căpeteniile maghiare trimise de Sigismund Báthory au fost Mihail Horvath, Francisc Tury şi „alţi oameni de frunte" (A 102).
3. — Ştefan <Surdul>, pretendent la tron, susţinut de turci şi tătari, este pus pe fugă în luptele de la Silistra—Turtucaia, de Király Albert (W 74).	Ştefan este destinat domn al Moldovei, în locul lui Aron, dar oastea lui de 8000 oameni daţi de sultan, este biruită de Mihai în regiunea Brăilei, iar Ştefan moare în luptă (A 103).
4. — La Călugăreni au contribuit în luptă în mod efectiv, ajutînd în situaţii grele pe Mihai, Király Albert şi Koscza (Cocea?) căpitanul cazacilor (W 78).	Dacă Albert Király şi ai lui ar „fi stat alături de Mihai" şi ar fi luptat, n-ar mai fi fost nevoie ca Sigismund să treacă munţii la noi ; forţele lui Mihai şi Király ar fi fost suficiente pentru înfrîngerea turcilor (A 104).
5. — În lupta de la Giurgiu şi de la fortăreaţa din insulă, turcii sînt nimiciţi, 18.000 înecaţi în Dunăre. Meritul victoriei îl au, dintre romîni, Mihai, dintre străini silezianul, Wiher (W 83—84).	Giurgiul este luat şi dărîmat de Sigismund Báthory şi generalii Albert Király, Gaspar Kornis. Italienii au luptat vitejeşte dar au fost numai vreo 70, în orice caz, lauda italienilor este exagerată (A 105—106).

Aceste date, deşi nu sînt contradictorii, dovedesc totuşi că Walther, pentru aceleaşi evenimente, n-a avut un singur informator, pe Petru Armeanul, ci şi pe alţii ; el a confruntat ştirile Armeanului cu ale altora, prelucrînd şi modificînd, în unele cazuri, pe ale Armeanului.

Comparînd cele două cronici între ele, mai rezultă şi alte constatări. B. Walther face o prezentare mai amplă a evenimentelor decît Petru Ar-

menanul. Amploarea cronicii lui o dă, pe de o parte, bogăția amănuntelor descriptive cu privire la *aceleași* fapte, prezentate de Petru Armeanul foarte laconic. Dar, de altă parte, amploarea se datorește *prezenței* multor știri care *lipsesc* din cronica Armeanului. Iată știrile prezente numai în cronica lui B. Walther :

1) Sigismund Báthory convinge pe Mihai să intre în *Liga sfîntă* (W 63—64).

2) Prin dec. 1594, ian.—febr. 1595, pe cînd Mihai se întorsese la București, atacurile împotriva turcilor sînt conduse de Albert Király, care, cu oști maghiare, romîne și căzăcești, arde cetățile Siștov (Wistowa), Rahova (Orechova), Cernavoda, Rosgrad, Babadag, Oblucița (W 73).

3) Înfrîngerea oastei de unguri, sîrbi și romîni condusă de aga Farcaș, la Vidin, din cauza trădării a doi romîni care l-au amăgit că turcii sînt puțini la număr (W 76).

4) Înainte de a începe lupta pe teritoriul patriei, la Călugăreni, Mihai își trimite soția, copiii și averea la Sibiu (W 77).

5) Retragerea armatelor romîne, la Călugăreni, se face în șiruri dese și în „formațiunea unui unghi" (W 78).

6) Declarația prizonierului turc : de ar fi știut turcii că creștinii sînt așa de puțini (la Călugăreni), ar fi călcat numai cu caii oastea lor (W 79).

7) Retragerea lui Mihai pe rîul Argeș ca să se odihnească, după lupta de la Călugăreni (W 79).

8) Ungurii pradă Bucureștii, în retragerea lor de la Călugăreni (W 79).

9) Povestea celor doi cerbi domesticiți, care au însoțit pe Mihai în lupte, stînd în preajma cortului domnesc; dar unul din ei moare la Călugăreni, iar altul se rătăcește în pădure (W 80).

10) Retragerea lui Mihai la Stoenești (Muscel) (W 80—81).

11) Sigismund vine în țară; eliberarea Tîrgoviștei (W 81—82).

12) Plecarea lui Sigismund și Wiher[1] din țară (W 84—85).

13) Măsurile luate de Mihai, după izgonirea turcilor de la Giurgiu, pentru refacerea țării (W 85).

14) Mihai atacă Pelvinul, captează familia lui Mihailoglu și se poartă cu umanitate față de ea ; apoi, prin răscumpărare, eliberează soțului familia (W 85).

15) Înăbușirea complotului vornicului Dumitru și logofătului Chisar (W 86).

16) Tătarii din Dobrogea, c. 6000 și 3000 turci, care trecuseră Dunărea în Țara Romînească, sînt biruiți (W 86).

17) Alți 3000 turci, prin vînzare, vor să pună mîna pe Mihai, dar sînt biruiți (W 87).

18) Vicleana propunere de pace cu turcii, din partea hanului tătăresc Gherei, în schimbul a cîtorva mii de galbeni dați lui de Mihai și cu condiția

---

[1] Personaj identificat istoricește de Andrei Veress (*Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, Buc., 1924, p. 19), Ioan Wayer, aventurier războinic, conducea vreo 3 000 călăreți viteji și strașnic înarmați, din regiunea Sileziei locuită de poloni.

demobilizării armatei creştine. Autorul adaugă şi despre trădarea a vreo 160 cazaci (40 rămînînd credincioşi lui Mihai). Tătarii jefuiesc Brăila şi mănoasa-i cîmpie din jur, Buzăul şi Bucureştii (W 87—89).

Cu excepţia cîtorva din aceste ştiri, care, cum vom vedea îndată, sînt luate de Walther din cronica oficială internă, celelalte sînt *unice* şi ele fac ca cronica lui Walther să capete o importanţă şi mai mare.

În schimb, şi notele lui Petru Armeanul folosite de Szamosközy dau cîteva ştiri care nu se găsesc în cronica lui Walther:

1) Intimidarea călăului beat, în momentele premergătoare executării lui Mihai; boierii roagă pe Alexandru cel Rău să ierte pe Mihai (A 99) [1].

2) În drum spre Ţarigrad, pentru a lua tronul ţării, Mihai ascunde pe soţia lui între femei de la ţară, iar pe Pătraşcu, fiul său, între ţigani (A 99).

3) Sigismund Báthory scrie lui Sinan Paşa şi solului englez Ed. Barton să ajute pe Mihai să ia domnia Ţării Romîneşti (A 100).

4) Jurămîntul lui Mihai, „în inima sa", că se va răzbuna împotriva turcilor (A 100).

5) Amănunte biografice referitoare la Mihai, Iani banul, „ruda" lui Mihai, rachieriţa mama lui Mihai şi despre tatăl lui Mihai, Pătraşcu vodă (A 100—101) [2].

6) Mihai promite 70 000 galbeni sultanului, dar nu-i dă (A 101).

7) Emirul, mijlocitor al păcii între turci şi Mihai, este găzduit în casa lui Dan vistierul (A 101).

8) Sultanul propune lui Mihai să cucerească Transilvania cu ajutorul armat al turcilor (A 102).

9) Ferhat paşa dus cu vorba de Mihai şi pedepsirea lui de sultan prin sugrumare (A 103—104).

10) Sigismund trimite pe Eustatiu Gyulaffi sol în Polonia ca să justifice purtarea lui faţă de Aron vodă şi Moldova, iulie 1596 (A 106—107).

11) Alte note latine din 1596, privitoare la propunerile tătarilor adresate lui Mihai, întărirea Timişoarei, moartea lui Sinan (A 107—108).

Nu ne grăbim a trage concluziile rezultate din compararea celor două cronici în tablourile rezumative expuse mai sus, pentru că este necesar să vedem raporturile cronicii lui Walther şi cu un alt izvor intern strîns legat şi acesta de cronica lui Petru Armeanul.

Cronica lui B. Walther şi raportul lui Mihai Viteazul. Dintre cele două rapoarte ale lui Mihai Viteazul [3], în cadrul lucrării noastre interesează numai raportul adresat de voievod marelui duce Cosimo de Toscana, descoperit de Angelo Pernice. Deşi nedatat, am arătat că raportul a putut fi alcătuit la sfîrşitul anului 1600. El este amplu, ia înfăţişarea unei cronici,

[1] Vezi discuţia ştirilor Armeanului la Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 82—89, sub titlul: *Jurămîntul lui Mihai*, pentru că, după afirmaţia cronicarului Radu Popescu, Mihai „au jurat cu 12 boieri că nu iaste ficior de domn şi au scăpat" de a mai fi executat.

[2] Discutate toate aceste ştiri de Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 52—81: „Originea lui Mihai Vodă" şi „Iani, unchiul voievodului".

[3] Vezi mai sus, p. 10—12, cap. *Izvoare* (datele bibliografice respective).

ceea ce a făcut pe mulţi istoriografi (N. Iorga, A. Decei, I. Crăciun) să-l considere ca o *povestire* a faptelor făcută de însuşi domnitorul romîn. Cronica lui Walther prezintă unele analogii cu acest raport, dar nu pe toată întinderea lui, ci fireşte numai pentru faptele petrecute pînă la sfîrşitul anului 1597 (încercările turcilor şi tătarilor de a face pace cu Mihai) [1].

1. Emirul care vine la Mihai pentru pace este „cam ca arhiepiscopii noştri" (W 65).	Sultanul trimite „un emir de al lor, căruia i *s-ar putea zice Vlădică*, om sfînt la ei" (R8).
2. Mihai „turburat" primeşte vestea *căderii cetăţii Javarinul* sau Raab, ca o „jalnică întîmplare" şi de atunci începe să încolţească în mintea lui ideea unei campanii antiotomane (W 64–65).	După *căderea Javarinului*, sultanul propune lui Mihai cucerirea Transilvaniei cu ajutorul turcilor, Mihai vede intenţiile turcilor şi ia arma împotriva lor (R 8–9).
3. Primul atac împotriva turcilor aflaţi în Ţara Romînească este aşa de fulgerător şi crud, că-i *„ucide pînă la unul"* (W 65).	„...Prinsei armele contra lor <turcilor>, omorînd pe toţi turcii care se găseau în Ţara Romînească ... *de n-a scăpat nici unul"* (R 10).
4. Relatarea largă asupra victoriilor lui Mihai împotriva tătarilor, la Şerpăteşti şi Stăneşti (W 69–70).	Relatare scurtă despre victoriile lui Mihai împotriva tătarilor <fără indicarea localităţilor> (R 10–11).
5. „Înşişi sus-numiţii comandanţi < turci > *încercaseră puterea eroicei trupe a domnului <Mihai>"* (W 70).	Hanul tătăresc refuză îndemnul la luptă al turcilor, „zicînd *că a văzut şi încercat puterile lui Mihai Vodă"* (R 12).
6. Largă relatare despre luptele de la Rusciuc, încercările nereuşite ale lui Bogdan, ca să ia tronul Ţării Romîneşti (W 70–71).	Aceleaşi fapte relatate pe scurt (R 12–13).
7. Largă relatare despre luptele împotriva lui Ştefan Surdul, pretendent la tronul Ţării Romîneşti (W 74).	Scurtă relatare despre acelaşi eveniment, dar Ştefan Surdul venea ca pretendent la tronul lui Aron vodă din Moldova (R 13–14)[2]
8. Sinan cade de pe podul Neajlovului în mlaştină *„şi se socoteşte fericit scăpînd cu viaţă"* (W 79).	„Sinan paşa se prăvăli de pe cal, într-o mlaştină foarte întinsă, *de unde cu greu fu scăpat"* (R 15).
9. Oastea lui Mihai, în special moldovenii rămaşi credincioşi domnului muntean, făceau incursiuni <peste Dunăre> şi aduceau mari prăzi, captivi şi „mai mult de o sută de cămile" (W 81).	Baba Novac trece cu haiducii Dunărea, bate pe turcii lui Hasan paşa, „luîndu-le cămilele şi caii şi armele şi întreaga visterie ce o aveau" (R 16).
10. Lungi tratative de pace între Mihai şi tătari care, vicleni, intenţionau trădarea şi pregăteau atacul, dar Mihai îi învinge (W 86–89).	Expunere mai scurtă asupra aceluiaşi eveniment, dar cu precizarea că Mihai urmărea ca hanul tătăresc să se supuie „prea-neînvinsului împărat al romanilor" (R 18–21).

---

[1] Folosesc prescurtarea R pentru *Raport* şi trimit la traducerea publicată sub titlul: *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuşi*, Sibiu, 1926 (Biblioteca poporală a „Asociaţiunii", p. 7–26; după această pagină raportul continuă cu ştiri pentru anii 1598–1600, care nu mai corespund cronicii lui Walther).

[2] Raportul, ed. cit., p. 13 are o lacună de cîteva rînduri, care se găsesc însă în ed. italiană din *Archivio storico italiano*, 1925, p. 285 „Quasi nell'isstesso... di turchi.".

Studiind comparativ cele două narațiuni istorice (W și R) observăm că evenimentele, deși privite și povestite de doi autori deosebiți, sînt totuși concepute în aceeași succesiune de amîndoi. Însă Walther prezintă faptele cu mai multe amănunte, într-o formă narativă cursivă, deseori retorică — în timp ce Mihai în raport le expune rezumativ, în liniile lor mari de desfășurare, cu omisiunea amănuntelor. Stilul lui Mihai este precis și realist. Aceste deosebiri însă nu îndepărtează o expunere de alta, ci ele sînt explicabile și justificate de destinația diferită a celor două opere : expunerea lui Walther era menită a fi o *cronică*, iar expunerea lui Mihai era *un memoriu și un apel*, desperat, adresat creștinătății, în momentele cele mai critice ale campaniei lui antiotomane. Dar, în afară de aceste deosebiri justificate, cele două opere prezintă asemănări de fapte, asemănări în unele locuri chiar de exprimare (vezi mai sus, sublinierile din știrile nr. 1, 2, 3, 5, 8).

Între cronica lui B. Walther, alcătuită între 1597—1599, și memoriul din 1600 al lui Mihai, este o evidentă apropiere, o strînsă înrudire. Această analogie nu poate avea decît o singură explicație : ambii au avut o sursă comună și aceasta nu a putut fi alta decît cronica oficială de curte scrisă pe scurt și romînește de Teodosie Rudeanu. Walther a mai folosit și informații de la Petru Grigorovici Armeanul, ceea ce s-a demonstrat în paragraful precedent. Datorită cronicarului ardelean Szamosközy, care a reprodus în cronica sa însemnările lui Petru Armeanul, s-a putut stabili o înrudire de conținut și între raportul lui Mihai Viteazul și însemnările lui Petru Armeanul. Profesorul de la Cluj, Ioachim Crăciun, punînd față în față textul raportului lui Mihai cu textul însemnărilor lui Petru Armeanul, a stabilit fără urmă de îndoială, interdependența celor două texte [1]. Aceasta se datorește faptului că și Petru Armeanul plecase, în însemnările lui, tot de la scurta cronică de curte a lui Teodosie Rudeanu.

În afară de faptul că în raport (memoriu) Mihai folosește adesea expresiile „cu ajutorul lui dumnezeu", „chemînd numele lui dumnezeu" și că autorul vorbește la persoana întîi („am primit" „chibzuii, bine" etc.), încolo și succesiunea întîmplărilor, și amănuntele și chiar greșelile sînt la fel în ambele expuneri istorice. Cum la Armeanul știrile sînt însemnate aproape întotdeauna pînă la cele mai mici amănunte, iar în „memoriu" aceleași știri sînt expuse uneori ceva mai perifrastic, fără a fi lipsite de preciziuni, se pare că *memoriul lui Mihai e rezumat după materialul Armeanului*" [2].

Ajungînd la acest stadiu al cercetărilor, putem trage următoarele concluzii cu privire la interdependența și filiația celor trei expuneri istorice : Cronica lui Walther (W), însemnările lui Petru Grigorovici Armeanul (A) și raportul lui Mihai Viteazul (R) :

1. La cancelaria domnitorului Mihai Viteazul, la curtea din Tîrgoviște, s-a început scrierea unei cronici despre luptele purtate de Mihai Viteazul pentru independența politică și economică a țării sale.

[1] Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 20—36, cap. „Petru Armeanul".

[2] *Ibidem* p. 34; în ce mă privește, nu ader și la îndoiala „se pare", pentru că, în plus de ce afirmă Crăciun, între cele două expuneri istorice sînt numeroase analogii și identități de exprimare; Crăciun le-a reprodus cursive (vezi p. 27—33).

2. După spusele lui Walther, această cronică, în 1597, era scurtă, scrisă în limba romînă de logofătul curţii ‹ Teodosie Rudeanu ›, citită apoi de domnitorul însuşi, care o aprobă ca cronică oficială.

3. Cronica s-a scris în etape, paralel cu desfăşurarea evenimentelor. Din analiza internă a celor trei izvoare (A, R, W) şi din studiul lor comparativ, reiese că prima redactare a cronicii se oprea la evenimentele de la sfîrşitul anului 1597 (continuate şi la începutul anului 1598): propunerile de pace făcute de turci lui Mihai Viteazul. În această redacţie a cunoscut cronica B. Walther în a doua jumătate a anului 1597.

4. Această redacţie a fost continuată de Petru Armeanul în 1600 şi noua lui redacţie se oprea la evenimente petrecute în toamna anului 1598 : asedierea cetăţii Oradea de către turci [1]. Această redacţie mai completă a folosit-o Mihai Viteazul, rezumînd-o spre sfîrşitul anului 1600, în raportul său.

5. Nu avem informaţii documentare cu privire la continuarea redactării cronicii oficiale, începută de Teodosie, şi pentru evenimentele anilor 1599—1601 (8 august, data uciderii eroului Mihai). Este însă cert că raportul lui Mihai către ducele toscan Cosimo, pentru ştirile oct. 1598 — sfîrşitul anului 1600, nu mai prezintă analogii, necum identităţi, cu însemnările lui Petru Armeanul, aşa cum au intrat ele în cronica lui Szamosközy [2]. Îndepărtarea Armeanului de raportul lui Mihai pentru evenimentele petrecute între oct. 1598—1600 întăreşte convingerea şi argumentul că acolo unde acele izvoare se aseamănă (1592—1598), au avut o sursă comună de informare şi anume cronica oficială a lui Teodosie Rudeanu, pe care a avut-o în mînă şi Walther.

6. Ce caracter a avut cronica oficială, nu putem şti cu precizie, pentru că ea s-a pierdut şi o putem cunoaşte numai din prelucrările ei contemporane sau posterioare : a lui Walther, parţial Szamosközy, Mihai. Însă de vreme ce fiecare din aceşti prelucrători *a găsit de cuviinţă* să-i adauge noi ştiri şi *a putut* să o completeze în mod necesar cu atîtea alte fapte, aceasta înseamnă că cronica oficială de la curtea lui Mihai era o expunere sumară, care înregistra cronologic luptele, desfăşurarea şi rezultatele lor. Calificativul dat de B. Walther „scurt text despre faptele săvîrşite" alcătuit în limba romînă de dumnealui logofătul şi aprobat de însuşi voievodul (*brevem quendam rerum gestarum Walachico sermone... atque ab ipso Waiwoda approbatum contextum*) este în acord cu ipoteza noastră.

O astfel de cronică a faptelor săvîrşite putea împlini rosturile unei adevărate cronici naţionale? Din bogăţia faptelor împrumutate din ea de Walther şi de armeanul Grigorovici, deducem că, oricum, ea a fost mai precisă decît cronica din secolul al XVI-lea, intercalată în compilaţia cantacuzinească. De altă parte, ea fiind tradusă de A. Taranovski în limba polonă şi prelucrată în limba latină de Walther, a putut servi ca

[1] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 34 şi urm. stabileşte în mod convingător identitatea între Armeanul şi memoriu numai pentru „mai mult de jumătate din memoriul voievodului — de la început şi pînă la asediul Orăzii Mari din 1598".

[2] Sub titlul general „Întîmplări din vremea lui Mihai vodă", dispersate în diferite părţi ale cronicii lui Szamosközy; vezi I. Crăciun, *op. cit.*, p. 35—36.

izvor de informaţie şi străinilor veniţi în ţară, dornici şi obligaţi a face pentru ţările lor diferite memorii şi rapoarte cu privire la mersul „războiului sfînt" (*bellum sacrum* — cum scrie Walther).

7. Textul lui Petru Grigorovici nu a putut fi mult transformat de cronicarul ardelean Şt. Szamosközy, a cărui cronică este singura sursă — indirectă, din care putem şti azi conţinutul însemnărilor Armeanului. Cronicarii care ne-au transmis fragmente din opera lui Szamosközy sînt N. Istvánfy [1] şi W. Bethlen [2].

Aceste constatări puse într-o stemă de filiaţie, iau înfăţişarea aceasta :

Teodosie Rudeanu

(Textul oficial aprobat de domnitor, 1597).

B. Walther (1597—1599) | Mihai, raport (1600) | P. Grigorovici Armeanul (1597, 1600)

Šzamosközy (1598—1608)

W. Bethlen (c. 1584—1600) | N. Istvánfy (1622)

INDEPENDENŢA CELORLALTE IZVOARE NARATIVE CONTEMPORANE DE CRONICA LUI B. WALTHER

Cronica lui Walther n-a influenţat pe Stavrinos. Opera vistierului lui Mihai Viteazul, Stavrinos, are titlul 'Ανδραγαθίεις τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ανδρειοτάτου Μιχαὴλ Βοεβόδα [Vitejiile prea evlaviosului şi prea viteazului Mihai Vodă]. După cum se ştie [3], ea este scrisă în 1312 versuri. Autorul mărturiseşte în ultimele versuri ale poemei sale, că a compus-o „în Transilvania, în cetatea Bistriţii, unde stam închis şi scriam noaptea la lumina stelelor" [4]. S-a arătat că afirmaţia autorului, că a compus-o „în zilele de 1—2 februarie" (fără indicarea anului) trebuie considerată „ca o licenţă poetică" [5]. Poema a fost terminată după primele luni ale anului 1602. Circulînd în numeroase copii manuscrise şi ediţii (prima, la Veneţia în 1638), poema a avut mulţi imitatori şi a contribuit în mare măsură să informeze străinătatea orientală şi occidentală despre vitejiile voievodului

---

[1] *Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri*, Köln (Colonia), 1622 şi alte ed. ulterioare

[2] *Transylvaniae Historiarum Pannonico-Dacicarum libri*, Keresd, <1664—1690> şi alte ediţii ulterioare.

[3] D. Russo, *Poema lui Stavrinos*, în *Studii istorice greco-romîne*, vol. I, Buc., 1939, p. 114—121 (cu bibliografia respectivă).

[4] *Doi cîntăreţi greci ai lui Mihai Viteazul : Stavrinos şi Palamed.* Traduceri republicate şi adnotate de N. I. Simache şi Tr. Cristescu (f. 1) 1943, p. 50 ; folosind această ediţie, vom cita-o prescurtat *Stavrinos* (trad. din 1862 a lui I. C. Massim) şi *Palamed* (trad. lui O. Tafrali, din 1906).

[5] D. Russo, *op. cit.*, p. 117.

romîn [1], pe care Stavrinos, şi după el Palamed, le egalează cu faptele de arme ale lui Alexandru Macedon şi Belizarie [2].

Scrisă la aproape 3 ani după alcătuirea şi tipărirea cronicii lui B. Walther, autorul poemei ar fi putut cunoaşte şi consulta cronica lui Walther, care, desigur, a trimis-o imprimată voievodului romîn şi curţii sale. Stavrinos a putut cunoaşte şi desigur a cunoscut şi scurta cronică internă a logofătului Teodosie Rudeanu şi aprobată ca cronică oficială de domnitor, dar nu există nici o filiaţie între ele. Deşi faptele sînt aceleaşi, totuşi sînt prezentate de Stavrinos altfel decît le prezintă Teodosie Rudeanu şi Walther.

Poema lui Stavrinos cuprinde întreaga domnie a lui Mihai, inclusiv „tîlhăreasca" lui moarte, în timp ce Armeanul şi Walther se opresc la evenimente din preajma anului 1598.

Forma versificată adoptată, caracterul literar şi destinaţia poemei au împins pe autor la exagerări de fond, exprimate într-un stil retoric şi uneori vulgar, care n-au nimic comun cu opera lui Walther. Cîteva exemple : Mihai avea în mîna sa pe unguri, tătari şi turci „ca pre nişte măgari, pre toţi" (*Stavrinos*, 20, 23) ; turcii înotau în tină, la Călugăreni, „ca nişte porci" (*Stavrinos*, 25). După metoda istoriografilor antici greci şi romani, Stavrinos inventă discursuri şi dialoguri întregi puse în gura căpeteniilor : discursul nobililor eroi greci (*ibidem*, 23), al sultanului către Sinan paşa (*ibidem*, 24), dialogurile dintre Mohamed-bei şi Mihnea Turcitul (*ibidem*, 26), Dan vistierul şi Király Albert (*ibidem*, 26, 27), Mihai şi Sigismund (*ibidem*, 28), sultanul Mohamet şi paşa Ibrahim (*ibidem*, 31—32) etc. Asemenea procedee stilistice nu se găsesc în cronica lui B. Walther.

Comparînd conţinutul poemei lui Stavrinos cu acela al cronicii lui Walther, găsim de asemenea multe deosebiri. Tătarii, cam 80 000 ostaşi, au fost biruiţi ‹în iarna 1594—1595› crunt, dar nu de Mihai, ci de „300 flăcăi" greci, care s-au aprins de vitejie din amintirea vechiului eroism elin şi de ambiţia să nu fie ruşinaţi de romîni (*Stavrinos*, 23).

Stavrinos (p. 26) înfăţişează trădarea lui Dan vistierul în timpul luptei de la Călugăreni, ca un îndemn din partea lui Mihnea Turcitul, fostul domnitor (1585—1591), aducîndu-l în scenă ca un al treilea pretendent [3], în vreme ce Walther aminteşte numai pe Bogdan şi Ştefan (Surdul).

Retragerea lui Mihai după lupta de la Călugăreni, are loc, după Stavrinos (p. 27), „aproape de Rucăr, unde de mai înainte făcuse pregătiri", pe cînd Walther precizează, potrivit cu adevărul istoric, „în cheile munţilor, unde se văd urmele cetăţii odinioară întărite a lui Negru vodă... dar dărîmată odinioară de turci" (Walther), adică la Stoieneşti-Cetăţeni (Muscel) [4].

---

[1] D. Russo, *op. cit.*, p. 101—156, cap. „Poeme greceşti întru slava lui Mihai Viteazul".

[2] *Stavrinos*, 23, *Palamed*, 60.

[3] Documente despre intenţiile lui Mihnea de a-şi recăpăta tronul, vezi *Hurmuzaki-Iorga*, XIV_1, p. 101 şi urm.

[4] Cu privire la precizarea locului citez următoarele : „Cetatea Mălăiştea către răsărit de comuna Stoieneşti, clădită în valuri de pămînt ce se disting bine pe un platou al piscului Buşniţci, a fost o cetate de apărare, ridicată în septembrie 1595 de voievodul Mihai" (*Ghid istoric al oraşului Cîmpulung*, manuscris la Muzeul raional Cîmpulung-Muscel).

Despre un atac mişelesc al lui Haviz paşa, după ce acesta îi propusese pacea în numele sultanului, cei doi autori scriu complet deosebit (rezum) :

Stavrinos, 30 : Afis paşa are tabăra la Nicopole : 16.000 ostaşi şi 32 tunuri. Propune pace lui Mihai, dar acesta cunoscîndu-i gîndul viclean, îl atacă ; în frunte stă <banul> Udrea — fugărind pe Afis paşa pînă pe la Tîrnava, abia scăpînd cu 2 copii ai săi.

Sîrbii şi bulgarii ţin cu Mihai, aşteptîndu-l ca să i se închine.

Walther, 91 : Sangeacul Nicopolei, prin noiembrie 1596, trimite daruri scumpe (veşminte de mătase şi samur, 10 cai cu şei de argint) lui Mihai, cerînd pace din partea sultanului, ceea ce Mihai acceptă. Cu gînd viclean, sangeacul trimisese ca 500 oşteni turci peste Dunăre, ca să atace satele muntene şi oltene. Mihai cu vreo 6 prieteni, toţi înarmaţi, sînt surprinşi de ceata turcească pe care totuşi o biruie. Se retrage la Tîrgovişte pentru odihnă.

Mai departe, 92 Walther era faţă, cînd soli sîrbi, pe la 10 iulie <1597>, au venit la Mihai, cerîndu-i, în numele a 10.000 oameni de diferite naţiuni de peste Dunăre, să-i elibereze de jugul barbar turcesc ; ei au şi început mişcări prin lupte la Vaşiţa şi Cladova. Mihai le răspunde că aşteaptă un prilej mai favorabil ca să-i poată ajuta [1].

Sînt şi unele asemănări între cronica lui Walther şi poema lui Stavrinos (rezum) :

Cauzele răscoalei lui Mihai : birul, datoriile ce romînii datorau turcilor, mizeria lor şi răpirea soţiilor şi a copiilor (Stavrinos, 20).	Aceleaşi cauze — şi necinstirea silnică a femeilor lipsite de apărare, violenţele exercitate de turci asupra supuşilor (W 60).
Mustafa paşa aduce la Rusciuc, cu numeroase oşti, pe „fiul lui Iancu", ca pretendent la tronul Ţării Romîneşti (Stavrinos, 22).	Aga ienicerilor aduce la Rusciuc, cu oşti numeroase, pe Bogdan, fiul lui Iancu <Sasul> din Moldova (W 68).
Scurte referinţe despre atacul şi eliberarea Tîrgoviştei, de către Sigismund, Mihai şi Ştefan Răzvan (Stavrinos, 27).	Idem — dar referinţele se dau cu numeroase amănunte (W 81—82).
Dezastrul turcilor la Giurgiu (Stavrinos, 28—29).	Idem (W 83—84).
Plecarea lui Sigismund din ţară (Stavrinos, 29).	Idem, dar se adaugă şi plecarea lui Wiher şi a trupelor sale, dîndu-se şi data : 21 noiembrie 1595 (W 84—85).

[1] Mihai în memoriul său scrie de un atac mişelesc la Nicopole dat de serdarul Hafiz Ahmed paşa *împreună cu Caraiman paşa, dar omite ştirile despre propunerile de pace.* Hafiz abia scăpă, iar Caraiman este ucis (*Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuşi*, p. 22—23). Petru Armeanul (prin Szamosközy, ed. cit., 111—112) se apropie de povestirea lui Mihai însuşi : uciderea lui Caraiman, omiterea ştirilor despre pace, mişcări de eliberare ale creştinilor din Balcani, dar cunoaşte şi pe conducătorul lor, aga Leca ; de asemenea, în plus, nu fixează ca an al faptelor 1598. Relaţiunea lui Petru Armeanul, confruntată cu alte izvoare, este cea mai veridică (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, Buc., 1935, p. 276—280).

Darurile poruncite lui Ibrahim paşa de sultan, pentru Mihai, cînd îi propune încheierea păcii : 20 caftane în fir de aur, 3 cai împărăteşti, sabie, surguci în aur (Stavrinos, 32—33).	La 20 iulie <1597> ceauşul Hali Masar propune lui Mihai condiţiile păcii şi daruri : 1 cal cu strălucit aparat (tacîm), sabie şi buzdugan (W 93—94).

Din alăturatul tablou rezultă că asemănările dintre cele două izvoare se referă la partea generală a evenimentelor, amănuntele fiind totuşi deosebite şi anume, mai numeroase şi mai exacte la Walther; astfel de asemănări nu confirmă interdependenţa cronicilor, ci independenţa lor : ambii autori aveau *aceleaşi* informaţii generale despre *aceleaşi* evenimente, căpătate de fiecare prin mijloace proprii.

Cronica lui B. Walther n-a influenţat pe Palamed. Gheorghe Palamed a scris în versuri poema sa. Ἱστορία περιέχουσα πάσας τὰς πράξεις καὶ ἀνδραγαθίας καὶ πολέμους τοῦ ἐκλαμπροτάτου Μιχαὴλ Βοϊβόδα.

[Istoria cuprinzînd toate faptele, vitejiile şi războaiele prea strălucitului Mihai vodă], pe cînd se afla slujitor la curtea cneazului din Ostrog (regiune din Ucraina), Constantin Vasile; îşi datează opera ca terminată la 15 dec. 1607. Deşi contemporan cu Mihai Viteazul, Palamed nu a locuit în Ţara Romînească, n-a fost la curtea domnitorului romîn. El a trebuit, deci, să-şi ia informaţiile cu privire la faptele de arme ale lui Mihai Viteazul din alte surse. S-a dovedit că această sursă a fost poema lui Stavrinos; din poema acestuia a împrumutat nu numai fondul şi succesiunea evenimentelor înfăţişate, dar şi forma poemei : „multe din versurile sale au o asemănare izbitoare cu versurile poemei lui Stavrinos" [1]. Aceasta nu l-ar fi împiedecat pe Palamed de a utiliza şi alte izvoare, cum, de ex. : cronica lui Walther, apărută cu 8 ani mai înainte. Comparînd însă textele, nu se poate stabili nici o filiaţie între Palamed şi Walther, nici între Palamed şi Petru Armeanul. Este logic a nu mai documenta afirmaţia aceasta pentru că documentarea s-a făcut, indirect, în paragraful precedent, cînd am dovedit independenţa lui Stavrinos de Walther.

În schimb, este necesar să arătăm unele particularităţi ale poemei lui Palamed. Ultimele cercetări care au adîncit legăturile lui Mihai Viteazul cu Polonia [2] dau posibilitatea să remarcăm cîteva aspecte noi privitoare la izvoarele narative de care ne ocupăm.

Palamed a fost în slujba nobilului ortodox din Ostrog, cneazul Constantin Vasile; probabil, era secretarul şi interpretul de limbi străine la curtea acestui feudal de pe teritoriul regatului Poloniei. Tradiţia ortodoxă a susţinut-o cneazul Vasile în mijlocul catolicismului polon în mod permanent şi sub diferite forme. Astfel, el este susţinătorul unei culturi ortodoxe la curtea sa, al cărei rod concret a fost imprimarea bibliei în limba slavă, în 1581, care a servit apoi ca model tipăriturilor bibliei ulterioare

[1] D. Russo, *op. cit.*, p. 149, unde se citează şi versurile respective; pentru toate datele bio-bibliografice referitoare la Palamed şi poema sa, vezi p. 145—151.

[2] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Buc., 1936. Idem, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Buc., 1938.

ale popoarelor ortodoxe din sud-estul Europei[1]. Mai tîrziu, în 1595, el s-a opus hotărîrilor luate în sinodul de la Brest-Litovsk, prin care polonii ortodocşi se uneau cu catolicismul. Cneazul Vasile a fost prietenul lui Mihai Viteazul şi adeptul politicii sale antiotomane. Cneazul Vasile şi Mihai Viteazul au fost o piedică însemnată în realizarea planurilor politice ale cancelarului Ioan Zamoiski[2], care urmărea o politică filo-turcă sau intrarea în *Liga sfîntă*, dar cu preţul declarării Ţării Romîneşti şi Moldovei ca state vasale Poloniei. Poema lui Palamed răspunde în totul ideilor politice ale cneazului din Ostrogul ortodox, dornic de eliberarea popoarelor balcanice de sub jugul otoman. În timp ce B. Walther privea acţiunea militară a lui Mihai de pe poziţia intereselor creştinătăţii întregi (*respublica christiana* este comunitatea în numele căreia scrie), versificatorii greci Stavrinos[3], dar mai ales Palamed, privesc aceleaşi acţiuni de pe poziţia ortodoxiei şi a popoarelor balcanice subjugate. Stavrinos vede în Mihai „onoarea ortodocşilor" [4]. Pentru a stimula pe greci la lupta de eliberare, Stavrinos inventă un discurs rostit între greci, înainte de lupta cu tătarii, în care se spune : „De sîntem macedoni, astăzi să o probăm, astăzi să onorăm şi naţiune şi patrie, sau astăzi să murim fără altă speranţă"[5].

Aceeaşi concepţie o manifestă şi Gh. Palamed cînd socoteşte alianţa lui Mihai cu creştinii ca făcînd „bucuria creştinilor şi a întregii ortodoxii" [6]. Îndeamnă pe cititorii săi (de limbă greacă) printr-un discurs atribuit lui Mihai: „Uitaţi-vă la istorie, ce lupte dădeau cei vechi pentru neatîrnare, pentru a nu cădea în robie" [7]. Mai departe, într-un alt discurs atribuit tot lui Mihai, Palamed mărturiseşte propriile lui idei şi ale curţii cneazului Vasile din Ostrog : „Fiara asta <turcii> altceva nimic nu caută, decît să ne robească pe noi creştinii şi să ne facă a privi distrugerea ortodoxiei, a bisericii, a tuturor creştinilor" [8].

Alcătuită de un autor pe teritoriul regatului polon, poema lui Palamed — ca şi cronica lui Walther şi spre deosebire de poema lui Sta-

---

[1] Într-un manuscris de biblie, din sec. al XVII-lea, atribuit lui Nicolae Milescu, spătarul, biblia cneazului Vasile din 1581 este folosită şi citată astfel : „de această carte a legii vechi noi rumînii foarte sîntem lipsiţi ; drept acéia, alăturînd izvodul slovenesc, carele au fost tipărit în Rusiia cea Mică, în cetatea Ostrovului. . ." (*Ms.* 4389 din Biblioteca Academiei R.P.R., f. 1v, r. 5—8).

[2] P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la ist. lui Mihai Viteazul*, p. 14—27, doc. dintre 15 iulie 1595—25 aug. 1596 către fruntaşi poloni, prin care Mihai îi cheamă la lupta împotriva turcilor şi tătarilor. Vezi şi colecţia *Hurmuzaki*, supl. II_1 şi $_2$ cu documente polono-romîne publicate de Ion Bogdan. I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii. Cu documente inedite şi anexe*, Buc., 1938, p. 114—130 (legăturile lui Mihai cu lumea ortodoxă), dar în special p. 119—125 (legăturile cu Constantin din Ostrog).

[3] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Buc., 1936, p. 57.

[4] *Ibidem.*

[5] *Stavrinos*, 23, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 52 şi urm. arată că Dimitrie Rally, mitropolitul Tîrnavei şi unul din căpeteniile creştinilor răsculaţi din Balcani, a ajuns pînă la curtea cneazului Vasile din Ostrog. Despre D. Rally şi alţi răsculaţi din sudul Dunării, vezi N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I Buc., 1935„ p. 240—241 ; acelaşi, *Byzance après Byzance*, Buc., 1935, p. 148—151.

[6] *Palamed*, 62.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem*, 65—66.

vrinos — cuprinde informații mai multe referitoare la amestecul Poloniei în evenimentele contemporane [1].

De asemenea, Palamed amintește des de Germania și împăratul ei < Rudolf>, ca aliat al lui Mihai. Dar, ceea ce nu putea prevedea B. Walther între anii 1597—1599 (cînd amintește cu respect numele lui Rudolf), arată Palamed în 1607, ca o realitate regretabilă : Rudolf n-a înțeles sacrificiile făcute de Mihai, n-a înțeles sensul politic al campaniei antiotomane dezlănțuite începînd cu anul 1594 de domnitorul romîn și pe acesta nu l-a ajutat cum ar fi trebuit. Aceste idei răbufnesc la Palamed — desigur erau și opiniile lui Vasile, cneazul Ostrogului, care patrona pe Palamed — în rîndurile îndreptate cu indignare, dar și cu prudență, împotriva îngîmfatului împărat habsburgic, cînd acesta pretinse lui Mihai să-i lase Transilvania în stăpînirea lui. În conflictul iscat și înfățișat de Palamed, Rudolf apare un îngîmfat și un absurd, iar Mihai un apărător cuviincios, dar demn și hotărît, al Ardealului cucerit „prin sabie și sînge... ; această țară < continuă Mihai> niciodată n-a fost a Împăratului, ci închinată, nu altfel, a fost numai turcului" ; cu turcul, *el*, Mihai s-a bătut ; deci „de la el luat-am eu țara și o stăpînesc *eu însumi*" [2].

Privite în adîncime, poemele grecești referitoare la Mihai Viteazul capătă o semnificație specială, care le deosebește ca concepție de cronica lui Walther.

„Istoria lui Mihai vodă, fiiul lui Pătrașco vodă" este independentă de cronica lui Walther. Problema raportului dintre cronica lui Walther și fragmentul intitulat „De aicea se încépe istoria lui Mihai vodă, fiiul lui Pătrașco vodă, carele au făcut multe războaie cu turcii pentru creștinătate, precum de aicea înainte se arată" [3] — fragment intercalat în opera anonimă atribuită lui Stoica Ludescu, „Istoria Țării Romînești de cînd au descălecat romînii" [4] este deosebit de importantă. Studiul comparativ care urmează va trebui să hotărască între următoarele teze emise pînă acum : „nu există între cele două lucrări („cronica domnească" a lui Mihai Viteazul și fragmentul respectiv din „anonimul cantacuzinesc" — *n. n.*) altă asemănare decît a subiectului" [5] și teza opusă : „Cronica domniei lui Mihai Viteazul, intercalată în compilația lui Stoica Ludescu este dar — după cum se pare — o copie alterată după cronica scrisă la curtea lui Mihai Viteazul" [6]. Trebuie să atrag atenția, însă, că ambii savanți

---

[1] *Doi cîntăreți greci ai lui Mihai Viteazul : Stavrinos și Palamed*, 1943, p. 76, nota 2 a editorilor N. I. Simache și Tr. Cristescu, care au și arătat în notele ediției informațiile în plus ale lui Palamed, față de Stavrinos.

[2] *Palamed*, 74—75.

[3] *Magazin istoric pentru Dacia*, IV (1847), p. 277—301 ; dar, din aceste pagini, comune cu întinderea cronicii lui Walther sînt numai p. 277—288. Voi prescurta : *Magazin*.

[4] Folosim ediția lui N. Bălcescu din 1847. Inst. de istorie al Acad. R.P.R. are sub tipar ediția critică a acestei cronici.

[5] N. Iorga, *Cronicele muntene. Întîiul memoriu. Cronicele din secolul al XVII-lea*, Buc., 1899, p. 10. Dacă Walther nu seamănă cu fragmentul din anonimul cantacuzinesc este logic ca acesta să nu semene nici cu narațiunile înrudite cu Walther, adică nici cu însemnările lui Petru Armeanul și nici cu raportul lui Mihai Viteazul din 1600.

[6] N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. I, Buc., 1940, p. 88.

romîni citați, cînd vorbesc cu atîta siguranță de conținutul *cronicii oficiale a domniei lui Mihai Viteazul*, fac o confuzie, pentru că ei vorbesc în realitate de cronica lui Walther. Am arătat mai sus (p. 14—32), că cronica lui Walther este o narațiune istorică deosebită, că ea numai a folosit parțial cronica de curte a lui Mihai scrisă de logofătul Teodosie Rudeanu și devenită oficială prin aprobarea domniei.

În afară de această greșeală, argumentele invocate — 2—3 fapte puse față în față — sînt departe de a fi convingătoare pentru o teză sau alta, ceea ce a și produs o regretabilă confuzie în istoriografia romînească [1]. Confuziile amintite fac cu atît mai necesar studiul comparativ între cronica lui B. Walther și fragmentul despre Mihai Viteazul intercalat în letopisețul anonim al cantacuzinilor.

Vom începe cu asemănările dintre ele :

1. Ambii autori introduc în titlurile operelor lor două idei : *viteiia* lui Mihai și sacrificiile acestuia pentru *creștinătate* [2].

2. Mustafa pașa vizirul este trimis de sultanul Murat să așeze domn pe „Bogdan vodă, fiiul Iancului vodă" în locul lui Mihai (*Magazin*, IV, 278 mențiune : W 68, cu multe amănunte în loc de „Mustafa pașa vizirul : Ahmet pașa și pe aga ienicerilor").

3. Mihai este fiul lui Pătrașcu vodă (*Magazin*, IV, 277, în titlu : W 61, cu amănunte, în text).

4. Cauzele răscoalei romînilor, „că <turcii> începuse a călcare țara și legea creștinilor" (*Magazin*, IV, 277 ; W60 și 63, pe larg, arătînd în ce constă „călcarea").

5. Lupta de la Călugăreni 13 august <1595> asemănări : înfrîngerea rușinoasă a turcilor; creștinii pierd tunuri, dar apoi le redobîndesc. Mihai taie pe Caraiman pașa. Turcii fiind prea numeroși, Mihai se retrage la Stoienești, unde așteaptă ajutorul lui „Bator" (*Magazin*, IV, 282—283 ; W 77—79, cu amănunte descriptive ; turcul tăiat de Mihai este o căpetenie (*primarium*), dar nu o numește ; locul de retragere este specificat vag, „în cheile munților, unde se văd urmele cetății odinioară întărite a lui Negru Vodă" <între Stoienești și Cetățeni> [3].

6. Aga Farcaș este înfrînt de turci la Vidin, la 16 iulie <1596> din cauza „meșteșugului" turcilor, care au ascuns grosul armatei, dînd romînilor impresia că sînt puțini (*Magazin*, IV, p. 285—286 ; W 76 prezintă

---

[1] Opinia lui N. Cartojan a fost cea general acceptată în istoria literară și chiar în istoriografie.

[2] *Magazin*, IV, 277 ; o singură grupă de manuscrise dintre numeroasele care au transmis așa-zisul letopiset cantacuzinesc, omite din titlu ideea sacrificiului pentru creștinătate : „De aicea începem a scrie istoria de vitejiile lui Mihail voievod cel Viteaz" ; la fel în titlurile poemelor grecești. Grupa respectivă de manuscrise (=0) este compusă din următoarele numere : 269, 1322, 1713, 2631, 4649 (din Bibl.Acad. R.P.R.) ; ms. Gh. Kirileanu (Piatra Neamț), ms. din Muzeul regional Turnu Severin, ms. II, 25 din Bibl. centrală M. Eminescu a Universității „Alex. Ioan Cuza" din Iași. Dintre ele s-a publicat nr. 4649 de Stoica Nicolaescu, în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, XI (1910), partea I, p. 97—186, partea II, p. 347—355 ; fragmentul despre Mihai Viteazul, la p. 125—136.

Pentru studiul manuscriselor care au transmis letopisețul anonimului cantacuzinesc și siglele familiilor respective, am folosit rezultatul cercetărilor întreprinse de colectivul „Cronici" al Institutului de ist. al Acad. R.P.R. cu privire la această operă.

[3] Vezi mai sus, p. 41, nota 4.

altfel cauza înfrîngerii : trădarea a doi romîni cumpărați cu 2 000 de aspri, amăgind pe Farcaș că turcii sînt puțini).

7. Mihai, Sigismund și Ștefan Răzvan întîlniți la 6 oct. <1595> pornesc atacul pentru eliberarea Tîrgoviștei, unde Sinan lăsase păzitor pe Ali pașa ; acesta este prins și trimis în temnița Clujului (*Magazin*, IV, 283 ; W 81—84 și cu amănunte de ordin militar).

Natura acestor „asemănări" este departe de a semnala o identitate între cele două cronici sau măcar vreo interdependență. În schimb, deosebirile sînt numeroase și esențiale (rezum) :

Anonimul cantacuzinesc, Magazin, IV :	*Cronica lui Walther, ed. de față* :
1. Contemporani cu Mihai (anul 7101), domneau în Țarigrad sultan Murat, în Țara Ungurească „crai Batăr Jicmon" [1], în Moldova Aron Vodă (277).	*Lipsește.*
2. „Se strînse toți boiarii mari și mici, din toată țara" și hotărîră să scape țara de asuprirea turcilor, prin ridicarea sabiei (277).	Mihai a chemat pe boierii și pe oamenii cei mai de seamă ai țării și s-a sfătuit cu ei, „înfățișîndu-le fel de fel de planuri pentru a găsi leacul potrivit la rele atît de mari" și hotărîră să nu poarte mai departe „jugul cel nesuferit al tiranului < turcesc >" [2] (W 65).
3. Mihai trimete soli la Sigismund Báthory pe clucerul *Radu Buzescu* [3], iar la Aron vodă pe stolnicul *Preda Buzescu*, cerîndu-le alianța, ceea ce ei admit (277—278).	Sigismund propune alianța lui Mihai, încredințîndu-l de ajutorul împăratului Rudolf și de statornicia lui Aron Vodă. Mihai consultă bătrînii poporului, pe prieteni și admit, toți, alianța propusă (W 65).
4. La 5 noiembrie 7103 (= 1594) oști conduse de Horvath Mihai, Békés Ștefan taie pe turcii din București ; în luptă, *Stroe Buzescu este rănit* la mîna stîngă (278).	La 13 noiembrie 1593, recte 1594, Mihai în fruntea a vreo 2000 ostași maghiari, taie în București, pe toți turcii (W 65).
5. La 8 ianuarie <1595> Mihai este gata să treacă Dunărea pe la satul Pietri, ca să întîmpine pe Mustafa pașa, care aducea pe Bogdan Sasul domn, cînd este înștiințat că tătarii robesc și pradă țara (278).	*Lipsește.*
6. Luptele cu tătarii : comanda o dă Mihai din Hulubești, conducătorilor de oști alese : *Radu, Preda postelnic și Stroe stolnic Buzescu*	În povestirea acelorași evenimente, W exclude rolul Buzeștilor, al banului Manta și al lui Calomfirescu, lupta de la Putinei, moartea

[1] N. Bălcescu transcrie după manuscris greșit „Bator Sigmon" în loc de „Batăr Jicmon". N. Iorga, *Cronici muntene*, p. 11, bazat pe această greșeală, trage concluzia că autorul fragmentului din letopisețul cantacuzinesc a știut „poate" limba latină.

[2] În ms. 91 (f. 12, r. 3—2 de jos) al Bibl. Filialei Cluj a Acad. R.P.R. se atribuie, ca și la Walther, inițiativa nu boierilor, ci lui Mihai : „Deci Mihai vodă văzînd atîta nevoae și răotate își strînse toți boierii mari și mici și să sfătuiră...". Deci redacția publicată de Bălcescu (*ms.* 112 al Bibl. Fil. Cluj a Acad. R.P.R.), omițînd amestecul lui Mihai, urmărește să diminueze însemnătatea voievodului în luarea hotărîrii, și să o mărească pe a boierilor.

[3] Subliniem numele Buzeștilor, pentru a urmări mai ușor evidența lor.

şi lui Radu Calomfirescu; *Buzeştii* îi înving la Putinei, 4 ian. 1595; *Buzeştii* înving pe tătari din nou, la Stăneşti (16 ian.), murind în luptă chiar fiul hanului; banul Manta îi învinge a treia oară la Şerpăteşti, unde tătarii făcuseră joncţiunea cu turcii lui Mustafa şi Bogdan Sasul (279).

fiului hanului, joncţiunea de la Şerpăteşti. În plus, numeşte pe han: Gherei. Lupta de la Stăneşti: 21 ian., cînd sînt dezrobiţi 7000 captivi de diferite naţiuni (W 69).

7. Bogdan vodă Sasul şi turcii sînt biruiţi de Mihai la Rusciuc (25 ian.), în luptă moare însuşi Mustafa paşa şi ard „Ruşii şi toată marginea ţării lor" (279).

Exclude: moartea lui Mustafa şi arderea cetăţilor. În plus: Bogdan abia scapă însoţit de 100 oameni (după alţii 20); multe amănunte despre viaţa desfrînată la Ţarigrad a lui Bogdan Sasul; încercările spionilor lui Ieremia Movilă de a-l pierde pe Bogdan Sasul (W 70—72).

8. Victoriile banului Mihalcea la Dîrstor şi ale lui *Preda Buzescul spătarul* şi *Radu comisul Buzescu* la Hîrşova; ard aceste cetăţi (279—280).

Trupe maghiare, romîne şi cazaci sub comanda lui Király Albert cuceresc cetăţile Cernavoda, Rosgrad, Babadag, Oblucita, Şiştov (Vistova), Rahova (Orechova), Ismail.

9. Horvath şi Békés Ştefan se ceartă („avură imputăciune") cu Mihai, care-i trimite lui Sigismund şi-i înlocuieşte cu Király Albert. Acesta şi banul Manta cuceresc Brăila (280).

Răscoala împotriva lui Mihai, în Brăila; Király Albert potoleşte pe răsculaţi şi oştile cuceresc cetatea (W 73).

10. Sigismund Báthory umileşte pe Mihai, cerîndu-i supunerea Ţării Romîneşti, „cu tot venitul ei". Mihai protestează printr-o solie compusă din mitropolitul Evtimie, 2 episcopi, Mitrea vornicul, Isaf logofătul, Dumitru vornicul, *Radu Buzescu* şi „alţi mulţi boieri de ţară". Sigismund cîştigă 12 boieri trădători şi astfel „scăzură pre Mihai vodă de domnia ţării şi despre venitul ei" (280—281).

Lipseşte.

11. Aron vodă al Moldovei prin „pîri mincinoase", cade în disgraţia lui Sigismund, care-l închide la Vinţi (23 apr. 1595); îl înlocuieşte cu Ştefan Răzvan (281).

Lipseşte.

12. Înainte de Călugăreni: Sigismund cere în căsătorie pe sora împăratului Rudolf. *Stroe Buzescu* şi Radu Calomfirescu duc daruri scumpe de nuntă; turcii, cu Sinan în frunte, trecură Dunărea, pînă vru a veni ajutoriul de la Bator" (282).

Lipseşte; în schimb, face portretul lui Sinan paşa, pescar din Sorento (W 76).

13. Victoria lui Mihai la Călugăreni, retragerea la Stoieneşti, expunere sumară (282—283).

Expunere largă, amănunte şi elemente în plus: informaţii de ordin militar, numiri de paşi, răspunsul îndrăzneţ al prizonerului turc (numai caii turcilor ar fi călcat pe creştini, dacă turcii ar fi ştiut ce puţini sînt creştinii), Ungurii pradă Bucureştii, povestea celor doi cerbi domesticiţi, care însoţesc pe Mihai în lupte, dar pier la Călugăreni (W 77—80).

14. Ieremia Movilă ocupă tronul Moldovei, în timp ce Ştefan Răzvan se îndrepta cu oastea în ajutorul lui Mihai (283).	Cancelarul polon Ioan Zamoyski aşează în tronul Moldovei pe Ieremia Movilă, ceea ce determină o parte din oştenii moldoveni, mercenari ai lui Mihai, să se întoarcă în ţara lor (W 81).
15. Sigismund, văzînd vitejia şi înţelepciunea lui Mihai la Giurgiu, „slobozit-au Ţara Romînească cu tot venitul ei iar pre seama lui Mihai şi se înturnară cineşi la ţara lui" (284).	La 21 noiembrie <1595> Sigismund se întoarce în ţara lui, luînd 50 tunuri; despărţirea de Mihai în buni termeni. O dată cu el pleacă şi viteazul Ion Wiher, cu călăreţii lui silezieni. Bilanţul războiului: ţara prădată şi 20 000 robi ridicaţi de turci din rîndul creştinilor (W 84—85).
16. Victoriile lui Sigismund Báthory la Lipova şi Janova (284).	*Lipseşte.*
17. Lupta nedecisă de la Ţuţora dintre poloni—moldoveni de o parte, tătari de altă parte. Instalarea domnitorului Ieremia Movilă; este atacat la Suceava de Ştefan Răzvan, fiind biruit acesta. Răzvan fugind, este prins de ţărani şi tras în ţeapă (27 noiembrie 7105=1596) (284—285).	*Lipseşte.* În mod anacronic — vorbind de atacul Tîrgoviştei — scrie: Ştefan Răzvan era ţigan de origină, viteaz, perfid cu Aron Vodă; învins în Moldova, fu tras în ţeapă (W 82).
18. Lupte sîngeroase între unguri (Sigismund) şi tătari, la Timişoara, triumfînd Sigismund (285).	*Lipseşte.*
19. Velicico cu haiducii pradă Babadagul şi-l aprind, dar turcii se iau după el, îl ajung la localitatea Comisul şi-l bat, reluîndu-şi prăzile, 6 mai 7105=1597 (285).	*Lipseşte.*
20. Mihai recrutează mercenari, „voinici viteji", leşi, cazaci (286).	*Lipseşte.*
21. „Pîră mincinoasă asupra lui Mihai" la Sigismund, cum că ar încheia pace cu turcii. Mihai, însoţit de banul Mihalcea şi *Radu Buzescul*, vine la Alba Iulia (9 dec. 7106=1597) ca să întărească alianţa. Rezultatul: Sigismund şi banul Mihalcea merg la Rudolf, „pentru tocmelele ţărilor" (286—287).	*Lipseşte.*
22. Lupte crîncene între nemţi—unguri de o parte, turci de alta, la Egher şi Cîrsteşti; „pentru lăcomia avuţiei", creştinii pierd războiul. Căpeteniile, Maximilian şi Sigismund se retrag (287—288).	*Lipseşte.*
23. Prin mijlocirea Sangeacului Nicopolei, Mihai şi turcii „legară pace şi se dăruiră cu daruri scumpe", 6 oct. 7107=1598 (288).	Sangiacul Nicopolei lucrează pentru pace în numele padişahului Mehmet al III-lea; „anul 1597, după Crăciun, vin solii turci cu darurile" (W 92).

24. *Continuă cu povestirea evenimentelor pînă la uciderea mişelească a lui Mihai* <9 august 1601> (288—301).	*Se opreşte cu reluarea propunerilor de pace făcute lui Mihai de către turci şi tătari, începînd cu* <*20 iulie*> 1597 (W 94).

Dacă la aceste fundamentale deosebiri între cele două naraţiuni istorice mai adăugăm şi elementele noi, care aparţin numai cronicii lui B. Walther (vezi mai sus p.14—32 : părţile autobiografice, cele referitoare la apariţia cronicii, ştirile istorice, militare şi geografice, concepţia autorului), atunci ne dăm seama că fragmentul contemporan despre domnia viteazului domn, intercalat mai tîrziu în letopiseţul „anonimului cantacuzinesc" este o cronică independentă de cronica lui Walther.

„Istoria lui Mihai vodă, fiiul lui Pătraşcu vodă, carele au făcut multe războaie cu turcii pentru creştinătate" este o cronică scrisă într-o limbă apropiată de limba populară, într-un stil epic curgător, cum n-a putut fi cronica oficială a domniei lui Mihai Viteazul alcătuită de Teodosie Rudeanu. Aceasta, cum am arătat mai sus (p. 39) a fost mai mult o înşirare cronologică a principalelor fapte de arme ale domnitorului, destinată a informa pe străinii care, la curtea domnului, cereau informaţii precise pentru a le înregistra în rapoartele lor oficiale.

Autorul „Istoriei lui Mihai vodă, fiiul lui Pătraşco Vodă". Cercetarea comparativă a izvoarelor narative referitoare la domnia lui Mihai Viteazul este în măsură să aducă unele precizări cu privire şi la problema autorului cronicii lui Mihai Viteazul, cea intercalată în „Istoria Ţării Romîneşti de cînd au descălecat romînii".

Despre autorul fragmentului din „anonimul cantacuzinesc" s-au emis pînă acum două păreri : una, a istoriei literare, susţinută de N. Cartojan, care socoteşte că cronica datoreşte ceva şi lui Teodosie Rudeanu, a cărui „cronică oficială" ar fi folosit ca izvor autorului fragmentului. Acum, după ce am văzut că cele două cronici sînt independente, această părere nu se mai poate susţine; a doua, a istoriografiei, susţinută consecvent de N. Iorga. Acesta constata încă din 1899, că naraţiunea despre Mihai vodă din *Anonim* „nu e o cronică de curte, fiindcă Mihai dispare uneori în dosul boierilor săi, fiindcă răscoala lui contra turcilor e arătată ca o răscoală a ţării, în care domnul nu intervine de loc". Nefiind cronică de curte, adică domnească, este o cronică boierească, de familie şi anume a Buzeştilor, fiindcă „Buzeştii se găsesc totdeauna în linia întîia în povestire". Mai departe, N. Iorga susţine că „poate tot acest boier prieten al Buzeştilor, a scris rîndurile din compilaţiune consacrate domniei lui Simion" (Movilă) [1]. Sigur pe afirmaţia sa, N. Iorga a numit această nara-

[1] N. Iorga, *Cronicele muntene*, Buc., 1899, p. 11. Acelaşi în *Istoria literaturii romîneşti. Introducere sintetică*, Buc., 1929, p. 61, schimbă oarecum părerea sa şi nu mai susţine ca autor pe un boier „prieten al Buzeştilor", ci boierii Buzeşti „au cerut logofeţilor lor să scrie, ca pentru dînşii, scoţîndu-i pe dînşii în rîndul întîi, arătînd cel mai mic fapt în care ei au fost amestecaţi, povestea epocii lor".

țiune „cronica Buzeștilor" și a publicat-o în două rînduri ca o cronică independentă, adică desprinsă de compilația care ne-a transmis-o [1].

Să vedem ce poate aduce nou studiul mai adînc al cronicii.

În primul rînd, este sigur că autorul ei a fost un contemporan al faptelor și că și-a scris narațiunea curînd după moartea lui Mihai Viteazul. Aceasta se dovedește nu numai prin bogăția faptelor mărunte, dar și prin precizarea lor calendaristică.

Amănunte: banul Manta lovi, pe tătari „noaptea făr de veste" (*Magazin*, IV, 279); „Mihai vodă deacă prinse de veste ‹de arestarea lui Aron Vodă› foarte se întristă" (p. 281); „în vadul Călugărenilor și fu război foarte mare, la avgust 13, de dimineața pîn-în seară și mult sînge se vărsă, cît și apa era amestecată cu sînge" (p. 282); retragerea la Stoienești fu hotărîtă „preste noapte", prin „svat cu toți boiarii" (p. 283); aga Farcaș trece Dunărea „pre la Zdegla" (p. 285); în lupta de pe șesul Vidinului, oastea lui Mihai e înfrîntă, de-abia scăpară „cîți fură călări printr-înșii, însă puținei, iar pedestrașii pieriră cu totul" (p. 286) etc. Evenimentele sînt notate cu precizarea anului, lunii, a numărului și numelui zilei: „cînd fu septemvrie 10, sîmbătă 1598 făcu Mihai vodă năvală foarte mare" asupra Nicopolei (p. 290); după lupta victorioasă de la Vidin, jumătate din oști trecu Dunărea, dar deodată „se lăsă vînt cu vihor pre Dunăre", încît cealaltă jumătate așteptă „10 zile pîn-se potoli vîntul", apoi trecu „cu toată dobînda, de se adunară la noemvrie 5, anul 7107", (p. 291); oștile la Șelimber se văzură unele cu altele „la octomvrie 17, miercuri", iar lupta avu loc la „octombrie 18, joi" (p. 293); intrarea în Alba Iulia este la „octombrie 26, într-o luni" (p. 294) etc. Aceste amănunte și precizări exacte presupun pentru autor o contemporaneitate cu faptele înfățișate. Cînd autorul se îndepărtează de contemporaneitate face mai ușor greșeli cronologice. Astfel, în cronica imediat următoare, aceea a domniei lui Radu Șerban (cu mici întreruperi, între 1601—1602, 1602—1611), autorul, altul decît al cronicii lui Mihai, comite o gravă eroare cu privire la faptele de arme ale Buzeștilor, despre care paginile aceleiași compilații ne dase știri atît de exacte. Se spune, anume că în lupta crîncenă (de 3 zile) de la Teișani „în gura Teleajenului" (14 sept. 1602), dintre romîni și tătari, a pierit însuși nepotul hanului, iar „Preda Buzescu, însăși el fu rănit la cap și trecînd la Brașov să se vindece, acolo au pierit" [2]. Fapta este cunoscută, dar în cronică se atribuie greșit lui Preda, în loc de Stroe Buzescu. Însăși inscripția mormîntului lui Stroe, scrisă de văduva Sima stolniceasa, adeverește că soțul ei „se răni la obraz și preste 3 săptămîni se tîmplă moartea, în luna lui octomvrie 2 zile, leat 7110 și nu fu pe voia cîinilor de tătari" [3].

---

[1] *Viața lui Mihai Viteazul povestită de un om din acele timpuri*, Vălenii de Munte, 1908 (Bibl. Ligii Culturale nr. 1). La sfîrșit (p. 70), editorul scrie: „Această povestire a făcut-o un credincios al fraților Buzești, al cărui nume nu se știe". *Din faptele străbunilor. Povestiri ale cronicarilor*, ed. a II-a, Buc., 1923, p. 140—171, cu mențiunea: „Din cronica Buzeștilor".

[2] *Magazin*, IV, p. 304.

[3] N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romîniei*, vol. I, Buc., 1905, p. 169—171. Greșeala cronicii romîne, cu Preda în loc de Stroe, s-a transmis la Filstich (traducătorul în nemțește al corpusului de cronici romînești în sec. al XVIII-lea); de la acesta a trecut la Engel și de aici la Șincai. Gr. Tocilescu, *Viața lui Preda, Radu și Stroe Buzescu*, în *Foaia Societății Romînismul*, I (1870), p. 410.

Dacă analiza internă a „Istoriei...” permite să vedem un autor contemporan cu faptele, aceeaşi analiză nu obligă să identificăm pe autor, ca un prieten al Buzeştilor sau ca un scriitor în slujba lor, cu tendinţe de a micşora meritele voievodului şi de a pune pe deasupra vitejiilor lui Mihai pe acelea ale Buzeştilor. Lectura atentă şi obiectivă a cronicii nu poate convinge pe cititor în acest sens. Dimpotrivă, „Mihai vodă” este prezent, şi numai laudativ, de mai multe ori (5—6 ori) pe *fiecare pagină*, în timp ce boierii devotaţi lui sînt amintiţi rareori. Într-adevăr, Buzeştii, departe de a se compara cu Mihai ca *intensitate de interes din partea autorului*, apar amintiţi în *toată cronica*, numai de 12 ori şi de 3 ori în partea de la sfîrşit destinată domniei lui Simion Movilă. Dar chiar în aceste pasaje, Buzeştii *singuri* apar citaţi numai de 9 ori, iar în celelalte 6 sînt citaţi *împreună* şi *alături* de alţi boieri ai lui Mihai.

Buzeştii sînt citaţi singuri (rezum) :

1—2. *Clucerul*[1] *Radu* Buzescu şi *stolnicul Preda* sînt trimişi soli, primul la Sigismund Báthory, al doilea la Aron vodă (p. 277).

3. *Stroe* rănit la mîna stîngă, în primele ciocniri cu turcii (p. 278).

4. Buzeştii bat pe tătari la 16 ianuarie ‹1595› (p. 279).

5. *Preda spătarul* şi *Radul comisul* bat pe turci la Hîrşova (p. 280).

6. *Preda* şi *Stroe stolnicul* sar în ajutorul lui Mihai, în lupta din şesul Vidinului, cînd un turc a vîrît suliţa în pîntecele domnitorului; după ce acesta şi-a scos-o singur, ei taie capul turcului (p. 290—291).

7. *Preda* a venit la Iaşi, ca sfetnic al tînărului domnitor Marco, fiul lui Petru Cercel, dar „cu cîtă bucurie merseră, cu atîta ruşine fugiră şi năpustiră [2] ţara” (p. 298).

8. „Buzeştii, cîteşi trei fraţii, că se hiclenise de către Mihai vodă şi se închinase la Simion ‹Movilă›”, văzînd însă răutatea polonilor şi moldovenilor, s-au întors la Craiova şi împreună „cu oştile Mehedinţilor” i-au gonit amarnic, omorîndu-i, pînă aproape de Focşani (p. 301—302).

9. Buzeştii „întorsu-s-au cu izbîndă” după lupta de la Focşani, (p. 302) [3].

Buzeştii mai sînt citaţi, dar pe acelaşi plan cu alţi boieri :

10. Radu şi *postelnicul Preda*, *Stroe stolnicul* s-au distins în luptele cu tătarii la Putinei, Stăneşti, dar împreună cu Radu Calomfirescu şi cu banul Manta (p. 279).

11. Au fost trimişi soli la Sigismund Báthory : Eftimie mitropolitul, doi episcopi, „Mitrea vornicul şi Isaf logofătul şi Dumitru vornicul şi *Radu Buzescul* şi alţi mulţi boiari de ţară” (p. 280).

12. *Stroe* şi Radu Calomfirescu trimeşi „cu daruri scumpe” la nunta lui Sigismund Báthory cu sora împăratului Rudolf (p. 282).

13. „Şi purcése Mihai vodă să se împreune cu Bator Jicmon numai cu doi-trei boiari, anume Mihalcea banul şi *Radu Buzescul* şi alţi boiari”, la Alba Iulia, în 1597 (p. 286).

[1] Titlurile boiereşti ale Buzeştilor le reproduc întocmai cu variaţiunile şi inconsecvenţele originalului ; unde nu dau titlul de boierie, el nu este nici în original.

[2] „Năpustiră” în limba veche înseamnă „părăsiră”.

[3] Ştirile 8 şi 9 fac parte din cronica domniei lui Simion Movilă, iar nu din cronica domniei lui Mihai Viteazul.

14. Mihai „trimise la *Radul Buzescul* şi la Udrea banul să saie şi ei cu toate oştile Craiovei şi ale Jiului şi cu ale Mehedinţilor", să vie la Şelimbăr, în lupta de la 18 oct. 1599 (p. 293).

15. „Iar boiarii cîţi au fost cu Mihai vodă, după ce au murit domnul lor"... „acolo ‹la Cristineşti, în sfat› şi Buzeştii au ales domn pe Radu Şerban" (p. 302)[1].

Analizînd aceste ştiri prin *prisma afectivităţii autorului* pentru Buzeşti, observăm că numai ştirea de la nr. 6 arată o asemenea simpatie şi admiraţie, pentru că, după înregistrarea ştirii, continuă : „şi multă bărbăţie arătară Buzeştii înaintea lui Mihai vodă, că se luptară cu vrăjmaşii şi izbăviră pre domnul lor de pieire" (p. 291).

Ştirile de sub nr. 7 şi 8 nu pot fi socotite ca favorabile Buzeştilor, pentru că ele spun că Preda a fugit ruşinos din Moldova ; apoi că toţi trei Buzeştii au trădat pe Mihai şi apoi şi-au dat seama de răul ce făcuse.

Rămîn ştirile de sub nr. 1—5 şi 9, care reliefează fapte vitejeşti ale Buzeştilor, dar caracterul lor este pur informativ şi informaţiile nu sînt subliniate de sentimente — nici de simpatie, nici de admiraţie — pentru Buzeşti. Ştirile nr. 10—15 pun pe Buzeşti pe acelaşi plan cu colaboratorii lor din acţiunile respective ; aceste ştiri, stilistic, sînt astfel prezentate, încît rolul Buzeştilor apare secundar, ca o adeziune la ceea ce hotărîseră alţii şi, în cazul ştirilor nr. 11 şi 13, aceştia erau mai cu greutate decît Buzeştii. În orice caz, stilul în care sînt prezentate ştirile referitoare la Buzeşti nu dovedeşte de loc că Mihai „dispare în dosul boierilor săi", în dosul acţiunilor Buzeştilor ; o cronică întreagă scrisă de un boier prieten al lor sau plătită logofeţilor lor, nu ar fi arătat numai trei ştiri (nr. 4,6,9) care să le satisfacă deplin ambiţia lor de glorie [2].

Autorul dă Radului Buzescu, o dată titlul de „clucer" (v. ştirea nr. 1) şi altă dată îl numeşte „comis" (ştirea nr. 5) ; asemenea inadvertenţe se găsesc şi pentru Preda : „stolnic" în ştirea nr. 1, „postelnic" (nr. 10) şi „spătar" (nr. 5). Ca o explicaţie a inadvertenţei nu putem invoca motivul că cei doi boieri au ocupat, pe rînd, aceste dregătorii, pentru că ele sînt dregătorii mici, pe care le-au ocupat numai la începutul carierii lor politice : Radu a fost comis între 1585—1593, deci înaintea domniei lui Mihai [3], în timp ce boieria lui importantă, ultima (1594—1600), în care a fost socotit şi prim sfetnic al lui Mihai, a fost de clucer [4]. De asemenea Preda, trebuia numit consecvent cu dregătoria lui cea mare de vel-postelnic [5], iar nu ca stolnic [6] şi spătar [7]. Marii boieri

[1] Ştirea nr. 15 face parte din domnia lui Simion Movilă, iar nu din cronica domniei lui Mihai Viteazul.

[2] Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneţia, 1638, p. 209, descriind lupta crîncenă dintre tătar şi Stroe Buzescu (1602), scrie despre acesta şi neamul lui : „lo Stroia un de Principali Boiari Valachi, avido e disioso di gloria".

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, 178—180, 182.

[4] *Ibidem*, VI, 196, 200, 202, 207, 213, 232—232, 246, 291, 356, 378 (între anii 1595—1600).

[5] *Ibidem*, VI, 159, 176—177, 179, 182, 184, 186, 188, 193—194, 196, 198—200, 202—205 ş.a. (între anii 1594—1600).

[6] În sutele de documente publicate de colecţia citată a Acad. R.P.R. nu găsim nici unul cu atestarea lui Preda ca stolnic.

[7] *Ibidem*, VI, 307 (din anul 1598).

rămîn în paginile letopisețului cu boieriile lor cele mai mari, de obicei ocupate în ultimii ani ai vieții lor [1]. Asemenea inadvertențe în denumirea dregătoriilor, deși luate în general, sînt lucruri mărunte, totuși în problema autorului, ele capătă o semnificație deosebită, pentru că dovedesc pe un autor care nu cunoaște așa de bine dregătoriile boierilor Buzești ; un astfel de autor, firește nu putea fi ales și pus de Buzești să scrie tocmai povestea faptelor și epocii lor.

Afirmația lui N. Iorga, că „răscoala lui <Mihai> contra turcilor e arătată ca o răscoală a țării, în care domnul nu intervine deloc", suferă și ea o emendație. Autorul își sprijină afirmația pe următorul pasaj din cronică, reprodus în nota studiului său : „și se strînse toți boiarii mari și mici, din toată țara și se svătuiră cum vor face să izbăvească dumnezeu țara din mîinile păgînilor. Și deaca văzură că nu se vor putea izbăvi, deci ei ziseră, numai cu bărbăția să rădice sabie asupra vrăjmașilor. Deci socoti Mihai vodă" [2] etc. Pasajul acesta aparține, este drept redacției celei mai cunoscute cercetătorilor și celei mai răspîndite din „Istoria Țării Romînești, de cînd au descălecat romînii", adică manuscrisul 112 de la Cluj (reprodus de Bălcescu, v. mai sus, p. 47, nota 2) ; dar trebuie să adaug, *nu este singura redacție*. Într-adevăr, în ms. nr. 91 al Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., f. 12 v, în locul pasajului de mai sus, avem următoarele : „*Deci Mihai vodă văzînd atîta nevoae și răotate, își strînse toți boierii mari și mici și să sfătuiră* cum vor face să-și izbăvească țara din mîinile păgînilor. Și dacă văzură că într-alt chip nu <se> va putea mîntui dă ei, ziseră numai cu bărbățiia să rădice sabie asupra vrășmașilor. Deci socoti Mihai vodă ..." Prin urmare există în tradiția unora din manuscrise [3] și versiunea că inițiativa primei hotărîri de a merge împotriva turcilor și pentru creștinătate a avut-o Mihai, iar nu boierii ; Mihai i-a convocat pe aceștia în sfat, așa cum spune și cronica oficială a lui Teodosie Rudeanu și după ea, Walther.

„Istoriia lui Mihai vodă, fiiul lui Pătrașco vodă" intercalată în letopisețul cantacuzinesc, nu este nici o cronică de curte, o cronică domnească, pentru că nu puteau exista două cronici oficiale ; ca cronică domnească, ea n-ar fi înregistrat știrea plecării lui Marcu voievod din Iași ca o fugă rușinoasă, că doar Marcu era nepotul domnitorului.

„Istoriia..." de care ne ocupăm este o cronică pornită din mediul boieresc și s-a scris curînd după moartea lui Mihai, al cărui sfîrșit este pus în cronică. Buzeștii nu pot fi străini de acest mediu boieresc, în care s-a scris „Istoriia...", ca o necesitate. Intr-adevăr, cronica latină a lui Walther a servit pentru informarea țărilor creștine din Apus, poemele grecești au servit pentru a informa pe cititorii de limba greacă din părțile Orientului, iar „Istoriia..." scrisă romînește a servit pentru a informa pe cititorii de limbă romînă din Țara Romînească, Moldova și Transil-

[1] Consecvent a procedat autorul numai în cazul lui Stroe Buzescu, numit întotdeauna „stolnicul", măcar că și el fusese mai înainte vtori comis și postelnic.

[2] N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 11, nota 1, după *Magazin*, IV, p. 277.

[3] *Ms.* 91 Cluj este o copie de la începutul sec. al XVIII-lea (o notă de la f. 46 este datată 1747) după un ms. mai vechi ; face parte din familia de *msse* G, care omite „Viața lui Nifon" din letopiseț. Cuprinde : f. 2—46, anonimul cantacuzinesc, fragment de la descrierea bisericii din Cîmpulung pînă inclusiv sfîrșitul domniei lui Alexandru Iliaș ; f. 46 v—240 v, *Istoriile* de Radu Popescu, fragment de la domnia lui Leon vodă pînă la sfințirea bisericii Văcărești (1724).

vania asupra faptelor de arme ale lui Mihai. De aceea autorii străini au amintit deseori în narațiunile lor, ca eroi în lupte, cu precădere, comandanți de oști străini. Walther, de ex. citează pe Király Albert (maghiar), Cocea (cazac), Ioan Wiher (silezian). Faptele acestora sînt scoase în relief foarte des, în timp ce trece sub tăcere numele comandanților de oști romîni. Dintre aceștia, Walther nu citează decît o singură dată pe banul Manta și pe aga Farcaș (p. 75 și 76). Walther recunoaște și amintește des vitejia armatelor romîne, dar lasă a se înțelege că aceasta se datorește conducerii înțelepte și vitejiei personale a lui Mihai. Anonimul cronicar romîn, autorul „Istoriei...", este mai obiectiv, el amintește cu egală atenție de vitejiile lui Király Albert și Horvath Mihai, ca și de ale Buzeștilor, Radu Calo<m>firescu, banilor Manta, Mihalcea, Udrea ș.a.

Numele autorului cronicii romîne este și pentru noi necunoscut. El a fost însă un devotat slujitor al lui Mihai. Cronica lui trebuia să continue vechiul letopiseț al Țării Romînești, cuprinzător de faptele și domniile anterioare aceleia a lui Mihai Viteazul. Cronica lui se deosebește de recile pagini ale letopisețului precedent. Autorul înfățișează cu căldură figura voievodului luptător. Cercetînd paginile letopisețului, vedem că numele lui „Mihai vodă" apare *de mai multe ori pe fiecare din ele*; el este inițiatorul faptelor, el este în mijlocul lor, iar după săvîrșirea lor, în sufletul lui se răsfrîng toate cu bucurie, după izbîndă, sau cu tristețe, după necazuri. Marile eforturi ale domnitorului sînt urmate de cîteva zile de odihnă, la curtea lui din Tîrgoviște, clipe pe care domnitorul și le acordă cu economie. Toate aceste momente sînt evidențiate de autorul cronicii, ca unul care a participat la ele și le-a însemnat paralel cu desfășurarea lor.

EDIȚIILE CRONICII LUI BALTASAR WALTHER

Narațiunea istorică a tînărului istoriograf silezian s-a tipărit în Görlitz, orășel foarte apropiat de Dresda, situat pe apa Neisse (care se varsă în Oder), lîngă colțul de nord-est al Boemiei. Era un centru comercial însemnat, prin el trecînd drumurile negustorilor care legau economic estul de vestul Europei. Stăpînirea politică asupra teritoriului o avea, la data imprimării, împăratul Rudolf al II-lea, ceea ce explică concepția autorului că „războiul sfînt" (1592—1606) s-a dus sub dominarea materială și militară a împăratului german — Mihai Viteazul, Sigismund Báthory, și alții fiind numai executanți.

În Görlitz existau preocupări cu privire la popoarele mici din sud-estul european și expansiunea militară otomană era privită ca un pericol apropiat și de părțile mai nordice: Polonia, Silezia. Așa de exemplu, chiar în 1599, anul tipăririi cronicii despre Mihai, domnul Țării Romînești, se imprima tot la Görlitz lucrarea *Index chronologicus*, alcătuită de Abraham Bucholzer, cu știri despre Moldova anilor 1561—1563, în special despre domnitorul Moldovii Despot Eraclide[1]. Între anii 1595—1600, istorici și anticari germani au tipărit în alte orașe ale Germaniei din est mai multe culegeri de texte (narațiuni, epistole, cuvîntări, consul-

[1] Alexandru Papadopol-Callimah, *Ciubăr vodă în istoria Moldovei și în drama lui Vasile Alecsandri „Despot Vodă"*, în *Convorbiri literare*, XVI (1882—1883), p. 286.

taţii diplomatice etc.) referitoare la intenţiile politice şi militare ale Turciei; astfel au fost mai însemnate culegerile lui Augerius Gislenius Busbequius [1] şi Nicolaos Leoninus Reusner [2].

Tipărirea operei *Brevis et vera descriptio rerum ab... Ion Michaele... palatino gestarum* [3] în anul 1599, nu este ceva întîmplător. Opera era în parte terminată de la sfîrşitul anului 1597, dar s-a completat şi imprimat abia în 1599 (poate din înseşi îndemnurile împăratului Rudolf), pentru că acum acţiunea militară a creştinilor, a lui Mihai se terminase triumfător pe frontul turcesc sudic şi începeau pregătirile pentru eliberarea şi cucerirea Transilvaniei. Apariţia operei în momentul acesta de cotitură însemna o recunoaştere a faptelor săvîrşite pînă atunci şi totodată un stimulent venit din Apus pentru acţiunile viitoare ale lui Mihai. De aceea, cronica se termină cu „o urare pentru izbînda fericită a războiului sfînt" (*votum pro fausto sacri belli successu*).

Ediţia din 1599 a fost publicată de A. Papiu Ilarian în *Tezaur de monumente istorice*, I (1862), p. XI—XV (studiu istoric şi bio-[4] bibliografic [5], p. 1—52 (textul latin şi traducerea lui în romîneşte), p. 53—54 (reproducerea notelor marginale ale cronicii), p. 55—74 (notele editorului asupra operei lui Walther). Ediţia din Görlitz nu se găseşte în bibliotecile din R.P.R.[6] iar pînă în 1862 Papiu nu o descoperise decît în Biblioteca Szécheny din Pesta, la Viena (un exemplar cu lipsuri) şi la Wolfenbuttel.

Nicolaus Leoninus Reusner [7] pregătind o culegere de texte latine scrise de diferiţi autori cu privire la turci şi la expansiunea lor politico-militară în sudul şi estul Europei, a copiat şi opera lui B. Walther. Ilia Reusner a publicat apoi (1603) postum culegerea pregătită de fratele său [8],

---

[1] *De legationis turcicae epistolae quatuor*, Francfurt pe Oder, 1595 cu ştiri despre Moldova şi Ţara Romînească.

[2] Despre Reusner, vezi mai jos, nota 7.

[3] Vezi titlul întreg al operei mai jos, p. 58.

[4] A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XIV—XV, deşi întîi spune că „nimeni pîn-acum nu ne ştiu spune" ceva despre viaţa lui Walther, totuşi imediat după această informaţie, urmează ipoteza că este cunoscutul chimist şi doctor în medicină, născut la Gross-Glogau (Silezia) şi mort la Paris; face din Walther un prieten şi adept al teozofului mistic german Jacob Böhme (1575—1624) şi găseşte că „chiar şi în opera sa despre Mihai se află vorbe şi fraze ce ar putea să pară cuiva a fi böhmistice". Noi n-am împărtăşit nimic din această ipoteză, ci ne-am limitat la analiza elementelor autobiografice din cronică (vezi mai sus, p. 14—18).

[5] Descrie rara ediţie din Görlitz astfel : „în 4°, cu litera şi hîrtie destul de bune, erori de tipar de ajuns, fără paginaţiune, are foi 20. Pre foaia titulară <de titlu> se află o stampă tăiată în lemn, fără vreun merit de artă". Apoi arată că în ediţie a respectat greşelile de tipar ale originalului (p. XIII).

[6] Bibl. Centr. de Stat din Bucureşti, la cererea Institutului de istorie al Acad. R.P.R., a procurat în anul 1958 o fotocopie după un exemplar complet din Viena, care ne-a folosit mult la lucrarea şi ediţia de faţă.

[7] Născut la Lemberg în 1545, mort la Jena, 1602. Jurisconsult şi profesor de drept la Augsburg, Strassburg şi Jena. A publicat în 1593 un volum de poezii religioase şi politice. În legătură cu turcii, N. Reusner a publicat : *De bello turcico selectissimae et consultationes variorum auctorum*, 1596; *Epistolarum turcicorum libri* XIV, 1598—1600 şi culegerea înregistrată la nota următoare.

[8] *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram bello militiaq<ue> gestarum. Exegeses sive narrationes illustres variorum et diversorum auctorum, recensente Nicolao Reusnero iurisconsulto...*, Francofurti, MDCIII (exemplar în Bibl. Acad. R.P.R.); ed. 1603 a fost cea consultată şi de N. Bălcescu pentru opera sa *Istoria Romînilor sub Mihai-vodă Viteazul* şi de M. Kogălniceanu în *Histoire de la Valachie* (Berlin, 1837).

reproducînd la p. 227—255 cronica lui Walther, cu următorul titlu scurtat : *Brevis rerum a Michaele Moldaviae*[1] *Transalpinae sive Walachiae Palatino Michaele gestarum descriptio, auctore Baldassare Walthero.*

Comparînd cele două ediții, observăm că editorul Reusner a înlăturat dedicația autorului adresată patronilor tipografi din Görlitz (p. 58—60 din ediția de față), cît și cele două bucăți versificate de la sfîrșitul cronicii (p. 95—96 din ediția noastră). A mai omis și notele marginale, la p. 242: „alla, alla" și la p. 252 : „An. 1596" ; în schimb, adaugă la aceeași pagină 252 nota marginală „Nicopoli<s>" (care ar fi trebuit să fie în *Tezaur* la p. 43, r. 2 jos, în dreptul cuvintelor „trucidatis turcis" ; Papiu omite această notă la p. 54) [2].

Culegerea lui N. Reusner, deci și opera lui B. Walther, au avut și alte ediții. A. Papiu Ilarian amintește (*Tezaur*, I, p. XIII, nota 2) de o ediție din 1627 : *Syndromus rerum Turcicopannonicarum historiam centum quinquaginta annorum complectens*... (Francfurt). Biblioteca Institutului de istorie al Academiei R.P.R. are o ediție cu titlul aceleia din 1603, tipărită la 1770 (Colocae ; textul cronicii lui Walther, la p. 232—261).

În ediția noastră dăm textul din 1599, tipărit la Görlitz, folosind exemplarul fotocopiat din Biblioteca Centrală de Stat a R. P. R. Papiu Ilarian a însoțit textul latin de traducerea lui în romînește, o traducere — scrie editorul — pe cît s-a putut „fidelă". Traducătorul, în mod foarte îndreptățit, ne face să înțelegem că a îmtîmpinat multe greutăți avînd un „original atît de greu de tradus" și, după opinia lui Gebhardi [3], „greu chiar de înțeles".

Fără să micșorăm meritele unui latinist ca Papiu Ilarian, trebuie să recunoaștem însă că se impunea revizuirea traducerii lui, pentru a putea fi folosită în mod științific ca izvor istoric de cercetători, precum și de cîți mai mulți cititori. Ediția noastră a îndeplinit sarcina revizuirii ei :

a. înlăturînd toate formele ortografice latinizante, ca : acéstă favóre, umanitatea vóstră, cu onóre, prèintielepto, al diecele, cutediare, prefepti, asiediarea (= așezare) etc.

b. înlocuind vocabularul latinizant : flamurariu (= stegar), negleg (= neglijez), irrumpe (= năvălește), stipendiari (= mercenari), scotea din apă cu *pertice*, desagi spînzurați într-o *pertică* (= prăjină), înmînează vezilul (= steagul), îi înconjurară în diversoriele lor (= adăposturi), soldați aleși și soldați turmari (= de gloată, din mulțime), belul sacru (= războiul sfînt) etc.

c. adoptînd o topică mai firească limbii romîne actuale, ceea ce va face textul mai ușor de înțeles.

d. ținîndu-se — unde e cazul — mai aproape de textul latin, pentru a reda sensul nealterat al originalului.

e. traducînd și pasajele omise de Papiu Ilarian.

---

[1] „Moldaviae" în loc de „Walachiae" nu este o greșeală a lui Walther, ci numai o influență împrumutată din istoriografia polonă, unde se găsește frecvent această confuzie de nume.

[2] Papiu Ilarian a scos notele marginale de la locurile lor din text, înșirîndu-le într-o listă, la sfîrșitul ediției (p. 53—54).

[3] Ludwig Albrecht Gebhardi, istoric german care în 1782—1787, a publicat lucrări despre istoria Valahiei, Moldovei și Transilvaniei, folosind și cronica lui Walther.

CRONICA LUI BALTASAR WALTHER

Original şi traducere

BREVIS ET VERA DESCRIPTIO RERUM AB ILLUS<TRISSIMO> AMPLISS<IMO> ET FORTISS<IMO> MILITIAE

Contra patriae suae Reiq<ue> Pub<licae> Christianae hostes, Duce ac D<omi>r<o> D<omin<o> ION MICHAELE Moldaviae Transalpinae sive Walachiae Palatino gestarum, in eiusdem aula Terwisana fideliter collecta opera et studio Baldassaris Waltheri Jun<ior> GORLICII. Typis Johannis S<iles'anus> 1599. Rhambae.

SCURTĂ ŞI ADEVĂRATĂ DESCRIERE A FAPTELOR SĂVÎRŞITE DE IO MIHAI, DOMNUL ŢĂRII ROMÎNEŞTI[1],

Prea strălucitul, prea măritul şi prea viteazul conducător de oaste, împotriva duşmanilor patriei sale şi ai creştinătăţi.
Adunată întocmai la curtea lui din Tîrgovişte, prin munca şi străduinţa lui Baltazar Walther cel tînăr silezianul.

GÖRLITZ, Tipografia lui Ioan Rhamba, 1599.

NOBIL<IBUS> DOCTRINA, PRUDENTIA, PIETATE, FIDE, ALIARUMQUE VIRTUTUM LAUDE ET MULTO RERUM USU CLARISS<IMIS> VIRIS ET D<OMI>N<O> D<OMI>N<O> SEBASTIANO HOFFMAN IN HENNERSDORFF ET SORAVU, ET D<OMI>N<O> M. BARTOLEMAEO SCULTETO, MATHEMATICO CELEBERR<IMO> ETC. REIPUB<LICAE> GORLIC<IANAE> COSS. DIGNISS<IMIS> DOMINIS AC PATRONIS OBSERVANDIS S<ALUTEM>.

Quo infracti animi fervore, Nobiles, Clariss. Prudentiss. Viri, Patroni observandi, tot tantisque evictis, divina adjutus tutela, periculis, afflictissimam Walachiam tum Musulmannorum libidini injuriisque impune prostitutam, tum Tatarorum subinde transeuntium rapinis expositam. Michael Palatinus avitae restituere libertati, et sacrum simul juvare bellum annitatur, ex pluribus eximiorum virorum militumque literis percepimus, nullam solidiorem seriem, saepius expetitam, vidimus. Hanc aliorum, in heroicis invicti constantisque militiae Christianae Ducis virtutibus,

NOBILILOR BĂRBAŢI ŞI DOMNI PREA STRĂLUCIŢI PRIN ÎNVĂŢĂTURĂ, ÎNŢELEPCIUNE, PIETATE ŞI CREDINŢĂ, PRECUM ŞI PRIN RENUMELE ALTOR VIRTUŢI ŞI PRIN MAREA EXPERIENŢĂ A LUCRURILOR, DOMNILOR SEBASTIAN HOFFMAN DE HENNERSDORF ŞI SORAV ŞI M. BARTOLOMEU ŞOLTUZUL PREA VESTITUL MATEMATICIAN, PREA VREDNICILOR CONSILIERI AI CETĂŢII GÖRLITZ, DOMNII ŞI PATRONII MEI PREA RESPECTAŢI. SALUTARE.

Nobili, prea luminaţi şi prea înţelepţi bărbaţi, patroni respectaţi, am aflat din mai multe scrieri ale unor bărbaţi şi militari vestiţi cu ce înflăcărare de inimă neînfrîntă voievodul Mihai, ajutat de protecţia divină, după ce a învins atîta şi atît de mari pericole, se străduieşte să restabilească în vechea-i libertate Ţara Romînească cea atît de lovită, cînd înjosită de poftele şi vătămările nepedepsite ale turcilor, cînd lăsată în voia jafurilor tătarilor ce trec necontenit, şi cum încearcă el să

[1] Înlocuim în traducere cuvintele originalului: „Moldaviae Transalpinae", care, după obiceiul polon, însemna „Ţara Romînească". Vezi şi titlul de la pagina 60.

cum felici divinitus concesso successu conjunctis, meritam hactenus desiderantibus celebrationem, stylo conscribendis cunctationem, cum aliis praeclaris viris perpendens : eorum hortatu et eximia Magnifici Ampliss. Dn. Dn. Andreae Taranowii etc. plus XV. legationibus in diversa regna adhibiti, Palatino amicissimi, opera, Iunio et Iulio mensibus Anni 1597, brevem quendam rerum gestarum, Walachico sermone a Dn. Cancellario conceptum, atque ab ipso Waiwoda approbatum contextum, in aula Targowistea obtinebam : quem in Polonam translatum linguam, latinis verbis reddens, non tam Wallachorum quam aliorum egregiorum militum fide dignis exquisitis vestiebam circumstantiis : Ante ulteriorem peregrinationem per amicos, cum Illust. Polonorum Legato Dn. Stanislao Golscio, Castellano Halicien. Capitaneo Barensi, Patrono observandis. ist hac per Moldawiam in patriam revertentes, in scriptis (quod universa tyrannis Osmannica typis careat) ex Sultani Mehemetis III Porta transmittebam : Et excusata tenuitate eximium alliquem tantarum virtutum factorumque optabam scriptorem : Nec nisi in meditato, et certas ob causas necessario, ad praefatos Illustres Magnificosque Patronos, Christo Duce, reditu, acceptis annexisque egregie perpetratis hactenus facinoribus, praelo subjiciendum statuebam. Verum tamen amicis opusculum hoc aliis itinerum observationibus esse absolutius, postea animadvertentibus, et imperfectum quam propter alia occupationes fortasse negligendum, diutiusve expectandum, in ipso ad parentes transitu efflagitantibus gratificandum ratus : Sub Clariss. et Ampliss. P. V. tanquam digniss. patronorum patrocinio typis committendum duxi. Quod institutum, pro ea qua multis ab annis Clariss. Doctiss. omnibusque vere doctis cariss. Dn. Scultete, amice colende, prosequeris me singulari umanitate sinceraque benevolentia, facile te amplexurum : Te quoque Nobilis Ampliss. Dn. Sebastiane, fautor expetende, ut praeclara doctrina multoque rerum usu, ita candore ac in bonos omnes humanitate celeberrimum, ab ignoto benigne suscepturum et aequi

ajute şi războiul cel sfînt; dar nu am văzut că <ar fi> nici o povestire mai completă, mult aşteptată <de noi>. Chibzuind împreună cu alţi prea străluciţi bărbaţi despre această zăbavă din partea altor scriitori de a însemna în scris lauda eroicelor virtuţi ale neînvinsului şi statornicului conducător al oastei creştine, virtuţi încununate de cer cu fericită izbîndă şi care pînă azi aşteaptă încă slăvirea cuvenită, din îndemnul acestora şi prin mijlocirea eminentă a măritului domn Andrei Taranovski, care a purtat mai bine de 15 solii prin diferite ţări şi are cea mai mare dragoste pentru domn, am căpătat în iunie şi iulie ale anului 1597 un scurt text despre faptele săvîrşite, alcătuit în limba romînă la curtea din Tîrgovişte, de dumnealui logofătul şi aprobat de însuşi voievodul; care text <aflat> tradus în limba polonă, tălmăcindu-l eu, la rîndul meu în limba latină, îl înconjurai cu împrejurările adunate nu atît de la romîni, cît de la alţi oşteni însemnaţi şi vrednici de crezare. Înainte de a-mi urma mai departe călătoria, am trimis de la Poarta sultanului Mehmet al III-lea, prin prietenii mei, care tocmai se întorceau în patrie prin Moldova, împreună cu strălucitul sol al polonilor, Stanislas Golski, castelan de Halici, căpitan de Bar, patronul meu prea-respectat, <lucrarea> scrisă de mînă (fiindcă toată împărăţia turcească e lipsită de tipografii). Şi invocînd slăbiciunea <talentului meu> doream <să aflu> un scriitor mai presus de alţii pentru descrierea unor virtuţi şi fapte atît de mari. Nici nu socoteam ca lucrarea să fie dată la tipar, decît la întoarcerea mea, cu ajutorul lui Hristos, la sus zişii măreţi şi străluciţi patroni, <întoarcere> la care mă gîndeam şi care era necesară pentru anumite cuvinte, şi după ce voi fi cules şi voi fi adăugat faptele mai însemnate săvîrşite pînă atunci. Dar prietenii mei socotind apoi că această mică lucrare <a mea> este totuşi mai întreagă decît alte observaţiuni de călătorii şi cerîndu-mi-o ei stăruitor, cu prilejul trecerii mele pe la părinţi, am hotărît să-i satisfac şi să o dau la tipar sub patronatul vostru mărit şi luminat, ea fiind ocrotirea patronilor celor mai vrednici; mai bine aşa necompletă, decît să aştept timp mai îndelungat şi poate, din cauza altor ocupaţii, să o las în părăsire. Acest gînd, prea luminate, prea învăţate şi dintre toţi învăţaţii, cu adevărat, prea scumpe domnule şoltuz, prietene stimat, îl vei îmbrăţişa uşor, pentru că de mulţi ani mă înconjuri cu o bunătate deosebită şi o sinceră bunăvoinţă. De asemenea, nu mă îndoiesc, nobile şi prea mărite domn Sebastiene, ocrotitor vrednic a fi dorit de toţi, renumit atît prin prea strălucita învăţătură şi multă experienţă, cît şi prin sinceritatea şi bună-

bonique consulturum, haud diffido. Fieri tamen, mihique porro faveri, et tantam humanitatem aliis Dominis Patronis atque amicis honorifice commemorandam, in animun induci exopto, et felices, Nestoreos annos vivere, beneque valere precor. Dabam Gorlicij ipso S. Michaelis festo, Anno Virginei partus M. D. XCIX.

Clariss. Ampliss. P.V.

Studiosis<imus>

Baldassar Waltherus Jun<ior> S<ilesianus>.

voința față de toți cei buni, că și tu o vei primi cu bunăvoință, măcar că autorul îți este necunoscut și o vei aproba și găsi bună.

Doresc fierbinte să se întîmple <acest lucru> și să mă spijiniți mai departe și ca o bunăvoință atît de mare, vrednică a fi amintită cu cinste, să pătrundă și în sufletul altor domni patroni și prieteni și vă urez să trăiți fericiți ani mulți pînă la bătrînețele lui Nestor și să fiți sănătoși.

Scris în Görlitz, în chiar ziua sfîntului Mihail, în anul nașterii fecioreşti 1599.

Al prea străluciților și măriților voștri cel mai supus,

Baltasar Walther cel tînăr silezianul.

BREVIS RERUM ab illust. et fortiss. militiae contra Reip. Christianae hostes Duce ac Dn. Dn. Michaele Moldawiae transalpinae sive Walachiae Palatino gestarum descriptio.

SCURTĂ DESCRIERE a faptelor săvîrşite de Mihai, domnul Țării Romînești, prea strălucitul și prea viteazul conducător de oști împotriva dușmanilor creștinătății.

ALEXANDER Walachiae Palatinus gente Moldavus, maiorum insignibus celebris, minus erga subditos benevole affectus, sed qualicunque natalium claritate tumidus, fallaci blandientis fortunae vultu admodum elatus, barbaricoque dominatus fastu quasi ebrius, multa intolerabilia, imo ad X Powar in auro aestimata conflaverat debita.

Powarqu antum ponderis unus baiulat equus lingua Walachica dicitur [1]

In ipsam praeterea provinciam, plus satis iam ante afflictam, tantum Turcarum agmen, ut eam penitus occupatam sibi usurpare, novis expilationibus et crudelitate plusquam tyrannica, ipsisque Turcis alias minus usitata, maximis denique iniuriis oppressos omnino incolas afficere, nec non in domos irruere tantum bonisque spoliare, sed et decimum quemque puerum, sicut in quibusdam locis brutorum decimas, novo prorsus exemplo, nefarie extorquere, uxores insuper et filias, ad explendam plus quam caninam libidinem in maritorum atque parentum conspectus impudenter comprimare stuprare et id genus pessima quaeque flagitia audacter perpetrare, impuneque con-

[1] Povară se zice în limba romînă la greutatea ce poartă un cal.

ALEXANDRU, domnul Țării Romînești, moldovean de origine, vestit prin nobilimea strămoșilor, dar cu mai puțină bunăvoință față de supuși, și îngîmfat de strălucirea — atît cît era ea — a nașterii, prea semeț de zîmbirea înșelătoare a soartei mîngîioase și îmbătat de fastul barbar al domniei, contractase multe datorii cu neputință a fi răbdate, prețuite cam la 10 poveri de aur.

Pe lîngă aceasta, <el> adusese o așa mare mulțime de turci, chiar în acea țară — și pînă atunci destul de crunt lovită — încît <turcii> încercau să și-o uzurpe ca pe o provincie ocupată definitiv; să asuprească cu noi feluri de jafuri și cu o cruzime mai mult decît tiranică, odinioară neobișnuită chiar turcilor; și, în sfîrșit, cu cele mai mari silnicii pe locuitorii cu totul apăsați, încît nu numai că năvăleau în casele <oamenilor> pentru a le jefui de averi, ci se mai ridică în chip nelegiuit, după un nou obicei, al zecelea copil, ca și cum s-ar fi luat zeciuală de vite, obișnuită în unele locuri; și pe deasupra, pentru a-și satisface desfrînarea mai mult decît cîinească, siluiau soțiile și fetele, le rușinau fără obraz în privirea bărbaților și părinților și săvîrșeau acest fel <de grozăvii> și cele mai rele nelegiuiri cu mare cutezanță și continuau în voie fără a fi pedepsiți de cineva. În chipul acesta el le luase celor supuși cu forța orice speranță de a-și mai recîștiga libertatea de odinioară. Decît doar pentru acest fapt, care este condiția întîmplărilor omenești, ca unor oameni și chiar unor țări

tinuare attentarent, introduxerat: Eaque ratione omnem pristinae libertatis recuperandae spem subditis violenter ademerat: Nisi pro ea, quae est humanorum casuum conditio, ut personis et Rebus pub<licis> nonnullis circa extrema occupatis, interdum minus provisum, minimeque expectatum, divinitus obiiciatur adminiculum et auxilium, quo citra spem cum omnium admiratione ad clariora sui floris evehantur fastigia, quam ex qualibus deturbabantur, eodem hoc plus quam exulceratissimi seculi aerumnoso tempore, ad ultima redactis Walachis, singulari miserentis Dei affulgente gratia, itidem usu veniret. Clarebat Craiowae vel Crailowae (quae civitas Walachiae versus Ungarici et Turcici soli hodiernos limites sita, Bahni, sive praecipui officialis, magnae Walachiae parti praefecti, reditibus omnib<us> pro anua pensione fruentis, et stabilitae iam olim dignitatis ratione, nunc temporis ad finium illorum defensionem ducentos Cosacos Walachosque praesidiarios plures alentis sedes est: Olim vero regnorum Ungaricae coronae subiectorum administratores hoc ipso nomine a bando, quod a banderio deducitur, et idem quod Flammularis est, vocitabantur) generosus Bahn Michaël, Petri Palatini Christiani, praefati Alexandri, antecessoris filius , ut paterna eminentia, et natalium praerogativa, cum decenti corporis forma, iustaque statura omnibus notissimus; ita singulari egregiarum virtutum, erga Deum nimirum pietate in patriam amore, erga pares aequanimitate, inferiores humanitate, in omnes denique justitia veritate constantia, largitate, et plurium id genus aliarum studio commendatissimus: Propter sublimes praeterea animi vere generosi, et ad ardua perpetranda ab ipsa natura dispositi dotes, suavem item prudentemque sine praemeditatione, quoties opus erat, ore effluentem sermonem, bonis quibusque carissimus. Cuius fama cum natalium, tum propriarum virtutum praestantia se exserens cum aliquoties Alexandri Palatini aures perstreperet, tanquam parato, aut nato potius aemulo, insidias struens, clam capi adducique eum praecipit. Quod bono favente angelo resciscens Bahn Michaël, salutique

atunci cînd se află la marginea pieirii şi cînd se aşteaptă ei mai puţin să li se ivească pe negîndite, într-un chip dumnezeiesc, sprijin şi ajutor prin care să se ridice peste orice speranţă, spre mirarea tuturor, la culmi de înflorire mai strălucitoare decît acele din care fuseseră răsturnaţi; tot aşa, prin neasemuită milă a îndrumătorului dumnezeu, se întîmplă şi romînilor aduşi la capătul <răbdării> de vremurile aspre ale unui veac însîngerat. La Craiova sau Crailova (oraş al Ţării Romîneşti, aşezat la marginile actuale, spre teritoriile ungurese şi turcesc, care este reşedinţa banului — dregător de căpetenie însărcinat cu cîrmuirea unei părţi a Valahiei Mari [1] şi bucurîndu-se de toate veniturile drept leafă anuală şi ţinînd cu plată două sute de cazaci şi mulţi ostaşi de pază valahi, odinioară pentru nevoile dregătoriei sale stabilite de mai înainte, iar acuma pentru apărarea acelor graniţe. Într-adevăr, guvernatorii ţărilor supuse odinioară Coroanei ungare erau <numiţi> cu acest titlu <provenit> din bando, care derivă din banderie şi înseamnă acelaşi lucru ca stegar) — <la Craiova aşadar> strălucea nobilul ban Mihai, fiul domnitorului creştin Petru, premergătorul în domnie al lui Alexandru despre care a fost vorba, vestit tuturor, atît prin rangul părintelui şi privilegiul naşterii, cît şi prin frumuseţea armonioasă a trupului şi prin statura lui mîndră. De asemenea <era> vrednic de lauda cea mai mare prin virtuţile cele mai alese, prin marea sa evlavie către dumnezeu, prin iubirea de ţară, prin bunăvoinţă faţă de cei deopotrivă cu el, prin omenie faţă de cei mai mici ca el, în sfîrşit faţă de toţi prin dreptate, adevăr, statornicie, mărinimie şi deprinderea altor multe <virtuţi> de acest fel. Pe lîngă acestea, <era> drag tuturor celor buni pentru darurile înalte ale sufletului lui nobil cu adevărat, pornit chiar prin fire să săvîrşească isprăvi grele, ca şi pentru cuvîntul său, care, de cîte ori era nevoie şi <chiar> fără pregătire dinainte, îi ieşea din gură blînd şi înţelept. Lăţindu-se faima lui precum şi superioritatea virtuţilor sale, şi moştenite şi proprii, care acestea au ajuns de mai multe ori la urechile domnitorului Alexandru, <acesta>urzind curse împotriva unuia pregătit ca să-i ajungă rival, sau mai degrabă născut <pentru aceasta>, a poruncit în mare taină să fie prins şi adus în faţa lui. Banul Mihai aflînd de aceasta, ajutat de îngerul său bun, s-a îngrijit cu înţelepciune de măsurile necesare pentru mîntuirea lui, retrăgîndu-se în Ungaria. Şi, nezăbovind mult aici, în anul 1591, mulţumită proniei cereşti, pleacă la Constantinopol, ca să capete domnia,

[1] Ţara Romînească.

suae necessario et prudenter consulens in Ungariam se recipit, nec diu ibidem commoratus Anno M.D.XCI divina providentia Constantinopolim, omnibus patriae viciniaeque Christianis clam congratulantibus, Palatinatus obtinendi causa proficiscitur.

Eodem pene tempore seniores et praecipui Walachiae viri ad Regis sive Sultani Turcici genua devoluti de tot tantisque miseriis, ab Alexandro eiusdemque aulicis praesidiis et mercatoribus Turcicis illatis, nec dum finem habituris vehementissime conqueruntur, ordine turpissima et detestanda plurima largis erumpentibus lacrymis proponunt, Generosum deinde Bahn Michaëlem, modo praefato commendantes, verumque haeredem affirmantes, aut patriae suae tanquam legitimum Dominum praefici, aut alium habitandi locum, nisi petita impetrent, assignari sibi supplices rogant. Ad quod institutum certius obtinendum avunculus vel matris frater gente Graecus, qui et ipse antea dicto Bahni officio functus erat, et commemorabili qua in Porta vel aula vigebat propter turgidiores loculos gratia, sumtibus honorariisque vulgaribus haud proderat. Ita favente Deo, Ion Michael ab ipso Amurate III Walachiae sive Moldawiae Transalpinae Palatinis [2] magnificis inauguratur ceremoniis : et oppressa penitusque prostrata, imo vix aegerrime spirans Provinciae quondam florentissimae Respublica respirare, ac paulatim non sine grandibus violentisque auxiliis, sicut extremi requirunt casus, ad pristinae libertatis et incrementi vigorem aspirare annititur. Sub cuius gubernationis felicem auspicationem Alexander antecessor, de impie imprudenterque administrato amplissimo Palatinatu certoque vitae periculo, sine teste optime sibi conscius, dominatu neglecto, turpiter aufugit. Temporis deinde successu Constantinopolim cum uxore migrans, variaque attentans propter novas

Ion, idem est quod Christianus, quo nominne Palatinus iste propter devotionem gaudet et ab ignaris Ioannis quasi praenomine appellatur [1]

spre bucuria ascunsă a tuturor creştinilor din ţară şi din ţările vecine.

Cam în acelaşi timp boierii şi bărbaţii mai de seamă ai Ţării Romîneşti plecîndu-şi genunchii înaintea regelui sau sultanului turc, se plîng cu toată amărăciunea de nenorocirile atît de multe şi atît de mari aduse deAlexandru, de străjile curtenilor şi de negustorii turci şi <zic> că nu vor mai avea sfîrşit nicicînd <aceste nenorociri>; una cîte una li arătau cu mari lacrămi ţîşnindu-le din ochi multele fără de legi şi blestemăţii, apoi lăudînd în chipul arătat mai sus, pe nobilul Mihai, afirmau, că el este adevăratul moştenitor şi se roagă prea plecat sau să fie el ales domn legitim al patriei sale, sau, dacă nu dobîndesc ei cele cerute, atunci să li se statorniceească un alt loc unde să poată ei locui. Pentru a se obţine mai sigur ceea ce se pusese la cale, unchiul său după mamă, adică fratele mamei, grec de origine, care ţinuse şi el mai înainte dregătoria de ban şi care se bucura de o trecere renumită la Poartă sau la palat, pentru pungile sale mai pline de bani, îl ajută la cheltuielile şi răsplăţile ce nu erau dintre cele obişnuite. Astfel, cu ajutorul lui dumnezeu, Ion Mihail este instalat ca domn al Valahiei sau Moldovei transalpine, cu ceremonii mărețe, de către însuşi Murad al III-lea şi ţara greu apăsată şi aproape cu totul căzută la pămînt şi chiar abia mai trăgîndu-şi duhul ţara <aceasta>, odinioară o provincie aşa de înfloritoare, abia se străduieşte să-şi recapete răsuflarea şi, încetul cu încetul, nu fără mijloace grozave şi violente, aşa cum cer primejdiile extreme, să aspire la strălucirea vechii libertăţi şi a propăşirii sale. Ca un semn bun, la începutul fericit al domniei acestuia, înaintaşul <în domnie> Alexandru, părăsindu-şi domnia, fugi ruşinos pe nevăzute, dîndu-şi seama de chipul nedrept şi neruşinat în care administrase o ţară atît de întinsă şi de pericolul sigur al vieţii sale. Apoi după cîtva timp, pe cînd se afla pribeag la Constantinopol împreună cu soţia sa, ţesînd fel de fel de intrigi spre a obţine domnia Moldovei, fu acuzat de către agentul sau împuternicitul lui Ieremia vodă şi, din porunca sultanului, arestat chiar în locuinţa sa; şi chiar acolo, pe loc, îmbrăcat în cele mai splendide veşminte, a pierit jalnic sugrumat în laţ, în duminica Floriilor, din anul 1597. Iar creditorii turci încheind cu noul domn anumite învoieli cu privire la plata ce trebuia făcută a sumelor neînchipuite de bani din datoria contractată şi asiguraţi de

[1] Ion este acelaşi lucru cu creştin, nume de care se bucură acest domn din cauza evlaviei lui şi de neştiutori este numit Ioan, ca şi cum <Ioan> ar fi prenumele.

[2] Corect: Palatinus.

quasdam obtinendi Moldavviae Palatinatus machinationes, ab eiusdem Dn. Ieremiae procuratore sive agente accusatus, iussu Regio in domo sua sive hospitio arreptus, ibidemque in splendidissimo vestitu laqueo elisa gula ipsa Palmarum Dominica Anni 1597 misere periit. Turcici vero creditores certis initis cum surrogato Domino de numeranda incredibilis aeris contracti summa, pactis de vitaeque tranquillitate, sicut et aliae feces Turcicae assecurati, immoto pede fixi habitare pergunt.

Alexandri Walwodae mors[1]

Accidit paulo post ut Rever<endissimus> Cornelius de Nona, Canonicus Udriensis et Romae ad. D. Hieronymum de Ripeta Archidiaconus a Clemente VIII. Pontif<ice> Ma<imo> tanquam aulicus ad magnum Moscoviae Principem missus, Transylvaniae Ducem Sigismundum, et Moldavviae Palatinum Aaronem in reditu accederet, de Reipub<licae> Christianae procerum unanimi contra communem hostem consensu bellum suscipiendum referret, eosdemque ratione Christianae professionis ex istis Tyrae sive Nestri, et Danubii fluminum partibus sua adjungere auxilia gravissimis adductis rationibus, et quod praeter alias gentes vicinum Poloniae regnum idem meditetur, persuadere conaretur: Ad ipsum vero Walachiae Palatinum Michaëlem propter certas quasdam causas non perveniret; Quem tamen praefatus Transylvaniae Dux iisdem ferme rationibus sibi devincire, quibus ipse erat permotus, annititur. Universa enim dubia quae ad iustam tardius assentiendi haesitationem facere videbantur, variis modis gravissime diluuntur: augescens in dies Turcarum petulantia, et in aerumnosam Walachorum gentem excogitata gravamina, recensentur: Singulis pene mensibus, sive Tatarorum sive Turcarum irruptiones aut transitus metuendi commemorantur: aut eorundem licet faventium captandae quietis caussa pro libitu tam hiberna, quam aestima castra necessario sufferenda, magno commeatu alenda, multis honorariis cumulanda subjungitur: Walachiam ne priora quidem solvere posse debita,

[1] Moartea lui Alexandru vodă.

liniştea vieţii, continuă, ca şi alte puzderii de turci, să rămînă neclintiţi, fără gînd a pleca din ţară.

Puţin după aceasta, s-a întîmplat ca reverendul Cornelius de Nona, canonic de Udria şi arhidiacon al d. Ieronim de Ripeta la Roma, trimis ca sol de papa Clement al VIII-lea, la marele duce al Moscovei, să se abată la întoarcere pe la principele Transilvaniei Sigismund şi pe la Aaron domnul Moldovei, şi să le vorbească despre războiul ce trebuie să se ducă cu aprobarea unanimă a fruntaşilor creştinătăţii împotriva duşmanului comun şi să încerce a-i convinge prin aducerea celor mai puternice argumente că şi ei, ca creştini ce sînt, trebuie să dea ajutorul lor, din aceste părţi ale Tyrasului sau Nistrului sau Dunării şi că pe lîngă alte ţări, regatul vecin al Poloniei are de gînd să facă la fel, dar <s-a întîmplat> că pe la Mihai, domnul Valahiei, nu a mai trecut din cauza unor împrejurări oarecare. Totuşi sus numitul principe al Transilvaniei s-a străduit să-l atragă pe acesta <Mihai> convingîndu-l cam cu aceleaşi argumente, cu care el însuşi fusese convins. Căci fură spulberate cu toată puterea, prin diferite argumente, toate îndoielile care păreau că ar justifica o mai îndelungată şovăire din partea lui Mihai. Îi fură amintite îndrăzneala crescînd din zi în zi, a turcilor, precum şi împovărările născocite asupra nefericitului popor romîn; îi sînt pomenite incursiunile sau trecerile atît de periculoase şi aproape în fiecare lună, fie ale turcilor, fie ale tătarilor; se mai adaugă că atunci, chiar cînd ei nu vin ca duşmani, totuşi pentru a avea pace din partea lor, tot trebuie să li se rabde taberele în ţară, după bunul lor plac, atît iarna cît şi vara, întreţinîndu-le cu mari provizii alimentare şi îndestulîndu-le cu multe sume de bani. I se atrage aminte că Ţara Romînească nu poate plăti nici măcar datoriile dinainte, nici nu mai poate avea vreo uşurare de groaznicele pagube aduse, necum să mai suporte pe cele care vor urma. I se arată că de mulţi ani în urmă nici unul dintre <domnitorii> înaintaşii săi n-a avut parte de o domnie liniştită şi durabilă, ci căzînd în bănuiala sultanului, datorită,fie intrigilor celor

nec illatorumi mmanium damnorum sentire levamen, nedum subsequentibus sufficere, in mentem revocatur: Nullum antecessorum a multis retro annis tranquillo durabilius usum dominatu, sed vel invidorum calumniis vel aemulorum muneribus apud Sultanum, suspectum redditum, fuisse ejectum, vel violenter vita privatum ostenditur: Prudentis esse absque gravissimis de novo emergentibus rationibus vix meliorem antecessorum fortunam stabilibus radiis sibi affulsuram graviter denique monetur. Ut licet Palatinus, de cuius simul et subditorum honore, fama, bonis, ipsaque vita cardo periculosissimus vertebatur, non statim in primis motibus omnino in hanc sententiam iret: cum suae tamen gentis senioribus et amicis de his delliberaturum se, serio polliceretur. Etenim sufficientem militum numerum, necessariam stipendiorum subministrationem, et in omnibus paratas semper suppetias ab Augusto Imperatore nostro, Rudolpho II. nec non Sigismundo Transylvaniae Duce affore, Aaronem vero stabilem ad quemlibet eventum societatem praestiturum, et quibus ea modis certa rataque sint futura, demonstrari videvantur.

Hac ratione eos coniunctis animis, viribus, et bellandi studiis, circa Tyrae, sive Nestri et Danubii aut Istri flumina, cum plus quam viginti militum millibus, tum Tatarorum irrumpentium latrociniis, tum immanibus Turcicarum copiarum impressionibus resistere facile posse, ut ex alia Ungariae parte Imperator Christianorum sua bella minus impeditus continuare fortius, et conficere felicius, orbi denique pacem multo desideratissimam conciliare citius valeat. Talia dum sursum deorsumque versantur clam consilia, Turcas tamen haudquaquam latentia, Anno 1593. Sinan
An<no> 1593[1] Bascha proximiore celeberrimo militiae quidem Duce, sed in faustius nostrorum auspicium minus felice, cum maximo exercitu recta via procedente, nec non Precopensis Hordae Principe pluribus in Taurica Chersoneso et vicinia collectis Tatarorum millibus per Walachiam et deinde circa Poloniae fines in Unga-

[1] În anul 1593.

invidioşi, fie darurilor pretendenţilor, a fost alungat din domnie sau ucis năprasnic. În sfîrşit, este foarte serios prevenit să fie prudent, deoarece chiar fără motive prea grave care să se fi ivit acum dintîi, nici chiar lui[1] nu-i va străluci o soartă cu raze mai statornice decît a înaintaşilor săi. Aşa încît, chiar dacă domnul, a cărui cinste, slavă, avere şi însăşi viaţa, nu mai puţin şi aceea a supuşilor săi, erau în cumpăna cea mai primejdioasă, nu ar merge chiar de îndată şi cu totul spre această hotărîre, totuşi să promită solemn că va chibzui despre acestea cu boierii ţării sale şi cu prietenii <săi>. Şi, într-adevăr, era nevoie să i se arate că va avea de la augustul nostru împărat Rudolf al II-lea şi nu mai puţin de la Sigismund, principele Transilvaniei, un număr îndestulător de ostaşi, banii necesari pentru plata soldelor şi ajutoare pregătite în toate privinţele; şi că Aaron rămîne statornic în această alianţă, orice s-ar întîmpla, <arătîndu-se> şi modalităţile în care vor fi stabilite şi ratificate acestea.

În felul acesta dacă şi-ar uni cei de la fluviile Dunărea, Tyras sau Nistru sufletele, puterile şi rîvna de a lupta, ei ar putea uşor rezista cu mai bine de 20 000 ostaşi prădăciunilor tătarilor năvălitori şi atacurilor imenselor armate turceşti, aşa încît de cealaltă parte, <adecă> a Ungariei, împăratul creştinilor <să fie> mai puţin stingherit în continuarea cu mai multă putere a războiului, ca să fie în stare să-l încheie cu mai mult noroc şi, în sfîrşit, să aducă mai degrabă lumii întregi pacea cea mult dorită. În timp ce se poartă în taină asemenea deliberări în sus şi în jos, <nerămase> totuşi necunoscute turcilor, în anul 1593, Sinan paşa, aproape cel mai vestit comandant de oaste, dar mai puţin fericit în luptele cu creştinii, înainta cu o armată foarte mare ţinînd drumul drept <spre Ungaria>, pe cînd hanul hoardei tătare din Perecop, adunîndu-şi mii de ostaşi tătari din Chersonesul Crimeei şi din regiunile vecine, înainta prin Valahia <Moldova> şi de aci pe lîngă hotarele Poloniei, ca să se războiască cu creştinii în Ungaria. Javarinul sau Raab cade sub jugul turcesc nu fără înşelăciune. Tulburat de această

[1] Mihai.

riam Christianos oppugnatum progrediente, Iaurinum sive Raab Turcicae tyrannidi non sine fraude subiicitur. Quo luctuosissimo casu Palatinus magis perculsus secundum vulgatum illud: Non minor est virtus, quam quaerere, parta tueri, de stabilienda dignitate, autoritate et dominatu necessario conclusurus, pro generosi animi motu, et commemorabili in patriam amore, tot tantisque perpetuo implicari suae tutelae commissos subditos aerumnis haudquaquam magnificum honestumve ratus, cum convocatis senioribus, et praecipuis terrae incolis de idoneo tantorum et graviorum iam iamque irruentium malorum variis propositis rationibus, remedio consultavit: Ubi tum communi omnium suffragio, cum Principibus Christianis confoederationem potius ineundam, quam intolerabile tyrannidis sustinendum diutius jugum, conclusum est. Assumtis itaque duorum millium Ungarorum praesidiis, clam ad fines hanc ob caussam iam ante dispositis, Heros iste, implorata Christi Servatoris gratia: Genizaros quorum duo plus minus millia, nullo ad Palatinum habito respectu, sedes

Turcarum Valachiae incolarum trucidatio [1].

ibidem audacter fixerant, cum caeteris Turcis improbitate consueta gaudentibus... praefato anno 1593. Idibus Novembris, ad unum omnes trucidat.

Nec multum interponens morae caeteros civitatibus ac arcibus qualibuscunque munitos visitare coërcereque proponens XV. eiusdem

Dziurdzow [2].

Mensis Dziurdzovvam ad Danubii ripam sitam, Turcicoque insolescentem imperio invadit, igni mandat, et plurimis morte multatis arce munitissima interim relicta, amplis onustus spoliis ad Palatinatus sedem Bukeresten regreditur: Neque diuturnae deditus quieti, praesumptum post talem eventum sibi pararibellum experitur. Etenim Iaurino, ut diximus, proditorie capto, Emir unus ex ampla Mahu-

Emiris casus [3].

metis Pseudoprophetae prosapia oriundus, et tum temporis Cadilessker (quorum tres solummodo Graeciae nimirum et Myssir vel Cairi in Aegypto, quasi apud nos Archiepiscopi sunt, omnibus etiam ipsius Vezirazem summam

[1] Măcelărirea turcilor locuitori în Țara Romînească.

[2] Giurgiu.

[3] Întîmplarea emirului.

jalnică întîmplare, domnitorul Mihai, potrivit cu zicala aceea că „a păstra cele cîștigate este o virtute nicidecum mai mică decît a cîștiga altele", ca unul ce avea de gînd să ajungă neapărat la o hotărîre pentru întărirea demnității, autorității și a domniei, îmboldit de pornirea nobilului său suflet și de nemaipomenita sa iubire de moșii, socotind că nu este nici glorios nici vrednic a lăsa pradă atîtor nenorociri pe supușii încredințați apărării sale, a chemat pe boierii și pe oamenii cei mai de seamă ai țării și s-a sfătuit cu ei, înfățișîndu-le fel de fel de planuri pentru <a găsi> leacul potrivit la rele atît de mari și la altele încă și mai mari, care amenințau din clipă în clipă. Acolo, atunci s-a hotărît într-un gînd al tuturor, că mai bine este să încheie o alianță cu principii creștini, decît să poarte mai departe jugul cel nesuferit al tiranului <turcesc>. Așadar, acest erou, luînd cu sine la hotare, două mii de soldați unguri pregătiți în taină încă de mai înainte și implorînd ajutorul mîntuitorului Hristos, la 13 noiembrie 1593 [1], ucide pînă la unul pe toți ienicerii, în număr de vreo două mii, care cutezaseră a se așeza în țară, fără a ține vreo socoteală de domn, împreună cu ceilalți turci care se bucurau de neînfrînarea lor obișnuită...

Fără multă întîrziere, avînd de gînd a-i cerceta și pedepsi și pe ceilalți <turci> întăriți în cetăți și orice fel de fortărețe, la 15 ale aceleeași luni, merge asupra Giurgiului, situat la țărmul Dunării și care începea să se arate amenințător <fiind> în puterea turcilor, îi dă foc și după ce ucide mulțime de turci, lăsînd <neatacată> deocamdată cetățuia foarte bine întărită, se întoarce încărcat de prăzi, la scaunul domniei, în București. Dar fără să se fi putut odihni mai multă vreme <el și> află că-i pregătește războiul la care se aștepta după asemenea întîmplări. Într-adevăr, după ce Javarinul fu cucerit după cum am spus, prin trădare, un emir coborîtor din marea viță a pseudo-profetului Mahomet, fiind pe atunci și cadilesker (dintre care <sînt> numai trei: <unul> adică al Greciei, altul al Misirului sau al Cairului, în Egipt, și sînt cam ca arhiepiscopii noștri, stau mai presus de toate demnitățile și chiar a Vizirului, care exercită puterea cea mai mare, care îi este încredințată <lui>;

[1] Corect 1594. Explicația greșelii, vezi p. 20—21.

potestatem commissam exercentis dignitatibus praelati, primi Regis consiliarii, summi iuris universi interpretes, ac in bellis supremi iudices, a Mophti, quasi primo illorum Patriarcha, secundi) Bukeresten dicto mense cum duobus selectissimorum militum millibus, quinquaginta Regis cubiculariis; Zauschis praeterea, et Spahi sive nobilibus pluribus : omne genus violentiae, rapinarum ac luxuriae audacter perpetrantium, reficiendarum virium, vel Palatini potius capiendi gratia petit, commodas in urbe domos occupat, a Palatino in palatio prope novum sub urbe monasterium, sine arce murisque ad Dembowicen fluvium extructo commorante, decem ung. flor. millia honorarii loco cum necessario commeatu et victualibus imperiose flagitat : ac paulo post, solum eum esse certo cognoscens, mille stipatus comitibus pedester eundem quasi salutatum exit : Sub cuius suspecti admodum hospitis adventum, ille in Ungarorum suorum stipendiariorum castra non procul inde in campis fixa discedit. Callide itaque arripiendi ipsius spe frustratus Emir, inquisitum mittit nonnulos, in quem finem tot pacis tempore foveat Ungaros? Et capiendi Petri, Alexandri filii Moldawiae Palatini causa ascitos, eodemque iam dum capto et Constantinopoli ab uncis publice suspenso, donec stipendia illis persolvenda acquirantur, villarum commeatu necessario sustentari, responsi loco accipit : Absque mora eos, tanquam plane inutles subditisque molestissimos dimitti praecipit, ac unam auri tonnam ad exsolvenda stipendia die proxime sequenti mutuo a se accipi iubet. Promissione hac lubrica cum gratiarum actione suscepta continuo Ungaros omnes paratos in castris, ut aufugientes forte Turcas intercipiant, expectare, haudquaquam prius erumpere mandat: cum aulicis et aliis militibus in valle clam congregatis, ne somniantibus quidem talia Turcis adventat, diversoria cingit, et nefariis expositam praedis urbem, imbellis sexus ereptam violenter pudicitiam, vimque subditis illatam iuste ulturus, in quinque locis succenso igni hostes urget, fortiterque instando et pugnando enecare nititur. Illi viriliter sese defendere, vi perrumpere

sînt primii sfetnici ai sultanului, cei mai înalţi interpreţi ai întregului drept, iar în război sînt judecători supremi, ocupînd locul al doilea după muftiu, care este, aşa zicînd, primul lor patriarh) veni la Bucureşti în luna sus zisă, împreună cu două mii din cei mai aleşi oşteni, cu cincizeci de cămăraşi ai sultanului şi afară de aceştia, cu mai mulţi ceauşi şi spahii sau nobili, ce săvîrşeau cu îndrăzneală tot felul de silnicii, jafuri şi desfrînări. El vine pentru a-şi reface puterile, sau mai degrabă, pentru a pune mîna pe domn; în oraşul <Bucureşti> ocupă casele cele mai bune şi cere poruncitor de la domnul<Mihai>, care şedea în apropierea noii mănăstiri de lîngă oraş, într-un palat clădit fără întărituri şi fără ziduri, la malul Dîmboviţei, zece mii de florini ungureşti ca plată şi provizii şi merinde. Şi, puţin după aceasta,încredinţîndu-se că <domnul> este singur, iese în alai pe jos cu o mie de însoţitori, ca şi cum ar merge să-l salute. La apropierea acestui oaspete atît de îndoielnic, domnul trece în tabăra mercenarilor săi unguri, aşezată nu departe de acolo, în cîmp. Emirul, înşelat în speranţa de a-l prinde prin viclenie, trimite cîţiva <din ai săi> să-l întrebe: cu ce scop ţine în timp de pace atîţia unguri? A primit ca răspuns că este pentru a prinde pe Petru, fiul lui Alexandru, domnul Moldovei, iar acum, după ce Petru a fost prins şi spînzurat în cîrlige la Constantinopol, ei se întreţin din aprovizionarea satelor, pînă cînd se vor dobîndi banii pentru lefurile lor. Emirul porunceşte ca fără întîrziere să fie concediaţi acei ostaşi, ca fiind cu totul nefolositori şi foarte împovărători pentru supuşi şi îi porunceşte <să vină> în ziua următoare pentru a primi de la dînsul o tonă de aur pentru plata lefurilor. După ce a primit această promisiune înşelătoare cu <o prefăcută> mulţumire, <Mihai> dă ordin ca toţi ungurii să fie gata pregătiţi în orice clipă, în tabără, ca să prindă pe turcii care poate ar încerca să fugă, dar să stea în aşteptare şi nicidecum să nu năvălească mai înainte de timpul potrivit. Iar el, împreună cu curtenii săi şi cu alţi ostaşi ce erau adunaţi într-ascuns într-o vale, se apropie şi înconjură taberele turcilor pe cînd aceştia nici măcar nu visau aşa ceva; şi ca unul ce avea de gînd să răzbune cu bună dreptate oraşul expus prădăciunilor nelegiuite, necinstirea silnică a femeilor lipsite de apărare, violenţa exercitată asupra supuşilor săi, <el> atacă duşmanii dîndu-le foc din cinci părţi şi urmărindu-i şi luptînd cu vitejie se străduieşte să-i nimicească. Aceia <turcii> se apără cu bărbăţie, <dar> în zadar încercau să spargă încercuirea duşmanilor şi să scape, alungaţi de puterea năvalnică a flăcărilor, aruncîndu-şi

hostilem cuneum et evadere nequicquam tentare, flammarum etiam vi expulsi, reiectis ardentibus vestibus nudo corpore praeliari, ad Domini sui palatium denique omnes confugere et ultima cum ipso sufferenda proponere: Quos conatus facili negotio Palatinus, duobus explosis tormentis parietes illos reddens pervios infringit. Ideoque Emir despondens iam animum, cistam magnam, auro, gemmis, aliisque rebus pretiosis repletam per fenestram praecipitat, ac iram Palatini sedare attentans, vitae suae parci supplex orat, seque cum superstite comitatu larga solutione vitam redemturum tremebundus promittit.

Palatinus tot sibi suisque inflictarum iniuriarum subeunte memoria, obtrusis spoliis pollicitisque haudquaquam mitigatus, hostes cum istius modi bonis sibi iam subjacentes, ad unum omnes perimit, unde incredibiles thesauros, quanquam igni multi perierint, milites assequuntur: Inter alios, Palatinus, Cosacos, bulgas duas connexas, quas Taistri sive turban illi vocant, aureis nummis plenas perticaeque appensas pottantes conspicatus proportionis ac aequitatis admonet, parteque sibi reservata, dictis duobus caeterisque militibus reliqua distribuit, et Deo pro concessa victoria gratiis, actis cum suis paululum quiescit.

Refectis viribus Kiral Albertum (sic eum Ungari appellant) cum exercitu X Decemb.
Phlocz [1] ad Phlocz civitatem apertam inter Vrosczuk et Nicopolim pari spacio, unius nimirum diei itinere distantem, ex qua Turcae plurimi, per congelatum glacie Danubium transeuntes, subditos multum afflixerant, mittit: Qui direpta deletaque ea, praeter nonnullos fuga sibi consulentes, incolas omnes Phlegetontis stagno destinabat. Aliam civitatem muratam Hersovvam unius diei itinere
Hersowa an<no> 1594 [2] Brahillovva dissitam, misso primo Ianuarii Anni 94. exercitu per congelatum tendens Danubium adoritur: Ubi in ipsa fluminis glaciae acri oborta pugna, fusis pluribus caeterisque fugatis opulentam civitatem direptam, arce tamen fortiter a praesidiis Turcicis defensa, combusserunt,

[1] Floci.
[2] Hîrşova, anul 1594.

veşmintele cuprinse de foc se luptau goi, în sfîrşit, au plănuit să fugă cu toţii la palatul stăpînului lor şi să rabde împreună cu el <primejdiile> din urmă. Dar domnul nimiceşte cu multă uşurinţă aceste planuri, slobozind două tunuri în acei pereţi ai palatului şi cauzînd <mari> deschizături în ei. Atunci emirul pierzîndu-şi nădejdea aruncă pe fereastră o ladă mare plină cu aur, pietre scumpe şi alte lucruri de preţ şi, încercînd a îmblînzi mînia domnului,imploră să-i cruţe viaţa promiţînd cu glas tremurînd că atît el cît şi cei care vor mai supravieţui, îşi vor răscumpăra viaţa cu bani mulţi. Dar <domnul> aducîndu-şi aminte de atîtea nedreptăţi aduse lui şi supuşilor săi, nu este îmblînzit de loc de darurile aruncate înaintea sa sau de cele făgăduite, ci ucide pînă la unul pe toţi duşmanii ce i se supuneau împreună cu toate aceste bunuri. Comori de necrezut sînt capturate aci de oşteni, deşi multe pieriseră în foc. Între altele, domnul văzînd nişte cazaci care luau cu ei doi saci legaţi împreună, pe care ei îi numesc „taistri" <traiste>, sau „turban" plini cu bani de aur şi atîrnaţi de o prăjină, îi îndemnă să facă o împărţire potrivită şi dreaptă şi oprindu-şi o parte, pe cealaltă o împarte celor doi ostaşi sus zişi, <cît> şi celorlalţi soldaţi şi aducînd mulţumiri lui dumnezeu pentru victoria ce-i fusese dăruită, se odihneşte puţin cu ai săi.

După ce şi-a refăcut forţele, a trimes la 10 decembrie pe Király Albert (cum îl numesc ungurii) cu armată la Floci, oraş deschis, la o depărtare egală şi anume cale de o zi de Rusciuc şi Nicopole, din care turcii în mare număr supărau mult pe supuşii <romîni>, trecînd Dunărea îngheţată. După ce o prădă şi o distruse, trimise în iad[1] pe toţi ceilalţi locuitori, afară de cîţiva care scăpară cu fuga. După ce îndreptă la 1 ianuarie 1594 o armată, atacă venind pe Dunărea îngheţată altă cetate întărită, <numită> Hîrşova, aflată cale de o zi de la Brăila; aci s-a încins o luptă aprigă chiar pe ghiaţa fluviului, cei mai mulţi <dintre turci> fiind ucişi, ceilalţi alungaţi, iar bogatul oraş prădat. Totuşi cetăţuia fiind apărată cu dîrzenie de garnizoana turcească, ei i-au dat foc, iar prăzile fură transportate pe ţărmul celălalt al fluviului, ca fiind mai în siguranţă. După ce-şi refăcură puţin puterile slăbite de frig şi greutăţi, la 8 ianuarie, trecînd ei din nou fluviul, distrug oraşul Durostor ridicat de Constantin cel Mare în Macedonia

[1] phlegetontis stagno.

spoliisque ad alteram tutiorem fluminis ripam deportatis, et frigore laboribusque prostratis viribus aliquomodo refectis, VI. Non. Ianuar. iterum transgressi flumen Derstor civitatem a Constantino Magno in Macedonia extructam et Silistren vocatam, ubi Sanziaci, Rumilibeglerbego parentis, sedes est, arcis tutela insolentem, amplam, mercatoribus claram, satisque bellam, commemorabili evicto prius praelio, ira fervidi diruunt, et incolis plurimis caesis Vulcani violentia in nihilum redigunt.

Murat III duarum mundi partium Dominus et Padischach, hoc est, regnum rex, Palatini Michaëlis a Walachis instar Iunonii pueri commendati sublimem animum et insolentes rebellesque in ipso gubernationis limine conatus, non extirpandorum saltem in commissa ditione Turcarum, sed et praefati Emiris multorumque aliorum clarissimorum militum, ditissimorum mercatorum trucidatorum, et crudelium praeterea ultra Danubium in pacificas florentesque urbes, oppida, rura, sine ulla tractationis accepta conditione, irruptionum, vastationumque ad animum vehementius revocans, demirans, et nullo modo ulterius, ad grandiora regni praecavenda damna sustinendos statuens, imo utilissima maximeque necessaria, ad bella in Ungaria continuanda, Transylvaniae et utrisque Walachiae penuria defecisse, cum solus Moldawiae Transalpinae Palatinus circiter unam auri tonnam, viginti ovium duo equorum millia, tritici mensuarum magnarum decem millia, hordei tantundem, multum praeterea butyri, mellis, etc. vicini quoque duo Waiwodae haud minus annuatim solvissent, defecisse, aegerrime ferens, Achmath Basscham et Genizar Agam, qui Ianuae militum pedestrium praefectus est et interdum regia dignus affinitate iudicatur, cum multorum millium exercitu, ut ei vel capto vel qualicunque modo sublato Bogdanum Iankoli Moldawiae Palatini, Leopoli Rutenorum Stephani Regis iussu, sicut ex Chronicis constat, capite truncati filium legitimis adhibitis ceremoniis poten[t]er surrogarent, magnis sumtibus

Annua Palatinorum pensio [1].

Iankoli Bogdan [2].

---

[1] Tributul anual al domnilor.

[2] Iancul Bogdan.

numit şi Silistra, unde este reşedinţa sangiacului, ruda beglerbegului Rumeliei, devenit ameninţător prin întăriturile sale, <oraş> mare, renumit prin negoţ <şi> destul de frumos, <pe care>, după cîştigarea unei memorabile lupte şi arzînd de mînie, l-au nimicit cu tunurile, după ce au măcelărit pe cei mai mulţi din locuitori.

Murad al III-lea, stăpîn pe două părţi din lume şi padişah, adică regele regilor, nu se putea minuna de ajuns, rechemînd în cuget, cu mare mînie, inima cea semeaţă a domnului Mihai înfăţişat de romîni ca un tînăr iunonian şi acţiunile lui îndrăzneţe şi rebele <săvîrşite> chiar de la începutul domniei sale, nu numai prin stîrpirea turcilor din domnia ce-i fusese încredinţată, dar chiar prin măcelărirea susnumitului emir, a altor mulţi prea vestiţi ostaşi şi bogaţi negustori; şi, pe lîngă toate acestea, prin crudele incursiuni şi devastări ale oraşelor, cetăţilor şi satelor paşnice şi înfloritoare de dincolo de Dunăre, fără primirea măcar a vreunui chip de stare la învoială, hotărî, spre a preveni şi alte pagube mai mari pentru împărăţie, să nu le mai sufere nicidecum mai departe şi supărîndu-se rău că au lipsit chiar aprovizionările alimentare din Transilvania şi din grînarul celor două ţări romîneşti, <aprovizionări> atît de folositoare, dar şi absolut necesare pentru a putea fi continuat războiul cu Ungaria; întrucît singur domnul Ţării Romîneşti dădea pe fiecare an cam o tonă de aur, 20 000 oi, 2 000 cai, 10 000 de măsuri de grîu, tot atîta orz şi, pe lîngă acestea, mult unt, miere şi nu <dădeau> mai puţin şi cei doi voievozi vecini, <de care acum> era lipsit, trimite cu mari cheltuieli pe Ahmet paşa şi pe aga ienicerilor, care este şi căpetenia ostaşilor pedeştri de la Poartă şi care uneori este socotit demn de o înrudire cu sultanul, cu o armată de mai multe mii de oameni, pentru ca prinzîndu-l <pe Mihai> sau înlăturîndu-l, în orice chip să puie în locu-i cu toată puterea, făcînd şi ceremoniile cuvenite, pe Bogdan, fiul lui Iancu, domnul Moldovei, căruia, după cum se ştie din cronici, i s-a tăiat capul la Liov din regiunea rutenilor, din porunca regelui Ştefan. În acelaşi timp se întorcea, după cucerirea Javarinului, hanul tătarilor din Perecop, rechemat din Ungaria cu 30 000 de ostaşi; căruia sultanul Murad îi porunceşte ca în timp ce sus-numiţii doi comandanţi trimişi <de el> vor năvăli cu marea lor armată pe la Rusciuc, cetate mare şi întărită, în dreptul

ablegat. Revertebatur eodem tempore iussus ex Hungaria post Iaurini occupationem cum Hordae suae 30 millibus Zahr vel Precopensium Tatarorum Dux, cui Sultan Murat praedictos duos praefectos cum magno exercitu versus
Vrosczuk [1] Vrosczuk amplissimam arceque munitam et Dziurzovae in Walachica ripa sitae oppositam ad opprimendum Palatinum missos significat, ipsum Tatarorum Ducem [2], ut sub
Diu [3]. Diu, quae civitas cum arce trium dierum itinere superius Vrosczuk ad Walachicam Danubii ripam sita est, flumen clam transeat, in ipsa Walachia Palatinum circumveniens urgeat, ut ab utraque parte simul ac semel impetitus arreptusque dignis perduellione poenis servetur : adductus vero Bogdanus in Palatinatus sede succedat. Cham, alias Kerai Tatar Han, nolens volens dicto obediendum advertit, transgresso flumine congelato, longe lateque vastando, uno milliari
Scarpatest [4]. a latere Dziurdzowae in villa Scarpatest castra metatur, dispositisque custodibus aliquot Scytharum millia commeatus caussa praedatum dimittit. Palatinus qui accuratis excubiis sibi suisque rectissime dudum prospexerat, subito id intelligens praecipuos aulicos, virosque; fortes, cum exercitus parte intrepide Tatarorum custodiae, effusisque passim in patriam terram turmis, divino confidentes auxilio occurrere iubet. Qui haud
Stenest [5]. segnes XII. Calend. Februar. sub Stenest villa, uno Dziurdzowa milliari ad latus dissita, copiosissimam Scytharum custodiam offendentes, et diu fortiterque cum illis confligentes, plurimosque sternentes, tum a Christianorum diversarum nationum plus minus septem millibus recuperatis, tum ab ipsis captivis Scythis, de Chami castris, et grassantibus passim aliis turmis informantur, easque sine mora infestant, assequuntur, plures cedunt, alios, ut ad Chanum properantes, et de excubiis caeterisque pro commeatu missis

[1] Rusciuc.
[2] ipsum Tatarorum Ducem ... transeat, corect : ipse Tatarorum dux ... transeat.
[3] Vidin.
[4] Şerpăteşti.
[5] Stăneşti.

Giurgiului situat pe malul romînesc — el, hanul tătarilor, să treacă Dunărea pe furiş sub cetatea Diului, situată la ţărmul romînesc al Dunării [1], cale de trei zile din sus de Rusciuc şi încercuindu-l, să-l atace pe domn în Ţara Romînească astfel încît acesta, lovit deodată din două părţi, să fie prins şi ţinut pentru pedeapsa ce o merită pentru înaltă trădare, iar Bogdan să fie adus şi să-i urmeze în scaunul domniei. Hanul tătar Gherei vrînd nevrînd se sileşte să asculte de porunca <dată>, trecînd fluviul îngheţat, prădînd în lung şi în lat, îşi aşeză tabăra în satul Şerpăteşti, la o depărtare de o milă de Giurgiu şi punînd străji, trimite cîteva mii de sciţi <= tătari> la pradă pentru <a face rost de> hrană. Domnul, care de mult stătea de veghe pentru sine şi ai săi îngrijindu-se de străji, cu multă chibzuială, îndată ce află de acestea, porunceşte curtenilor lui cei mai de frunte şi bărbaţilor <celor mai> viteji ca, luînd cu ei o parte a oastei şi încrezîndu-se ajutorului ceresc, să întîmpine cu bărbăţie străjile tătarilor şi cetele lor risipite pe pămîntul strămoşesc. Aceştia atacă fără întîrziere la 21 ianuarie straja foarte numeroasă a sciţilor <= tătarilor> lîngă satul Stăneşti, la o depărtare de o milă de Giurgiu, şi luptîndu-se cu ei mult şi bărbăteşte, i-au culcat la pămînt pe cei mai mulţi. Atunci, aflînd atît de la creştinii scăpaţi din robie (în număr de şapte mii, de diferite naţiuni), cît şi de la tătarii prinşi, despre tabăra hanului, precum şi despre celelalte cete jefuitoare, fără întîrziere le atacă, se iau după ele, taie pe mulţi şi iau la goană pe ceilalţi, care se grăbesc să ducă cu lacrămi în ochi ştire hanului despre distrugerea sîngeroasă a străjilor şi a celorlalţi tovarăşi trimişi la pradă după hrană. Domnul Mihai adulmecînd cu mult mai înainte că se pune la cale această cursă în dosul lui, se aşază în satul Hulubeşti cu sufletul oţelit şi înzestrat, e drept, cu oaste puţină, dar sprijinit împotriva celor doi duşmani necredincioşi pe nădejdea în ajutorul sfintei cruci. Nu scăpa nici un prilej, toate le prevedea după chipul unui comandant vigilent, le cerceta şi le preîntîmpina, pînă cînd, în sfîrşit, după patru zile, adică într-o duminecă, se ia pe urma tătarilor care fugeau spre tabăra hanului; oprindu-se spre seară la o depărtare de inamic de-abia un sfert de milă, <unde> invoca după obiceiul îndătinat cu glas tare şi cu deplină încredere numele mîntuitor al lui Iisus. Tătarii, încrezători în numărul mare al oastei <lor>, n-au luat seama cu sufletul <lor> barbar la strigătul duşmanului apropiat, în timp ce cei 6 000 de turci, printre

[1] Confuzie geografică a autorului : Diul (Vidinul) este pe ţărmul drept al Dunării.

sociis crudeliter deletis gemebundi conquerantur, fugant. Michael Palatinus in suum tergum fabam hanc cudi multo ante subolfaciens, in villa Holubest parato animo et copiis paucis quidem instructus, at divinae crucis protectione contra abjuratum utrumque hostem nixus, nullam occasionem praetermittere, omnia vigilantis Ducis more praevidere, inquirere, praecavere, tum demum ad Chami sive Ducis sui confugientes Tataros castra quatriduo post die nimirum Dominica eminus subsequi, vix quarta milliaris parte inde cum suis sub crepusculum vespertinum subsistere, et firma fiducia more solito salvificum IESU Nomen magna voce invocare. Clamorem vicini hostis, Tatari multitudinis numero confisi barbaro animo negligere, Turcarom vero sex

Turcarum fuga sicut et Tatarorum[1]

millia, quibus trecenti permisti erant Genizari subito observare, sera nocte conscensis equis super flumen ad socium agmen in Vrosczuk confugere, Cham sociorum metu perturbatus, viribus suis itidem diffidere, eadem nocte subsequi, nimiamque numeri sui metuens diminutionem ad Hordam festinare. Palatinus dicta diei Dominicae nocte in deserto castrorum loco sub Scarpatest tentoria figere, usque ad subsequentem Martis

Anno 1595[2]

diem expectare, summoque mane civitatem Vrosczuk Wratislavia Silesiorum multo ampliorem, muro tamen, ut et pleraeque aliae destitutam petere, ac sub ipsum pene aditum in exercitus instructi acie obequitando, ut

Vrosczuk[3]

fortiter pro Christi gloria, patriaeque salute praelientur, pie intrepideque hortari. Achmat Basscha et Genizar Aga (illorum enim vocabula et titulos observare placet) cum se-

Achmat Basscha Genizar Aga[4]

lectorum militum quatuor aliique gregariorum ac civium decem plus minus millibus, Palatino opinione citius leonina fronte atque animo cum decem millibus approperanti, occurrere annituntur, vixque suburbium egressi praelium committere compelluntur : Quod cum totam illorum continere videretur salutem, proposito de Bog-

[1] Fuga turcilor precum şi a tătarilor.
[2] Anul 1595.
[3] Rusciuc.
[4] Ahmet paşa şi aga ienicerilor.

care erau amestecaţi 300 de ieniceri, l-au observat deodată şi, încălecînd caii, în întunerecul nopţii, fugiră peste fluviu, la tabăra lor din Rusciuc. Hanul, înfiorat de spaima aliaţilor, pierzînd totodată încrederea în forţele proprii, i-a urmat în aceeaşi noapte şi temîndu-se ca nu cumva să-şi împuţineze oastea, s-a grăbit spre hoarda sa. Domnul <Mihai> în noaptea acelei duminici îşi aşază corturile în locul părăsit de taberele <tătăreşti> de lîngă Şerpăteşti, aşteaptă pînă marţi, cînd dis-dedimineaţă pleacă asupra cetăţii Rusciucului, cu mult mai mare decît Breslaul silezienilor, totuşi lipsită de întărituri, ca cele mai multe <cetăţi> şi călărind pînă aproape de intrarea cetăţii, printre şirurile de soldaţi, îi îndeamnă drept şi fără frică să lupte vitejeşte pentru slava lui Christos şi pentru mîntuirea ţării. Ahmet paşa şi aga ienicerilor (pentru că vrem să păstrăm numirile şi titlurile lor), împreună cu patru mii de soldaţi aleşi şi cu alţi vreo 10 000 de oşteni de gloată şi de orăşeni, încearcă a ieşi întru întîmpinarea domnului <Mihai> care, cu înfăţişarea şi cu inima de leu, se grăbea într-acolo mai iute ca gîndul, împreună cu 10 000 oşteni şi <turcii>, abia ieşiţi din raza <cetăţii>, sînt siliţi să înceapă <lupta>. Cum se vedea că această luptă avea să decidă de toată soarta lor, amintindu-se între timp cele hotărîte pentru instalarea lui Bogdan pe tronul ţării, sprijiniţi în parte de puterea unei armate alese, în parte[1] constrînsă de strîmtoarea unei primejdii fără nădejde, hotărăsc că trebuie să lupte în acelaşi timp pentru izbîndă şi pentru viaţă.

Însă creştinii, ajutaţi de puterea numelui prea sfînt al lui Christos, deşi mai puţini la număr, ies învingători, închină iadului pe cei mai mulţi dintre duşmani, pe alţii care fugeau îi urmăresc pînă se lasă întunecata noapte şi îi măcelăresc fără număr. Înşişi sus-numiţii comandanţi <turci> care încercaseră puterea eroicei trupe a domnului <Mihai>, sînt despoiaţi de bogăţii nepreţuite, o dată cu pierderea vieţii. Iar pretendentul la domnie[2] Bogdan, renunţînd de la sine de a se mai investi domn, părăsindu-şi toate bunurile, scapă cu fuga abia cu 100, sau după cum afirmă alţii cu mai multă tărie, cu 20 de inşi rătăcind pe ici şi pe colo. La Constantinopole rămîne ascuns cu mama şi cu două surori, de frica lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei, şi a uneltirilor făcute neîncetat aici de agenţii acestuia.

Însă nu este mai puţin adevărat că făcea planuri ascunse ca să ocupe tronul Moldovei, contractînd pentru aceasta mari sume de bani

[1] *Partim... partim*: e vorba desigur, de cele două armate duşmane care se luptau.
[2] Palatinides.

dani in Palatinatu substitutione ferias interim agente, partim eximii exercitus freti potentia, partim desperati casus necessitate adacti de vita victoriaque; simul pugnandum iudicant: Sanctissimi tamen nominis IESU vigore adjuti Christiani, numero quidem inferiores victoria potiuntur, hostes plurimos Acheronti consecrant, alios fugientes usque in tenebrosam insequentes noctem sine numero trucidant; ipsi duces praefati heroicae Palatini experti manus vires una cum vita amplissimis exuuntur bonis. Bogdanus vero Palatinides, investiendo Palatinatui ultro clam renuncians, universis relictis bonis, vix cum centenis, vel ut alii constantius affirmant vicenis, passim palantibus fuga elabitur, et Constantinopoli cum matre duabusque sororibus, Ieremiae Mogilae Moldawiae Palatini eiusdemque continuo ibi degentium negotiorum gestorum metu delitescens, et nihilominus clandestina, de occupando, non sine magno apud Turcicos Graecosque fautores contracto aere, patriae Palatinatu agitans consilia, Anni demum 1597. Mense Octobri, Illust<rissimum> Polonorum Oratorem D<omi>n<um> Stanislaum Golscium etc., adit, et ponderosam apud Vezirazem Ibrahim Basscham Sultani affinem, ac summum tum temporis Gubernatorem intercessionem, ut mortuo aliquando Ieremiae (quanquam fatum illius praecipitare clam laborabat) tanquam haereditarius successor surrogetur, implorat: Qua dicti Palatini praesentium tum nunciorum, patriae pacisque conservandae intuitu, contrarium apud Vezirum molientium opera posthabita in carcerem conjectus, strangulationis vel abnegationis, cum maximo matris et aliorum Graecorum luctu optione quidem data, sed adolescente ob animi agilitatem et alia naturae dona in dies Basschae magis grato ideoque inter intimos cubicularios, quod eiusmodi comprimis delectentur ingeniis, recepto, Basscha Masul, id est officio, honore, et dignitate privatus, inte-

Palatinus vincit fugatque Bogdanum [1]

Ibrahim Basscha Masul vel dignitate locoque motus [2]

---

[1] Domnul <Mihai> învinge și alungă pe Bogdan.

[2] Ibrahim pașa este îndepărtat din dregătoria și demnitatea sa.

la protectorii lui turci și greci. În sfîrșit, în luna octombrie, anul 1597, <Bogdan> vine la domnul Stanislas Golski, prea strălucitul sol al polonilor etc. și-l roagă ca mulțumită trecerii sale foarte mari pe lîngă vizirul Ibrahim pașa, cumnatul sultanului, și pe atunci dregătorul cel mai înalt, <să obțină> ca, după moartea lui Ieremia (între timp se lucra în taină, să grăbească sfîrșitul acestuia) să fie pus în locul lui ca succesor legitim. Ajungînd acestea la urechile trimișilor zisului domn, pe atunci prezenți <la Constantinopol> pentru menținerea păcii și a patriei și lucrînd dimpotrivă pe lîngă vizir, se înlătură treaba <pornită> și <Bogdan> e aruncat în temniță, dîndu-i-se, e drept, să aleagă între sugrumare sau lepădarea credinței, spre cumplita jale a mamii și a altor greci. Dar, din cauza vioiciunii spiritului și a altor daruri naturale, tînărul <Bogdan> ajunge din zi în zi tot mai plăcut pașei, fiind primit printre cămărașii săi intimi, pentru că talente de acest fel desfată mai ales <pe turci>. Dar între timp <Ibrahim> pașa este declarat în divan — adică în adunarea imperială — în mod public, mazilit, adică lipsit de slujbă, rang și cinste, după obiceiul urmat în țara osmanilor, din cauză că de frica sultanei mame, ce-i era și soacră, ascunsese sultanului înfrîngerea turcilor în Ungaria, precum și din alte cauze de felul acesta. Acesta, ticluindu-și treburile sale după timp și împrejurări, mai înainte de a pleca din oraș <Constantinopol> la Scutari, cetate situată pe țărmul asiatic al Bosforului, unde-și ridicase un palat aproape regesc, slobozește cu blîndețe împreună și cu un alt pretendent [1] pe acest tînăr păstrat nevătămat, pentru ca să nu ajungă cumva nepotrivit, pentru luarea domniei Moldovei, pe care pînă acum nimeni dintre turci nu o avuse, făcîndu-i în vederea viitoarelor daruri, mari făgăduieli că ajungînd iar la putere, va avea grijă de el. Pe acest <Bogdan>, împreună cu tovarășul sau rivalul său, l-am văzut noi înșine în palatul solului englez. Însă agenții moldoveni <făcîndu-se> a crede că el, împreună cu alții cîțiva, fusese răpit din palatul destituitului pașă Ibrahim — cum se spunea — în prima tulburare <a mazilirii>, cer neobosit de la noul vizir prin rugăciuni și, după cum a stăruit zvonul, printr-un dar de 4 000 de ducați ungurești, ca el să fie lipsit de viață, și în fața ochilor lor li s-a împlinit dorința, pentru că într-una din zile, dis-de-dimineață, ei văd un om spînzurat de cîrlige, apoi aruncat în valurile mării vecine sau mai bine zis în Cornul de aur, apoi scos, învelit <într-un sac>, pentru a fi îngropat de cei de un sînge cu amintitul tînăr <Bogdan>,

---

[1] putatitio successore.

rim propter dissimulatum Sultano, reginae matris socrusque metu, Turcarum in Ungaria cladem et id genus alia, more Osmanicae Domui familiari in Divano sive Praetorio regio publice declaratur. Qui rebus suis pro tempore et fato dispositis, antequam urbe Scutarum in Asiatico Bosphori littore situm oppidum, ubi regium fere extruxerat palatium› excederet, hunc ipsum quoque iuvenem, ne ad affectatum Moldaviae dominatum, a nullo Turcarum hactenus possessum, ineptus redderetur, cum alio putatitio quoque successore, annexa propter secutura munera, largissima promissione, diligentem se ubi ad alias dignitates rursum aspiraverit, illius habiturum rationem, placide incolumemque dimittit, prout eundem una cum socio vel competitore in oratoris Anglorum palatio vidimus. Moldavici vero nuncii eum cum aliis quibusdam ex remoti Basschae Ibrahimi palatio noctu in primo motu, ut fama ferebat, raptum credentes, apud novum Vezirum prece, et ut constans erat rumor quatuor aur<eorum> Ung<arorum> millium oblato munere, vita privari diligenter instant : et ad oculum quidem voti compotes die quodam suspendi ab uncis summo mane hominem, deinde in maris vicini vel cornu ceratini potius undas proiectum, obvoluteque extractum ad commemorati adolescentis cognatos tumulandum quasi a lugenti impetratum matre vident, atque ita acquiescunt.

Quae vero in magna illa et populosissima civitate passim sit edita strages? quot homines neglecto sexus discrimine in primo fervore trudicati? quot exuberantibus ubique ignis flammis obruti? numerare nemo potuit, imo numero, si adderetur, fides derogaretur. Quae etiam spolia, quas divitias non tantum ab ipsis exercitus ducibus, sed et opulentissimis plurimisque loci mercatoribus et civibus acquisiverint pene singuli? inde quod ex decem militum Christianorum millibus nullus sine sericis aliis pretiosis vestibus et copiosis conspiceretur praedis, conjicere licuerit. Arcem autem munitiorem nullo operae pretio tum temporis adoriri statuens Palatinus, actis Deo omnipotenti pro tam praeclara victoria gra-

ca <favoare> obținută prin lacrămile mamei sale și așa ei se țin mulțumiți.

Ce prăpăd se făcu la tot pasul în acea mare și mult populată cetate? Cîți oameni n-au fost uciși în prima furie, fără deosebire de sex? Cîți au pierit în vîlvătaia focului ce se întinde pretutindeni? nimeni nu i-a putut număra și chiar dacă s-ar da numărul, acesta este atît de mare, încît nimeni nu i-ar da crezare. Ce mai prăzi și cîte bogății a dobîndit aproape fiecare <oștean> nu numai de la conducătorii armatei <dușmane>, dar și de la prea avuții și numeroșii negustori ai cetății <Rusciuc>.

Aceasta se vădește din faptul că din zece mii de soldați creștini nici unul nu era văzut fără haine scumpe de mătasă și fără prăzi îmbelșugate. Iar cetățuia fiind foarte bine întărită, atunci domnul a hotărît că nu este de nici un folos să o atace atunci, <așa că> aducînd mulțumiri atotputernicului dumnezeu pentru victoria <aceasta> atît de strălucită, se

tiis, cum suis aulicis et amicis Bukeresten Palatinatus sedem repetit. Capitaneus Kiral
Kiral Albert[1] Albertus, ut vulgo vocatur, cum Ungaris, Cosacis, Walachis etc. in illa Danubii
Wistowa[2] relictus ripa, III. Calendas Ianuarii
Orechowa[3] Wistowam, deinde Orechowam oppida :plurimis morte multatis, itidem in cineres redigit : similique animi fervore alias, ut
Czirwona—Woda[4] Czirwonam Wodam, Rosgradum,
Rosgradum[5] Baba[6] Babam, Oblocziczam civitates ex
Obloczicza[7] altera Turcarum parte, nec non vicinam iis Smihel, ad Danubii in Pontum Euxinum se exoneratis ostium sitam, et quatuor
Kilia[8] a Cili vel Kilia urbe in Bessarabia vel antiquissimo Comitatu, Cili nuncupato, milliaribus distantem, quanquam non eodem omnes tempore, satis misere, prout in commemoratae Legationis Polonicae transitu Anno 1597. Mense Augusto vidimus, vastat.

Nonne magnum illum, et fere potentissimum, sicut seipsum iactitat, Padischach mundive principem terribilemque suorum regnorum defensorem Amurathen, tot in pacificas omniumque rerum copia affluentes ditiones, impressiones, totque felices hactenus victorias, unius rebellis Waiwodae, et parva quidem militum manu stipati audacia acquisitas, saepius execratum, infrenduisse? Nonne cum lectissimis belli praefectis et consiliariis, nocte dieque de tam vili, ut ab atheis appellatur, sclavo sive mancipio, caneque Christiano, cuius illata ignominiosa iniuria, maioris atque provinciarum aliquot regnorum potentis cuiusdem regis bello avulsarum iactura ducenda, sive vi, sive insidiis capiendo, trucidandove exquisite consultasse, quilibet haec, vix summa rerum vestigia delibante adnotata stylo perlegens, facile animadvertet? Nonne magnam exercitus vim, contra tam exiguarum virium hostem adeo fauste intolerabilius Padischachi regumve Regis viribus reluctantem, emitten-

[1] Király Albert.
[2] Şiştov.
[3] Rahova.
[4] Cernavoda.
[5] Rozgrad.
[6] Babadag.
[7] Oblucița.
[8] Chilia.

întoarse în scaunul domniei, la București, împreună cu prietenii și curtenii săi.

Căpitanul Kiraly Albert, cum e numit îndeobște, lăsat cu ungurii, cazacii, romînii etc. pe acel țărm al Dunării, la 30 decembrie, preface în cenușă Șiștovul, apoi Rahova, unde sînt răpuși foarte mulți dușmani. Cu aceeași rîvnă pustiește, deși nu pe toate în același timp, și alte cetăți ca Cernavoda, Rozgradul, Babadagul, Oblucița, de cealaltă parte a turcilor, precum și Ismailul vecin cu acestea, situat la gurile Dunării, la vărsarea ei în Marea Neagră, la depărtare de patru mile de Cili sau Chilia, oraș din Basarabia, sau din ținutul străvechi numit Cili, într-o stare destul de nenorocită, așa cum le-am văzut în luna august 1597, cu prilejul trecerii amintitei solii polone.

Oare acel mare și prea puternic padișah sau împărat al lumii — cum el însuși se numește — și înfricoșător apărător al regatelor sale, Murad, nu arunca el blesteme, foarte adesea cu scrîșniri de dinți, împotriva unui voievod rebel, care numai cu o mică mînă de ostași avusese cutezanța să atace atîtea ținuturi pașnice, bogate în tot felul de lucruri și să cîștige pînă acum atîtea victorii fericite? <Murad> oare nu se sfătuiește ziua și noaptea cu sfetnicii și comandanții militari cei mai aleși despre modul cum, sau să-l prindă prin curse, sau să-l omoare cu forța pe acest cîine de creștin și sclav de nimic — căci așa este <Mihai> numit de păgîni — a cărui jicnire rușinoasă adusă <împotriva sa> o rabdă mai greu decît <ar fi răbdat> pierderea cîtorva provincii, smulse prin război de vreun rege puternic peste mai multe țări? Oare nu oricine observă acest lucru chiar dacă abia își aruncă ochii pe mărturiile cele mai superficiale însemnate cu condeiul în treacăt? Nu va judeca oare că trebuie să trimeată o mare putere armată împotriva unui dușman care ținea piept cu atîta izbîndă, cu forțe atît de puține, în chip atît de nesuferit, forțelor padișahului, regele regilor? Și că trebuie pedepsit cu pedeapsa cea mai meritată pentru jignirea (dacă este îngăduit să numim astfel pe tiranul sultan) ca dătător al unei pilde blestemate și chiar al unui semn de nenorocire ce trebuie îndepărtat cu groază? <Ca unul> care nu voise să cruțe nici viața emirului sau arhiepiscopului, ceea ce era el pe atunci, <cît> și sfetnic de taină al sultanului, nici pe căpitanii și oștenii cei mai vestiți și mai valoroși, nici fortărețele

dam, et detestandi, imo luctuosi ominis, execrandique exempli autorem, iustissima laesae Maiestatis (si tyrannidem ita nominare licet) poena multandum judicabit? Qui nec Emiri sive Turcico, qualis tum erat, Archiepiscopo et secreto Regis Consiliario, nec nobilissimis fortissimisque Ducibus atque militibus, nec firmioribus terrae nunc Turcicae arcibus populosisque parcere norit civitatibus, nec inceptae assuetaeque saevitiae, finem meditetur; sed ipsam regiam Tyranicamque sedem, cruentis et detestandis evertere armis, celeberrimam ac universo orbi notissimam contaminare annihilareque gloriam, tam praecelsam totque regnorum et provinciarum diadematis splendescentem, tot victoriarum triumphis radiantem, in pulverem Christianissimi Imperatoris nostri auxilio detrudere, pedumque si posset, plantis substernere coronam non vereatur. Principiis profecto omnibus modis obstandum, et urticarum messem in gramine extirpandam, proximum esse consilium, si humano consilio praevisa divinae poenae flagella avertere liceat, quisque arbitrabitur. Feliciore itaque sidere magnus ille terribilisque orientis leo stolidus infaustusque invicti de tribu Iuda Leonis Christi contemptor, contra pauci quidem roboris, at ignei vigoris gallum assurgere, denuo spem concipit: altera vice Capidzi Basscham et Derstor olim Silistrae praefec-
Silistra Derstor[1] tum, cum multis Turcarum, Scytharum atque Genizarorum copiis Palatinum adoriri, extirpare, et Stephanum (quem Anno 1597 circa festum S. Michaëlis Illust<rissimi> Poloniae Legati mensae aliquoties Tulbando sive in volucro capitis Turcico redimitum assidere conspecisimus, et ex propriis eiusdem haec eadem sed brevius percepimus verbis) substituere Palatinum severe praecipit. Sed et hanc vim intentatam, suoque capiti constructum praesentiscens malum, divina protectus clementia evadit: missoque Kiral Alberto exercitus praefecto XVI. Calend<as> Martii felix committit praelium: hostes invocato affulgente auxilio vincit, fundit, fugatque, gladio ac igni vastatam urbem, arce neglecta solo ferme aequat. Nec multum interponens

[1] Silistra <sau> Dorostor.

cele mai tari ale împărăţiei turceşti, acuma nici cetăţile cele mai populate şi care nici nu are de gînd să pună capăt urgiei pornite şi ajunse <obişnuite>; ci nu se sfieşte a răsturna cu armele sale sîngeroase şi blestemate însuşi scaunul împărăţiei otomane, a-i pîngări şi nimici gloria atît de vestită şi cunoscută în lumea întreagă <şi chiar> să arunce în pulbere, cu ajutorul împăratului nostru creştin, coroana strălucitoare prin diademele atîtor ţări şi prin triumfurile atîtor biruinţe şi să i-o aştearnă, dacă va putea, sub picioare. Oricine va chibzui, că, dacă ar fi iertat <cumva> minţii omeneşti să abată flagelele prevăzute ale pedepsei divine, atunci primul sfat este, de bună seamă, să trebuie să te opui în toate chipurile începuturilor făcute şi să stîrpeşti, încă de la încolţire înmulţirea buruienilor. Aşadar, acel mare şi înfricoşător leu al Răsăritului, nebun şi nefericit dispreţuitor al lui Hristos, neînvinsul leu din tribul lui Iuda, hrănind din nou speranţa de a se ridica sub o stea mai fericită împotriva cocoşului cu puţină putere, e drept, dar cu o virtute ca a focului, trimite cu straşnică poruncă, pentru a doua oară pe capigi-paşa şi pe prefectul Dîrstorului sau Silistrei, cu multe oşti de turci, tătari şi ieniceri, ca să atace pe domn, să-l piardă şi să aşeze în scaunu-i domnesc pe Ştefan (pe care l-am văzut şi noi de cîteva ori, în anul 1597, pe la sfîntul Mihai, şezînd la masa strălucitului sol al Poloniei, avînd capul acoperit cu un turban, adică cu o învelitoare turcească şi din propriile lui cuvinte am aflat acestea, deşi <spuse> mai pe scurt). Dar <Mihai>, ocrotit de mila cerească, presimţind răul ce se urzea deasupra capului său, scăpă şi de această putere îndreptată împotrivă-i şi trimeţîndu-l pe Király Albert conducător al armatei, la 13 februarie, dă o luptă victorioasă; invocînd ajutorul cerului, învinge pe duşmani, îi împrăştie, îi pune pe fugă, pustieşte oraşul prin foc şi sabie şi îl face aproape una cu pămîntul lăsînd în urmă <doar> cetăţuia. Fără multă întîrziere acelaşi comandant <Király Albert> se întoarce asupra orăşelului Turtucaia, lipsit de ziduri, situat cale de o zi mai sus de Rusciuc; omoară locuitorii împreună cu foarte mulţi ţărani ai satelor şi socotind că pînă în cele din urmă <Dunărea> îngheţată ameninţă să se dezgheţe, se întoarce la domn care stătea la Bucureşti; şi negreşit <s-a întors> numai bine, căci ivindu-se vînturi mai calde, ghiaţa s-a topit deodată. De altminteri, cum locuitorii unor locuri mai întărite gîndeau că stăpînirea domnului <Mihai> va fi mai puţin trainică decît a înaintaşilor în scaun şi că el nu va fi în stare să se împotrivească multă vreme puterii otomane, în timp ce se luptă la hotare şi ţine piept duşmanului din afară, pun la

morae, idem praefectus, ad oppidum Turtukai **Turtukai**[1] unius diei itinere superius Vrusczuk situm, arceque carens se convertit, eius incolas cum plurimis pagorum agricolis Diti transmittit, et fluminis congelati tandem imminere resolutionem perpendens, ad Palatinum Bukerestae commorantem, ac sane opportune, quod calidioribus obortis ventis glacies subitò liquesceret, regreditur. Caeterum munitiorum quorundam locorum habitatoribus, Palatini gubernationem, antecessorum dominatu minus durabilem nec Turcicae potentiae contra niti diutius sufficientem opinantibus, et dum externo in finibus occurrit, resistitque hosti Palatinus, intestinam rebellionem molientibus, Walachosque ad eandem, donec insidiis violentisve succumbat machinationibus incitantibus : proximum, quamvis durissimum, nec fundendi sanguinis et demoliendarum arcium civitatumque ; immune arripit consilium : Et eundem praefectum cum aliquot suorum millibus trigesimo Februarii Brachillowam in soli ferti- **Brallow**[2] lissimi planitie ad Moldawiae limites prope Danubium, oblique Silistrae civitati Turcicae, remotius tamen oppositam castigatum ablegat. Is praecipitata mora eam adoritur, diripit, arcem amplam et crassissimo vallo, palis longioribus utrimque terrae infixis, septo firmatam, tormentis concutit, perfringit, Turcis plus mille congregatis, iam desperantibus, ideoque portis apertis sese submittentibus haud parcit, universis caesis, arcem dissipat, Christianos consolatur, multisque onustus spoliis discedit.

Cralow[3] Deinde Craiowa itidem ampla populosa, largoque omnium rerum proventu abundans, sed muris et arce destituta civitas. Bahni, sive Primatis Palatinatus, ut superius retulimus, sedes, a quinque Serviorum et Walachorum, suo quasi ausu digressorum millibus impetitur et diripitur ; Ipse vero Bahn, Mattha nomine, Palatini subesse imperio affectat, et in gratiam receptus adhuc ibidem degit.

Inde Nicopolim maximam et omnis generis mercimoniis allisque rebus affluentissimam

[1] Turtucaia.
[2] Brăila.
[3] Craiova.

cale o răscoală înlăuntrul țării spre a-l dobori prin viclenii și urzeli grozave, ațîțînd la ea și pe romîni. El adoptă planul cel mai ușor, deși <era> cel mai aspru și nu nelipsit de vărsări de sînge, și de nimicirea cetăților și orașelor. Și îl trimite pe același căpitan <Király Albert> la 30 februarie[1] cu cîteva mii de ostași de ai săi, ca să pedepsească cetatea Brăila, așezată spre hotarele Moldovei, pe un șes din cele mai mănoase aproape de Dunăre, dar opusă pieziș cetății turcești a Silistrei și mai departe de ea.

Acesta <Király Albert> fără întîrziere atacă și jefuiește orașul, bate cu tunurile și sparge cetățuia întinsă și apărată de un val foarte gros și de o întăritură din pari mai lungi, înfipți în pămînt de o parte și de alta, nu cruță pe turcii adunați în număr de mai bine de o mie, care, pierzînd orice nădejde, deschiseseră porțile ca unii ce se supun și, tăindu-i pe toți, strică fortăreața, alină pe creștini și pleacă de acolo încărcat de multe prăzi.

După aceea, Craiova, reședința banului, adică a primului dregător al domniei, precum am arătat mai sus, cetate de asemenea mare, populată, prea avută în proviziuni de tot felul, dar lipsită de ziduri și de fortăreață, este atacată și prădată de cinci mii de sîrbi și romîni, care o luaseră razna, așa ca de capul lor. Dar, banul, pre nume Ma<n>ta, se arătă ca un credincios supus al lui Mihai și primit în favoarea lui, trăiește pînă astăzi acolo.

De aci se îndreaptă spre Nicopole, oraș foarte mare și foarte bogat în tot felul de mărfuri și alte lucruri, dincolo de Dunăre, apărat de o fortăreață foarte tare, la o depărtare de trei zile de Rusciuc și de cinci de Sofia, acum

[1] trigesimo Februarii.

Urbem, trium dierum itinere ultra Danubium ab Vrosczuk, et quinque a Mecedoniae praesenti metropoli Sophia, nunc Scopia, distantem, arce fortissima defensam, tenditur, quae omni conatu, succenso pluribus in locis igni, oppugnatur, eiusque superata tandem flamma absumitur.

Postea trium millium eorundem Walachorum, Serviorum et Ungarorum agmen sub
Bdin[1] Farkas Aga ductore ad Bdin civitatem vergens, et a duobus custodibus Walachicis proditorie duo millia asprorum, quorum octo ibidem uni grosso triplici sive novem crucigeris aequivalent, accipientibus, et Turcarum aliquot saltem centenos, cum circiter triginta fuerint millia asserverantibus deceptum, paucis cum dicto ductore elapsis caeditur. Plures istiusmodi direptiones et vastationes hostilium locorum, cum circa eas praeter mactatos incolas et assecuta nonnulla spolia, pauca relatu digna evenerint, ne vel ficta (quod nostri instituti nunquam fuit) recensere, vel multitudine nauseam lectori movere videamur, praetereundas, et ad terribilem Sinan Basschae delendorum in nostris finibus Christianorum causa susceptam expeditionem, finium Custodis Dei protectione collisam elusamque festinandum, lectori gratius fore arbitramur. Magnus ille inquam et jactabundus bellator Sinan Basscha, piscatoris Sorentae civitatis iuxta Neapolim filius, multis tandem de subigendis Gauris pollicitationibus insolenter eructatis, ad Romaniae Beglerbegatum aspirans, et Generalis hostilis militiae Dux declaratus, cum utriusque Walachiae tum temporis Palatinos Aaronem et Michaelem, Transylvaniae Ducis novo more, et periculoso exemplo, Tyranno usitatum, utque circa principium copiosior fiebat mentio, amplissimum tributum detrectare, et belli contra Ungaros Germanosque continuationem propter tam proficui, imo maxime necessarii Penuarii defectum, admodum fore difficilem, ut emergens inde maxima ignominia Turcicae insolentiae minime ferenda transeatur, perspiceret : Provido maturoque consilio commemoratos dominatus assueto violenter restituere jugo pernecessarium censebat.

[1] Vidin.

Scopia[1], capitala de azi a Macedoniei, e atacată cu toată puterea, incendiată în mai multe locuri și pînă în cele din urmă mistuită în flăcările uriașe ale acestui foc.

După aceea, o trupă de trei mii <soldați> din aceiași romîni, sîrbi și unguri, sub conducerea lui aga Farcaș, se îndreaptă spre cetatea Vidin ; însă, înșelată de două străji romîne — care primind ca preț al trădării două mii de aspri, dintre care <opt aspri> fac cît trei groși sau nouă cruceri și dînd asigurarea că turcii ar fi abia cîteva sute, în timp ce în realitate erau aproape 30 000 — este măcelărită, nescăpînd decît puțini, împreună cu numitul comandant. Socotim că vom fi mai pe placul cititorului dacă vom lăsa de o parte multe asemenea prădări și jefuiri de locuri dușmane, întrucît cu prilejul lor s-au întîmplat puține lucruri vrednice de povestit, în afară de uciderea locuitorilor și capturarea de oarecari prăzi, ca să nu se pară că am povesti lucruri născocite (ceea ce n-a fost niciodată în gîndul nostru), sau să-l plictisim pe cititor prin mulțimea lor, pentru a ne grăbi <să trecem> la înfricoșata expediție a lui Sinan pașa pornită în părțile noastre pentru a distruge pe creștini, dar înfrîntă și zădărnicită mulțumită ocrotirii lui dumnezeu, păzitor al hotarelor.

Acel mare și fălos războinic Sinan pașa, fiul unui pescar din orașul Sorento, lîngă Neapole, aspirînd la locul de beglerbeg al Rumeliei și numit comandant general al oastei dușmane, după ce aruncase cu trufie multe promisiuni cu privire la viitoarea subjugare a ghiaurilor, cînd a văzut că Aaron și Mihai, pe atunci domni ai ambelor țări romîne, retrag după noua pildă folosită de principele Transilvaniei și periculoasă față de Aaron, bogatul tribut datorat sultanului, despre care tribut am amintit mai pe larg la începutul <cronicii> și că ducerea mai departe a războiului împotriva ungurilor și germanilor ar fi foarte anevoioasă din cauza lipsei grînarului <acestor țări> atît de folositor, ba chiar absolut necesar, ca să nu mai vorbim de prea marea batjocură ce se făcea trufiei turcești și care nu putea nicidecum fi răbdată, a socotit că este neapărat necesar după un gînd prevăzător și chibzuit ca numitele țări să fie aduse înapoi cu forța sub jugul de mai înainte.

[1] Vezi mai sus p. 25—26.

Anno itaque 1594 proprii capitis nisi id efficiat, hypothecata salute eximiis aliquot comitantibus Basschis, cum centem octuaginta militum ac operariorum millium exercitu instructissimaque munitione bellica, ad Danubii ripam e regione Dziurdzowae oppidi, iam ante a Palatino cineribus mandati, et post instaurationem arcis, praesidiis Turcicis hactenus defensae magisque tum firmatae, castra metatur; operosum pontem super flumen, quanquam eo loci mediam leucam alveum dilatans, propter dictam tamen arcem et in mediis undis sitam insulam commodissimum, navigiis, qualibus fere fulciuntur molendinae similibus astruere ferventi conatu indefessoque labore exorso annititur. Palatinus uxore, liberis, aliisque rebus carioribus, in Transylvaniae civitatem Sabinowam, ante hostis adventum dimissis, Bukereste cum octo militum millibus, duo milliaria ad Maguren villam digressus, sub tentoriis vivendum securius paratiusque statuit; belli cum tanto hoste prudenter fausteque pro suis gerendi consilia meditatur, cum peritis militibus tractat; hostem deinde in pontis structura integri fere mensis spacio remoratur; donec aliquot Turcarum millibus, bidui itinere descendentium flumenque trajicientium, aliis vero sub Dziurdzowa, navibus transvectis, nimium fatigatus cedere suosque ad instantia graviora servare proelia cogitur. Sinan Basscha super constructum demum versus fluminis insulam, et inde sub arcis tutelam directum pontem, nec non ab utroque latere navigiis armatisque stipatum cum aliis praefatis Basschis, munitione bellica et militibus Walachiae ripam attingit, arripit, possidet procedit, et in loco Kalvierim dicto montibus, sylvis, flumineque Nieznowiecz septo, tres pontes transgressus subsistit, duobusque a Palatini castris milliaribus papiliones in convenienti et tutiore loco erigit. Tempus id aut fugam aut praelium

Praelium cum Sinan Basscha commissum [1]

exclusa mora flagitare heros noster videns, fidenti pectore pro patriae Reique publicae Christianae salute armis experiundum viriliter, quam fugiendum turpiter suis persuadet. Sequenti XIII. Augusti ante diluculum, sub sanctissimae crucis tutela

[1] Lupta dată cu Sinan paşa.

Aşadar, în anul 1594, punîndu-şi capul chezăşie dacă nu ar îndeplini cumva acestea, însoţit şi de cîteva paşale din cele mai de seamă, cu o armată de 180 000 de soldaţi şi salahori şi cu armamentul cel mai potrivit, <Sinan> îşi aşează tabăra pe malul Dunării în dreptul oraşului Giurgiu prefăcut încă de mai înainte în cenuşe de către domn, iar <apoi>, după refacerea cetăţii, păzit pînă în clipa aceea de străji turceşti, şi <încă şi> mai bine întărit atunci; el se sileşte cu o rîvnă înfocată şi o muncă neobosită să construiască un pod cerînd multă trudă, <făcut> din luntri [1] asemenea celor pe care se sprijină morile, măcar că în acel loc albia <Dunării> era lată de o jumătate de milă, totuşi foarte prielnic din cauza pomenitei fortăreţe şi a insulei aşezate în mijlocul fluviului. Domnul <care> mai înainte de sosirea duşmanului îşi trimisese soţia, copiii şi odoarele mai scumpe în cetatea sibiiană din Transilvania, eşind din Bucureşti cu opt mii de soldaţi pînă la satul Măgureni, la două mile depărtare, a hotărît să trăiască în tabără [2] <spre a fi> mai în siguranţă şi mai pregătit <de luptă>; faţă de un duşman atît de puternic, el chibzuieşte planuri de purtare a luptei cu prudenţă şi cu izbîndă pentru ai săi; discută cu ostaşii pricepuţi. După aceea, timp de aproape o lună întreagă, întîrzie pe duşman în construirea podului, pînă cînd cîteva mii de turci trec fluviul şi coboară <la o depărtare> de două zile de drum <de Giurgiu>, iar alţii au şi trecut cu corăbiile chiar la Giurgiu. <Mihai>, prea obosit, este silit a se retrage <spre> a-şi păstra oştile pentru luptele mai grele care se apropiau din clipă în clipă. Sinan paşa trece fluviul spre insulă peste podul gata, în sfîrşit, şi de aci, pus sub paza cetăţii şi înconjurat şi de o parte şi de alta cu vase de oşteni înarmaţi, ajunge împreună cu ceilalţi paşi amintiţi şi cu muniţiile de război, la ţărmul Ţării Romîneşti, îl cucereşte, pune stăpînire pe el, înaintează şi trecînd peste trei poduri, se opreşte într-un loc numit Călugăreni, închis de dealuri, păduri şi rîul Neajlov şi la două mile de taberele lui Mihai îşi ridică el corturile într-un loc potrivit şi mai sigur. Eroul nostru văzînd că acea clipă impune alegerea <imediată> între fugă sau luptă, nelăsînd loc pentru zăbavă, cu inima plină de încredere, convinge pe ai săi că trebuie <mai degrabă> să lupte băr-

[1] *Navigiis*. *Navigium* înseamnă nu numai luntre, dar şi *res nautica* (Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, sub voce), deci orice alte materiale folosite în mediul marin. Cred că aici este vorba de piloni, stîlpi groşi de lemn, căci pe stîlpi se sprijină morile (*molendinae*).

[2] Sub corturi.

more solito, copias numero exiguas educit; magnanimo impetu ipsa hostilia aggreditur castra, nec obstanti naturali loci munitione, cum tanto impetu, ut unum tentorium pene exscinderetur, irruit. Turcae tum militum multitudine, tum apparatu bellico, praeter loci, ut diximus, oportunitatem longe superiores, omnibus reluctantur viribus, dubioque belli eventu utrimque multis horis, collatis signis conferitur : donec tandem nimis violenter urgendo ad quartam milliaris partem continua pugnae velitatione Christianos retropellunt hostes, et undecim tormenta demunt.

Hi itaque cum copiosissimo gentilium numero haudquaquam conferendi, quod sedecim millia exercitus haud excederet, et si coacti cedentes, semper tamen versus camporum planitiem, ne excurrentibus circumdentur Turcis denso sese vertentes cuneo; sylva montibusque idipsum ex altera parte prohibentibus, ut loci conflictum praeliantium admittentis amplitudo nondum unius milliaris quadrantem aequaret. Iamque Turcis crebro machinarum fulmine et strenuo armorum usu violentius instantibus, pusillumque Christi gregem gravius subinde urgentibus; tempus illud necessario heroicum motum, factumque egregium quo hostium percellerentur, Christianorum vero erigerentur animi, requirebat. Magnanimus itaque Ion Michael salvifica Servatoris tutela invocata arrepta copia sive hasta militari, solus hostilem penetrans cuneum saevientem aciei antesignanum quendam transfodit : alium primarium militem framea dissecat, viriliterque pugnando illaesus recedit. Kiral Albertus exercitus praefectus revocatis paulatim suis, duo in densissimum agmen tormenta interim exonerans hiatum amplum perfringit. Quem Genizari suis resarcire sclopetis frustra conantur : Quod e vestigio ducenti Ungari, totidemque Cosaci cum Koscza praefecto, pedestres furenti animo irruentes ordinem disturbarent, et sternendo caedendoque Turcarum copias, a tergo ac latere Palatino viriliter cum reliquis instante ita confun-

băteşte cu armele, pentru mîntuirea patriei şi a creştinătăţii, decît să fugă în chip ruşinos. În ziua următoare de 13 august, înainte de revărsatul zorilor, porneşte la luptă cu oaste puţină, după obiceiul îndătinat, sub apărarea prea-sfintei cruci; vine asupra taberei duşmane cu avînt vitejesc, fără a fi oprit nici chiar de obstacolele naturale ale terenului, atacă cu atîta furie încît sfîşie aproape unul din corturile <duşmanului>. Turcii, cu mult superiori atît prin numărul soldaţilor cît şi prin armament, pe lîngă poziţia lor mai favorabilă, după cum am mai spus, se luptă din toate puterile; timp de multe ore se dă lupta între oştile încleştate, cu soarta îndoelnică şi pentru o parte şi pentru cealaltă, pînă cînd, în cele din urmă, printr-un iureş nespus de sălbatic, în hărţuiala neîncetată a luptei, ei împing îndărăt cam o pătrime de milă pe duşmanii creştini şi capturează unsprezece tunuri.

Aşadar aceştia <creştinii>, departe de a se putea compara la număr cu mulţimea cea mare a păgînilor, deoarece armata lor nu trecea de 16 000 ostaşi, chiar dacă au fost siliţi a se retrage, ei totuşi întotdeauna se îndreptau spre cîmpul deschis, în şiruri dese, în formaţiunea unui unghi, pentru ca să nu fie încercuiţi de turcii ce-i hărţuiau; din partea cealaltă însă, pădurea şi dealurile se împotriveau la aceasta, deoarece întinderea locului îngăduind desfăşurarea luptei, abia ajungea la un sfert de milă.

Şi acum turcii atacau mai vîrtos trăgînd dese lovituri de tun şi folosind neîncetat armele, împingînd mereu cu mai multă putere mica oştire creştină. Era nevoie neapărat în clipa aceea de o acţiune eroică de ispravă măreaţă care să cutremure inimile păgînilor şi să le înalţe pe ale creştinilor. Atunci mărinimosul Ion Mihai, invocînd ocrotirea salvatoare a mîntuitorului, a smuls o secure sau suliţă ostăşească şi pătrunzînd el însuşi în şirurile sălbatice ale duşmanilor, străpunge pe un stegar al armatei <turceşti>, taie în bucăţi cu sabia o altă căpetenie militară <duşmană> şi luptînd bărbăteşte se întoarce nevătămat <la ai săi>. În acest timp, comandantul de oaste Kiraly Albert, adunînd pe rînd pe ai săi, slobozeşte două tunuri în mijlocul celei mai dese grupări a duşmanului, deschizînd o mare spărtură pe care ienicerii se străduiesc în zadar să o împlinească cu focurile lor <de puşcă>, pentru ca de îndată două sute de unguri şi tot atîţia pedestraşi cazaci, cu comandantul lor Cocea, năvălind cu furie, strică rîndurile <duşmanului>, aştern la pămînt şi taie oştile turcilor, pe cînd din spate şi din coastă îi loveşte, cu bărbăţie domnul cu ai săi, făcîndu-se aşa mare învălmăşeală, încît pînă în seară au fost redobîndite cele 11 tunuri şi <duşmanii>, în fugă,

derent, ut recuperatis undecim tormentis sub ipsum vespertinum crepusculum, illos praecipites quasi pecora in castra cogerent. In quo fugae simili tumultu, Sinan Basscha ad castrorum frontem fluminis Nieznow, ponte decidens, binosque elidens dentes, vitam pro lucro reputat. Assan Basscha in spinosis vepribus turpiter occultatus, vix altero die ad suos repit, Anatolensis autem, Zainensis item, et Hevdar Basschae, aliique complures prafecti cum tribus millibus caesi, vix aliquot centenis pereuntibus Christianis corruerant; ut nisi nox tenebrosa Palatinum impediisset, hostilem ferventi motu vim haud dubie frangens, universum bellum simul ac semel confecisset. Ad pugnae itaque locum quarta milliaris retrocedens parte, ab hoste castra figit, pro nocturna salutatione tormenta in adversa tentoria explodit, et a copiosis undique dispositis diligenter excubiis, inter alios a Turca quodam sibi non ignoto, captivo adducto de hostium numero bellicoque apparatu recte informatur, qui itidem Christianorum qualicunque audito numero, si Turcae id hodie nossent, vel equis tuos milites contrivissent, refert et servatus in Transylvaniam mittitur. Eiusmodi circumtantiis cognitis Palatinus, haud omnibus diebus eosdem felicium astrorum aspectus affulgere memor, horrendaeque multitudinis hostes abiuratos, coeptis haudquaquam absistere ratus, ne una cum suis fraude vel stratagematis circumventus, apertavevi oppressus, priori felicitate, libertate, vitaque simul privetur, retro novenda castra consultissimum statuit: media nocte tribus vicibus sanctissimo IESUS nomine intensa omnium voce invocato, Turcisque confestim more solito alla, alla, qua voce Deum, compellant, reclamantibus digressus die XIV, Augusti mane Ardsin fluvium duobus inde milliarib<us> subsistens, ed ad omnes aditus custodias disponens quiescit.

Sequenti Veneris die Virginis Matris assumptioni sacro, praeterita Bukereste, uno inde milliari sub Iagareste villa, metatus castra triduum commoratur. Interium Ungari, aliique milites inscio Palatino civitatem invadunt, spoliant, et sibi quam hosti tantas praedas convenientiores censent.

erau mînaţi spre tabără ca vitele. În această învălmăşeală ce seamănă a fugă, Sinan paşa în partea din faţă a taberei cade de pe podul rîului Neajlov, pierde doi dinţi şi se socoteşte fericit scăpînd cu viaţă. Hasan paşa ascunzîndu-se în chip ruşinos prin tufişurile de mărăcini, abia în ziua următoare se tîrăşte la ai săi. Însă <paşa> din Anatolia, la fel cel din Zain şi Haidar paşa şi alţi mulţi comandanţi, dimpreună cu trei mii de ostaşi, au căzut ucişi, în timp ce dintre creştini abia au pierit cîteva sute. Încît, dacă noaptea cea întunecoasă n-ar fi împiedicat pe domn, fără îndoială că ar fi zdrobit cu acţiunea lui clocotitoare forţa duşmană şi ar fi pus capăt dintr-odată şi o <singură> dată întregului război. Revenind astfel la locul luptei, îşi aşează tabăra cam la o pătrime de milă de inamic şi ca un salut nocturn slobozeşte tunurile în corturile duşmane şi apoi caută să afle întocmai de la străjile numeroase aşezate cu grijă în tot locul şi între alta de la un turc oarecare ce nu-i era necuoscut lui şi care i-a fost adus prizonier, <ce ştia> cu privire la numărul duşmanului şi la armamentul lui. Acesta aflînd şi el de numărul creştinilor, cît era, zise: „dacă turcii ar şti astăzi una ca aceasta, chiar numai cu caii ţi-ar călca în picioare oastea ta"; reţinut, turcul fu trimis în Transilvania. Încredinţîndu-se domnul de aceste împrejurări şi aducîndu-şi aminte că nu în toate zilele strălucesc aceleaşi raze ale unor stele fericite, socotind că mulţimea cea înfricoşată a duşmanilor păgîni nu se va abate de la cele începute, pentru ca să nu fie cumva prins împreună cu ai săi prin înşelăciune sau stratagemă, sau <poate> atacat cu forţa pe faţă şi să fie lipsit dintr-o dată de fericirea de mai înainte, de libertate şi chiar de viaţă — a hotărît că cel mai înţelept lucru este să-şi retragă tabăra mai înapoi. Deci, pe la miezul nopţii, după ce a fost chemat cu glas tare de către toţi <împreună> de trei ori prea sfîntul nume al lui Iisus, pe cînd turcii răspundeau în grabă după obiceiul lor îndătinat, Alah, Alah — cu care cuvînt chiamă ei pe dumnezeul lor — <domnul> se retrage şi în dimineaţa zilei de 14 august oprindu-se la rîul Argeş, la o depărtare de acolo de două mile, aşezînd străji la toate intrările, rămîne locului.

În vinerea următoare, sărbătoarea adormirii Maicii Fecioare, lăsînd Bucureştii şi aşezînd tabăra la o depărtare de o milă de acolo, lîngă satul Văcăreşti, zăboveşte acolo trei zile. Între timp, ungurii şi alţi ostaşi, fără ştirea domnului, năvălesc în oraş <Bucureşti>, îl jefuiesc, socotind că prăzi atît de mari se cuvin mai bine lor decît duşmanului.

Hic reficiendi lectoris animi gratia interserendum duximus, duos circuratos cervos, aliquot cum Palatino itinera confecisse, et penes Domini tentorium plerumque excubantes, praeliis et conflictibus quoque animose vel antecedendo, vel ad latus ingrediendo interfuisse, nec bombardarum fragorem, nec tormentorum tonitrua exhoruisse, sed erectos duobus insistentes pedibus, ad illorum explosiones paululum respexisse, commemoratae denique cum Sinan Basscha commissae sub Kalvierim pugnae constanter praeter animalis huius morem adfuisse : Ubi alterutro forte fortuna interemto, alter moeroris impatientia in sylvas se abdidit [1]. Et quis, obsecro, in tam humani tamque felicis Ducis castris militare detrectaverit? cuius fortissimae dextrae fugaces etiam cervi assistentes, communem praeliorum cum'atheis fixi expectant fortunam, et ad faustum cum bestialis vitae iactura anhelant [2] eventum: prout ipsius Ducis Michaëlis multorumque fide dignissimorum militum testimoniis vere constat.

Decimosexto Augusti hostem subsequi certior factus, post meridiem motis castris usque ad noctis medium, quinque magna conficit milliaria, et in idoneo loco ad auroram usque respirans, alia quinque prolixa emensus XVII. Mensis ad amplam sed muro arceque carentem civitatem Tervisum vel Targowisten prope
Ialownice fluvius [3] fluvium Ialownicen, ob aestum saepe rivo similem, interdum in maximum torrentem periculose exundantem, sub montibus, castris et excubiis diligenter dispositis, dies aliquot haeret; inde ad montium radices
Dembowice fluvius [4] unum milliare iuxta Dembowicen fluvium ulterius tendens, ultra octiduum commoratur.

Targowistae itaque ab incolis desertae insidiarum atque periculi metu tardius appropinquantibus demum hostibus, Michaël Palatinus iuxta eundem fluvium quatuor a civitate milliaria inter montes propter auxiliares copias securius degens, custodes aliosque milites sae-

[1] În original, greşit : *abdidi.*
[2] În orig. greşit : *adhelant.*
[3] Rîul Ialomiţa.
[4] Rîul Dîmboviţa.

Am găsit cu cale aci, pentru a mai odihni sufletul cititorului, să povestim despre cei doi cerbi domesticiţi, care au făcut cîteva drumuri împreună cu domnul şi dormeau adesea lîngă cortul stăpînului <lor>, luau parte şi la lupte şi expediţii <militare> fără teamă, fie mergînd înainte, fie alături de el; nu-i înspăimîntau nici vuetul bombardelor, nici trăsnetul tunurilor, ci ridicîndu-se în două picioare, stăteau pe loc şi puţin le păsa de exploziile acelora. În sfîrşit, împotriva obiceiului acestui animal, au fost martori neclintiţi şi la ultima luptă amintită mai sus, de la Călugăreni, cu Sinan paşa. Aci, însă, unul dintre ei murind din întîmplare, celălalt nesuportînd durerea, s-a ascuns în pădure. Şi cine, rogu-vă, s-ar da în lături de a sluji ca soldat în tabăra unui căpitan atît de omenos şi atît de fericit? La a cărui <mînă> dreaptă, aşa de eroică, stau chiar şi cerbii cei sfioşi, aşteptînd nemişcaţi să împărtăşească soarta luptelor cu păgînii şi arzînd de dorinţa izbînzii chiar cu pierderea vieţii lor de animal <necugetător>, după cum se adeverează faptul din mărturiile chiar ale domnului Mihai şi ale multor ostaşi dintre cei mai demni de încredere.

La 16 august, aflînd că inamicul îl urmăreşte, îşi porneşte oastea după amiază şi pînă la miezul nopţii străbate cinci mile mari şi mai stînd să răsufle într-un loc potrivit, pînă în zorii zilei, mai străbat alte cinci mile mari şi la 17 ale lunii <ajung> la Terviza sau Tîrgovişte, oraş mare, dar fără ziduri şi fără fortăreaţă, aproape de rîul Ialomiţa, care, din cauza secetii, ia adesea înfăţişarea unui pîrău, iar acum se revarsă cu putere în chip de torent foarte mare şi periculos. După ce îşi aşează cu grijă oştile şi străjile pînă pe sub munţi, stă pe loc aici cîteva zile. După aceea, mergînd spre poalele munţilor, pe malul Dîmboviţei, încă o milă, mai opreşte încă alte opt zile.

Deci golindu-se Tîrgoviştea de locuitori şi apropiindu-se în sfîrşit şi duşmanii, <dar> mai încet, de teama vreunor curse şi pericole, domnul Mihai sta în loc sigur între munţi, lîngă acelaşi rîu <Dîmboviţa>, la patru mile de cetate, aşteptînd trupe de ajutor. El primeşte foarte bine gărzile şi pe ceilalţi ostaşi care se reîntorceau foarte adesea cu prăzi şi prizonieri (de la care se aflau planurile inamicului) şi îi îndeamnă să nu piardă nădejdea. Dar totuşi se retrage cu două mile mai departe, în cheile munţilor, unde se văd urmele cetăţii odinioară întărite a lui Negru vodă — numită pe lati-

pissime variis praedis captivisque humanius (ex quibus hostium cognoscuntur conatus) redeuntes excipit; ac ne animum porro despondeant hortatur; Nihilominus tamen duo milliaria remotius, in montium quasi fauces, ubi Negrawoda arx[1] munitae olim arcis Negrawoda, Latine Nigra aqua dictae et a Turcis olim demolitae apparent rudera, se recipit.

Eo loco receptui aptissimo Walachis plerisque, quorum plures erant Moldawi et eodem tempore Ieremia Mogila Palatino ab exercitus Regni Poloniae supremo Capitaneo D<omi>n<o> Ioane Zamoiscio, investito, tam uxorum liberorumque quam possessionum verebantur jacturam, clam diffugientibus, vix quinque millibus vivit stipatus. Qui fortiori tamen durantes animo, saepiusque suis excurrentes semitis, copiosas praedas, hostes plures, equos innumeros, et plus quam centum camelos sibi Ducique referunt. Qui veluti heroicus bellator ne nunc quidem vel instabilium militum fuga, vel plurimorum hostium copiis fractus, animum remittit; sed vicini Transylvaniae Ducis desiderans auxilia, hostem Targowistae circa muratum Palatium (arces enim aedificare Tyranni perpetuo interdicto cautum est) crassum admodum inter longos ex utroque latere terrae intrusos, arborum instar palos vallum terra trabidus intertextis repletum, defensionis caussa extruentem, unam portam, et alteram in postico ianuam ferro solido obductas inserentem, demtaque postea fluvii aqua, tres intus fontes effodientem, et fixas ibidem sedes meditantem, opprimere tandem ad extremaque redactam patriam in libertatem vindicare annititur. Neque misericordis Dei gratia, neque auxiliaribus destituitur copiis, conceptave spe frustratur. Singulis enim diebus, aliis accurrentibus militibus, ipsoque Transylvaniae Duce Sigismundo, cum Ungaris multisque Saculis intra montes versus Moldawiam habitantibus, sua lingua peculiari utentibus, Cosacorum more ferociter pugnantibus ac ubi opus est equis remotis assultus pedestres facientibus. Nec non mille sexcentis Teutonicis equitibus comitantibus, accedente

[1] Cetatea lui Negru Vodă.

nește „Apa cea neagră", dar dărîmată odinioară de turci. În acest loc atît de potrivit de retragere, Mihai trăia înconjurat doar de cinci mii de ostași romîni în majoritate, dintre care cei mai mulți erau moldoveni dezertînd pe furiș, pentru că tocmai în acel timp fusese învestit domn Ieremia Movilă de către căpitanul suprem al armatei regatului Poloniei, domnul Ioan Zamoiski și se temeau <moldovenii> ca <rămînînd ei în Țara Romînească>, să nu-și piardă soțiile, copiii și moșiile lor. Totuși cei cu sufletul mai viteaz stăruiau <pe lîngă el> și făceau foarte adesea incursiuni, aducînd din expedițiile lor pentru ei și pentru conducătorul lor, prăzi bogate, mulțime <de prizonieri> dușmani, nenumărați cai și mai mult de o sută de cămile. Iar acela, întocmai ca un erou războinic, nu-și pierdu inima nici acuma, nezdrobit de fuga ostașilor nestatornici, nici de marele număr al armatei dușmane, ci așteptînd trupele de ajutor ale principelui vecin al Transilvaniei, se silea să atace pe dușman și să elibereze, în sfîrșit, patria adusă la marginea prăpăstiei <de dușmanul> care construia pentru apărare la Tîrgoviște în jurul palatului domnesc întărit (căci printr-o poruncă perpetuă a sultanului este oprit a se ridica fortărețe), un val foarte gros umplut cu pămînt și traverse de lemn întrețesute între două rînduri de pari băgați în pămînt, asemenea unor copaci, și care făcea o poartă și o a doua ușă legate în fier masiv în partea dindărăt și lua după aceea apă din rîu și săpa trei fîntîni înăuntrul <orașului>, gîndind să-și facă aici așezări statornice. Mihai nu se amăgi în speranțele sale, <căci> nu fu lipsit nici de ocrotirea lui dumnezeu, nici de trupe de ajutor. Într-adevăr, pe fiecare zi soseau alți ostași <și> însuși principele Transilvaniei Sigismund, cu ungurii și cu mulți secui, locuind prin munții dinspre Moldova, vorbind o limbă a lor deosebită, fioroși în luptă ca și cazacii și cînd este nevoie, pedestrindu-se, pornesc la asalt ca pedestri; și îi mai însoțeau o mie șase sute de teutoni călări și mai venea de asemenea nobilul Ioan Wiher, fiul lui Ernest, cu 80 cazaci din Polonia; și se mai grăbeau prin Ungaria 1600 de silezieni călări <armați> cu archebuze, cum sînt numite, și cu alte arme. Cu o armată pregătită abia de 15 000 de ostași, după sărbătoarea sfîntului Mihai, se îndrepta spre Tîrgoviște, cale de șase mile. Domnul Mihai arzînd de dorința de a redobîndi libertatea patriei, pornește înainte în formație de luptă cu germanii, ungurii, cazacii și ceilalți pedestrași și la 5 octombrie, pe la prînz, se apropie <de Tîrgoviște>, ceilalți urmînd mai apoi împreună cu principele Sigismund. Dar, după cum leul cel mărinimos se înspăimîntă totuși de cîntecul cocoșului, tot așa Sinan, cu

Generoso itidem Ioanne Wihero, Ernesti filio, cum 80. Cosacis ex Polonia, atque mille sexcentis equitibus Silesiacis cum arcubusis, ut vocantur, aliisque telis armatis per Ungariam accelerantibus, instructo vix quindecim millium exercitu post S. Michaëlis festum Targowisten sex milliaria tenditur. Michaël Palatinus cum Germanis, Ungaris, Cosacis aliisque peditibus in acie, patriae libertatis recuperandae cupidissimus, praecedit; et III. Non. Octob. sub meridiem caeteris cum Duce Sigismundo subsequentibus, appropinquat. Verum ut generosus leo ad galli, cantum tamen exhorrescit; ita Sinan cum aliis Basschis et selectissimis suorum praefectis ignem et fulmina spirans ad duorum saltem heroum, cum exiguis admodum copiis adventum, despondens animum, eodem

Targowistze recuperatio[1]

quo nostri accedunt die, mane, cum universo exercitu et munitione bellica ad arcis subsidium sub Ali Basscha, et Cadi sive iudice de Awlona, tribus millibus et quingentis armatis Turcis, adhibitis quadraginta machinis bellicis, nec non aliis omnibus requisitis et rebus ad victum conducentibus triennio sufficientibus relictis, tremebundus aufugit, ac civitatem pluribus subiecto igni locis succendit. Nemine itaque in campis praeter quatuor Turcas, tardius cum praedis, rerum omnium ignaros revertentes, statimque jugulatos, reperto, et nihilominus callidi potentisque hostis machinationibus caute attentis, Christianis, quid factu sit opus? consultatur, instructo ordine alter dies, diligenter dispositis excubiis, expectatur; Cuius summo mane Palatinus arcem totis impetens viribus, a planitie versus Bukeresten, Stephanum Rezwan Agam gente Singanum (ut vulgo Zigeuni denominantur) militem quidem fortissimum, at in Dominum quondam suum, Aaronem perfidum, postea victoria in Moldawia, praeter spem amissa, palo publice, affixum, cum Saculis aliisque militibus et tormentis aliquot collocat. Ipse cum Sigismundo Duce a montium et fluminis Ialownices latere, ad templum (quorum) 40 partim solo aequata, pleraque restantia, novisque subito refecta tectis ibidem reperiuntur)

[1] Recucerirea Tîrgoviştei.

celelalte paşale şi cu cei mai aleşi dintre căpitanii săi, suflînd foc şi fulgere, îşi pierde nădejdea la apropierea acestor doi eroi, cu armate aşa de puţine şi, în dimineaţa aceleiaşi zile în care sosesc ai noştri, <Sinan> dă foc cetăţii în mai multe locuri şi fuge tremurînd împreună cu întreaga armată, cu muniţia de război, lăsînd pentru apărarea cetăţii de sub Ali paşa şi cadiul — judecător de Awlona, 3 500 de ostaşi turci, mai adăugîndu-se şi 40 de maşini de război <= tunuri>, precum şi toate cele de trebuinţă, cît şi alimente îndestulătoare pe timp de trei ani. Aşadar pe cîmpul <de bătaie> nu a mai fost găsit nimeni — decît <doar> patru turci care, neştiind nimic de cele întîmplate, se întorceau mai tîrziu cu prăzi şi pe dată au şi fost sugrumaţi — şi totuşi creştinii luau seama cu grijă la urzelile inamicului viclean şi puternic; se ţine sfat ce este de făcut. Se aşteaptă ziua următoare în ordine de bătaie cu străji aşezate cu mare grijă. În zori de zi Mihai, atacînd fortăreaţa cu toate puterile, aşează dinspre şesul către Bucureşti, dimpreună cu secuii, cu alţi ostaşi şi cu cîteva tunuri, pe aga Ştefan Răzvan, de neam singan (sau cum zice poporul: ţigan), ostaş desigur foarte viteaz, dar fără credinţă faţă de fostul său domn Aaron şi apoi, după înfrîngerea <sa> în Moldova, împotriva aşteptării, tras în ţeapă, în faţa tuturor. El însuşi, împreună cu principele Sigismund, se grăbeşte dinspre partea muntoasă şi rîul Ialomiţa, către o biserică depărtată de cetate ca la o aruncătură de săgeată (dintre cele 40 de biserici, unele au fost făcute una cu pămîntul, cele mai multe, rămase, se găsesc cu acoperişuri noi refăcute de curînd), ridică două movile de pămînt ca nişte turnuri. Aşează cîteva dintre cele 40 de tunuri aduse, loveşte cu străşnicie inamicul închis de amîndouă părţile şi mutîndu-se în altă biserică cu mult mai apropiată de fortăreaţă, îndeamnă la muncă fără întrerupere. Şi deşi turcii se apărau din toate puterile, după cum se obişnuieşte la mare cumpănă, şi mulţi scăpaseră pe uşa dindos, totuşi lipsiţi de ajutoare din afară de care aveau nevoie şi hărţuiţi din două părţi, cînd de ghiulelele maşinilor de război, cînd de asalturile secuilor şi ale altor soldaţi, în ziua a treia de asediu, la 8 octombrie, după amiază, <Mihai> cucereşte cetatea şi măcelăreşte garnizoana. Însuşi Ali paşa e luat atunci prizonier aci şi dus în Transilvania. Cadiul de Awlona cade apărîndu-se; aproape toţi cei ce au scăpat cu fuga, necunoscînd locurile, sînt doborîţi; sînt capturate 40 de tunuri cu pulbere multă, ghiulele foarte multe, puşti, bombarde şi alte arme, precum şi alimente îndestulătoare pentru mai bine de trei ani. Fără nici o zăbavă, în dimineaţa zilei următoare, fără a trece prin Bucureşti, se

unius sagittae ictu ab arce distans festinat: duos terrae cumulos turris instar extruit: tormentorum 40 attractorum nonnulla disponit: ab utraque parte inclusos hostes vehementer oppugnat: in aliud arci propinquius multo templum migrans, sine intermissione laborem urget. Et quanquam Turcis, ut in extremis fieri solet, totis viribus defendentibus, multis clam per januam elabentibus, necessariis tamen subsidiis extraneis destitutis, atque ab utraque parte, tum machinarum globis, tum Saculorum aliorumque militum assultibus fatigatis, tertio obsidionis die VIII. Iduum Octobris post meridiem expugnat arcem, praesidia caedit. Ibi tum ipsa Ali Basscha captus in Transylvaniam deducitur; Cadi de Awolona tuendo se occumbit elapsi; fuga universi pene locorum ignari sternuntur; quadraginta tormenta cum abundanti pulvere, globis plurimis, sclopetis, bombardis, aliisque armis et plus quam triennio sufficientibus victualibus acquiruntur. Nec ulla intercedente mora sequenti die mane, praeterita Bukereste,

Dziurzowa [1] recta Dziurdzowam (duorum inde dierum, more cursorum properantibus itinere) festinatur: Ubi Sinan subito suorum cladem, vindicisque resciscens fervorem cum praecipuis comitibus, militibus, thesauro et munitione in reservatis ad hunc usum ponte atque navigiis Danubium trajiciebat. Restantem itaque hostium copiosam in ripa multitudinem opprimens Palatinus praeliando, urgendo, submergendo, tormentis sternendo, pene universam conficit. Quin pontem ad fluminis insulam directum, et inde ad Walachiam ripam, ut antea meminimus, extensum, quam poterat celerrime machinarum globis disjicit, disturbatque; naves item grandiores duas globis trajiciens, totidem aliis graviter concussis vix elabentibus, in fundum praecipitat.

Saeviente hoc Christianorum durante impetu, hostium im extremis haerebat fortuna, et ut residuorum postea quidam fatebantur, octodecim millium intercludebatur fatum; ut in exundante uno saltem fluminis sub civitatem

[1] Giurgiu.

grăbește de-a dreptul spre Giurgiu (cale de aici ca de două zile, pentru cei ce merg iute, după obiceiul ștafetelor). Aici Sinan care tocmai aflase despre dezastrul a lor săi și despre <avîntul> înfocat al răzbunătorului, trecea Dunărea cu cei mai buni soldați care-l întovărășiseră, cu tezaurul și muniția de război pe podul și vasele păstrate în acest scop. Domnul Mihai atacînd mulțimea mare a armatei dușmane rămasă pe mal, o lovește, o împinge, o îneacă, o așterne la pămînt cu tunurile și o nimicește aproape toată. Ba chiar desface în bucăți și distruge cît poate mai iute prin ghiulelele tunurilor podul îndreptat spre insula Dunării și de aci prelungit pînă la țărmul romînesc — cum am amintit mai sus; de asemenea, aruncă la fund două năvi mai mari, străpungîndu-le cu ghiulelele, în timp ce alte două abia mai scapă, dar grav avariate.

În urma acestui atac violent și crud al creștinilor soarta dușmanilor era ca și încheiată și, după aceea, unii dintre supraviețuitori mărturiseau că 18 000 își găsiră moartea aici. Așa că numai într-un singur braț mai adînc al fluviului, sub cetate, sau <cum s-ar zice> în <acea> strîmtoare, numărul celor înecați era așa de mare, încît umplînd lacul pînă sus,

profundiori brachio, vel ostio, suffocatorum copia ad summum usque explens lacum transeuntibus pontis instar inserviret. Ex quo longe lateque in ripa, insula, atque ponte pereuntium multitudo conjici aliquomodo poterit. Eodem praeterea die, quatuor tormentario pulvere Turcico pleni advecti currus, a suspicantibus stratagema, traiecti globis inflammatique in aërem displodebantur.

Deleta tum superstite hostium manu, contra arcem ex una parte Danubio, ex altera Naslu fluvio, ab incursionibus defensam, dicto die castra diriguntur sequenti vehementer oppugnatur machinarum globis, ut et tertio, Lunae die, ex ea praesertim, qua pons fluvii connectit ripas, parte concutitur, et continuato intrepide assaltu, quem Turcis pontem acrius tuentibus, ideoque duabus exoneratis machinis repulsis, ipse Wiherus iunior, relictis equis, cum suis animose urgebat, arx omnibus destituta suppetiis, quod Turcarum ex alterius ripae castris explosa tormenta, Deo protegente in sublimiorem aerem globos distorquentia, nihil auxilii praestarent expugnatur. Fugituri per pontem hostes partim se ipsos in aquas distorquent, partim Christianorum deturbantur telis, sternuntur item plures, et superstites aliquot centeni ad Charontis cymbam tandem etiam releganfur. Praeter sclopetas autem et alia leviora arma, reliquis omnibus trans flumen avectis, ad ripam vero tria tormenta, tribus singula equis tracta, ac ob insperatam nostrorum accelerationem relicta reperiuntur. Gregarius tamen miles exactis laboribus, ex minus profundis fluminum locis, perticis aliisque id genus instrumentis, pretiosas vestes multas et similia extrahit.

Sequenti Mercurii die, belli duces Bukeresten tam incolis, quam hostibus vacuam digressi, duas tantum easque immanes machinas propter repentinam fugam ab hoste abjectas capiunt, triduumque refectis viribus, ulterius octo milliaria ad Giergiez civitatem itidem desertam per Walachiae planiciem tendentes subsistunt.

Inde XI. Calend. Decemb. Transylvaniae Dux, multis ut hactenus, ita sub discessum usurpatis amicitiae indiciis Palatino valedi-

slujea de punte celor care treceau, de unde uşor se poate presupune mulţimea celor care au pierit în lung şi în lat, la mal, în insulă şi pe pod. Afară de acestea, în aceeaşi zi, au fost bombardate patru care pline cu pulbere turcească de tunuri aduse <acolo> şi bănuite a <sluji vreo> stratagemă ; acestea luînd foc, au fost aruncate în aer cu mari bubuituri.

După ce au fost nimicite şi puţinele rămăşiţe ale inamicilor, în aceeaşi zi oştile <creştinilor> se îndreaptă împotriva fortăreţei, apărată de incursiuni, dintr-o parte de Dunăre, de cealaltă parte de fluviul Naslu [1]; începînd cu ziua următoare, o bat straşnic cu tunurile, iar a treia zi, într-o luni, e lovită mai ales în acea parte unde podul uneşte malurile fluviului şi apoi continuînd vitejeşte asaltul podului, pe care turcii îl apărau cu înverşunare, <aceştia> pe dată sînt respinşi prin două salve de tunuri. Însuşi tînărul Wiher descălecînd împreună cu ai săi, şarja duşmanul cu bărbăţie. Fortăreaţa lipsită de orice ajutoare fu cucerită, căci tunurile din taberele turcilor de pe celălalt ţărm, prin ocrotirea lui dumnezeu, trăgeau ghiulele ce explodau în slăvile văzduhului, încît nu le aduceau lor nici un ajutor. Voind să fugă peste pod, duşmanii, parte se împing unii pe alţii în apă, parte sînt rostogoliţi de armele creştinilor, mulţi de asemenea sînt culcaţi la pămînt, iar cîteva sute ce mai rămăseseră sînt alungaţi şi ei, în sfîrşit, spre luntrea lui Charon. Însă afară de puşti şi de alte arme mai uşoare — căci toate celelalte le trecuseră <turcii> peste fluviu, nu au fost găsite la mal decît trei tunuri, trase fiecare de cîte trei cai şi părăsite de inamic, care nu se aştepta la o aşa mare grabă din partea creştinilor. Totuşi soldaţii de rînd, după săvîrşirea acţiunii, scoteau cu prăjinile şi cu alte instrumente de felul acesta, din locurile mai puţin adînci ale fluviului, multe haine scumpe şi alte lucruri asemănătoare.

A doua zi, miercuri, comandanţii războiului întorcîndu-se la Bucureştii goliţi şi de locuitori şi de duşmani, capturează două tunuri imense pe care duşmanul le lăsase din cauza fugii lui precipitate şi după ce îşi refac forţele, timp de trei zile, se îndreaptă mai departe cale de opt mile, la Gherghiţa, cetate de asemenea părăsită, din cîmpia Ţării Romîneşti, şi se opresc aici.

De aici, la 21 noiembrie, principele Transilvaniei luîndu-şi rămas bun de la domn cu

[1] Rîul Neajlov.

cens, Deoque de tot caesis, reliquis autem eiectis fugatisque hostibus cum eodem gratias agens, nec non necessaria ibidem praesidia relinquens, assumptis quinquaginta tum temporis aquisitis tormentis eximiis, quae ipse Palatinus, iam ante, pluribus vi hostilibus extorsis manibus contentus ultro concedebat, in Erdel, hoc est, Transylvaniam, sic et Ioannes Wiherus ad suos regrediuntur. Inter alia autem gravissima Walachiae inflicta damna, plus quam viginti Christianorum, eo quo ibidem grassabantur hostes tempore, undiquaque arreptorum millia in Turciam praemissa, luctuosissime deplorantur.

Palatinus, Duce Sigismundo digresso Targowisten decem milliaria distantem repetit, ubi hyemem ac magnam aestatis partem transigens, residuos misere dispersos incolas ex montium cavernis in terrae planitiem revocat; destructas passim casas et eversa possessionum loca restituit, et semina ad agriculturam, quantum fieri potest, subministrat; Penuariis enim omnibus direptis, frugibusque et vino ab hostibus maximum terrae partem pervagantibus, arreptis conculcatisque, victui sementique necessaria omnia, ex montanis locis et vicina Transylvania allata, caro admodum vendebantur pretio; ipsa quoque Moldavia suis exhausta bellis ne sibi quidem sufficiebat. Ad haec usitata in Turciam negotiatio propter paratissima pericula prorsus omittebatur. Ne vero milites absque exercitiis ocio torpescerent, non ita multo post, aliquot eorum millia Danubium transire, hostiumque moliri oppressiones permittit. Qui armis assueti, alacriter Pelvin
Pelvin [1] amplam civitatem invadunt eamque caesis plurimis incolis in cineres redigunt, nec non praecipui et ditissimi cuiusdam Michaëlis Oglu vel Oglan uxorem cum filiolo et filia Palatino offerunt: Quae humaniter servata et plus quam quingentis aureorum millibus redemta cum liberis marito restituebatur. Sed iam, deplorandane magis, an detestanda sit coeca perversaque hominum, genuinum suum Dominum, beneficium patriae patrem, defensorem fortem et felicem, quem contra apertis-

[1] Pelvin.

multe dovezi de prietenie folosite şi acum la despărţire, ca şi pînă acum şi aducînd împreună cu el mulţumiri lui dumnezeu pentru atîţia duşmani ucişi, iar cei rămaşi urmăriţi şi alungaţi şi mai lăsînd el acolo trupele de pază trebuitoare, a luat 50 de tunuri mari capturate atunci, pe care i le-a lăsat de bună voie însuşi domnul ce s-a mulţumit cu mai multe <tunuri> smulse cu forţa înainte din mîinile duşmane — se întoarce în Ardeal adică în Transilvania şi tot astfel <se reîntoarce> Ioan Wiher la ai săi. Însă, pe lîngă alte foarte grele pierderi pricinuite Ţării Romîneşti, mai se deplînge foarte jalnic şi <pierderea> celor peste 20 000 de creştini ridicaţi de duşmani de pretutindeni în timpul cînd îşi făceau prădăciunile acolo şi trimişi mai înainte în Turcia.

Voievodul <Mihai> după plecarea principelui Sigismund, se duse la Tîrgovişte la o depărtare de 10 mile, unde, petrecînd iarna şi o mare parte a verii, cheamă de prin peşterile munţilor <înapoi> pe cîmpia ţării pe locuitorii rămaşi <în ţară> jalnic risipiţi, reface colibele distruse în tot locul şi terenurile devastate ale moşiilor şi împarte seminţele necesare cultivării pămîntului, în măsura în care putea fi cultivat, căci toate grînarele fuseseră prădate, bucatele şi vinul ridicate şi risipite de duşmanii ce cutreerau cea mai mare parte a ţării, iar toate cele necesare hranei şi semănăturilor, aduse din locurile de munte şi din Transilvania vecină, se vindeau cu preţuri destul de scumpe. Şi chiar Moldova însăşi stoarsă de războaiele sale nu-şi acoperea nici chiar nevoile sale. Pe lîngă toate acestea, comerţul obişnuit cu Turcia fusese părăsit cu totul din cauza pericolelor mai ameninţătoare ca niciodată. Nu mult după aceea pentru ca soldaţii să nu se moleşească de odihnă prin lipsa de exerciţii, trimete cîteva mii dintre ei ca să treacă Dunărea şi să pornească la hîrţuirea duşmanilor. Ostaşii <trimeşi> avînd obişnuinţa armelor, aleargă cu însufleţire la atacul Pelvinului, oraş întins, îl prefac în cenuşă, ucid mulţime de locuitori şi aduc domnitorului pe soţia dimpreună cu feciorașul şi fiica unui oarecare Mihailoglu, om de seamă şi foarte bogat. Ţinută cu omenie şi răscumpărată împreună cu copiii, pe un preţ mai mare de 500 000 galbeni, a fost înapoiată soţului <său>. Acum însă sîntem la îndoială dacă este mai de plîns sau de blestemat nebunia oarbă şi perversă a oamenilor care, acasă <la ei> şi fără de nici un motiv, vînd turcilor pe domnul lor firesc, părintele binefăcător al patriei, apărătorul viteaz şi norocos pe care dumnezeu îl apărase cu îndurare, în atîtea rînduri împotriva puterii celei mai vădite a duşmanilor păgîni? Şi cu atît mai mult toţi oamenii cinstiţi sînt de

simam abjuratorum hostium vim Deus toties clementer defensum praestitit, domi absque ulla caussa Turcis prodentium stoliditas, ambigitur? Eoque magis optimo patriaeque amantissimo Duci, quod non minus a perfidorum domesticorum, sua beneficentia secundum Deum, tum viventium, tum honorum titulis fruentium, clandestinis et formidabilioribus, divinitus etiam praeservatur insidiis quam maxima irruentium hostium salutiferae cru-
An<no> 1595[1] cis defensus scuto, evadat pericula, a bonnis omnibus merito applauditur. Benignissima enim tutantis Dei favente misericordia,
Proditio eversa.[2] proditoria Cancellarii Kiessar, nominati, machinatione, et conflatis cum Turcis, in devotum pro patriae subditorumque salute, caput periculis, mirabiliter post S. Virginis assumtionis festum, anno 1595 detectis, sine mora, praesidia prope Danubium ad excipiendum ex improviso irruiturum hostem pluribus militibus firmat, patris, patriaeque proditorem cum filio digna perfidiae poena afficiens dissecare mandat, missoque ad dictae militiae praefectum nuncio, primarium quendam et seniorem consiliarium Demetrium, eiusdem facinoris complicem, fabrum et promotorem, ibidem vita privari praecipit.

In latissimis ultra Danubium campis Dobru-
Campi Dobrucenses[3] censi<bus> a Ponto Euxino versus Ungarium et a Danubio, Prowadiam Bulgariae civitatem usque sese extendentibus, Poloniae legatis atque mercatoribus Constantinopolim euntibus transitum praebentibus, sex vel plura in frequentibus at vilibus villis, Turcis permistorum Tatarorum millia fixas obtinent sedes : et ad quodvis Sultani Turcici mandatum tenentur esse parati; plerumque tamen cum Chamo sive Praecopensis Hordae Principe militatum praedatumve potius exeunt. Hisce Tataris juncta Turcarum tria millia, quatriduo post dissectum Demetrium trajiciunt Danubium; sed a Palatini exercitu cui e vestigio aliquot peditum millia, trecentique equites, ut paulo ante meminimus, subsidio mittebantur, propitio Numine, felici praelio sternuntur,

[1] Anul 1595.
[2] Trădarea descoperită.
[3] Cîmpiile Dobrogei.

partea acestui principe prea bun şi prea iubitor de patrie, cu cît el prin ajutorul chiar al cerului, nu a fost mai puţin salvat de cursele ascunse şi mai înfricoşate ale necredincioşilor lui slujitori de aproape, care trăiau ba din mila lui, după aceea a lui Dumnezeu, ba se bucurau de onoruri şi titluri — aşa a scăpat — apărat de scutul mîntuitoarei cruci, de cele mai mari primejdii din partea duşmanilor cotropitori.

Într-adevăr, descoperind, după sărbătoarea adormirii sfintei Fecioare, din anul 1595 <sic>, ca prin minune, prin mila binecuvîntată a prea puternicului dumnezeu, uneltirile trădătoare ale numitului logofăt Chisar, şi primejdiile puse la cale împreună cu turcii împotriva capului menit morţii pentru salvarea patriei şi a supuşilor săi, fără nici o zăbavă întăreşte cu foarte mulţi ostaşi oştile de pază de la Dunăre, pentru a întîmpina inamicul ce avea de gînd să năvălească pe neaşteptate, dă ordin să fie tăiat vînzătorul părintelui <patriei> şi al patriei, împreună cu fiul <său>, lovindu-l cu o osîndă vrednică de viclenia <sa> şi trimiţînd veste comandantului numitei armate, dă ordin să fie ucis tot acolo un dregător şi sfetnic mai bătrîn <numit> Dumitru[1], părtaş, făuritor şi promotor al acelei fărădelegi.

Dincolo de Dunăre, în cîmpiile foarte largi ale Dobrogei, ce se întind de la Marea Neagră pînă spre Ungaria şi de la Dunăre pînă la Provadia, cetate din Bulgaria, ce oferă loc de trecere solilor şi negustorilor Poloniei, cînd se duc la Constantinopol, îşi au sălaşuri statornice în sate dese însă sărace, peste 6 000 de tătari amestecaţi cu turci, care sînt ţinuţi a fi gata la orice poruncă a sultanului turc; totuşi, de cele mai multe ori, ies mai degrabă la oaste sau la pradă, cu hanul sau şeful hoardei de la Perecop.

Uniţi cu aceşti tătari, trei mii de turci trec Dunărea la patru zile după tăierea lui Dumitru, dar cu ajutorul lui dumnezeu sînt culcaţi la pămînt într-o luptă norocoasă, de armata Domnului căreia de îndată i-au trimis în ajutor, după cum am amintit mai sus, cîteva mii de pedestraşi şi trei sute de călăreţi şi li se iau şi toate tunurile împreună cu prăzile bogate, încît cei rămaşi în viaţă, învinşi şi risipiţi, se bucurau, în loc de pradă, de viaţa <lor> abia salvată.

[1] Se crede : Dumitru Dudescu, vezi mai sus, p. 28.

tormentaque omnia cum abundantibus spoliis eripiuntur, ut ficti[1], fusique superstites vitam praedae loco vix servatam gauderent. Iisdem diebus quatuor milliaribus inferius a dicto pugnae loco, tria alia Turcarum millia, unanimi cum praedictis, de obtinendo per proditionem Palatino, intuitu, flumine trajecto, Walachiam invadunt quidem, sed a congregatis subito terrae incolis, per finium custodes accitis, itidem recte excepti, iusteque sunt tractati, ut quanquam non sine Walachorum damno pluribus mactatis caeteri periculosam fugam armis anteferendam statuerent.

Cessantibus circa Danubium istiusmodi violentis incursionibus aliis novis, primaque specie minus fraudulentis perniciosisque visis, sicut mare continuis exagitatur procellis, impetitur Palatinus praesidiis. Turcarum Regis et Precopensis Hordae Principis nuncii cum literis ingentem gratiam, firmamque pacem, Juratoriis etiam adhibitis clausulis, offerentibus astute accedunt, fictisque sermonibus Tatarorum Ducem in Bessarabia sive Cili comitatu circa Kiliam et Bialogrodum civitates, inter Danubium ac Tyram sive Niestrum morantem, Sultani Osmanici clementiam, omniumque offensarum condonationem conciliaturum, multis perhibent.

Nova fraus damnosior[2]

Ipse quoque Zahn, Kerai Tatar Han in Turcarum Chronicis appellatus, plus fidei scelestis consiliis conciliandae gratia, per Moldawiae Palatinum Ieremiam latentis fraudis inscium eadem diligentius tractat, duosque illi primarios Tataros mittit obsides: Palatinus Michael nihil magis quam durabilem desiderans pacem, suos similiter ad Chamum sive Tauricae Chersonesi viciniaeque illius praesidem mittit nuncios, de dubiis propositae pacis conditionibus legitimo certoque modo acturos. Ille non modo priora repetere, sed et de conciliando Turcarum rege magnifica promissa pro innata genti levitate et versutia accumulare; graves, faciem si spectes, personas una cum praefatis Turcis pacem juratum literisque confirmatum mittere; exercitum exhaustae Walachiae maxime

[1] Corect: *victi*.
[2] Altă înşelăciune mai periculoasă.

În aceleaşi zile, alte trei mii de turci uniţi într-un gînd cu cei de mai înainte, ca să puie mîna pe domn prin vînzare, trecînd Dunărea cu patru mile mai jos de acel loc al luptei, năvălesc desigur în Ţara Romînească, dar sînt primiţi acolo cum trebuie de către locuitorii ţării chemaţi de păzitorii ţinuturilor de margine şi adunaţi de îndată şi sînt trataţi după dreptate, după ce au fost ucişi mulţi <dintre ei> fără pierderi pentru romîni, ceilalţi au socotit că o fugă periculoasă e preferată <unei lupte> cu armele.

Încetînd incursiunile violente de acest fel de-a lungul Dunării, domnul, întocmai ca marea care este tulburată de furtuni neîncetate, este prins în alte noi primejdii, ce par la prima vedere mai puţin înşelătoare şi mai puţin vătămătoare. Vin cu şiretenie soli ai sultanului turcilor şi ai hanului hoardei tătărăşti de la Perecop, cu scrisori oferind o imensă favoare, o pace trainică la care erau adăugate chiar clause de jurămînt şi cu multe vorbe prefăcute arată că hanul tătarilor locuind în Basarabia sau ţinutul Cili, împrejurul cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă, între Dunăre şi Tyras sau Nistru, va dobîndi îndurarea sultanului otoman şi iertarea tuturor ofenselor <săvîrşite de Mihai>.

Insuşi hanul[1], numit în cronicile turceşti Gherei han-tătar, pentru a cîştiga mai multă crezare pentru criminalele lui sfaturi, îşi duce tratativele foarte stăruitor prin mijlocirea lui Ieremia, domnul Moldovei, <ce era> neştiutor al vicleniei ascunse şi îi trimite chiar doi tătari fruntaşi, ca ostatici. Domnul Mihai nedorind nimic mai fierbinte decît o pace durabilă, trimite şi el de asemenea doi soli de ai săi la hanul, sau la şeful din locurile vecine cu el, din Chersonesul-Tauridei, ca să trateze în mod precis şi legitim despre condiţiile rămase nelămurite ale păcii propuse. <Hanul> nu repetă numai cele spuse mai înainte, dar, potrivit cu uşurătatea şi şiretenia înnăscute acestui neam, mai îngrămădea şi mărețe promisiuni cu privire la tratativele ce va duce cu sultanul turcilor; că va trimite ca soli persoane grave, dacă-i consideri după înfăţişare, care — împreună cu zişii turci, să rostească jurămîntul de pace şi s-o întărească prin scrisori; el îndemna pe Mihai să slobozească oastea, foarte păgubitoare pentru Ţara Romî-

[1] Zahn = han? sau ţar?

nocuum, et constitutis iam pactis prorsus inutilem dimittendum, quasi affictissimorum hominum emergente incremento multum delectaretur persuadere: et gratitudinis ergo, aliquot millenos aureos pro tantis in se susceptis negocii gravissimi laborib⟨us⟩ poscere. Quibus Palatinus, ac si res serio sincereque agatur ab adversariis, persuasus, et ab utriusque hostis nunciorum juramentis literisque de stabili pace porro continuanda, satis assecuratum se ratus, certam pecuniae summam Scytharum Principi, honorarii loco dandam constituit, militesque dimittit. Is prolixa hac dolosaque occupatus tractatione, et non tam pecuniae astuto aucupio acquirendae cupiditate adductus, quam militum in Podola, utraque Walachia viventium et Transylvaniae fines custodientium tacito perculsus metu, idoneum in Ungariam transeundi tempus sponte praetermittit, arreptaque non solutae praefixo in pactis termino pecuniae occasione, sine praecedente, rumore, cum universa Horda Walachiam, ipsum Palatinum Michaelem, militib⟨us⟩ astuto stratagemata privatum capturus, sibique apud regem paraturus gratiam invadit, planitiem circa Busovvam, Brahillovvam, Bukeresten, aliasque civitates, partim a Turcis intactas, partim non prorsus deletas obruit, celeritate oppressos incolas arripit, annuos proventus captat, igni pleraque loca mandat, ultra octiduum secure grassando adeo vastat, ut frequentes fertilissimae planitiae submontanique tractus, sicut in maiori Polonia et plerisque Germaniae provinciis villae, omnis generis frugum, vinique abundantia ditissimae, rarissimas interdum casas et destructa murata templa, pleraque ruinosa saltem loca, hortos, aedificiaque olim continentia, peregrinantibus non sine suspiriis, et ne idem aliis vicinis eveniat terris, concipientibus vctis, objiciant. Neque tamen ob icta pacis foedera tam securum, tam credulum reconciliatis hostibus Palatinum quisquam, ut disponendarum custodiarum solitam curam censuerit negligendam, arguat. Ducenti enim Cosaci cum suis primatibus Koscza, Chirecki, Siemanowsky et Bilecki etc. ad finium excubias servandas destinati, cum

nească sărăcită, și ajunsă cu totul inutilă o dată cu încheierea tratativelor, <vorbind> ca și cum s-ar fi bucurat mult de propășirea ce ar rezulta pentru locuitorii atît de greu loviți; <în sfîrșit>, el cerea cîteva mii de galbeni ca recunoștință pentru atîtea osteneli luate asupră-și în legătură cu niște negocieri așa de grele. În urma acestora, Mihai, încredințat <pe deplin> ca și cum lucrul s-ar trata serios și sincer de către adversari și socotindu-se îndestul de asigurat de jurămintele și scrisorile solilor celor doi dușmani cu privire la continuarea mai departe a unei păci trainice, hotărăște să i se dea în chip de răsplată principelui sciților ⟨tătarilor⟩ o anumită sumă de bani și slobozește oastea. <Hanul> ocupat de aceste lungi și viclene tratative, împins nu atît de lăcomia de a cîștiga bani prin șirete întorsături de cuvinte, cît cuprins de o frică nemărturisită din cauza oștilor care staționau în Podolia și în cele două țări romîne și păzeau hotarele Transilvaniei, lasă de la sine să treacă timpul potrivit trecerii sale în Ungaria și luînd ca prilej faptul că banii nu i-au fost dați înăuntrul timpului hotărît prin tratat, năvălește cu toată hoarda fără vreo somație prealabilă în Țara Romînească, avînd de gînd a-l prinde chiar pe domnitorul Mihai, lipsit de oaste, prin vicleana-i stratagemă și a-și cîștiga favoarea sultanului; prădează șesul din jurul Buzăului, Brăilei, Bucureștilor iar alte cetăți, parte <din ele> neatinse de turci, parte încă nu distruse cu totul, ia în captivitate pe locuitorii surprinși de <atîta> iuțeală, capturează veniturile anuale, dă foc celor mai multor locuri, timp de mai bine de opt zile pustiește țara prădînd-o nestingherit într-atîta încît așezările dese din cîmpia deosebit de mănoasă și de sub munte, foarte bogate în tot felul de roade și în vin, din belșug, asemenea satelor din Polonia Mare și din mai multe provincii ale Germaniei, înfățișează astăzi călătorilor care suspină și fac rugăciuni să nu se întîmple, la fel și altor țări vecine, cocioabe foarte rare, biserici de zid dărîmate și foarte multe locuri doar cu ruine, care odinioară aveau pe ele grădini și clădiri însemnate. Totuși să nu învinuiască cineva pe Mihai că <socotindu-se> asigurat de tratatele de pace încheiate sau încrezător în dușmanul împăcat, ar fi găsit de cuviință să se lase de grija <sa> obișnuită de a așeza străji de pază <la hotare>. Căci două sute de cazaci, împreună cu căpitanii lor Cocea, Kirecki, Siemannuscki și Bilecki, însărcinați cu paza la hotare, s-au socotit destul de bogați, cu mari lefuri primite de la domn și prăzile bogate ridicate de la dușman și folosesc această împrejurare atît de prielnică pentru ei și atît de dorită, însă

largis Domini salariis, et copiosis praedis hostibus ereptis, fatis sese ditatos statuerent, hac sibi tam commoda tamque optata, Walachis autem luctuosissima arrepta occasione aufugere posse sperantes, emanent plerique, vix quadraginta proditionis titulum poenasque detestantes redeunt. An ne heroëm nostrum tot praelia fortiter evincentem, tot vitae insidias prudenter evitantem, a binis sceleste simulatis amicis, Tataris atque Cosacis, simul et semel ita perfide deceptum, milite astute privatum, armisque patriae destinatis misere exutum, maioribus tum temporis inopinato minusque praeviso hoc suo suorumque periculo et Walachiae vastatione intricatum augustiis, quam maximis illis Sinan Basshae copiis fuisse territum? prudentum, ac humanorum casuum consciorum virorum diicursui juditioque aestimandum committitur. Quid iam faciat? quorsum se vertat? quomodo praecellentem copiis, versutia, celeritate reprimat hostem? quam miseris subditis superstitibus praestet defensionem? Nervi desunt, hostis urget, non cito contrahitur ad tantos vastatores coercendos sufficiens miles. Interim tota desolatur terra, ipse Dux aut capitur aut subditis amicisque privatus acerbissimam sibi restare vitam angitur.

Verum ut in extremis haerentibus suis misericors Deus comprimis succurrit : ita heroicus animus, in maximis constitutus augustiis, vires exerit ultimas : Praecipitata itaque mora collectis sex hominum millibus, tum divini auxilii spe, tum melioris caussae nixus solatio furentibus perjurorum Scytharum occurrit copiis. At quae illorum erat astutia et si procedens omni conatu capere palantes hostes, et adversum assequi institutum satageret : laterem tamen lavare videbatur. Quod ipsi vel confertim duorum, trium, pluriumve millium agmine vagarentur, vel pauciores a castris maiorive coetu non procul excurrerent, ideoque tutum semper receptum haberent. Quod igitur erat ultimum, universae Hordae, hostilive agmini sub Giergicz civitate decem Terviso vel Targowiste milliaribus occurrere, et audacter apertum committere praelium tentabat : Quod

nespus de jalnică pentru romîni, sperînd <că li se va ivi prilejul> să poată fugi, dezertează cei mai mulți și abia 40 se reîntorc avînd groază de numele și pedepsele de trădători.

Oare eroul nostru, care a cîștigat vitejește atîtea lupte, care a ocolit cu prudență atîtea curse îndreptate <împotriva> vieții, înșelat <acuma> cu atîta mișelie dintr-o singură dată de cei doi <pretinși> prieteni ce se prefăceau cu <atîta> nelegiuire — tătarii și cazacii — lipsit prin viclenie de oaste, dezarmat de armele hotărîte <pentru apărarea> patriei, încurcat în greutăți mai mari în urma acestui pericol pe atunci neașteptat și neprevăzut pentru sine și ai săi, și a devastării Țării Romînești, oare era el înspăimîntat de acele vestite, nespus de mari oști ale lui Sinan Pașa? Lăsăm acest lucru spre a fi socotit de judecata și dezbaterea unor bărbați înțelepți și cunoscători ai cumpenelor omenești. Ce să facă el <Mihai>. acum? Încotro să se întoarcă? Cum să respingă un dușman neîntrecut prin mulțimea oastei, viclenia și iuțeala sa? Ce apărare să aducă el nenorociților supuși care mai rămăseseră <în viață>? Banii [1] lipseau, dușmanii amenințau și nu se putea aduna repede o oaste îndestulătoare pentru a ține în frîu cotropitori atît de puternici. Între timp, țara toată e pustiită, însuși domnitorul său <stă> să fie prins, sau, lipsit de supuși și de prieteni, nu-i rămînea decît să ducă o viață prea amărîtă.

Însă, după cum mila lui dumnezeu vine în ajutorul celor care se află în marginea prăpastiei, tot așa sufletul eroic, aflat în cele mai mari strîmtori, își desfășoară ultimele <sale> forțe. Așadar, zorind fiecare clipă, adună șase mii de oameni și, sprijinit atît pe nădejdea în ajutorul lui dumnezeu, cît și pe mîngîierea unei cauze mai drepte, aleargă întru întîmpinarea oștirilor turbate ale sperjurilor sciți <=tătari>. Dar cît de mare era viclenia acestora <este că>, deși <Mihai> purcedea cu toată silința să-i prindă pe dușmani umblînd risipiți și să străduia să ajungă la o luptă din față, totuși părea ca și cum ar face o muncă zadarnică. Pentru că ei, fie că hoinăreau grămadă în ceată de două, trei sau mai multe mii, fie că se desprindeau în număr mai mic din tabere sau dintr-o ceată mai mare, ce nu era departe, astfel că, în felul acesta, întotdeauna aveau o retragere neprimejduită. Așadar a încercat

[1] Nervi (A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Lipsiae, 1901, p. 4—8, *nervus-belli* = *pecunia*).

Cham detrectans cum triginta plus minus hominum ex improviso circumventorum et arreptorum millibus ad desertos campos retrocedebat. Eum lente subsecuti supradicti Cosaci, in Poloniam per Soczawam Moldawiae civitatem nunc Palatini Ieremiae sedem, recta redire proponebant; sed barbara temeritate superbientes impediti, iussuque dicti Palatini in finitimam Cameneciae arcem satis munitam Chodschinum deducti, et postea emissi quidem, sed non dimissi, in tertium annum haerent, malumque consilium consultoribus pessimum, sera convicti experientia suffragantur: Quin Precopensium quoque Tatarorum Dux, nolens volens tacite illis ipsis assentiri Cosacis, in pari casu compellitur: qui finium circumcirca, ut supra meminimus, custoditorum dissimulato metu, cum Palatino perfidam tractans pro postulato honorario pacem, Regi Turcarum non Agriam tantum, sed et Viennam, auxiliantibus Scythis eodem anno debellare frustra praesumenti, subsidio venire neglexit: eaque de caussa gravissimam indignationem quali Palatinum eximere se posse jactitaverat, incurrit, ut publico etiam decreto a germano fratre, Galga denominato (sub Agria egregia

An <no> 1596[1] contra Christianos exercente latrocinia) ejiciendus vel capiendus, missis nunciis Poloniae Regis, tanquam futurus Vasallus, frustra imploraret, omni post habito stipendio, tutelam, et vix mediantibus decrepitae matris supplicibus multisque muneribus onustis lacrymis, et praecipuorum amicorum intercessionibus, in gratiam cum nova obligatione diligentissime promtissimeque ad omne mandatum contra quemvis hostem pugnatum se exiturum, reciperetur, praefatumque mandatum annullaretur.

Sed ut ad Palatinum nostrum convertatur stylus, is superato, auxiliante Deo, tam grandi tamque perfido dolo, nullis posthac istiusmodi hostium sive tractationibus sive, promissionibus, sive litteris juramentisve plenam adhibiturum se fidem conclusit, et illatae sibi suisque injuriae atque damni vindicandi caussa militibus aliquoties ad Turcas ultra Danubium excurrere concessit.

[1] Anul 1596.

ultima <scăpare>, care era de a eşi înaintea întregei hoarde şi armatei duşmane sub cetatea Gherghiţa, la 10 mile de Tervis sau Tîrgovişte şi de a da cu îndrăzneală o luptă deschisă. Hanul ferindu-se de aceasta, se retrase spre cîmpiile pustii, cu vreo 30 000 de oameni înconjuraţi pe neaşteptate şi atacaţi pe nepregătite. În urma lui veneau încet sus zişii cazaci, care îşi puseseră în gînd a se retrage de a dreptul în Polonia prin cetatea Suceava a Moldovii, acum reşedinţa voievodului Ieremia; însă semeţindu-se în barbarele lor cutezări, fură opriţi şi duşi din porunca numitului domnitor la Hotin, cetate destul de întărită la hotar, lîngă Cameniţa; şi după aceea eliberaţi desigur, însă nu concediaţi ei se află ţinuţi pe loc de trei ani acum, <cînd> convinşi printr-o experienţă <prea> tîrzie, recunosc că sfatul cel rău aduce cea mai multă stricăciune acelora care-l primesc. Ba şi hanul tătarilor din Perecop este silit într-un caz asemănător să aprobe vrînd nevrînd pe tăcute pe acei cazaci, pentru că, dintr-o teamă prefăcută, după cum am amintit mai sus, din cauza hotarelor apărate de jur împrejur, pe cînd trata pacea <aceea> înşelătoare cu domnul pentru răsplata cerută, nu s-a grăbit a veni în sprijinul sultanului turcilor care se încumetase zadarnic în acelaşi an să cucerească cu ajutorul sciţilor <=tătarilor> nu numai Agria, dar şi Viena. Din această cauză a stîrnit asupra sa o straşnică mînie ca aceea de care se lăuda că va scăpa pe domn—încît potrivit unei hotărîri oficiale dată chiar de fratele său bun, numit Galga, (săvîrşea la Agria tîlhării grozave împotriva creştinilor), el trebuia să fie sau alungat sau prins. În zadar hanul implora prin soli trimişi apărarea regelui Poloniei, legîndu-se a-i fi pe viitor vasal, lăsîndu-se de orice <altă> slujbă. Abia prin rugămintile şi lacrimile bătrînei sale mame, însoţite de daruri multe şi prin mijlocirea prietenilor celor mai de seamă a fost din nou primit în graţie şi se anulă mai sus-zisa hotărîre, cu noua îndatorire, că va ieşi la oaste cu cea mai mare rîvnă şi cea mai mare grabă pentru a lupta la orice poruncă a sultanului şi împotriva oricărui duşman.

Dar ca să îndreptăm condeiul spre <cele privind pe> voievodul nostru: acesta, după ce a scăpat cu ajutorul lui dumnezeu de o înşelăciune atît de mare şi atît de mîrşavă, se hotărî a nu mai da în viitor nici o crezare, nici tratativelor nici promisiunilor, scrisorilor şi jurămintelor unor astfel de duşmani şi a îngăduit în cîteva rînduri oştilor să treacă la turci, dincolo de Dunăre, pentru a răzbuna vătămările şi pagubele aduse lui şi poporului său.

Anno 1596 post S. Michäëlis festum iterum cum XII. millibus traiecto Danubio Palatinus Nicopolim, una cum magna munita et celebri arce evertendam proponens, XII. Calend<as> Novemb<ris> agreditur, trucidatis Turcis solo ferme aequat, propugnaculum sub arce diruit, arcemque ipsam iamiam oppugnaturus a Sanziaco vel loci Praefecto splendidis muneribus, vestibus nimirum sericis, auro intertextis, aliisque Zebellinis, decem item generosissimis equis Turcicis, cum nitidis ephippiis omnique apparatu argenteo missis, ut tolerabilibus initis conditionibus pacifice discedat, rogatur : neve Regem capta iam Agria viam versus Scopiam aut Sophiam, amplissimam, populosissimamque Macedoniae civitatem, quinque dierum itinere Nicopoli distantem, ad portam sive aulam Constantinopolim continuantem, tanta tamque publica ignominia afficiat, ac si ipse appropinquans adeo memorabile castrum non missis suppetiis servare neglexisset, monetur ; eximiae praeterea, voti compotem in hoc uno laboraturum Sanziacum, ut commendata hac Palatini discretione, mediantibus gravissimis intercessionibus, Sultanus ob enormia plurimaque perpetrata facinora iratus, non modi reconcilietur, sed et Palatinatus ipsi filiisque superstitib<us> firmissimis pactis atque decretis in futura tempora destinetur promissiones annectuntur. Palatinus, aut ut vulgo vocatur, Bahn Michaël, non tam honoraria, magnificaque respiciens promissa, quam munitae Regisque adventantis suppetiis sublevandae arcis firmitatem, nec non remotum transitus locum facili negotio intercludendum tacite perpendens : quasi oblatis Praefecti acquieturus conditionibus, stabilita transactione retro castra movet. Superato autem flumine die quodam mane, sex comitantib<us> amicis agmen praecedit ; sequuntur longo intervallo quinquaginta equites, et ipse demum, ut fit, exercitus. Ibi tum arrepti duo fugaces Turcae, quingentos socios villas illius districtus passim affligentes, multas comburentes, haud procul abesse coacti affirmant : iis heros sex stipatus amicis alacris occurrit, solus in eos irruens quatuordecim manu sua

Nicopolis[1]

[1] Nicopole.

În anul 1596, după sărbătoarea sf. Mihai, domnitorul propunîndu-şi iarăşi să treacă Dunărea cu 12 000 de ostaşi pentru a nimici Nicopolul împreună cu marea, puternica şi vestita sa fortăreață, atacă <oraşul> la 20 octombrie şi după ce taie pe turci, îl face una cu pămîntul, dărîmă întăritura de sub fortăreață, iar fortăreața însăşi era cît pe aci să o ia cu asalt, cînd e rugat de sangeac, adică de prefectul locului, trimețîndu-i strălucite daruri, haine desigur de mătase țesute cu aur şi altele <împodobite> cu blănuri de samur, de asemenea zece cai turceşti de cel mai bun soi, cu şei strălucitoare şi cu toată ferecătura de argint, ca să se retragă în pace după stabilirea unor condiții onorabile de pace. Îl face atent să nu facă o ocară atît de mare şi de publică sultanului, care, după luarea Agriei, îşi urmează drumul spre Poartă sau curtea Constantinopolului, pe la Scopia sau Sofia — oraş foarte întins şi foarte populat al Macedoniei, aflat la o depărtare de cinci zile de Nicopole, cum dacă el apropiindu-se de o cetate atît de vestită nu s-ar fi îngrijit să trimeată ajutoare pentru păstrarea ei. Pe lîngă acestea se mai adăugau promisiuni însemnate că dacă rugămintea <sa> va fi primită, sangeacul va lucra numai la aceasta şi fiind lăudată această discreție a domnitorului şi mulțumită unor mijlocitori cu mare greutate, sultanul, mîniat <acum> din cauza crimelor nemăsurate şi nenumărate înfăptuite, nu numai că s-ar îmblînzi, dar i s-ar şi asigura domnia pe viitor lui şi fiilor ce i-ar urma, prin cele mai tari legături şi tratate. Domnitorul, sau cum i se zice de popor „banul Mihai", luînd în seamă nu atît răsplățile şi mărețele făgăduieli, cît tăria cetății şi care trebuia să fie sprijinită de ajutoarele sultanului care se apropia ; şi mai socotind, pe tăcute, că locul de trecere e depărtat şi uşor poate fi tăiat, se prefăcu mulțumit de condițiile puse de sangeac, încheiă învoiala şi-şi trase îndărăt oastea. Însă, după ce trecu fluviul, într-o zi de dimineață, porneşte în fruntea oastei, însoțit de şase prieteni ; urmează la o mare distanță 50 călăreți, şi în sfîrşit, după cum se obişnueşte, oastea.

Tocmai atunci sînt prinşi acolo doi fugari turci, care, siliți mărturisesc că 500 de tovarăşi <de ai lor> jefuiesc satele acelui ținut, multora dîndu-le foc şi că nu sînt departe de aici. Împotriva acestora porneşte cu însuflețire eroul înconjurat de cei şase prieteni şi repezindu-se singur împotriva lor, culcă vitejeşte la pămînt cu mîna sa patrusprezece <din ei> ; ajutat apoi de ai săi, ucide pe mulți, pe ceilalți îi sileşte să o ia la fugă şi <apoi> întorcîndu-se la Tîrgovişte, stă liniştit pînă cînd <mulțumită faptului că> la Poartă se vînturau felu-

potenter sternit, a suis deinde adjutus multos interimit, reliquos aufugere cogit, et Targowisten reversus quiescit : donec variis ipsius caussa ventilatis in Porta consiliis, callideque subornatis et perniciose machinatis intercessionibus a Mehemete III. huius nominis, et XV. Domus Osmannicae Padischacho sive Regum Rege, Mahumetis Pseudoprophetae Sarracenici genuino successore, cum Tatarorum Hebraea stirpe oriundorum prosapia, ut alibi copiosius deducitur, progenies sit; falsissime credito, post Servatoris nostri Natalem

An <no> 1597[1] Anno 1597. vexillum redintegratae gratiae monumentum subiectionisque denuo promissae signum, per Zausium vel Portae commissarium mittitur, ac legitimis ceremoniis traditur. Quid enim Walachiae civitatibus et arcibus, sive palatiis potius, dirutis, quid oppidis, villisque fere omnibus toties vastatis et deletis, quid pluribus hominum abductis millibus, annuoque poenu dudum consumto, aliud ad reficiendos superstites incolas faciat? Qua ratione Turcarum, vix octo dierum itinere a Walachia per Sophiam urbem subinde in Ungariam turmatim. proficiscentium continuas evitet molitiones et irruptiones? haud reperit.

Quanquam interim constanti animo omnia consilia ad juvandum sacrum bellum clam quidem, at non sine Turcarum animadversione diligenter dirigat; Cumque Servii sive Sclavones, VI Idus Iulii missis clam nunciis citissimum Domini super Danubium transitum, nobis praesentibus, minus oportune implorarent; et decem millia variarum nationum in illis angulis haerentium, quasi proprio ausu, non tamen absque huius notitia et con-

Wasschicza[2] silio praeterlapso Mense Iunio munitam arcem Wasschiczam, et duorum inde dierum itinere, amplam civitatem Cladow inva-

Cladow[3] dentia, violenterque occupantia, nec defutura sese, nec sanguinem, vitamque ipsam profundere pro Christiani Palatini salute, ut saltem tristissimo, durissimae, barbarissimaeque servitutis excusso iugo, ad

[1] Anul 1597.
[2] Vasița.
[3] Cladova.

rite planuri cu privire la el și se pregăteau în taină cu mare meșteșug intervenții urzite cu destul de mare pericol, i se trimite din partea lui Mehmet al III-lea, cu acest nume, și al XV-lea padișah, sau cum s-ar zice sultanul sultanilor din casa osmanică, socotit în chip cu totul mincinos, ca adevăratul succesor al lui Mahomet, pseudo-profetul arab, în timp ce <de fapt> el este vlăstar de al tătarilor de obîrșie evreiască, așa precum se dovedește aiurea mai pe larg că îi este neamul, în anul 1597, <deci> după nașterea mîntuitorului nostru i se trimite printr-un ceauș sau comisar al Porții un steag, dovada bunăvoinții recîștigate, și semn al reînnoirii supunerii, care i se predă cu ceremoniile cuvenite. Căci ce alt putea face <Mihai> pentru întremarea locuitorilor ce mai rămăseseră, după ce orașele și cetățile sau mai degrabă palatele, fuseseră dărîmate, după ce tîrgurile și aproape toate satele fuseseră în atîtea rînduri devastate și distruse, după ce mai multe mii de oameni fuseseră duși <în captivitate> și după ce hrana <pentru tot> anul fusese încă de mult mîncată? În ce chip să pună țara la adăpost de neîncetatele năvăliri și devastări ale turcilor, care treceau în cete-cete prin orașul Sofia, cale numai de opt zile de Țara Romînească și apoi spre Ungaria. <El> nu află <mijloace> măcar că în acest timp, el își îndrepta stăruitor cu suflet nešovăitor, toate gîndurile întru sprijinirea războiului sfînt, în ascuns, negreșit, dar nu fără observarea lor din partea turcilor. Și cînd la 10 iulie, pe cînd eram noi înșine de față, sîrbii sau sclavonii, prin soli trimiși în ascuns, se rugau fierbinte în împrejurări mai puțin potrivite, ca domnul să treacă Dunărea în cea mai mare grabă <și cînd> 10 000 de oameni de diferite națiuni ce locuiau în acele colțuri <pierdute> și care chiar în luna iunie abia trecută năvăliseră, ca din pornirea lor, totuși nu fără știrea și sfatul domnitorului, asupra cetății întărite Vașița și asupra marelui oraș Cladova, cale de două zile de la cea dintîi și le ocupaseră cu forța; — făgăduiau credincios să nu se cruțe și să nu se dea în lături de a-și vărsa sîngele și a-și da chiar viața pentru mîntuirea domnului creștin, pentru ca, măcar scuturînd jugul atît de jalnic al celei mai aspre și barbare robii — să urmărească și să dobîndească și ei odată libertatea ce le fusese răpită; <el le> răspunde că trebuie să se țină seama de timpul <cel mai potrivit>, cînd ivindu-se un prilej mai prielnic aceste încercări periculoase să poată cu folos fi duse dintr-o dată și de o dată la înfăptuirea și la încheierea dorită. În acest scop adună o oaste numeroasă. În luna iulie, plătea fiecăruia din

ereptam libertatem aliquando anhelent, pertingantque, fideliter pollicerentur: temporis omnino habendam rationem respondet, donec commodiori oblata occasione periculosi isti conatus simul ac semel in actum et optatum eventum deduci cum fructu possent. In quem finem numerosum etiam colligens militem, Mense Iulio cuilibet lustratorum plus quam quindecim millium quinque taleros solvebat, et alia sex Silesiorum millia ex Transylvania expectabat. Ut enim huius Ducis Sigismundi, ita Invictissimi Imperatoris Rudolphi II subsidia et auxilia non desunt : Sicut praeter aliam Iunio mense transmissam commemorabilem summam, Idibus Iulii, Nobilis, strenuus, vitaeque militaris peritissimus Vir, D<omi>n<us> Henricus Lessota Siles<ius> ad solvenda quatuor millibus delectorum in praesentia equitum, singulis Mensibus, quam diu foret necessum, stipendia, Targowisten mittebatur.

Stipendiorum solutio Caesarea [1]

Sed et Sultan Mehemet perfidiae propriae optime sibi conscius, subito talia per exploratores aut latentes proditores, quod nulli Turcarum terram hanc tuto accedere liceat, advertens, blanditiis, donis et amplis promissionibus, eum potius in officio retinendum, quam interrupto Ungarico bello, cum sine eius praesentia stipendarii milites pugnatum exire recusent, et elapsis annis eximii militiae praefecti parum effecissent, armis cogendum consultius fore astute statuit. Ideoque Hali Masar Zaus, ut in Ungariam tum transeuntem comitetur generalem militiae praefectum Saterdzi Mehemet Basscham, eiusdem nomine petit, Tatarisque alia via, intacta Walachia istuc festinare serio a Sultano injunctum significat; quod ipse quoque Cham sive Scytharum Princeps familiarissime scriptis literis paulo post ratum facere nitebatur.

Palatinus militatum contra Christianos frustra invitatur [2]

XIII. Calend<as> Augusti alius Zaus et quidem vir egregius, literas a Sultano, multo quam ullae priores, clementioris argumenti, cum strictissimo gravissimoque juramento

[1] Plata lefurilor din partea împăratului.
[2] Mihai este invitat, dar în zadar, să lupte împotriva creştinilor.

cei 15 000 de străluciţi ostaşi [1] cîte 5 taleri şi aştepta din Transilvania alte şase mii de silezieni. Căci aşa cum nu-i lipsesc ajutoare băneşti şi ostăşeşti de la principele Sigismund <Báthory>, tot aşa <nu-i lipseau> nici de la neînvinsul împărat Rudolf al II-lea. Astfel, în afară de o însemnată sumă de bani trimeasă în luna iunie, pe la mijlocul lui iulie fu trimes la Tîrgovişte nobilul, valorosul şi prea iscusitul ostaş, domnul Henric Lassota silezianul, ca el însuşi să plătească în fiecare lună, cît timp va fi nevoie, lefurile celor deocamdată 4000 de călăreţi de elită.

Dar şi sultanul Mehmet <al III-lea> care-şi cunoştea prea bine propria-i perfidie, aflînd îndată de toate acestea prin spioni sau trădători ascunşi, căci nici unul dintre turci nu putea ajunge neprimejduit pe pămîntul Ţării Romîneşti, a socotit cu şireată pătrundere că este mai înţelept lucru a-l ţine mai degrabă în supunere prin linguşiri, daruri şi bogate promisiuni decît a-l constrînge cu armele, întrucît războiul din Ungaria fusese întrerupt, deoarece soldaţii lefegii refuzau să iasă la luptă dacă nu era el însuşi acolo şi în anii trecuţi comandanţi străluciţi în arta militară împliniseră puţin lucru. Deci ceauşul Hali Masar <vine şi> în numele sultanului îi cere <lui Mihai> să însoţească pe comandantul general de armată Satergi Mehmet paşa, care chiar atunci se afla în drum spre Ungaria şi îi dă de ştire că trebuie să facă joncţiune cu tătarii, potrivit unei porunci hotărîte a sultanului, se grăbească într-acolo pe alt drum, lăsînd neatinsă Ţara Romînească — ceea ce puţin după aceea însuşi hanul sau principele tătarilor [2] încercă să-l confirme prin scrisori scrise în chip foarte prietenesc.

La 20 iulie un alt ceauş şi chiar un deosebit de însemnat bărbat înfăţişează <lui Mihai> scrisori de la sultan cu un cuprins mult mai

[1] *Lustratorum* (A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, p. 394 ; *lustrator, qui lustrat exercitum* < — cavaleria>).
[2] Autorul numeşte pe tătari cînd „Tatari", cînd „Scythi".

Palatinatus Dn. Michaeli et filio Petro confirmatur[1]

Palatinatum Bahno Mihaëli filioque Petro decimum tertium aetatis annum tum agenti ad vitae tempora sine ullis impedimentis pro solitae pensionis annuae licet hactenus nunquam solutae medietate conferentes et confirmantes exhibet, equum item cum splendidissimo apparatu, frameam et bullawam, sive potestatis et militaris gubernationis signum solemni more offert. Postea per Moldawiam ad Kerai Tatar Han vel Precopensium Tatarorum Principem Herczy nomine transit, eique ut capitales, in defectu omnis alterius transactionis, lites cum fratre Fedeth successore regni, ab iis Galga ad Gallorum Delphini similitudinem nuncupato, cuius duos filios trucidari curaverat, motae, aperto Marte dirimantur, et victori cum tyrannico mandato, citissime in Ungariam intacta utraque Walachia festinandi, frameam bullawamque Principatus insignia tradantur, gravissime denunciat, quas personas et literas, in notum idioma etiam translatas, praesentes videre nos meminimus. Ad quorum Commissariorum solicitationes omnem collecti militis et hactenus retenti porroque modis omnibus retinendi caussam in Scythas, quibus luctuosissimo incolarum et subditorum abductorum damno, tuto posthac propter mutua insuper emergentia eorumdem dissidia, credere nec possit nec debeat, transfert, et excusari propterea excusatumque haberi se petit.

Qua ratione, magnanimus Palatinus ad Patriae guvernationem, Deo favente, sit evectus, quamque periculosis bellis eandem tum ab habitantibus, tum advolantibus turmatim saepius, imo pluribus irruentibus copiis Turcicis Tatareisque divina affulgente protectione et concurrentibus Christianorum suppetiis, in pristinam vindicare libertatem, proprium tot improbissimorum et abiuratorum hostium telis objiciens caput, et coeperit feliciter, et toties proditorie ac astutissime structis insidiis elusis, continuare fideliter pergat, succincto minusque elimato, at simplici fulto veritate comprehensa stylo, ut verissima sunt, ita pro eo, qui in optimo quoque desideratur et

binevoitor ca al oricăror alte scrisori dinainte, dăruind şi întărind domnia pe toată viaţa, cu cel mai straşnic şi mai tare jurămînt banului Mihai, cît şi fiului său Petru, care tocmai atunci împlinea vîrsta de 13 ani, fără niciun fel de piedică şi numai cu jumătate din tributul anual, măcar că niciodată pînă acum nu-l plătise şi de asemenea îi dă după datina consfinţită, calul <de domnie> prea strălucit împodobit, sabia şi buzduganul, semnul puterii şi al guvernării militare. După aceea <ceauşul> trece prin Moldova la Gherei hantătar sau principe al tătarilor din Perecop, pe nume Herczy şi aduce la cunoştinţă cu toată străşnicia, că certurile pe viaţă şi pe moarte cu fratele Fedeth, urmaşul tronului, numit de ei Galga — prin asemănare cu Delfinul francezilor — pe ai cărui doi fii <Gherei han> avusese grijă a-i omorî, în lipsa altei înţelegeri, să fie înlăturate, punîndu-li-se capăt printr-o luptă pe faţă şi învingătorului să i se dea sabia şi buzduganul, însemnele domniei, dar împreună şi cu porunca împărătească de a se grăbi imediat să treacă în Ungaria, lăsînd neatinse amîndouă ţările romîne. Ne aducem aminte că fiind înşine faţă, am văzut pe aceşti trimişi şi aceste scrisori tălmăcite într-o limbă cunoscută. La cererile acestor comisari că <Mihai> arunca toată pricina pentru care a adunat oaste şi o întreţine pînă acum şi o va întreţine în toate chipurile şi în viitor, asupra sciţilor <=tătarilor> în care, după jalnicele pagube pricinuite prin ducerea <în robie> a locuitorilor şi supuşilor, nu se poate şi nici nu trebuie, desigur, să se încreadă nici de acum înainte, din cauza neînţelegerilor care se mai iscă de o parte şi de alta între ei; pentru aceea roagă să-l ierte şi să fie socotit iertat în această privinţă.

Toate acestea <le-am arătat> pe scurt şi într-un stil mai puţin îngrijit, dar sprijinit pe cel mai curat adevăr, în ce chip a fost înălţat cu ajutorul lui dumnezeu mărinimosul domnitor la conducerea ţării; prin ce lupte periculoase a început izbînditor să o readucă la vechea ei libertate prin ocrotirea divină şi cu ajutorul concursului creştinilor, mîntuind-o de <duşmanii> dinăuntru, ba de mulţimile de turci şi de tătari zburînd încoace foarte adesea în cete, ba chiar ca oşti năvălitoare şi primejduindu-şi chiar capul său<expus> armelor duşmanilor blestemaţi şi păgîni; şi, scăpat de atîtea ori de cursele mişele întinse <împotrivă-i>, îşi urmează credincios <ţinta sa> mergînd tot înainte <pe acelaşi drum>.

Şi după cum acestea constituie adevărul cel mai adevărat, tot astfel, de dragul acestei sincerităţi care se caută în <tot> ce este mai bun şi în <tot> ce este mai de slăvit, ne rugăm ca <cele scrise> să fie primite cu bine şi să se

[1] Domnia se confirmă domnului Mihai şi fiului <său> Petru.

maxime praedicatur .candore, boni consuli, votum pro fausto sacri belli successu adiungi, Ion Michaëli Christiano Palatino faveri, et ulteriorem, ubi Deo juvante paulo post in illis limitibus caetera cum suis accipere circumstantiis licuerit, expectari contextum rogamus.

EPIGRAMMA
IN EIUSDEM PALATINI EFFIGIEM TERVISI AB AUTORE SCRIPTUM ET DEDICATUM:

Haec Ducis est facies: at quae viget ardua virtus
Pectore, quo fortis robore dextra valet,
Haud satis ingeniosa manus depinget Apellis;
Carmine vix justo doctus Apollo canet.
Iste caput Geticis opponit viribus; iste
Christigenae murus gentis et ultor adest.
Exiguus numero: sed dextra et pectore magnus,
Innumeros hostes morte fugaque domat.
Christe, tuum propter Nomen defende, rogamus.
A vi, fraude, armis, proditione Ducem.
A te sola salus: At liber ut omnia praestas;
Saepe tibi DOMINO caussa secunda placet.

ELEGIA
IN GENEROSAE INDOLIS D<OMI>N<I> D<OMI>N<I> PETRI PALATINIDIS MOLDAWIAE TRANSALPINAE NATALEM IPSO DIVORUM PETRI AC PAULI FESTO TARGOWISTAE ANNO M.D.XCVII. SCRIPTA ET EXHIBITA.

ANUUS assuetum quando Natalis honorem
Posceret, et promptas ad pia festa manus:
Flore caput viridi veteres ornare solebant,
Et dare thuricremis annua liba focis.
Suavisonis tenues mulcebant cantibus auras,
Fundebantque; suas ore favente preces:
Coepta juvarentur felicibus omnia fatis:
Et superum firma protegerentur ope.
Vana celebrabant devotae Numina gentes,
Dum fuit a vero mens aliena Deo.

adauge o rugăciune pentru izbînda fericită a războiului sfînt, să favorizeze pe domnul creştin Ioan Mihail şi să aştepte în curînd contextul următor, cînd va fi posibil prin ajutorul lui dumnezeu <şi> să afle şi alte evenimente, cu toate împrejurările lor.

EPIGRAMĂ
LA PORTRETUL ACELUIAŞI VOIEVOD SCRISĂ ŞI ÎNCHINATĂ DE AUTOR LA TÎRGOVIŞTE

Acesta este chipul domnului; dar cîtă mîndră virtute creşte în pieptul <său>, de ce putere e însufleţită dreapta lui cea vitează, n-ar fi în stare nici măcar penelul măiestrului Apeles să zugrăvească, abia învăţatul Apolo <ar putea> să le cînte în versuri potrivite.

Acesta <e cel ce> îşi pune capul în luptă cu puterile barbare; acesta este zidul creştinătăţii şi răzbunătorul ei. <Mic> dacă îl socoţi <după numărul ostaşilor>, dar mare la suflet şi prin tăria braţului, el supune duşmanii nenumăraţi la moarte şi la fugă.

O, Iisuse, te rugăm, apără pe acest conducător de oşti <luptînd> pentru numele tău, de silnicie, de înşelăciune, de armele <duşmane> de trădare.

De la tine este toată mîntuirea; şi aşa cum le ajuţi pe toate numai după voia ta, adesea; Doamne, uită-te cu drag la cauza izbînditoare.

ELEGIE
LA ANIVERSAREA NAŞTERII DOMNULUI DE BUN NEAM ŞI DE FIRE ALEASĂ DOMNUL PETRU, VLĂSTAR DOMNESC DIN DOMNUL ŢĂRII ROMÎNEŞTI, SCRISĂ ŞI ÎNFĂŢIŞATĂ CHIAR LA SĂRBĂTOAREA SFINŢILOR PETRU ŞI PAVEL, LA TÎRGOVIŞTE, ÎN ANUL 1597.

Cei vechi, cînd se sărbătorea ziua de naştere după cinstea cuvenită şi cu pregătiri ca pentru ceremonii religioase, obişnuiau să împodobească cu flori tinere capul şi să răspîndească libaţii anuale pe altarele unde arde tămîie şi făceau să răsune aerul uşor de cîntece suave, rosteau rugăciuni cu urare de fericire, ca să fie ocrotiţi de ajutorul statornic al zeilor, şi să se bucure de un sfîrşit bun toate cele începute.

Neamurile <păgîne> adorau cu evlavie zeităţi deşarte atîta timp cît mintea le-a fost străină de dumnezeul cel adevărat.

Quo magis, ut solitum renovas, gaudebis, honorem
Annua festa, dies dum genialis agit.
Qua prodire tibi sub coeli contigit auram.
Inque salutiferis sumere nomen aquis.
Qua sacer expansis famulus te fovit in ulnis,
Fatidico miscens vota precesque sono.
Salve, parve puer, felicibus edite stellis.
Egregia pollens indole cresce puer.
Nomine Petrus eris, constanti pectore Petrus :
Robore petra animi, robore petra manus.
At velut ad petram valido fundamine nixam.
Saeve procellosi volvitur unda maris ;
Sic animum, quanquam divino Numine fultum.
Fata fatigabunt inferiora, scias.
Ferrea, dante Deo, rumpuntur vincula Petro :
Aspera tu vinces fata, juvante Deo.
Ergo dies dum grata redit, quam laeta Diones.
Stellula purpureis reddidit orta comis ;
Non bove mactato Christum, non thure merove,
Sed pietate colas, sed sine labe fide.
Bos mortale notat corpus ; thus ardua cordis
Vota : sed in ipsa, gaudia, mente merum.
Ara tibi tenero sub pectore sacra paretur ;
Qua tua solemnis munera flamma cremet.
Ac ubi thura feres pingues facientia flammas ;
Inque pio fusum fulserit igne merum :
Poplite perge Deum curvato, animoque fideli
Ad pia sublata dona rogare manu.
Tutelaeque tuae vitae sortisque parentum.
Larga recordatus munera, gratus ades.
Ac inopes releva potuque ciboque : Redemtor
Facta SIBI, viva, talia voce refert.
Faustior utque dies Natalis saepe recurrat ;
Funde verecundo pectore et ore preces.
Ut patria augescas felix virtute, gerendis.
Rebus, ut et haeres Martia signa regas.
Hoc generose tibi Waltheri Musa precatur
Petre, det omni potens, qui regit astra Deus.

Cu atît mai mult te vei bucura să reînoieşti cinstirea obişnuită, cînd ziua naşterii aduce cu sine sărbătoarea anuală <a zilei> cînd ţi-a fost dat să apari la lumina cerului, în care ai primit numele în apele mîntuitoare <ale botezului>, în care sfîntul slujitor <al lui dumnezeu> te-a binecuvîntat în braţele sale deschise, unind în murmurul profetic rugăciuni cu urări de bine.

Să trăieşti, copil fraged, născut sub o stea fericită.

Să creşti mare, copile, bucurîndu-te de o fire aleasă. După nume vei fi Petru cu suflet statornic, Petru cu tăria de piatră a sufletului, cu tăria de piatră a braţului.

Dar să ştii, că, după cum asupra pietrei, prinsă de temelia puternică <a stîncii>, se rostogoleşte valul sălbatic al mării înfuriate, tot aşa sufletul tău, deşi întărit de puterea divină, va fi chinuit de destine rele. Prin voia lui dumnezeu au fost zdrobite lanţurile de fier ale lui Petru, <tot astfel> prin ajutorul lui dumnezeu vei învinge şi tu destinul cel aspru.

Aşa dar, cînd se reîntoarce ziua fericită pe care ţi-o aduce luceafărul dimineţii cu razele-i purpurii, tu să-l adori pe Christos nu prin sacrificiu de boi, nici de tămîie sau de vin, ci cu evlavie, cu credinţă curată. Boul înseamnă corpul muritor, tămîia, dorinţele înalte ale inimii, iar vinul, bucurii chiar în inimă. În tînăru-ţi piept să ţi se gătească altarul sfînt pe care flacăra sărbătorească să ardă darurile tale. Şi cînd vei aduce tămîie care să hrănească flacările şi cînd vinul turnat în focul cel sfînt va scăpăra <scînteí> — atunci cu genunchiul plecat, cu inima credincioasă, cu mîinile întinse spre sfintele daruri <cereşti>, roagă pe dumnezeu pentru apărarea vieţii şi a soartei tale, adu-ţi aminte de bogatele binefaceri ale părinţilor şi adu mulţumiri.

Şi nu uita să adăpi pe cei însetaţi, să hrăneşti pe cei flămînzi.

Mîntuitorul spune cu glas tare că însuşi lui i se aduc unele ca acestea. Revarsă rugăciuni cu suflet şi buze cucernice, ca aniversarea să-ţi revină de nenumărate ori, tot mai fericită ; ca să creşti fericit în virtutea părintească, spre a săvîrşi fapte mărețe ; <şi> moştenitor <al virtuţii părinteşti>, să comanzi în luptă armatele războinice. Acestea, nobile Petre, îţi urează muza lui Walther, să-ţi dea dumnezeu cel atotputernic, care stăpîneşte stelele <cerului>.

ХРОНИКА БАЛЬТАЗАРА ВАЛЬТЕРА О МИХАИЛЕ ХРАБРОМ В СРАВНЕНИИ С СОВРЕМЕННЫМИ РУМЫНСКИМИ ХРОНИКАМИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Б. Вальтер из Силезии сопровождал (в июне-июле 1597 года) Станислава Гольского в посольстве при дворе Михаила Храброго в Тырговиште. Посольство пыталось от имени Польши посредничать между Михаилом Храбрым и турками. С этой целью Б. Вальтер посетил (в ноябре 1597 года) высшие политические круги в Константинополе.

Хотя его дипломатическая миссия не удалась, все же ее положительным результатом было составление небольшой хроники об отважных и победоносных битвах Михаила Храброго с турецкими захватчиками. Эта хроника, озаглавленная Brevis et vera descriptio rerum ab... Michaele... Walachiae Palatino Gestarum передает события с 1592 до конца 1597 года и была напечатана в Герлице (Силезия) в 1599 году. Она имеет двойное значение: является историческим письменным памятником и базируется на хронике, написанной по румынски Теодосие Рудяну, логофетом (первым придворным боярином того времени).

Так как хроника Теодосию Рудяну утеряна, в настоящем исследовании автор ставит себе задачей разграничить личные сведения Вальтера от сведений румынской хроники. В труде дается критический анализ личных сведений Вальтера: автобиографических элементов, данных относительно выпуска в свет хроники, географических и военных сведений, толкования хроники Теодосие Рудяну и метода работы над ней, христианских идей, мнения об экономических причинах войны и идеи возрождения национальной свободы румынского народа. Остальные факты: бои Михаила с татарами и турками, попытки турок сговориться с Михаилом, прекращение военных действий — взяты Вальтером из хроники Валахии, являвшейся официальной господарской хроникой, прочитанной и одобренной самим Михаилом Храбрым.

Далее в исследовании указано, что официальной хроникой, написанной по румынски Теодосие Рудяну, были вдохновлены кроме Вальтера, и Петру Григорович Армянул (военный, служивший и дипломатом при дворе Михаила) и автор „Заметок", передавший их хронисту С. Самошкези.

Сам воевода Михаил использовал хронику в своем сообщении, написанном в 1600 году и отправленном тосканскому герцогу Касимо. Следовательно, между всеми этими четырьмя источниками существует родственная связь.

Сравнивая хронику Б. Вальтера о Михаиле Храбром с поэмами в стихах на греческом языке Ставриноса (1602) и Паламеда (1607), а также с „Историей Михаила воеводы, сына Петреску воеводы" (включенной в так называемую „кантакузинскую летопись"), автор приходит к заключению, что между этими произведениями не существует никакой

преемственной связи. „История Михаила воды, сына Петреску воды" — является хроникой, написанной в боярской среде, вскоре после смерти Михаила (8 августа 1601 года), но на основании современных ему заметок, которые велись параллельно с развитием событий. Из анализа внутреннего содержания хроники следует, что ее нельзя приписать боярам Бузешти.

К исследованию прилагается латинский текст хроники Б. Вальтера (издания 1599 года) и ее перевод на румынский язык. В новом переводе исправлены недостатки и упущения старого перевода Папиу Илариана, опубликованного в Сокровишнице исторических памятников, 1 (1862).

LA CHRONIQUE DE BALTASAR WALTHER SUR MICHEL LE BRAVE ET LES CHRONIQUES ROUMAINES CONTEMPORAINES

RÉSUMÉ

Balthasar Walther, originaire de Silésie, accompagna (en juin-juillet 1597) Stanislas Golski dans sa mission à la Cour de Michel le Brave, à Tîrgovişte. L'ambassadeur tentait, au nom de la Pologne, une médiation entre Michel le Brave et les Turcs, et c'est dans ce dessein que Walther visita également en novembre 1597, les milieux politiques dirigeants de Constantinople.

Si cette mission diplomatique n'aboutit point, elle nous valut du moins une brève chronique des combats victorieux de Michel le Brave contre l'envahisseur turc. La chronique de Walther, intitulée *Brevis et vera descriptio rerum ab...Michaele...Walachiae Palatino gestarum* et imprimée en 1599 à Goerlitz (Silésie), relate les événements de 1592 à la fin de l'année 1597. Elle offre un double intérêt, autant comme source historique, que du fait qu'elle s'inspire d'une chronique rédigée en roumain par Teodosie Rudeanu, qui remplissait à cette époque la charge de chancelier à la Cour du prince valaque.

La chronique de Teodosie Rudeanu ayant été perdue, l'auteur de l'étude que nous résumons ici s'est appliqué à faire le départ entre l'apport propre de Walther et les renseignements qu'il a puisés dans la chronique roumaine. Il soumet à cet effet à une analyse critique la contribution personnelle de Walther faite d'éléments autobiographiques, d'indications relatives aux circonstances qui entourèrent l'apparition de la chronique, de renseignements géographiques et militaires, de considérations sur la manière dont il tira parti de la chronique de Teodosie Rudeanu, de réflexions sur l'idée chrétienne, d'opinions sur les causes économiques de la guerre, ainsi que sur les aspirations du peuple roumain décidé à recouvrer son indépendance. Les autres événements rapportés par Walther, tels que les combats de Michel le Brave contre les Turcs et les Tatars, les efforts des Turcs pour traiter avec le voïvode valaque, la suspension des hosti-

lités, sont empruntés à la Chronique de la Valachie, revue et approuvée par Michel le Brave lui-même, ce qui lui confère le caractère d'une *chronique officielle du règne.*

L'auteur nous apprend en outre que la chronique officielle rédigée en roumain par Teodosie Rudeanu a inspiré — hormis Walther et Petru Grigorovici l'Arménien (un militaire de la Cour de Michel, qui l'a également utilisé comme diplomate), —l'auteur de certaines «Notes » confiées ensuite au chroniqueur St. Szamosközy.

Le voïvode Michel lui-même s'est servi de la Chronique de Rudeanu dans une relation qu'il adressa en 1600 à Cosimo, grand duc de Toscane. La parenté des quatre documents est donc manifeste.

Par ailleurs, de la comparaison de la chronique de Balthasar Walther avec les poèmes grecs de Stavrinos (1602) et de Palamède (1607) et avec *Istoria lui Mihai Vodă, fiul lui Petrașcu Vodă* (Histoire du voïvode Michel, fils de Petrașcu), insérée dans la chronique connue sous le nom de *Letopisețul cantacuzinesc,* l'auteur conclut à l'absence de tout rapport de filiation entre ces différents écrits. «L'Histoire du voïvode Michel, fils de Petrașcu», est une chronique *rédigée en un milieu seigneurial,* peu après la mort du voïvode (8 août 1601), d'après des notes prises au fur et à mesure des événements. L'analyse de cette chronique ne permet pas de l'attribuer aux boyards de la famille Buzescu.

L'étude est suivie du texte latin de la Chronique de Walther (édition de 1599) et de sa traduction en roumain. Cette nouvelle traduction redresse quelques erreurs et omissions de l'ancienne version due à Papiu Ilarian et publiée dans *Tezaur de monumente istorice* (Trésor des monuments historiques), I (1862).

MEŞTEŞUGURILE DIN MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

DE

ŞT. OLTEANU

Producţia meşteşugărească din epoca medievală constituie unul din cele mai importante aspecte ale modului de producţie feudal. Cunoaşterea societăţii feudale, a dezvoltării ei în diferite etape implică într-o bună măsură cercetarea temeinică a producţiei meşteşugarilor în formele sub care ea s-a manifestat la oraşe, în satele libere şi pe domeniul feudal.

Istoriografia de pînă la primul război mondial, a acordat o foarte mică atenţie problemei meşteşugurilor medievale în comparaţie cu preocupările de natură politică sau religioasă, unele din ele lipsite chiar de interes ştiinţific. Încercările unor istorici, aparţinînd acestei perioade, de a explica unele aspecte ale producţiei meşteşugăreşti, cum au fost de pildă „teoriile" asupra originii şi dezvoltării breslelor de meşteşugari [1], au constituit mai ales puncte de plecare pentru viitoarele cercetări.

Cu timpul, pe de o parte crescînd interesul pentru această problemă, iar pe de altă parte completîndu-se materialul documentar existent prin culegerea de noi documente, s-a trecut la alcătuirea unor lucrări cu caracter monografic. Astfel, în intervalul dintre primul şi al doilea război mondial, au fost consacrate cercetării meşteşugurilor medievale două lucrări de seamă, care sînt de altminteri şi singurele mai complete [2]. Una aparţine lui Nicolae Iorga. Apărută în 1927, „Istoria industriilor la Romîni" răspundea necesităţilor vremii, de strîngere laolaltă a materialului documentar existent, într-un chip cît mai complet cu putinţă, şi de clasificare a lui pe ramuri de meşteşuguri. Ea constituie astfel o adevărată mină de material documentar privitor la meşteşugurile din ţările romîne în evul mediu. Privită sub acest aspect, lucrarea reprezintă fără îndoială o realizare de

---

[1] M. Kogălniceanu, *Histoire de la Dacie des Valaques transdanubiens et de la Valachie*, vol. I, Berlin, 1854, p. 238; Episcopul Melhisedek, *Cronica Huşilor*, Buc., 1869, p. 268; A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, vol. IV, Iaşi, 1891, p. 159 şi urm.; ed. I. Vlădescu (III), vol. VII, p. 135, 136 etc.

[2] Avem în vedere Moldova şi Ţara Romînească.

seamă a istoriografiei de pînă atunci. Dar dacă principiul diviziunii sociale a muncii în cadrul meșteșugurilor constituie firul călăuzitor al lucrării, celelalte probleme deosebit de importante, pe care ne propunem să le prezentăm în lucrarea de față, probleme în legătură cu tehnologia, cu procurarea materiei prime, relațiile de producție meșteșugărești (contactul cu piața, organizarea producției, obligațiile meșteșugarilor, lupta de clasă etc.) și chiar organizarea meșteșugarilor sînt tratate în mod fugitiv, dîndu-se însă unele sugestii, uneori de un interes deosebit.

A doua lucrare apărută în intervalul de timp amintit, intitulată „Economia breslelor din Moldova", aparține lui Eugen Pavlescu. Folosindu-se de un bogat material documentar, publicat și în parte inedit, autorul studiază instituția breslelor moldovenești, de la apariția primelor asociații meșteșugărești semnalate de documente, stăruind îndeosebi asupra secolelor XVIII și XIX. Trebuie amintită poziția pe care o ia autorul împotriva teoriei „importului" organizațiilor de breaslă din apus sau răsărit — teorie susținută de istorici mai vechi — lucru care constituie o parte pozitivă a studiului; lucrarea nu e lipsită, însă, nici de unele explicații mai puțin valabile sau chiar greșite, în legătură mai ales cu începuturile de organizare a meșteșugarilor în asociații de forme variate.

După 23 August 1944, aplicarea învățăturii marxist-leniniste, singura cu adevărat științifică în domeniul istoriei, a făcut ca efortul cercetătorilor să se concentreze tot mai mult asupra studierii problemelor esențiale ale producției meșteșugărești, a căror cunoaștere se dovedește necesară înțelegerii fenomenelor atît de complexe ce caracterizează societatea feudală. Publicarea colecțiilor de documente medievale a creat condițiile necesare studierii meșteșugurilor din epoca feudală din Moldova și Țara Romînească. O lucrare generală de sinteză privind istoria meșteșugurilor nu poate apare însă dintr-o dată; ea trebuie să fie precedată de o serie de studii limitate în timp și spațiu.

În lucrarea de față ne propunem să tratăm problema meșteșugurilor din Moldova în secolul XVII. Justificarea alegerii acestui secol constă în relativa bogăție a izvoarelor de informare, în raport cu epocile anterioare, lucru care ne permite o mai lesnicioasă tratare a problemelor. Elucidarea unor fenomene din această epocă ne poate fi de folos apoi în cercetarea producției meșteșugărești din secolele anterioare, secole în care informațiile sînt extrem de rare.

Materialele de care ne-am folosit în întocmirea acestei lucrări sînt mai întîi actele emise de cancelaria domnească, precum și cele particulare ale căror originale se găsesc în fondurile diferitelor instituții [1]. Au fost cercetate cronicile epocii, relațiile diferiților călători ori misionari străini care au vizitat Moldova în secolul XVII, inscripțiile de pe pietrele de mormînt, de pe obiectele de metal sau lemn etc[2]. Un bogat material de informare l-au procurat rapoartele diplomatice, corespondența domnilor Moldovei cu diferite oficialități municipale din țările vecine, etc., cuprinse

[1] Cea mai mare parte dintre ele au fost transcrise, copiile fiind depuse în arhiva Institutului de istorie din București.

[2] Inscripțiile transcrise se găsesc de asemenea adunate la Institutul de istorie din București.

în diferite colecţii, ca, de pildă, „Hurmuzaki", „Documente româneşti din arhivele Bistriţei", „Acte şi fragmente" editate de N. Iorga etc. În sfîrşit o altă categorie de izvoare utilizate sînt izvoarele numismatice şi, mai ales, cele arheologice. Este ştiut faptul că arheologia medievală a fost cu totul neglijată pînă în timpul din urmă. Cercetările arheologice efectuate în ultima vreme pe şantierele medievale din diferite părţi ca de pildă la Suceava, Hlincea-Iaşi etc., au scos la iveală numeroase obiecte din metale diferite aparţinînd secolului XVII. Analizele de laborator (metalografică şi spectroscopică) a unor obiecte din fier, aramă sau argint au dus la importante observaţii cu privire la nivelul tehnicii prelucrării metalelor din secolul respectiv.

Din punct de vedere metodologic, am căutat să întocmim unele statistici care ne-au permis să urmărim dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti în diferite perioade ale secolului XVII. În acest mod s-au putut observa limpede deosebirile existente din acest punct de vedere între diferite etape din cursul secolului, lucru care a înlesnit compararea situaţiei de la începutul secolului XVII cu situaţia din a doua treime a secolului (în special sfîrşitul ei). Numai procedînd aşa, am putut constata o sensibilă înmulţire a menţiunilor documentare în a doua treime a secolului, cu privire la meşteşugari, desprinderea unor noi ramuri meşteşugăreşti din meşteşugul de bază, precum şi fenomene noi în legătură cu producţia meşteşugărească, fenomene care erau străine perioadei de început a sec. XVII[1]. Au fost studiate, în limita posibilităţilor de documentare, relaţiile cu ţările vecine (Transilvania, Rusia etc.). Acolo unde a fost cazul, s-a încercat o comparare a situaţiei din Moldova cu situaţia din Ţara Romînească, Transilvania, Rusia ori Bulgaria.

Îndeplinirea acestor sarcini a întîmpinat greutăţi numeroase; amintim în primul rînd natura materialelor documentare. Actele emise de cancelaria domnească, de pildă, în care meşteşugarilor li se indică doar profesia, sînt lipsite aproape total de informaţii suplimentare cu privire la activitatea lor meşteşugărească. Situaţia este mai dificilă cînd e vorba de producţia meşterilor de la sate. După cît se ştie satul şi locuitorii săi nu şi-au găsit locul în cronici, iar în alte categorii de izvoare ca, de pildă, în relaţiile unora dintre călătorii străini, aproape că nici nu este pomenit, activitatea lui economică nefiind menţionată. Slaba dezvoltare a arheologiei medievale, pe de altă parte nu ne dă posibilitatea prelucrării ştiinţifice pe un plan mai mare a materialelor arheologice descoperite în aşezările săteşti.

În al doilea rînd, inexistenţa unor dicţionare ale limbii slavone, care să răspundă cerinţelor actuale, a îngreuiat lămurirea unor termeni slavoni din documentele noastre. În cîteva cazuri, am încercat explicarea unora dintre ei prin analogia cu termeni similari, întîlniţi la popoarele vecine.

Cu toate greutăţile întîmpinate în efectuarea unei astfel de lucrări, am căutat totuşi să cuprindem pe cît posibil, toate aspectele esenţiale

---

[1] Menţionăm că această comparaţie a fost posibilă numai în ceea ce priveşte meşteşugurile orăşeneşti. Lipsa unui material documentar abundent ne-a împiedicat să efectuăm o astfel de comparaţie, atît pentru sat cît şi pentru domeniu.

ale problemei meşteşugurilor din Moldova în secolul XVII, puse în lumină de cercetarea materialelor de informare.

Pentru înlesnirea urmăririi expunerii, am împărţit lucrarea în trei părţi :

În prima parte se tratează tehnologia secolului XVII şi nivelul de dezvoltare al ei pe ramuri meşteşugăreşti, grupate după importanţa meşteşugului, în raport cu dezvoltarea forţelor de producţie (metalurgia, construcţiile — în piatră şi lemn — pielăritul, ţesătoria-postăvăritul şi prelucrarea ţesăturilor, meşteşugul alimentar, meşteşugurile de artă, alte meşteşuguri).

A doua parte tratează relaţiile de producţie meşteşugărească şi contactul cu piaţa (organizarea producţiei, desfacerea pe piaţă a produselor, raportul meşteşugarului faţă de obiectul produs, situaţia juridică şi obligaţiile meşteşugarilor, diferenţierea socială, lupta de clasă etc.).

A treia parte tratează despre organizarea în bresle a meşteşugarilor din Moldova.

Problemele în legătură cu producţia meşteşugărească de la oraşe, sate şi de pe domeniu au fost tratate comparativ în cadrul fiecărui capitol. În acest mod, deosebirile de dezvoltare între aceste trei feluri de aşezări ies mai limpede în evidenţă decît atunci cînd ele ar fi format capitole separate.

I. TEHNOLOGIA ŞI NIVELUL EI DE DEZVOLTARE

1. Metalurgia

Îndeletnicirea prelucrării metalelor — ca de altfel şi a celorlalte meşteşuguri — este cu mult mai veche decît menţionarea în primele izvoare scrise, care cuprind relatări despre această preocupare. Descoperirile arheologice de pe întreg cuprinsul patriei noastre atestă prelucrarea metalelor din cele mai vechi timpuri, în legătură cu necesităţile zilnice ale populaţiei. Metalurgiştii au fost, de altminteri, primii specialişti care s-au diferenţiat în sînul colectivităţii, o dată cu creşterea diviziunii sociale a muncii, metalurgia fiind considerată principala ramură de activitate meşteşugărească. Importanţa ce i se acordă îşi găseşte justificarea în faptul că ea stă la baza dezvoltării tuturor meşteşugurilor. În documente se întîlnesc o serie de menţiuni referitoare la diferiţi meşteşugari din domeniul metalurgiei ca, de pildă : fierari, potcovari, căldărari, armurieri etc., lucru care constituie mărturia existenţei unei industrii prelucrătoare pe teritoriul Moldovei, atît la oraşe cît şi la sate şi pe domeniile feudale.

Baza acestei industrii prelucrătoare o formează materia primă, adică fierul sau arama sub forma de lupe [1]. De aceea considerăm necesar să lămurim mai întîi chestiunea provenienţei materiei prime, cu alte cuvinte dacă materia primă provenea numai din import sau dacă exista în acelaşi timp şi o industrie extractivă locală.

Mărturii documentare atestă existenţa metalurgiei extractive în diferite regiuni din Moldova unde se practicase şi în secolele anterioare [2].

[1] Termenul de „lupă" e un termen tehnic ce desemnează bucata de fier sau aramă rezultată din operaţia de reducere a oxizilor din minereul respectiv.

[2] Şt. Olteanu, *Cu privire la istoria metalurgiei extractive din Moldova şi Ţara Romînească în secolele X—XVII* (în manuscris).

În săpăturile arheologice efectuate la curtea domnească şi la cetatea de scaun din Suceava s-au descoperit bucăţi de zgură de fier rezultate din operaţia de extragere a fierului din minereu cu ajutorul cuptorului de redus [1]. Minereul de fier era extras, se pare, din mina de la Iacobeni sau Pojorîta, localităţi din regiunea Cîmpulungului unde s-a constatat în urma cercetărilor mineralogice din secolul XIX [2], că există minereuri de fier (magnetită [3] şi limonită [4]) aramă, aur, argint etc. Minele de la Iacobeni sînt amintite cu ocazia trecerii satului sub administraţie austriacă în secolul XVIII, cînd se preia şi exploatarea minelor de acolo. Într-o plîngere a locuitorilor satului către organele administrative locale, se arată că nemţii de la baie, băieşii, le strică poienile [5]. Este de asemenea posibil ca minereul să fi fost extras din împrejurimile oraşului Baia unde exista o baie de fier, deoarece între anii 1657—1660 este menţionat aici un oarecare „Ionuţ de la baia de cher" care cumpără un ţigan al mănăstirii Moldoviţa, reţinut la şoltuzul din Baia [6]. O vale şi un drum al băieşilor sînt pomenite într-un document din 9 martie 1671 cu ocazia vînzării unui loc în marginea oraşului Suceava[7]. Drumul lega probabil locul de extracţie a minereului de fier cu centrul de prelucrare, în cazul nostru Suceava.

În munţii din regiunea Neamţului există de asemenea indicii despre o exploatare minieră. Misionarul catolic Bandini care a vizitat Moldova pe timpul lui Vasile Lupu, scria că în aceşti munţi se găsesc minereuri de aur, argint, cupru, fier şi plumb dar nu se exploatează din cauza tiraniei turceşti [8]. Afirmaţiile lui Bandini corespund realităţii deoarece în această regiune se găsesc o serie de localităţi bogate în minereuri ca, de pildă, Dealul Fierului, Broşteni, Holdiţa, Pîrîul Arămii, Pîrîul Ursului, Zgureni [9]. Extracţia şi reducerea minereului de fier din această regiune este documentată prin descoperirea unui cuptor de reducere a oxizilor din minereu

---

[1] *SCIV*, 1955, nr. 3—4, p. 760 (Raportul ştiinţific de săpături de la şantierul arheologic Suceava).

[2] P. Poni, *Fapte pentru a servi la descrierea mineralogică a Romîniei*, prelucrată de D. M. Cădere, Buc., 1925, I, p. 9 şi urm.; II, p. 21 şi urm.; K. Mihalic de Hodocin, *Descrierea sinoptică a mineralelor din munţii Moldovei*, în *Foiletonul Zimbrului*, Iaşi, 1855, nr. 19, mai 29.

[3] Oxid de fier magnetic (Fe_3O_4) cu un conţinut de 45—70% Fe, de culoare brun închisă cu proprietăţi magnetice.

[4] Oxid de fier $2\ F_2O_3 + 3\ H_2O$) conţinînd 27—35% Fe.

[5] T. Bălan, *Noi documente cîmpulungene*, p. 51.

[6] *Junimea literară*, IV (1907), p. 56—57. Pentru datare şi identificarea martorilor, vezi documentele din Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. III, partea 1, p. 22, 85, 186. Unele consideraţii asupra oraşului Baia ca centru minier, vezi E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Romîneşti*, în *Doc. priv. ist. Rom. Introducere*, vol. II, p. 462, 474—475; D. Ciurea, *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Seria a III-a, Iaşi, an. IV, 1955, nr. 3—4, p. 34.

[7] Arh. St. Suceava, Doc. nr. 5, pach. 339, p. 893.

[8] „Plurima inter hos montes auri, argenti, cupri, ferri et plumbi mineralia invenirentur, sed ob Turcicam tyrannidaem, venno de iis quiequam tentem audet" (*Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, în *Anal. Acad. Rom.*, XVI, 1895, p. 240).

[9] P. Poni, *op. cit.*, II, p. 21 şi urm.; în urma analizelor efectuate de specialişti la sfîrşitul secolului al XIX-lea, s-a constatat că minereul de la Broşteni şi Negrişoara conţine 82% oxid feric sau aproape 60% fier metalic de o calitate excepţională. (Legea minelor din 1899 în *Constituţionalul* din 27 ianuarie 1899).

datînd de la sfîrşitul secolului XVI şi începutul secolului următor [1]. Bucăţi de zgură de fier datînd din secolul XVII s-au descoperit şi în săpăturile arheologice efectuate la mănăstirea Hangu şi Buhalniţa [2]. Minereul era extras probabil din muntele Pîngărăciorul din apropiere de Buhalniţa, în care se găseşte fier de formaţia cea mai nouă [3].

Cei ce lucrau în mine, băieşii încep să fie menţionaţi în documente în a doua treime a secolului XVII. La 12 aprilie 1631 de pildă, este menţionat ca martor la o danie de vie în Deleni, (regiunea Bîrnovei), Petrea băiaşul [4]; la 8 august 1632 este pomenit în Dolheşti pe pîrăul Crasna, Toader băiaşul [5]. Satele Deleni şi Dolheşti sînt apropiate unul de altul; este posibil ca cei doi băieşi să fi lucrat în aceeaşi mină [6].

La sfîrşitul secolului XVII participă ca martor la vînzarea unei poieni în hotarul Grozeştilor pe pîrăul Dragova, Lupul băiaş [7]. Atît Grozeştii cît şi alte localităţi din apropiere ca, de exemplu, Calul, Iapa ori Cleja şi Parincea de lîngă Bacău, sînt cunoscute ca localităţi miniere bogate în magnetită de fier, sare, cărbune etc. [8]. Aşa dar băieşii apar menţionaţi în localităţi în susbsolul cărora există rezerve miniere diferite, încît îndeletnicirea lor în cadrul industriei miniere apare neîndoielnică..

Aşadar, din documentarea prezentată, reiese în mod limpede existenţa unor preocupări de exploatare minieră (fier, aramă) în secolul XVII pe teritoriul Moldovei.

Tehnica extragerii minereului de fier sau aramă nu este arătată în nici un izvor scris care să se refere la Moldova. Există însă informaţii cu privire la tehnica extragerii minereului de aramă în Ţara Romînească în timpul domniei lui Matei Basarab. Este de presupus că nivelul tehnic era acelaşi şi în Moldova. Procedeele extragerii minereului sînt cunoscute din relatările lui Paul de Alep, care, la jumătatea sec. XVII a însoţit pe patriarhul Macarie într-o călătorie în Rusia. Vizitînd renumita mină de la Baia de Aramă, Paul de Alep relatează că dislocarea păturilor de aramă, care se găsesc la adîncimi mari, se face prin tăiere, ziua şi noaptea la lumina torţelor. Uneori dislocarea se face cu ajutorul focului, care crapă bucăţile mari de minereu. De aci, sînt scoase la suprafaţă cu ajutorul unor roţi, puse în mişcare de forţa animală. Sînt apoi transportate la locul unde se găsesc cuptoarele de reducere a oxizilor [9].

---

[1] Această descoperire s-a făcut cu ocazia unor cercetări de suprafaţă efectuate pe teritoriul actualei comune Porceşti situată la cca 30 km. sud-est de satul Negoeşti (Neamţ) ai căror locuitori se ocupau în sec. XV cu comercializarea fierului pe piaţa internă (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 342—343; cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 96).

[2] Raportul ştiinţific de săpături arheologice de la Bicaz pe anii 1957—1958 (*ms.* la Institutul de arheologie din Bucureşti).

[3] K. Mihalic de Hodocin, *op. cit.*

[4] Arh. St. Buc., *m-rea Bîrnova*, XIV/1 orig. rom.

[5] Acad. R.P.R., CLVI/42, orig. slav; БЪꙗШꙋЛ în orig.

[6] Este posibil să se fi extras fier din masivul Bîrnovei; în acest caz s-ar explica problema originii minereului de fier redus în secolele anterioare pe teritoriul oraşului Iaşi.

[7] Acad. R.P.R., DCCXXXVI/155, orig. rom.

[8] P. Poni, *op. cit.*, partea 2, p. 21 şi următ.; K. Mihalic de Hodocin, *op. cit.*, p. 147.

[9] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Ţările Romîne*, Buc., 1900, p. 182—184.

Tehnica reducerii oxizilor de fier e cunoscută din descoperirile arheologice. Am văzut mai sus că, în diferite localităţi unde s-au efectuat săpături arheologice, s-au găsit în straturile de cultură din sec. XVII bucăţi de zgură de fier, rezultate din reducerea oxizilor cu ajutorul cuptorului. După datele obţinute pînă acum şi prin comparaţie cu cuptoarele descoperite în alte părţi [1], unele cuptoare de redus erau de dimensiuni mici, de formă circulară, cu diametrul de cel mult un metru. În partea laterală erau prevăzute cu o deschidere circulară, prin care se introducea pîlnia foalelor de mînă, cu ajutorul cărora se realiza temperatura de 900–1 000°, necesară reducerii. Minereul se introducea în cuptor în straturi care alternau cu mangalul (cărbunele de lemn) necesar arderii, după care cuptorul se închidea bine. După reducere, se deschidea partea superioară a cuptorului şi lupa metalică era scoasă; apoi se pregătea interiorul pentru o nouă operaţie, înlăturîndu-se sgura rezultată din reducere. Din relatările lui Paul de Alep, privitoare la Ţara Romînească, reiese că, în secolul XVII, operaţia de reducere se efectua cu ajutorul unor cuptoare-furnale mult mai evoluate din punct de vedere tehnic decît cele de tipul descris mai sus. Aşa, de pildă, el ne spune că minereul scos se transporta la casa de fusiune unde se aflau cinci-şase cuptoare-furnale, iar operaţia de reducere se repeta de mai multe ori, pînă ce lupa metalică elimina toate impurităţile. Alimentarea cuptorului cu aer, pentru realizarea temperaturii necesare, se făcea cu ajutorul unor foale mari, pe care autorul le numeşte „suflători", şi care erau acţionate de roţi hidraulice. În spatele fiecărui cuptor se afla cîte o pereche de astfel de „suflători" [2]. Sistemul utilizării forţei hidraulice pentru asemenea scopuri nu era străin nici moldovenilor. El era folosit la Baia încă din secolul XV, cînd sînt menţionate mori de sfărîmat minerale, aşa-zisele „stupa" [3].

Este posibil ca, şi în Moldova lui Vasile Lupu, domnia să fi utilizat mijloace mai evoluate de reducere a oxizilor. Menţionarea în documente a băieşilor, începînd cu a doua treime a secolului XVII, după cum am văzut mai sus, se pare că este în legătură tocmai cu o astfel de întreprindere organizată de domnie, iar termenul de băiaş este foarte posibil să se refere la o specializare a muncii, respectiv la extracţie. Ar fi vorba prin urmare de o separare a celor două operaţiuni : extracţia şi reducerea. Alta era situaţia acolo unde exploatarea minereurilor nu era organizată de domnie, ci se făcea de către săteni în funcţie de nevoile lor, ca în cazul locuitorilor din Negoeşti [4]. Pe lîngă faptul că mijlocul folosit, respectiv cuptorul de redus, era mai rudimentar şi cu un randament mai scăzut, cele două operaţiuni, extragerea şi reducerea, erau inseparabile;

---

[1] E vorba de analogia cu cuptoarele descoperite în Rusia veche (B. Rîbakov, Ремесло дреьией Руси, Moscova, 1948, cap. VII, p. 544–547).

[2] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 183.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 228.

[4] Vezi nota 1 de la p. 106. În Bulgaria secolelor XVI–XVIII exista o exploatare privată a minelor, aparţinînd fie proprietarilor industriali, fie asociaţiilor de mineri. După caracterul muncii lor, se disting două categorii de proprietari : „varki" denumiţi şi rentieri şi „vatruzi", proprietari ai furnalelor de redus oxizii. Ei suportau în schimb un sever control din partea autorităţilor fiscale (B. Nicolaev, Характерт на мининте пред пътя и режитът рудорския труд в нашата земи пред XV, XVII, XVIII b. Sofia, 1954, p. 203).

ba uneori e posibil ca atît extragerea și reducerea cît și prelucrarea să fi fost cumulate de către unii dintre faurii satelor.

Avem de-a face așadar cu două moduri de exploatare minieră: unul care continuă o practică mai veche [1], folosind mijloace mai puțin evoluate, în funcție de necesitățile strict locale și în care diviziunea muncii este puțin accentuată; celălalt, caracterizat prin mijloace mai evoluate din punct de vedere tehnic (utilizarea energiei hidraulice) diviziunea muncii fiind mai accentuată, se datorește în bună parte intervenției domniei, mai cu seamă în a doua treime a secolului XVII.

În legătură cu regimul muncii în mină, cu remunerația lucrătorilor, în cazul exploatării de către domnie, nu avem pentru Moldova nici un fel de informație. Se pare că, cel puțin în cazul băeșilor menționați, e vorba de mîna de lucru calificată, deoarece ei sînt oameni liberi, beneficiind, probabil, de unele privilegii, cum se întîlnește în Țara Romînească pe timpul lui Matei Basarab, cînd domnul scutește pe toți băiașii de la Baia de Aramă de vama arămii precum și de vama bucatelor pe care ei le vor aduce de peste Dunăre sau de peste munte [2], sau cum se întîlnește în Banat la începutul sec. XVIII, unde minerii din localitățile Simon și Iuda erau scutiți de robot [3].

Dar problema procurării materiei prime necesare industriei prelucrătoare nu se încheie aci. Localitățile de unde se extrăgea minereul erau puține, iar cantitățile de minereu insuficiente. În afară de aceasta procentul de cca. 30—40% fier aflat în bucățile de zgură rezultate din reducerea oxizilor arată că se foloseau metode neeconomice, cu un randament scăzut în raport cu mijloacele moderne [4]. Toate acestea făceau ca materia primă să fie neîndestulătoare, față de cerințele de obiecte de fier, cerințe care creșteau de la an la an. De aceea, s-a căutat să se suplinească această insuficiență a materiei prime prin cumpărarea fierului de pe piața tîrgurilor și a orașelor. Fenomenul este destul de evident la mănăstirea Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei, unde se menționează într-o condică de la mijlocul secolului XVIII, cheltuiala făcută în cîteva rînduri pentru cumpărarea mai multor lucruri, printre care și „hier" necesar nevoilor mănăstirii [5]. Pe piață, fierul era adus spre vînzare fie de către oamenii care-l extrăgeau și-l reduceau [6], fie de către negustori din orașele transilvănene, cum e de pildă cazul unor negustori din Bistrița care aduceau, la începutul secolului XVII, fier spre vînzare la Suceava [7].

---

[1] E vorba de cuptorul de redus minereul de fier descoperit în săpăturile arheologice de la Hlincea (Iași), datînd din sec. XIII—XIV.

[2] Acad. R.P.R., XLIII/67, orig. rom.; în Transilvania turnătorii de cositor din Brașov obțin în 1580 din partea obștii sașilor un privilegiu, în legătură cu vinderea produselor lor (Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. XVI*, Buc., 1956, p. 175).

[3] V. Birou, *Exploatarea minieră în munții Cărășani în sec. XVIII*, în *Studii și articole de istorie*, II (1957), p. 175.

[4] Acest fapt s-a constatat în urma analizelor metalografice ale bucăților de zgură de fier, efectuate la Institutul de cercetări miniere din București.

[5] I. Bogdan, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742* (B. C. Ist., 1915, p. 237—239).

[6] O situație asemănătoare se întîlnește în Rusia veche (vz. Rîbakov, *op. cit.*, cap. VIII, p. 595), în Țara Romînească și în Transilvania.

[7] *Hurmuzaki*, vol. XV, partea 2, p. 186.

În timpul domniei lui Vasile Lupu, se observă o creştere bruscă a cerinţelor în ce priveşte fierul pe care domnia caută să le rezolve prin numeroase cereri adresate oraşelor din Transilvania, în special Bistriţei. Chiar în primul an de domnie, la 23 septembrie 1634, Teodor logofăt scria din Iaşi bistriţenilor cerîndu-le în numele lui Vasile Vodă „fierăstraie cu cari să tae arborii, o roată" şi „fier, cuie şi altele ca acestea pentru biserica ce ne-am pus în gînd a o ridica acum" [1]. În 1637 se trimeteau oameni la Bistriţa să cumpere fier [2], iar în <1641—9> Lupul Stroescul cerea birăului Bistriţei să-i se dea pentru nişte vin „vreo două trei plase de hier" [3]. Există apoi numeroase cereri pentru cuie şi laţuri de şindrilă, necesare lucrărilor de refacere a zidurilor cetăţii Suceava [4]. Toate acestea împreună cu monumentele păstrate constituie mărturia unei activităţi constructive intense în a doua treime a secolului XVII, activitate care a dus la o sporire a nevoilor de fier.

Ajungînd la capătul discuţiilor cu privire la problema asigurării bazei necesare industriei prelucrătoare şi, în urma constatărilor făcute pînă aci, considerăm necesar să analizăm mai întîi nivelul de dezvoltare a tehnicii prelucrării metalelor şi apoi multiplele ramuri meşteşugăreşti din cadrul metalurgiei prelucrătoare de la oraşe, de pe domeniu şi de la sate.

★

În privinţa tehnicii fierăritului la oraşe, izvoarele documentare nu ne-au lăsat nici o mărturie. Datorită însă materialului arheologic descoperit în săpăturile efectuate, putem reconstitui cu aproximaţie inventarul atelierelor de fierărie. Au fost găsite : nicovala, cleştele de fierărie, ciocanul de diferite mărimi, dalta, pila de oţel etc. S-au găsit şi numeroase deşeuri provenite din prelucrarea metalelor. Dintre obiecte notăm : unelte din inventarul agricol (brăzdare de plug, cuţite de plug, otice[5], coase, seceri, hîrleţe, săpăligi), obiecte de uz comun (lacăte, chei, ferecături pentru care, cue, catarămi, inele metalice, belciuge, gratii pentru ferestre, cîntare, greutăţi, cuţite), obiecte şi unelte de uz meşteşugăresc (tesle, sfredele, mistrii, scoabe, cleşti de cismărie, foarfeci etc.), armament (topoare de luptă, suliţe, săgeţi, bolţi de arbaletă, solzi pentru zale), piese de harnaşament (pinteni, rozete, scări de şea, potcoave, inele, zăbale etc.) [6].

Nivelul tehnic din cadrul prelucrării metalelor s-a putut constata datorită analizelor chimice şi metalografice a unor obiecte din fier sau aramă care apar foarte frecvent în săpături. S-a constatat, de pildă, că în această epocă se realizau temperaturi de peste 1 000°, lucru ce permitea sudarea metalelor [7]. Încep chiar să se realizeze temperaturi care se apropie

---

[1] N. Iorga, *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, partea 1, p. XCV.
[2] *Ibidem*, p. 23, doc. nr. XXIX.
[3] *Ibidem*, partea 2, p. 7, doc. nr. CLXX ; termenul de „plasă de hier" are aici accepţiunea de unitate de măsură.
[4] *Ibidem*, partea 1, p. XCVI ; p. 11—12, 69 ; *Hurmuzaki*, vol. XV, nr. 1197, 1202.
[5] Unealtă de curăţat brăzdarul de plug.
[6] Planşele I—VI.
[7] Unul din cîrligele analizate e făcut din fier sudat, avînd structura formată din grăunţi de ferită cu incluziuni de zgură.

de temperatura de topire a fierului, în jur deci de 1 500°[1]. Unele obiecte sînt turnate în forme, ceea ce denotă o producție în serie, indiciul unei producții pentru piață [2]. Generalizarea obținerii și folosirii oțelului completează tabloul indicilor de tehnicitate ai vremii. Este vorba de realizarea unei proporții de pînă la 1,7% carbon în pasta metalică [3], lucru care cerea din partea meșterilor cunoștințe ridicate. Pe de altă parte, cercetarea structurii unei lame de cuțit (din exemplarele foarte des întîlnite în săpături) aduce date interesante. S-a constatat că la fabricarea ei se folosea tratamentul termochimic de cementare [4]. Prezența diferitelor zone de cementare în secțiune arată că meșterul aplica în mod mai rudimentar o metodă asemănătoare celei prin care se fabricau în evul mediu săbiile de Damasc. Toate aceste lucruri arată că la orașe existau meșteri iscusiți, cu preocupări serioase în domeniul metalurgiei prelucrătoare. Această situație a avut o însemnătate hotărîtoare în perfecționarea uneltelor de muncă [5]. Ea a dus la adîncirea procesului de specializare a meșteșugurilor din cadrul industriei prelucrătoare.

Privită global, industria prelucrătoare nu este altceva decît totalitatea ramurilor de activitate meșteșugărească ce prelucrează metalele; studiul ei înseamnă, așadar, cercetarea tuturor acestor meșteșuguri devenite independente ca preocupări și care reflectă în fond nivelul atins de diviziunea socială a muncii. Este vorba de gradul de diferențiere și specializare a meșteșugurilor ceea ce constituie „baza economiei de mărfuri" [6]. Am văzut mai sus, cum, în cadrul industriei extractive, se întîlnesc o serie de operațiuni, care nu totdeauna rămîn inseparabile; ci ele încep să se separe devenind tot mai mult operațiuni distincte, efectuate de meșteri diferiți [7]. În industria prelucrătoare această subdividere a operațiunilor e mult mai accentuată, mai evidentă. Materialul de informare din secolul XVII ne permite să întocmim o listă întreagă de meșteșuguri din domeniul metalurgiei, care tind să se separe tot mai mult ca sferă de preocupare. Lista va fi mai bogată dacă ea se va referi la orașe și mai săracă dacă se va referi la domenii sau la sate. Aceasta va fi, de altfel, și ordinea prezentării meșteșugurilor în rîndurile de mai jos.

---

[1] S-a observat în structura unor cuie că, printre incluziunile de zgură, sînt și bobițe de fier topit; se realizase, prin urmare, temperatura necesară topirii fierului.

[2] Menționăm că s-au găsit în săpăturile efectuate la Suceava două linguri mari de fier pentru turnat; una de formă circulară, alta pătrată. Analiza spectrală a reziduurilor păstrate a precizat că ele conțin 60% cupru, de unde presupunerea că lingurile au servit la turnarea aramei în forme.

[3] Se știe că oțelul nu este altceva decît o varietate a fierului. El se obține prin absorbția în pasta metalică a fierului a unui procent de carbon. Înmagazinînd o proporție de 1,7% carbon, se obține un oțel cu calități deosebite: flexibilitate, tărie, ușoară sudabilitate.

[4] Cementarea este operația de obținere a oțelului prin mijloace termochimice (diferite substanțe chimice, aplicate pe lama metalică fierbinte).

[5] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, p. 60.

[6] V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, vol. 3, Buc., Ed. P.M.R., 1951, p. 19.

[7] Astfel de operațiuni sînt: extragerea minereului din mină, spălarea lui, reducerea oxizilor. În ceea ce privește operațiile de extragere și reducere, cel puțin în cazul exploatării organizată de domnie (se pare că și pe unele domenii feudale) acestea sînt separate.

★

Ca rezultat al diviziunii sociale a muncii, oraşele au cunoscut o intensă activitate meşteşugărească la baza căreia a stat metalurgia. Prelucrarea metalelor se făcea în ateliere de fierărie de către meşteri fierari cu o milenară tradiţie. Iniţial meşteşugul fierăritului sau făurăritul a avut o bază foarte largă, înmănunchind multiple operaţii, de la extragere şi pînă la forjarea metalului. Cu timpul, dezvoltarea forţelor de producţie a determinat apariţia în cadrul fierăritului a numeroase specializări cu sfere de activitate tot mai restrînse, lucru care a dus la o evidentă împuţinare a folosirii termenului de fierar la oraşe. În tot cursul secolului XVII, în materialul documentar cercetat, n-au fost întîlnite decît două menţiuni referitoare la fierarii oraşelor moldoveneşti [1]. Una datează din 8 martie 1625 şi aminteşte de Sima „hierar" din Suceava [2], iar cealaltă menţiune se referă la un oarecare Dima „herar" din Galaţi, trecut într-un catastih de dajdie al oraşului, din 1683 cu un ughi şi 4 potronici [3]. Cele mai numeroase menţiuni se raportează la meşterii *potcovari*. În special în Iaşi, cel mai puternic centru meşteşugăresc şi comercial din această vreme din Moldova, potcovarii sînt foarte numeroşi. Cunoaştem cca 18 unităţi de producţie separate, menţionate în acte care satisfăceau prin activitatea ce se desfăşura în cadrul lor nevoile specifice atît oraşelor cît şi ale satelor din împrejurime. Trei dintre ele sînt menţionate pînă către 1630. Între 1630 şi 1660 sînt menţionate 11 potcovării, iar restul, după această dată. Din această situaţie reiese înmulţirea relativ bruscă a menţiunilor documentare despre meşterii potcovari în a doua treime a sec. XVII [4]. Indicaţiile cuprinse în documente ne oferă posibilitatea să urmărim diferite aspecte legate de meşteşugul potcovăritului. Aşa, de pildă, s-a observat că potcovarii se stabilesc pe uliţe diferite. În Iaşi se întîlneşte la 2 august 1616 un „Ionaşco sucevean potcovar", care participă împreună cu alţi meşteşugari şi „oameni buni vecini de sus şi de jos", la vînzarea unei case în Tîrgul Vechi [5]. La 1 iulie 1656 este menţionat Tilion „potcovarul", depunînd mărturie în calitate de vecin, pentru un loc de casă în Tîrgul Vechi. Dumitru potcovar iscăleşte un zapis de vînzare a unor case pe uliţa Armenească [6], iar pe uliţa Strîmbă, în acelaşi oraş, se face menţiunea unui oarecare Efrim „fiul potcovăriţei" [7]. Centrul de activitate intensă se afla însă în partea de est a oraşului în apropiere de pîrîul Cacainei. Aici se

---

[1] Vom vedea mai jos că situaţia este diferită în această privinţă atît la sate cît şi pe domeniile feudale.

[2] Arh. St. Iaşi, CCCXXXIX/p. 783, trad. rom; e foarte posibil ca acest Sima „hierar" să fie unul şi acelaşi cu cel pomenit în catastihul breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava întărit la 1 ianuarie 1673, ca locuind pe uliţa lui Pone din Suceava. (Catastihul e publicat în întregime de E. Pavlescu în *op.cit.*, p. 503–513. Originalul se află la Acad. R.P.R. sub cota *ms.* 670, f. 3 şi următoarele).

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 224.

[4] Faptul că după 1660 se întîlnesc doar patru menţiuni de potcovari se datoreşte consultării, numai în parte, a actelor interne, de după 1670 (au fost consultate numai cele publicate în diverse colecţii).

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/6; XIV/7, orig. rom.

[6] *Ioan Neculce*, V (1925), fasc. 5, p. 171–172 (1667).

[7] Acad. R.P.R., LXXXI/24, orig. rom.

afla „mahalaua Potcovarilor" cum reiese dintr-un act din 3 martie 1680, dată, la care se vinde lui Ali potcovarul o casă pe „podul vechi în mahalaua Potcovarilor" lîngă biserica Bărboi. Ca martor e menționat Pavel staroste de potcovari [1]. Acest cartier mai poartă și denumirea de „Potcovărie". La 24 aprilie 1686 egumenul mănăstirii Bărboi cumpără un loc situat între casa lui Mustafa potcovar domnesc, dughenile mănăstirii și marginea podului vechi „în Potcovărie" [2]. S-a observat că majoritatea martorilor care participă la vînzarea și cumpărarea diferitelor case sau locuri de casă din această mahala sînt potcovari. Așa, de pildă, între martorii participanți la vînzarea unei case mănăstirii Bărboi de către Mustafa potcovar, sînt menționați : Ali potcovar, Pavăl staroste (de potcovari), Istrate potcovar și Dumitru potcovar [3].

Am stăruit asupra localizărilor de mai sus, deoarece am socotit că prezintă o importanță care merită reliefată. În urma localizărilor geografice efectuate [4], s-a ajuns la următoarea constatare : cele mai populate ulițe din Iași ca : ulița Mare, ulița Rusească, Tîrgul Vechi etc., sînt lipsite de prezența meșterilor potcovari, cu unele mici excepții. În general ei se stabilesc la periferia orașului, în cartierul amintit, care se populează intens după 1650. Această „preferință" stă în legătură cu interesul practic de a satisface nevoile țăranilor care veneau la oraș și cu evitarea incendiilor care s-ar fi putut produce, întrucît lemnul constituia materialul de prima mînă pentru construcția caselor, cît și pentru podirea străzilor [5]. Pe de altă parte, se mai evita murdăria care s-ar fi produs și atmosfera îmbîcsită de bioxidul de carbon degajat în timpul prelucrării [6]. Pe lîngă potcoave pentru potcovitul animalelor de transport, este posibil ca potcovarii să fi confecționat și alte obiecte, ca, de pildă, cele de uz comun ca : ferecături de care, cuie, gratii de ferestre, cîntare, coase, seceri, sape, fiare de moară „hiare de plug și alte povijc mai mărunte" [7]. Acest proces de producție era deservit de mai multe brațe de muncă în cadrul unui atelier, lucru care-i de altfel atît de firesc, mai ales atunci cînd e vorba de metalurgie. Știri indirecte în această privință aflăm într-un act din 13 martie 1618, prin care se întărește lui Anastasie Crimca, fost mitropolit, doi robi țigani dăruiți de Atanasie episcopul Bistriței, în împrejurări ce merită a fi amin-

[1] *Ioan Neculce*, V (1925), fasc. 5, p. 176.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*, p. 177–181.

[4] Pentru aceasta, ne-am servit de schița Iașului din sec. XVII, întocmită de E. Pavlescu în *op. cit.*, p. 278 (vezi planșa XII).

[5] Cornelio Magni, care vizitează Moldova pe timpul lui Vasile Lupu, relatează în legătură cu Iașul, că cea mai mare parte din case sînt făcute din lemn. Cele mai umblate ulițe sînt acoperite cu trunchiuri de arbori așezați în chip regulat. așa ca unul să atingă pe celălalt (Relația lui, traducere efectuată la Inst. de Ist., Buc.) ; cf. *Ioan Neculce*, X (1930), fasc. 8, p. 187. Confirmarea celor spuse de călătorul amintit, se găsește într-o serie de documente ca de pildă la 3 august 1669, cînd se pomenește o „casă de bîrne gata" în Iași, lîngă zidul m-rii Trei Ierarhi (Arh. St. Buc., *condica m-rii Trei Ierarhi, ms.* 679, f. 8, v-9).

[6] Același lucru se observă și în Rusia veche. La Novgorod, de pildă, fierarii se stabilesc la marginea orașului (A. Pronstein, *Organizarea meseriilor din Novgorod în sec. XVI*, în Исторические записки, vol. 36, anul 1951).

[7] Astfel de obiecte făceau parte din inventarul unor gospodării din secolul XVII (Acad. R.P.R., CV/77, orig. rom., Arh. St. Iași, CCCXXX/5 orig. rom ; 11 noiembrie 1649).

tite. În timpul cît a fost mitropolit al Moldovei [1], el primeşte de la Atanasie episcopul Bistriţei un băiat de ţigan anume Andrei Gheţu, pe care l-a dat să înveţe meşteşugul fierăriei [2], lucru pentru care Crimca suportă cheltuielile respective. Fuga băiatului înapoi la Bistriţa, precum şi despăgubirea lui Anastasie Crimca de către mănăstirea Bistriţa prin cei doi robi ţigani, sînt lucruri ce ne interesează mai puţin. Important e faptul că există ucenicia ca instituţie organizată pe lîngă meşteri, cărora li se plăteşte. În privinţa localităţii unde Gheţu a învăţat meşteşugul fierăriei, actul nu ne clarifică pe deplin. Se presupune însă a fi oraşul Suceava unde rezida de fapt Crimca, şi unde se aflau fără îndoială meşteri cu o calificare superioară.

Realizarea temperaturii necesară topirii metalelor şi turnării lor în forme a făcut ca în cadrul fierăritului să se detaşeze o nouă categorie de meşteşugari, *căldărarii* care executau acele „căldări şi pive de aramă cu pilug, căldăruşe, tigae, şi alte povije" care făceau parte din averea unui oarecare Gheorghe la data de 11 noiembrie 1649 [3].

Studiul diferitelor vase întregi sau fragmentare din aramă sau din alte metale, găsite în săpăturile arheologice datînd din secolul XVII, scot în evidenţă două sisteme de lucru : prin ciocănire şi prin turnare.

Meşterii căldărari apar în acte în calitate de martori la vînzări sau cumpărări de ocine. Reţinem şi aici înmulţirea menţiunilor documentare despre meşterii căldărari în a doua treime a sec. XVII. În Iaşi există în această perioadă cca 7 menţiuni de căldărari. În Suceava ei se întîlnesc pe uliţa lui Manea, pe uliţa lui Fruntea şi pe uliţa lui Pone [4]. Către sfîrşitul secolului, căldărarii din Iaşi se organizează în breaslă. Acum apare prima menţiune despre un staroste de căldărari. Vînzîndu-se un loc în tîrgul Făinei din Iaşi, lui Dumitraşcu cioclul, se arată că acesta „este vătaf la starostea Vasile căldărariul" [5]. Apariţia acestor elemente de breaslă indică maturizarea relaţiilor din domeniul producţiei meşteşugăreşti.

Alte meşteşuguri din cadrul prelucrării metalelor care se separă către a doua treime a secolului, devenind meşteşuguri independente, sînt cele care se referă la producţia de lacăte şi sîrmă. Meşterii *lăcătuşi* apar în documente începînd cu a noua decadă a sec. XVI. Atît Stoian lăcătuşul [6] cît şi Clica lăcătuş din Iaşi [7] sînt pomeniţi ca martori la nişte vînzări de locuri de casă.

Tehnica confecţionării lacătelor nu e cunoscută din izvoarele scrise, ci numai din observaţiile făcute pe materialul arheologic. Se întîlnesc,

---

[1] Se ştie că venirea lui Anastasie Crimcovici pe scaunul mitropolitan se întîmplă în 1608. El păstoreşte pînă în 1617, pe timpul lui Radu Mihnea, cînd e pomenit în actele divanului ca „arhiepiscop şi mitropolit Sucevei", fiind apoi înlocuit pentru scurt timp de Teofan (P. Partenie, *Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei...*, Buc., 1907, p. 20—22).

[2] „мѧстрꙋ ковачество" în orig. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. IV, p. 239).

[3] Arh. St. Iaşi, CCCXXX/5, orig. rom.; Arh. St. Iaşi, *Anaforale*, nr. 1487, f. 34v—35.

[4] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 9, 11, 15; cf. E. Pavlescu, *op.cit.*, p. 503—513.

[5] Acad. Rom., *Creşterea colecţiilor*, 1912, p. 153.

[6] Acad. R.P.R., CLV/178, orig. rom. (30 mai 1620).

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, 1/5, orig. rom (6 februarie 1662).

de pildă, sisteme variate de lacăte, simple și secrete, unele rotunde ca un glob, altele cilindrice, cubice, paralelipipedice etc., cu chei de toate formele și toate mărimile [1].

Una din operațiunile importante ale tehnicii prelucrării metalelor o constituie confecționarea sîrmei de către meșteri *sîrmari*, pentru diverse întrebuințări. Diferențierea acestui meșteșug are loc în această vreme. Prima mențiune documentară se întîlnește la 5 februarie 1662, cînd e menționat în calitate de martor Dumitru sîrmarul [2]. Materialul arheologic descoperit la Suceava ne-a permis unele observațiuni în legătură cu sistemul de confecționare a sîrmei. S-a văzut, de pildă, că sîrma se lucra prin forjare și apoi se trefila [3]. Însemnarea dintr-un catastih al unei dughene din Iași la 1679, despre niște „sîrmă galbenă" [4] se referă de bună seamă la sîrma trefilată din aur sau aramă, folosită la confecționarea salbelor, brățărilor, verigelor de tîmplă etc.

Meșteșugul *turnării clopotelor* este atestat atît documentar cît și arheologic. La 15 iulie 1598, Ieremia Movilă, domnul Moldovei, scria din Suceava la Bistrița pentru niște aramă în acest scop. „Acum voim — scrie domnul — să turnăm niște clopote pentru lauda lui dumnezeu și deoarece am înțeles că în orașul dumneavoastră se găsește aramă în bielșug, pentru aceia am gîndit să vă rugăm pe dumneavoastră să cumpărați pentru hatîrul nostru pe seama noastră cam vreo 200 măji de aramă" [5]. La 11 august același an, domnul moldovean scria bistrițenilor despre mărirea comenzii de aramă necesară turnării clopotelor și tunurilor [6]. Reiese de aici existența în Moldova, probabil în capitala acesteia, încă de la sfîrșitul secolului XVI, a unor meșteri turnători de clopote. În săpăturile arheologice efectuate de K. A. Romstorfer la Suceava, s-au descoperit bucăți de aramă topită și argint topit provenite, se pare, de la turnarea clopotelor [7].

Pentru confecționarea solzilor de aramă și a fierului alb (tablă cositorită) întrebuințat la acoperișul bisericilor după cum ne informează Paul de Alep [8], este foarte posibil să fi existat meșteri cu astfel de specializări.

Se pare că se cunoștea și strungul metalic deoarece în săpăturile de la Suceava s-au descoperit 3 talgere de zinc cu diametrul de cca 25—30 cm,

[1] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895—1904*, Buc., 1913, planșa X.

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Cetățuia*, I/5 orig. rom.

[3] Trefilarea este operația tehnică cu ajutorul căreia sîrma pierde asperitățile provenite din forjare, devenind uniformă. Acest lucru se obține cu ajutorul unui instrument simplu numit trefilator, ce se compune dintr-o placă metalică cu o deschizătură la mijloc de grosime diferită prin care se trece bucata de metal ce urmează a fi trefilată.

[4] C. Turcu, *Catastihul de datorii al unei dughene din Iași la 1679*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, 1955, nr. 3—4, p. 176—179.

[5] *Hurmuzaki*, XII, p. 376.

[6] *Ibidem*, p. 378.

[7] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895—1904, p. 86. Se știe că în aliajul destinat turnării clopotelor se pune și o cantitate de argint în vederea obținerii unui sunet cît mai plăcut.

[8] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Romîne*, p. 112.

lucrate la strung. Observaţiile făcute în legătură cu grafia de pe ele, (caracterele fiind chirilice), ne fac să presupunem că ele au fost confecţionate în Moldova.

Ştiri numeroase se întîlnesc şi despre *meşteşugul armurăritului* din care s-a desprins o serie de alte meşteşuguri în legătură cu confecţionarea armamentului de luptă. În secolul XVII, în interiorul armurăritului se produc specializări din ce în ce mai limitate ca sferă de preocupare. Meşteşugul confecţionării arcurilor de luptă continuă şi în sec. XVII, deşi apar arme noi superioare. În Iaşi e pomenit în acte un cartier al arcarilor situat pe Podul Vechi sub denumirea ,,unde şedu arcarii" [1].

Din lista armurierilor cei mai des menţionaţi în acte sînt *săbierii*. Ca meşteşug diferenţiat, săbieritul se întîlneşte încă din secolul XV [2], cînd se putea vorbi chiar de un tip de sabie specific romînesc [3]. În secolul XVII, menţiunile despre meşteri săbieri sînt mai numeroase. La Iaşi şi la Suceava se constată o înmulţire a acestor meşteri după 1630. Dacă la Iaşi, de pildă, pînă la această dată erau menţionaţi 5 săbieri, în decadele 4, 5 şi 6 ale veacului, numărul lor se înmulţeşte cu încă 10 menţiuni. Ei apar în acte de cele mai multe ori în calitate de martori la diverse vînzări sau cumpărări de proprietăţi din oraş. Hareta săbier din Tîrgul Vechi din Iaşi participă ca martor la cca 8 acte de vînzare-cumpărare [4]; de asemenea Iordache săbier domnesc [5] şi Ignat „săbiiar" [6]. Produsele muncii lor sînt adesea întîlnite în diverse inventare. Două săbii ferecate erau menţionate în inventarul averii unui oarecare Gliguţă pentru care se specifică ,,să nu lipsească nimic la dînse" [7]. O altă sabie de asemenea ferecată, făcea obiectul unei vînzări la Suceava, se pare, către 1655 [8]. Interesantă e şi însemnarea dintr-un catastih de datorii al unei dughene din Iaşi, de la 1679. Printre datornici figurează şi un oarecare Grigorie, cu suma de 3 lei buni, pentru care pune zălog o teacă de sabie, probabil o sabie [9]. Dintr-o altă însemnare din jurul anului 1625 aflăm că s-a dat pentru lucrul unei săbii 4 taleri bătuţi [10]. În săpăturile arheologice efectuate la Suceava, s-au descoperit mai multe mînere şi gărzi de sabie sau spadă, turnate din bronz. Sînt simple şi fără ornamente pe ele. Montarea lamei în mîner se făcea cu

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 105. (Pe schiţa Iaşului întocmită de E. Pavlescu în *op.cit.*, p. 278, apare indicaţia ,,Arcăria").

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 179—180.

[3] Cu ocazia trecerii sale prin Moldova, consulul Caffei l-a rugat pe Ştefan cel Mare să-şi exprime o dorinţă, pentru ca negustorii să-i poată face un dar după placul său; Ştefan a cerut să i se dea o sabie făcută ,,după felul romînesc" — *una spada a la facione velachesca* — (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. III, p. 42—43).

[4] Vezi actele: Acad. R.P.R., CLV/178, orig. rom.; Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/2 (23 februarie 1645); XIV/19, orig. rom. (2 martie 1645) etc.

[5] Arh. St. Iaşi, CCCXXIII/54, orig. rom.; Arh. St. Buc., *m-rea Ion Zlataust*, II/I orig. rom., etc.

[6] Acad. R.P.R., Iaşi, *fond Spiridonie*, VIII/12, orig. slav.

[7] Ibidem, VIII/10, orig. rom.

[8] Acad. Rom., *Creşterea colecţiilor*, an. 1906, p. 99.

[9] C. Turcu, *Catastihul de datorii al unei dughene din Iaşi la 1679*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, 1955, nr. 3—4, p. 176, 179.

[10] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, Iaşi, 1906, vol. I, partea 2, p. 121.

foarte mare uşurinţă, prin introducerea părţii inferioare a lamei în gardă după care apoi se îndoia pentru a se împiedica ieşirea [1].

Ca meşteşug specializat trebuie considerată şi confecţionarea armurilor din zale, preocupare ce făcea obiectul *meşterilor zelari*. E un meşteşug care se separă ca îndeletnicire în cadrul armurăritului, în a doua treime a secolului XVII. Prima menţiune despre un meşter zelar se întîlneşte la 5 august 1646, cînd se vinde o casă în Tîrgul Vechi din Iaşi. Ca martor printre alţi „vecini mai de aproape" se numără şi Gheorghe zelar [2]. Pînă către 1670, numărul menţiunilor creşte în Iaşi cu încă 5. Unii dintre meşterii zelari se bucurau de o înaltă preţuire în rîndul concetăţenilor lor. Aşa, de pildă, Ilea zelar apare într-o serie de documente alături de elemente din marea boierime, cu ocazia cumpărării de către Duca voievod a loturilor de pămînt de pe dealul Cetăţuia de lîngă Iaşi, unde intenţiona să ridice ctitoria sa, mănăstirea Cetăţuia. Ilea e unul dintre meşteşugarii care au sigiliu propriu [3]. Indicaţii scrise în legătură cu tehnica de confecţionare a armurii lipsesc. În săpături s-au descoperit numeroase fragmente de zale şi solzi de aramă, precum şi nişte cleştişori mici, semănînd mai mult a pensete, care serveau probabil la confecţionarea inelelor de zale.

În săpăturile arheologice de la Suceava s-au descoperit mai multe instrumente de fier de forma unor linguri precum şi nişte obiecte de forma unui cleşte prevăzut cu un dispozitiv pentru turnarea gloanţelor de luptă din plumb [4]. Despre acest lucru ne relatează şi Neculce în cronica sa. El spune că pînă la sfîrşitul domniei lui Vasile Lupu mănăstirea Putna era învelită cu plumb, pe care „l-au luat cazacii lui Timuş a ginerelui Vasilie Vodă de l-au dus la cetatea Suceava de au făcut glonţuri de puşcă să apere cetatea Sucevei despre Gheorghe Ştefan Vodă" [5]. Credem că este vorba de o nouă categorie de meşteri armurieri specializaţi în efectuarea unor astfel de operaţii.

Documentele ne atestă existenţa unor meşteri *turnători de tunuri* pentru arsenalul domnesc. La 11 august 1598, Ieremia Movilă, domnul Moldovei, scria bistriţenilor despre o comandă de aramă pentru turnat tunuri şi clopote. „Dacă ne găsiţi mai mult de 200 măji (de aramă) — scria domnul — acelea vor fi pe jumătate la clopote iar jumătate pentru tunuri" [6]. Reiese de aici existenţa în Moldova a unor meşteri turnători de tunuri din aramă încă de la sfîrşitul secolului XVI.

Tot în cadrul armurăritului trebuie considerat şi meşteşugul *preparării prafului de puşcă*. Acesta era preparat de meşteşugari specializaţi numiţi silitrari [7], prin tratarea silitrei sau salpetrului. De la Croix ne informează

---

[1] În Rusia veche e cunoscut sistemul importului de lame care se montau în regiunea Niprului mijlociu (Rîbakov, *op.cit.*, cap. III, p. 229). E posibil ca aceeaşi practică să se fi utilizat şi la noi.

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/7, orig. rom.

[3] Ibidem, *m-rea Sf. Sava,-Iaşi*, XVII/15—29, orig. rom.

[4] K. A. Romstorfer, *op.cit.*, p. 84, pl. IX.

[5] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O seamă de cuvinte*, ed. Iordan, 1955, p. 115; cf. Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din sec. XVII—XVIII*, p. 585. La Suceava s-au găsit în săpături 3 dm^2 de tablă de plumb, apoi bucăţi de plumb de cca. 30 cm lăţime şi 53 cm lungime, cu o greutate de 40 kg.

[6] *Hurmuzaki*, XII, p. 378.

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, LXVII/4, orig. rom.

că exploatarea salpetrului aducea domnului un venit de 8 pungi [1], iar Raicevich relatează că în apropierea Sorocăi „se fabrică o mare cantitate de salpetru”. Tot el ne dă informaţia că mari cantităţi de salpetru se exportau la Constantinopol, sau serveau ca material de contrabandă în Polonia [2]. Condiţiile tehnice de preparare a silitrei se cunosc datorită relatărilor unui funcţionar turc care a zăbovit la Ḩotin la jumătatea sec. XVIII. El spune că pămîntul ce conţinea silitră era pus în coşuri şi butoaie care se aşezau deasupra unui jgheab de lemn; peste pămînt se turna apă fierbinte care dizolvînd silitra, curgea prin jgheab într-o cadă unde continua să fiarbă. În cadă se fixau beţe de lemn pe care se depune silitra; în cursul unei nopţi silitra se depune de grosimea unui deget. „Nici o ţară — adaugă el — nu produce silitra mai bună ca Moldova” [3]. Dimitrie Cantemir ne dă informaţia că „nitrul (silitra) se face mai în toate părţile fiindcă şesurile Moldovei mai toate au pămînt negru şi plin de nitru” [4]. Silitra preparată se păstra în căzi de lemn [5], în depozite, care, uneori din neglijenţă poate, se aprindeau. În cronica sa, I. Neculce aminteşte despre aprinderea la Iaşi a unei astfel de „ierbării”, pe timpul lui Constantin Cantemir [6].

Un rol deosebit în dezvoltarea metalurgiei a revenit domniei, în legătură cu nevoile curţii domneşti. La curtea domnească erau organizate ateliere de fierărie deservite de meşteri numiţi domneşti ca, de pildă, potcovari domneşti [7], săbieri [8] etc. În special în timpul domniei lui Vasile Lupu, se observă o intensă activitate în acest sens. Manifestaıea directă a rolului jucat de domnie constă în instituirea în această epocă a obligaţiei pentru unele sate de a căra cărbuni la curtea domnească, cărbuni necesari prelucrării metalelor. Acest lucru îl aflăm dintr-un act din 11 mai 1660, prin care domnul Moldovei dăruieşte mănăstirii Hlincea, de lîngă Iaşi, satul Hlincea cu 15 posluşnici, iertîndu-l de toate dările către domnie, arătîndu-se că „nici cărbuni la curtea domniei mele /să nu care/” [9]. În ceea ce priveşte natura acestor cărbuni, socotim că ei se confecţionau din lemn de către locuitorii satului Hlincea. În acest sens, cercetările de suprafaţă efectuate pe teritoriul fostului sat, au arătat că e vorba de cărbuni de lemn, ale căror resturi se găsesc aruncate în gropi de deşeuri.

Mangalul este de altfel un produs al descompunerii parţiale a lemnului prin distilarea uscată la o temperatură destul de ridicată fără accesul

[1] Relaţia lui De la Croix, traducere efectuată la Inst. de istorie.

[2] Relaţia lui Raicevich, traducere efectuată la Inst. de istorie Bucureşti.

[3] M. Karadja, *Principatele romîne văzute de un funcţionar turc din veacul al XVIII-lea*, în *Arhivele Olteniei*, XI (1933), p. 267—268; cf. C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, vol. III, partea 2, 1946, p. 562.

[4] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. G. Pascu, Buc., 1923, p. 44.

[5] Acad. R.P.R., LXI/30, orig. rom.

[6] I. Neculce, *op.cit.*, p. 171; cf. Gh. Ghibănescu, *Iaşii în cronicari şi în călătorii streini*, în *Ioan Neculce*, IV (1924), fasc. 4, p. 246.

[7] Arh. St. Iaşi, CCXV/1, orig, rom; (25 octombrie 1640).

[8] Ibidem, CCCXXIII/51, orig. rom; (1616 martie 26). Pentru nevoile curţii domneşti, Duca voievod cumpără în 1669, 9 fauri ţigani cu sălaşele lor (Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava*, Iaşi, XXVII/7, orig. rom).

[9] Muzeul romîno-rus, nr. 347, orig. slav; Muz. romîno-rus, orig. slav în copie la Inst. de istorie (1662).

aerului. Procedeul obținerii lui era următorul : se făceau grămezi de lemne de obicei într-o groapă și se acopereau cu iarbă, pămînt și un strat de argilă. Pentru accesul unei mici cantități de aer necesar arderii, se lăsau cîteva deschideri. În acest fel o parte din lemn ardea obținîndu-se o temperatură necesară carbonizării lemnului. În partea superioară se lăsau de asemenea cîteva deschideri pentru evacuarea fumului și a produselor gazoase ale distilării uscate a lemnului. Astfel de gropi au fost descoperite în Polonia la Bialognie datînd din secolul XVII. Ele se numeau ruguri și aveau formă ovală. Un astfel de rug descoperit avea diametru de 8,4 × 7,10 m. Pereții erau căptușiți cu cărămidă. Adîncimea sub nivelul solului era de 0,25 m [1].

★

Trecînd la cercetarea meșteșugurilor metalurgice de pe domeniul feudal, trebuie amintit din capul locului faptul că, economia domenială se poate figura în două cercuri înscrise unul într-altul : cel exterior cuprinde pe meșteșugarii răspîndiți în diverse sate la diferite depărtări de curtea feudalului respectiv, altul, interior, cuprinde pe meșteșugarii din imediata apropiere a curții boierești ori mănăstirești. Deosebirea dintre aceste două categorii de meșteșugari constă în faptul că primii sînt legați de feudal prin obligațiile ce decurgeau din starea de dependență, dînd feudalului o parte din produsele meșteșugului lor. Meșteșugarii din imediata apropiere a curții feudalului sînt în majoritatea cazurilor din rîndul țiganilor robi precum și meșteri poslușnici scutiți adesea de dări față de domnie, fiind în schimb la dispoziția feudalului. În afară de aceștia trebuie luați în considerație și diverșii meșteri din cadrul mănăstirilor care făceau parte din obștea călugărească, îndeletnicindu-se mai mult cu pictura și sculptura religioasă, cu ferecarea crucilor etc.

În domeniul prelucrării metalelor, în acte sînt menționați o serie de meșteri ca, de pildă, fauri, căldărari, potcovari etc., care împlineau nevoile de la curtea feudalului. Am văzut mai sus că problema fierului de prelucrat era rezolvată în două moduri : prin extragerea și reducerea minereului de fier de către meșterii de la curte, și prin procurarea de pe piața orășenească. Spre deosebire de oraș, pe domenii sînt menționați foarte frecvent meșterii *făurari*, care sînt de obicei robi țigani. Din punctul de vedere al meseriei lor este posibil ca făurarii să se fi ocupat atît cu extragerea minereului acolo unde existau astfel de posibilități, cu reducerea lui cît și cu prelucrarea metalului. Ar fi vorba prin urmare de o contopire a industriei extractive cu cea prelucrătoare. Numărul faurilor de la curte varia în funcție de necesitățile domeniale, precum și de gradul de dezvoltare la care ajunsese economia domeniului respectiv. La curtea boierului moldovean Dumitrașcu Prăjescu, existau, la 1669, destul de mulți meșteri făurari pentruca acesta să poată vinde la această dată, 9 fauri țigani cu sălașele lor, lui Duca voievod [2].

---

[1] Miroslav Gajewska și Jerzy Kruppe, *Sprawozdanie z prač wykopolskowych w Bialogonie w r 1955*, în *Kwartalnik historii Kultury Materialnej*, 1956, nr. 2, p. 278–288.

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava-Iași*, XXVII/7, orig. rom.

Din inventarele diferitelor mănăstiri, care s-au păstrat, ne putem da seama cam ce obiecte se confecţionau în atelierele de fierărie. La mănăstirea Galata, de pildă, sînt menţionate la sfîrşitul secolului XVI : gratii, pirostrii, sfredele, hîrleţe, fiare de ferestre, cuie mari şi mici pentru care, cîrlige de magherniţă, securi, cuţite, sape şi un număr de 444 bucşe de fîntînă de oţel [1]. Pe alte domenii sînt menţionate fiare de plug [2], fiare de moară [3], etc. Fără îndoială că o bună parte din aceste obiecte erau confecţionate în atelierele de la curtea feudalului respectiv. În afară de aceste obiecte, faurii de la curtea domenială mai confecţionau şi arme de luptă. Aşa, de pildă, la 1627, la curtea lui Vasile Lupu pe atunci mare vornic de ţara de sus, se afla, un vecin anume Patrichie meşter în confecţionarea armelor. Miron Barnovschi, domnul Moldovei, aflînd de el, îl ia de la curtea lui Lupu şi-l duce „în cetatea de la Suceava să fie pentru treaba armelor domniei mele" [4]. Drept despăgubire, Lupu primeşte un alt vecin domnesc.

O altă categorie numeroasă o formau meşterii *căldărari*. La mănăstirea Galata existau la 1669, 3 căldărari robi ţigani ; de asemenea întîlnim robi căldărari la mănăstirea Secul [5], la mănăstirea Neamţ [6], la mănăstirea Poienile [7], ori la curţile lui Costache Moţoc [8], Racoviţă Cehan [9], Lupaşcu Dabija [10] etc. De remarcat că numărul menţiunilor despre căldărari creşte în mod deosebit către jumătatea secolului XVII.

Printre posluşnicii mănăstirilor sînt menţionaţi *potcovarii* şi *rotarii*, pentru care mai întîi Radu voievod apoi Moise Movilă, porunceşte dregătorilor domneşti din 1624 [11] şi respectiv 1634 [12] să-i lase în pace de podvoade şi cheltuieli, de jolduri şi alte angheri mai mărunte.

Meşteşugarii răspîndiţi în diverse sate, din cadrul domeniului, erau obligaţi să dea stăpînului lor o bună parte din produsele meşteşugului lor. Este adevărat că pentru metalurgie n-avem indicaţii precise. Pentru alte ramuri meşteşugăreşti, însă, există dovezi sigure ; despre ele vom aminti la capitolele respective.

Tehnica folosită la curtea boierească ori la mănăstire rămîne necunoscută. Din cercetarea inventarului de obiecte existente la diverse mănăstiri, se poate presupune totuşi existenţa unor operaţiuni tehnice la nivelul celor de la oraşe, iar confecţionarea bucşelor de oţel în măsura în care ele sînt de provenienţă locală, presupune existenţa unor meşteri cu bogate cunoştinţe în arta de realizare a oţelului. Prelucrarea metalelor pe domenii rămîne însă mult în urmă faţă de oraş în ceea ce priveşte gradul de specializare în cadrul meşteşugului de bază.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 402—407, orig. rom.
[2] Acad. R.P.R., CV/77, orig. rom ; Arh. St. Iaşi, CCCXXX/5, orig. rom.
[3] Arh. St. Buc., *ep. Huşi*, XXXIX/2, orig. slav.
[4] Arh. St. Iaşi, CXLI/1, orig. slav ; бити за потрѣбѹ ѡрѫжїам господствами în orig.
[5] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, CXIII/9, orig. rom.
[6] Ibidem, CXXXII/12, orig. slav (12 ianuarie 1637).
[7] Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava-Iaşi*, XXIX/5, orig. rom.
[8] Colecţia Scarlat Calimachi, nr. 50, orig. slav ; (2 căldărari la 28 august 1656).
[9] Acad. R.P.R., CCCLVIII/18, orig. slav.
[10] Arh. St. Buc., *Condica m-rii Răchitoasa*, nr. 572, f. 164 v, copie. rom ; (18 mai 1658).
[11] Acad. R.P.R., LXI/28, orig. rom.
[12] Ibidem, LXI/49, orig. rom.

★

La sate prelucrarea metalului s-a dezvoltat în funcţie de necesităţile locuitorilor satului, în legătură mai ales cu procurarea obiectelor din inventarul agricol. Sporirea acestor nevoi a determinat apariţia în cadrul fierăritului a unor specializări tot mai restrînse ca sferă de preocupare care deveniră meşteşuguri independente. Alături de meşterii *fierari* sau *făurari* pomeniţi în acte [1], care continuau probabil să înmănunchieze în preocupările lor atît operaţia de extragere şi reducere a minereului cît şi prelucrarea lui [2], se întîlnesc în cadrul satului şi unii meşteşugari specializaţi, ca, de pildă, *potcovari*, *rotari*, *armurieri* etc.

Pe potcovari îi întîlnim mai ales în localităţile aşezate pe direcţia drumurilor ce legau centre comerciale de seamă. La Buhăeşti, localitate situată pe drumul cel mare care ducea de la Iaşi la Bîrlad, e pomenit, la 18 iulie 1645, Pavel potcovarul [3].

Cu confecţionarea carelor şi cociilor se îndeletniceau meşterii rotari. Dintr-un act aflăm că Pătraşcu rotariul din Branişte cumpărînd un loc pe apa Vasluețului de la mănăstirea Galata, oferă în loc de bani produsele meşteşugului său, „nişte cocii şi cară" [4].

Dintre meşterii armurieri se întîlnesc, e adevărat într-un număr foarte restrîns, *săbierii* [5], *silitrarii* [6] şi *zelarii* [7]. Slaba lor menţionare constituie un indiciu în privinţa cadrului restrîns al activităţii lor.

Tehnica folosită de către meşterii săteşti în atelierele lor rămîne, ca şi pe domeniu, necunoscută. În săpăturile arheologice efectuate pe teritoriul fostului sat Hlincea, precum şi pe teritoriul seliştei Poiana din RSSM, au fost găsite numeroase obiecte de fier şi aramă, dintre care notăm: unelte agricole (brăzdare de plug, coase, seceri) obiecte de uz comun (cuţite de tipuri variate, bucşe, lacăte, potcoave, balamale, cătărămi, belciuge etc.) şi arme de luptă, dintre care amintim vîrfurile de săgeţi [8]. Nu se ştie deocamdată care dintre obiectele menţionate au fost confecţionate de meşterii satului şi care sînt procurate de pe piaţa oraşului. Credem că mulţimea obiectelor găsite constituie un indiciu în ceea ce priveşte confecţionarea majorităţii lor de către meşteri săteşti.

Reţinem din cele văzute pînă aci deosebirea de dezvoltare a metalurgiei în cadrul celor trei zone: oraş, domeniu, sat. La oraşe procesul de specializare în cadrul meşteşugului de bază este mult mai evident decît pe domeniu sau la sate. Apariţia unor noi fenomene legate de producţia

---

[1] Acad. R.P.R., XXXVI/1-a, b, orig. slav (15 martie 1617); Acad. R.P.R., LXIX/10 trad. rom. (2 aprilie 1628); precum şi topicele întîlnite care indică o preocupare a unora dintre locuitori în legătură cu prelucrarea fierului (Acad. R.P.R., LXXIV/172, trad. rom., sec. XIX).

[2] Vezi discuţia purtată mai sus în această privinţă.

[3] Acad. R.P.R., CV/79, orig. rom.

[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 61; alte menţiuni de rotari, Arh. St. Suceava, doc. nr. 1, pach. 339, p. 891 şi p. 893 (20 aprilie 1637).

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Caşinul*, VIII/2 orig. rom. (30 octombrie 1656).

[6] Acad. R.P.R., VIII/6, orig. rom. (2 aprilie 1644). LXVII/4, orig. rom. Este vorba probabil de o exploatare a silitrei întreprinsă de domnie.

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, LXX/3, copie rom.

[8] Planşele IX—XI.

meşteşugărească precum şi înmulţirea menţiunilor documentare despre meşteşugarii din domeniul prelucrării metalului, dovedesc pentru a doua treime a secolului XVII un caracter de o dezvoltare a metalurgiei la oraşe, necunoscută în epoca de început a secolului.

Pe domeniu şi la sate procesul de diferenţiere a meşteşugurilor se desfăşoară într-un ritm mult mai lent, fără a înregistra progrese deosebite de la o etapă la alta.

Tehnica folosită atît în industria extractivă cît şi în industria prelucrătoare în dezvoltarea căreia domnia a avut un rol deosebit, se afla în secolul XVII la un nivel destul de ridicat. Obiectele de fier confecţionate de meşterii orăşeni constituie mărturia unui bogat cerc de cunoştinţe profesionale pe care le posedau meşterii respectivi.

2. Construcţiile (piatră-lemn)

În legătură cu activitatea constructivă, în special de la oraşe, s-a dezvoltat meşteşugul *pietrăritului şi al zidăritului.* Piatra constituie unul din materialele de bază necesare diferitelor construcţii religioase, civile sau militare. Mănăstirile cu zidurile lor de protecţie, cetăţile cu pînzele lor de ziduri prevăzute cu bastioane pătrate sau semicirculare, curţile domneşti sau boiereşti, unele locuinţe orăşeneşti prevăzute cu pivniţe din piatră, toate utilizau ca material de construcţie piatra de gresie sau granit, care se găsea din abundenţă în podişul şi munţii Moldovei. Ca localităţi de unde s-a scos piatra din vechime, se pot cita : Suceava [1], dealul Păunului din apropierea Iaşului, de unde continua să se scoată şi în secolul XVIII, cînd sînt menţionaţi „pietrarii ce taie piatră în deal (la Păun)" [2]. O rocă dură se găsea la Deleni şi Maxut în ţinutul Hîrlău, din care se făceau pietrele de moară. Cariere de piatră mai sînt menţionate şi pe dealurile de lîngă Prut [3]. De obicei piatra de construcţie se aducea din locurile cele mai apropiate monumentului ce urma să se construiască. Pentru ridicarea cetăţii de scaun din Suceava, de pildă s-a folosit piatra din carierele din apropiere.

Cu prelucrarea pietrei, înţelegînd prin aceasta totalitatea operaţiunilor începînd cu scoaterea ei din carieră şi sfîrşind cu utilizarea la construcţii, se ocupau diferite categorii de meşteri. Ei foloseau, pentru meseria lor, o serie de unelte. Parte din ele au fost descoperite în săpăturile arheologice de la Suceava ca de pildă : ciocane de fier de diferite mărimi pentru cioplirea pietrei, dălţi de sculptat în piatră, pene de fier pentru despicat piatra şi un compas. O primă categorie de meşteri, erau *tăietorii de piatră* care tăiau piatra din carieră şi o transportau în blocuri la locul de construcţie. Aceşti oameni erau plătiţi căci într-un act din 6 august 1645 [4], se vorbeşte de „tocmeală" cu oamenii tăietori de piatră

[1] Pe dealurile din apropierea Sucevei sînt numeroase cariere de piatră de unde s-a constatat, în urma cercetărilor arheologice, că s-a scos piatră de construcţie încă din sec. XIV.

[2] Răşcanu, *Lefurile şi veniturile boierilor Moldovei*, Iaşi, 1887, p. 15. Locuitorii din satele vecine au continuat pînă în secolul nostru scoaterea pietrei de construcţie (G. I. Lahovari, *Marele dicţionar geografic al Romîniei*, vol. IV, p. 665).

[3] D. Ciurea, *Ştiri istorice relative la Moldova din jurnalul inedit al botanistului Julius Edel*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, 1955, nr. 1—2, p. 57.

[4] Acad. R.P.R., CLX/109, orig. rom.

pe care îi plătea cu bani ce urma să-i trimită domnul, de îndată ce lucrul va începe. Blocurile de piatră erau apoi fețuite și șlefuite de *pietrarii* propriu-ziși[1]. La Suceava, există mențiunea unui Gligore Bursuc ,,meșter de pietrari'', care cumpără la 20 aprilie 1637 un loc în hotarul Tătărașilor[2]. E foarte probabil ca indicația profesiunii lui Gligore Bursuc, ,,meșter de pietrari'', să aibă semnificația unei căpetenii a pietrarilor; ar fi vorba prin urmare de o organizare a meșteșugului respectiv. Tot în legătură cu această organizare, trebuie pusă și apariția pe piatra de construcție din zidurile diferitelor construcții, a numeroase semne săpate în piatră al căror rost nu se poate explica în alt fel. De pildă, pe zidul de incintă al mănăstirii Dragomirna de lîngă Suceava, pe zidul de incintă al mănăstirii Sf. Ion din Suceava (Mitropolia nouă), la Trei Ierarhi din Iași, la Secu, la Sucevița etc., se văd numeroase semne săpate în piatră, de forme diferite. Recunoaștem între ele următoarele litere chirilice: н, н, н, г д, д, л, т, в, ф etc. și de asemenea ligaturi ca: сг, лв, нл etc. Prezența acestor caractere chirilice, care pot avea semnificația de monograme de meșteri, dovedesc că cei care le-au făcut și care au lucrat prin urmare la ridicarea monumentului respectiv, sînt moldoveni, meșteri locali cunoscători ai alfabetului chirilic, obișnuit atunci în Moldova[3].

În afară de meșterii pietrari care lucrau la cizelarea pietrei în ateliere de caracter temporar așezate în apropierea monumentului ce urma să se ridice, mai exista o categorie de meșteșugari ce se ocupau cu sculptura în piatră, dar despre aceștia vom vorbi în cadrul meșteșugurilor artistice.

Printre obiectele prelucrate din piatră mai trebuie menționate niște pietre curioase care serveau pentru păstrarea jăratecului din altar, numite în slavonește ,,jarovnia''. Ele sînt de obicei de formă octogonală pe bază pătrată și sînt scobite în partea superioară. O asemenea piatră din sec. XVII se păstrează la biserica Sf. Nicolae din Suceava, cu următoarea inscripție: ,,Această piatră a făcut-o Bursuc și Tănasie în anul 7124 (1616)''[4]. Din această inscripție nu știm în ce măsură acești Bursuc

[1] Urmele activității lor s-au descoperit cu ocazia cercetărilor arheologice de la Cetatea de Scaun din Suceava. S-au descoperit ateliere de pietrari încă din sec. XV, cu multe deșeuri de la prelucrarea pietrei, *SCIV*, an. 1955, nr. 3—4, p. 758, 760.

[2] Arh. St. Suceava, doc. 1, pach. 339, p. 891.

[3] Gh. Balș în lucrarea *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1926, p. 216 susține că pentru sec. XV majoritatea semnelor lapidare sînt identice cu cele ale confraternităților din Strassburg sau Colonia. De aici concluzia (p. 216) că semnele lapidare „confirmă originea gotică a meșterilor pietrari care au lucrat la noi și ne arată că erau dintre acei care au lucrat în toate țările apusene vecine''. Își păstrează însă rezerve asupra direcției de unde veneau, Transilvania sau Galiția. Dacă totuși pentru sec. XV, meșterii pietrari care au lucrat în Moldova sînt de origină străină — părere care implică o serioasă rezervă deoarece, cum remarcă însuși autorul, în afară de semnele geometrice caracteristice unor școli străine, se mai găsesc și alte semne uneori simple inițiale—pentru sec. XVII, semnele lapidare sînt în majoritatea lor inițiale, monograme chirilice ale meșterilor redate sub forma foarte des obișnuită în formularul cancelariei moldovenești, de ligaturi. Gh. Balș recunoaște că aceste semne nu mai prezintă vreun interes pentru căutarea originei (străine) meșterilor cum ar fi pentru semnele din veacul XV și din al XVI-lea (*Bisericile moldovenești din veacul XVII—XVIII*, p. 509). Acest lucru ne dă să înțelegem că se petrece o schimbare în situația de pînă atunci și anume o inversare a raportului dintre meșterii străini și locali, o precumpănire a celor băștinași. Aceasta reiese de altfel și din actele epocii, pe care o să le vedem mai jos și care permit să se vorbească de o adevărată *„școală moldovenească''* în această privință.

[4] Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din sec. XVII—XVIII*, p. 535.

şi Tănasie sînt meşteri pietrari sau simpli donatori ai obiectului. Un document din 1637, păstrat în arhivele oraşului Suceava [1], menţionează la acea dată pe un Bursuc „meşter de pietrari din tîrgul Sucevei". Credem că nu este întîmplătoare această coincidenţă de nume la un interval relativ mic de timp. E de presupus că avem de a face cu una şi aceeaşi persoană mai ales că numele nu-i aşa de comun; Bursuc şi Tănasie meşteri pietrari au lucrat şi donat acea „jarovnia" la biserica Sf. Nicolae din Suceava.

Se pare că mai exista o categorie de meşteri care executau în piatră diferite forme pentru turnat metalele, cum sînt de pildă tiparele pentru turnat cruciuliţe. Asemenea tipare de piatră au fost găsite în săpăturile arheologice de la Suceava.

Este probabil de asemenea să fi existat şi meşteri care lucrau pietrele de moară. Despre ei însă, n-avem niciun fel de ştiri.

Meşteşugul *zidăritului* s-a bucurat de o preţuire deosebită, mărturie stînd numeroasele monumente civile şi religioase din această epocă. Pe lîngă biserici şi palate domneşti au început acum mai intens a se construi din piatră şi casele orăşenilor. În special pivniţele erau construite în majoritatea lor din piatră [2]. În 1643 Vasile Lupu construia în Suceava „nişte case de piatră den temelie" [3]. Aportul meşterilor zidari străini continuă şi în sec. XVII. La Sf. Sava din Iaşi arhitectul pare a fi un constantinopolitan anume Gheorghe din Constantinopol „protomastor" [4]. Vasile Lupu face adeseori apel la meşteri ardeleni. Astfel el cere Bistriţenilor un zidar bun care să se priceapă la aşezarea temeliilor caselor din piatră [5]. La 1638 Iiance vornic de Suceava trimitea după meşteri la Bistriţa să lucreze la curtea lui Vasile Vodă patru uşi, patru ferestre şi două sclipurele dar de lucru cărora domnul e nemulţumit [6]. La 1642 Vasile Lupu mulţumea bistriţenilor pentru zidarii şi cărămidarii ce-i daseră [7].

Dar, aşa cum arătam mai înainte, meşterii locali încep să precumpănească. Uneori lucrul meşterilor ardeleni nemulţumeşte pe domn. Se rezumă doar a chema meşteri străini „ce numai să arate acestor meşteri ce sînt aicea" [8], lucru pe care l-a făcut şi Ştefan Tomşa mai înainte cerînd un „maistru învăţător care i-ar învăţa mai mult pe ceilalţi [9] (facerea ţiglelor). Se iniţiase prin urmare o adevărată „şcoală". Dintre meşterii

[1] Arh. St. Suceava, doc. 1, pach. 339, p. 891.
[2] O mulţime de documente din acest timp vorbesc despre pivniţe de piatră. Aşa de pildă este schimbul făcut între Iane peveţul şi egumenul mănăstirii Trei Ierarhi, care primeşte de la Iane un loc de casă „cu pivniţe gata de piatră din jos de zidul bisericii Trei Ierarhi". (Arh. St. Buc., *cond. Trei Ierarhi, ms.* 579, f. 1 v—3 v). O astfel de pivniţă a fost descoperită cu ocazia cercetărilor arheologice din oraşul Suceava. Ea era de formă dreptunghiulară cu dimensiunile aproximative de 2,50 × 6 m. Piatra din care era clădită era legată cu lut. (Vezi raportul de săpături de la Suceava pe 1955, *ms.*).
[3] N. Iorga, *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, vol. I, p. 74.
[4] Idem, *Inscripţii*, II, p. 138; cf. Melchisedec, *Notiţe*, p. 247.
[5] *Hurmuzaki*, vol. XV, partea 2, p. 1170.
[6] N. Iorga, *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, I, p. 67—68.
[7] *Ibidem*, p. XCIX.
[8] *Ibidem*, p. 74.
[9] *Hurmuzaki*, XV, 2, p. 860.

localnici amintim pe un Ifrim „zet Ciurlei, meşter de biserici” întîlnit la 1688 în calitate de martor la vînzarea unei poieni la Cîmpulung [1].

Incontestabil că pe lîngă meşterii locali cei străini au continuat să îmbogăţească arta moldovenească cu elemente fie din Răsărit [2], fie din Apus [3].

În rîndul materialelor de construcţie, în afară de piatră, cărămida începe să ocupe un loc tot mai de frunte [4]. Ea se deosebeşte însă de cărămida utilizată în sec. XV ca dimensiuni. E o cărămidă mai mică şi mai subţire. Se întrebuinţau şi cărămizi smălţuite, de culoare în special verde şi galben deschis. Pentru acoperirea clădirilor se foloseau de obicei ţiglele, şindrilele, plumbul. Se fac adesea cereri la Bistriţa pentru meşteri *cărămidari* sau *ţiglari*. Miron Barnovschi voind să dreagă nişte ziduri părăginite, roagă pe bistriţeni să-i trimită un maistru cărămidar [5], sau altă dată un meşter ţiglar pentru acoperirea bisericii noi făcute specificînd că „mănăstirea ni-i aproape gata, ţiglele sînt arse” [6]. Era nevoie prin urmare de un meşter care să se priceapă la aşezarea ţiglelor lucrate în mod evident în Moldova; ori „numai să fie aici şi să dea îndrumări şi la ai noştri şi chiar dacă n-ar lucra nimic, noi o să-l răsplătim” [7]. Lutul bun, de calitate superioară, ce se găseşte în unele locuri din Moldova, permitea din plin aceste îndeletniciri. În hotarnica mănăstirii Coşula din ţinutul Hîrlău, de pildă, se pomeneşte între anii 1663—1665, de locul numit „la cărămidărie” [8], loc unde probabil se aflau cuptoarele de ars cărămidă. Însemnările făcute în pasta crudă a cărămizilor descoperite în săpături, ori folosite în construcţii ce se păstrează şi azi, dovedesc însuşirea scris-cetitului de către meşterii respectivi.

Legătura dintre materialele de construcţie se realiza cu ajutorul mortarului (un amestec de nisip şi var în cantităţi anumite). În ceea ce priveşte calitatea, mortarul din sec. XVII este inferior celui din sec. XV. Acum mortarul conţine proporţional mai puţin var ca înainte, iar varul nu mai e stins cu grijă cum se stingea pe timpul lui Ştefan cel Mare. E stins în pripă şi întrebuinţat „cald” [9]. Cu prepararea varului se ocupau meşterii *vărari* sau *vărniceri*. Piatra de var se ardea în cuptoare speciale [10].

---

[1] Stefanelli, *Documente cîmpulungene*, p.13.

[2] La zidirea mănăstirii Cetăţuia în 1669, lucrau meşteri armeni (*B.C.M. Ist.*, 1913, p. 146). La Dragomirna, meşterul care a zidit-o avea şi cunoştinţe de arta Caucazului.

[3] Cornelio Magni care a fost la Iaşi în 1672, scrie că i s-a spus că printre meşterii care au zidit mănăstirea Golia au fost şi italieni chiar din Roma (relaţia lui, traducere efectuată la Instit. de istoric, Bucureşti).

[4] Paul de Alep remarcă în Iaşi în timpul lui Vasile Lupu, că „apartamentele în care locuiesc beiul şi doamna sînt zidite din cărămidă şi olane”. (Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Ţările Romîne*, p. 50).

[5] *Hurmuzaki*, XV, 2, p. 960.

[6] *Ibidem*, p. 968.

[7] *Ibidem*, p. 1092.

[8] Arh. St. Buc., *m-rea Coşula*, IV/17, copia rom.

[9] Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din sec. XVII—XVIII*, p. 584.

[10] Astfel de cuptoare datînd din sec. XV—XVII au fost descoperite în săpăturile arheologice de la Suceava. Ele sînt de formă conică cu vîrful în jos şi au dimensiuni foarte mari (*Materiale şi cercetări arheologice*, IV (1957), p. 246—247).

Pe lîngă vărniceri străini, cum sînt cei veniţi de la Bistriţa ardeleană[1], sînt menţionaţi în acte şi vărari localnici, ca, de exemplu, Alexandru vărariul[2].

★

Pe domeniile feudale, operaţiunile de prelucrare a pietrei s-au desfăşurat în legătură cu ridicarea şi întreţinerea construcţiilor din piatră de la curtea feudalului laic, ori la mănăstire mai ales, adevărate puncte fortificate. Acest lucru presupune existenţa în cadrul domeniului a unor meşteri *pietrari* şi *zidari* afectaţi nevoilor în legătură cu construcţiile ca de pildă : cioplirea şi şlefuirea pietrei, ornamentarea ei, facerea cărămizilor, ridicarea nucleului principal, construirea diferitelor anexe din piatră, ridicarea zidului de incintă etc., precum şi întreţinerea lor. Cu toate acestea, în raport cu oraşul, folosirea pietrei ca material de construcţie avea un cadru mult mai restrîns pe domeniu. Aceasta, precum şi faptul că locuitorii satelor dependente aveau obligaţia, în cadrul rentei în muncă, de a repara zidurile mănăstirilor în special, au frînat dezvoltarea procesului de specializare în cadrul meşteşugurilor de prelucrare a pietrei. Aşa se explică, credem, raritatea menţiunilor despre meşterii pietrari şi zidari în cadrul domeniului feudal. Erau folosiţi mai mult meşterii străini sau unii dintre meşterii orăşeni cu bogate cunoştinţe în ceea ce priveşte construcţiile mai ales atunci cînd urma să se ridice un monument de artă ca, de pildă, o biserică. Meşterul care a zidit mănăstirea Dragomirna, la începutul secolului XVII, avea pe lîngă cunoştinţe intrate deja în uzul ţării, şi cunoştinţe de arta Caucazului. Un astfel de meşter, se înţelege, nu putea să se formeze pe domeniul feudal, aceasta fiind incompatibilă cu starea de dependenţă. Un exemplu limpede îl constituie zidirea mănăstirii Cetăţuia, la care au lucrat şi meşteri armeni[3].

★

La sate, construcţiile în piatră aveau un caracter şi mai restrîns. De aceea meşteşugul prelucrării pietrei n-a cunoscut o dezvoltare în măsură să ducă la specializări şi diferenţieri în cadrul meşteşugului de bază, cum se întîlneşte mai ales la oraşe. Aşa se explică lipsa din documentele perioadei cercetate, a menţiunilor despre meşterii pietrari. Vor fi existat desigur săteni care prelucrau piatra pentru nevoile stricte ale gospodăriei lor, dar această preocupare era departe de a constitui un meşteşug propriu-zis.

★

Tot în legătură cu activitatea constructivă de la oraşe şi sate, s-a dezvoltat meşteşugul prelucrării lemnului. Lemnul constituia unul din materialele de construcţie frecvent folosite. Din lemn se construiau case[4],

---

[1] N. Iorga, *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, I, p. 62.

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Bîrnova*, VI/10, orig. rom (28 iulie 1669) ; Acad. Rom., *ms.* 670, f. 17 v.

[3] *B.C.M.*, *Ist.*, VI (1913), p. 146.

[4] La 3 august 1669, Nacul de la vistierie vinde un loc de casă lîngă zidul m-rii Trei Ierarhi „despre curte cu casă de bîrne gata". (Arh. St. Buc., *cond. Trei Ierarhi*, *ms.* 579 f. 8 v—9) ; la 20 iulie 1642, Vasile Lupu trimite înapoi la Bistriţa pe meşterii ce i-au făcut la edificiul ce clădea „certi fornaces", uşi şi ferestre. „Acum gata fiind bolţile clădirii de jos casa de sus o voi face din lemn, cum am înţeles că se fac case şi în alte părţi" (N. Iorga, *Documente romîneşti din Arhivele Bistriţei*, P. I, p. XCIX). Călătorul Cornelio Magni spune despre Iaşi că cea mai mare parte din case sînt făcute din lemn (relaţia lui, traducere efectuată la Inst. de ist., Buc.).

cu lemn se pavau uliţele şi pieţele principale [1], se acopereau turnurile bisericilor [2], cetăţilor sau curţilor domneşti [3], din lemn se construiau podurile [4], se făcea mobilierul caselor şi bisericilor, precum şi o parte din materialul de uz casnic.

Acest lucru a contribuit la apariţia în oraşe, încă de timpuriu, în cadrul acestei preocupări, a meşteşugarilor specializaţi în anumite ramuri ale industriei lemnului. Perfecţionările produse în tehnica lemnăritului, a adîncit procesul de diviziune socială a muncii prin desprinderea unui număr tot mai mare de specialişti ca : teslari, strungari, şindrilari, bărdiari sau bărdaşi, puntaşi, meşteri de poduri, sculptori în lemn [5], butnari, blidari [6]. Ei foloseau o serie întreagă de unelte pentru prelucrarea lemnului, scoase la iveală cu ocazia săpăturilor arheologice. La Suceava, de pildă, s-au descoperit numeroase asemenea obiecte, care dovedesc o tehnică destul de dezvoltată a prelucrării lemnului. Pe lîngă topoarele de dimensiuni diferite, o largă întrebuinţare au avut-o : tesla, barda, fierăstrăul de mînă, dalta pentru sculptat, cuţitoaia etc. Cu tesla se lucra la coveţi, luntri etc. Pentru obiectele mai mici se utilizau dălţile. Pentru netezirea lemnului se întrebuinţa cuţitoaia, care se prezintă ca o scoabă cu un ascuţiş şi două mînere. Perforarea lemnului se făcea cu ajutorul sfredelului. Un lucru puţin obişnuit îl constituie prezenţa în săpături a compasului, format din două ghiare metalice unite la un capăt printr-un nit care le permitea mobilitatea. Cu el se desenau pe lemn rozetele, arcele, cercurile etc., care urmau să fie apoi săpate. În sec. XVII, apare documentat strungul în lemn, care, cu toată primitivitatea lui, constituie un indice de dezvoltare a tehnicii şi a producţiei pentru piaţă.

Meşteşugul *teslăritului sau dulgheritul* [7], ca ramură de producţie meşteşugărească separată, este documentat în Iaşi la 1636, cînd sînt menţionaţi Ion teslariul, Ionaşco teslar şi Precup teslar, în calitate de martori la o vînzare [8]. Un Căzacul „tislar" apare în catastihul breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava [9]. Din contractul încheiat într-o perioadă

[1] Acelaşi Cornelio Magni ne relatează că cele mai umblate uliţi din Iaşi sînt acoperite cu trunchiuri de arbori, aşezaţi în chip regulat, aşa ca unul să atingă pe celălalt (*loc. cit.*).

[2] Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din sec. XVII—XVIII*, p. 586 ; aici se arată că m-rea Miron Barnovschi din Iaşi care fusese acoperită cu lemn a fost învelită în metal de Vasile Lupu.

[3] La începutul sec. XVII, Dumitraşco vornicul de Suceava trimite pe Bogdan negustorul la Bistriţa să cumpere cuie de şindrilă „să fie de treabă, să acoperim curţile măriei dumisale domnu nostru în uraş la Suceava" (N. Iorga, *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, partea 1, p. 23—24. La ziduri se foloseau tiranţi din lemn pentru a-i da acestuia stabilitatea şi orizontalitatea necesară.

[4] În 1636 se construieşte un pod pe apa Vasluiului la Căntălăreşti (Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice*, Buc., 1885, p. 135 ; cf. Tocilescu, *Manual de ist. rom.*, ed. a II-a, Buc., 1900, p. 211).

[5] Îi menţionăm aici pentru a scoate în evidenţă procesul de specializare în cadrul meşteşugului de bază ; acest meşteşug va fi tratat însă la capitolul meşteşuguri artistice.

[6] Deşi butnarii şi blidarii nu sînt legaţi direct de meşteşugul de construcţie, pentru a scoate în evidenţă principiul diviziunii muncii, meşteşugul lor va fi tratat în ultima parte a prelucrării lemnului.

[7] Vezi N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul romînesc*, Buc., 1906 (în *Istoria Romînilor în chipuri şi icoane*, vol. III), p. 174.

[8] Acad. R.P.R., LXXXVI/20, orig. rom.

[9] Ibidem, *ms.* 670, f. 17 ; cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 312.

mai tîrzie, între Clement Laydet, superiorul bisericii catolice din Iaşi, şi Manolache teslarul, se poate vedea în ce consta meşteşugul teslăritului. Manolache teslarul se îndatoreşte să facă nişte dugheni, specificînd : pardoselile, fereşti, paturi, laviţe, „hiară”, prispa pe dinaintea dughenilor de piatră, poditul hudiţei porţii, poarta din dos, „ieşitoriile” [1]. Într-o însemnare din 15 noiembrie 1673 se arată cît a costat materialul din lemn necesar ridicării unei case ca : bîrne, grinzi, podele, uşiori de uşă şi ferestre, tălpi, precum şi lucrul „teslarilor de clădit casa” [2].

E interesant de menţionat faptul că printre „mîncăturile” tîrgului ca : podvoade, olăcării etc., apar şi teslăriile, ceea ce constituie o categorie de obligaţii ale tîrgoveţilor. Aşa spre exemplu către 1645 Vasile Lupu porunceşte şoltuzului şi pîrgarilor de Huşi „a nu învălui la podvoade, la olăcării, la teslării sau alte mîncături a tîrgului” [3], pe vecinii şi posluşnicii episcopiei de Huşi. Credem că „teslăriile”, se referă la lucrul în legătură cu diferitele construcţii din oraşul sau tîrgul respectiv. În ceea ce priveşte organizarea teslarilor în asociaţii meşteşugăreşti n-avem dovezi în această epocă ; de-abia în secolul următor îi întîlnim organizaţi în breaslă, cu staroste, calfe, ucenici.

Pentru acoperirea unor clădiri ca, de pildă, biserici, turnuri de cetăţi, case etc., se folosea şindrila, pentru montatul căreia se cereau de numeroase ori, în timpul lui Vasile Lupu, cuie de şindrilă de la Bistriţa ardeleană. Cu confecţionarea şindrilei se ocupau unii dintre tîrgoveţi cum sînt de exemplu cei din oraşul Baia (e vorba de meşterii *şindrilari*) care primesc o comandă de 135 000 bucăţi de şindrilă de la Aristarh banul, pentru acoperămîntul mănăstirii sf. Ioan din Iaşi. Altă dată se cerea de la un om din acelaşi oraş, 30 000 bucăţi şi de asemenea 60 000 bucăţi pentru mănăstirea Trei Ierarhi [4].

Bardiarii sau *bărdaşii* erau cei ce ciopleau din bardă lemnăria măruntă necesară la casa omului de rînd. Ei sînt menţionaţi în documente către jumătatea secolului XVII. Ilea bardiar participă la 9 aprilie 1661 la vînzarea unei case pe Podul Vechi din Iaşi [5]. În săpăturile arheologice de la Suceava s-au descoperit, într-un complex de locuinţe orăşeneşti din sec. XV—XVII, numeroase cuie de şindrilă provenite de la acoperiş precum şi numeroase fragmente de bîrne carbonizate, feţuite cu ajutorul bardei.

Puntaşii sînt pomenţi la începutul secolului XVII. Ei lucrau pentru domnie, bucurîndu-se în schimb de scutirea de „angherii” [6].

La construcţia podurilor, în majoritatea lor de lemn, lucrau meşteri *podari* ca de pildă Ştefan, „podariu” care iscăleşte un zapis la 5 decembrie 1661 [7]. Podul de la Cănţălăreşti-Vaslui a fost construit în 1636 după cum se specifică în inscripţia păstrată pînă în vremurile noastre. Inscripţia e săpată în limba slavonă şi în ea se arată că podul a fost făcut din

[1] *Literatură şi artă romînă*, IV, p. 689—690.

[2] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, Iaşi, 1906, vol. III, 1, II, p. 153.

[3] Melchisedec, *Cronica Huşilor*, I, p. 69 ; Arh. St. Buc., *cond. ep. Huşi, ms.* 543, f. 58—59, orig. rom. (3 noiembrie 1653).

[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 214.

[5] *Ioan Neculce*, IV (1924), fasc. 5, p. 120.

[6] *Arhiva istorică*, I, p. 70 (1608).

[7] Arh. St. Buc., *mitrop. Moldovei*, CXLI/10, trad. rom.

iniţiativa panului Gavriil hatmanul şi a cneaghinei lui Liliana, în 1636 [1].

Folosirea strungului în lemn pe o scară tot mai mare în prelucrarea lemnului a dus la specializarea unor meşteri în lucrul la strung. Prima menţiune despre un meşter *strungar* datează din 13 mai 1634 [2]. La strung se lucra o parte din mobilierul din lemn al caselor păturilor orăşeneşti mai înstărite, al mănăstirilor, al curţilor domneşti etc. În bisericile din Iaşi, Paul de Alep observă, cu ocazia trecerii sale prin Moldova, policandre de lemn lucrate la strung care imitau metalul. Din descrierea lui, rezultă în general abundenţa şi bogăţia acestor piese de mobilier sculptat şi poleit. În special jeţurile aveau mici rînduri de vergele cu bumbi lucraţi la strung.

Mai amintim o serie de meşteşugari în lemn care, deşi nu sînt în legătură cu construcţiile, meşteşugul lor scoate în evidenţă diviziunea socială a muncii din cadrul lemnăritului. Ei confecţionau obiecte de uz casnic din lemn.

Butnarii, butarii sau *dogarii*, [3] făceau butiile, poloboacele, buriile, putinile, etc., în legătură mai ales cu negoţul vinului [4] şi al mierei de albine, pentru care se crease o adevărată industrie încă din epocile anterioare. În Iaşi existau ateliere de dogărie în care se lucrau numeroase tipuri de recipiente de lemn necesare nevoilor zilnice. La 1 august 1669 o asemenea dogărie, era în proprietatea Canelei Frontino rămasă de la fratele ei Hristodul [5]. Dogăria se afla pe uliţa Mare lîngă m-rea Trei Ierarhi ,,din casa Ghiorghiasei pînă în a lui Gheorghe ţîrcovnicul, împreună cu bărbieria şi dogăria" cum specifică actul. Întregul loc menţionat, plus ,,prăvăliile", adică bărbieria şi dogăria, sînt dăruite mănăstirii Dealul Mare.

Prin urmare, atelierul constituia în acelaşi timp şi loc de desfacere a produselor de dogărie. Avem ştirea că la unele dughene printre mărfurile comercializate existau şi putini aduse de meşteri. Unui Stavar care făcea poloboace, rămînea să i se plătească 5 potronici pentru marfa adusă unei dughene din Iaşi [6]. Tot în Iaşi Gugea ,,butnariul" vindea o casă pe uliţa Ciobotărească la jumătatea secolului XVII [7]. Din alte acte aflăm că aceşti butnari erau supuşi la obligaţiile militare la care erau supuşi şi ceilalţi tîrgoveţi, obligaţii în legătură cu ,,facerea" oamenilor de oaste. Butnarii din mahalaua tîrgului Piatra, numită Mărăţăi, vînd o delniţă ,,a noastră, a butnarilor", mănăstirii Bisericani, ,,cînd au trimis Dabija vodă pe Constantin Bantiş şi Arapul să facem oameni de oaste" [8]. Deosebit de interesantă ne apare aici specificaţia cu privire la proprietatea delniţei vîndute ; ,,a noastră, a butnarilor", ridică problema unei proprietăţi colective care aparţinea unei asociaţii meşteşugăreşti şi care se înstrăinează numai cu autorizaţia în primul rînd a capului acestei asociaţii care este starostele

---

[1] Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice*, Buc., 1885, p. 135.

[2] Acad. R.P.R., CXLII/71, orig. rom.

[3] N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul romînesc*, Buc., 1906, p. 175 (în *Istoria Romînilor în chipuri şi icoane*, vol. III).

[4] La Suceava, într-una din pivniţele unei locuinţe săpate în campania din vara anului 1957, s-au descoperit funduri de poloboace şi doage carbonizate.

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/40, orig. rom.

[6] C. Turcu, *op. cit.*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, 1955, nr. 3—4, p. 178.

[7] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 84.

[8] Arh. St. Buc., *m-rea Bisericani*, XII/57, orig. rom.

de butnari, anume Vasile. Ceilalţi opt membri care subscriu după Vasile, vor fi avut desigur rosturi administrative corespunzătoare. Avem aşadar atestată prezenţa unei organizaţii de breaslă cu caracteristici care se întîlnesc şi în alte părţi [1] şi care constituie indicele unei avansate activităţi meşteşugăreşti. Ca şi ceilalţi locuitori ai oraşului, butnarii aveau aceleaşi îndatoriri faţă de domnie. Acest lucru îl aflăm din scutirea pe care o primesc 6 butnari şi 2 puntaşi din Piatra, de birul talerului şi de orice angarii [2]. Scutirea o primesc de la Marghita, văduva lui Simion Movilă, care înştiinţează în acest scop, către 1608, pe vătaful de Piatra.

Pe măsură ce diviziunea socială a muncii se adînceşte, în cadrul butnăritului apar diferenţieri între butnarii ce fac buţi noi sau burii şi butnarii legători ; acest lucru se întîmplă însă ceva mai tîrziu, cînd se înregistrează o nouă etapă în dezvoltarea forţelor de producţie pe teritoriul Moldovei.

În ceea ce priveşte organizarea meşterilor butnari, primele menţiuni datează, aşa cum am văzut mai sus, din a doua jumătate a sec. XVII. Într-un zapis de vînzare a unei case în Iaşi, sînt menţionaţi 2 vătafi de butnari anume : „Gavril vătaf de butnari şi Ion vătaf de butnari" [3]. La Suceava, Dumitru butnar care locuia pe uliţa lui Manea, figura în catastihul frăţiei blănarilor şi cojocarilor din acel oraş [4]. Probabil că şi în alte oraşe existau astfel de organizaţii ale butnarilor.

Alături de vasele de lut, se utilizau pe o scară destul de întinsă vasele de lemn sau blidele. Ele erau folosite nu numai de ţărani sau orăşenii săraci, ci chiar de păturile sociale înstărite. Paul Strasburg, consilierul regelui Suediei, trecînd în 1692 prin Ţara Romînească şi descriind prînzul servit la curtea voievodului, relatează că înaintea domnului, erau vase de argint, pentru cei de rang mijlociu erau vase de lut curat şi poleite (smălţuite), iar pentru cei din urmă talere şi blide de lemn [5]. La moartea mitropolitului Varlaam, se enumerau printre alte obiecte ce alcătuiau inventarul mitropoliei şi „blide de plumb şi talgere şi cîte vase de lemn"[6]. Toate aceste vase de lemn erau confecţionate de o categorie de meşteşugari în lemn numiţi *blidari* sau *scăfari* [7]. Pe la 1680 exista un Iftimie scăfariul în apropiere de Iaşi care lucra la strung. Acele poieni unde lucra Iftimie s-au numit de atunci „Poienile blidarilor". La 3 ianuarie 1694, Apostol blidarul, fiul lui Iftimie blidarul, vinde această poiană pe care o moştenise de la tatăl său, mănăstirii Socola de lîngă Iaşi, în prezenţa a doi martori blidari [8]. Faptul că aceşti blidari sau scăfari lucrau la strung con-

[1] A. Pronstein, *Organizarea meseriilor din Novgorod,* în sec. XVI (din Исторические записки, vol. 36 (1951) ; aici se arată că la Novgorod locuitorii unei străzi posedă în comun prăvălii şi alte clădiri pentru comerţ, precum şi : grădini, teren arabil, livezi etc.).

[2] *Arhiva istorică,* partea 1, nr. 82, p. 70.

[3] *Ioan Neculce,* 1922, fasc. 2, p. 79.

[4] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 9 ; cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 512.

[5] Relaţia lui, traducere efectuată la Inst. de istorie, Buc. (*ms.*).

[6] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ,* LXXXVII/17, orig. rom.

[7] Se ştie că numele de scăfari vine de la obiectul scafă care nu e altceva decît un vas de lemn denumit în diverse regiuni ale ţării, în chipuri diferite. Aşa de pildă în nordul Moldovei, scafă se spune căuşului de lemn care serveşte la luarea mălaiului sau făinei din ladă sau sac.

[8] N. Iorga, *Studii şi documente,* vol. VI, p. 62, nr. 28. Considerăm că aceşti meşteri erau legaţi de oraş, unde ei îşi aduceau marfa spre desfacere.

stituie un indiciu în ceea ce priveşte producţia pentru piaţă. Obiectele confecţionate erau aduse spre desfacere pe piaţa oraşului, în apropierea căruia lucrau.

În urma celor văzute pînă aci cu privire la meşteşugul prelucrării lemnului, e necesar să subliniem, mai întîi pasul înainte înregistrat de dezvoltarea forţelor de producţie, iar în al doilea rînd ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie, o sensibilă adîncire a specializărilor în cadrul meşteşugului de bază.

★

Pe domeniile feudale, meşteşugul prelucrării lemnului s-a dezvoltat în legătură mai ales cu activitatea constructivă de la curtea feudalului respectiv. Lemnul necesar diferitelor construcţii [1] se procura din regiunile de munte, unde se exploata cu ajutorul fierăstraelor acţionate de forţa apei. Astfel de fierăstrae se aflau în satul Grozăşti pe apa Oituzului, proprietatea lui Dumitru Buhuş logofăt la 1632 [2] şi de asemenea pe apa Bohotinului [3], proprietatea aceluiaşi boier. Către 1660 Neculai Buhuş, mare medelnicer, era proprietarul unui fierăstrău pe apa Jijiei [4].

Pentru acoperirea clădirilor se folosea într-o bună măsură şindrila. Cu făcutul ei se îndeletniceau sate întregi din regiunile de munte, cum erau de pildă satele Jerovul şi Necoreşti din regiunea Neamţ care aveau obligaţia să dea domniei şindrila necesară acoperirii diferitelor clădiri de la curtea domnească. La 25 noiembrie 1606, aceste sate, acum ale mănăstirii sf. Nicolae din Iaşi, sînt scutite de Simion Movilă voievod ,,nici să umble vecinii din satele lor la podvoade, nici varză să nu dea, nici sămînţă de cînepă, nici mazăre, nici şindrilă, nici fîn nici o angherie să nu dea satele sfintei mănăstiri, anume Jerovul şi Necoreşti'' [5]. Alte sate, ca de pildă, satul Hlincea, sat domnesc pînă la 1660, avea obligaţia de a lucra la stăvilarele domneşti care se făceau din lemn. La 11 mai 1660, satul Hlincea e dăruit mănăstirii Hlincea. Cu această ocazie locuitorii satului sînt scutiţi de toate dările şi slujbele către domnie arătîndu-se printre altele că aceşti vecini ai mănăstirii ,,nici la stăvilare să nu lucreze'' [6].

Se înţelege că stăpînii acestor sate foloseau ori de cîte ori aveau nevoie, produsele meşteşugului locuitorilor lor.

La curţile feudale mai sînt menţionaţi *butnarii* sau *botnarii* care lucrau din lemn poloboace, putini, căzi etc. Printre posluşnicii episcopiei de Huşi sînt pomeniţi în numeroase rînduri meşteri butnari pe care domnia îi scuteşte de dări şi slujbe [7]. Uneori slugile domneşti îi foloseau la diferite

[1] Lemnul se utiliza în construcţii în diferite feluri : ca tiranţi în zidurile construcţiilor, căpriori, grinzi, tălpi, porţile intrărilor, schelăriile, mobilier etc. La mănăstirea Putna au fost descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice, resturile carbonizate din partea lemnoasă a chiliilor din secolul XVII, care suferiseră un incendiu.

[2] Arh. St. Buc., A. N. MMDCCI/1, trad. rom.

[3] Acad. R.P.R., CDXXV/7, trad. rom. (4 aprilie 1637).

[4] Ibidem, LXXXI/75, orig. slav. (5 februarie 1660).

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 74.

[6] **ни до хребаю работат** în orig. (Muzeul rom.-rus, nr. 347, orig. slav).

[7] Arh. St. Buc., *ms.* 543, f. 26, nr. 16, orig. slav ; Arh. St. Buc., *cond. ep. Huşi*, *ms.* 543, f. 80, orig. rom. etc.

treburi legate de meşteşugul lor, ca de pildă la făcutul căzilor pentru silitră. La 31 mai 1626 episcopul de Roman se plîngea lui Miron Barnovschi, domnul Moldovei, că slugile domneşti silesc pe meşterii episcopiei din satul Posluşnici să meargă la lucru [1]. În slobozia unui boier din Ciumăleşti se aflau doi butnari, Toader şi Ion [2]. Printre oamenii aceleiaşi slobozii, se mai aflau şi un Ştefan *blidar*, care făcea blide pentru nevoile consătenilor săi.

★

La sate, construcţiile care foloseau ca material lemnul şi mai ales nevoia folosirii obiectelor din lemn, cu utilizare casnică ca de exemplu : butiile, ploscile, blidele etc., au favorizat dezvoltarea a numeroase preocupări în domeniul prelucrării lemnului. În legătură cu construcţiile existau meşteri *teslari*[3] şi *podari*[4]. Pentru confecţionarea obiectelor de uz casnic din lemn erau meşteşugari ca : *butnari*, *blidari*, *ploscari* etc. În secolul XVII, se adaugă noi meşteşugari specializaţi : *strungarii* şi *covătarii*.

Butnarii făceau butiile şi putinele de toate mărimile cu atît de largă întrebuinţare mai ales la sate. Tot ei făceau şi căzile necesare păstrării vinului[5]. Acest meşteşug era practicat mai ales de către locuitorii satelor din regiunile păduroase, unde materia primă, lemnul, se găsea din abundenţă. Uneori practicarea acestui meşteşug se întîlneşte la o bună parte din locuitorii unor sate. Aşa de pildă, întărindu-se, la 22 martie 1631 un loc de fînaţă mănăstirii Bisericani, se arată că acest loc din hotarul tîrgului Piatra ,,l-au stăpînit botnarii din satul Vînători'' [6].

Blidarii lucrau blidele de lemn, cu o largă întrebuinţare în gospodăria sătească. Pe lîngă menţionarea unor blidari ca de pildă Toader blidarul din Grozeşti [7], ori Lazăr blidarul păhărnicel din Blidăreşti [8] etc., blidăritul mai este atestat şi prin topicele întîlnite în documente ca : ,,Pleşa blidariului'' în ţinutul Tecuci [9] ,,Blidăreşti'' ţinutul Trotuş[10] etc. Dintre meşteşugarii menţionaţi şi în epocile anterioare mai amintim pe ploscari [11].

Strungul în lemn este menţionat într-un document din 13 mai 1634 prin care fiul lui Ion ,,strugariu din Spineni'' vindea partea sa de ocină pe Sacovăţ [12]. Aceşti ,,strugari'' lucrau la ,,strug'' cum aflăm dintr-un act de la sfîrşitul secolului XVII [13]. La strung se lucra şi o bună parte din mobilierul de lemn al bisericilor, ori al unor case aparţinînd elementelor înstărite din cadrul satului.

---

[1] Acad. R.P.R., LXI/30, orig. rom.

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Precista Răducan*, XVI/1, orig. rom.

[3] Ibidem, nr. 629, f. 255, copie slavă.

[4] Ibidem, *Mitrop. Moldovei*, CXLI/10, trad. rom.

[5] La 7 iulie 1602 se vindea în satul Albeni ţinutul Bacău, o vie cu cramă şi căzi (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 54).

[6] Arh. St. Buc., *Peceţi*, nr. 253, orig. slav (БОТНАРИ în orig.). Reiese de aci existenţa unei proprietăţi colective, lucru ce se pare că e în legătură tocmai cu un sistem de organizare a acestor meşteşugari.

[7] Acad. R.P.R., DCCXXXV/36, orig. rom. (3 aprilie 1623).

[8] Ibidem, XXI/77, orig. rom. (7 martie 1621).

[9] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 36 (18 martie 1602).

[10] Acad. R.P.R., XXI/77, orig. rom.

[11] Ibidem, LXXX/5, orig. rom. (8 septembrie 1647).

[12] Ibidem, CXLII/71, orig. rom.

[13] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI.

Alte mențiuni se referă la meșterii covătari, care se întîlnesc în documente în această vreme [1].

3. Prelucrarea pieilor

Pielăritul a cunoscut în secolul XVII, o dezvoltare deosebită la orașe, în legătură cu numeroasele cerințe de încălțăminte, îmbrăcăminte, harnașament etc. Dezvoltarea acestui meșteșug poate fi apreciată, pe de o parte după numărul mare al meșteșugarilor menționați în acte, iar pe de altă parte după diviziunea din cadrul meșteșugului de bază în numeroase specialități care se organizează și se dezvoltă paralel și independent unele de altele. E vorba de mai multe categorii de meșteșugari în cadrul prelucrării pieilor: blănari, cojocari, cizmari, ciobotari, tăbăcari, curelari, tălpălari, șepcari, săhăidăcari etc. Ei sînt menționați în cursul secolului XVII, în cele mai importante orașe : Iași, Suceava, Huși, Cotnari, Tg. Frumos, Vaslui, Galați, Orhei, Tg. Neamț, Roman, Dorohoi, Focșani. Centrul cel mai aglomerat îl reprezintă Iașul unde întîlnim : 30 blănari, 8 cojocari, 17 cizmari, 8 șelari, 12 curelari, 4 tălpălari etc., grupați pe diferite ulițe și „mahalale" (cartiere) ca : Tîrgul Vechi, ulița Mare, ulița Făinei, unde exista de asemenea un loc cu denumirea de „Ciubotăria" [2], Tîrgul lui Barnovschi, unde se afla locul denumit „Cizmăria"[3], ulița Ciubotărească [4], mahalaua Tălpălarilor [5], Curelari [6] etc.

Blănarii sînt menționați în număr foarte mare în Tîrgul Vechi unde predomină numeric în raport cu ceilalți meșteșugari. Astfel, din 32 de mențiuni, 9 sînt de blănari, iar restul, variind între 1—4 mențiuni, se referă la alte diferite categorii. Un număr de 10 mențiuni se referă la preoți, negustori și mici boiernași [7]. Un alt cartier în care meșteșugarii blănari sînt numeroși este Tîrgul lui Barnovski cu ulița Rusească, unde se afla locul numit „Blănari" [8]. Tot aici constatăm prezența a foarte mulți negustori. După cum se vede, ulița grupa diverse categorii de meșteșugari împreună cu alte profesii. Ceea ce trebuie să reținem, însă, este faptul că pe unele ulițe predomină meșteșugarii [9].

La Suceava, un alt centru important din industria pielăriei, diversele categorii de meșteri se pot urmări datorită pomelnicului din catastihul breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava reînnoit la 1 ianuarie 1673 [10].

---

[1] N. Iorga, *Studiĭ și documente*, vol. XI, p. 97.

[2] *Ioan Neculce*, 1927, p. 24.

[3] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/18, orig. rom. (1658 martie 1).

[4] Ibidem, *cond. Trei Ierarhi, ms.* 578, f. 105 v—106 și *Uricariul*, vol. VII, p. 10.

[5] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 92.

[6] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., tom. XXXV, p. 345—346.

[7] Deși nu toți locuitorii uliței apar în documentele cercetate, socotim totuși că numărul de 42 de locuitori se apropie de cel real, încît putem să afirmăm că majoritatea o formau meșteșugarii (32 din 42 constatați documentar). Este de altfel media desimii populației de pe străzile Clujului din sec. XVI (G. S. Ardeleanu, *Orașul Cluj, centru meșteșugăresc în sec. XVI*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea 1, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 731—732).

[8] Arh. St. Buc., *m-rea Cetățuia*, XVI/5, orig. rom. (1660 noiembrie 2) ; cf. E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Buc., 1939, p. 278 (harta).

[9] Asupra însemnătății acestui lucru vom reveni cu detalii în altă parte.

[10] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 7 și următoarele (la E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 503—513).

Ca şi în Iaşi, ei apar menţionaţi ca locuind pe diferite uliţe : uliţa lui Crimca, uliţa lui Manea, uliţa Podgoriei, uliţa Fruntea, uliţa Sf. Vineri, uliţa Mitropoliei, uliţa sf. Nicolae, uliţa lui Pone, uliţa Sf. Teodor etc., împreună cu alţi orăşeni de diferite profesii. Întîlnim toate categoriile de meşteşugari ce prelucrează pielea : blănari, cizmari, cojocari, ciubotari, tălpălari, curelari, soronari etc.

La Roman, blănarii şi cojocarii sînt destul de numeroşi pentru a se organiza în 1641 în breaslă, după cum reiese din reînnoirea catastihului de breaslă din 1724 [1].

Procesul tehnologic de prelucrare a pieilor foloseşte ca materie primă pieile brute de animale domestice (boi, vaci, oi, capre, viţei) şi animale sălbatice (lup, vulpe, rîs, jder etc.). Moldova se bucura în evul mediu de bogate surse de materie primă pentru a-şi dezvolta un meşteşug local al pielăritului, deoarece creşterea vitelor era una din ocupaţiile principale ale locuitorilor. Pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, materia primă — pieile brute — era cumpărată de pe piaţa moldovenească, de către negustorii lioveni în special [2]. Progresul intern din ultima treime a secolului al XV-lea a făcut ca domnia să manifeste o atitudine de protecţionism faţă de orăşenii-meşteşugari locali [3]. Instaurarea dominaţiei otomane în Moldova a frînat desfăşurarea mai departe a progresului intern observat. Darurile în blănuri de animale oferite sultanului, şi, mai ales, diferitelor persoane influente de la curtea acestuia, constituiau o povară destul de grea [4]. Către sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, se constată o „invadare" a pieţii ardelene de către negustori moldoveni pentru cumpărarea de piei de animale sălbatice în special. La 7 iulie 1596, Ieremia vistier şi Bogza logofăt scriu din Suceava bistriţenilor pentru nişte piei de cerb vopsite frumos [5]. La 2 iunie 1608, Ştefan Kendy scria bistriţenilor despre oprirea unor bani şi a unor blănuri — piei de sălbăticiuni — de la un moldovean [6]. Tot la aceeaşi dată, nişte cojocari din localitatea Iad din Ardeal silesc pe negustorul Mihail Pascale să le vîndă 5200 blăni de vulpe pe care acesta intenţiona să le aducă în Moldova [7]. La 7 iulie 1608, tot în Ardeal e ucis un alt negustor, Pană, de la care rămîn

[1] Acad. R.P.R., *ms.* 944, f. 3, verso şi următoarele.

[2] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 635, 672; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Buc., 1913, p. 278.

[3] Pentru aceasta vezi B. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale în Moldova şi Ţara Romînească şi lupta pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului XV*, comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică a Acad. R.P.R. din 2—12 iunie 1950.

[4] Cei şase cai trimişi în 1550 sînt găsiţi de rezidentul imperial foarte urîţi ; în schimb, blănurile de samur sînt găsite frumoase (*Hurmuzaki*, III, nr. CCXXXII, p. 257) ; Mihai Viteazul, la 20 mai 1597, cerea lui Zamoyski bilet de liberă trecere pentru un negustor căci, spunea el, „am mare nevoie de blăni de samur pentru că trebuie să plătesc tributul şi să trimit cîteva blăni de samur împăratului Turciei" (*Hurmuzaki*, Supl. 2, I, p. 419) ; la 1694 se dădeau următoarele blănuri : nouă spinări de samur a cîte 1 000 taleri, una de rîs a 500 şi 14 picioare de samur (M. Berza, *Peşcheşurile*, *ms.* la Inst. de ist. al Acad. R.P.R.) ; la 1718 Ahmet II se adresa voievozilor Valahiei „să daţi bani, pielicele şi alte lucruri vizirului Mustafa-paşa, gloriosul meu sfătuitor" (M. Berza, *op. cit.*).

[5] *Hurmuzaki*, vol. XII, p. 265—266 ; cf. V. Neamţu, *Comerţul cu piei şi prelucrarea lor în Moldova în sec. XV—XVIII*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, 1951, nr. 1—2, p. 543.

[6] *Hurmuzaki*, XV, 2, p. 835—836.

[7] *Ibidem*; cf. V. Neamţu, *op. cit.*, p. 538.

la Bistriţa 80 piei de bou şi 50 florini de[1] aur . La 30 aprilie 1618, se scoteau pe drumul Rodnei spre Moldova mari cantităţi de aur, argint şi piei de animale sălbatice [2].

Iată dar, pînă la această ultimă dată, o creştere a volumului de piei importate cu riscuri foarte serioase, de pe piaţa ardeleană.

În perioada următoare se observă o micşorare a volumului de piei importate [3]. Pe de altă parte, se constată primele semne ale exportului moldovean pe piaţa ardeleană, nu numai a pieilor brute, dar chiar a celor prelucrate în Moldova. Astfel, la 18 februarie 1630 Francisk Liszty, avînd nevoie de 100 de blănuri de jder, se adresează bistriţenilor dacă nu cumva au venit la Bistriţa din Moldova, ,,negustori de jderi" [4]. În aprilie 1650 se trimeteau din Moldova şi din Ţara Romînească importante cantităţi de piei, lucrate (talpă) şi nelucrate în Transilvania [5], iar la 12 martie 1672, Lucaci Armeanul din Suceava ducea în Ardeal ,,blănuri, peşte sărat şi altele " [6]. Interesant e să se ştie cărui fapt se datorau aceste fenomene.

Cercetările făcute în această privinţă în perioada de care ne ocupăm, au dus la unele observaţii demne de reţinut. Se constată anume că, la o dată ce s-ar părea că marchează un moment de cotitură în privinţa importului şi exportului de piei în actele domneşti de scutire apare o nouă obligaţie către domnie denumită pielărit. Astfel, la 25 august 1633, domnul Moldovei Moise Movilă întăreşte mănăstirii Adormirea Maicii Domnului din Iaşi stăpînirea asupra satului Toporăuţi, pe care-l scuteşte de oi şi de porci, deseatină de stupi iliş, sulgiu ,,şi de camătă pentru băutură şi pielărit" (кожнир)[7] . Un alt sat scutit de această obligaţie este satul Hlincea de lîngă Iaşi, sat domnesc ascultător de ocolul cetăţii. La 11 mai 1660 el este dăruit, împreună cu 15 posluşnici, mănăstirii Hlincea cu care ocazie domnul Moldovei îi iartă de toate dările către domnie, specificîndu-se : ,,ca să nu aibă a ne da nici o dare nici mare nici mică, nici galbeni, nici lei, nici ughi ... nici piei (ни кожи)[8] şi nici o muncă să nu muncească ... şi nici la stăvilare să nu lucreze"[9]. Iar mai departe : ,,nici camănă de băutură sau bezmăn sau piei să nu aibă a da ..."[10]. La 27 noiembrie 1662 Dabija vodă înnoieşte această scutire [11], amintind printre altele ,,nici piei" să nu dea [12] şi ,,nici camănă pentru băutură sau bezmen sau piei". O indicaţie, pe care n-o găsim în documentul anterior,

---

[1] *Hurmuzaki*, XV, 2, p. 837—838.

[2] *Ibidem*, p. 875—876 şi 1277.

[3] Găsim doar trei menţiuni despre importul de piei : 1646 martie 15 (*Hurmuzaki*, XV, 2, p. 1147—1448) ; 1657 oct. 5 (*ibidem*, p. 1277 ; pieile erau aduse de Valentin Szekely din Cluj) şi 1672, noiembrie 26 (*ibidem*, p. 1348—1349).

[4] *Hurmuzaki*, XV, 2, p. 980—981.

[5] *Ibidem*, p. 1181.

[6] *Ibidem*, p. 134—1346.

[7] Muzeul raional Suceava, sub dată, orig. slav.

[8] Cuvîntul кожи desemnează pieile neprelucrate. Pentru aceasta vezi Rîbakov, *op. cit.*, p. 400—403, unde cuvîntul кожи desemnează pielea crudă.

[9] Muzeul romîno-rus, nr. 347, orig. slav.

[10] În orig. кожнири care se traduce prin darea pielăritului, ceea ce-i echivalent cu piei.

[11] Muzeul romîno-rus, sub dată, orig. slav.

[12] или кожнири, în orig.

o întîlnim mai jos, unde se arată că ,,am iertat domnia mea o camănă mare şi un blănar [1] să fie în pace de camănă mare şi mică şi de bezmeni, să fie pentru lumînări şi tămîie la sfînta biserică". Un lucru este limpede : cuvintele ,,nici piei să nu dea către domnia mea" se referă la o obligaţie în natură, în cazul nostru în piei de animale neprelucrate, pe care locuitorii satului trebuiau să le dea domniei. Actul specifică destul de limpede că sînt scutiţi de această dare faţă de domnie ,,acel sat şi acei posluşnici" prin urmare ipoteza că ar putea fi impuşi numai posluşnicii, pe care i-am putea bănui ca fiind meşteşugari, este exclusă. E scutit, de asemenea de anumite dări şi un meşter blănar [2]. La 8 aprilie 1669, Gheorghe Duca, domnul Moldovei, miluieşte mănăstirile sf. Vineri şi Galata cu mai multe proprietăţi printre care şi două pivniţe în Iaşi, împreună cu doi oameni care au vîndut vin la acele pivniţe şi pe care îi scuteşte ,,de dare şi de zloţi şi pentru lei şi pentru taleri şi pentru ughi şi pentru orţi ... şi pentru piei ..." [3], dări la care erau impuşi orăşenii.

Aşadar sînt impuse la această dare diferite categorii sociale de locuitori : ţărani, posluşnici, orăşeni [4].

Apariţia acestei noi obligaţii [5] la începutul secolului al XVII-lea îşi are explicaţia în noile împrejurări create. Adîncirea procesului de specializare a meşteşugului de prelucrare a pieilor, creşterea nevoilor interne pentru articolele de pielărie [6], au ridicat valoarea pieilor la nivelul unei considerabile surse de venituri, pe care domnia şi-a însuşit-o. Scutirile de dări acordate de către domnie satelor Toporăuţi şi Hlincea făceau, se pare, ca sursa de venit să treacă în folosul mănăstirilor, care primiseră drept miluire satele respective. Această nouă obligaţie a avut un dublu efect : pe de o parte, din pieile strînse, atît domnia cît şi unii negustori puteau să exporte pe piaţa ardeleană, polonă etc., o cantitate anumită de piei crude ori lucrate de meşteşugarii curţii, sau cei din oraşe în special, de pe urma cărora să se realizeze un frumos venit ; pe de altă parte, aprovizionarea cu obiecte confecţionate din piele, potrivit numeroaselor necesităţi de la curtea domnească mai ales, era asigurată din punct de vedere al materiei prime, renunţîndu-se în mod automat la un import pe scară largă. Această stare de lucruri ar explica micşorarea importului de piei din Ardeal în perioada următoare apariţiei dării pielăritului, precum şi primele semne ale exportului de piei lucrate şi nelucrate pe pieţele străine.

---

[1] єдин кожнир în orig.

[2] Muzeul romîno-rus, sub dată orig. slav.

[3] Acad. R.P.R., *Peceţi*, 385, orig. slav.

[4] În acte se mai întîlneşte o dare ; în scutirea pe care o acordă Miron Barnovschi satului Borleşti, ţinutul Bacău, de toate dările, se enumeră, printre altele, şi „nici lup" să nu dea (Arh. St. Buc., *m-rea Tazlău*, IV/7 şi I/1, orig. rom.). E posibil că această obligaţie să se fi perceput în piei de lup numai de la satele de margine (în cazul nostru, satul Borleşti ţinea strajă pe apa Tazlăului), în legătură cu acţiunea de stîrpire a acestor animale sălbatice.

[5] Din nefericire nu putem şti cuantumul acestor dări.

[6] Nevoi interne în legătură cu harnaşamentul cavaleriei, încălţămintea şi îmbrăcămintea oastei etc., precum şi diferitele daruri în blănuri ce se făceau sultanilor cu diverse ocazii. D. Cantemir ne informează că, în momentul înscăunării domnului se oferă trimisului care-i aducea insignele de învestire, printre altele, un caftan căptuşit cu blană de samur, iar în afară de tributul anual, domnul mai dădea peşcheş opt blănuri, plus altele slujbaşilor. (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. G. Pascu, 1936, p. 108 şi 194).

În această lumină apare îndreptățită informația lui D. Cantemir care vorbind despre cetatea Chiliei spune că „nu este așa de mare, dar este o piață vestită, frecventată de toate corăbiile, nu numai ale cetăților maritime dimprejur, dar și de ale celor mai îndepărtate care vin din Egipt, Veneția și Raguza, care duc de aici de obicei ceară și *piei crude de bou*"[1] (sublinierea noastră — *Șt. O.*). Interesantă este de asemenea informația pe care ne-o dă tot D. Cantemir cînd, vorbind despre vînătorile domnului arată că „animalele curate sînt bune de mîncat (e vorba de cele vînate — *n. n.*); cele necurate vulpi, lupi, urși, mîțe sălbatice, hilaces (rîși) și alte vietăți de acest fel care se găsesc în munții Moldovei, se dau la peichi (paici) adică la servitorii domnului, care din pielea lor nu puțin cîștig își procură"[2]. Se înțelege că acest cîștig al servitorilor domnului provenea din vînzarea pieilor de animale meseriașilor specialiști în prelucrarea blănilor de lux precum și diverșilor negustori străini sau localnici.

Despre operațiile tehnologice propriu-zise de prelucrare a pieilor nu știm prea multe lucruri. Izvoarele nu ne dau știri în această privință. Totuși, putem surprinde verigile procesului de producție după specializările produse în sînul meșteșugului de bază, cu păstrarea bineînțeles a cronologiei operațiilor.

Tăbăcitul, de pildă, este operația inițială[3] în cadrul prelucrării pieilor, care constă la rîndul ei într-o serie de alte operații ca : depărarea[4], înmuierea, dubirea, fermentaıea, uscarea etc. Prin urmare e vorba de toate fazele anterioare prelucrării propriu-zise, operații care aduc pielea în stadiul ultim, gata pentru confecționarea încălțămintei[5].

Despre metodele și mijloacele folosite la tăbăcărie, nădăjduim că izvoarele arheologice ne vor da pe viitor mai multe indicații. Știm doar din documente că existau așa-numitele „fîntîni de dubit" pe coasta Bahluiului[6]. Operațiunile în cadrul tăbăcitului erau făcute de meșteri numiți în documente tăbăcari, fără vreo altă mențiune.

Vopsirea se făcea, probabil, prin întrebuințarea coloranților naturali (vegetali : băcan, licheni, curcuma, rădăcini, coajă de stejar, arin și brad, și animali : insecte, moluște)[7]. Lustrul plăcut căpătat de piele în urma

---

[1] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 50; în tariful vamal în 1717—1724 sînt trecute ca produse de export pentru Austria piei de vite, crude, argăsite și neargăsite, piei de miel și de animale sălbatice (C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. III, partea 2, Buc., 1946, p. 607).

[2] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 172.

[3] Lăsăm la o parte acea „sărare" a pieilor imediat după jupuirea de pe animal. Aceasta e operația de conservare a pielii. La acest material se referă documentele cînd vorbesc de piei crude sau brute.

[4] Această operație constă în curățirea de păr a pieilor cu ajutorul unei soluții formată din terci, tărîțe, sau coaje de salcie (Cernov, *Curs de tehnologie a pielii*, partea 1, trad. din l. rusă, p. 242).

[5] În acest stadiu se găsesc pieile denumite de document „piei prelucrate". Dacă documentele s-ar referi la obiectele confecționate din piele nu le-ar mai denumi „piei", ci cu numele obiectelor respective : cizme, ghete, opinci, ciubote, talpă etc.

[6] Gh. Ghibănescu, *Biserica Tălpălari*, Iași, 1934, p. 9. În Rusia veche aceste fîntîni se numesc zăcători și sînt făcute din lemn (Rîbakov, *op. cit.*, cap. III, p. 400—403).

[7] Acești coloranți naturali se foloseau pînă de curînd în industria casnică. Pentru aceasta, vezi lucrarea lui Tudor Pamfile, *Industria casnică la romîni, trecutul și starea ei de astăzi*, Buc., 1910, p. 38—52.

ungerii, probabil cu o ceară specială, atrăgea ochii lui Ieremia vistier şi a lui Bogza logofăt la sfîrşitul secolului al XVI-lea [1]. În acest fel, apare justificată preţuirea armenilor din Moldova, dacă într-adevăr numai ei cunoşteau secretul „fabricaţiei" pielii fine de căprioară în diverse culori şi mai ales în acea roşie [2].

Prelucrarea propriu-zisă constă în confecţionarea de obiecte de încălţăminte şi îmbrăcăminte de către meşterii cizmari, ciubotari blănari-cojocari, curelari, şelari, tălpălari etc. Uneltele de producţie ale acestora nu ne sînt cunoscute, decît în măsura în care ele au ieşit la iveală cu ocazia cercetărilor arheologice de la Suceava. S-a descoperit bunăoară, în stratul de cultură materială ce aparţinea secolului al XVII-lea, un cuţit de tăiat pielea în formă curbată, cu mîner de fier care, probabil, fusese îmbrăcat în piele [3]. De asemenea, s-a descoperit şi un cleşte de cizmărie cu caracteristicile specifice pentru scoaterea calapodului din gheată, precum şi ace de fier cu urechi pentru cusut pielea.

O problemă care se ridică este aceea a procesului de separare a operaţiilor de prelucrare a pieilor. Trebuie să recunoaştem că actele în care sînt menţionaţi meşteşugarii nu ne clarifică pe deplin asupra gradului de specializare atins în ramura respectivă. Se poate oare afirma că în totalitatea lor operaţiunile erau efectuate de una şi aceeaşi persoană? Această situaţie şi-ar fi avut justificarea pentru epocile anterioare, deşi chiar şi atunci se pare că putem vorbi de o oarecare specializare, într-adevăr timidă, dar destul de evidentă pentru ca actele vremii s-o înregistreze [4]. De altfel, vom vedea ceva mai jos că procesul tehnologic al prelucrării pieilor însumează numeroase operaţii de la pielea crudă pînă la obiectul finit, încît ar fi cu neputinţă ca o singură categorie de meşteşugari, care lucrează pentru piaţă să le efectueze.

Cea dintîi verigă în procesul de producţie al industriei pielăriei, *tăbăcitul*, sau *tăbăcăritul* începe să fie mai des menţionat, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Termenul slavon sub care-i găsim menţionaţi pe tăbăcari este acela de „ȣсмар" [5], corespunzător celui rusesc de „ кожевники " [6]. Meşteşugul tăbăcitului era strîns legat de celelalte ramuri ale pielăritului, din care cauză el se dezvoltă paralel cu acestea. E probabil ca, în epocile anterioare, tăbăcăritul să nu fi fost o meserie complet aparte, ci să fi constituit una din operaţiunile multiple ale meşterului ce prelucra pielea [7]. Aşa s-ar explica faptul că în secolele XV şi

[1] *Hurmuzaki*, XI, p. 265—266.

[2] H. Dj. Siruni, *Armenii în viaţa economică a ţărilor romîne*, în *Balcania*, II—III, p. 141.

[3] Asemenea exemplare au fost descoperite şi pe teritoriul Uniunii Sovietice socotite ca avînd aceeaşi întrebuinţare (Rîbakov, *op. cit.*, cap. III, p. 400—403).

[4] Pentru secolele XV—XVI sînt menţiuni sporadice de curelari, şelari, cojocari, ciobotari.

[5] Acad. R.P.R., XXXII/100, orig. slav. În *Lexiconul lui Mardarie*, p. 269, оȣзмар e tradus prin termenul tăbăcar. În actele romîneşti termenul e acela de tăbăcar.

[6] A. Pronstein, *Organizarea meseriilor din Novgorod în sec. XVI* (din Ист. Записки 1951, vol. 36).

[7] Nu ştim în ce măsură termenul latinesc întîlnit în documentele transilvănene din sec. al XV-lea ce se referă la aşa-zişii tăbăcari din Moldova şi Ţara Romînească priveşte meşteşugul tăbăcăritului propriu-zis, sau mai de grabă pe un negustor-meşteşugar ce întrunea funcţiuni multiple de prelucrare a pielii.

XVI, în actele emise de cancelaria domnească nu apare termenul slavon sau romînesc care să desemneze meseria respectivă. În schimb, actele secolului al XVII-lea, începînd din a doua treime [1], desemnează prin termenul slavon de ѹсмар sau prin cel romînesc de tăbăcar, pe cel ce se ocupa cu meşteşugul tăbăcitului ca meserie deosebită de cea de cizmar, blănar etc.

Această diferenţiere în sfera prelucrării pieilor este ilustrată şi prin apariţia unor noi categorii de meşteri, anume tălpălarii şi săhăidăcarii.

Tălpălarii apar în actele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea organizaţi în breaslă. Căpetenia lor, anume ,,Gligoraşco staroste de tălpălari'' apare în calitate de martor într-un act de vînzare a unei case din Iaşi ,,în mahalaua Tălpărească'', după cum menţionează documentul [2]. Într-un zapis de vînzare a unui loc de casă din Iaşi în ,,mahalaua Tălpălarilor'', printre martori figurează şi ,,Gligoraşcioe tălpălăriţa'', probabil soţia lui Gligoraşco starostele de tălpălari de la 1682 [3]. După cum se vede, sînt grupaţi în mahalaua care le poartă numele, unde au o uliţă a lor [4] şi chiar o biserică numită ,,Tălpălari'' [5]. Ei lucrau în fîntîni de dubit pieile de animale. Din documente se ştie că pe coasta dealului dinspre Bahlui existau multe fîntîni de dubit [6]. Dintr-un document de mai tîrziu aflăm că ei ,,dubăscu piei şi facu teletine'' [7], adică pregătesc materialul pentru încălţăminte. Meşteşugul lor e foarte apropiat de cel al tăbăcăritului, din care s-a desprins de altfel, specializîndu-se în confecţionare de teletine şi de talpă, material ce constituia în 1650 obiectul unei părţi din exportul în Transilvania [8]. Prin preocupările lor, ei sînt strîns legaţi şi de ciobotari. De aceea îi şi găsim uniţi cu breasla ciobotarilor la o dată anterioară anului 1766, cînd aflăm că ,,mai înainte, din început, fiind unită breasla lor (a ciobotarilor — *n. n.*) cu a tălpălarilor au avut tot un catastih aceste două bresle'' [9].

Săhăidăcarii erau meşteri pielari care confecţionau tolbele de piele pentru săgeţi. Denumirea lor e de origine tătară şi vine de la cuvîntul săhaidac, care în limba tătară are semnificaţia de arc [10]. După cum reiese din documentele de la jumătatea secolului al XVIII-lea ei mai aveau şi alte preocupări, ca de pildă tapiţatul în piele. În izvodul de cheltuieli de la înmormîntarea stolnicului Anastasie Lupu, din 19 noiembrie 1751

---

[1] Prima menţiune datează din 26 noiembrie 1662, şi se referă la o stare de lucruri de pe vremea lui Vasile Lupu, cînd apare prima menţiune de tăbăcar (Acad. R.P.R., XXXII/100, orig. slav).

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 92 (1682).

[3] *Ioan Neculce*, II, p. 260; vezi şi E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, p. 127.

[4] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 279 (vezi harta Iaşului din sec. XVII întocmită după documente, p. 278); cf. planşa XII.

[5] Biserica Tălpălari din Iaşi a fost zidită în 1640 (Gh. Ghibănescu, *Biserica Tălpălari*, Iaşi, 1934).

[6] *Ibidem*, p. 9.

[7] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 279.

[8] *Hurmuzaki*, XV, 2, p. 1181.

[9] Din întărirea mitropolitului Gavriil dată breslei ciobotarilor din Iaşi la 9 noiembrie 1766 (E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, p. 153).

[10] N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul romînesc*, p. 173.

sînt trecute „6 parale la săhăidăcari de au îmbrăcat racla" [1]. Prima mențiune despre meșterii săhăidăcari o întîlnim la Iași la jumătatea secolului al XVII-lea, cînd apare un Bejan „săhăidăcarul", martor la o vînzare pe ulița Rusească [2].

Blănăria și cojocăria sînt două categorii de meșteșuguri, între care nu există deosebiri prea mari. În prima treime a secolului al XVII-lea constatăm documentar că nu există o demarcație hotărîtă în ceea ce privește obiectul muncii în meșteșugul blănăritului și cel al cojocăritului. Astfel, în actul din 11 mai 1629 [3], Miron Barnovschi voievod întărește stăpînirea asupra unei părți de ocină din satul Lungani, ținutul Cîrligătura, unui oarecare Dima din Iași a cărui profesie era încă confuză în mintea celui ce redacta actul ; e numit cînd cojocar [4], cînd blănar [5]. La 31 octombrie în același an [6], apare ca martor același Dima cu denumirea profesiei de blănar. La 1 decembrie 1629, noul domn, Alexandru voievod, întărește tot lui Dima ocinele sale din Lungani. În acest act el apare de trei ori numai cu denumirea de blănar [7]. În sfîrșit, la 7 aprilie 1631 [8] și la 9 iulie 1632 [9], tot cu ocazia întăririi ocinilor sale din Lungani, Dima apare cojocar (кожокар). Pentru a întări acest lucru mai cităm un document în care se constată această „confuzie". E vorba de actul din 5 octombrie 1649 [10], în care apare ca martor la o vînzare de vii în Valea Cozmoaiei, pe lîngă alții, și un oarecare State a cărui profesie e arătată în textul documentului ca fiind aceea de cojocar. Semnînd actul State își indică profesia de blănar. Fără a fi nevoie de un comentariu mai larg, actele citate mai sus sînt destul de edificatoare pentru a explica „confuzia" nu din ignoranță, ci pe deplin justificată, ce apare uneori între stări de lucru izvorîte de fapt dintr-o situație reală : inexistența unor deosebiri clare de preocupări în cadrul unor meșteșuguri strîns înrudite prin operațiile pe care le efectuează [11]. Ambele categorii de meșteri confecționau atît cojoace din piele de oaie cît și haine scumpe de blană [12], unii fiind mai întîi blănari și apoi cojocari și invers. Se pare că, în cazul nostru, principala preocupare a lui Dima era blănăritul și apoi cojocăritul. Trebuie spus că, în sfera meșteșugului

---

[1] Acad. R.P.R., *ms.* 3258, f. 120 v.

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Cetățuia*, XI/9, orig. rom.

[3] Acad. R.P.R., XLIX/96, orig. slav.

[4] кожокар, în orig.

[5] бльнар, în orig.

[6] Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava*, Iași, XLV/1, orig. slav.

[7] Acad. R.P.R., CLVI/40, orig. slav. бльнар, în orig.

[8] Ibidem, *Peceți*, nr. 92, orig. slav.

[9] Ibidem, LXVIII/135, copie rom.

[10] Ibidem, CXVI/138, orig. rom.

[11] Aceeași situație e semnalată și în Transilvania, însă pentru secolele XV—XVI (vezi Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul XVI*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 117).

[12] În fapt, diferența între blănărie și cojocărie constă în calitatea materialului prelucrat ; din blănuri de animale sălbatice, în special, se confecționau haine scumpe de blană pentru păturile avute ale societății, iar din piei de miel și oaie se confecționau cojoacele pentru populația mai modestă a orașelor. Un argument în plus îl constituie și faptul că unii blănari sînt în slujba domnului și curtenilor pentru care lucrau haine de blană luxoasă, fiind denumiți blănari domnești (Arh. St. Buc., *m-rea Soveja*, VII/1, orig. rom.), pe cînd pe cojocari nu-i întîlnim în acest serviciu.

blănărit-cojocăritului, nu exista o linie netă de demarcare între cele două preocupări. Sîntem prin urmare la începutul procesului de adîncire a diviziunii sociale a muncii. De acest lucru ne convinge şi faptul că, din punct de vedere al organizării în bresle, aceşti meşteşugari fac parte din aceeaşi breaslă[1]. Abia tîrziu, în secolul al XVIII-lea, datorită unui proces mai adînc de diferenţiere şi specializare, cele două meşteşuguri se separă, căpătînd fiecare o organizare aparte.

Situaţia e asemănătoare şi în domeniul confecţionării obiectelor de încălţăminte, meşteşug cu care se ocupau *cizmarii* şi *ciubotarii*. Ei se întîlnesc în diferite oraşe ca : Iaşi, Suceava, Galaţi, Roman, Huşi etc. Am văzut că la Iaşi uliţe întregi capătă denumiri de : „uliţa Ciubotărească"[2] (în apropierea m-rii Trei Ierarhi), „Ciubotăria"[3] pe uliţa Făinei, sau „Cismăria"[4] în Tîrgul lui Barnovschi. La Roman este menţionată uliţa lui Borş[5], pe care se aşezaseră ciubotarii[6]. Ca şi blănarii şi cojocarii, ei se întîlnesc pe toate uliţele împreună cu alţi meseriaşi[7].

În decursul secolului al XVII-lea şi în cel următor, gradul de specializare al acestor meseriaşi creşte. Deşi operaţiunile de prelucrare sînt comune ambelor categorii, se pot distinge totuşi deosebiri în calitatea materialului pe care-l lucrează, ceea ce determină şi cele două categorii sociale de clienţi, pentru care erau destinate obiectele confecţionate. Aşa de pildă, în catastihul breslei ciubotarilor din Botoşani, de la începutul secolului al XVIII-lea, se specifică printre altele : „Cizmarii să-şi păzească cizmăria, iar ciubotarii ciubotăritul să nu aibă voie a lucra teletin sau iminii sau opinci, nici să vîndă, după cum a fost din veac, iar ciubotarii să fie volnici a cumpăra piei, păzind a sa rînduială"[8].

Din primul moment ne izbeşte deosebirea între aceste două categorii de meşteşugari, din punct de vedere al materialului şi al obiectului confecţionat. Nu se specifică ce material prelucrează cizmarii ; se lasă însă să se întrevadă că materialul lor e cu totul altul, din punct de vedere al calităţii, decît acele teletinuri din care se confecţionau cizme ordinare, sau

---

[1] Prima menţiune a unui staroste de blănari (element al organizării în breaslă) apare la 15 iulie 1641, „Panovlac staroste de blănari". (Acad. R.P.R., Fil. Iaşi, *fond Spiridonie*, III/68, orig. rom.). Trebuie menţionat şi faptul că ştiri despre staroşti de cojocari nu întîlnim în epoca studiată.

[2] Acad. R.P.R., LX/112, copie rom. (1641, aprilie 15) ; N. Iorga, *Studii şi documente* V, p. 84 (1652 mai 6) ; *Uricariul*, vol. VII, p. 10 (1666 august 15) ; *Ioan Neculce*, 1930, fasc. 8, p. 62 (1649 aprilie 7).

[3] *Ioan Neculce*, VI (1927), p. 124.

[4] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/18, orig. rom.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, p. 100 ; Acad. R.P.R., LXI/32, orig. slav. (1626, iulie 11).

[6] Melchisedec, *Cronica Romanului*, II, p. 49.

[7] O dată cu dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti, criteriul teritorial care la început corespundea strict celui profesional începe să dispară. Pe aceeaşi uliţă, în aceeaşi localitate, alături de meseriaşii cu specialitate predominantă, se stabilesc meseriaşi cu profesii înrudite sau auxiliare şi de multe ori meseriaşi care nu sînt legaţi din punct de vedere al producţiei cu meseriaşii profesiei de bază, precum şi elemente dinafara procesului de producţie. Acest lucru reprezintă un stadiu mai avansat al dezvoltării producţiei meşteşugăreşti (A. Pronstein, *Organizarea meseriilor din Novgorod în secolul al XVI-lea*, în Исторические записки, vol. 36, anul 1951).

[8] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 517.

iminii, din care se făcea încălţămintea de piele groasă purtată de ţărani[1]. Prin urmare, obiectele de încălţăminte confecţionate de ciubotari erau cizmele ordinare, încălţămintea de piele groasă şi opincile purtate de ţărani. Lucrau deci pentru uzul maselor largi. Se înţelege că cizmarii lucrau în cea mai mare parte pentru păturile avute ale societăţii, aşadar, o încălţăminte de lux. Separarea dintre cizmari şi ciubotari, din punct de vedere al obiectului muncii lor, se produsese la o dată anterioară intervenţiei amintite. Încălcarea sferei de activitate a unora de către alţii trebuie considerată ca un abuz al cizmarilor, în legătură cu creşterea cererii de încălţăminte, pentru masele mai largi. Potrivit acestor nevoi, se vor constata în actele din secolul al XVIII-lea, chiar în rîndul ciubotarilor, diferenţieri din punct de vedere al prelucrării materialului de lux şi ordinar[2]. Nu e lipsită de importanţă, de asemenea, constatarea făcută în legătură cu raportul numeric dintre cizmarii şi ciubotarii din cadrul oraşului. Majoritatea menţiunilor se referă la cizmari şi un număr foarte restrîns la ciubotari. În schimb, numărul acestora din urmă creşte la sate şi pe domeniul feudal. Tot în legătură cu aceasta, credem că nu este întîmplător faptul că se întîlnesc menţiuni numai despre cizmarii domneşti[3] şi hătmăneşti, care lucrau pentru curtea domnească şi pentru unii dintre marii demnitari. În oraşele transilvănene, deosebirile din punct de vedere al materialului prelucrat, dintre cizmari şi ciubotari se constată încă din secolul al XVI-lea[4]. Cît priveşte Moldova, aceste deosebiri nu sînt totuşi aşa de evidente pentru a duce încă de pe acum la o separare din punct de vedere al organizării în bresle[5].

Alte ramuri ale industriei pielăriei, care n-au ajuns la importanţa unora dintre cele descrise mai sus, deoarece produsele lor aveau o utilitate socială mai restrînsă, sînt cele ce se ocupă cu confecţionarea de materiale de harnaşamente (şei, frîie, dîrlogi, hamuri, hăţuri etc.) : *şelăritul* şi *curelăritul*. Totuşi, menţiunile în legătură cu ele se înmulţesc în secolul al XVII-lea în raport cu situaţia anterioară. Pentru Iaşi, de pildă, sînt 12 menţiuni de curelari şi 8 menţiuni de şelari[6]. De remarcat este faptul că aceste menţiuni atît de curelari cît şi de şelari se înmulţesc după 1627. Exista la

[1] L. Şeineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii romîne*, la cuvintele „teletin" şi „iminii".

[2] Enumerarea breslelor din 1776, pe timpul lui Gr. Ghica (Răşcanu, *Lefile şi veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iaşi, 1887, p. 16).

[3] Astfel, la 3 iunie 1649, apare într-un act de vînzare în calitate de cumpărător de case în tîrgul Iaşi, pe uliţa Strîmbă, „Gheorghe cismarul cel domnesc" (Acad. R.P.R., LXXXI/24, orig. rom.) ; la 30 aug. 1666, Andronic ţiganul vinde o casă pe care o cumpărase de la „Neniul cizmarul domnesc" (*Ioan Neculce*, 1925, p. 171).

[4] Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. XVI*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 128 ; aici se arată că, pe măsura creşterii luxului nobilimii, meşteşugul confecţionării încălţămintei devine mai complex adîncindu-se diviziunea muncii. Unii confecţionau numai articole de lux pentru orăşenii bogaţi şi nobilime, iar alţii satisfăceau nevoile populaţiei modeste, sărăcimea oraşelor.

[5] Această separare din punct de vedere al organizării în bresle apare la începutul secolului al XVIII-lea. Pînă atunci ei formează o singură breaslă. Prima menţiune a unui staroste de cizmari datează din 20 mai 1631 cînd apare Bejan staroste de cizmari pe uliţa Tărbujenească din Iaşi (Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Ion Zlataust*, IV/3, orig. rom.).

[6] Constatarea s-a obţinut pe baza totalizării mărturiilor documentare din secolul al XVII-lea.

jumătatea secolului al XVII-lea, la Iaşi, o biserică cu numele de Curelari, în jurul căreia se grupează curelarii, formînd un adevărat „cartier" meşteşugăresc consemnat de actele vremii. La 4 ianuarie 1682, Ştefan zugrav lasă soţiei lui, Aniţa, locul cu casă „în pupuru (poporu) la curălari". În calitate de martori apar Vlase curelar şi Constandin staroste de curelari [1]. În alte oraşe, ei mai apar la Tîrgu Neamţ [2], Suceava [3] etc. Aceste două meşteşuguri merg mînă în mînă, avînd preocupări foarte apropiate. Este foarte probabil aici, ca şi în ramura blănărit-cojocăritului, în perioada de început a diferenţierii meşteşugului, ca sfera de preocupări a unora să fi fost încălcată de ceilalţi. În ultima treime a secolului al XVII-lea însă, procesul de specializare era destul de avansat, deoarece aceste meşteşuguri se organizează în bresle separate. Prima menţiune despre organizarea în bresle a curelarilor datează din 1 august 1675, cînd e amintit în calitate de martor la o vînzare, pe uliţa Hagioaiei din Iaşi, Toader staroste de curelari [4]. Nevoile tot mai mari de produsele acestora [5], măriseră numărul lor.

Documentele mai menţionează două categorii de meşteşuguri; *şepcarii* care confecţionau şepcile de piele menţionate în privilegiile liovenilor din secolul XV [6] şi *soronarii* [7], care se ocupau tot cu prelucrarea pieilor, deoarece se constată că mai tîrziu sînt primiţi ca meşteri în breasla ciubotarilor din Botoşani [8].

În urma constatărilor făcute se impun unele încheieri în legătură cu procesul de diferenţiere în cadrul ramurii pielăritului de la oraşe. În secolul al XVII-lea se înmulţesc menţiunile despre meşteşugurile deja existente; apariţa unora noi desprinse din meşteşugul de bază, începînd cu a doua treime a sec. al XVII-lea, marchează adîncirea procesului de diferenţiere şi specializare în cadrul prelucrării pieilor.

★

Pe domeniile feudale existau diferiţi meşteşugari posluşnici, care prelucrau pielea în vederea satisfacerii nevoilor de la curtea feudalului. Ei locuiau de obicei în apropierea curţii. Episcopiile de Huşi şi Roman aveau în oraşele respective o serie de meşteri pentru care obţin de la domnie

---

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., tom. XXXV, p. 345—346.

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, LIII/9, orig. rom.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XI, p. 55.

[4] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. V, p. 90.

[5] Nevoile sporesc în legătură mai ales cu necesităţile de război atunci cînd e vorba de armată de călăreţi; dar şi nevoile de harnaşament pentru curtea domnească contribuie la acest lucru. Exista la curte un „cămăraş de rafturi, şeful frîielor" care avea sub mîinile lui „şeile şi frîiele împodobite cu aur şi argint şi tot aparatul grajdului domnesc" (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 153). La curţile boiereşti existau de asemenea aceste cerinţe, pentru a face faţă necesităţilor de ordin militar şi nevoilor zilnice în special în transporturi (Arh. St. Buc., *Peceţi*, nr. 197, orig. slav.).

[6] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 635 (1408, oct. 8), p. 672 (1434, martie 8); I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 278 (1460, iulie 3).

[7] *Ioan Neculce*, 1925, p. 174; aici apar ca martori la o vînzare la 7 august 1676, Agopşe Zaharia soronar şi Pavel soronar.

[8] Vasile soronar e primit ca meşter în breasla ciubotarilor din Botoşani. Pavlescu în lucrarea sa (p. 271) îi socoteşte negustori de pielărie. Cuvîntul „soronar" derivă de la ruteanul *sorà* (hamuri) sau rusescul *sonnik* (şelar) (August Scriban, *Dicţionarul limbii romîne*, Iaşi, 1939, sub voce).

în tot cursul secolului al XVII-lea scutirea faţă de domnie" de toate dările cîte sînt pe alţi tîrgoveţi" [1]. Aceşti meşteri sînt : *cojocari*, *ciubotari*, *curălari*, *cizmari*, *tălpălari*. De nenumărate ori domnia porunceşte slugilor domneşti din oraşe, precum şi autorităţilor municipale, „să lase în pace pe meşterii episcopiei 2 cismari ... 1 curălar ... 1 cojocar ... 1 tălpălariu ..." motivînd domnul că „sfînta episcopie fără unii ca aceştia nu poate trăi" [2]. Rezultă de aci că pe lîngă rezolvarea nevoilor stricte din cadrul mănăstirii, meşterii amintiţi realizau un plus de producţie pe care episcopia îl aducea pe piaţă.

Mai existau şi alte mănăstiri, ca de pildă Dobromira [3] şi Coşula [4], care aveau asemenea meşteri şi care erau feriţi, de abuzurile slujitorilor domneşti. Boierii aveau şi ei la curtea lor, mai ales ciubotari, condiţia juridică a unora dintre ei fiind aceia de robi [5].

Aşadar şi pe domeniile feudale existau meşteri în prelucrarea pielii ca : cizmari, ciubotari, cojocari, curălari, tălpălari. Acest lucru scoate în evidenţă procesul de diferenţiere din cadrul meşteşugului de bază, nu însă în măsura în care l-am întîlnit la oraşe. Se mai constată de asemenea că în raport cu oraşul aici găsim o situaţie inversă în ceea ce priveşte raportul numeric dintre cojocari şi blănari pe de o parte, iar pe de altă parte dintre ciubotari şi cizmari. Pe cînd la oraşe predomină, cizmarii şi blănarii pe domenii predomină ciubotarii şi cojocarii. Această situaţie se datoreşte faptului firesc că cerinţele de obiecte de lux erau mai mari la oraşe.

★

La sate, prelucrarea pieilor, cum era de altfel şi normal, a constituit una din preocupările meşteşugăreşti de seamă, deoarece populaţia satelor avea nevoie de încălţăminte şi îmbrăcăminte din piele, ca de pildă : ciubote, opinci, cizme, cojoace etc. Aşa se şi explică menţionarea frecventă la sate a meşteşugarilor din cadrul pielăritului. Sînt menţionate sate întregi care se ocupă cu prelucrarea pieilor. E vorba de operaţiunile din faza iniţială. Aşa e cazul satelor Toporăuţi, ţinutul Cernăuţi şi Hlincea ţinutul Iaşi care dădeau domniei darea numită pielărit sau piei aşa cum am văzut mai sus.

Cele mai multe menţiuni se referă la *ciubotari*. Ei se întîlnesc fie ca martori la diferite vînzări, ca de pildă Catargiul ciubotariul din Galbeni [6]. Andronic ciubotariul din Hilipeni [7], ori Gheorghe ciubotariul din Serbăneşti [8], fie în calitate de cumpărători [9] sau vînzători de ocine [10].

---

[1] Arh. St. Buc., *ms.* 543, f. 24, orig. slav.
[2] Acad. R.P.R., LXI/49, orig. rom. ; Arh. St. Buc., *cond. ep. Huşi, ms.* 543, f. 73, orig. rom.
[3] Arh. St. Buc., *m-rea Soveja*, nr. 656, f. 5, orig. rom.
[4] Ibidem, *m-rea Coşula*, V/7, orig. rom.
[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVII, vol. I, p. 243, Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava-Iaşi*, XXXII/23, orig. rom. ; Acad. R.P.R., Inst. de istorie, copie slavă (20 aprilie 1627/1 etc.).
[6] Arh. St. Buc., *cond. m-rii Răchitoasa*, nr. 573, f. 203, copie rom. (4 august 1651).
[7] Acad. R.P.R., CCXIII/5 orig. rom. (3 mai 1649).
[8] Ibidem, CLXXIII/1 (25 aprilie 1644).
[9] Ibidem, CCXII/4, orig. rom.
[10] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, LXIX/24, orig. rom.

Cizmarii sînt foarte rar menționați. Se întîlnesc de-a lungul sec. al XVII-lea doar trei mențiuni. O mențiune datează din 1631 și se referă la un oarecare Efrim cizmariul din satul Brătuleni ținutul Iași[1]; alta menționează pe Dănăilă cizmar care vinde partea sa din Lungani[2]; a treia datează din 1623 și se referă la un Ionașco cizmariul[3].

Cojocarii apar menționați în acte foarte des, ca martori la vînzări-cumpărări de ocine[4], ca donatori de ocine[5] etc.

Blănarii sînt menționați doar în două acte: la 29 decembrie 1665 Gheorghe blănarul vinde ocina sa din Turbătești[6], iar Andronie blănar cumpără la 10 ianuarie 1660 ocină în satul Mărcești[7].

Ca și pe domeniile feudale, menționarea mai frecventă a ciubotarilor și cojocarilor, își are aceeași explicație; ei lucrau pentru uzul maselor mai largi. Cizmarii și blănarii confecționau obiecte mai de lux pentru unele elemente mai înstărite din mijlocul locuitorilor satului.

Documentele mai scot în evidență o categorie de meșteri, anume *șelarii*[8].

Din punct de vedere al procesului de specializare din cadrul meșteșugului de bază, satul rămîne în urma orașului, și chiar a domeniului feudal. Aceasta se datorește și faptului că unii dintre meșterii sătești părăsesc satul îndreptîndu-se spre oraș. E cazul lui Ursul și Nicolae, cojocari din satul Podgorii sau Ștefan din Putna[9] care se stabilesc în orașul Suceava.

4. Meșteșugul țesătoriei, postăvăritului și prelucrarea țesăturilor

În legătură cu nevoile de îmbrăcăminte ale populației, s-a dezvoltat meșteșugul postăvăritului și mai ales prelucrarea postavului și a celorlalte țesături, de proveniență locală, cît și a celor de import. La orașe, industria țesăturilor era mai puțin dezvoltată decît la sate, și pe domeniul feudal în special, unde existau numeroase instalațiuni în legătură cu operațiunile de finisare a țesăturilor de lînă. Orașul folosea țesăturile de lînă mai ales de import, în ciuda faptului că Moldova avea printre alte bogății și lînă foarte fină[10]. Însemnările făcute în catastihul dughenii din Iași la 1679, de care am amintit mai sus, ne lasă imaginea mărfurilor textile comercializate, mărfuri în parte locale și în mare parte de import. Așa de pildă în dugheană se găseau următoarele țesături: mătase, nemeteț (văl), foti carcales, tafta, șift (postav ardelenesc), bugasiu (pînză colorată pentru căptușeli), mosul cevit (muselină albastră), șift vînăt, pînză de casă, mecesede, feleandrăș,

---

[1] Acad. R.P.R., LXXIX/79. orig. slav. (чизмар în orig).
[2] Arh. St. Buc., A. N. CCXI/1, orig. rom.
[3] Acad. R.P.R. III/153, orig. rom.
[4] Nacul cojocarul din Schiopeni, martor pentru satul Conțești (Acad. R.P.R. CLX/108. orig. rom.); Drăgan cojocarul, martor pentru Jorcănești (Acad. R.P.R., CXXXVII/217, orig.rom.); etc.
[5] Marco cojocar dăruiește o parte din satul Porcișeni (Acad. R.P.R., *ms.* rom. 3412, f. 36v).
[6] Arh- St. Buc., *cond. mitrop. Moldovei*, nr. 541, f. 36v—38v. copie rom.
[7] Ibidem, *cond. m-rea Răchitoasa*, nr. 573. f. 176, copie rom., Arh. St. Buc., *mitrop. Moldovei*, III/2, orig. rom.
[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII. vol. II, p. 219 (Nicoară șelar din Orbușcani).
[9] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 7 și urm.
[10] Relația anonimă din 1687 la Inst. de istorie (traducere efectuată după textul italian publicat de I. Filitti în lucrarea *Din Arhiva Vaticanului*, vol. II, Buc., 1914, p. 43 — 44).

pînză turcească, postav, muscal albastru, atlas, felendrăş adus de la Orhei, adămască etc. Ţesăturile de factură locală ca, de pildă, pînza de casă şi postavul, erau confecţionate de meşteri *ţesători*, menţionaţi în acte în această epocă. Aşa, de pildă, la Iaşi, la o tocmeală privind cumpărarea unor case în uliţa Strîmbă, e menţionat un oarecare Martin „pănzariul" [1]. Ţesăturile de lînă, postavurile în general, se finisau cu ajutorul ştezelor şi pivelor menţionate în documente.

Alături de pînzari se întîlnesc *abagerii*, meşteri în confecţionarea postavului numit aba. Abaua e o calitate de postav din lînă groasă, obişnuit de culoare albă, mai rar roşie sau neagră. Din abaua neagră se făceau dulame călugăreşti, iar din cea albă haine ordinare. Într-o altă accepţiune, abaua înseamnă şi haină ţărănească [2]. Printre mărfurile dughenei din Iaşi la 1679 se menţionează şi abioara, o ţesătură de lînă, în genul postavului [3] pentru care Ionaşco rămîne dator cu un leu bun [4]. Meşterii abageri din Roman se constituie în breaslă în a doua treime a sec. al XVII-lea împreună cu blănarii, croitorii, cojocarii şi bărbierii [5]. La Suceava ei fac parte din frăţia blănarilor şi cojocarilor; statutul acestei asociaţii se reînnoieşte la 1 ianuarie 1673. Ei sînt pomeniţi ca locuind pe diferite uliţe ca : uliţa Fruntea, Podgoria etc. împreună, cu croitorii mai ales. Îi întîlnim apoi în Iaşi şi alte oraşe. La 14 februarie 1686, făcîndu-se inventarul averii lui Vasile mare spătar printre creditori se afla şi Mihalcea „abageriu" căruia urma să i se dea suma de 221 lei [6] ; iar către 1700 scria : „foarte frumos" un zapis de vînzare, Dumitraşcu abăger [7]. În catastihul dughenii din Iaşi amintit mai sus, figurează ca datornici la dugheană : Andrieş abăger, Pătraşco abăger, Dumitraşco abăger, Iordache abăger şi o abageriţă a „lui Pan". Mai departe urmează însemnarea că i s-au dat 2 zloţi buni lui „Costantin pagubă postavului negru" pe care acesta îl adusese la dugheană spre vînzare. Despre existenţa unor prăvălii de aba numite abăgerii, ne vorbeşte şi cronicarul Muste, care spune despre Duca vodă că „de copil mic viindu aicea în ţară, în zilele lui Vasilie vodă au fostu la dugheană la abăgerie" [8].

Despre altă categorie de meşteri în legătură cu meşteşugul confecţionării ţesăturilor ne informează un act din aprilie 1603 în care apare ca martor la o tranzacţie Ilea *boiangiu* (красновник) din cetatea Suceva [9]. Într-un alt act din 1634 se întăreşte lui Vasile fiul lui Constantin ocină în satul Dragomireşti cumpărată de la Ionaşco pe care documentul îl numeşte crasnicel [10] (краснччел). Rădăcina cuvîntului slav „крас" indică

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/4, orig. rom.
[2] L. Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii romîne*, Buc., 1900, sub voce.
[3] *Ibidem.*
[4] Arh. St. Buc., A. N., pach. 211/1 bis, orig. rom.
[5] Acad. R.P.R., *ms.* 944, f. 3 verso şi următoarele.
[6] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 183—186.
[7] *Ibidem*, p. 62.
[8] Laurianu (A. Tr.) şi N. Bălcescu, *Cronicarii Ţării Romîneşti*, Buc., 1847, tom. II (Cronica Ţării Moldovei), cap. II, p. 8 ; cf. Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluţiile Valahiei*, traducere după textul reeditat de N. Iorga, de S. Cris-Cristian, Iaşi, 1929, p. 74—75.
[9] Arh. St. Buc., Trib. Suceava, CCDIX/3, orig. slav.
[10] Acad. R.P.R., DCCXXXV/54, orig. slav.

ocupaţia vopsirii ţesăturilor cu alte cuvinte avem de a face şi în cazul acesta cu un boiangiu [1]. Vor mai fi existat şi alte meşteşuguri ca de pildă scărmănatul lînii, torsul [2], ţesutul, tunderea postavului etc. fără însă a se fi separat ca operaţii aparte în cadrul meşteşugului de bază. Această diviziune socială complexă se va concretiza în sec. al XVIII-lea, cînd sfera preocupărilor se va lărgi tot mai mult tinzîndu-se către o separare tot mai pronunţată în ceea ce priveşte domeniul de activitate. Menţiunile de pînzari, abăgeri, boiangii, din sec. al XVII-lea, scot în evidenţă pe de o parte existenţa unei industrii locale de ţesături la oraşe iar pe de altă parte procesul de dezvoltare progresivă a diviziunii sociale a muncii în ramura industriei textile orăşeneşti.

Confecţionarea îmbrăcămintei din lînă sau bumbac constituia preocuparea meşterilor *croitori*. Nevoile de îmbrăcăminte ale populaţiei au făcut ca această meserie să ia o dezvoltare mare mai ales la oraşe, confecţionîndu-se numeroase feluri de îmbrăcăminte, în raport cu cerinţele diferitelor categorii sociale. De aceea meşterii croitori la oraşe sînt foarte numeroşi. Astfel numai în Iaşi întîlnim cca 58 de menţiuni despre croitori locuind pe aproape toate uliţele principale ale Iaşului. În Tîrgul Vechi, a şasea parte dintre meşteşugarii de aici sînt croitori. Aceeaşi situaţie este şi pe uliţa Rusească, uliţa Mare, uliţa Strîmbă, uliţa Curţiei, uliţa Armenească etc. Către 1652 exista în Iaşi o uliţă a croitorilor, menţionată cu ocazia „rezolvării" de către Duca voievod, a litigiului dintre Ursache vistier şi Balaban negustor polon prin despăgubirea acestuia din urmă cu averea lui Ursache : 25 sate, 44 fălci de vie la Cotnari şi Iaşi, două case şi celelalte cîteva clădiri situate în Iaşi pe uliţa Croitorilor (szewska) [3]. Menţionăm că din totalul de 58 menţiuni despre croitorii din Iaşi, 7 se întîlnesc pînă către 1630, cca 25 între 1630—1660, iar restul de 26, după 1660. Reiese din această situaţie o sporire relativ bruscă a menţiunilor în a doua treime a sec. al XVII-lea.

Croitorii apar în acte în diferite situaţii fie ca vînzători sau cumpărători de ocine şi în special de case, prăvălii, locuri de casă, vii, livezi în diferite oraşe cum e de pildă cazul lui Mihăilă Floca croitor din tîrgul Iaşi, posesor a mai multor proprietăţi în Iaşi [4], ori Vasile Fuglea croitor [5], fie în diverse litigii, în special cu mănăstirile care caută să acapareze cît mai multe dughene şi case cu pivniţe în inima tîrgului. Aşa spre exemplu e procesul care se poartă între mănăstirea Sf. Sava din Iaşi şi Dănilă croitor din aceeaşi localitate, pentru nişte locuri de casă din mijlocul tîrgului [6]. Aceeaşi mănăstire îşi revendică la 19 noiembrie 1669, dreptul asupra îm-

---

[1] În Rusia veche, aceşti meseriaşi, boiangii sau vopsitorii, poartă denumirea de „crasilniţi,, (Rîbakov, *op. cit.*, cap. VIII, p. 90).

[2] În harta lui D. Cantemir din 1716 se întîlneşte în ţinutul Covurlui satul Torcatory al cărui nume se pare că ne arată îndeletnicirea locuitorilor; în harta lui Rhigas din 1797 el apare sub formă Torceşti.

[3] *Hurmuzaki*, III, S. II, p. 214 (De menţionat că această uliţă nu-i indicată în harta întocmită de E. Pavlescu în lucrarea sa amintită).

[4] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/19, orig. rom.; XIV/3; XIV/9 etc.

[5] Acad. R.P.R., XXXVII/95, orig. rom.; Arh. St. Buc., *mitrop. Moldovei*, CXLV/1, orig. rom. (1643, mai 8).

[6] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XIV/1, orig. slav.

prejurimilor bisericii, pe care se aşezaseră negustori şi meseriaşi, printre care şi croitorii Moiciu şi Neagu [1]. Dar cei mai mulţi dintre croitori apar în calitate de martori, cu ocazia actelor de vînzare-cumpărare. În multe cazuri ei participă ca „vecini de aproape" [2] sau „uliceani" [3], în alte cazuri, se pare, ca membri ai unui fel de sfat al uliţei respective [4]. Termenul sub care-i găsim menţionaţi e cel romînesc de croitor ori, în cazuri rare, cel slav de craveţ, [5] (кравец). Apar şi femei în această meserie. Astfel la 1681 februarie 2, participă ca martoră la un proces Maria croitoriţa [6]. Ca şi în ramura pielăritului sau a prelucrării metalelor, se întîlnesc şi în ramura croitoriei meşteri afectaţi nevoilor curţii domneşti, croitori ai domnului ori ai marilor slujbaşi de la curtea domnească, cum ar fi hatmanul de pildă. Sînt menţionaţi un Gheorghe şi Mihăilă Floca în calitate de croitori domneşti [7], ori un Ursul croitorul hatmanului [8]. Ei lucrau la comandă şi aveau o situaţie mult mai bună, în comparaţie cu meşterii de pe domeniul feudal (boieresc ori mănăstiresc). Croitori de curte se întîlnesc nu numai la noi. Relaţia anonimă din 1652 povestind nunta lui Timuş Hmielniţki în Iaşi spune că „o caretă fu trimisă după cusătorese şi croitorese care însă n-au fost găsite la gazdele lor, ci la chervăsăra, adică la cărciumă unde merseseră după rachiu" [9].

Cum îşi procurau croitorii care lucrau pentru piaţă postavul necesar, e uşor de presupus. Am văzut mai sus că existau dughene aprovizionate cu o serie întreagă de ţesături de lînă, bumbac, mătase, producţie locală şi de import. De aici îşi procurau ei materia primă necesară. În catastihul de datorii al dughenei din 1679 figurează cu datorii printre alţii şi croitorii Ene „croitor grec", Tanache „croitorul den tărgul Făninii", şi Apostol „croitor". Este foarte probabil ca datoriile lor să fie în legătură tocmai cu cumpărarea de postavuri, în vederea lucrului pentru piaţă.

Dezvoltarea centrelor orăşeneşti din Moldova ca centre meşteşugăreşti şi comerciale a atras în sfera intereselor lor economice şi meşteri din satele din împrejurimi. Semnificativ în această privinţă e cazul unui croitor domenial care lucra la curtea lui Enache postelnicul din ţinutul Cîrligăturii. Din actul din 14 septembrie 1635, aflăm, că Vasile Fuglea, croitorul lui Enache, slujise la curtea acestuia din copilărie „pînă ce s-au săvîrşit acel boiaren" [10]. După moartea lui Enache, cumnatul acestuia anume Hriza cu jupîneasa şi nepotul său, dăruiesc un loc lui Vasil Fuglea „croitorul ci au fost la postelnicul Enachi, dumnedzău să-l pominească, pentru slujbă ce i-au slujit şi pentru o datorie ce-au avut Vasile la postelnicul 17 galbeni

[1] Arh. St. Buc., *cond. Trei Ierarhi, ms.* 579, f. 1 v—3 v.
[2] Ibidem, *m-rea Galata*, XIV/9, orig. rom.; XIV/19, orig. rom. etc.
[3] Ibidem, *m-rea Ion Zlataust*, XII/1, orig. rom.
[4] Asupra acestui lucru deosebit de important vom reveni cu alt prilej.
[5] Arh. St. Buc., *cond. m-rii Barnovschi, ms.* 645, f. 19. Copii rom. Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/38, orig. rom.
[6] Gh. Ghibănescu, VIII, p. 126.
[7] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Sava-Iaşi*, XIV/1, orig. rom.; *Galata*, XIV/19, orig. rom.
[8] Acad. R.P.R., LXXXI/24, orig. rom.
[9] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 202.
[10] Acad. R.P.R., XXXVII/95, orig. rom.

pentru niște muravschiu, ce-au fost luat Vasile de la niște negutători de au făcut haine postelnicului și nu le-au plătit postelnicul, ce-au plătit Vasilie cu banii săi"[1]; pentru aceste motive prin urmare, Hriza și ceilalți îi dăruiesc lui Vasile Fuglea un loc de prisacă la Stornești ținutul Cîrligăturii, cu vii și pomete. În continuare documentul arată că s-a făcut această danie „și pentru slujba lui că ce au slujit din copilăria lui la postelnicul pînă ce s-au săvîrșit acel boieren". De asemenea și pentru faptul că Vasile n-avea nici un fel de avere. Dar interesant pentru problema noastră este tocmai ceea ce se va întîmpla cu acest Vasile Fuglea croitor, după moartea postelnicului. Actele epocii ne dau posibilitatea să-i urmărim activitatea acestui meșteșugar o perioadă de timp. Astfel, la numai un an de zile, la 2 septembrie 1636 [2], Vasile Fuglea croitor pe care de data aceasta actul îl arată ca fiind din Iași, face schimb de ocine cu Toderașco logofăt. Prin acest act el renunță la posesiunile din Stornești pe care le primise de la cumnatul lui Enache postelnicul cu un an în urmă, pentru o vie la Iași și 60 galbeni. Acest schimb fusese determinat de plecarea lui Vasile croitorul la oraș imediat după moartea postelnicului la curtea căruia își exercitase meseria. Nu știm care va fi fost situația lui juridică de fapt la curtea postelnicului. Faptul că el e în stare să achite o datorie de 17 galbeni a postelnicului aruncă lumină asupra situației lui materiale, realizată de pe urma practicării meșteșugului lui. Plecarea lui imediată la oraș după moartea stăpînului său, este semnificativă. El e menționat în numeroase acte în calitate de martor la diferite vînzări sau cumpărări în Iași. Lucra acum nu numai la comandă, ci și pentru piață. Același fenomen de „atracție" a orașului se pare că există și în cazul lui Mardarie croitor stabilit în Iași, care își vinde ocinele sale din Borăști-Vaslui [3], de unde probabil venise.

Pentru a-și asigura interesele economice, croitorii se organizează încă de timpuriu în asociații meșteșugărești. La 1610—1611, apare pentru prima oară în acte mențiunea despre o căpetenie a acestei asociații a croitorilor din Iași, anume Dumitru staroste de croitori [4]. Peste 5 ani e menționat tot în Iași un alt staroste de croitori, Gheorghe [5]. La 23 septembrie 1661, la o vînzare din Iași, participă în calitate de martor, Tănase staroste de croitori [6]; iar la 22 februarie se vinde un loc în Iași „pînă în gardul Ursului croitorului". Ca martor figurează Ursul croitorul staroste [7]. În alte orașe, ca de pildă la Roman, croitorii s-au organizat în bresle către 1641 împreună cu blănarii, bărbierii, abăgerii și cojocarii. La Suceava, printre frații din catastihul breslei blănarilor și cojocarilor, figurează și numeroși croitori așezați pe diferite ulițe, ca de pildă ulița lui Crimca, Podgoria, unde sînt cei mai numeroși, ulița Fruntea, Sf. Vineri etc.[8]. Vor mai fi existat asociații

[1] Acad. R.P.R., XXXVII/95, orig. rom.
[2] Arh. St. Buc., *mitrop. Moldovei*, CXV/1, orig. rom.
[3] Acad. R.P.R., Fil. Iași, *fond Spiridonie*, VI/192, orig. slav.; VI/191, orig. rom.
[4] Arh. St. Buc., *ms.* 628, f. 563, v. copie rom.
[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, p. 201 („tărdzibașa" în orig.).
[6] Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, 645, f. 19, copie rom.
[7] *Ioan Neculce*, an. 1928 (fasc. 7), p. 135—136.
[8] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 7 și următoarele; cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 503—513.

de acest fel şi în alte oraşe, ca de pildă Focşani, Baia etc. [1]. Participarea alături de marii boieri, Dumitraşco Ştefan mare logofăt, Savin mare spătar, Pătraşco Başotă logofăt, Gheorghe Başotă vistier şi alţii, a unor croitori cum e de pildă cazul lui Iordache şi Nichifor [2], în vederea depunerii de mărturii, dovedeşte preţuirea de care se bucurau aceşti meşteşugari.

Ca şi în alte ramuri de producţie meşteşugărească şi aici, există o progresivă diviziune socială a muncii, o specializare în cadrul croitoriei. Acum se desprind ramuri noi care confecţionează anumite feluri de îmbrăcăminte: baibarace, ceapraze, poturi, fote, contăşe etc.

Băibărăcarii erau meşteşugarii care prelucrau baibaracul, o stofă orientală, din care se făceau haine boiereşti [3]. Miron Costin le spune băibăracelor, haine roşii [4]. Cuvîntul e luat de la tătari, de unde trece şi la poloni [5]. Într-o altă accepţiune, baibaracul mai are semnificaţia şi de haină scurtă pentru ţărance şi copii de ţărani. Cu alte cuvinte era utilizat de mai toate categoriile sociale. În catastihul dughenii din 1679, există însemnarea unor datornici pentru haine confecţionate, printre care şi băibărace, menţionîndu-se cheltuiala la confecţionarea lor. Aşa de pildă se specifică „19 potronici bun⟨i⟩ de asemenea la baibarac şi cheltuială", iar în altă parte „1 leu la Patraşco den Tataraş, baibarac" [6]. Primele menţiuni despre meşterii băibărăcari din oraşele moldovene apar către jumătatea sec. al XVII-lea. La 8 aprilie 1657, Simion Armanul „băibărăcariul" e menţionat ca fiind posesor al unei vii la Tanga, lîngă via mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi [7]; iar la 1 mai 1662, acelaşi Simion armanul „băibărăcariul", pe care actul îl arată ca fiind feciorul lui Cîrstea zlătarul, vinde 3 fălci de vie în Dealul Ursului [8]. Un alt băibărăcar, pe nume Andronic, depune mărturie la 21 octombrie 1669, pentru vînzarea unui loc lîngă mănăstirea Bărboiul din Iaşi [9], iar în anul următor Dumitru băibărăcar apare ca martor pe uliţa Rusească din Iaşi [10]. Izvoarele ne dau indicaţii despre existenţa în Iaşi a unei uliţe sau cartier cu numele de „băibăcărie" [11]. Pe această uliţă, se aşezaseră într-un număr mare băibărăcarii, avînd aici atelierele şi dughenele lor şi împrumutînd străzii, numele meseriei lor. Se pare că tot ei confecţionau şi acele haine de bumbac amintite de cronicari, care se foloseau

---

[1] În biserica catolică din Baia, există o piatră de mormînt care datează din 1602, mai 20, a cărei inscripţie pomeneşte pe Sofia soţia lui Petre croitor (*Schneider*). Prezenţa foarfecelui de croitorie pe piatra de mormînt, pare să fie în legătură cu emblema unei organizaţii a croitorilor (Al. Lapedatu, *Antichităţile oraşului Baia*, în *B.C.M.Ist.*, an. 1909, p. 61).

[2] Acad. R.P.R., IV/149, orig. slav; Acad. R.P.R., *ms.* 4081, f. 7, orig. slav.

[3] L. Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii romîne*, vol. I, sub voce.

[4] M. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 144 (notă).

[5] B. P. Hasdeu, *Dicţionarul limbii istorice şi poporane a Romînilor*, Buc. 1887—1898 (*Etymologicum magnum Romaniae*).

[6] Arh. St. Buc., A. N;, pach. 211/1 bis, orig. rom.; cf. C. Turcu, *op. cit.*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, 1955, nr. 3—4, p. 178—181.

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Probota*, XIV/7, orig. rom.

[8] Ibidem, XIV/9, orig. rom.

[9] *Ioan Neculce*, 1925 (fasc. 5), p. 172.

[10] Arh. St. Buc., *m-rea Bîrnova*, XII/5, orig. rom.

[11] C. Negruzzi, *Scrierile lui...*, vol. I, p. 301. Pe schiţa aceluiaşi oraş din sec. XVII, ea apare cu numele de uliţa băibărăcăriei. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 278 (vezi schiţa).

în luptă. Prin cantitatea de bumbac folosită, aceste haine amortizau eventualele lovituri ale armelor albe [1]. Despre o organizare a lor în bresle, n-avem ştiri în această epocă. De-abia în sec. al XVIII-lea îi găsim organizaţi împreună cu croitorii.

Tot către jumătatea veacului al XVII-lea încep să fie menţionaţi şi meşterii *poturari* care făceau poturi, adică un fel de nădragi, unii largi purtaţi de arnăuţi şi haiduci, alţii ţărăneşti strînşi pe picior, care se închideau cu copci [2]. De asemenea apar şi cei ce confecţionau contăşe şi brîie simple. În catastihul dughenei din Iaşi, menţionat mai sus, figurează ca mărfuri confecţionate, contăşe (haină blănită), brîie şi fote. O femeie anume Portăroae, e datoare la dugheană, 19 patronici cu menţiunea „pe cheltuială de contăş". Prezenţa hainelor confecţionate, fie baibarace, contăşe, brîie ori fote, în inventarul unei dughene negustoreşti, ca mărfuri destinate deci vînzării, constituie un indiciu categoric al producţiei meşteşugăreşti destinată pieţii.

Ceaprazarii se separă ca meşteşug aparte în cea de-a doua treime a sec. al XVII-lea. Ei confecţionau acei ciucuri de mătase, lînă sau bumbac, cu care se împodobeau hainele scumpe, şeile, frîiele ; ceaprazarii făceau şi galoane şi tot felul de podoabe [3] cu care se împodobeau cabaniţele purtate nu numai de elementele clasei dominante, ci şi de haiduci, despre care cronicarul Miron Costin spune că erau „la haiduci ceprage tot de argint" [4]. Un Zaharia „ceprăgear", participă ca tocmelnic la vînzarea unui loc de casă în Iaşi la 27 aprilie 1640 [5]. Un Mosco „cepräger", e martor la o vînzare de case în Iaşi lîngă poarta cea mică a mănăstirii lui Barnovschi [6]. În aceeaşi situaţie apar şi ceaprazarii : Iane [7] din Iaşi, Isac [8], Gheorghe [9], Apostol [10] etc.

Se mai întîlneşte în Iaşi în această vreme, o uliţă a *potcapierilor* [11]. Ştiri în măsură să ne clarifice asupra ocupaţiei lor, n-avem. Desigur că vor fi confecţionat acele potcapuri pe care le purtau unii dintre boieri, preoţii şi călugării. Vor fi fost destul de numeroşi încît să dea numele unei uliţe întregi pe care probabil erau aşezaţi într-un număr destul de mare.

În ceea ce priveşte instrumentele folosite de aceşti meşteri, ele ne sînt parţial cunoscute din cercetările arheologice. Aşa de pildă în săpăturile de la Suceava au fost găsite numeroase exemplare de foarfece de croitorie cu ax, de diferite mărimi. Pe mînerul unora se mai păstrau încă

---

[1] A. Papiu Ilarian, *Tezaurul de monumente istorice pentru Romînia*, tom. III, Buc., 1864, p. 181 (Ant. Veranciu dalmatinu din Sebenicu despre starea Transilvaniei, Moldaviei şi Tierei Romanesci).
[2] L. Şăineanu, *op. cit.* (sub voce).
[3] N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul romînesc*, Buc., 1906, p. 172.
[4] M. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 284.
[5] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/6, orig. rom.
[6] Acad. R.P.R., CXXXIX/158, orig. rom.
[7] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/13, orig. rom.
[8] Ibidem, XI/17, orig. rom.
[9] *Ioan Neculce*, vol. II (1922), p. 79.
[10] *Ibidem*, an. 1924 (fasc. 4), p. 151—152.
[11] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 278 (harta).

fibrele ţesăturii de lînă, cu care se înfăşura mînerul pentru a permite o cît mai comodă utilizare la tăierea postavului în special a celui gros.

Din cele văzute pînă aci, rezultă că începînd cu deceniile 3, 4, ale veacului al XVII-lea, din străvechiul meşteşug al croitoriei, se desprind ramuri noi de producţie meşteşugărească, care se vor specializa tot mai mult în confecţionarea unor anumite feluri de îmbrăcăminte. Prin urmare şi în cadrul prelucrării postavului se produce, începînd cu cea de-a doua treime a veacului, o evidentă adîncire a diviziunii sociale a muncii, manifestată prin apariţia în cadrul meşteşugului croitoriei, a unor ramuri noi meşteşugăreşti.

★

Pe domeniile feudale industria ţesăturilor a cunoscut o mai mare dezvoltare decît la oraşe. Aici existau numeroase instalaţiuni industriale ca de pildă ştezele şi pivele care finisau ţesăturile produse de industria casnică. Ele funcţionau cu ajutorul apei, din care cauză se întîlnesc aşezate pe cursul rîurilor, de obicei împreună cu moara [1]. Printre robii ţigani de la curtea feudalului se întîlnesc în special femei care se ocupau cu efectuarea diferitelor operaţii din cadrul confecţionării ţesăturilor, ca de pildă, scărmănatul lînii, dărăcitul, torsul, ţesutul [2]. Averea mănăstirii Galata se compunea printre altele şi dintr-un număr mare de ţesături şi broderii: covoare, cerge, feţe de pernă, dvere, pocroveţe, patrafire, brîe, orare, feloane de atlas (roşii, albastre, verzi, galbene, negre etc.) de adamască de diferite culori, de bogasiu etc. Precum se vede în afară de ţesăturile de import cumpărate de pe piaţa orăşenească, o bună parte din ele sînt ţesute pe domeniul respectiv. Mijloacele tehnice de confecţionare a acestor ţesături rămîn necunoscute. Este foarte posibil să fi fost cunoscută şi folosită roata de tors şi în secolul al XVII-lea (ea fiind documentată la jumătatea secolului al XVIII-lea la curtea lui Jora postelnic, unde o ţigancă roabă anume Catrina torcea bumbacul cu roata) [3]. Ţesăturile erau apoi brodate cu fir de aur, realizîndu-se diferite „flori de fir, rotele de aur, rotele de fir, ţinte de fir, patrafire de sîrmă împărătească cusută cu sărmî" etc., menţionate în catastihul mănăstirii Galata [4].

---

[1] La 23 martie 1621, i se întăreşte lui Constantin Batişte stăpînirea peste satele Doljeşti şi Balomireşti ţinutul Roman, cu mori şi pive (Arh. St. Buc., *ms.* nr. 648, f. 130, orig. slav). La 20 decembrie 1613, în satul Poiana existau şapte pive mai mult decît în satul Helevii, ţinutul Trotuş, pe Tazlău (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, p. 150). La 1626—1629 Miron Barnovschi întărea m-rii Balica stăpînirea peste satul Borceşti pe apa Ciorna cu loc de moară şi cu „chive" (Arh. St. Iaşi, nr. 379, op. 410, dos. I, f. 24—25, trad. rom.). Nestor Ureche dărueşte m-rii Secul părţi de sate cu mori şi pive pe Moldova (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I. p. 239). În 1632, Alexandru Iliaş dăruieşte lui Dumitru Buhuş un loc pe Jijia, să-şi facă moară şi ştează (Acad. R.P.R., LXXXII/2 a, b, c).

[2] Este posibil să fi existat sate întregi care aveau astfel de preocupări, cum e de pildă satul Torceşti, menţionat în harta lui D. Cantemir, sub numele de Torcatory.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 333, nr. 102. În Rusia veche, maşina de tors e documentată arheologic în secolele al XIV-lea—al XV-lea (Rîbakov, *op. cit.*, cap. VIII, p. 677, nota 237). Dacă termenul de „torcătorie de lînă" întîlnit în actele moldoveneşti din sec. al XV-lea (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 229) se referă la o instalaţie de tors, atunci şi la noi se poate vorbi încă din această epocă de astfel de mijloace.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 402—409.

Pentru confecţionarea îmbrăcămintei, la fiecare curte boierească sau la mănăstire existau *croitori* care deserveau mai întîi pe stăpînii lor. În actul citat mai sus [1] este vorba tocmai despre un asemenea croitor acel Vasile Fuglea care lucra la curtea lui Enache postelnicul. Se pare că el lucra nu numai pentru nevoile strict de îmbrăcăminte ale boierului respectiv, ci şi pentru alţii, deoarece e în stare să împrumute pe stăpînul său cu 17 galbeni. Prin urmare el avea posibilitatea de a realiza anumite venituri băneşti de pe urma meseriei sale, în măsură să-l deosebească de soarta semenilor săi nemeşteşugari de la curtea postelnicului.

Episcopiile de Huşi şi Roman aveau printre posluşnicii lor şi croitori. Ei capătă de la domnie în repetate rînduri ca şi ceilalţi meşteşugari, scutirea de toate podvoadele şi angariile, lucrînd în schimb pentru necesităţile mănăstirilor respective [2].

Trebuie să menţionăm că în afară de croitori, pe domenii nu se mai întîlnesc si alţi meşteşugari care să prelucreze ţesăturile aşa cum se întîlnesc la oraşe. Acest lucru constituie un indiciu în ceea ce priveşte slaba specializare în cadrul meşteşugului prelucrării ţesăturilor.

★

La sate, meşteşugul ţesătoriei constituia mai mult un meşteşug casnic. Pînza şi postavul erau făcute în casa fiecărui gospodar. Priceputa şi stăruitoarea muncă din însăşi cuprinsul gospodăriei lui satisfăcea încă din imemorabilă vechime nevoile de îmbrăcăminte ale omului şi casei. Cămăşile bărbaţilor şi femeilor, brîiele, cioarecii, sumanele, glugile, desagii, ţolurile, velinţele, scoarţele, cearceafurile, păturile etc., erau făcute din ţesături aproape exclusiv lucrate de fiecare gospodină cu ajutorul războiului de ţesut care nu lipsea din nici o casă. Operaţiunile de finisare a ţesăturilor ca de pildă, baterea, scămoşarea etc., se făceau cu ajutorul ştezelor şi pivelor, existente aproape în fiecare sat. Astfel de instalaţii erau zălogite în septembrie 1640, împreună cu ocinele din Bodeşti şi Dănceşti ţinutul Neamţ, de către Ştefan din Dolhăeşti şi feciorul său Solomon, pentru 25 galbeni [3].

În cadrul populaţiei satelor existau însă şi unele elemente înstărite care foloseau ţesături de lux, aduse de negustori, ambulanţi, ori procurate direct de pe piaţa orăşenească, după cum reiese din însemnările din catastihul dughenii din Iaşi din anul 1679, în care apar în calitate de cumpărători şi săteni. În izvodul de „bucate" rămase de la un oarecare Enache la 1696, se enumeră printre altele : „un tămbar agravanu de postav subţire cu hulpi, sucnă mohorîtă de tafta cu ape, o cămaşă noî cu mătasă", o velinţă albastră turcească, postav verde turcesc, adămască, precum şi ţesături locale [4].

În legătură cu prelucrarea ţesăturilor s-a dezvoltat şi la sate meşteşugul *croitoriei*. Menţiunile despre croitorii săteşti sînt relativ numeroase.

[1] Vezi mai sus, p. 147—148.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. IV, p. 321 ; Arh. St. Buc., *ms.* nr. 543, f. 11, orig. slav ; Arh. St. Buc., *ms.* 543, I, 65, orig. slav.

[3] Acad. R.P.R., Fil. Iaşi, *fond Spiridonie*, XXX/31, orig. rom.

[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 213.

Ei apar pomeniți în diferite acte, fie ca martori la vînzări-cumpărări de ocine, cum e de pildă Ionașco croitor din Docolina [1], ori Cîrstea croitorul din Turbătești [2], fie în calitate de cumpărători de ocine, cum e cazul lui Vasile croitorul din Onceni, care cumpără trei răzoare de pămînt [3]. Mai numeroase sînt cazurile croitorilor care vînd ocine [4] sau le dăruesc anumitor persoane [5]. Faptul că acești croitori sătești sînt proprietari de teren arabil se explică prin preocupările lor agrare în afară de exercitarea meșteșugului respectiv. Vinderea loturilor agricole fapt observat la o mare parte dintre croitorii satelor, stă în legătură cu părăsirea acestor preocupări de natură agrară, unii dintre ei îndreptîndu-se spre orașe, fenomen întîlnit și la croitorii de pe domeniile feudale [6].

Alte meșteșuguri care să prelucreze țesăturile în afară de croitorie nu mai sînt pomenite în acte. Ca și la curte, acest lucru este un indiciu al slabei diferențieri în cadrul meșteșugului de bază. Aceasta constituie o mărturie în privința nivelului scăzut de dezvoltare la sate, a meșteșugului respectiv față de orașe.

5. Meșteșugul alimentar

Industria alimentară orășenească s-a dezvoltat în special în orașele în care în această epocă se ducea o activitate comercială intensă. Orașe ca Iași, Suceava, Roman, Orhei, Baia etc., puncte de întretăiere a drumurilor de comerț, au devenit sediul unei activități comerciale ce atrăgea numeroși negustori care transportau mărfurile orientale spre nordul și centrul Europei. În legătură cu aceasta s-au înființat numeroase hanuri, cîrciumi, berării, măcelării, brutării, care aduceau un frumos venit proprietarilor lor. Produsele alimentare se desfăceau din abundență, zilnic pe piețele permanente ale orașelor, lucru care a atras atenția diverșilor călători străini. Cornelio Magni călătorind în Moldova pe timpul domniei lui Vasile Lupu, a găsit în Iași „piețile publice destul de bine îndestulate cu lucruri trebuincioase, tot felul de cărnuri, cereale, smîntînă sau grăsimi [7]. Un alt misionar, anume Pietro Deodato, observă că în Iași „vin mulți negustori streini ce aduc fructe mediteraneene : portocale, lămîi, măsline, dar toate se vînd scump mai ales untdelemnul. Alte lucruri, ca de pildă carnea, cașul, untul și ceea ce se produce în țară, sînt ieftine" [8].

[1] Acad. R.P.R., CCIV/165, orig. rom.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. IV, p. 117.

[3] Acad. R.P.R., Fil. Iași, *fond Spiridonie*, XIII/44, orig. rom.

[4] La 1 martie 1627, Miron Barnovschi întărește lui Lupul Prăjescu ocine cu loc de moară și prisacă cumpărate de la Budilă croitor (Acad. R.P.R., *Peceți*, 125, orig. slav.). La 24 aprilie 1646 Vasile Lupu întărește lui Iordachi mare vistier ocine în Borăști-Vaslui, cumpărate de la Ștefan croitor (Acad. R.P.R., Fil. Iași, *fond Spiridonie*, VI/190, orig. slav). La 18 mai 1646, Vasile Lupu întărește de asemenea lui Iordachi vistier ocine în același Borăști, cumpărate de la Mardarie croitor (Acad. R.P.R., Fil. Iași, *fond Spiridonie* VI/192, orig. slav.).

[5] Arh. St. Buc., A. N. XCI/34 ; 37, orig. rom. (1661 ianuarie, 28 ; martie 5).

[6] Vezi discuția de la p. 54. Un caz asemănător se petrece cu Mardarie croitor care, stabilit în Iași, își vinde proprietățile din satul Borăști ținutul Vaslui (Acad. R.P.R., Fil. Iași, *fond Spiridonie*, VI/92, orig. slav).

[7] *Relațiunea lui Cornelio Magni*, traducere efectuată la Inst. de istorie, Buc.

[8] *Relațiunea lui Pietro Deodato*, traducere efectuată după textul italian publicat de Gh. Vinulescu în *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 104 și următoarele (*ms.* la Inst. de istorie, Buc.).

Prin importanţa sa, *morăritul* ocupă un loc de frunte în cadrul meşteşugului alimentar orăşenesc. El s-a dezvoltat mai ales în acele oraşe care erau aşezate pe cursul vreunui rîu, deoarece morile erau puse în mişcare în majoritatea lor, de forţa apei. În ceea ce priveşte aspectul tehnic al morăritului, s-au făcut unele observaţiuni în măsură să ne dea o imagine aproximativă a modului de funcţionare a morilor. Astfel, toate morile care sînt menţionate în documente, sînt puse în mişcare cu ajutorul apei [1]. De aceea ele se instalează în apropierea vreunui curs de apă. Piesele principale ale unei mori erau roata cu axul, care puneau în funcţiune pietrele de moară şi sitele. Roata era din lemn şi era legată cu fier pentru a-i da rezistenţă. Era prevăzută cu cupe sau cu palete care fiind lovite de forţa apei prin cădere, mişcau roata. De obicei roata era pusă în mişcare prin căderea apei, care era adusă de rîu sau din iaz prin scocuri. Este posibil să fi existat şi mori aşa-zise „gonace'' adică instalate pe suprafaţa apei pe un pod plutitor; în acest caz roata era mişcată de apă prin scurgerea ei orizontală. Roata era fixată pe un ax de lemn, care prin învîrtire punea în mişcare pietrele de moară prinse în „hiare'' [2]. Montarea acestor piese cădea în sarcina morarilor, care locuiau de obiceiu la moară. Tot ei se ocupau şi de stabilirea locului de aşezare a morii şi cu „cumpănirea'' apei, adică înălţarea morii pentru a nu fi înecată de o altă moară aşezată mai în josul rîului. La 28 aprilie 1637 Vasile Lupu judecă o pricină între Cujbă vornicul şi Costandin Nebojatco, pricină datorită faptului că iazul lui Nebojatco îneacă moara lui Cujbă. Meşterii care sînt trimişi de domn să „cumpănească'' apa, ridică moara lui Cujbă cu „o palmă şi două degete mai sus'' să poată umbla şi moara lui [3].

Mult mai greu de rezolvat rămîne problema capacităţii de producţie a unei mori. În secolul al XIX-lea, unele documente menţionează această capacitate; dar ea nu poate fi aceeaşi şi pentru secolul al XVII-lea, întrucît, prin amenajările de ordin tehnic, introduse în timp de două secole, morile şi-au mărit puterea de producţie.

Meşterii morari mai sînt menţionaţi şi în alte situaţii. Aşa de pildă la 6 februarie 1662, Marco „morariul'' vindea mănăstirii Hlincea de lîngă Iaşi pentru 90 lei, un iaz de moară şi două perechi de „hiare'' de moară. Printre alţi martori meseriaşi ieşeni, sînt menţionaţi Gherasim şi Ignat morari [4]. În octombrie acelaşi an, actul se repetă specificînd în plus că iazul se afla pe Valea Niculinei (lîngă Iaşi) [5]. La 1630, Feltin tîrgoveţ din Cotnari avea în proprietate o moară şi o povarnă pe pîrăul Buhainţi [6]. Totuşi ştirile referitoare la morarii orăşeni sînt foarte puţine. Mai numeroase însă sînt ştirile despre morarii din oraşe ai diferitelor mănăstiri interesate în comercializarea cerealelor. Aşa se explică de ce făina ocupa un loc de

---

[1] Probabil că vor fi existat şi mori de vînt şi de asemenea mori puse în mişcare cu forţa animală sau prin învîrtire cu mîna de către oameni.

[2] La 5 decembrie 1625 se vindea un vad de moară cu piatră fără fiare în satul Brăteni, pentru 205 taleri (Arh. St. Buc., *ep. Huşi*, XXXIX/2, orig. slav); la 6 august 1626 se menţionau printre alte lucruri din averea lui Pavel „2 heare de moară'' (Acad. R.P.R., CV/77, orig. rom.).

[3] Acad. R.P.R., CCXLII/29, orig. rom.

[4] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, I/5, orig. rom.

[5] Ibidem, *m-rea Barnovschi*, VI/2, orig. rom.

[6] Arh. St. Iaşi, CCLXXXVII/32, orig. slav.

frunte în comerţul ce se făcea pe pieţele oraşelor. La Iaşi exista chiar o uliţă numită uliţa Făinei de unde întregul cartier a luat denumirea de „mahalaua Făinăriei" [1]. La 15 decembrie 1670, se vindeau în Iaşi o casă cu pivniţă şi trei dughene „pe uliţa chervăsăriei în dosul Tîrgului Făinei" [2]. Că aceste denumiri ale uliţelor exprimau activitatea de comercializare a făinei, ne-o arată un document din 17 noiembrie 1645, în care se indică „uliţa unde se vinde făina" [3]. În aceste locuri se comercializa făina, pe care o aduceau mai ales boierii şi sătenii din apropierea Iaşului.

Făina era întrebuinţată la făcutul pîinii, în legătură cu care s-a dezvoltat *brutăritul* sau *pităritul* ca meserie aparte [4]. El s-a dezvoltat cu deosebire în oraşele unde poposeau numeroşi străini, negustori, oaspeţi care aveau nevoie de produse panificate şi care se găseau pe toate pieţele oraşelor din abundenţă [5]. Un Andoca pitar e pomenit ca martor în Iaşi către 1645 [6]. O pităriţă, Aniţa, se întîlneşte pe la 1673 tot în Iaşi pe uliţa Măjilor [7]; iar „locul unde a fost pitărie domnească", îl găsim pomenit la 20 septembrie 1669 [8]; această pitărie satisfăcea desigur nevoile de alimentare cu pîine ale slujitorilor curţii domneşti din Iaşi. La ea lucra probabil Aniţa „pităriţa domnească" menţionată la 14 iunie 1658, cînd îşi vinde casa de pe uliţa Mare motivînd „căce ne este strimptu şi dumisale (e vorba de un vecin Iane Hadîmbul) şi mii [9]". O uliţă a „Chităriei" se afla în această epocă în Iaşi în apropiere de m-rea Golia [10].

La Suceava, în veacul următor, cu ocazia fixării locului, de desfacere a mărfurilor pe ramuri meşteşugăreşti, se fixează şi locul unde urmau să vină „pităriţele cu pita" [11].

Despre o specializare a meşterilor brutari n-avem ştiri. Nu se poate însă să nu fi existat şi aici meşteri care se pricepeau la făcutul pîinii albe, franzelei, covrigilor, turtelor dulci etc., cum erau în Ardeal, de unde Vasile Lupu cerea în 1636, un meşter de jimble [12].

Printre meşteşugurile din industria alimentară un loc de frunte îl deţine şi *măcelăritul*. Măcelarii sînt numiţi în documentele moldoveneşti, mesercii. Cum este firesc, Iaşul, capitala Moldovei, ocupă locul întîi între

---

[1] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 278 (harta).

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Ion Zlataust*, II/17, orig. rom.

[3] Acad. R.P.R., LXXIX/3, orig. rom.

[4] Lăsăm la o parte preocuparea casnică a fiecărei gospodine de a face pîine, necesară consumului familiar. E vorba de meşteşugul propriu-zis ale cărui produse se adresau unei mase mari de consumatori.

[5] Pietro Deodato aminteşte că pe pieţele Iaşului între alte produse locale, se găseşte şi pîine care „nu e rea mai ales cea pe care o fac ungurii" (Pietro Deodato, *loc. cit.*).

[6] Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava*-Iaşi, XIV/1, orig. rom.

[7] *Ioan Neculce*, 1925 (1673, martie 17), p. 174.

[8] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/41, orig. rom.

[9] Ibidem, XIV/21, orig. rom.

[10] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 278 (vezi harta).

[11] Acad. R.P.R., III/239, orig. rom.

[12] N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, I, p. XCVI; Alexandru Lăpuşneanu trimetea oameni din ţară ca să înveţe a face pîine de lux, turtă dulce etc., la saşii din Ardeal; aceasta constituie dovada uceniciei noastre în acest domeniu la saşii din Ardeal (*Hurmuzaki*, XI, p. 792; XV, p. 604).

oraşe în această privinţă. O „meserniţă" (măcelărie) e amintită pe uliţa Sîrbească, cu ocazia vinderii a 20 dughene „cît ţin cu tot locul lor, ce-s pre uliţa Sîrbească lîngă meserniţă" [1]. Altă dată se vindea un loc de casă lui Alexandru făclierul „lîngă mesărnici", cu martori : Pene căldărar şi Gealălău „meserciu" [2]. „Podul mesărciilor" [3], păstrat în toponimia Iaşului, indica locul altor măcelării ieşene din sec. al XVII-lea. Alte locuri de distribuire a cărnii erau pe uliţa Tărbujenească unde se stabileau Hilip meserciul şi Tudose meserciul, ce apar în actul din 20 mai 1631 [4]. Pe uliţa din Afară cu ocazia vînzării unei case, e menţionat Gligoraş meserciul [5]. Gheorghiţă Rugină meserciul [6], Costandin meserciul [7] şi Mihălachie meserciul [8], semnează şi ei în calitate de martori la diverse acte de vînzare-cumpărare din Iaşi.

La Suceava, un alt centru orăşenesc important, Duca vodă dăruia mitropoliei „7 cîrciumi mari în Suceava şi două scaune de tăiat carne" [9]. Dintr-un act de la jumătatea sec. al XVIII-lea, care pomeneşte de stări de lucruri mai vechi, aflăm că tot în acest oraş exista locul numit „al mesărniţălor, unde se taie vitele înspre ‹apa› Suceava" [10]. Sînt apoi menţionate „trunchiuri ce taie şi vîndu carni". Este vorba prin urmare de acele „scaune de tăiat carne" întîlnite mai sus. Măcelarii se mai întîlnesc şi în alte oraşe ca de pildă Cotnari [11], Roman etc.

Se pare că acest meşteşug aducea un venit remarcabil celor ce se îndeletniceau cu el. Numai aşa se explică faptul că unii din ei cumpără diferite proprietăţi, în special, vii şi livezi. Aşa e de exemplu, cazul lui Ghinea meserciul care are vii în deal la Epure, lîngă Iaşi [12]. Dovada dezvoltării acestui meşteşug o constituie organizarea în breslă. Prima menţiune despre unele elemente ale acestei alcătuiri, o întîlnim către 1641, în Iaşi, unde e menţionat „Petrea Hurjuiu staroste de mesercii din Iaşi" [13]. Un alt staroste, pe nume Andrei, se mai întîlneşte către sfîrşitul sec. al XVII-lea [14]. Dezvoltarea pe care o ia măcelăritul în această vreme este fără îndoială în legătură cu nevoile consumului de carne ale populaţiei orăşeneşti, de pe urma căruia se realizau venituri însemnate. Numai aşa se explică de ce în special mănăstirile întreţin în oraşe numeroase scaune de tăiat şi comercializat carnea de vită.

---

1 Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/38, orig. rom.
2 *Ioan Neculce*, 1924, p. 120.
3 E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 278 (vezi harta).
4 Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Ion Zlataust*, IV/3, orig. rom.
5 *Ioan Neculce*, 1925 (1675, dec. 16), p. 175.
6 Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/17, orig. rom.
7 Ibidem, *cond. Trei Ierarhi, ms.* 579, f. 221, copie rom.
8 Ibidem, *m-rea Cetăţuia*, XII/3, orig. rom.
9 Ibidem, *cond. Mitrop. Moldovei, ms.* 527, f. 67, v.
10 Acad. R.P.R., III/239, orig. rom.
11 Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. VIII, p. 19—20.
12 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, p. 199.
13 Acad. R.P.R., Fil. Iaşi, *fond Spiridonie*, III/68, orig. rom. Foarte interesantă e menţiunea cuprinsă în acest document pe foaia a doua : „acestu zapis s-au scris în casa lui Pano Vlac staroste de blănari din Iaşi".
14 *Ioan Neculce*, 1925, p. 177 (1695, iunie 15).

Meșteșugurile *berăritului* și *brăhăritului* s-au dezvoltat tot în cadrul industriei alimentare. Buga brăhariul sau Ion brăhariul, ambii din Iași [1], Ionașco brăhar din Suceava de pe ulița Sf. Vineri, amintit în catastihul breslei blănarilor și cojocarilor din acel oraș, precum și alții din alte orașe satisfăceau nevoile amatorilor de astfel de băuturi. Vasile Lupu prețuia mult berea. Paul de Alep, descriind un banchet la curtea domnească din Iași, ne spune că ,,la fiecare trei sau patru pahare cu vin... mai lua și cîte unul cu bere, fiind rece și răcoritoare" [2]. Întîlnim chiar o ,,berăriță", Măriuța, martoră la donarea unui loc de casă în Iași pe ulița din Afară [3]. Interesate în venitul unor astfel de întreprinderi erau mănăstirile, care obțin de la domnie dreptul de a avea berării, slatnițe ori poverne în orașe. E cazul mănăstirii Hangul, care obține de la domnie încuviințarea de a avea o berărie în Tg. Neamț cu drept de monopol exprimat prin cuvintele ,,și nimene din lăcuitorii de acolo ce vor fi să nu aibă a fierbi beri în acea berărie" [4]. În Iași exista o întreagă uliță care se numea ulița Brăhăriei, unde se vindea o casă la 1672 [5]. Velnițele și povernele constituiau de asemenea surse de venit importante [6]. În Scheii Romanului, Sarul *răchiarul* avea la 1639 o astfel de preocupare [7]. Dimitrie Cantemir pomenește în *Istoria Ieroglifică* (p. 14) de ,,lembic" adică de mijlocul tehnic de preparare a rachiului (alambic).

Tot în legătură cu meșteșugul alimentar trebuie amintiți *colivarii* ca de pildă Teodor ,,colivariu domnesc" [8], *meșterii de dulceți* cum este cazul unui turc din Iași care ,,făcea dulceți domnești" [9] și de asemenea ,,*plăcintarii*" [10].

★

Pe domeniile feudale, meșteșugul alimentar s-a dezvoltat tot în funcție de nevoile de alimentație ale personalului existent la curțile respective. Un rol important în această privință l-a deținut *morăritul*. Nenumărate documente atestă existența morilor pe orice domeniu feudal [11], mori care aduceau un venit considerabil proprietarilor [12].

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/6; ibidem, XIV/7, orig. rom.

[2] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Romîne*, p. 21.

[3] *Ioan Neculce*, 1925, p. 123.

[4] Arh. St. Iași, *Anaforale*, nr. 148, f. 344—345. Rez. rom. din 1855.

[5] *Ioan Neculce*, I (1921), p. 95.

[6] Mănăstirii Trei Ierarhi i se întărește în 1670, august 4, o velniță „ce este lîngă mănăstire, din vale despre Bahlui, și căte căldări vor pune să lucreze nimeni întru nimica să nu învăluiască velnița" (Arh. St. Buc., *cond. Trei Ierarhi, ms.* 578, f. 75, copie rom.).

[7] Acad. R.P.R., CXLVII/214, orig. rom.

[8] Arh. St. Buc., *cond. Trei Ierarhi, ms.* 579, f. 8 v—9, orig. rom. (3 august 1669).

[9] Ibidem, *Propr. Stat. Mold.*, XXIX/7, orig. rom. (28 noiembrie 1662).

[10] Ibidem, *m-rea Cetățuia*, XV/1, orig. rom.

[11] Astfel de mori existau pe pîrăul Buhalnița, proprietatea mănăstirii Neamț (Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LIII/2, orig. slav); în ținutul Fălciu (ibidem XXX/13, orig. rom.); în hotarul tîrgului Hîrlău, de asemenea proprietatea mănăstirii Neamț (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 30); în satul Vînători al mănăstirii Secul (Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, CXL/11, orig. slav); pe Bohotin, proprietatea lui Dumitru vistier (Acad. R.P.R., CDXXV/7, trad. rom.) etc.

[12] Este știut faptul că în sec. al XVII-lea, în privința evoluției celor trei feluri de rentă feudală, tendința este de creștere continuă a rezervei feudale cultivabile. Atît din dijmă cît mai ales

Cu instalarea şi întreţinerea morilor se ocupau meşterii morari aflaţi pe fiece domeniu, cum sînt de pildă cei de la morile de pe apa Bohotinului, ale fiilor lui Buhuş vistier [1], cei de la morile din satul Dudeşti ale mănăstirii Golia [2], Condrea morarul de la morile din Surdeşti ale mănăstirii Nicoriţă [3] etc. În schimbul acestor servicii ei capătă de la domnie, la cererea stăpînilor lor, scutirea de toate „dările şi angariile". În nenumărate rînduri ei sînt apăraţi de abuzurile autorităţilor domneşti însărcinate cu strîngerea dărilor [4].

Un alt meşteşug alimentar întîlnit pe domeniile feudale este *măcelăritul.* Episcopiile de Huşi şi Roman capătă de la domnie scutirea de toate angariile şi podvoadele cîte sînt pe tîrgoveţi, pentru meserciii mănăstireşti care desfac carnea pe piaţa oraşelor respective [5]. Semnificativ în această privinţă este documentul din 12 ianuarie 1621, prin care Alexandru voievod întăreşte episcopiei de Huşi „precum a fost de la ceilalţi domni de mai înainte vreme", mai mulţi posluşnici meseriaşi : doi cojocari, un croitor, un botnar, un curălar, un olar, *un măcelar* (*s.n.*) „ca să aibă a sluji acestei episcopii ce va fi slujba lor" [6]. Se arată prin urmare că posluşnicii respectivi vor lucra ce va fi meseria lor, în cazul nostru, măcelarul va tăia carne pentru nevoile mănăstirii şi pentru comercializare. Episcopia de Roman avea în Roman două măcelării pe care Ştefăniţă Lupu le scutea de camănă la 4 ianuarie 1660 [7]. La Suceava mitropolia de acolo avea danie de la Duca vodă, „şapte cîrciumi mari şi două scaune de tăiat carne" [8].

Pe domeniu mai existau şi numeroase instalaţii industriale ca poverne [9] şi sladniţe [10] la care lucrau *rachiarii* şi *berarii* [11]. Produsele lor se vindeau în oraşe, unde proprietarul respectiv poseda cîrciumi, dugheni şi pivniţe [12], avînd monopolul vinderii unora dintre aceste produse.

---

din rezerva cultivată prin clacă rezulta o cantitate mare de cereale, în special de grîu. O parte din acest grîu lua calea exportului, cealaltă parte era destinată consumului din interior. La rîndul ei din această parte, care se transforma în făină cu ajutorul morilor, o cantitate anumită servea consumului curţii feudale, restul era destinată pieţii. Creşterea acestei părţi se datoreşte creşterii cerinţelor pieţii. Mulţimea menţiunilor documentare despre mori, credem că constituie un indiciu în acest sens. Pe de altă parte, creşterea interesului mănăstirilor în special faţă de problema comerţului cu cereale sau făină, lucru manifestat prin scutirea de către domnie a unor morari mănăstireşti din unele oraşe, de toate obligaţiile faţă de domnie, constituie de asemenea un indiciu în ce priveşte tendinţa de creştere a comercializării cerealelor pe piaţa orăşenească.

[1] Acad. R.P.R., LXXXII/12, orig. rom.

[2] Arh. St. Buc., A. N. XCI/52, orig. rom.

[3] Ibidem, *m-rea Nicoriţă*, IV/2. orig. rom.

[4] La 8 ianuarie 1667 Alexandru Iliaş domnul Moldovei, scria slugilor sale din ţinutul Fălciu să lase în pace „pe un meşter morar ce iaste la morile sfintei mănăstiri a Neamţului la Jijia" (Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, XXX/13, orig. rom.). La 24 aprilie 1606, Ieremia Movilă poruncea dregătorilor din Hîrlău să lase în pace pe un om care este morar şi berar al mănăstirii Neamţ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 30).

[5] Arh. St. Buc., *ep. Huşi, ms.*. 543, f. 7, orig. slav, f.15, 32, 35 etc.

[6] Ibidem, *ms.* 543, f. 11, orig. slav.

[7] Acad. R.P.R., LXI/77, orig. rom.

[8] Arh. St. Buc., *cond. mitrop. Moldovei, ms.* 527, f. 67, v. (30 august 1669).

[9] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, p. 45, 60, 76.

[10] Arh. St. Buc., A. N. XXXVIII/51, orig. slav.

[11] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 30.

[12] Mitropolia din Suceava avea în oraş clădiri în care se vindeau vin, rachiu şi altele (Acad. R.P.R., *ms.* 6120, f. 5, nr. 30, rez. în l. germană).

★

La sate morăritul a constituit unul dintre cele mai dezvoltate meşteşuguri din cadrul industriei alimentare. Morarii săteşti sînt foarte des menţionaţi în actele secolului al XVII-lea. Ei apar sub denumirea fie de *meşter* care este un nume generic ce se acordă şi altor meşteşugari, fie sub denumirea de *morar*, care este traducerea termenului slavonesc „мелник", din documentele slavone [1]. Se mai întîlneşte şi termenul de „mistru" probabil o influenţă polonă [2].

Pe lîngă preocupările lor pur tehnice legate de instalarea şi întreţinerea morilor, aceşti meşteri erau foarte des folosiţi în litigiile în legătură cu morile care impuneau operaţiunea de „cumpănire" a apelor. Ei mai sînt de asemenea menţionaţi ca martori la diverse vînzări sau cumpărări de ocine cum sînt de pildă meşterii Anghel şi Irimia din Cofeşti, Tănasie din Măţcani, Nicoară şi Gavril din Călugăreni etc., denumiţi „meşterii (gîrlei) Putnei"[3] ; ori cei din ţinutul Cîrligăturii [4], din regiunea Huşilor [5], din nordul Moldovei [6] etc.

În strînsă legătură cu morăritul sînt *meşterii de iazuri* sau heleştee servind ca rezervoare de apă pentru a pune în mişcare moara şi de asemenea ca locuri pentru pescuit [7]. Ei lucrau de obicei în colective de cîte 6—7 meşteri datorită condiţiilor de lucru, tocmindu-se pe bani şi bucate. O astfel de tocmeală e menţionată la 1644 între mai mulţi oameni din satul Veşteleşti şi „neşte ruşi ce le-au ezit un heleşteu la sat la Şerbăneşti pe apa Bogdanii, ruşi meşteri anume : Ivan, Barbă, Ungurul, Ivan, Ionaşco şi Ionaşco Iancu, pentru 60 zloţi 70 mierţe de grîu şi peşte şi brînză şi unt şi 2 poloboace de bragă şi carne a 2 vaci şi un mascur şi o piele de vacă pentru opinci şi 2 care cu 8 boi de-au ezit 7 săptămîni" [8].

Dintre meşteşugarii săteşti din cadrul industriei alimentare întîlnite la sate mai menţionăm pe meşterii *berari* [9], *miedari* [10] şi probabil în satele mai dezvoltate din punct de vedere economic, *măcelarii* [11].

---

[1] Identitatea semnificaţiei celor doi termeni, meşter şi morar am stabilit-o cu ajutorul documentelor în care unul şi acelaşi individ apare sub cele două denumiri. Deşi termenul de meşter e un nume generic ce se acordă şi altor meşteşugari, el se referă în special la meşterii morari (Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, LXIX/21, orig. slav; ibidem, LXIX/25, orig. slav; Acad. R.P.R., XIX/28, a—b, orig. rom; ibidem, CXXXVIII/76, orig. rom., ibidem, XLIII, 19, orig. rom.).

[2] „Samson mistru" din Boloteşti (Arh. St. Buc., *m-rea Bogdana*, XVI/2, orig. rom.

[3] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, LXIX/25, orig. rom.; ibidem, LXIX, orig. slav; ibidem, XXIX/22, orig. rom.; ibidem, LXIX/28, orig. rom.; cf. N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 364 etc.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, p. 164.

[5] Arh. St. Buc., *ep. Huşi*, XLVII/6, orig. rom.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 144.

[7] Deşi acest meşteşug nu este un meşteşug din domeniul industriei alimentare, îl amintim totuşi la acest capitol date fiind relaţiile strînse cu morăritul.

[8] Acad. R.P.R., CXCIX/22, orig. rom.

[9] Ibidem, LVI/9, orig. rom.

[10] Ibidem, V/69, orig. rom.

[11] La 28 septembrie 1670 se vinde ocină în Turbăteşti. Printre martori se menţionează şi „Toader şi Alicsandru mesercii" probabil din Turbăteşti (Arh. St. Buc., *mitrop. Mold.*, nr. 541, f. 41 v—42, copie rom.).

6. Meşteşugurile de artă

Am căutat să grupăm sub această denumire toate meşteşugurile care n-au o legătură directă cu nivelul de dezvoltare al forţelor de producţie, dezvoltarea lor fiind determinată numai în ultima instanţă de dezvoltarea bazei economice a societăţii. Fiind fenomene de artă, aceste meşteşuguri ca : prelucrarea aurului şi argintului, sculptura în lemn şi piatră, pictura, broderia etc., stau sub înrîurirea a tot felul de forme ideologice, în special sub influenţa religiei. Rezultă de aici că gradul de dezvoltare a acestor meşteşuguri artistice, nu este direct proporţional cu gradul de dezvoltare a forţelor de producţie. Aşa e de pildă cazul meşteşugului picturii, al cărui nivel de dezvoltare în sec. al XVII-lea, e mult inferior celui din sec. al XVI-lea, deşi nivelul forţelor de producţie evoluează tocmai contrariu.

Menţionăm din capul locului că excludem din tratarea acestor meşteşuguri, aspectul tehnico-estetic, lucru care merită o tratare cu totul specială. Ne vom limita la prezentarea celor mai concludente exemple în ceea ce priveşte producţia, stadiul ei de dezvoltare din epoca de care ne ocupăm.

Prelucrarea metalelor preţioase (aur, argint) a constituit o preocupare ce s-a detaşat simţitor de alte meşteşuguri prin crearea unor obiecte de o adevărată valoare artistică, prin tehnica execuţiei, ornamentarea, combinarea metalelor, migală etc. Varietatea şi bogăţia produselor acestui meşteşug artistic satisfăceau cerinţele de obiecte de lux ale elementelor înstărite, precum şi cerinţele de obiecte din metale preţioase necesare oficierii serviciului religios din biserică. Numeroase obiecte de acest fel păstrate pînă în zilele noastre, obiecte de provenienţă locală, fac dovada unei remarcabile puteri de creaţie a meşterilor moldoveni.

Materia primă necesară confecţionării diverselor obiecte era aurul şi argintul, care se găseau în nisipul anumitor rîuri, ori în mine de aur sau argint. Diverşi călători străini care vizitează Moldova în secolele al XVI—XVII-lea, amintesc prezenţa aurului şi argintului, însoţind de obicei celelalte metale : fier, cupru, plumb etc. Paolo Bonici franciscan, care a locuit nouă ani în Moldova ne dă indicaţia că „în Bistriţa se găsesc adesea bucăţele de aur ; mai jos de Bistriţa curge Moldova, unde se spune că este aur curat" [1]. Giovani Botero afirmă la 1587 că Moldova „are rîuri care duc aur şi nu-i lipsesc mine de aur şi argint, dar de teama turcilor nu-şi dau silinţa" [2] (să le exploateze). Anonimul italian din 1587 menţionează că „în munţii vecini cu Transilvania sînt cîteva mine de aur, dar sînt prea puţin exploatate de principii ţării de teamă să nu dea turcilor prilej să ceară tribut mai mare" [3]. Relaţia anonimă latină din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, ne informează despre munca necontenită pentru extragerea aurului, aducătoare din zi în zi a unui cîştig tot mai mare[4].

---

[1] Relaţia lui, traducere efectuată la Inst. de istorie, Buc.

[2] G. Botero, traducere efectuată după ediţia din Bergamo : *La relationi universali di Giovanni Botero Benese*, I, p. 162 şi următoarele (traducerea este efectuată la Inst. de istorie, Buc.).

[3] Trad. după textul italian publicat de I. Filitti, *Din arhiva Vaticanului*, vol. II, Buc., 1914, p. 43.

[4] Traducere efectuată după textul publicat de I. Bogdan în *Arhiva din Iaşi*, vol. IX (1898), p. 117—120.

În ceea ce privește culegerea aurului din apele aurifere ori extragerea lui din mine, date mai ample lipsesc, mai ales atunci cînd e vorba de identificarea regimului de exploatare. Culegerea din apele bogate în nisipuri aurifere constituia operația cu precădere a țiganilor aurari care căpătau de la domnie confirmarea acestei misiuni în schimbul unei cantități de aur dată anual. Dimitrie Cantemir ne informează că acești țigani „atîta aur adună, încît pot să plătească soției domnului în fiecare an ca tribut și 4 oca de aur care fac 1600 drahme" [1]. Demidoff, care trece prin țara noastră în sec. al XIX-lea, explică tehnica utilizată de țiganii romîni în vederea strîngerii aurului din nisipurile aurifere în felul următor: „pe un plan înclinat căptușit cu postav ordinar, curge neîncetat apa care mai întîi trece printr-o grămadă de nisip și pietriș îngrămădit pe o leasă în partea mai ridicată a instalațiunei; astfel fluturașii microscopici ai prețiosului metal sînt opriți în țesătură". Iar mai departe spune despre țigani că „abia cîștigă pe zi valoarea a 15 bani franțuzești" [2]. Operația de extragere a aurului din nisipurile aurifere sau din mine se întîlnește și în secolele anterioare. Din documentul din 1515 aflăm că acești strîngători de aur își călcaseră misiunea, vînzînd la Bistrița, cota parte de aur care se cuvenea fiscului, iar în 1522, cei care fuseseră plătiți pentru acest lucru (căutarea aurului), fugiseră în Ardeal [3]. Această bogăție minerală, este prin urmare, o proprietate de „stat" un monopol al domniei, nicidecum particulară, exploatată cu mîna de lucru plătită, domnia intervenind fie prin trimiterea unui „administrator" (Toma auricampsor) fie prin participarea la o cotă parte, pe care aurarii o datorau fiscului.

Pe lîngă folosirea rezervelor de aur și argint din subsolul Moldovei, unele documente menționează importul de cantități de metale prețioase din Ardeal [4] și de asemenea folosirea ca materie primă a monedelor de aur care circulau în țară, ori a obiectelor de aur deteriorate. Așa de pildă la 30 ianuarie 1615, Nechifor Beldiman mare logofăt face un schimb de sate cu călugării de la mănăstirea Sucevița. Fiind ajunsă această mănăstire „la multă sărăcie", Beldiman dăruiește călugărilor 100 galbeni unguresti pe care călugării socotesc să nu-i cheltuiască, ci să facă „o pereche de ripide și un chivot și alte cîteva ce se vor face, ca să fie argintul acesta în sfînta biserică" [5]. Călugării au dat o parte din acei bani, anume 60 ughi, „unui zlătar din tîrgul Suceava ca să facă sfintei mănăstiri două arepide; dar el nu a făcut acele arepide, ci a cheltuit acei bani" [6]. Mai clar reiese acest sistem de folosire a monedelor de aur dintr-o însemnare referitoare la cheltuiala făcută cu prilejul ferecării unei cruci. Printre numeroasele operații care se plătesc în aspri, figurează și operația poleirii cu aur pentru care e

[1] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Buc., 1923, p. 43.

[2] Demidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée*, Paris, 1834, p. 55.

[3] N. Iorga, *Documente romînești din arhivele Bistriței*, partea I, p. XI–XII; C. Moisil, *12 scrisori domnești din arhiva orașului Bistrița*, p. 13–20, Bibl. Acad. Rom., Berger, III, p. 20, nr. 736.

[4] În prima jumătate a sec. XVII, se mulțumea Brașovului pentru argintul trimis, care se prelucra în țară (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 92).

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVIII, vol. III, p. 189–190.

[6] Acad. R.P.R., LXI/35, orig. slav.

nevoie de 9 galbeni[1]. Cu prelucrarea acestor metale se îndeletniceau *zlătarii*, care apar în documente în diverse centre orășenești. În Iași de exemplu, apar 17 mențiuni de zlătari repartizați pe diferite ulițe ca : Tîrgul Vechi, ulița Mare, ulița Strîmbă, ulița Rusească (cei mai numeroși), ulița Sîrbească etc. În Suceava îi întîlnim pe ulița lui Crimca, pe ulița Podgoriei, pe ulița Mitropoliei, pe ulița Sf. Nicolae și pe ulița lui Pone[2]. Sînt menționați apoi în alte orașe : Cotnari, Bacău etc. Obiectele confecționate de ei erau de utilitate laică (se adresau mai mult elementelor din clasa dominantă : inele cu diamante, brățări[3], teascuri de argint[4], brîie de argint, cupe de argint[5] etc.), ori obiecte de uz religios (potire, tăvi, cruci ferecate, cărți bisericești ferecate în aur și argint, ripide, chivote, cădelnițe, tipsii de argint aurit etc.). Că meșterii locali erau acei care confecționau o bună parte din obiectele și podoabele menționate mai sus[6], stau mărturie diferite acte ori însemnări pe obiectele făcute de ei. Aceste însemnări cuprind numele meșterului care le-a lucrat.

La Suceava am văzut că exista la începutul sec. al XVII-lea, un meșter zlătar, Bolea, căruia i s-au încredințat de către călugării de la mănăstirea Sucevița, 60 ughi pentru confecționarea unor ripide. Cheltuind banii, i se confiscă, ca despăgubire, două fălci de vie la Cotnari și casele lui de pe ulița Mitropoliei din Suceava[7]. Către 1680 își însemna numele pe o placă de metal din ferecătura unui manuscris cuprinzînd o evanghelie, маистер дꙋмитрꙋ въ лѣт з͠рпи (maistru Dumitru în anul 7188 <1680>)[8]. Edificatoare este și însemnarea despre cheltuielile făcute cu ocazia ferecării unei cruci, cu atît mai mult cu cît acest lucru se petrecea cu o jumătate de secol în urmă. Crucea fusese donată de Gligorie de Neamț, mitropolit de Suceava, mănăstirii Neamțului, amintind toate cheltuielile făcute cu ocazia ferecării ei : 92 aspri gata pentru argint ; 50 aspri pentru lemnul crucii ; 50 aspri pentru pietrele scumpe și mărgăritare ; 9 galbeni ungurești pentru aurul de poleit ; 32 zloți pentru facerea lucrului. Într-un colț al crucii, meșterul și-a scris numele : копал попа никифор[9] (a săpat popa Nichifor). Pe marginea de sus a unei cristelnițe de argint aurită de la mănăstirea Slatina, din 1617, există inscripția care ne dă indicația că s-au plătit 30 bani de aur pentru lucru și pentru aurirea obiectului

1 Analele Academiei, XXXVI, p. 464. Indicația despre costul lucrului în general, exclude ipoteza că cei 9 galbeni ar fi plata operației poleirii.

2 Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 9, 11, 15.

3 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 183—186 (inventarul averii lui Vasilie, mare spătar, la anul 1686, februarie 14). În catastihul de datorii al dughenii din 1679 din Iași, datornicii își lasă ca amanet la dugheană : inele de aur și argint, pahare și cupe de argint (C. Turcu, *op. cit.*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași (1955), nr. 3—4, p. 178—179).

4 Acad. R.P.R., Fil. Iași, *fond Spiridonie*, XXXIII/5, orig. rom.

5 Ibidem, XXII/221, trad. rom.

6 Fără îndoială că o parte din obiecte provin din import ; aportul meșterilor ardeleni în creațiile artistice din țările romîne, este incontestabil. Multiplele înrîuriri statornicite la noi de-a lungul veacurilor, integrate pe fondul artistic autohton, constituie una din caracteristicile artei noastre medievale.

7 Acad. R.P.R., XXII/35, orig. slav.

8 Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, Buc., 1905, p. 75 ; (Cf. Tafrali, *Le trésor... de Poutna*, p. 26).

9 Analele Acad., XXXVI, p. 464.

respectiv [1]. La curtea domnească din Iaşi exista la 30 iunie 1719 un ţigan zlătar Bărgău, ,,carele fiind ţigan domnescŭ trebuitoriŭ curţii domneşti carili lucrează la bolduri de rădvanuri domneşti şi la cocii ce se fac pentru treaba măriei sale hanilor şi altor agi şi spoeste hiarele" [2].

Din analiza obiectelor păstrate, reiese că meşterii aurari cunoşteau presarea metalelor preţioase sub forma unor foi sau plăci subţiri, tehnica imprimării, tehnică aplicată foarte des la ferecarea cărţilor şi icoanelor. Se pare că se foloseau chiar matriţele pentru această operaţie. Dar mai înaintate sînt operaţiunile tehnice de poleire cu aur a altor metale, ori incrustarea mărgăritarelor şi pietrelor scumpe pe diferite obiecte, cum aflăm din exemplul citat mai sus. Tot acum încep a se auri solzii de aramă pentru acoperişul bisericilor. Îi citează Paul de Alep şi Miron Costin. Nu era străină nici operaţia trefilării sîrmei de aur, ,,galbenă", cum e numită în catastihul de datornici al dughenei din Iaşi [3], lucru cu care se ocupau ,,sîrmarii". Bernadini Quirini, călugăr franciscan, vizitînd Moldova şi găsind mare sărăcie la biserica Sf. Maria din Bacău, pune să se facă un potir de argint cu tava sa [4], desigur la meşterii din Bacău. Tehnica filigranului de asemenea era cunoscută. O cruce de lemn sculptat, ferecată în argint aurit, în tehnica filigranului şi încrustată cu pietre scumpe, făcea obiectul unei cumpărări, după cum reiese din inscripţia de pe piciorul ei : їєромонаχ никандръ кѹпил сєи кръстъ за 10 чєрвонницовъ [5], adică ieromonah Nicandru a cumpărat această cruce cu 10 galbeni. Pe de altă parte firele de sîrmă ,,galbenă", obţinute prin trefilare, se întrebuinţau la decorarea diverselor obiecte în tehnica filigranului (fire de sîrmă răsucite formînd un desen). Acelaşi lucru se poate spune şi despre tehnica aplicării smalţului pe metal [6] (aur, argint, argint aurit).

Notăm din exemplele citate pînă aci, existenţa la oraşe a unor meşteri aurari moldoveni care au creat opere de o reală valoare artistică şi care s-au transmis pînă în timpurile noastre făcînd dovada posibilităţilor lor de ordin tehnic. Aşa cum arătam mai sus, ei există în toate oraşele din Moldova, bucurîndu-se de aprecierea concetăţenilor lor. Gligoraşcu zlătarul din Suceava [7], Condrea zlătarul de pe uliţa Strîmbă din Iaşi [8], Chira zlătarul din acelaşi oraş [9] ori Gheorghiţă argintar [10] şi mulţi alţii care ne

---

[1] Muzeul de artă R.P.R., secţia feudală (платил за работѹ и за позлащємѹ) (Inscripţia a fost transcrisă şi inclusă într-un volum de inscripţii medievale, la Inst. de istorie, Bucureşti).

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 94.

[3] C. Turcu, *loc. cit.*

[4] Relaţia lui Bernardo Quirini, trad. efectuată la Inst. de istorie, Buc., după textul italian publicat în *Buletinul instrucţiunilor publice*, 1868, p. 182—191.

[5] Muzeul de artă R.P.R., Secţia feudală (inscripţia a fost transcrisă şi inclusă într-un volum de inscripţii medievale, la Inst. de istorie, Buc.).

[6] Muzeul de artă R.P.R., Secţia feudală, G.O.P., 6024/165 (face parte din tezaurul restituit de U.R.S.S.). Fotocopiile unora dintre aceste obiecte se găsesc în volumul de inscripţii medievale de la Inst. de istorie, Buc.

[7] Acad. R.P.R., CCLXXVIII/167, copie rom.; ibidem, LXXXIV/95, orig. rom.

[8] Ibidem, CLXXXVII/192, orig. rom.; Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/4, orig. rom.

[9] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/15, orig. rom.

[10] Inst. de istorie, Buc., orig. rom., sub dată.

apar în documente sînt oameni cu posibilități materiale, numiți în acte „oameni buni", avînd case, dughene, pivnițe, vii etc., în orașele respective.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, zlătarii se organizează în breslă. Prima mențiune despre un staroste de zlătari apare la 2 iulie 1669, cînd depune mărturie într-un litigiu la Iași un anume Chiriac „staroste de zlătari" de pe ulița Rusească, în calitate de „ulicean vecin" [1].

Cu meșteșugul baterii monedei, se ocupau tot zlătarii și anume acei ce se specializaseră în direcția aceasta. Ei se mai numeau și *bănari* [2] sau *heregari* [3]. În acte se specifică întotdeauna cînd e vorba de această îndeletnicire. Așa, de pildă, la 15 noiembrie 1664 Gheorghe „zlătariul", tatăl lui Enache „zlătariul" și vreo 30 de chezași, depun mărturie pentru „Enachi zlătariul *bănar*" care era băgat de Dabija vodă la temniță pentru suma de 1000 taleri. Reușind să fugă la Rîșnov, chezașii îi vînd argintul, hainele și viile de la Sorogari [4]. În ce privește împrejurările în care a rămas dator Enachi bănarul la Dabija vodă, cu 1 000 taleri, nu putem decît presupune că ar fi în legătură cu concesionarea meșteșugului monetar, practică ce își are tradiția încă din sec. al XV-lea [5]. Mențiuni despre meșteri bănari se întîlnesc în tot cursul sec. al XVII-lea. Un document din 11 septembrie 1622 menționează pe un Bogza țigan care bătea bani de aramă [6]. La Baia există o piatră de mormînt datînd din 1652 cu inscripția „Lupul bănarul" [7].

Aceste indicații ne fac să presupunem existența unor astfel de preocupări și în prima jumătate a sec. al XVII-lea, fapt care ar exclude părerea împărtășită de K. A. Romstorfer [8] că între 1574 și 1662 dreptul de a bate monedă fusese ridicat de poarta otomană.

În timpul domniei lui Dabija vodă, despre care cronicarul Nicolae Costin spune că „Făcut-au Dabija vodă și bănărie de bani de aramă la Suceava" [9], apar în acte un Mitrea, fiul popii, bănar din Iași [10] și Enachi zlătarul, bănar pe care l-am întîlnit mai sus. In monetăria lui Eustratie Dabija de la Suceava se băteau bani mici de aramă numiți șalăi [11] cu valoare circulatorie internă [12]. Baterea de monedă divizionară este în strînsă legătură cu dezvoltarea generală economică ce se observă în această perioadă a veacului al XVII-lea. Asemenea monede de aramă constituie un

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Cetățuia*, XVI/9, orig. rom.

[2] Ibidem, I/5, orig. rom.; B.C.M.I., II (1909), p. 61 (Al. Lapedatu *Antichitățile de la Baia*).

[3] Denumirea e veche. Apare în documente încă din sec. XV.

[4] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. 20 (nota 1).

[5] În 1449, iunie 5, Gheorghe „heregariul" din Suceava cumpără de la Petru voievod vama și hereghia „vroind să facă cîștig". Pentru această treabă, el împrumută 800 zloți de la Costea pîrcălabul; dar nerealizînd ceea ce-și pusese în gînd, iar banii cheltuindu-i, Costea e despăgubit prin satul de la Vaslui și casele din mahalaua Sucevei, proprietățile lui Gheorghe heregarul (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. I, p. 241—242).

[6] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, p. 149.

[7] B.C.M.I., II, 1909, Buc., p. 61.

[8] K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 94.

[9] N. Costin, *Letopisețele Moldovei și Valahiei*..., ed. M. Kogălniceanu, Buc., 1872, p. 4.

[10] Arh. St. Buc., *m-rea Cetățuia*, I/5, orig. rom., ibidem, *m-rea Barnovschi*, VI/2, orig. rom.

[11] *Cronicile Romîniei*, ed. a II-a, M. Kogălniceanu, tom. III, p. 6.

[12] În cronica sa, Muste vorbește despre o „bănărie în cetatea Sucevei care era de la Dabija vodă și făcea șalăi de aramă care numai aicea în țară umbla, 4 șalăi la un leu bun" (Muste, II, cap. III, p. 9).

indiciu de creştere a comerţului mărunt. La Suceava au fost descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice, o cantitate foarte mare de monede precum şi numeroase resturi din foiţă de aramă pe care erau imprimate tipare de monede, fără să fi fost însă scoase, fie din cauză că tabla prezenta defecte (era frîntă) fie din cauză că operaţia de imprimare nu reuşise. Se întîlnesc adesea fîşii lungi de tablă cu diverse imprimări monetare, pe care se descifrează numele sau monogramul regilor Suediei şi Poloniei : Carol, Gustav, Cristine, Ioan Casimir etc.

Am văzut mai sus că, în anii de domnie ai lui Eustratie Dabija (1661 -1665) se întîlnesc în acte 2 meşteri monetari moldoveni din Iaşi şi o monetărie la Suceava în cetate [1], atestată de cronicari. Este posibil ca varietatea de monede din timpul unui domn [2], să se fi datorat şi faptului că meşteşugul baterii monedei se concesiona diverşilor meşteri monetari.

Au existat şi unele încercări de falsificare a monedei. Autorii unor astfel de acte erau spînzuraţi. Duca vodă aminteşte, cu ocazia prinderii unor falsificatori de bani veniţi din Ardeal, că ,,...aici obiceiul ‹este›, ca pe acela la care se află bani răi, îndată să-l spînzure" [3]. Numai rugămintea unor persoane influente din Bistriţa, face ca Duca vodă să nu procedeze şi cu aceştia după obiceiul moldovenesc.

Meşteşugul *ceasornicăritului* este considerat şi el un meşteşug artistic. Meşterii ceasornicari încep să fie pomeniţi în documente începînd din a doua treime a sec. al XVII-lea. Pînă la această dată ceasurile de turn ori cele de buzunar se reparau sau se procurau din oraşele ardelene, în special de la Bistriţa [4]. Prima menţiune despre ceasornicarii din Moldova, o întîlnim la 22 februarie 1649 ; Petrea ceasornicar, se pîrăşte cu rudele sale pentru o jumătate de sat [5]. De obicei aceşti meşteri ceasornicari sînt străini ca origine, dar stabiliţi în mod definitiv la noi. Aşa de pildă ,,Ivan Violie" ceasornicarul care vine în Moldova împreună cu fratele său, se stabileşte în Iaşi, se căsătoreşte şi moare tot aici, după cum reiese din actul din 5 februarie 1667 care se referă la o fostă proprietate ,,a lui Ivan ceasornicariul carele au murit aici ; şi fiind el om strein franţoz au rămas acel loc domnescu pre seama domniei mele" [6]. În acelaşi an, în mai, soseşte la Iaşi Necula ispravnicul ,,fratele ceasornicariului, ce iaste la Ţarigrad" pentru datoriile şi ,,rămăşiţele ce-au fost a lui Ivan ceasornicariul" [7]. Un alt ceasornicar, tot francez de orgine, e ,,Gaspar ‹Calie› franţuzul ceasornicar, cu femeia lui Irina şi fata Măgdălina" menţionat către 1670 [8]. Cornelio Magni, spune că în Iaşi n-a găsit nici un francez ,,afară de un ceasornicar

---

[1] Romstorfer socoteşte că se afla în colţul de nord lîngă turnul 37, şi în partea de nord a încăperii 50—51, în apropierea turnului 40 sau 33, după cantităţile de materiale găsite (K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 98).

[2] De la Dabija vodă se cunosc pînă acum cca 12 variante monetare.

[3] *Hurmuzaki*, vol. XV, 2, p. 1329.

[4] În 1552 Alexandru Lăpuşneanu, domnul Moldovei, îşi trimitea „un ceas mic", deci un ceas de buzunar, la Bistriţa pentru a fi reparat de „meşteri pricepuţi", în această meserie (Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 217).

[5] Arh. St. Buc., Iaşi, CCCXL/23, orig. slav.

[6] Ibidem, *cond. m-rii Răchitoasa, ms.* 575, f. 162, copie rom.

[7] Ibidem, *Prop. Stat. Mold.*, XXIX/8, orig. rom.

[8] Ibidem, *m-rea Cetăţuia*, XV/1, orig. rom.

francez, care îmi pare că era căsătorit. El era salariat de către domn pentru serviciul său. Imi povesti că o duce destul de bine, căci serviciul său îi aduce un venit de aproape un scud pe zi, pe lîngă mulţi alţii care îi picau foarte des" [1]. Credem că e vorba de acelaşi Ivan ceasornicarul, pomenit în actele cancelariei moldoveneşti. Venitul de aproape un scud pe zi, ,,pe lîngă mulţi alţii care îi picau foarte des" datorită meseriei sale, l-a făcut proprietar de case şi locuri de case în Iaşi, pe uliţa Mare [2].

Din cele văzute pînă acum în privinţa prelucrării metalelor preţioase trebuie să remarcăm, că dezvoltarea treptată a acestui meşteşug, a determinat o producţie din ce în ce mai bogată, a cărei desăvîrşire progresivă depăşise de mult nivelul unui simplu meşteşug, devenind creaţie de artă. Artiştii moldoveni dovedesc o stăpînire deplină a meşteşugului şi o deosebită îndemînare în îmbinarea diverselor tehnici în executarea obiectelor, fapt care le-a îngăduit lucrări armonioase şi echilibrate ca formă.

Sculptura în piatră s-a dezvoltat în strînsă legătură cu construcţiile din piatră în special la oraşe. O adevărată pînză de motive florale care acoperă suprafeţele diferitelor scaune de piatră, pietre de mormînt, pisanii etc., îţi încîntă privirea şi-ţi aduc totodată în faţă imaginea meşterului care printr-o atît de migăloasă muncă a realizat opere de o reală valoare artistică. Sculptorii pietrari lucrau chenarele uşilor în arcuri frînte de factură gotică cuprinse într-o ramă dreptunghiulară, sau chenare de baghete încrucişate rotunjite la colţ şi întrerupte printr-o frîntură. Adeseori se întîlnesc chenare de o modalitate rustică, ce par a imita anumite porţi ţărăneşti, întrebuinţînd modelul sculpturii în lemn, ca de exemplu la mănăstirea Zamca din Suceava. Ferestrele sînt de tipuri diferite. Se pot face şi la ele aceleaşi observaţii de ornament ca la uşi. Se mai întîlnesc numeroase forme arhitectonice ca : socluri, brîuri, cornişe, contraforţi etc. [3]. Pisaniile diferitelor monumente laice ori religioase, pietrele de mormînt ori alte diferite inscripţii pe piatră, dovedesc nivelul cultural al meşterilor moldoveni. Din nefericire, aceşti meşteri rămîn încă necunoscuţi, cu cîteva excepţii. Aşa e meşterul care a săpat inscripţia de pe piatra de mormînt de la Dragomirna, anume Drăgălescu care şi-a însemnat numele pe piatră la 1680 [4]. De asemenea mai e cunoscut un sculptor din vremea lui Duca vodă. În urma cuceririi Cameniţei, la 1672, de către turci, aceştia cerură lui Duca vodă să le dea ,,chipul şi starea cetăţii". Domnul moldovean a trimis pe un nemeş din ţinutul Hotinului, ,,pre nume Grigorie Cornescul, ce era foarte meşter de scrisori şi de săpături de pietre şi la alte lucruri, de au făcut chip cetăţii Cameniţei de ceară cu toate tocmelile ei din lăuntru şi din afară" [5]. Vor mai fi fost desigur şi alţi meşteri care vor fi realizat

---

[1] *Relaţia lui Cornelio Magni*, traducere efectuată la Inst. de istorie, Buc.

[2] Arh. St. Buc., *Prop. Stat. Moldova*, XXIX/6, orig. rom.; XXIX/8, orig. rom. Muz. de istorie a Partidului (I/184, orig. rom.).

[3] Interesant de observat e faptul că şi la construcţiile civile ca de pildă la curţile domneşti se întrebuinţau aceleaşi ornamente în piatră. La curtea domnească din Suceava, în complexul de zidărie din sec. XVII, s-au descoperit numeroase pietre cu profile arhitectonice asemănătoare celor de la biserici.

[4] Kozac, *Die Inschriften*..., p. 22.

[5] I. Neculce, *Letopiseţe*, vol. II, p. 148.

modele atît de frumoase ca cele ce se păstrează şi astăzi pe aiurea [1], dar al căror nume, nu-l putem cunoaşte.

Sculptura în lemn s-a dezvoltat în strînsă legătură cu ornamentarea mobilierului din lemn de la reşedinţa domnului şi mai ales din bisericile din Moldova ca, de pildă : strane, scaune episcopale, policandre din lemn, diferite cruci, uşile şi porţile etc. Datorită materialului, foarte puţine dintre ele au ajuns pînă în zilele noastre.

Meşteşugul *zugrăvitului* s-a dezvoltat în Moldova din cele mai vechi timpuri. Meşterii zugravi lucrau încă din sec. al XV-lea la împodobirea locaşurilor religioase ori laice [2]. În sec. al XVI-lea, Despot pusese să i se înfăţişeze pe zidurile curţilor domneşti de la Suceava, biruinţa de la Verbia. Localnici [3] sau străini [4], zugravii din Moldova secolului al XVI-lea sînt autorii întinsei opere picturale, de o reală valoare artistică, păstrată pînă astăzi pe pereţii multor biserici.

Veacul următor indică o scădere a acestui meşteşug în raport cu sec. al XVI-lea ; grija pentru zugrăvit nu se mai bucura de preţuirea din trecut. În prima jumătate a sec. al XVII-lea, există foarte puţine ştiri documentare, despre zugravii moldoveni. Pentru ctitoria sa de la Trei Ierarhi, Vasile Lupu aduce zugravi din Rusia. Icoanele catapetesmei sînt lucrate la Moscova [5]. Se cunosc mai multe solii ale lui Vasile Lupu către ţarul Mihail Feodorovici în vederea trimiterii de meşteri zugravi [6]. În 1641, plecase cu una din aceste solii meşterul zugrav al domnului, Nicolai. Ţarul trimite doi pictori împărăteşti : Sidor Pospeev şi Iacov Gavrilov. Ultimul murind, se mai trimit încă doi, Deico Iacovlav şi Pronca Nichitin, care isprăvesc lucrul prin 1642. Nu lipsesc nici meşterii greci, judecînd după limba inscripţiilor. La Golia de pildă, inscripţia grecească zugrăvită în 1660 se termină prin cuvintele ,,prin mîna lui Matei, fiul lui Ioan'' [7].

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea însă, numărul menţiunilor despre zugravii moldoveni începe să crească simţitor. Încă din timpul

---

[1] Pe un cadru sculptat de la Cetatea Sucevei, se află o inscripţie săpată „MATHAEV CEILS A 1653'' (K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 74).

[2] În <1415> Alexandru cel Bun dăruia două sate, Crainiceştii şi Leucuseştii lui Nichita şi Dobre, zugravi, cu îndatorirea de a zugrăvi pentru acestea, ,,două biserici, una din Tîrgul de Jos şi alta care va fi voia noastră, afară de bisericile de la Rădăuţi, sau o casă sau un pridvor'' (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, I, p. 35—36).

[3] Alexandru Lăpuşneanu trimite în Polonia pentru procurarea de culori necesare meşterilor zugravi din Moldova (*Hurmuzaki*, XV, p. 666, nr. MCXXXI).

[4] Pentru zugrăvirea mănăstirii Slatina se trimite după pictori la Veneţia (N. Iorga, *Istoria industriilor la romîni*, p. 68, după un doc. publicat de C. Esarcu în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*).

[5] Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din sec. XVII—XVIII*, p. 590.

[6] S. Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii romîneşti cu Rusia în veacul XVII*, Buc., 1912, p. 17—27. Pietro Deodato, misionar în ţările noastre pe la 1641, descriind Iaşul stăruie asupra bisericii Trei Ierarhi, despre care spune că ,,înăuntru e zugrăvită cu diferite chipuri de sfinţi şi o pictau acum meşteri aduşi din Polonia şi din Rusia (traducere efectuată la Inst. de istorie, Bucureşti, după textul italian publicat de Gh. Vinulescu în *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 104 şi urm.).

[7] N. Iorga, *Studii şi documente*, XV, p. 161 ; cf. Balş, *Bisericile şi mănăstirile...*, p. 168

domniei lui Vasile Lupu e menționat în Iași un Neculai zugravul în calitatea de martor la o vînzare „unde se începe ulița unde se vende fănina”[1], iar mai tîrziu tot el, vinde niște dugheni egumenului de la mănăstirea Aron Vodă [2]. Un Mihai zugravul e menționat în două situații deosebite: la 14 februarie 1686, cu ocazia morții lui Vasile mare spătar, cînd rămîne să i să plătească 61 lei [3] și în 1689, cînd cumpără niște mori „pe lei și mierți pîine” [4]. În 1682, Ștefan zugravul cumpără în Iași de la Alexandra zugrăvița, un loc de casă „în pupuru la curălari” [5]. Alexandra zugrăvița sau cum îi spune actul „Alexandra cea bătrînă zugrăvița”, e femeia lui Neculai zugravul „celui bătrîn den Iași”. Ea vinde o casă care-i situată lîngă casa Aniței, femeia lui Ștefan zugravul. Tot în Iași mai este amintit Ionașcu zugrav pe ulița Strîmbă martor la o vînzare [6].

La Tg. Ocna apar ca martori, la 1692, Dima zugrav și Gheorghe zugrav adevărat istoriograf [7], deoarece zugrăvea pomelnice pe pereții altarului. Gheorghe zugravul a lucrat la biserica cea nouă din Tg. Ocna [8].

La Focșani lucrează Mihai zugravul la 1698 [9], iar la Tg. Trotușului, pe o zugrăveală în proscomidie, se poate citi pe romînește „Pomenește-mă doamne întru împărăția ta; și am zugrăvit-o eu Anastasie zugrav” [10]. La Suceava sînt pomeniți în catastihul blănarilor și cojocarilor Moisea zugravul pe Ulița Sf. Nicolae și Drăgan zugrav pe ulița lui Ponea [11].

Ceea ce trebuie să reținem, așadar, e faptul că în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, meșterii localnici încep să fie menționați în documente tot mai mult, lucru care va fi și mai evident în secolul următor. În icoanele pe care ei le înfățișează, începe să pătrundă din ce în ce mai mult însăși viața țării. Prin semnarea operei meșterul face dovada unei concepții individuale a muncii lui, ceea ce face să se deosebească de epocile anterioare, cînd majoritatea operelor frumoase rămîneau anonime. Acest lucru stă în legătură și cu pătrunderea pe o scară tot mai largă a științei de carte în rîndurile meșteșugarilor. Totodată s-a făcut și mai simțită necesitatea unui contact dintre diferite centre artistice. În jurul anilor 1674—1675 tînărul zugrav muntean Pîrvul Mutul, devenit la rîndul său dascălul meșterilor munteni, învață meșteșugul picturii la una din mănăstirile bucovinene [12].

---

[1] Acad. R.P.R., LXXIX/3, orig. rom.
[2] Ibidem, LXXXII/8.
[3] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 183—186.
[4] *Ibidem*, p. 323.
[5] *Anal. Acad. Rom.*, XXXV, p. 345—346; cf. N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri*, Buc., 1926, p. 6—7. Este posibil ca Alexandra zugrăvița să fi exercitat chiar meseria de zugrav. Asemenea cazuri de femei meșteri în domeniul artei zugrăvitului se întîlnesc în Țara Romînească în calitate de colaboratoare ale cunoscutului zugrav Pîrvul Mutul (T. Voinescu, *Pîrvul Mutul și școala sa*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 1955, nr. 3—4, p. 23).
[6] Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LXXX/3, orig. rom.
[7] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 281, nr. 38.
[8] *Anal. Acad. Rom.*, XXXVII, p. 248.
[9] Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 323.
[10] Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din sec. XVII—XVIII*, p. 591.
[11] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 3 și urm. (cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 503—513).
[12] T. Voinescu, *op. cit.*, p. 135.

Despre începuturile de organizare a meşterilor zugravi există unele ştiri din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cuprinse în încheierea tetraevanghelului împodobit cu miniaturi, pe care-l primea în dar mitropolia din Suceava în anul 1570. În textul de încheiere a tetraevanghelului se spune: „S-a scris şi s-a legat această tetraevanghelie, cu gîndul bun şi cu osîrdie faţă de dumnezeu, frăţia zugravilor" (братство зȣграфское)[1].

La toate aceste meşteşuguri artistice se mai pot adăuga numeroasele realizări ale meşteşugului broderiei şi ţesăturilor: pocroveţe, sacoşuri, văluri de tîmplă, epitafe, patrafire, omofoare etc. reprezentînd diferite subiecte religioase, ţesute în fir de aur pe catifea şi care rămîn opere de o permanentă valoare artistică. Broderiile şi ţesăturile au jucat un rol important atît în decorarea monumentelor laice şi religioase cît şi ca piese componente ale complicatelor şi fastuoaselor costume de la curtea domnească. Producţia locală a broderiilor s-a dezvoltat în condiţii prielnice, create încă din cele mai vechi timpuri de cusăturile şi ţesăturile populare.

★

La curţile boiereşti şi mai ales la mănăstiri, meşteşugurile artistice s-au bucurat de o largă apreciere. Luxul care pătrunsese şi la reşedinţele feudale într-o măsură destul de mare, a contribuit la specializarea unor meşteri de la curte sau mănăstire în arta prelucrării aurului şi argintului. Ei confecţionau o bună parte din obiectele de podoabă sau obiecte de uz religios necesare oficierii serviciului divin [2]. Meşterii *zlătari* de la curtea feudalului erau recrutaţi de obicei din rîndul ţiganilor robi. Dumitraşcu Prăjescu avea la curtea sa destui zlătari spre a putea vinde la 1669 lui Duca vodă, 5 dintre ei [3]. Pătraşco Ciogolea [4], Costache Motoc [5], Lupaşcu Dabija [6], aveau printre meseriaşii de la curtea lor şi zlătari.

La mănăstiri existau *argintari* chiar în sînul obştei călugăreşti. Adevăraţi orfevrieri îmbrăcaţi în haine monahale, ei executau diferite obiecte de uz religios [7], ferecau crucile, îmbrăcau evangheliile etc. Pe o cruce ferecată de la mănăstirea Neamţ, datînd de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, îşi însemna numele meşterul eromonah Vasile [8]. Pe altă cruce de la mănăstirea Agapia donată de arhimandritul Siloan, cruce care are mînerul metalic

---

[1] Iaţimirski, Славянские и русские рукописи румынскихъ библиотекъ, St' Petersburg, 1905, p. 291; cf. E. Pavlescu, *op. cit.* p. 85—86.

[2] Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că multe din aceste obiecte erau procurate de pe piaţa străină ori erau confecţionate la comandă de meşterii orăşeni locali, aşa cum am văzut mai sus.

[3] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Sava-Iaşi*, XXVII/7, orig. rom.

[4] Acad. R.P.R., *Peceţi*, 71, orig. slav.

[5] Colecţia Scarlat Calimachi, nr. 50, orig. slav.

[6] Arh. St. Buc., *cond. m-rii Răchitoasa*, nr. 572, f. 164 v, copie rom.

[7] Din averea mănăstirii Galata făceau parte: chivote de argint, cădelniţe de argint, potire cu disc cu stea, linguri de argint, sfeşnice, panaghiar, talgere de argint, tipsii, cupe, ibrice poleite etc.; parte din ele erau făcute probabil de meşterii călugări.

[8] În lucrarea sa „Geografia jud. Neamţ", Buc., 1904, p. 282, I. Gheorghiu citeşte саве, în loc de ѥрев, socotind că numele meşterului e Sava, ceea ce s-a dovedit a fi greşit, în urma recitirii textului.

de argint aurit, există în relief următoarea inscripţie : ...сѧ сътвори попа илѧ съ попъ...[1] (aceasta a făcut-o popa Ilia...). La mănăstirea Dragomirna exista la începutul sec. al XVII-lea o adevărată şcoală în ceea ce priveşte arta prelucrării aurului şi argintului. Anastasie Crimca, egumenul mănăstirii, era un talentat meşter în această privinţă. În tezaurul descoperit în săpăturile arheologice de la Suceava, tezaur compus din fragmente de obiecte religioase provenite pe calea jafului de la diferite mănăstiri din apropierea Sucevei, există fragmente dintr-o cădelniţă de argint aurită. Inscripţia în l. slavonă de pe aceste fragmente îl arată pe mitropolitul Anastasie Crimca în calitate de meşter şi donator al acestei cădelniţe mănăstirii Dragomirna. Tot el leagă în argint aurit un tetraevanghel în 1614 şi de asemenea o cruce mare de chiparos care are pe mîner inscripţia „ a făcut-o Anastasie Crimca"[2]. Observaţiile făcute pe obiectele păstrate, îndreptăţesc afirmaţia că meşterii aurari de pe domeniu cunoşteau unele operaţiuni tehnice întîlnite la zlătarii din oraşe, ca, de pildă, poleirea, imprimarea, filigranarea şi probabil tehnica emailului.

Sculptorii în lemn sînt atestaţi datorită faptului că o parte din mobilierul unor mănăstiri, care s-a păstrat pînă astăzi, poartă unele inscripţii cu privire la meşterii care l-au făcut. Iconostasul şi stranele de la Buhalniţa, atît cît s-au păstrat, prezintă mici rînduri de vergele în bumbi lucraţi la strung. Stranele sînt datate printr-o inscripţie cu data de 1660[3]. Inscripţia slavonă de pe o strană de la mănăstirea Humor aminteşte că „Acest scaun l-a făcut Gheorghe în biserică, ani 141 de la coleră, cînd turcii de la Ţarigrad... Scris-a monah Hariton la anul 7105 (1597)"[4]. La mănăstirea Tazlău pe o uşă meşterul monah care a lucrat-o şi-a săpat numele[5], iar mai înainte popa Nichifor, îşi însemnase numele pe o cruce de lemn pe care o ornamentase[6].

În piatră, meşterii *pietrari* foloseau adesea motivele sculpturii în lemn. Chenarele uşilor şi ale ferestrelor, torsadele, pietrele de mormînt, consolele etc., imitau modelele sculpturii în lemn ; ele par a imita anumite porţi ţărăneşti cum se întîlnesc de pildă la Rădeana, Berzunţi etc.

În privinţa *zugrăvitului*, în afară de meşterii străini utilizaţi pentru zugrăvirea diferitelor biserici, un număr tot mai însemnat de elemente, din obştea călugărească, se dedică acestui meşteşug. La mănăstirea Sf. Ilie de lîngă Suceava monahul Nicolai iscăleşte la 1635 o icoană pe care o zugrăveşte pentru biserica Naşterea maicii domnului din Cîmpulung[7]. La sfîrşitul sec. al XVII-lea, la mănăstirea Suceviţa, înnoia o icoană, ieromonahul Ion zugravul[8].

---

[1] Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri şi biserici antice din Moldova*, 1885, p. 34 ; cf. Tocilescu, *Inscripţii bisericeşti*, Acad. R.P.R., *ms*. 5142, f. 288. Ambii editori n-au văzut însemnarea care aparţine meşterului.

[2] Acad. R.P.R., *ms*. 4181, f. 182—183, nr. 35 (*ms*. N. Beldiceanu).

[3] Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti în sec. XVII—XVIII*, p. 534.

[4] Acad. R.P.R., *ms*. rom. 4181, f. 121 v—122 v, nr. 5 (*ms*. N. Beldiceanu).

[5] N. Iorga, *Vechea artă religioasă la romîni*, 1934, p. 123.

[6] *Analele Acad. R.P.R.*, XXXVI, p. 464.

[7] монаХ николаи от ст иліе (S. F. Marian, *Inscripţiuni de pe manuscripte şi cărţi vechi...*, Suceava, 1900, p. 44).

[8] *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, vol. II, Buc., 1888, p. 50.

În legătură cu broderiile şi ţesăturile în fir se pot face aceleaşi observaţii ca la cele orăşeneşti. La 20 august 1611 Mitrofana soţia lui Ureche mare vornic termina şi dăruia m-rii Secul un văl liturgic de mătase, brodat cu fir de aur [1]. Omoforul de mătase de la Putna, datînd de la 1653, brodat cu fir de aur şi argint, poartă pe el inscripţia care cuprinde la sfîrşit indicaţia meşterului care l-a lucrat. Cuvintele „Prin mîna lui... a fost făcut" [2], arată că la asemenea opere artistice lucrau şi bărbaţii.

Cu deosebire la mănăstiri existau adevărate centre de miniaturişti şi caligrafi unde lucrau elemente din rîndul obştei călugăreşti. Ca astfel de şcoală poate fi citată cea de la începutul sec. al XVII-lea de la mănăstirea Dragomirna, în fruntea căreia se afla Anastasie Crimca. Din mîinile acestor artişti au ieşit opere cu adevărat nemuritoare, făcînd dovada puterii de creaţie a poporului nostru.

★

La sate meşteşugurile artistice au avut, cum era şi firesc, o sferă mult mai restrînsă. În domeniul prelucrării aurului şi argintului se întîlnesc cîteva menţiuni de meşteri zlătari. La 9 martie 1642 este pomenit Andrei fiul lui Obreajie zlătar din Buciumeni [3]. La o vînzare din acelaşi ţinut, participă ca martor Dumitru zlătarul [4]. Un act de la începutul secolului al XVII-lea menţionează o vînzare în satul Dănceni, „din partea zlătarului" [5]. Mai sînt şi alte menţiuni, însă relaţiile cuprinse în ele sînt insuficiente pentru a ne explica anumite fenomene în legătură cu acest meşteşug. Astfel rămîne necunoscut modul de preparare a materiei prime, raportul meşterilor faţă de domnie, tehnica utilizată pentru confecţionarea obiectelor de podoabă.

Puţinele cercetări arheologice efectuate în cadrul unor aşezări rurale nu ne oferă încă posibilitatea să constatăm în ce măsură produsele orăşeneşti sînt prezente la sate şi invers.

Tot reduse ca sferă de activitate rămîn şi prelucrarea artistică a pietrei şi a lemnului precum şi alte genuri de artă populară. Autorii frumoaselor porţi ţărăneşti din satele de munte mai ales, porţi sculptate artistic, rămîn necunoscuţi pentru secolul de care ne ocupăm.

7. Alte meşteşuguri

În acest subcapitol am grupat trei categorii de meşteşuguri.

O categorie cuprinde meşteşugurile care, parte din ele, continuă să se întîlnească în toate cele trei feluri de aşezări (oraş, sat, domeniu); unele dintre ele au o rază de acţiune foarte restrînsă, fie că n-au o importanţă economică prea mare, fie că sînt la începutul dezvoltării lor.

[1] P. Grigore Musceleanu, *Mănăstirea Secu*, în *Calendarul antic*, 1863, p. 88.
[2] O. Tafrali, *Le trésor... de Poutna*, p. 63–64.
[3] Acad. R.P.R., Filiala Iaşi, *fond Spiridonie*, XIII/103, orig. slav.
[4] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, LXIX/112, orig. rom.
[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 196.

A doua categorie se referă la unele meşteşuguri cu caracter de monopol al domniei.

În a treia categorie am tratat meşteşugul tiparului care se dezvoltă cu ajutorul direct al domniei şi al bisericii.

★

Din prima categorie notăm mai întîi meşteşugul *olăritului*, una dintre cele mai vechi îndeletniciri ale omului. Prin evoluția ei tehnică, producția ceramică orăşenească oferă posibilitatea de a i se urmări dezvoltarea pe etape şi chiar pe regiuni. Aşa, de pildă, în regiunea Suceava, din cercetările efectuate pe materialul ceramic descoperit în săpăturile arheologice, ies în evidență deosebiri clare din punct de vedere tehnic (în ceea ce priveşte execuția vaselor) între ceramica de pînă la jumătatea secolului al XV-lea şi cea din epoca următoare [1].

Deosebiri de ordin tehnic se constată şi la materialul ceramic din secolele XVI şi XVII (față de epocile anterioare). Evoluția tehnicii ceramicii poate constitui şi ea un indiciu în ceea ce priveşte dezvoltarea economică generală a unei țări într-un anumit interval de timp.

Materia primă necesară meşterului olar, se găseşte din abundență în Moldova. La Baia se găseşte un lut foarte bun pentru oale, prețuit mult în vechime la facerea cărămizilor [2]. Renumite erau şi lutăriile de la Tomeşti unde sînt menționate în sec. al XIX-lea, olării [3]. Mențiunile documentare despre olarii din oraşele din Moldova în sec. al XVII-lea, constituie dovada existenței unor ateliere locale de ceramică. În catastihul breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava întîlnim doi olari Gheorghe olar şi Ivaşco olar pe ulițele Podgoria şi Sf. Teodor [4]. La Iaşi întîlnim de asemenea pe un Vasile olar, ca martor la vînzarea unui loc de casă pe Podul Vechi [5].

În săpăturile arheologice de la Suceava, Iaşi, Tg. Neamț, ori în cercetările de suprafață efectuate în apropiere de Botoşani [6], Roman etc., a ieşit la iveală un bogat material ceramic de factură locală, datînd din secolul al XVII-lea.

Uneori sînt invitați de către domnul Moldovei să lucreze în Moldova, olari ardeleni, în special de la Bistrița. Vasile Lupu cerea de cîteva ori de la Bistrița olari pentru a lucra la „curtea măriei sale" [7], ori numai „să fie de învățătură acestor (olarilor —*n.n.*) de aici" [8].

---

[1] Acest lucru corespunde unei transformări a modului de producție feudal în ultima treime a sec. XV, despre care vorbeşte Engels în *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei*, Ed. P.C.R., 1945, p. 15—16, transformare care s-a petrecut şi pe teritoriul patriei noastre (B. T. Câmpina, *Dezvoltarea economiei feudale în Moldova și Țara Romînească...*, comunicare ținută în cadrul Sesiunii generale ştiințifice din 2—12 iunie 1950).

[2] N. Iorga, *Documente romînești, din arhivele Bistriței*, I, p. LXVIII („căci avem lut foarte bun de făcut cărămizi în tîrgul nostru Baia").

[3] D. Ciurea, *Știri istorice relative la Moldova în jurnalul inedit al botanistului Julius Edel*, în *Studii și cercetări științifice*, Iaşi, 1955, nr. 1—2, p. 57.

[4] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 7 şi următoarele; cf. Pavlescu, *op. cit.*, p. 503—513.

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/24, orig. rom.

[6] *SCIV*, 1955, VI, p. 178; *SCIV*, 1952, III, p. 25.

[7] N. Iorga, *Documente romînești din arhivele Bistriței*, I, p. 67, 68, 77.

[8] *Ibidem*, p. 74—75.

Tehnica confecţionării vaselor de lut este cunoscută din descoperirile arheologice de la Suceava [1].

În procesul de confecţionare a ceramicei, există două mari operaţii : confecţionarea vaselor din pasta crudă şi arderea lor în cuptoare.

Prima operaţie se efectua cu ajutorul roţii olarului care consta dintr-un ax vertical la capetele căruia se fixau două discuri. Pe discul superior se modelau vasele, iar cu ajutorul discului inferior, care era mai mare, se realiza mişcarea circulară, fie cu ajutorul mîinii (roata înceată) fie cu ajutorul piciorului (roata repede de picior). După ce modelele erau uscate puţin, se ardeau în cuptoare la temperaturi foarte ridicate, atingînd chiar 1000°.

În general, cuptoarele de ars oale folosite de meşterii orăşeni, erau de formă circulară, cu diametrul de 1 × 1,50 m şi se construiau în pămînt. Ele se compuneau din două camere : camera de foc (unde se făcea focul) şi camera de ardere a vaselor (unde se aşezau oalele de lut pentru a fi arse). Cele două camere erau despărţite printr-un plafon prevăzut cu orificii de mărime variabilă, prin care căldura circula din camera de foc în cea de ardere. Vasele se aşezau în camera de ardere, care apoi se închidea deasupra [2]. Arderea putea fi neoxidantă, cînd bioxidul de carbon degajat intra în pasta vaselor dîndu-le aspectul cenuşiu şi ardere oxidantă, cînd bioxidul de carbon era eliminat. În funcţie de aceste arderi, pasta vaselor era de culoare cenuşie sau roşie. Pentru ca lutul să facă priză mai bună, se puneau în pasta crudă anumiţi degresanţi, ca : nisip, pietricele etc. Pentru smălţuire, vasele se introduceau înainte de a fi arse într-o baie de smalţ de diferite culori, care se imprima în pastă. Culoarea smalţului diferea după introducerea în soluţie a oxizilor de cupru (smalţ verde), de fier (smalţ cafeniu), de cobalt (smalţ albastru) etc. [3]. Pentru aceasta se cerea meşterului respectiv să cunoască coeficientul de dilatare al pămîntului, al angobei şi al smalţului.

Studiul materialului ceramic din sec. al XVII-lea, ne-a permis să constatăm unele caracteristici ale acestei ceramici, ca de pildă, tendinţa de subţiere a pereţilor vasului, compensînd rezistenţa prin sistemul de ardere mai perfecţionat. Pasta din care sînt făcute vasele nu conţine degresanţi în cantitate mare. E o pastă mai mult netedă la pipăit. Se remarcă o tendinţă de predominare a ceramicii de culoare cenuşie. Din punct de vedere al formelor şi ornamentaţiei, se întîlnesc numeroase tipuri şi variante de vase.

Un loc deosebit îl ocupă producţia ceramicii decorative, ca, de pildă, cahle ori diferite plăci sau discuri ornamentale ce căptuşeau pereţii diferitelor construcţii [4]. Ele sînt de obicei smălţuite în diferite culori, şi prezintă

[1] În săpăturile din oraş au fost descoperite pînă acum trei cuptoare de ars oalele de lut, datînd din secolul XV, precum şi o serie întreagă de fragmente ceramice de diferite tipuri şi forme datînd din secolul XVII, pe baza cărora redăm tehnica confecţionării ceramicei (Raportul de săpături de la Suceava pe anul 1957, *ms.* la Inst. de arheologie, Buc. Mai menţionăm descoperirea în oraşul Vaslui, cu ocazia săpăturilor din 1958, a unor cuptoare de ars ceramica de aceeaşi construcţie tehnică ca şi cele de la Suceava, datînd din secolul XVI (Raportul de săpături pe 1958, *ms.* la Muzeul de arheologie, Iaşi).

[2] Planşa VIII.

[3] B. Slătineanu, *Ceramica romînească*, p. 74.

[4] Solia lui Ioan Gninski palatin de Culm, vizitînd curtea domnească din Iaşi, aminteşte de „pătrate mari albastre modelate în forma teracotei olandeze" (P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 49). Vezi, la sfîrşit, planşa VII.

pe feţele exterioare anumite reprezentări simbolice sau heraldice (grifoni, cavaleri) precum şi scena cunoscută a Sf. Gheorghe omorînd balaurul [1]. Ceramica decorativă reprezintă o înaltă manifestare a artei ceramice moldoveneşti.

Tehnica preparării şi aplicării smalţului cunoaşte o largă răspîndire în această vreme. Smalţul de culoare verde se întîlneşte cel mai frecvent, urmează apoi cafeniul, realizat cu ajutorul diferitelor argile bogate în fier şi mangan.

În ceea ce priveşte procesul de specializare în această ramură de producţie, deşi indicaţii precise n-avem, e de presupus că acesta a continuat să se adîncească [2]. Fără îndoială că existau meşteri specializaţi în producerea unei anumite ceramici, unii care făceau cahle, alţii lulele etc., în legătură cu producţia pentru piaţă. Faptul că ceramica din satele din vecinătatea oraşului Suceava este asemănătoare cu cea descoperită în oraş, constituie un indiciu că producţia ceramică depăşea cadrul strict local al oraşului respectiv.

Boierii şi mănăstirile aveau la curtea lor meşteri olari care confecţionau vase de lut : oale, borcane, străchini, pahare, cupe, tigăi cu picioare, plosci, cahle de sobă etc., cu atît de largă întrebuinţare casnică. Parte din farfuriile de lut serveau ca obiecte de ornamentare a diferitelor încăperi. În săpăturile arheologice de la mănăstirea Putna s-au descoperit numeroase fragmente de farfurii frumos smălţuite, cu indicii clare că se întrebuinţau ca ornament [3]. Autorii acestei ceramici erau meşterii posluşnici care locuiau în imediata apropiere a curţii respective. Astfel de meşteri sînt şi cei ai episcopiilor de Huşi şi de Roman, scutiţi de dări faţă de domnie, „numai să aibă a asculta şi a lucra sfintei episcopii" [4]. La mănăstirea Putna au fost identificate cuptoarele de ars oale ale meşterilor olari. În săpăturile efectuate la palatul Cnejilor, pe domeniul fratelui lui Vasile Lupu, domnul Moldovei, s-au descoperit două cuptoare de ars oalele datînd din sec. al XVII-lea. Ele se deosebesc ca tehnică de construcţie de cele orăşeneşti, neavînd decît o singură cameră, care constituia în acelaşi timp şi camera de foc şi camera de ardere a vaselor. Acest lucru reflectă o tehnică inferioară celei orăşeneşti în modul de construcţie a cuptoarelor. Deosebirea mai constă şi în faptul că aici se confecţionau şi se ardeau de către acelaşi meşter, mai multe tipuri şi forme de ceramică precum şi ceramică decorativă [5]. Ele se aflau în afara incintei mănăstirii. Deşi n-avem indicaţii directe, se poate presupune că olarii de la curtea feudalului confecţionau, pe lîngă ceramica strict necesară personalului de la curte, şi pentru piaţă.

---

[1] K. A. Romstorfer, *op. cit.*, planşele V, VI, VII.

[2] La Suceava s-a descoperit un cuptor de ars vase de lut din sec. XV. Interesant e faptul că toată ceramica găsită în acest cuptor aparţinea unui tip de vase; aici se executau numai tipsii smălţuite şi sgrafitate. Prin urmare exista o specializare în acest domeniu încă din sec. XV.

[3] Pe unele fragmente s-au observat orificiile prin care se introducea sfoara sau sîrma cu care se prindeau de perete (vezi raportul de săpături de la Putna 1955, *ms.* la Inst. de arheologie, Buc.).

[4] Arh. St. Buc., *ms.* 543, f. 26, nr. 16, orig. slav; Acad. R.P.R., LXI/28, orig. rom.

[5] Raportul ştiinţific de săpături arheologice de la şantierul Bicaz din anul 1957—1958 (*ms.* la Inst. de arheologie, Buc.).

În legătură cu nivelul cultural al meşterilor, inscripţiile în limba slavonă de pe unele fragmente ceramice, dovedesc că aceşti olari ştiau să scrie.

La sate, menţiunile documentare despre olari sînt rare [1], aceasta în ciuda faptului că populaţia satului folosea vase de lut. Cantitatea însă extrem de mare de fragmente ceramice descoperite în săpăturile arheologice acolo unde ele s-au făcut [2], ori cu ocazia cercetărilor de suprafaţă [3], constituie mărturia unui meşteşug foarte dezvoltat la sate. Aproape că nu existau sate care să nu aibă olari printre locuitorii lor. În ceea ce priveşte satele din împrejurimile centrelor urbane, este de presupus că foloseau şi ceramică orăşenească. Lipsa unor cercetări arheologice pe o scară mai largă ne împiedică să cunoaştem caracteristicile ceramicei din diferite regiuni ale Moldovei. Din această cauză nu putem cunoaşte sub toate aspectele nici procesul de interpătrundere a ceramicii de la oraşe, sate şi domenii.

Despre meşteşugul *preparării săpunului* la oraşe, există menţiuni din a doua decadă a secolului al XVII-lea. Fără îndoială că el s-a preparat şi a continuat să se prepare în fiecare gospodărie, fără a necesita oameni pregătiţi special [4] în vederea unei producţii destinate unor cercuri de consumatori mult mai largi. Se pare însă că atunci cînd acest meşteşug începe să fie menţionat în documente, se constituie ca meşteşug propriu-zis în vederea producţiei pentru piaţă. Aşa se explică, credem, de ce în sursele de informare de pînă în sec. al XVII-lea, săpunarii nu sînt menţionaţi.

Prima menţiune despre meşterii săpunari de la oraşe datează din 1618 cînd e menţionat la Vaslui, Iosif săpunar [5]; altă ştire datează din 22 martie 1645, cînd Vasile Lupu, voievodul Moldovei, întăreşte lui Ionaşcu Rusul fost vornic şi pîrcălab de Orhei, dughene în Iaşi pe uliţa Rusească şi două case pe uliţa Tărbujenească, pe care le-a cumpărat de la Gligorie Soràci „săponar din Iaşi" [6]. În alte oraşe ei sînt amintiţi în calitate de martori, ca de pildă „Albul săponariu de Focşani" [7], „Iosif săpunariul" din Vaslui [8] etc. În oraşele ardelene, acest meşteşug s-a dezvoltat mai de timpuriu [9]. De acolo îşi procurau domnii Moldovei cantitatea de săpun

[1] La 3 noiembrie 1652, de pildă, Toader olarul din Grozeşti participă în calitate de martor la o vînzare de vie (Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, XCVI/2 orig. rom.).

[2] *SCIV*, 1954, nr. 1—2, p. 245 (raportul de săpătură de la Hlincea).

[3] Fragmente ceramice din sec. XVII au fost găsite în regiunea Iaşi pe teritoriul satelor Valea Ursului, Cuci, Băbuşca, Băceşti, Băluseşti, Atreiaparte, Ţibăneşti, Dumeşti, Negreşti, Buhăeşti, Glăvăneştii Vechi, Pleşani, Poporăşti etc. (*Analele ştiinţifice ale Univ, „A. I. Cuza", Iaşi*, Sect. III, 1955, fasc. 1—2, p. 8—45).

[4] Asemenea elemente se constată numai în legătură cu prepararea materiei prime folosită la obţinerea săpunului adică a potasei (soda caustică). Despre aceasta va fi vorba mai jos.

[5] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. VIII, p. 259.

[6] Acad. R.P.R., CLXVIII/2, orig. slav.; tot în Iaşi către 1666 se mai face menţiunea unui „săpunar" care cumpără un loc de casă de la Isac croitorul (N. Iorga, *Scrisori şi zapise de meşteri*, p. 3).

[7] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 317.

[8] *Ibidem*, V, p. 76.

[9] Cea dintîi săpunărie e amintită la Bistriţa în 1563 (St. Pascu, *Meşteşugurile în Transilvania pînă în sec. XVI*, 1954, p. 220).

necesară curţii, în vremea cînd dincoace de munţi săpunăritul nu depăşea nivelul unei preocupări casnice [1].

Tot în această vreme încep să fie menţionaţi săpunari şi pe domeniu [2] şi la sate [3]. Fiind la începutul dezvoltării lui, în vederea pieţii, acest meşteşug are o practică restrînsă.

Datorită nevoilor de iluminat, mai ales în legătură cu efectuarea serviciului religios în biserici, cît şi pentru confecţionarea numeroaselor sigilii, ori iluminatul ocnelor de sare care se exploatau, s-a dezvoltat meşteşugul *făcleritului* (luminăriei) sau *cerăritului*. Materia primă necesară acestei îndeletniciri o constituia ceara şi seul aflate din abundenţă în Moldova, apicultura şi creşterea vitelor fiind ocupaţii importante ale locuitorilor atît de la sate cît şi de la oraşe.

Pe pieţele orăşeneşti se găseau cantităţi mari de ceară de calitate superioară, care făceau obiectul exportului în alte ţări, împreună cu alte produse locale. Dimitrie Cantemir ne informează în această privinţă vorbind despre Chilia, că „cetatea nu este aşa de mare, dar este o piaţă foarte vestită, frecventată de toate corăbiile, nu numai ale cetăţilor maritime dimprejur, dar şi de ale celor mai îndepărtate care vin din Egipt, Veneţia şi Raguza, care duc de aici, de obiceiu, *ceara* (sublinierea noastră — *Şt. O.*) şi piei crude de bou" [4]. Iaşul era un centru important şi în această privinţă. Exista chiar un cartier unde se aflau probabil ateliere de confecţionare a luminărilor, a făcliilor din ceară sau din seul care uneori se importa din Ardeal [5]. Acest cartier e pomenit în actul din 8 aprilie 1657 cu ocazia vinderii unui „loc de dughiană ce iaste între dughianele lor (ale mănăstirilor Pîngăraţi şi Barnovschi), la Făcliari" [6]. El se afla în apropierea mănăstirii Barnovschi. Încă din 1652 erau menţionaţi în Iaşi Nicula, şi Gavriil făclieri, ca vecini cu locul dăruit mănăstirii Barnovschi [7]. Mai sînt menţionaţi, Andrei făclier, care iscăleşte un zapis de vînzare pe uliţa Armenească din Iaşi [8], Ursul şi Gligoraş făclieri lîngă mănăstirea Bărboiul [9], Panaite şi Paladie, făclieri depunînd mărturie pentru vînzarea unor case „pre uliţa Rusească, în tîrgul cel mare pe uliţa Rusească" [10]. Către sfîrşitul veacului,

---

[1] În prima jumătate a sec. XVII, Dumitraşco logofăt şi pîrcălab de Suceava, trimetea la Bistriţa pentru a cumpăra printre altele şi o cantitate de săpun (N. Iorga, *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, I, p. 23, doc. nr. XXIX).

[2] Acad. R.P.R., LXI/49, orig. rom.

[3] Arh. St. Buc., *m-rea Bistriţa*, X/4, copie rom.

[4] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. G. Pascu, 1936, p. 50. Există de asemenea şi alte indicii care să confirme starea de lucruri pe care cunoscutul cărturar şi domn o sezisase. Lăsînd la o parte relatările în această privinţă ale unor călători străini care vizitează Moldova în acest veac, e de ajuns să amintim faptul că între obligaţiile orăşenilor sau ale ţăranilor, e amintit şi datul seului şi al cerei (pietrele de ceară), ceea ce constituie indiciul unei preocupări pe plan larg în domeniul creşterii vitelor şi apiculturii (Arh. St. Buc., *cond. Ep. Huşi, ms.* 543, f. 84, orig. rom.).

[5] Isac şoltuzul şi sfatul Sucevii scriau bistriţenilor despre nişte oameni ce trimit la Bistriţa pentru a cumpăra seu (*Hurmuzaki*, vol. XV, P. II, p. 931).

[6] Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, V/6, orig. rom.

[7] Ibidem, V/8, orig. rom.

[8] *Ioan Neculce*, 1925, p. 171—172 (1667, octombrie 15).

[9] Ibidem, 1925 (1676 august 27), p. 171—174.

[10] *Ibidem*, 1930 (1678 octombrie 35) p. 62.

se vindea în Iaşi, în tîrgul Făinii, un loc situat după cum menţionează actul „între Gligoraşcu staroste şi Irimia vătaf". Actul iscălindu-se de către martori, aflăm că acel Grigoraşcu e staroste de făclieri, indiciul unei dezvoltări pe care o luase acest meşteşug. Alături de el mai apare şi Ursan „făclier domnesc" [1], care se pare că era unul din „furnizorii" curţii şi bisericii domneşti din Iaşi; el le aproviziona cu produse ale meşteşugului făclieritului. Făclierii mai apar menţionaţi şi în alte oraşe, ca, de pildă, în Odobeşti, unde figurează între martori la o vînzare de vie, „Palade făclierul" [2].

Documentele atestă existenţa unor astfel de meşteri şi la sate [3]. Cît priveşte domeniul, mai ales mănăstirile, aveau făclieri chiar din rîndul obştei călugăreşti.

Meşteşugul *bărbieritului* avea în secolul al XVII-lea pe lîngă preocupări de natură igienică (îngrijirea părului, fricţii, masaje etc.) şi o semnificaţie medico-farmaceutică, foarte apropiată de cea a termenului de „doftori", întîlnit de asemenea în actele secolului al XVII-lea. Acest lucru reiese dintr-un act prin care Ştefan Tomşa voievodul Moldovei căuta la Bistriţa un bărbier menţionînd că „are un prieten, nu putem şti ce nevoie nenorocită l-a găsit, că spune că-i urlă capul straşnic şi urechile i s-au închis, poate ar fi pe acolo un astfel de doftor sau bărbier care ar şti vreo doftorie" [4]. La 27 ianuarie 1638 i se plăteşte unui bărbier din Suceava o fotă, o năframă şi 3 zloţi şi jumătate, deoarece a îngrijit de un rănit în stare gravă [5]. Pe la 1673 nişte oameni din Todireşti au spart capul unui tovarăş de al lor. Egumenul mănăstirii Galata care a judecat fapta, i-a obligat să plătească bărbierului pentru îngrijirea dată rănitului, 30 lei; de asemenea pînă se va vindeca rănitul, să plătească un om „să lucreze pînă se va scula omul" [6].

Bărbierii sînt foarte des menţionaţi în acte. Nume ca Ilea bărbierul din Iaşi [7], Vasile Gînscă bărbier şoltuzul de pe uliţa Mare [8], Albul bărbier care iscăleşte un zapis de vînzare [9], Pătraşco bărbier de pe uliţa Nouă [10] etc., apar în numeroase documente fie în calitate de martori fie vînzînd sau cumpărînd diferite proprietăţi. În alte oraşe se întîlnesc: în Roman „Chirilă bărbiiariul" [11], în Suceava iscăleşte un zapis la 1632 Gheorghe „bărbiariul" [12], în Galaţi, Necula „bărbiariu" e trecut cu ughi în catastihul de dajdie al Galaţului din 1683 [13]. Domnul îşi avea bărbierul său către 1670,

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 94.
[2] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, 1946, vol. III, partea 2, p. 580.
[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XI, p. 53.
[4] *Hurmuzaki*, vol. XV, 2, p. 925.
[5] *Ibidem*, vol. XV, 2, doc. MDCCCCXXIV, p. 1053–1054.
[6] N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, p. 264–265.
[7] Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava-Iaşi*, XIV/1, orig. rom.; Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/9, orig. rom; Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/2, orig. rom; Arh. St. Buc., *condica Trei Ierarhi ms.* 578, f. 40 – 40 v; etc.
[8] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/4, orig. rom.; Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/8, orig. rom.; XIV/19, orig. rom.; XIV/6, orig. rom.; XIV/7, orig. rom.; etc.
[9] Acad. R.P.R., CLV/178, orig. rom.
[10] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XIII/6, orig. rom.
[11] Acad. R.P.R., LXXXVI/5, orig. rom.
[12] Ibidem, Fl. Iaşi, *fond Spiridoniei*, XIV/8, orig. rom.
[13] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 224.

un anume Enache „bărbier domnesc" [1]. Existau și femei care practicau meșteșugul bărbieriei. La 1646, Maria bărbierița, care își avea casa pe ulița Nouă în Iași [2], vinde un loc de casă m-rii Hlincea [3].

Clădirea în care se desfășura meșteșugul bărbieritului se numea „bărbierie". În Iași, unul din aceste „frizerii" sau„ cabinete" medicale se afla pe ulița Mare lîngă m-rea Trei Ierarhi [4].

Mai sînt apoi amintite spițeriile care furnizau „doftorii". La moartea sa, Vasile mare spătar rămînea dator cu „10 lei unei spițări ce-au dat doftorii la moartea lui" [5], iar în Iași pe ulița Mare apare ca martor într-un act Mihalco „spicerul" [6].

În afară de bărbieri, sînt menționați „*doftorii*". La 1662 de pildă, Moise „doftorul din Iași, cumpără case pe ulița Strîmbă lîngă Podul Vechi" [7].

„Doftorii" au o calificare superioară bărbierilor. Această stare de lucruri se oglindește în pravila lui Vasile Lupu : „Cînd va zice vraciul că iaste rana de moarte sau nu de moarte, atunce-l vom crede ; mai vîrtos cînd se va afla că vraciul este dascăl cum le zic acestora, doftori, atunce să creade și mai bine, decît ar fi altul mai prost bărbiariu sau descîntătoriu [8].

Către sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul celui următor, încep să fie menționați *teleacii* care îndeplineau funcția de masseuri. La 20 februarie 1716 Mihai Racoviță acordă mănăstirii Trei Ierarhi din Iași unele scutiri între care „și pentru trei teleaci care sînt de treabă spălatului" [9] la feredeul de acolo.

Importanța socială la care se ridică aceste preocupări, explică prețuirea de care se bucurau acești medici. Unii din ei ajung să obțină cele mai înalte funcții în organizarea municipală, cum e cazul lui Vasile Gînscă bărbier care deține funcția de șoltuz al Iașului în timpul domniei lui Vasile Lupu.

Din punct de vedere al organizării în bresle, bărbierii alcătuiesc la Roman o breaslă împreună cu blănarii, croitorii, abagerii și cojocarii din acel oraș. De-abia în secolul următor ei reușesc să se separe, avînd organizare aparte.

Bărbierii sînt pomeniți nu numai la orașe ; ei se întîlnesc atît la curțile boierești și la mănăstiri [10] cît și în unele sate [11], avînd aceleași preocupări.

Pentru instalarea și îngrijirea fîntînilor domnești sau de la curtea boierească ori mănăstiri, existau meșteri speciali numiți *fîntînari*. Pe un

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Bîrnova*, XII/5, orig. rom.
[2] Acad. R.P.R., LXXIX/4, orig. rom.
[3] Ibidem, XXXIX/5, orig. rom.
[4] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/40.
[5] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 183–186.
[6] *Ibidem*, vol. V, p. 89.
[7] Arh. St. Buc., *m-rea Neamț*, LXXX/3, orig. rom. ; Arh. St. Buc., *cond. Trei Ierarhi*, *ms.* 579, f. 1 v–3 v.
[8] Bujoreanu, *Pravile*, glava 14, punctul 7 și glava 249, zac. 7, p. 32 și 239 (termenul de vraci este un termen generic— ce se acordă celor ce au preocupări medicale).
[9] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, vol. III, partea 2, p. 581.
[10] Arh. St. Buc., *cond. ep. Huși*, *ms.* 543, f. 80, orig. rom.
[11] Muzeul de istorie a Partidului, II/2, orig. slav ; ibidem, XXIV/12, orig. rom.

analoghion înflorat de la mănăstirea Humor inscripţia scrisă cu alb, pomeneşte pe Toma fîntînaru şi soţia sa care dăruiseră analoghionul în septembrie 1645 [1]. La 28 aprilie 1658 Gheorghe Ghica scria dregătorilor din Huşi să lase în pace doi meşteri fîntînari „care sînt de treaba fîntînii domneşti din Huşi" [2].

În domeniul preocupărilor de artă muzicală sînt pomeniţi *cimpoiaşii* [3] şi *alăutarii* [4]. Alte documente pomenesc pe meşterii *năvodari* [5] care făceau năvoadele pentru pescuit şi cu care pescuiau.

Mai sînt menţionaţi *cheptănarii* [6]; despre ei, ca şi despre celelalte categorii de meşteşugari de altfel, n-avem date suficiente pentru a ne clarifica asupra tehnicii meşteşugului lor.

Un meşteşug întîlnit numai la oraşe este *sticlăritul*. El apare menţionat pentru prima oară în documente la 1636 în Iaşi. Printre martorii care participă la vînzarea unei vii în Copou, figurează „popa Roşca steclar" [7] iar mai tîrziu tot în Iaşi, este menţionat „Ionaşco steclariu" [8]. În secolul următor sînt menţionate chiar fabrici de sticlă şi cristal la Bacău, Hîrlău, Suceava etc. La Suceava de pildă, se fixează sticlarilor locul lor în tîrgul Sucevei pentru a-şi desface marfa [9].

Materia primă principală folosită în sticlărie era cenuşa de potasă în legătură cu care s-a dezvoltat meşteşugul *potăsăriei*. Prin arderea lemnului se obţinea cenuşa de potasiu. Calcinarea cenuşei de potasă ducea la obţinerea potasei sau soda caustică folosită în prepararea săpunului. Ştirile despre aceste preocupări se găsesc în jurnalul de călătorie al negustorului englez Robert Bargrave [10]. În însemnările sale, el aminteşte de o întreprindere de produs potasă, care funcţiona în ţinutul Cîrligăturii, în localitatea Drăgşani de lîngă Botoşani [11]. Zece ani mai tîrziu se producea potasă în patru sate: Rahova, Unceşti, Gîrbeşti şi în apropiere de Vaslui. Din actele procesului purtat între vistiernicul moldovean Ursache şi negustorul liovean Balaban în legătură tocmai cu comerţul de potasă, reiese că în 1671 se producea potasă în satele Poieneşti, Teliţa şi Pozarny (localitate neidentificată), în ţinutul Vaslui [12].

---

[1] B.C.M.I., XXI (1928), p. 348.
[2] Arh. St. Buc., *cond. ep. Huşi, ms.* 543, f. 61, orig: rom.
[3] Ibidem, *m-rea sf. Sava-Iaşi*, XXVIII/13, orig. rom.; Acad. R.P.R., CXXXIX/87; etc.
[4] Ibidem, *m-rea sf. Sava-Iaşi*, XXVII/7, orig. rom.; Acad. R.P.R., CVI/14, orig. slav. etc.
[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 65.
[6] Acad. R.P.R., LXXVII/148, orig. rom.; *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 150.
[7] Ibidem, CLXXXVII/192, orig. rom.
[8] Ibidem, CXXXIX/50, trad. rom.
[9] Ibidem, III/239, orig. rom.
[10] Robert Bargrave era unul din însoţitorii marelui negustor englez James Modyfond, membru al companiei Levantului. În 1652 el călătoreşte de la Constantinopol la Londra trecînd prin Moldova şi Polonia. (Traducerea textului lui R. Bargrave s-a efectuat la Inst. de istorie; ea este însoţită de o notiţă biografică).
[11] Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basil Lupu*, Buc., 1936, p. 46—47; cf. C. Şerban, *Ştiri despre o sticlărie în ţinutul Romanului la sfîrşitul secolului XVIII*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, p. 356.
[12] *Hurmuzaki*, vol. III, supl. 2, p. 185—229.

Procedeul obţinerii potasei a fost descris cu amănunte de Robert Bargrave. Se puteau obţine mai multe calităţi de potasă. Potasa propriuzisă folosită la „fabricarea săpunului" se obţinea prin arderea în cuptoare a unei esenţe de lemn asemănătoare fagului englezesc. Ni se arată toate operaţiile necesare obţinerii tuturor calităţilor de potasă. Iată ce ne spune Bargrave : „Întîi se arde un soi de copac numit barrest, ceva asemănător cu fagul nostru englezesc. Se moaie cenuşă 24 ore în apă, apoi se trage apa într-o covată care înconjură un cuptor mare de vreo 2 fathams adîncime (1 fatham 1,83 m) şi 7 fathams lungime. În acel cuptor se ard stejari şi copaci de altă esenţă îngrămădiţi în mod artificial în straturi încrucişate. Flacăra cum se ridică se înăbuşe cu cenuşa de barrest, lăsînd numai lemnul să ardă dedesubt pînă cînd cele două straturi de deasupra cad la fund. Numai atunci laşi să ardă focul în voie fără a-l înăbuşi ca astfel cenuşa dedesubt să se poată topi. Aşa se dobîndeşte un fel de mineral tare, potasa caustică, de o culoare oarecum sulfuroasă, cu cît mai tare, cu atît mai bună ; dar mai bun e atunci cînd expus la aer rece numai o oră se va topi sau cînd dizolvînd în apă un ou sau o bucată de lemn de merişoară, pusă în apa aceea va pluti. Aceea ce este numit „richashe" este făcut numai din cenuşă de barrest, care fiind arsă în cuptoare mari cade printr-o gratie de fier ca plumbul topit şi este scoasă prin anumite linguri dar e mult inferioară celeilalte" [1]. Dacă la aceste operaţiuni de strictă specialitate se pare că se foloseau meşteri străini [2], exista o serie de alte operaţii auxiliare, ca de pildă tăiatul şi căratul lemnelor la cuptoare, transportul şi depozitarea cenuşei, confecţionarea butoaielor pentru ambalajul potasei etc., la care se folosea mîna de lucru locală.

Proprietarii acestor întreprinderi de potasă fac parte din rîndul marilor feudali moldoveni sau străini. Însăşi domnia e direct interesată în rentabilitatea acestor acţiuni. Gheorghe Ştefan, şi în deceniul al VII-lea Gheorghe Duca, participă la exploatarea potasei. Gheorghe Duca se asociază cu un nobil polon împărţindu-şi atribuţiile [3]. Asemenea înţelegeri întîlnim şi între Gheorghe Ursache vistiernic, proprietar de numeroase sate şi negustorul polon Alexandru Balaban, care vindea potasa la Danzig [4]. Dintre străini amintim pe englezul Black, proprietarul întreprinderii de la Dracşani la 1652, iar mai tîrziu scoţianul Patrick Simpson, în tovărăşie cu 2 greci. Dreptul de exploatare se obţinea de la domnie în schimbul unei taxe de 25 000 taleri [5] ceea ce înseamnă un venit destul de ridicat. În relatările sale, călătorul străin De la Croix dă informaţia că locurile unde se face potasa pentru export aduc un venit principelui de 100 pungi [6], adică 50 000 taleri.

Din cele văzute pînă aci, rezultă că potasa şi cenuşa de potasă — preparate în localităţile menţionate, serveau ca articol de comerţ în primul

---

[1] Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 46—47 ; cf. C. Şerban, *op. cit.*
[2] *Hurmuzaki*, vol. III, supl. 2, p. 199.
[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XX, p. 72.
[4] *Hurmuzaki*, vol. III, supl. 2, p. 186, 187.
[5] *Ibidem*, vol. IX, partea 1, p. 235—246.
[6] Relaţia lui De la croix, traducere efectuată la Inst. de istorie, Buc.

rînd. Este de presupus că sticlarii și săpunarii moldoveni menționați în actele secolului al XVII-lea, își procurau materia primă necesară meșteșugului lor, de pe piață [1].

★

Așa cum arătam mai sus, în a doua categorie grupăm unele meșteșuguri legate de exploatarea unor bogății minerale, care constituiau un monopol domnesc și de pe urma cărora domnii scoteau venituri însemnate [2]. Aceste meșteșuguri sînt cele în legătură cu exploatarea sării și a păcurei.

Documentele atestă exploatarea sării și în secolul al XVII-lea în diferite localități din regiunea de munte a Moldovei ; în unele din aceste localități, ca de pildă la Grozești, regiunea Bacău, sarea se găsește la suprafață exploatîndu-se prin atacul direct asupra zăcămîntului, fără a mai fi nevoie de galerii subterane. După relatările unui călător suedez de la începutul sec. al XVIII-lea (1709—1714), orizonturi de sare la suprafață se găseau și în împrejurimile Focșaniului [3]. Una dintre cele mai bogate localități în sare era Trotușul. Pietro Deodato, vorbind despre Trotuș, spune că „natura l-a înzestrat cu materia cea mai necesară... deoarece în jurul acestui oraș se găsesc saline de unde se scoate sarea în cantități așa de mari încît se trimite în toată Țara Moldovei, Rusia, Turcia și în alte țări, se transportă pe Dunăre, pe Marea Neagră pînă la Constantinopol". În continuare, Deodato afirmă că, „toată această sare e a principelui și nimeni nu se amestecă" [4]. Despre exploatarea salinelor de la Tg. Ocna, amintește Bandini. Pînă la jumătatea sec. al XVII-lea, în această localitate nu existau decît 300 de case ale lucrătorilor. Tîrgul se dezvoltă după 1650, ca rezultat al intensificării exploatării salinelor, iar către sfîrșitul secolului găsim aici o așezare de tip orășenesc. La 17 februarie 1692, sînt menționați aici, jude, grămătic, birău, negustor, zugravi (Dima și Gheorghe care lucrează la biserica cea nouă din tîrg). Pecetea tîrgului reprezintă un om care ține în fiecare mînă cîte un ciocan. Inscripția este ilizibilă [5].

Dintr-un act din 4 august 1670, aflăm că se mai exploata sare și din dealurile Hîrlăului și ale Cernăuțului, de către locuitorii din satele Șipotele și Toporăuții, ale mănăstirii Barnovschi din Iași. Aceste sate sînt scutite de sărărie (plata sării) de către Duca-voievod [6].

Robert Bargrave amintește de mine de sare „împietrită" în împrejurimile satului Ibănești (jud. Dorohoi). El spune că „de pe aceste dealuri

[1] Aceasta cu atît mai mult cu cît în secolul XVIII, pe lîngă boieri și mănăstiri se constată existența unor țărani liberi, răzeși, care produceau cenușă de potasă (C. Șerban, *op. cit.*, p. 358).

[2] Despre exploatarea celorlalte bogății subpămîntene cu caracter de asemenea de monopol domnesc ca de pildă exploatarea metalelor (fier, aramă, aur) și a silitrei, s-a vorbit în cap. Metalurgia.

[3] *Revista istorică*, 1930, p. 5.

[4] Traducere efectuată la Inst. de istorie, București, după textul italian publicat de Gh. Vinulescu în *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 104 și urm.

[5] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 281 ; cf. același în *Anal. Acad. Rom.*, XXXVII, p. 248.

[6] Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, I/4, orig. slav.

ca şi din acele din părţile apropiate de Polonia, se extrage sarea pentru trebuinţele acestor ţări şi se exportă în Turcia mari cantităţi. Este tăiată în bucăţi pătrate de două sau trei picioare. În bucăţi pare neagră, oarecum igrasioasă, dar cînd este pisată este cu mult cea mai bună pe care am văzut-o sau am gustat-o vreodată" [1].

Din relatările lui Deodato că „toată această sare e a principelui", cît şi din scutirea de „sărărie" faţă de domnie, pe care o primeşte mănăstirea Barnovschi pentru cele două sate ale ei care, se înţelege, exploatau sarea din ocne care nu erau domneşti [2] reiese în mod limpede caracterul de monopol domnesc al acestui mineral [3].

În privinţa tehnicii extragerii sării, pentru sec. al XVII-lea există ştiri incomplete. Aşa de pildă Deodato se rezumă a ne informa că la Trotuş sarea se taie sub pămînt în bucăţi mari şi groase, cubice şi se scot afară cu ajutorul unor roţi trase de cai. Ştirile de mai tîrziu, însă, ne ajută să reconstituim tabloul tehnic al exploatării sării [4].

Mai întîi se săpa o groapă de obicei rotundă, cu un diametru de cca 2 m, în stratul de pămînt ce acoperea orizontul de sare. Pentru fixarea acestui teren steril, pereţii gropii se întăreau cu împletituri de nuiele numite ţambre. Tăierea sării se făcea cu topoare, ciocane, unele bătătoare (prismatice sau cilindrice), altele tăietoare, pene de oţel. Se făceau întîi făgaşele, apoi detaşarea brazdelor. La suprafaţă sarea era scoasă cu ajutorul unei instalaţii formată dintr-un tambur cilindric cu ax vertical din lemn ; el era acţionat de forţa animală (cai). Un otgon înfăşurat pe acest tambur prin învîrtire, făcea ca un capăt să se înfăşoare, iar celălalt să se desfăşoare. În acest fel, cînd un capăt al frînghiei cobora în mină, celălalt scotea din mină bolovanul de sare. Acest sistem este rezumat de Deodato într-o singură frază : bucăţile mari şi groase, cubice se scot afară cu ajutorul unor roţi trase de cai. Frînghiile necesare acestei instalaţii erau uneori procurate de la Braşov. Către 1658, de pildă, Enache cămăraşul de Ocnă scria la Braşov, „pentru rîndul funilor de ocnă, că s-a milostivit măria sa domnul nostru de mi-au dat ocnele iar" [5]. E vorba de ocna Bacăului.

La tăierea bolovanilor de sare erau folosiţi tăietori de sare sau ciocănaşii. Informaţii în această privinţă ne furnizează Deodato. Cei care taie sare, spune Deodato, „sînt condamnaţi de principe pentru vreo faptă de a lor... Locuitorii sînt obligaţi să lucreze la saline, să dea cai pe rînd cu care să se scoată sarea şi să aducă lemne cînd se fac despărţituri în salină ca să nu cadă pămîntul de sus "[6]. Bandini ne dă informaţii mai complete în legătură cu mîna de lucru din saline. Vorbind despre Trotuş,

[1] Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 48 şi urm. (trad. efectuată la Inst. de istorie, Buc.).

[2] La 1632 Alexandru Iliaş scrie slugilor domneşti din ţinutul Neamţ să lase în pace de solării satele Braşăuţi şi Vascăuţi „căci ei cumpără sare de la ocnă" (Arh. St. Buc., *m-rea sf. Sava-Iaşi*, XXXIV bis/13 orig. rom.

[3] Pentru Ţara Romînească, vezi A. Ilieş, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Ţara Romînească pînă în veacul al XVIII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, p. 163 şi urm.

[4] Datele de ordin tehnic sînt cuprinse în lucrarea lui M. Stamatiu, *Istoricul metodelor de exploatare a zăcămintelor de sare din Romînia*, Buc., 1943.

[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. X, p. 83.

[6] Pietro Deodato, *loc. cit.*

el spune că „la apus de acest oraș, este o groapă de sare pe coasta unui munte. La poale e un sat ai cărui locuitori (300 case) nu plătesc bir și sînt scutiți de altă muncă, decît odată pe săptămînă să scoată pentru principe 40 de bolovani mari de sare, sau tatăl familiei sau vreun lucrător tocmit de acesta. Mai sînt și alte două sate care fac această muncă". Tot el ne dă unele date cu privire la remunerația lucrătorilor. Pentru fiecare bolovan de sare, spune Bandini, li se dă (lucrătorilor) cîte un nummus de argint adică cîte doi bani leșești (solidi polonici), iar cînd se schimbă cămărașul, se dau minerilor, după starea fiecăruia, 2 sau 3 care de sare. În fiecare zi, fiecare are dreptul să ia cît poate duce în paner [1]. Alte indicații se referă, la adîncimea ocnei (100 orgi) la exportul sării în diferite țări și la calitatea acesteia [2].

În afară de tăietorii de sare propriu-ziși, mai există o categorie de lucrători, care efectuau transportul bolovanilor de sare, atît în interior cît și în exterior. (În Țara Romînească se numeau măglași). În special, în această muncă de transport a sării, se foloseau țiganii robi.

Așa cum rezultă din informațiile călătorilor străini, sarea se vindea pe piața externă: Rusia, Podolia, Ucraina, Turcia. Ea se vindea însă și pe piața internă. Așa de pildă la 9 martie 1640, participă la o vînzare în Iași Gheorghe sărariul, care este, se pare, negustor de sare [3]. Tot în Iași găsim indicat locul numit „Sărărie", ceea ce ne face să credem că e vorba de un loc de desfacere a sării, iar „drumul sării" este în legătură cu transportul sării, spre piața de desfacere [4].

Păcura se întrebuința la unsul osiilor carelor de transport, la iluminat și ca medicament. Exploatarea se făcea prin așa-zisele „fîntîni de păcură", menționate în documente. Astfel de fîntîni de păcură se întîlnesc pe apa Tazlăului, în ținutul Bacău; la 4 august 1608, se judecă o pricină între doi frați pentru o fîntînă de păcură și niște poeni, în locul menționat. Hotărîrea domnească prevede ca frații să stăpînească împreună această fîntînă „cu tot venitul care se va alege de la această fîntînă" [5]. Tot în această vreme sînt de asemenea menționate locuri cu păcură la Fărloești pe Prut [6]. Cu ocazia trecerii sale prin Moldova, Bandini relatează că a văzut la Lucăcești (Bacău) izvoare de păcură pentru unsul osiilor. Păcura se scurgea în niște canaluri făcute de oameni [7]. Printre poslușnicii episcopiei de Roman, sînt menționați la 23 ianuarie 1634, păcornicerii [8] care se ocupau cu scoaterea păcurei necesară nevoilor episcopiei. Din documentele de care dispunem, nu reiese în mod clar caracterul

---

[1] Codex Bandinus, *Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646*, ed. V. A. Urechia în *Anal. Acad. Rom.*, Seria II, tom. XVI, p. 211.

[2] Sarea este albă, iar alte bucăți negre, dar pisată devine albă ca zăpada (*ibidem*). Aceeași apreciere asupra calității sării o întîlnim și la Paul de Alep, *op. cit.*, p. 169.

[3] Arh. St. Buc., *m-rea Cetățuia*, XI/5, orig. rom.

[4] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 278. Pentru alte probleme în legătură cu exploatarea sării vom reveni cu altă ocazie.

[5] Bibl. Centr. de Stat, Fil. N. Bălcescu, XI/5, orig. slav.

[6] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 288; alte mențiuni: *ibidem*, p. 289–290, 291; VI, p. 294.

[7] Codex Bandinus, *op. cit.*, p. LVII.

[8] Acad. R.P.R., LXI/49, orig. rom.

de monopol domnesc al acestui mineral. Atît timp cît păcura n-a constituit o sursă de venit, n-a constituit un obiect de schimb, exploatarea ei n-a avut un caracter de monopol. De abia în secolul al XVIII-lea exploatarea păcurei va lua un caracter de monopol domnesc.

★

Meşteşugul tiparului ocupă un loc însemnat în rîndul factorilor care au contribuit la dezvoltarea manifestărilor culturale din secolul XVII. Epoca lui Vasile Lupu este o epocă de înflorire şi din acest punct de vedere [1]. Datorită tiparului, difuzarea învăţăturilor religioase în special a căpătat o largă răspîndire. După ,,Decretul patriarhului Partenie", tipărit în Iaşi la 1642, la sfîrşitul căruia o notiţă adaugă că ,,s-au tipărit în Iaşii Moldovlahiei în cinstita şi domneasca mănăstire a celor Trei Ierarhi" [2], se tipăreşte în anul următor, ,,Carte de învăţătură". În ,,Cuvăntu către cetitoriu", Varlaam, mitropolitul Moldovei, arată că s-a tipărit cu ajutorul lui Petru Movilă al Kievului, ,,carele pre pofta măriei sale au trimisu tipariulŭ cu toate meşterşugurile căte trebuescŭ" [3]. La sfîrşit se face menţiunea că ,,s-a tipărit... în tipografia sa domnească în cetatea sa de scaun". Conducător al tipografiei era ucraineanul Sofronie Pociaţki, care venea de la Kiev şi îndeplinea în acelaşi timp şi funcţia de egumen al m-rii Trei Ierarhi şi director al Şcolii Superioare înfiinţată de Vasile Lupu. La tipărire s-a întrebuinţat tiparul în două culori, cu două feluri de caractere. În partea I (f. 1—218) s-au întrebuinţat numai caractere mari; în a II-a, de amîndouă felurile, iar în partea a III-a numai cele mici. Elementul decorativ, este foarte bogat. Ilustraţiile au un caracter religios. Cele mai multe dintre ele poartă semnătura gravorului, anume Iliia, în alte locuri fiind însemnat şi anul ,, ҂ахма (1641)" [4]. Au mai fost şi alte tipărituri care au îmbogăţit rodnica activitate culturală din această treime de veac. Aşa de pildă la 1645 se tipăreşte cartea, ,,Răspunsurile mitropolitului Varlaam la catehismul calvinesc", despre care Şincai credea că-i tipărită la Suceava apoi în anul următor ,,Pravile Impărăteşti" tipărită la Iaşi etc. [5].

Sfîrşitul domniei lui Vasile Lupu aducea cu el şi o întrerupere a activităţii tipografice în Moldova [6]. Această întrerupere va dura pînă în timpul domniei lui Gheorghe Duca, voievod iubitor de cultură. În 1679, se imprimă în romîneşte ,,Dumnezeiasca liturghie" a lui Dosoftei. Lucrarea s-a tipărit la Mitropolia din Iaşi [7]. La sfîrşitul cărţii sînt arătaţi meşterii tipografi ,,cari au trudit: Stanculŭ faurulŭ au lucratŭ peceţele; Vasilii Stavniţkii tipograf" [8]. În anul următor apare ,,Psaltirea slavo-romînă" a cărei tipărire s-a făcut de către ieromonahul Mitrofan de la mănăstirea

[1] Se pare că pînă la Vasile Lupu n-a existat tipar în Moldova. Intenţia lui Miron Barnovschi de a introduce tiparul în Moldova n-a fost pusă în aplicare probabil din cauza mazilirii lui.

[2] I. Bianu şi Hodoş, *Bibliografia romînească veche, 1508—1850*, vol. I, Buc., 1903, p. 119.

[3] *Ibidem*, p. 139.

[4] *Ibidem*, p. 137.

[5] *Ibidem*, p. 150.

[6] De remarcat că şi în Ţara Romînească şi în Ardeal se semnalează de asemenea o întrerupere a acestei activităţi cam în aceeaşi vreme.

[7] Bianu şi Hodoş, *op. cit.*, p. 222.

[8] *Ibidem*, p. 225.

Bisericani[1]. În 1681 „tipăritu-s-au în casa sfintei mitropolii în Iaşi", „Molitvenic de înţăles", meşterul tiparelor fiind „smerenii eromonah Mitrofan, de la sfînta mănăstire de Besericani. Tiparnici Ursulŭ şi Niculai", iar la f. 155 se arată : „Ionaşco Bilevici ce-au pusu nevoinţa de-au adusu tipare de Moscu cu priinţă" [2]. Tot cu ajutorul Moscovei s-a tipărit şi „Viaţa şi petrecerea sfinţilor", în 1682, în care se spune că s-a făcut „în tiparniţa sfintei mitropolii în Iaşi, la care tiparniţă ne-au agiutorit de la Mosc sfinţiia sa părintele nostru patriarhul Ioachim" [3]. La sfîrşitul vol. II, f. 84 se arată „şi tiparnici, eromonah Mitrofan făcătoriul tiparelor cu ucenicii săi Pavelu şi Ursulu, Andrei" [4]. Exista şi o tipografie cu caractere greceşti, înfiinţată din iniţiativa patriarhului Dositeiu al Ierusalimului, care se afla instalată în mănăstirea Cetăţuia. Împrejurarea în care a fost înfiinţată reiese din relatările lui Dositei : „iar în anul 1680 fiind la Iaşi şi văzînd pe moldoveni că au tipografie, iar grecii nu; muream de necaz. Iar dumnezeu, ne aduce pe un romîn, ieromonah anume Mitrofan şi i-am dat şasezeci lei şi ne-au construit o tipografie nouă şi deci îi dăm cheltuielile şi hîrtie" [5]. După cum reiese din relatările de mai sus, Mitrofan este unul din meşterii tipografi care au depus o stăruitoare muncă în această direcţie[6].

După o întrerupere de cîţiva ani, activitatea tipografică a fost reluată în ultima decadă a sec. XVII, cu „Manual contra lui Ioan Karyopkyllas", Iaşi 1694, în limba greacă, tipărit de Dimitrie Pădure [7]. În 1698, la sfîrşitul cărţii lui D. Cantemir „Divanul", iscălesc „ai tipografiŭ ostenitoriŭ Atansie şi Dionisie cu ucenicii" [8]. Interesantă este însemnarea de la sfîrşitul lucrării lui Dionisie, „Tomul dragostei asupra latinilor", tipărită în 1698 la Iaşi, unde se spune că „s-a tipărit tomul acesta în Iaşul Moldovlahiei cu halcotipia şi cheltuiala Sfîntului Mormînt prin Dionisie monahul, fiind îndreptător prea învăţatul profesor Ieremia Cacavela. Deci, deşi sînt greşeli la unele litere sau cuvinte, aceasta s-a întîmplat pentru că halcograful era de altă limbă şi care nu ştie carte grecească" [9]. Se pare că a existat şi o tipografie cu litere armeneşti la Suceava, unde după relatările a doi eruditi armeni, s-a tipărit în 1649 o evanghelie armenească la „tipografia mitropolitană" din acest oraş [10].

Ceea ce trebuie să reţinem din cele spuse cu privire la meşteşugul tiparului, e faptul că în sec. XVII începînd cu domnia lui Vasile Lupu se constată o bogată activitate tipografică, care se menţine cu mici între-

[1] Bianu şi Hodoş, *op. cit.*,p. 226.
[2] *Ibidem*, p. 239.
[3] C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. III, partea 2, p. 900.
[4] Bianu şi Hodoş, *op. cit.*, p. 246.
[5] Almanahul graficei romîne, Craiova, 1927, p. 45.
[6] Mitrofan îşi începe activitatea sa de tipograf la mănăstirea Bisericani unde era călugăr şi unde a învăţat meşteşugul tiparului. El depune o muncă plină de zel pentru tipărirea împreună cu ucenicii săi a lucrărilor pe care le-am văzut mai sus. Se pare că el făcea operaţia de culegere a literelor (zeţar), iar ucenicii trăgeau la teasc. În 1683 e făcut episcop de Huşi şi tot acum, din motive neînţelese, pleacă în Ţara Romînească unde desfăşoară o intensă activitate tipografică îndeplinind funcţia de meşter al tiparelor şi îndreptător.
[7] Bianu şi Hodoş, *op. cit.*, p. 337.
[8] *Ibidem*, p. 335.
[9] Bianu şi Hodoş, *op. cit.*, p. 369.
[10] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 911.

ruperi în tot cursul secolului. Această activitate tipografică se desfăşoară în cadrul mănăstirilor, bucurîndu-se de sprijinul domniei iubitoare de cultură. Ajutorul kievian şi moscovit în meşteri şi tipare a constituit un factor activ în iniţierea şi dezvoltarea manifestărilor culturale sub acest aspect. Atelierul tipografic constituie o adevărată şcoală în care ucenici ca Andrei, Nicolae, Ursu etc., învaţă meşteşugul tiparului. În însuşi cadrul meşteşugului se observă diferenţierea operaţiunilor tehnice, preocupări diferite ale meşterilor gravori sau ,,meşteri de tipare", halcografi, corectori sau ,,îndreptători", culegători de litere sau zeţari şi cei ce trăgeau la teasc, operaţie pe care o făceau de obicei ucenicii. Se cade de asemenea să subliniem că întreaga activitate tipografică din această vreme se desfăşoară sub impulsul credinţei ortodoxe, de unde şi caracterul religios al primelor tipărituri. Deşi mănăstirile reprezintă centrul acestei activităţi, ele se integrează deplin în viaţa orăşenească. De pildă, mitropolia ieşeană, care are o importantă activitate, antrenează elemente orăşeneşti cum este un Stancu faur, făcător de peceţi sau un Ursu ucenic al ieromonahului Mitrofan. Împreună însă, elementul laic şi cel religios au contribuit la difuzarea lucrărilor, traduse sau originale, în rîndul maselor mai largi, constituind un mijloc de unificare a limbii.

★

Din cele spuse pînă aci se cade să reţinem unele încheieri care se referă la problemele analizate în legătură cu tehnologia şi nivelul ei de dezvoltare în cadrul meşteşugurilor din Moldova în sec. XVII.

Trebuie mai întîi să precizăm faptul că de-alungul secolului XVII, procesul de diviziune socială a muncii a cunoscut o bruscă dezvoltare mai ales la oraşe, atît în adîncime cît şi în suprafaţă; e vorba de cele două laturi ale procesului, respectiv diferenţierea şi specializarea în interiorul unei singure ramuri de producţie. De pildă în cadrul armurăritului se diferenţiază o serie de preocupări care tind să-şi limiteze din ce în ce mai mult sfera de activitate : zelari, săbieri, silitrari, turnători de gloanţe de plumb etc., în domeniul prelucrării pieilor : blănari, cojocari, tăbăcari, cismari, ciobotari, şelari, tălpălari, curelari etc. ; în domeniul prelucrării postavului : croitori, abăgeri, băibărăcari, poturari, ceaprazari etc., precum şi în alte domenii de activitate meşteşugărească.

Celălalt aspect, dezvoltarea în suprafaţă, e reprezentat prin apariţia unor noi meşteşuguri, ca de pildă meşteşugul preparării sticlei, al potasei, ceasornicăritul etc.

Această bruscă adîncire a diviziunii sociale a muncii sub cele două aspecte de mai sus, are loc începînd cu cea de-a doua treime a sec. XVII şi se datoreşte unei sensibile dezvoltări a forţelor de producţie, manifestată prin creşterea indicelui de tehnicitate al mijloacelor şi uneltelor de producţie : perfecţionarea cuptoarelor furnale de redus minereurile, tipare de turnat metalul, ,,maşini" de trefilat, strunguri, precum şi operaţiuni de un ridicat nivel tehnic ca : filigranarea, cementarea etc.

Trebuie să reţinem de asemenea, deosebirea de dezvoltare atît în adîncime cît şi în suprafaţă, a meşteşugurilor întîlnite în cadrul oraşului,

domeniului feudal şi în cadrul satului. Oraşul deţine primul loc, înregistrînd de la epocă la epocă un progres continuu.

Domeniul îşi menţine, din punctul nostru de vedere, superioritatea faţă de sat şi în această vreme ; unele dintre meşteşugurile domeniale însă, intră într-o perioadă de oarecare încetineală, datorită faptului că se recurge tot mai des la piaţa orăşenească, unde meşteşugul respectiv se dezvoltă în condiţii mai avantajoase.

Meşteşugurile săteşti cunosc şi ele o evoluţie asemănătoare cu evoluţia celor domeniale ; după perioada de oarecare avînt din a doua treime a sec. XVII, dezvoltarea rămîne la un nivel staţionar ; în special satele din împrejurimile oraşelor intră în sfera de activitate economică orăşenească.

II. RELAŢIILE SOCIAL-ECONOMICE

Am văzut că activitatea meşteşugărească din Moldova cunoaşte o largă dezvoltare începînd mai ales cu a doua treime a sec. XVII. Această dezvoltare atît în suprafaţă — extinderea numărului meşteşugurilor — cît şi în adîncime — specializări în cadrul unui meşteşug — a contribuit la întărirea formelor economice existente, precum şi la apariţia unor noi fenomene legate atît de producţia meşteşugărească cît şi de meşteşugari. Tocmai aceste lucruri extrem de importante au fost neglijate în studiile de pînă acum. Vom încerca în cele ce urmează să aducem în discuţie unele probleme oglindite în izvoarele epocii în legătură cu producţia propriu-zisă : *locul de producţie*, *mîna de lucru din cadrul atelierului meşteşugăresc*, *formele de muncă*, *formele producţiei* (la comandă pentru piaţă), *adîncirea procesului de separare a producţiei de circulaţie*; de asemenea probleme legate de meşteşugari : *diferenţierea socială*, *obligaţiile fiscale*, *formele luptei de clasă din sînul meşteşugarilor*, *ştiinţa de carte* etc.

★

Se ştie în genere că producţia de mărfuri apare în virtutea faptului că există diviziunea socială a muncii, specializarea diferiţilor producători izolaţi într-o singură ramură de producţie, de unde rezultă separarea dintre valoarea de întrebuinţare şi cea de schimb. Specializarea din ce în ce mai adîncă lărgeşte baza pentru creşterea producţiei de mărfuri. În monumentala sa lucrare „Capitalul", K. Marx numeşte diviziunea socială a muncii „baza generală a oricărei producţii de mărfuri"[1]. Continuînd pe Marx, V. I. Lenin consideră că „baza economiei de mărfuri este diviziunea socială a muncii. Industria prelucrătoare se separă de cea extractivă şi fiecare dintre ele se subdivide în mici categorii şi subcategorii, care produc anumite produse sub formă de marfă, pe care le schimbă cu produsele celorlalte industrii" [2].

Întregul proces de producţie se desfăşura în micul atelier al meşteşugarului respectiv ; el reprezintă, de altfel, unitatea de producţie tipică

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 369.
[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, Buc., Ed. P.M.R., 1951, p. 19.

feudalismului, în care meşteşugarul apare ca proprietar al mijloacelor de producţie, ca producător direct. De foarte multe ori, micul atelier era însăşi locuinţa fiecărui meşteşugar, în măsura în care activitatea profesională nu necesita spaţii suplimentare în afara locuinţei. Această unire a atelierului cu locuinţa se întîlneşte în cazul cismarilor, blănarilor, croitorilor, postăvarilor, şepcarilor etc. Pentru alţi meşteşugari, casa constituia numai locuinţa, iar activitatea lor profesională se desfăşura în afara locuinţei, cum erau de pildă meşterii din domeniul construcţiilor : pietrarii, zidarii, teslarii, dulgherii etc. Ei îşi făceau amenajări speciale de caracter temporar, unde îşi exercitau meseria. De obiceiu aceste ateliere se situau în apropierea locului de muncă. Aşa, de exemplu, în săpăturile arheologice de la cetatea de scaun din Suceava, s-a descoperit în apropierea cetăţii, un atelier de pietrar, unde se prelucra piatra pentru construcţii, încă din secolul XV [1]. Mai existau unii meşteşugari care erau obligaţi să aibă un spaţiu suplimentar, fie în gospodărie fie în afara gospodăriei lor. E cazul metalurgiştilor în special, al căror meşteşug le impunea ca instalaţiile lor să fie la periferia oraşului. Tăbăcarilor le erau necesare instalaţii pentru operaţiunile de sărare, depărare, aerisire, uscare etc., a pieilor [2]. Olarii trebuiau să aibă un loc suplimentar pentru construirea cuptorului de ars vasele de lut, vărarii pentru cuptorul de ars piatra de var etc.

În mod necesar urmau să-şi aibă atelierul separat de locuinţă, unii meşteşugari din domeniul prelucrării metalelor, ca de pildă cei ce se ocupau cu reducerea minereurilor în cuptoare, topitorii, turnătorii de obiecte masive (clopote, tunuri) etc. Atunci cînd ne-am ocupat de meşterii potcovari, am constatat că în Iaşi cele mai populate uliţe erau lipsite de prezenţa meşterilor potcovari, deci de ateliere de fierărie. Ei se întîlnesc în special la periferia oraşului, pe uliţele de margine. Acest lucru spuneam că stă în legătură cu satisfacerea nevoilor ţăranilor, care veneau la oraş, cu evitarea incendiilor, cu păstrarea unei atmosfere sănătoase potrivit regulilor de higienă ale oraşului. Însuşi cartierul denumit „Potcovăria" din Iaşi era aşezat la periferia oraşului, pe malul pîrăului Cacaina. De asemenea cartierul celor ce făceau talpa, al tălparilor, denumit „mahalaua Tălpălărească" se afla pe malul Bahluiului, în apropierea rîpei Pevetoaei, unde îşi aveau instalaţiile necesare.

În strînsă legătură cu locul de producţie stă problema mîinii de lucru, a braţelor de muncă din cadrul atelierului. Actele din această epocă ne îngăduie să facem unele constatări. E de la sine înţeles că folosirea mîinii de lucru într-un atelier depindea de natura meşteşugului, de mărimea atelierului, de caracterul tehnic al forţelor de producţie etc. Aşa, de pildă, în domeniul prelucrării metalelor, cercetînd procesul tehnologic, putem preciza existenţa mai multor braţe de muncă, care conlucrau într-un atelier [3]. Actele menţionează instituţia uceniciei încă de la începutul

[1] *SCIV*, an. VII (1956), nr. 3—4, p. 758—760.

[2] E vorba de acele „fîntîni de dubit" pielea sau „zăcători", cum sînt denumite în Rusia veche (Rîbakov, *op. cit.*, cap. III, p. 400—403).

[3] Nu încape îndoială că într-un atelier conlucrau mai multe braţe de muncă, dacă ne referim de exemplu la operaţiuni tehnice ca : topitul şi turnatul metalelor, forjarea, ori în alte ramuri meşteşugăreşti, ca de pildă la folosirea strungului.

secolului XVII [1]. Statutul de breslă al blănarilor şi cojocarilor din Suceava, reînnoit la 1673, vorbeşte în cuprins de o întreagă ierarhie a celor ce conlucrau : meşter, calfă, ucenic. Se întîlnesc şi unele titluri, ca de pildă, cel de „premeşter", pe care şi-l ia un oarecare Nicula, martor la vînzarea unei case din Iaşi la jumătatea veacului [2].

Operaţiunile se desfăşurau în cadrul atelierului, care probabil că nu era prea mare, cuprinzînd cca 1—2 persoane (aceasta e de altfel forma cea mai caracteristică). Pentru lucrările mai mari, unde era nevoie de braţe de muncă mai numeroase, se întîlnesc un fel de asociaţii de întovărăşiri meşteşugăreşti, cum e de pildă activitatea în comun a meşterilor ruşi, Ivan, Barbă, Ungurul, Ivan, Ionaşco şi Ionaşco Ianco, pentru iezirea heleşteelor în schimbul unei sume de bani şi alimente (mierţe de grîu şi peşte, brînză, unt, bragă, carne etc). [3]. Ridicarea marilor construcţii necesita de asemenea o activitate comună a mai multor meşteri. În aceste două din urmă cazuri avem de a face cu un sistem de muncă angajată, folosit în special pentru meşterii străini. Mai ales Vasile Lupu foloseşte meşterii străini, pe care-i remunerează în baza unui angajament. Aşa de pildă către 1638, Hancea vornic de Suceava scria bistriţenilor pentru nişte meşteri pietrari şi 2 olari, care au fost trimişi la Suceava să lucreze la curtea domnească. În scrisoarea sa vornicul aminteşte că „pe cît au lucrat le-au făcut Măria sa vodă plata de au dat pietrarilor 60 lei iar olarilor 20" [4]. Astfel de menţiuni se întîlnesc în tot cursul domniei lui Vasile Lupu [5]. Munca ţiganilor aurari pentru strîngerea aurului din nisipurile aurifere constituia tot o muncă angajată în baza unui contract în schimbul unei remuneraţii [6]. E greu de aflat cît revenea zilnic unui meşter angajat, deoarece în foarte multe cazuri remuneraţia era, în afară de bani, în alimente şi alte lucruri. În cazul meşterilor ruşi pentru iezitul heleşteelor (vezi mai sus) se poate face o socoteală aproximativă. Excluzînd alimentele şi celelalte lucruri ce li se dau, partea fiecăruia ar fi de 40 bani pe zi [7].

Dar pentru cea mai mare parte a meşteşugarilor, era caracteristică munca în ateliere. Aici se întîlnesc două forme de muncă : la comandă şi pentru piaţă, aceasta fiind şi ordinea în care ele au apărut ; de fapt munca la comandă e caracteristică pentru unele meşteşuguri de pe domeniile feudale [8]. Ea se întîlneşte şi la oraşe, într-o sferă mai restrînsă, mai ales în sfera intereselor marilor demnitari de la curtea domnească în frunte cu

[1] Acad. R.P.R., LXXXIII/107, orig. slav.
[2] Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, V/8, orig. rom.
[3] Acad. R.P.R., CXCIX/22, orig. rom.
[4] N. Iorga, *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, I, p. 67—68.
[5] *Ibidem*, p. 62, 74 (1643) ; *Hurmuzaki*, vol. XV, 2, p. 1076 şi 1092.
[6] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. G. Pascu, Buc., 1923, p. 43.
[7] Cei 6 meşteri lucrează cca 50 zile (7 săptămîni) primind 60 zloţi, deci partea unuia este de 10 zloţi, ceea ce înseamnă că pe zi îi revine o cincime din zlot adică cca 20 bani (zlotul fiind echivalent în această epocă cu cca 90 bani).
[8] E cazul lui Vasile Fuglea croitor, care „au slujit din copilăria lui" la curtea lui Enache postelnic din Storneşti (Acad. R.P.R., XXXVII/95, orig. rom.). Asupra acestei chestiuni vom reveni atunci cînd va fi vorba de meşteşugurile domeniale.

domnul. Astfel apar o serie de meşteri domneşti [1] sau hătmăneşti [2], care, departe de a avea o situaţie servilă, se situează pe poziţia meşteşugarilor cu posibilităţi materiale însemnate [3]. Se mai practica această formă de producţie în special în ramurile meşteşugăreşti unde materia primă era scumpă, ca de pildă la confecţionarea de obiecte laice sau religioase din aur sau argint. Pentru ca Bolea zlătarul din Suceava să execute două ripide mănăstirii Suceviţa, este nevoie ca materia primă, respectiv aurul sub formă de monetă din care se confecţionau ripidele, să fie procurată de călugării mănăstirii Suceviţa [4]. Bernardo Quirini, călugăr franciscan, comandă pentru biserica Sf. Maria din Bacău „un potir de argint cu tava sa" [5]. De asemenea în domeniul metalurgiei, meşterii armurieri, în special, lucrau numai la comanda de obicei a domniei. Alţi meşteri, din alte ramuri de meşteşugari, executau comenzile domniei pentru confecţionarea obiectelor de uz casnic necesare palatului [6].

Judecînd meşteşugurile în ansamblul lor, producţia la comandă în sec. XVII la oraşe, nu mai deţine locul de frunte pe care îl deţinuse în epocile de început ale dezvoltării producţiei meşteşugăreşti. Prin schimbul, întîmplător la început, al obiectelor ce prisoseau, prin intermediul pieţii începe să se schiţeze trecerea pe o scară mai mare a unor meşteşuguri de la confecţionarea la comandă la confecţionarea pentru piaţă, adică la producţie de mărfuri. De acum înainte meşteşugul la comandă completează producţia în masă, fără însă a fi vorba cîtuşi de puţin de dispariţia lui.

Cea de-a doua formă de producţie întîlnită în desfăşurarea producţiei orăşeneşti, formă care precumpăneşte şi care merită atenţia principală, e munca pentru piaţă. Ea creşte în decursul sec. XVII neîncetat, bine înţeles cu diferite sinuozităţi în diverse ramuri de meşteşuguri [7].

Pentru a putea surprinde manifestarea acestui proces de producţie pentru piaţă, e necesar să analizăm faptele materiale prin care acest fenomen economic se face simţit.

Se ştie că piaţa constituie tocmai acel element care dă unui obiect valoarea de schimb, îl transformă prin urmare în marfă. Numai aici are

---

[1] Arh. St. Iaşi, CCXV/1, orig. rom. (potcovar domnesc); Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava-Iaşi*, XIV/1, orig. rom. (croitor domnesc); Arh. St. Buc., *m-rea Soveja*, VII/1, orig. rom. (blănar domnesc); Acad. R.P.R., LXXXI/24, orig. rom. (cizmar domnesc) etc.

[2] Acad. R.P.R., LXXXI/24, orig. rom. (Ursul croitorul hatmanului).

[3] E cazul lui Ivan ceasornicariul din Iaşi de pe timpul lui Vasile Lupu, despre care călătorul Cornelio Magni aminteşte că era salariat de domn pentru serviciul său şi care o ducea destul de bine căci serviciul îi aducea un venit de aproape un scud pe zi, pe lîngă mulţi alţii care îi „picau" foarte des (Relaţiunea lui Pietro Deodato, *loc. cit.*).

[4] Acad. R.P.R., LXI/35, orig. slav.

[5] *Relaţia lui Bernardo Quirini*, traducere efectuată la Inst. de istorie, după textul italian publicat în *Buletinul instrucţiunilor publice*, 1868, p. 182—191.

[6] În săpăturile arheologice de la Suceava, s-au descoperit în apropierea curţii domneşti din oraş, mai multe locuinţe de meşteşugari din sec. XV, care erau în legătură cu curtea domnească pentru care lucrau.

[7] E cazul să amintim aci că, pe cînd în domeniul confecţionării de încălţăminte şi îmbrăcăminte, precum şi în unele ramuri ale metalurgiei, producţia pentru piaţă creşte necontenit, în alte ramuri, ca de pildă, în prelucrarea metalelor preţioase, producţia la comandă îşi menţine prioritatea.

loc procesul de desfacere a produselor de orice fel. Trebuie să ne oprim, aşadar, asupra acestui factor deosebit de important.

Într-una din lucrările sale, V. I. Lenin arată că noţiunea de „piaţă" nu poate fi nicidecum separată de noţiunea de diviziune socială a muncii. „. . . „Piaţa" apare acolo unde şi în măsura în care apare diviziunea socială a muncii şi producţia de mărfuri. Mărimea pieţei este indisolubil legată de gradul de specializare a muncii sociale" [1], de cantitatea de produse care se transformă în mărfuri şi în ultimă instanţă de progresele tehnicii.

În paginile consacrate tehnologiei şi nivelului ei de dezvoltare, am constatat că la oraşe (mai puţin la sate şi pe domeniu), procesul de diviziune socială a muncii era destul de avansat, iar gradul de specializare destul de ridicat ; se poate vorbi aşadar, de existenţa unei pieţe de o mărime apreciabilă.

În mod concret, procesul schimbului se efectua la oraşe în anumite locuri publice din cadrul oraşului, unde existau o serie întreagă de amenajări pentru depozitarea mărfurilor : dughene (prăvălii), pivniţe, hambare etc. Aceste clădiri comerciale schimbă caracterul temporar al pieţii într-unul permanent, lucru deosebit de semnificativ, deoarece piaţa permanentă constituie indiciul dezvoltării continue a producţiei de mărfuri. Această stare de lucruri e confirmată de diverşi călători care consemnează în notele lor, în diferite oraşe, „pieţi publice destul de bine îndestulate cu lucruri trebuincioase" [2]. Funcţionarea permanentă a pieţii, belşugul de produse alimentare, ne oferă temeiuri să afirmăm că pe piaţă se vindea o parte importantă a produselor confecţionate în cadrul producţiei de mărfuri destinate schimbului.

Actele vremii scot în evidenţă această stare de lucruri în modul cel mai limpede cu putinţă. De pildă la 8 decembrie 1664, Dabija vodă, domnul Moldovei, judecă o pricină între Tudora fata lui Toader Bîrlădeanul şi egumenul mănăstirii Barnovschi vodă din Iaşi, pentru o casă cu loc cu tot şi altă căscioară în spatele ei, „ce iaste lîngă locul mănăstirii în tîrgu în Iaşi, unde se vînd ciubotele" [3]. Într-un alt act, din 17 noiembrie 1645, cu ocazia vînzării unei case din acelaşi oraş, se arată că această casă „este lîngă casa Măriei bărbieriţei, unde se începe uliţa, unde se vende fănina" [4]. Sînt apoi menţionate „chervăsăriile". La 29 decembrie se întăreau mănăstirii Barnovschi nişte dughene cu pivniţă pe uliţa Rusească în Iaşi „la chervăsăria domnească" [5]. Cu un an mai înainte se amintea de un loc „pe unde a fost chervăsăria" [6], mutată probabil în altă parte. O altă piaţă se afla lîngă curtea domnească din Iaşi, menţionată în actul din 27 noiembrie 1662 [7]. Cu şapte ani mai tîrziu aflăm de o lărgire a locului chervăsăriei

---

[1] V. I. Lenin, *Cu privire la aşa zisa problemă a pieţelor*, în *Opere*, vol. I, Ed. P.M.R., 1950, p. 91.

[2] *Relaţia lui Cornelio Magni*, traducere efectuată la Inst. de istorie, Buc. Această activitate febrilă comercială îi reţine atenţia şi lui Pietro Deodato (*op. cit.*).

[3] Inst. de ist., Bucureşti, sub dată.

[4] Acad. R.P.R., LXXIX/3, orig. rom.

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, II/1, orig. slav.

[6] Ibidem, *Ion Zlataust*, II/1, orig. rom.

[7] Muzeul romîno-rus, sub dată, orig. slav.

din Iaşi [1] sub influenţa dezvoltării producţiei. Astfel de „chervăsării" existau şi în alte oraşe [2]. La Suceava se făcea, la 30 august 1669, menţiunea a două scaune de tăiat carne în oraş, instalate de bună seamă în piaţă [3]. Fără îndoială că ele existau şi în alte oraşe. În special în aceste pieţe erau instalate numeroase clădiri cu rosturi comerciale : dughene, pivniţe, prăvălii etc. Ele serveau procesului de desfacere a produselor orăşeneşti [4]. La 31 octombrie 1606, Simion Movilă dăruieşte lui Nicula dascăl un loc de casă „în dughene" în tîrgul Iaşi, lîngă dughenile călugărilor de la Sinai [5]. Avem aici indicaţia unei aglomerări de dugheni ; pentru astfel de clădiri erau interesaţi deopotrivă domnul, boierii, mănăstirile, orăşenii (meşteşugari, negustori) [6]. Credem că aceluiaşi scop îi serveau şi unele dintre casele care fac obiectul numeroaselor acte de vînzare cumpărare. E cazul lui Mihăilă Floca croitor din Iaşi, proprietarul a mai multor case, locuri de casă, prăvălii etc., în Iaşi [7]. Că aceste dughene serveau pentru desfacerea produselor meşteşugăreşti, ne-o dovedeşte clauza cuprinsă în statutul breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava reînnoit la 1 ianuarie 1673, care prevede ca „starostele breslei să ia cîte 2 orţi pe an de dughian<ă> de blănari, cojocari etc." [8]. Acest impozit de 2 orţi pe an de dugheană vădeşte activitatea comercială a unora dintre meşteşugari, în ceea ce priveşte desfacerea produselor muncii lor. Mai clar apare acest lucru cînd, cu ocazia despărţirii breslelor cojocarilor şi blănarilor din Iaşi, se specifică printre altele, ca meşterii cojocari „să aibă la uliţă 5—6 dughene, în care să vînză cojoacele" [9]. Stipulaţii asemănătoare se întîlnesc şi în Transilvania, la Sibiu, de pildă, unde cismarii de acolo obţin la 1466 dreptul de a-şi construi dugheană în Piaţa Mică a oraşului, în care să poată vinde în toate zilele de marţi şi de tîrg încălţămintea confecţionată

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea St. Ion Zlataust*, II/6, orig. rom.

[2] Acad. R.P.R., XXII/129, orig. slav.

[3] Arh. St. Buc., *cond. mitrop. Mold.*, *ms.* 527, f. 67 v.

[4] Ibidem, *m-rea Galata*, XIV/18 ; Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, V/6, orig. rom. etc.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 71.

[6] Citäm unele documente din care să reiasă acest lucru. Aşa de pildă, la 1 martie 1658 se vînd 4 dughene în tîrgul lui Barnovschi în Iaşi „la cismărie", dughene care aparţinuseră lui Drosea blănarul (Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/18, orig. rom.) ; iar la 1669 octombrie 27, Chira cojocariul din acelaşi oraş vinde de asemenea nişte dughene (Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XII/6, orig. rom.). Dughenele erau construite din lemn. Despre acest lucru ne informează actul din 1669 iulie 29, prin care Cristea vameşul, reclamîndu-şi drepturile asupra unor dughene din Iaşi, întoarce celui ce le poseda suma de bani pe care acesta o dăduse la cumpărarea lor ; în plus, Cristea îi mai dă 50 lei, care reprezentau „cheltuiala bîrnelor ce au fost scos Paraschiva cămănarul să facă dughene" (Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Ion Zlataust*, II/6, orig. rom.). Ca suprafaţă aflăm că o dugheană cu cămară şi cu loc are 9 coţi şi jumătate, prin urmare aproximativ 8 metri lungime (N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 90). Casele cu locul respectiv aveau suprafaţa de cca 30×40 m (Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/39, orig. rom.). Pivniţele erau în majoritatea lor din piatră (Arh. St. Buc., *cond. Trei Ierarhi*, nr. 579. f. 1 v—3 v). Astfel de pivniţe au fost descoperite în săpăturile arheologice de la Suceava, din oraş, de pe uliţa Armenească. Ele aparţin sec. XVII şi au dimensiunile 2,50 × 6 m (vezi raportul cercetărilor de la Suceava pe anul 1955 (*ms*). Existau şi pivniţe din lemn (Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/18, orig. rom.).

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/19, orig. rom. ; XIV/3 ; XIV/9 etc.

[8] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 61.

[9] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 141.

în atelierele lor [1]. Faptul că un orăşan (meşteşugar, negustor sau de altă profesie) este posesor al mai multor clădiri comerciale [2], se explică şi prin faptul închirierii lor, altor persoane. Aşa de pildă la 20 ianuarie 1677, Gahiţa Pascăloae „ce-am fost starostoae de neguţători din Iaşi", vinde lui Pătraşco negustor o dugheană cu cămări şi locul dughenii în tîrgul mare în uliţa Rusească. Vînzarea însă prevede ca veniturile dughenei provenite din închiriere vor reveni Gahiţei pînă la moartea ei : „însă pînă voi hi eu vie, ce va hi chiria acelei dugheni să o iau eu" [3]. Despre închirierea prăvăliilor vorbeşte şi Bandini. El a cerut lui Vasile Lupu, pentru biserica catolică din Iaşi, să zidească pe un loc al domnului de lîngă curtea domnească, 10 prăvălii de la care va scoate un venit de 5—6 taleri, se înţelege, prin închiriere [4].

Din ştirile de mai sus reiese limpede că meşteşugarii produceau pentru piaţă. Obiectele confecţionate erau vîndute pe piaţă de către meşteşugarii înşişi. Prin urmare ei erau în acelaşi timp şi producători şi negustori. Un argument convingător în această privinţă îl constituie identitatea pe care o fac actele atunci cînd, referindu-se la unii meşteşugari îi numesc cînd meşteşugari, cînd negustori. Aşa de pildă la 3 mai 1654, Drosea negustor şi femeia sa Antimia cumpără o vie în dealul Varniţei de la Dumitraşco croitor cu 25 ughi. Actul îl numeşte pe Drosea „negustoriul" [5]. Că acest Drosea nu e altcineva decît Drosea blănarul, care apare în mai multe acte anterioare ca fiind de profesie blănar, uneori staroste de blănari, ne convinge o copie a actului respectiv, cu aceeaşi dată [6], în care Drosea e trecut cu profesia lui de blănar. La 1 mai acelaşi an, acelaşi Drosea cumpără o altă vie în acelaşi loc de la Leahul „ciaprazarul" [7]. Actul îl numeşte blănar şi totodată o arată ca participînd la cumpărare şi pe soţia lui Drosea blănarul, anume Antimia, pe care am întîlnit-o în actul de mai sus, în care Drosea apare ca negustor. Ne vom mai referi la un alt act din 20 martie 1666, în care de asemenea apare ca negustor, Ivan „ceasornicariul" [8]. Ce oare să fi îndemnat pe diecii actelor respective să acorde unor meşteşugari denumirea de negustori? Explicaţia trebuie căutată în activitatea practică a persoanelor respective. E vorba de îndeplinirea de către aceeaşi persoană a două procese : producător de mărfuri şi în acelaşi timp vînzător de mărfuri, negustor deci, cu dugheană proprie. Tot în acest sens credem că trebuie interpretat şi termenul de mardagiu, care apare în documente. La 24 decembrie 1648, e menţionat ca martor într-un act de vînzare un „Dima mardagiul negustorul" [9]. Termenul de

[1] St. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. XVI*, Buc., 1954, p. 129.

[2] În acest sens se poate cita cazul foarte semnificativ al lui Neculai zugravul, proprietar al mai multor dughene în Iaşi. Cazuri de acest gen sînt foarte numeroase (Acad. R.P.R., I.XXVII/8, orig. rom.).

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol V, p. 90.

[4] Codex Bandinus, *op. cit.* p. 134.

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Sava-Iaşi*, XXXV/57, orig. rom.

[6] Ibidem, *cond. Barnovschi, ms.* 645, f. 19, copie rom.

[7] Ibidem.

[8] Muzeul „Lupta revoluţionară a poporului", I/84, orig. rom.

[9] Acad. R.P.R., Iaşi, *fond Spiridoniei*, VI/175, orig. rom.; Muz. „Lupta revoluţiona a poporului", XLI/4.

marda se traduce prin rămășiță sau prisos [1]. Rămășița sau prisosul nu poate lua ființă decît numai de la producerea unei mărfi cu o anumită destinație. Se pare că ar fi vorba de producerea unor mărfuri la comandă, într-un stadiu însă în care prisosul este adus pe piață. Acest lucru reprezintă după părerea noastră fenomenul de trecere de la producția la comandă, la producția pentru piață, trecere care are loc treptat, la început sub formă de experiență, apoi se vînd produsele rămase întîmplător în mîna producătorului sau sînt produse în timpul liber [2].

Din analiza materialului prezentat mai sus, reiese limpede că meșteșugarul e în același timp și vînzător, vînzînd direct consumatorului obiectele confecționate cu propriile sale mîini, fenomen caracteristic epocilor anterioare, cînd nu era încă nevoie de intermediar între producător și consumator. Numai dezvoltarea ulterioară a forțelor de producție și, în legătură cu ea, o continuă și crescîndă diviziune socială a muncii, au dus la separarea producției de circulație și la formarea unei clase speciale de negustori [3]. Dezvoltareaforțelor de producție în secolul XVII a creat condițiile necesare adîncirii procesului de separare a producției de circulație, la afirmarea unorelemente negustorești care se interpun între producător și consumator. Aceste elemente îndeplinesc oficiul pe care, pînă atunci producătorii înșiși erau obligați să-l facă, fie achiziționînd materia primă de pe alte pieți, fie revînzînd produsele meșteșugărești, în dugheni proprii pe care le cumpărau sau le închiriau în piețele orașelor. În prima jumătate a sec. XVII, de pildă, se cunoaște din acte un negustor de piei din Moldova anume Mihai Pascale căruia i se cumpără forțat în localitatea Iad din Ardeal, o cantitate de 5 200 piei de vulpe [4]. Îl întîlnim apoi în Iași în calitate de mare negustor în anii 41 și 47 ai veacului [5]. În același timp un alt negustor, anume Pană e ucis în Ardeal, de la el rămînînd 80 piei de bou [6]. Din Polonia, Stețco Armean, aducea în Iașii Moldovei postav [7]. Foarte interesante știri din acest punct de vedere ne furnizează catastihul de datorii al dughenii din Iași amintit mai sus. Cu această ocazie aflăm și cam ce fel de mărfuri erau comercializate. Dugheana e foarte probabil să fi aparținut unui urmaș al negutătorului Mihail Pascale, pe care l-am întîlnit în prima jumătate a sec. XVII [8]. Catastihul în cea

[1] L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și literaturii romîne*, vol. II sub voce. Credem că nu se poate lua în considerare a doua accepțiune a cuvîntului, anume lucru prost, ceea ce se leapădă, deoarece e vorba de o marfă care e pusă spre vînzare.

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, Buc., Ed. P.M.R., 1951, p. 287—288.

[3] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. IV, Buc., Ed. politică, 1958, p. 42. Desigur că forme incipiente ale procesului de separare a producției de circulație se întîlnesc mai de vreme de sec. XVII; acum însă e vorba de una din caracteristicile principale ale economiei de mărfuri. Generalizarea acestui proces a dus la formarea unei clase bine închegate a negustorilor (intermediari) spre deosebire de epocile anterioare cînd acest proces era foarte. puțin reliefat.

[4] *Hurmuzaki*, vol. XV, 2, p. 835—836.

[5] Acad. R.P.R., CLVI/41, orig. slav; Arh. St. Buc., A. N. CCXI/1, orig. rom.

[6] *Hurmuzaki*, XV, 2, p. 837—838.

[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 167, 230. Cantitățile mari de materie primă pe care negustorii de mai sus le scoteau de pe piețele străine exclud ipoteza că tot ei le și prelucrau, deoarece un singur atelier medieval nu avea posibilitatea să le prelucreze. Pentru acest lucru ar fi fost necesare depozite suplimentare, mînă de lucru salariată etc., pentru a se evita deteriorarea pieilor în răstimpul diverselor operații.

[8] C. Turcu, *op. cit.*, p. 175—176.

mai mare parte a lui cuprinde pe datornicii dughenii, cu sumele datorate pentru mărfurile livrate. Sînt aproape 120 clienţi debitori, moldoveni în majoritatea lor, apoi evrei, turci, tătari. Apar boieri dregători, slujbaşi, negustori, meseriaşi. Dintre aceştia din urmă amintim pe blănari, cismari, croitori, abăgeri, mesercii etc. Interesant e că apar şi săteni. Se constată trei categorii de datornici: unii care figurează singuri, alţii cu chezaşi, iar alţii pun zăloage. În afară de aceasta, apar şi nume care par a fi de intermediari; un Gligore din Jobăeşti aduce feleandrăş (stofă de Flandra) de la Orhei şi Constantin care primeşte o despăgubire pentru nişte postav negru [1]. Se întîlneşte în acest catastih un Leodar cizmar, care rămîne dator cu 1 leu şi un Ştefan blănar cu 10 lei fără 3 potronici. E foarte posibil ca aceşti meşteşugari din domeniul prelucrării pieilor să-şi fi procurat materia primă de la această dugheană. Mai apare o categorie de oameni, meşteşugari, în calitate de furnizori ai dughenii. Apare de pildă un tătar ce făcea „rafturi" (harnaşamente din piele, pentru cai), un Stavăr care făcea putini sau poloboace şi o femeie, Portăroae, care confecţiona contăşe (haină blănită), menţionîndu-se cheltuiala lucrului. Existau aşadar categorii deosebite de meşteşugari furnizori ai dughenii, ale căror produse figurau în inventarul prăvăliei ca mărfuri destinate cumpărătorilor atît orăşeni cît şi săteni. Dugheana avea deci un caracter de stabilitate, bine organizată, cu mărfuri diverse şi cu o numeroasă clientelă. Stadiul de dezvoltare atins de această dugheană e acela în care negustorul, proprietarul dughenei în cazul nostru, a început să cumpere regulat de la micii producători mărfurile produse de ei, pe care apoi le revinde pe o piaţă mai largă. Prin aceasta negustorul a devenit intermediar. Semnificativ în această privinţă este şi faptul că întîlnim o clasă specială a negustorilor, bine închegată, organizată în breaslă, negustori care sînt în posesie a numeroase dughene. Aceste lucruri se constată dintr-un act de la sfîrşitul sec. XVII, unde sînt menţionate fapte anterioare, de cînd era în viaţă un oarecare Aslan negustorul, care făcea parte din breasla negustorilor din Iaşi şi care îndeplinea şi funcţiunea de cămăraş. Aslan avea o dugheană la care servea ca ucenic un oarecare Andronic. Însuşindu-şi banii din dugheană (total 1200 lei), Andronic e băgat la închisoare. Neavînd să restituie banii căci „i-au stră̆cat" (îi cheltuise), stărostia negustorilor hotărăşte să se ia casele surorii sale Cărstina, care-l luase pe garanţie [2]. Această libertate a starostelui de a hotărî în diversele litigii dintre membrii breslei şi oamenii străini de breaslă, nu e altceva decît manifestarea poziţiei sociale pe care o deţinea, efect al unei puteri economice căpătată în urma comerţului practicat. „Goana" negustorilor după achiziţionarea de clădiri comerciale (dughene, pivniţe etc.) în pieţele oraşelor [3], precum şi faptul că printre

[1] C. Turcu, *op. cit.*, p. 175–176

[2] *Ioan Neculce*, 1931, partea 1 p. 129.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 90; Arh. St. Buc., *m-rea sf. Ion Zlataust*, II/1, orig. rom.; Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XVI/5, orig. rom.; ibidem *m-rea Galata*, XIV/30, orig. rom.; Acad. R.P.R., XXXII/100, orig. slav; Arh. St. Buc., *m-rea sf. Ion Zlataust*, II/6, orig. rom.; *Ioan Neculce*, 1930, fasc. 8, p. 62 (1670, dec. 22).

cumpărătorii mărfurilor din dugheana menționată se întîlnesc și săteni, constituie mărturia lărgirii cadrului schimburilor de mărfuri, producîndu-se pentru o piață mai largă [1].

★

La curțile boierești și la mănăstiri, forma producției care predomină este producția la comandă. Am văzut că pe domeniul feudal existau o varietate de meșteșuguri, unele legate de specificul domeniului, corespunzătoare caracterului autarhic (de îndestulare cu mijloace proprii) al gospodăriei respective.

În același timp însă documentele ne arată că gospodăria feudală nu se putea dispensa de piață. Parte din materia primă necesară meșteșugului de la curte, ca de pildă metalele (fier, aramă) erau procurate de pe piața orășenească (în măsura în care pe domeniul respectiv nu existau, sau existau într-o cantitate insuficientă). Tot de pe piața orășenească erau procurate și unele țesături de import, de genul celor care se găseau în dugheana ieșeană din 1679.

Contactul cu piața, însă, a dat naștere producției pentru piață și în cadrul domeniului. Feudalii cu spirit gospodăresc mai dezvoltat, înțelegînd avantajul prezentat de producția de mărfuri, au stimulat dezvoltarea unor meșteșuguri în vederea producției pentru piață. Așa, de pildă, unii dintre ei aveau în diferite orașe ateliere meșteșugărești („dogărie" și „bărbierie") [2] instalațiuni industriale ca : berării [3], velnițe [4] etc. precum și numeroase măcelării („scaune de tăiat carne") [5].

Existența unor astfel de întreprinderi este convingătoare în ceea ce privește producția pentru piață și în cadrul domeniului feudal. Numeroase documente din cursul sec. XVII înregistrează o adevărată goană a boierilor și mănăstirilor pentru acapararea de dughene, pivnițe, case etc., în centrul diferitelor orașe. Mănăstirea Dealul Mare deținea numai în Iași între anii 1662—1669, 20 dughene pe ulița Sîrbească [6], locuri de casă pe ulița Mare [7] precum și pivnițe cu dughene deasupra [8]. Mănăstirea Sf. Sava din Iași era posesoarea unei „chervăsării" în Iași ; oamenii de la această chervăsărie erau scutiți de dări față de domnie [9]. La Cotnari aceiași mănăstire deținea case cu pivniță și dughene [10]. Amintim în treacăt și alți feudali proprietari de clădiri comerciale în orașe : Mănăstirea Golia (făcea către 1669 „chervăsărie nouă de iznoavă" în Iași [11], mănăstirea lui

[1] E de reținut faptul că ceramica orășenească descoperită la Suceava se întîlnește în numeroase localități din regiune, uneori la depărtări destul de mari. Identitatea materialului ceramic de la Suceava cu cel de la Cetatea Albă, pe de altă parte, ridică problema unui larg schimb comercial.
[2] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/40, orig. rom.
[3] Arh. St. Iași, *Anaforale*, nr. 148, f. 34 v—35, rez. rom. din 1855.
[4] Arh. St. Buc., *cond. Trei Ierarhi, ms.* 578, f. 75, copie rom.
[5] Ibidem, *cond. mitrop. Moldovei, ms.* 527, f. 67 v.
[6] Ibidem, *m-rea Galata*, XIV/38, orig. rom.
[7] Ibidem, XIV/50, orig. rom.
[8] Ibidem, XIV/31, orig. rom.
[9] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 70, 161.
[10] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Sava-Iași*, XLVIII/2, orig. slav.
[11] Ibidem, *m-rea sf. Ion Zlataust*, II/6, orig. rom.

Barnovschi [1], mănăstirea lui Aron Vodă [2], mănăstirea din Cetatea Neamţului [3], mănăstirea Solca [4], m-rea Secul [5] etc. Dintre boieri amintim pe Pătraşcu Ciogolea logofăt [6]. Vasilaşco Ureche [7], Dumitraşco Ştefan vornic [8], Ghinea medelnicer [9] etc.

Două sînt rosturile unor astfel de achiziţionări de către boieri şi mănăstiri. Unul din ele stă în legătură cu închirierea dughenelor, pivniţelor etc., negustorilor, meşteşugarilor sau altor categorii sociale din cadrul oraşelor. Am văzut mai sus cum Bandini aminteşte de venitul bisericii catolice din Iaşi de pe urma închirierii prăvăliilor. Rostul principal însă rămîne totuşi acela de a servi ca depozite de mărfuri destinate schimbului. Există grăitoare dovezi că aici se comercializau diferite produse din cadrul domeniului. Aşa, de pildă, la 20 aprilie 1627, Miron Barnovschi, domnul Moldovei, dăruieşte casa sa proprie cu pivniţă de piatră în Suceava, mitropoliei de acolo şi dă voie ca în această casă să se vîndă vin, rachiu şi altele [10]. Este semnificativ cuvîntul „altele” care se referă fără putinţă de îndoială la diferite obiecte produse în cadrul posesiunilor mitropoliei şi aduse spre vînzare. Mănăstirile Bîrnova, sf. Vineri şi Galata aveau în Iaşi case cu pivniţe în care îşi vindeau vinul; acest oficiu îl făceau oamenii mănăstirilor, lucru pentru care ei erau scutiţi de dări faţă de domnie [11]. Aşa se şi explică interesul mănăstirii Barnovschi de a cîştiga pricina cu fata lui Tudor Bîrlădeanu, pentru nişte case în Iaşi situate în locul „unde se vînd ciobotele”. Dintre produsele agricole, făina în special, era adusă şi comercializată în Iaşi în tîrgul Făinei, „unde se începe uliţa unde se vende fănina” cum glăsuieşte actul din 17 noiembrie 1645 [12]. Amintim de asemenea măcelăriile pe care unele mănăstiri le aveau în diverse oraşe şi care constituiau o sursă de venit prin desfacerea cărnii pe piaţa oraşului. Feudalii poartă o grijă deosebită faţă de unii dintre meşteşugarii de la curte, manifestată prin scutirea acestora de dări faţă de domnie, precum şi apărarea lor faţă de abuzurile dregătorilor domneşti. Preţuirea acestor meşteşugari se arată într-un act din 23 ianuarie 1634, cînd Moise Movilă, domnul Moldovei, scria slugilor sale să lase în pace pe posluşnicii meseriaşi ai episcopiei de Roman specificînd „ci şi sfînta episcupie fără de unii ca aceştia nu poate să fie” [13].

---

[1] Inst. de istorie, Buc. (1664 decembrie 8). Avea dughene în tîrgul unde se vindeau ciubotele.

[2] Ibidem (1663 aprilie 9). E posesoarea a 14 prăvălii pe uliţa Mare în Iaşi.

[3] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, LIII/8, orig. rom. (case cu pivniţe şi loc de dughene în Tg. Neamţ).

[4] Acad. R.P.R., LXXXV/17, orig. slav. (pivniţe de piatră pe uliţa Armenească în Suceava).

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Neamţ*, CII/8, orig. slav (dughene în mijlocul tîrgului Orhei).

[6] Acad. R.P.R., CCXI/75, trad. rom.

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XVI/5, orig. rom.

[8] Ibidem, *m-rea Bîrnova*, X/1, orig. rom.

[9] Ibidem, *m-rea Galata*, XIV/35, orig. rom.

[10] Acad. R.P.R., *ms.* nr. 5120, f. 5, nr. 30, rez. l. germană.

[11] Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, V/1, orig. slav.

[12] Acad. R.P.R., LXXIX/3, orig. rom.

[13] Ibidem, LXI/49, orig. rom.

★

La sate, slaba diferenţiere a meşteşugurilor n-a putut să genereze în marea majoritate a satelor, producţia pentru piaţă. Meşteşugarii din sate produceau în primul rînd pentru nevoile consătenilor lor; în rare cazuri producţia lor depăşea graniţele satului. De aceea ca şi pe domeniu, forma predominantă a producţiei, rămîne producţia la comanda consumatorului. De aici rezultă şi caracterul întîmplător al schimburilor.

Excepţie de la această situaţie fac satele din împrejurimile centrelor orăşeneşti. Ţăranii din satele situate în apropierea Iaşului de pildă, îşi valorificau produsele lor, în special făina, pe piaţa oraşului, cumpărînd de pe piaţă anumite mărfuri de import sau locale.

★

La oraşe, meşteşugarii alcătuiau una dintre categoriile sociale de bază. Ei erau aşezaţi în majoritatea lor pe profesii, în grupuri, pe diferite uliţe sau cartiere ale oraşului, denumite după meşteşugul prestat de fiecare grupare. În Iaşi, de pildă, existau în această epocă cca 40 uliţi, dintre care aproape jumătate purtau denumirea unor grupări profesionale ale meşteşugarilor [1]. Ei se stabileau însă şi pe alte uliţe, a căror denumire nu indică nici o legătură cu meşteşugurile [2], după cum pe uliţele şi în cartierele cu denumire meşteşugărească, locuiau şi elemente care n-aveau nimic comun cu meşteşugurile. De altfel, în epoca de care ne ocupăm, chiar în cadrul unei grupări profesionale dintr-o anumită ramură de producţie meşteşugărească, se întîlnesc meşteşugari din domenii de activitate meşteşugărească diferite [3]. Urmărind în documente problema repartizării teritoriale a meşteşugarilor în cadrul unor oraşe, se observă că pe unele uliţe predomină numeric elementele meşteşugăreşti, în raport cu populaţia nemeşteşugărească. În Iaşi, de pildă, în Tîrgul Vechi, din 42 menţiuni care apar în documente în perioada dintre anii 1615—1650, 32 sînt de meşteşugari; restul menţiunilor se referă la elemente din cadrul populaţiei nemeşteşugăreşti: preoţi, negustori, mici boiernaşi [4]. Din această constatare mai reiese un lucru şi anume că în această etapă de dezvoltare

[1] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 278 (harta).

[2] Acad. R.P.R., LXXIX/4, orig. rom. (Uliţa Nouă); Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/4, orig. rom., (uliţa Strîmbă) Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/14, orig. rom. (Tîrgul Vechi); Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/9, orig. rom. (uliţa Rusească).

[3] În cartierul Curălarilor din Iaşi, locuieşte Ştefan zugravul Ursul şi Alexandru făclieri (*Anal.Acad. Rom.*, XXXV p.345—346; cf. Pavlescu, *op.cit.*, p.128); iar în „mahalaua Tălpălarilor îşi avea casa Măriuţa Săvoaei făclăriţa (*Ioan Neculce*, vol. IV (1924), p. 121; cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 127); în 1652 mai 6, Gugea butnariul din Iaşi vinde o casă pe uliţa Ciobotorească (Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 84). La Suceava, un alt centru orăşănesc important, întîlnim aceeaşi situaţie; pe uliţa Crimca, apar şi zlătari şi croitori; pe uliţa Sf. Toader, apar croitori, ciobotari, cizmari; pe uliţa Fruntea, apar abagii, croitori, cizmari etc. (Acad. Rom. *ms.* 670, f. 7 şi urm.; cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 503—513).

[4] Deşi nu toţi locuitorii uliţei apar în documentele cercetate, socotim totuşi că numărul de 42 de capi de familie se apropie de cel real (avem în vedere şi faptul că Tîrgul Vechi este unul din centrele cele mai populate). Această cifră constituie media desimii populaţiei de pe străzile Clujului din sec. XVI (S. Ardeleanu, *Oraşul Cluj, centru meşteşugăresc în sec. XVI*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea 1, p. 731—732).

a producţiei meşteşugăreşti, criteriul teritorial nu mai corespunde strict celui profesional. Se pare că iniţial, aceste criterii au corespuns [1]. Cu alte cuvinte, o grupare de meşteri din cadrul unei ramuri de activitate meşteşugărească, în legătură cu tendinţa de organizare, s-a stabilit iniţial pe un teritoriu anumit din cadrul oraşului respectiv. O dată cu dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti, pe aceeaşi uliţă alături de meşteşugarii de aceeaşi specialitate care predomină[2], se stabilesc meşteşugari cu profesii înrudite sau auxiliare şi de multe ori meşteri care nu sînt legaţi din punct de vedere al producţiei cu meşteşugarii profesiei de bază. Încep chiar să se infiltreze şi elemente din populaţia nemeşteşugărească, cum sînt de pildă negustorii. În acest stadiu de dezvoltare social-economică se găseau oraşele din Moldova în secolul XVII.

Era firesc ca, în aceste condiţii de dezvoltare a producţiei şi a schimbului, să se fi produs inegalităţi de avere în rîndul meşteşugarilor. Este ştiut faptul că producţia de mărfuri, prin acţiunea legii valorii, legată de posibilitatea unui schimb pe o piaţă mai îndepărtată, generalizează inegalitatea de avere în sînul producătorilor. Această diferenţiere socială se manifestă în chip practic, prin putinţa unora dintre meşteşugari de a acapara numeroase case, dughene, pivniţe, vii, livezi, prisăci, vaduri de moară şi în foarte rare cazuri teren agricol. Aşa de pildă Dima blănar din tîrgul Iaşi are ocine, prisăci, grădini şi vii în satul Lungani, ţinutul Cîrligătura [3]. Cîrstea blănarul din acelaşi oraş are la dispoziţie 120 galbeni cu care cumpără un loc de casă în Iaşi [4]. Această sumă este foarte mare dacă o comparăm cu cei cca 20 de bani pe care-i cîştigă pe zi un meşter de iazuri din aceeaşi epocă. Un altul, Drosea blănarul, cumpără în numeroase rînduri vii [5], pivniţe, dughene [6]. La 2 august 1662, Ivan ceasornicarul cumpără case în Iaşi [7], iar Bolea zlătarul e proprietar de case pe uliţa Mitropoliei din Suceava şi de vii la Cotnari [8]. Datorită acestei poziţii economice, unii dintre ei reuşesc să ocupe diverse funcţiuni în aparatul administrativ al puterii centrale. Întîlnim de exemplu pe un Zaharia armaşul ciobotarul din Iaşi[9], pe un Andonie blănar „fost portar"[10], ori pe un Sandu zălariul „fost vornic Vrancii"[11]. Alţii deţin funcţiuni centrale în conducerea municipală. Aşa de pildă cazul lui Tudoraşcu blănar, „biv şoltuz", care apare în pomelnicul din 1 ianuarie 1673 al breslei blănarilor şi cojocarilor din

---

[1] Acest lucru se constată în istoria oraşului din Europa occidentală precum şi în oraşele din Rusia secolului XVI (A. Pronstein, *Organizarea meseriilor din Novgorod în sec. XVI*, din Историческиe записки, vol. 36, 1951).

[2] În exemplul de mai sus, din cele 32 menţiuni de meşteşugari, 9 sînt de blănari; restul, variind între 1—4 menţiuni, se referă la meşteri din alte ramuri de producţie.

[3] Acad. R.P.R., XLIX/96, orig. slav; Acad. R.P.R., CLVI/40, orig. slav; Acad. R.P.R., *Peceţi*, nr. 92, orig. slav.

[4] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/4, orig. rom.

[5] Ibidem, *m-rea sf. Sava-Iaşi* XXXV/57, orig. rom.; Ibidem, *m-rea Barnovschi, ms.* 645, f. 19. Copie rom.

[6] Ibidem, *m-rea Galata*, XIV/18, orig. rom.

[7] Ibidem, *Prop. Stat Mold.*, XXIX/6, orig. rom.

[8] Acad. R.P.R., LXI/35, orig. slav.

[9] *Ioan Neculce*, 1925, fasc. 5 (1676 aug. 27), p. 174.

[10] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Sava-Iaşi*, XVII/14, orig. rom.

[11] Ibidem, *m-rea Neamţ*, LXX/3, copie rom. (1663).

Suceava [1]. De asemenea Vasile Gînscă bărbier deține în a doua treime a sec. XVII, funcția de șoltuz al Iașului, cel mai dezvoltat centru urban al Moldovei din această vreme [2]. Deținerea funcțiunilor de conducere a orașului dovedește aprecierea din punct de vedere politic a meșteșugarilor în viața orașului. Tot ca o dovadă de prețuire trebuie considerată și participarea unora dintre ei alături de marii boieri, depunînd mărturii în diferite acte de vînzare-cumpărare. Așa de exemplu, croitorii Iordache și Nichifor apar alături de Dumitrașco Ștefan mare logofăt, Savin mare spătar, Pătrașco Bașotă logofăt al doilea, Gheorghe Bașotă vistier al doilea [3] etc. De asemenea Ilea zălariul este menționat într-o serie de acte, cu ocazia cumpărării loturilor de pămînt de pe dealul Cetățuia, de către Duca Vodă alături de unii dintre marii boieri [4]. Din punct de vedere juridic meșteșugarii se bucurau de oarecare privilegii. Acest lucru se arată în pravilele vremii. Așa de pildă în pravila lui Vasile Lupu (care a fost apoi integrată în „Îndreptarea legii") la capitolul „A treisprezecea vină pentru care micșorează judecătorul pedeapsa și certarea" se arată că: „judecătorul se îndeamnă să mai micșoreze certarea celui vinovat, pentru iscusirea și destoinicia lui, cum s-ar zice : de vreme ce neștine va ști vreun meșteșug ca acela frumos și scump, și atîta să-l știe de bine cît să nu se afle altul asemenea lui, atuncea acela de va face o greșală, mai puțin se va certa". Se dă chiar cazul unui lăcătuș bun care pentru o ucidere, n-a fost omorît, ci numai izgonit [5].

Pe de altă parte se constată că unii dintre meșteșugari sînt mai puțin înstăriți sau chiar săraci. De pildă lui Iacob cismarul din Iași, i se ia drept despăgubire casa cu loc cu tot, pe care acesta o avea [6], deoarece furase niște lucruri și bani de aur din biserica Trei Ierarhi. Faptul că i se confiscă casa și nu alte proprietăți, ca de pildă, vii, livezi, dughene, teren arabil etc., care se preferau, ne face să conchidem că Iacob cismarul nu avea decît o casă unde își avea probabil atelierul de cismărie. Mai semnificativ e cazul lui Mihul croitorul care își vinde cu anumite condiții casa unde locuia, singura lui proprietate, lui Gheorghe croitorul domnesc; acesta se angajează a-l primi pe Mihul să stea în casă cu el „și ce om avea bucățeale să avem a prînzi cu toți la un loc ca un părinte" [7].

Izvorul acestei inegalități de avere se află în procesul de producție. Pentru producerea aceleiași mărfi diferiți meșteșugari cheltuiesc cantități de muncă deosebite, în funcție de uneltele de muncă, de forța, îndemînarea și arta lucrătorului. Pe piață nu importă în ce condiții a fost creată marfa; ea are același preț. De aceea producătorii de mărfuri care au chel-

---

[1] Acad. Rom., *ms.* 670, fol. 16; cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 69.

[2] Vasile Gînscă bărbier apare într-un act din 30 iunie 1637 în calitate de martor împreună cu alți meșteșugari (Arh. St. Buc., *m-rea Cetățuia*, XI/4, orig. rom. În funcția de șoltuz apare în actul din 2 martie 1645 (Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/9, orig. rom; cf. pentru identificarea și actul din 1646 august 3 (Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/7, orig. rom.).

[3] Acad. R.P.R., IV/149, orig. slav.

[4] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Sava-Iași*, XVII/15—29.

[5] *Îndreptarea legiei... Pravila*, ed. N. Blaremberg, glava CCCLXVIII, zac. 1—2, p. 403.

[6] Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/14, orig. rom.

[7] Ibidem, *m-rea sf. Sava-Iași*, XIV/I,orig. rom.

tuielile individuale de muncă mai mari decît media, datorită condiţiilor mai proaste de producţie, la vînzarea mărfurilor lor acoperă numai o parte din aceste cheltuieli. Astfel ei se ruinează. Din contra producătorii la care cheltuielile individuale de muncă datorită condiţiilor mai bune de producţie sînt mai mici decît media, la vînzarea mărfurilor lor se află într-o situaţie mai avantajoasă şi se îmbogăţesc.

Meşteşugarii care lucrau pentru nevoile directe ale domnului, ori pentru nevoile unor demnitari de la curtea domnească, aveau ocazia să se aleagă în plus „cu cîteva fărîmituri căzute de la masa stăpînilor" [1]. Ei au o situaţie economică mai bună decît a multora dintre meşteşugarii de rînd cumpărînd numeroase proprietăţi [2]. Unii dintre ei dau bani cu camătă, cum e de pildă Ivan ceasornicarul, care împrumută cu bani împreună cu Proca negustorul, pe Vasilaşcu Ureche feciorul lui Grigore Ureche fost mare vornic [3].

Am văzut mai sus că obiectul majorităţii tranzacţiilor în care meşteşugarii apar în calitate de cumpărători ori vînzători, îl formează dughenile, casele, pivniţele, viile, prisăcile, şi numai rareori pămîntul arabil. În cazul cînd unii din ei posedă teren arabil prin donaţie sau moştenire, se vădeşte preocuparea de a-l vinde sau a-l schimba cu vii în special [4], pentru lucrul cărora unii dintre meşteşugari întrebuinţau mîna de lucru plătită. Pentru a-şi lucra viile din dealul Ţombric, Gheoca blănarul din Suceava, se împrumută cu bani la egumenul mănăstirii Sf. Sava din Iaşi. Ei se înţeleg ca pe viitor, de-i va trebui lui Gheoca blănarul bani „să lucreze viile", să-i dea egumenul [5]. Lipsa terenului de agricultură din posesiunile meşteşugarilor de la oraşe, în majoritatea cazurilor, precum şi faptul că unii dintre ei utilizează mîna de lucru auxiliară în lucrarea viilor, livezilor etc., se explică printr-o separare tot mai evidentă în ceea ce priveşte natura preocupărilor. E vorba cu alte cuvinte de adîncirea procesului de separare a meşteşugului de agricultură. Spre această încheiere ne duce şi înmulţirea populaţiei oraşelor prin stabilirea unor meşteşugari săteşti. În Iaşi şi în Suceava, centrele cele mai dezvoltate din punct de vedere economic din această vreme, se stabilesc nu numai meşteşugari de la sate ca Vasile Fuglea croitorul stabilit în Iaşi, ori ca Ursul şi Nicolae cojocari din pod-

---

[1] F. I. Poleanski, Очерки сочиально-еккономическои политики чехоь в городах западныйе Европы, XIII—XV веков, Izd. AN. S.S.S.R. Moscova, 1952, p. 118 şi în *Analele romîno-sovietice*, seria Istorie, 1956, nr. 2, p. 168.

[2] La 1649, iunie 3, Gheorghe „cismariul cel domnesc" cumpără un loc de casă în Iaşi pe uliţa Strîmbă. Printre vecinii care participă la tocmeală, se găseşte şi Ursul croitorul hatmanului (Acad. R.P.R., LXXXI/24, orig. rom.). Se mai pot menţiona : Enache cojocarul domnesc şi alt Enache bărbier domnesc (Arh. St. Buc., *m-rea Bîrnova*, XII/5, orig. rom.) ; Gligorie „potcovariul cel domnesc" (Arh. St. Iaşi, CCXV/1, orig. rom.) ; Mihăilă Floca şi Gheorghe croitori domneşti (Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/19, orig. rom.) ; Ursan făclier domnesc (N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 94)..

[3] Muzeul de istorie a Partidului, I/184, orig. rom. ; pentru alţi meşteşugari domneşti, vezi Acad. R.P.R. Fil. Iaşi, *fond. Spiridonie*, XXXVI/30, orig. rom.

[4] Aşa e cazul lui Vasile Fuglea croitor din Iaşi care vinde ocina sa, jumătate de sat din Hîrlgeşti (probabil moştenire de la soţia sa,) iar donaţiile sale de la Storneşti sînt schimbate pentru o vie la Iaşi şi 60 galbeni (Acad. R.P.R., XXIV/94, orig. slav; Acad. R.P.R. XXXVIII/95, orig. rom).

[5] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Sava-Iaşi*, XXXVIII/8, orig. rom.

gorii sau Ştefan blănar din Putna, stabiliţi în Suceava [1], ci chiar meşteri din alte oraşe mai puţin dezvoltate[2]. Se mai întîlneşte o categorie de oameni care se stabilesc în anumite oraşe şi care poartă denumirea oraşului de baştină ca de pildă Merăuţă braşoveanul, Lupul braşoveanul [3], Neculai vasluianul, Eftimie huşanul[4], Toader bîrlădeanul[5] etc. Ei sînt menţionaţi ca martori pe diferite uliţe alături de meşteşugari. Deşi din documente nu reiese că ei sînt meşteşugari, se pare însă că ocupaţiile acestora erau negoţul şi meşteşugurile. Această situaţie a avut ca urmare extinderea suprafeţei de locuit a oraşului respectiv. Pe la 1669 se vorbeşte într-un document de o uliţă din Iaşi pe unde mai înainte fuseseră vii [6]. Cu 10 ani mai devreme, Aniţa pităriţă domnească constata că spaţiul viran din jurul casei sale din Iaşi, se populase devenind strîmt ei şi vecinilor ei, motiv pentru care îşi cumpără o altă casă [7]. Fenomenul este asemănător şi în cazul altor oraşe ca de pildă Roman [8] etc. Tot ca un rezultat al gradului de separare dintre meşteşug şi agricultură trebuie socotită şi competinţa unor meşteşugari de a deţine funcţiuni centrale în administraţia municipală orăşenească.

★

Din punct de vedere social, meşteşugarii de la oraşe erau în general oameni liberi. Ei nu erau dependenţi de vreun stăpîn cu excepţia meşteşugarilor posluşnici, care locuiau în oraşe şi lucrau pentru stăpînii lor. Dimitrie Cantemir în „Descriptio Moldaviae" subliniază că „Orăşenii nu sînt supuşi nimănui decît domnului, numai acestuia singur îi plătesc dare" [9]. Sub denumirea de „orăşeni" trebuie să înţelegem în primul rînd pe meşteşugari şi negustori, care alcătuiesc categoriile sociale de bază ale oraşului. Ei aveau faţă de domnie o serie de obligaţiuni fiscale individuale, ca şi ceilalţi supuşi ai domnului. Aceste obligaţii ale „orăşenilor", în muncă, produse şi bani, reies din scutirile ce se acordă de către domnie, mănăstirilor care au posluşnici meseriaşi în oraşe. La 16 aprilie 1619, Gaşpar voievod porunceşte ureadnicului, şoltuzului şi pîrgarilor din Huşi, să lase în pace pe posluşnicii episcopiei de acolo „doi cojocari, doi croitori, un curelar, un olar, un botnar şi un măcelar de jold, podvoade, camănă şi de alte „angării, cîte sînt pe alţi oameni orăşeni" [10]. Indicaţii mai complete se cuprind în actul din 8 aprilie 1621, prin care Alexandru Iliaş, domnul Moldovei, scria şoltuzului şi pîrgarilor din Cotnari să lase în pace pe un

---

[1] Acad. Rom., *ms*. 670, f. 7 şi urm. (cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 503–513).
[2] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/6, orig. rom.
[3] Ibidem, XII/3, orig. rom. (1667 iulie 12).
[4] Ibidem, *m-rea Ion Zlataust*, XII/1, orig. rom. (1663 dec. 25).
[5] Ibidem, *m-rea Sf. Ion Zlataust*, X/1, orig. rom.
[6] Ibidem, *m-rea Probota*, XIV/13, orig. rom; Arh. St. Buc., *m-rea Trei Ierarhi*, *ms*. 579, f. 1 v – 3 v.
[7] Ibidem, *m-rea Galata*, XIV/21, orig. rom.
[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, p. 100; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. II, p. 49.
[9] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 120.
[10] Arh. St. Buc., *ep. Huşi*, *ms*. 543, f. 5, 7, orig. slav.

vier al mănăstirii Bistriţa de Jold, podvoade, robotă la via domniei, de strajă, de pîine „şi de toate angheriile ce sînt mai mărunte pe alţi tîrgoveţi" [1]. Despre alte obligaţii ale tîrgoveţilor aflăm din actul din 1666, prin care posluşnicii meseriaşi : un cojocar, un bărbier, un croitor, un curelar, un meserciu, un butnar, un olar, un ciobotar, o crîşmă ai episcopiei de Huşi sînt scutiţi de „dajde şi de zloţi şi de lei şi de taleri şi de galbeni şi orţi şi de alte dări şi angherii, de toate cîte vor hi pre alţi tîrgoveţi în tîrgu în Huşi. Aşijderea crîşma să fie în pace de camănă mare şi mică şi de bezmen şi cojocariul să hie în pace de camănă" [2]. Sînt apoi menţionate datul seului, al cerii, caii de olac [3], datul pieilor [4], banii mezelgiului, banii năpăştilor etc.

Ştiri directe despre impunerea meşteşugarilor găsim în catastihul de dajdie al Galaţiului din 1683, în care Dima „herariu" figurează cu 1 ughi şi 4 potronici, iar Necula bărbierul cu 1 ughi [5].

Orăşenii mai erau obligaţi să furnizeze domnului un număr de oameni înarmaţi pentru oaste. Dimitrie Cantemir spune că fiecare oraş trebuia să dea domnului, în funcţie de mărimea lui, 4—500 de oşteni, iar Iaşul 1 000 [6]. Breslele de meşteşugari erau obligate să dea un număr de oameni pentru oaste. În 1665, în împrejurări evocate de domn prin cuvintele „avînd noi şi ţara noastră multă asupreală despre turci de am mers în oaste în ţara nemţească" [7], breasla butnarilor din Mărăţăi despre care a fost vorba mai sus, în frunte cu starostele, vinde o delniţă „a noastră a butnarilor" mănăstirii Bisericani „cînd au trimis Dabija vodă pe Costantin Bantiş şi Arapul să facem oameni de oaste" [8].

În ceea ce priveşte natura acestor obligaţii, se constată că majoritatea lor se percep în bani. Din rîndul celor în produse, notăm ca obligaţie specific meşteşugărească datul pieilor, iar dintre obligaţiile în muncă teslăriile.

În afara scutirilor acordate posluşnicilor din oraşe ai diferitelor mănăstiri, nu se întîlnesc scutiri speciale acordate meşteşugarilor de la oraşe. Există scutiri acordate ţiganilor zlătari cari strîngeau aurul din nisipurile aurifere, în schimbul unei cantităţi de aur dată anual. De asemenea mai există un act de scutire de la începutul secolului XVII, prin care Margareta, văduva lui Simion Movilă, înştiinţează pe vătaful de Piatra că şase butnari şi doi puntaşi de acolo sînt scutiţi de orice angherie ; este posibil ca aceste scutiri să fie în legătură, cu lucrul pe care aceştia îl efectuau în interesul domniei [9].

Mulţimea şi greutatea acestor obligaţiuni fiscale au creat o stare de frămîntare în sînul meşteşugarilor săraci. Documentele atestă manifestarea

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Sava-Iaşi*, XXXIV (bis)/11, orig. rom.

[2] Ibidem, *cond. ep. Huşi*, nr. 543, f. 80, orig. rom.

[3] Ibidem, f. 84.

[4] за дан и за злоци и за леи и за талери и за угн и за орци и за гною и за кожи... и за їнпрѹмѹтѹл и за браницѩи и за въсѣх ангеріах. (Acad R.P.R., *Peceţi*, 385, orig. slav).

[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 224.

[6] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 89.

[7] Inst. de istorie, Buc., sub dată (11 ianuarie 1665).

[8] Arh. St. Buc., *m-rea Bisericani*, XII/27, orig. rom.

[9] *Arhiva istorică*, I, p. 70.

uneia din formele luptei de clasă, anume fuga de la plata cislei. Printr-un zapis din 19 ianuarie 1683, tîrgoveții din Galați vînd locul și dugheana lui Mihail cofariul, care neplătindu-și „dajde birului și banii seului și banii mezelgiului și banii năpăștilor" [1], fugise. În secolul următor, documentele menționează mult mai frecvent acest fenomen.

Unul dintre cele mai importante fenomene de suprastructură din cadrul orașului îl constituie procesul de pătrundere în rîndul meșteșugarilor și negustorilor a științei de carte.

Se știe că procesul de dezvoltare a culturii medievale este legat de progresul orașelor. Intensificarea schimbului de mărfuri a contribuit în mare măsură la răspîndirea pe o scară tot mai largă a științei de carte în rîndurile meșteșugarilor și negustorilor, datorită necesității folosirii acesteia în relațiile marfare. Cercetările de pînă acum au dovedit că încă din sec. XV și XVI unii meșteșugari știau să scrie [2]. În răstimpul a două secole, știința de carte pătrunde tot mai mult în rîndurile acestora. Numeroasele inscripții săpate pe pietrele de mormînt, inscripțiile de pe diferite obiecte cu indicația meșterului care le-a făcut, însemnările în fir de pe diferite țesături, pisaniile, zugrăvelile etc., toate fac dovada unei lăudabile opere culturale pe lîngă cea artistică. La acestea se mai adaugă semnăturile pe care unii meșteșugari le depun pe diferite acte de vînzare-cumpărare. Așa de pildă la 8 martie 1632, Gheorghe bărbierul iscălește o tranzacție la Suceava [3]. În asemenea situații mai apar: Andoca Zlătarul [4], Curtu starostele de blănari [5], Critul curelariul [6], sau Dumitrașco abăger care scrie un zapis de vînzare [7] etc. Am văzut că la Tg. Ocna exista după 1652 un Gheorghe zugrav, considerat istoriograf în legătură cu scrierea pomelnicilor pe diferiți pereți ai bisericii [8]. Copiii acestor meșteșugari au mai multe posibilități să învețe carte. În 1667, Ion feciorul lui Duca blănar pare să se mîndrească încheind actul pe care-l scrisese, în felul următor: „Eu Ion feciorul lui Duca blănar am scris" [9]. Copiii celor mai înstăriți învățau probabil la școli de felul celeia ce exista în 1666 la Iași, menționată atunci cînd se întărește mănăstirii Trei Ierarhi, stăpînirea asupra unor case care „au fost la ulița Ciubotărească unde acum pe acel locu este școala și feredeul aproape de heleșteul Bahluiului, care le-au făcut Vasile voevod, iar după aceia, acele case unde sînt acuma școala și feredeul, le-au dăruit

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 83; cf. C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, vol. III, partea 2, p. 660.

[2] În săpăturile arheologice de la Suceava și mănăstirea Putna, s-au descoperit numeroase fragmente ceramice smălțuite și nesmălțuite, care purtau pe suprafața exterioară diferite însemnări cu privire la meșterul care le-a făcut, indicînd anul, luna și chiar ziua confecționării; acestea dovedesc că meșterul respectiv cunoștea scris-cetitul (*Materiale și cercetări arheologice*, vol. IV, p. 273).

[3] Acad. R.P.R., Fil. Iași, *fond Spiridonie*, XIV/8, orig. rom.

[4] Arh. St. Iași, CCLXXXIX/4, orig. rom.

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Cetățuia*, XI/7, orig. rom.

[6] Ibidem, XII/3, orig. rom.

[7] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 62.

[8] *Anal. Acad. Rom.*, XXXVII/p. 248.

[9] Arh. St. Buc., *m-rea Huși*, LXX/20, copie rom.

Vasile vodă mănăstirii Trei erarhi"[1]. Şcoala fusese înfiinţată în 1641 şi înzestrată cu moşii precum şi cu venitul feredeului (băii publice) zidit în apropierea şcolii.

În afară de aceasta, mai existau în Iaşi în această vreme şcoala iezuiţilor, unde se învăţa greceşte, latineşte şi romîneşte, apoi o serie de şcoli elementare pe la mănăstiri, vreo 20 la număr după indicaţiile lui Bandini. Mai existau apoi la Focşani, la Galaţi, Cotnari, unde apar diverşi „dascăli"[2]. Cu ocazia vinderii unui loc de casă la 1691, se aminteşte de „şcoala jidovească" în cartierul Curelari din Iaşi[3].

★

Meşteşugarii de pe domeniu, atît cei de la curtea feudalului cît şi cei răspîndiţi prin satele domeniului, aveau o situaţie servilă. Cei răspîndiţi prin diverse sate erau obligaţi să dea stăpînului lor, în funcţie de cerinţele de la curtea feudalului, parte din produsele muncii lor. Am văzut, de pildă, că satele Jerovul şi Necoreşti ale mănăstirii Sf. Nicolae din Iaşi trebuiau să dea şindrile pentru acoperit clădirile. Alte sate dădeau piei de animale, cărau cărbuni de lemn etc.

Meşteşugarii de la curtea feudalului erau din rîndul ţiganilor robi, dintre posluşnici sau, în cazul mănăstirilor, elemente din cadrul obştei călugăreşti. Obligaţiile acestora erau în raport cu gradul lor de dependenţă. Unii dintre meşteşugarii posluşnici care lucrau pentru feudal şi familia lui aveau o situaţie mai bună. Am văzut mai sus cum Vasile Fuglea croitorul, care slujea la curtea lui Enache postelnicul, confecţiona haine stăpînului său. Faptul că poate să-l împrumute pe Enache cu 17 galbeni dovedeşte putinţa realizării unor venituri suplimentare. Scutiri de dări şi slujbe faţă de domnie se întîlnesc în cazul episcopiilor de Huşi şi Roman care aveau în oraşele respective, o serie de meşteri posluşnici, în legătură cu producţia pentru piaţă. Printre aceşti meşteşugari şi mai ales printre cei din obştea călugărească se aflau elemente care deprinseseră scris-cetitul[4].

Din cauza obligaţiilor lor împovărătoare, se manifestă şi pe domenii fenomenul luptei de clasă. Printre vecinii fugiţi de pe moşia lui Arsenie Dobreniche în 1649, se aflau un rotar şi un cimpoiaş[5]. În 1666, Ion ciobotariul, vecin din satul Docolina, proprietatea lui Nicolae Buhuş, fuge din sat[6].

În cazul meşteşugarilor din satele domneşti, unde procesul de separare a meşteşugurilor de agricultură este foarte slab, obligaţiile lor faţă de domnie nu difereau faţă de cele ale restului locuitorilor. În cazul unor sate specializate într-un meşteşug de utilitate largă, domnia cerea după necesităţile palatului domnesc, anumite produse meşteşugăreşti.

---

[1] Arh. St. Buc., *Condica m-rii Trei Ierarhi, ms.* 578, f. 105 v-6; ibidem, 579, f. 12—13.

[2] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 916, 920.

[3] Arh. St. Buc., *cond. nr. 26*, f. 47; Cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 128.

[4] Raportul de săpături de la m-rea Putna, în *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. IV, p. 273.

[5] Acad. R.P.R., CXXXIX/87, orig. rom.

[6] Gh. Ghibănescu (*Docolina, Schiţa istorică*, p. 11).

III. ORGANIZAREA MEȘTEȘUGARILOR

Problema organizării meșteșugarilor în asociații meșteșugărești reprezintă unul dintre cele mai dificile capitole din istoria meșteșugurilor romînești. Această dificultate provine din lipsa materialului documentar necesar deslegării originei organizațiilor de breaslă și etapelor pe care acestea le-au parcurs. Izvoarele din sec. XVII, mai numeroase în raport cu secolele anterioare, ne permit să surprindem acest fenomen într-o anumită perioadă a organizării; în ceea ce privește etapele anterioare, organizarea meșteșugarilor a rămas necunoscută.

Istorici aparținînd diferitelor epoci, au avut diverse păreri asupra originii și dezvoltării breslelor, formulînd o serie de teorii neștiințifice și idealiste.

Așa de pildă Massim-Lenș susține teoria apuseană a originii breslelor din colegiile romane [1].

A. D. Xenopol admite reîntroducerea colegiilor în Dacia sub forma slavă a breslelor [2].

Melchisedec identifică bratstvele rusești cu asociațiile germane, căutînd să unifice originea breslelor noastre [3].

N. Iorga presupune că breslele noastre au o origine fie apuseană fie răsăriteană [4].

O teorie mai deosebită este cea formulată de M. Kogălniceanu; el susține originea romînească a breslelor [5].

Au mai fost formulate și alte teorii cu privire la originea breslelor; asupra lor nu vom insista însă, deoarece ele reiau într-o formă sau alta opiniile enunțate mai sus.

În lucrarea sa „Economia breslelor din Moldova" cea mai completă și mai recentă lucrare, E. Pavlescu, pe baza mărturiilor documentare, caută să explice și el anumite fenomene economice, sociale și politice din viața breslelor, fără a ajunge însă la o soluție mulțumitoare.

În legătură cu problema originii breslelor, el înlătură tezele unor istorici mai vechi cu privire la „importul" organizațiilor de breslă din Apus sau Răsărit, exprimîndu-și părerea că „la origine a stat un complex de împrejurări istorice, sociale, economice, specifice acestui colț de pămînt" [6]. După E. Pavlescu, cauzele care au determinat organizarea meșteșugurilor în asociații diferite, au fost evenimentele de natură religioasă de la sfîrșitul secolului XVI. „Trebuie să așteptăm, spune autorul, sfîrșitul sec. XVI și lupta credincioșilor ortodoxi contra catolicismului ce năzuia să-i înghită pentru a vedea apărînd cele dintîi asociații moldovenești" [7]. După părerea

---

[1] *Dreptul*, an. XXVIII, nr. 73, Buc., 1899, p. 594.

[2] *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, Buc., 1923, ed. I. Vlădescu (III), vol. VII, p. 135, 136.

[3] *Cronica Hușilor*, Buc., 1869, p. 268.

[4] N. Iorga, *Istoria romînilor prin călători*, vol. I, Buc., 1928—1929, p. 105; *Istoria industriilor la romîni*, p. 31—32.

[5] *Histoire de la Dacie des Valaques transdanubiens et de la Valachie*, vol. I, Berlin, 1854, p. 238.

[6] E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, p. 25.

[7] *Ibidem*, p. 25.

noastră nu se poate admite sfîrşitul secolului XVI ca moment al începutului de organizare a meşteşugarilor, în legătură cu evenimentele religioase, mai ales că cele două frăţii din Suceava, a zugravilor şi a blănarilor şi cojocarilor, prezintă caracterele etapei de cristalizare a frăţiilor. Mai mult, frăţia zugravilor din 1570 exista înaintea perioadei de luptă dintre catolicism şi ortodoxism. Prin urmare momentul apariţiei asociaţiilor meşteşugăreşti trebuie căutat mult mai înainte ; adeseori între momentul apariţiei şi cel al cristalizării unor fenomene, trec secole întregi. E necesar ca pe baza ştirilor indirecte să controlăm existenţa acestor asociaţii de meserii în secolele anterioare.

Marxism-leninismul arată că în orînduirea feudală breslele erau uniuni profesionale bazate pe mica producţie de mărfuri şi care aveau ca scop reglementarea atît a producţiei cît şi a desfacerii produselor. Samavolniciile şi abuzurile săvîrşite de nobilimea feudală, precum şi caracterul restrîns al pieţei interne — care crea primejdia unei imposibilităţi de desfacere a produselor — a făcut pe meşteşugarii din oraşe să se organizeze. „Necesitatea de a se uni împotriva nobilimii hrăpăreţe — arată K. Marx — nevoia de încăperi comune pentru piaţă într-o perioadă în care meşteşugarul era în acelaşi timp şi neguţător, creşterea concurenţei din partea şerbilor fugari, care se scurgeau în oraşele ce înfloreau, orînduirea feudală din întreaga ţară, toate acestea au dat naştere breslelor. . ." [1]. Ca şi obştile săteşti, breslele erau şi ele o urmare firească a producţiei limitate mai mult la trebuinţele proprii : „De aici schimb limitat, piaţă limitată, mod de producţie stabil, izolarea locală faţă de lumea exterioară, unirea locală în interior: marca la ţară, breslele la oraş" [2].

★

Din istoria corporaţiunilor medievale apusene sau răsăritene se ştie că acestea, în dezvoltarea lor, au trecut prin trei etape în cadrul cărora există particularităţi locale [3].

Prima etapă corespunde momentului apariţiei acestor asociaţii de meseriaşi. Ele se pot distinge după semnele exterioare de manifestare : petreceri în comun, biserică patronală cu un sfînt protector al meseriei respective. În această fază, nu erau încă necesare statutele. Nu sînt restricţii în ceea ce priveşte intrarea în asociaţii.

Etapa a doua corespunde producţiei pentru piaţă, creşterii numărului negustorilor mijlocitori, organizării interne a atelierelor. Breslaşii participă la conducerea oraşului. Statutul scris devine necesar etc.

A treia etapă corespunde cu epoca germinării manufacturii, cînd toate fenomenele interne ale breslei, judecată, adunări de breslă, administraţie electivă etc., încep să degenereze.

În ceeace priveşte prima etapă, n-avem pentru Moldova ştiri directe, care să adeverească existenţa formelor primitive de organizare a meşteşu-

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. V, ed. rusă, p. 14—15.
[2] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1955, p. 301.
[3] B. Ribakov, *op. cit.*, p. 727—738.

garilor. Se pare că astfel de forme de organizare au existat în secolul XV și că inițial ele au luat ființă pe lîngă unele biserici sau mănăstiri ca de pildă la mănăstirea Putna [1].

În secolul următor apare un nou element care explică ceva mai limpede lucrurile de mai sus. Se întîlnește imprimată pe lulele de lut găsite în săpăturile arheologice de la Suceava, marca reprezentînd pe Sf. Gheorghe omorînd balaurul [2]. Apariția ștampilei pe unele produse din lut înseamnă un început de organizare a producției. Imprimarea unei mărci înseamnă în același timp un control asupra calității produselor din partea conducerii

---

[1] Acest lucru pare a fi confirmat de descoperirile arheologice de la această mănăstire; ele indică unele semne exterioare de manifestare ale asociației meșteșugarilor. Am văzut mai sus că unul din aceste semne exterioare ale asociației din prima etapă, îl constituie mesele, ospețele sau petrecerile în comun ale celor asociați. Astfel de ospețe se țineau într-o clădire destinată acestui scop și care se afla de obicei la mănăstirea sau biserica pe lîngă care ființau aceste asociații. Aceste mese în comun la care luau parte frații de la mănăstirea respectivă, sînt numite de documente trapeză, de unde denumirea localului de trapezărie. De pildă, la 23 decembrie 1430, Alexandru cel Bun, întărind mănăstirii Neamț mai multe ocine, orînduiește ca două zile pe săptămînă să se dea fraților la trapeză cîte o cupă de vin (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 90; да сѧ давает братїамъ на трапезѣ, M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 308). E neîndoielnic faptul că e vorba aici de personalul mănăstirii, de-așa numiții frați. Este posibil însă ca la aceste ospețe să fi participat și alte elemente dinafara mănăstirii, printre care și meșteșugari. În această privință sînt foarte interesante însemnările pe diferite fragmente ceramice din sec. XV, găsite în săpăturile arheologice de la mănăstirea Putna. Aceste fragmente provin din vase de lut cu toartă, lucrate foarte îngrijit. Ele sînt smălțuite cu un smalț de culoare verde închis, cu diverse ornamente. Cercetarea detaliilor acestor fragmente ne face să credem că aceste vase au fost dăruite de meșterii olari acestui oficiu al trapezei. La această încheiere ne conduc însemnările de pe toarta vaselor. Pe toarta unuia următoarea însemnare în slavonește: трапез, iar jos iscălitura meșterului стефан; pe altă toartă se citește трапезарѧ cu iscălitura aceluiași meșter стефан (S-au găsit și alte fragmente cu alte indicațiuni ca de pildă cine a făcut vasul sau cine l-a scris, anul în care l-a făcut etc. (*Materiale și cercetări arheologice*, vol. IV, p. 273 și *ms.* la Inst. de arheologie). Meșterii olari erau probabil ai mănăstirii. Cert este că sîntem în fața unor donațiuni de vase fie ca ornament, fie spre întrebuințare, cu o destinație precisă, stabilită încă din momentul execuției vasului. (Acest lucru s-a putut stabili, deoarece scrierea s-a făcut înaintea operației de ardere a vaselor). După cum o arată însemnările, ele erau destinate tocmai acestor mese comune de rugăciuni, acestor ospețe. Această specificare a daniei, ne face să credem că ospățul era un eveniment important nu numai în viața fraților din mănăstire, ci și în viața meșterului respectiv, fapt pentru care a fost consemnat ca atare în acest mod. Un lucru comun pentru meșter ar fi trecut neobservat, după cum nici o altă însemnare din cele existente nu se referă la vreun alt eveniment religios ori laic. Numai participarea meșterului olar la astfel de evenimente l-a putut determina să facă în cinstea trapezei donațiile respective. Dar participarea presupunea existența între participanți a unor relații cu un puternic caracter religios cum era și natural de altfel, indiferent de natura preocupărilor lor. Aceste asociații organizate inițial pe lîngă o mănăstire erau destul de firave la început, fără o organizare internă reliefată. Slabele posibilități materiale ale acestor asociații în această etapă timpurie a frăției, nu le-au permis să clădească biserici proprii, așa cum întîlnim mai tîrziu. Protectorul lor era sfîntul al cărui hram îl avea biserica pe lîngă care luaseră ființă; în cinstea lui se țineau praznicele. Tot ca un indiciu al acestor forme de organizare trebuie considerată și cererea de către orășenii din Suceava la 1472, a unei dovezi de la orășenii din Bistrița prin care se recunoștea că un cetățean din Suceava învățase meșteșugul pielăriei la Bistrița (*Hurmuzaki*, XV, p. 77).

[2] Aceste obiecte nu pot fi de import deoarece o parte din ele au defecte (spărturi) provenind din procesul de confecționare și sînt neutilizate. Or, astfel de produse cu defecțiuni de fabricație nu pot lua niciodată calea exportului. Ele sînt prin urmare confecționate de băștinași. Cît privește datarea, pe un exemplar a fost imprimată data (K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 76).

asociaţiei de meşteşugari[1]. Avem prin urmare de-a-face cu o asociaţie în care numărul meşteşugarilor era predominant. Aceste lucruri indică o nouă fază în organizarea meşteşugarilor, aceea a frăţiilor propriu-zise.

Momentul de cristalizare a acestor frăţii îl constituie sfîrşitul sec. XVI. Avem acum informaţiuni mult mai clare cu privire la aceste asociaţii, ştiri valabile şi pentru timpurile mai vechi, deoarece ele consfinţesc o stare de lucruri deja existentă. Din însemnarea de pe o tetraevanghelie zugrăvită, de la mitropolia din Suceava, pomenită mai sus, rezultă existenţa la 1570 a unei frăţii a zugravilor[2] (братство ꙁѹграфское), organizată probabil pe lîngă noua mitropolie (un indiciu fiind donaţia evangheliei respective). În ultima decadă a sec. XVI, avem menţiunea unei frăţii a blănarilor şi cojocarilor din Suceava, de la care ne-a rămas în mod indirect primul document de natură juridică[3] Lăsînd la o parte prevederile de natură economică introduse ulterior în statut, cele de natură religioasă scot în evidenţă caracterul de frăţie al asociaţiei. Aşa de pildă există menţiunea bisericii patronale cu hramul sf. Paraschiva, pe lîngă care se organizase frăţia : „fie oricine dintre fraţi care nu va voi după dreptate să slujească sfintei biserici şi prea cuvioasei Maicii noastre Paraschiva... să fie scos afară din frăţie"[4]. Pe lîngă denumirea de „frăţie" şi „fraţi", avem definite sub forma de „să slujească" toate obligaţiile membrilor ei (participarea la praznice sau ospeţe, darurile către biserică etc.). Judecata era făcută de mitropolitul însuşi, dichiul şi de întreaga frăţie. Pomelnicele cuprinse în statut, în special cel al preoţilor şi diaconilor din Suceava precum şi denumirea de fraţi pe care şi-o iau toţi participanţii alcătuirii, meşteşugari sau nemeşteşugari, scot în evidenţă caracterul de frăţie al asociaţiei din Suceava de la sfîrşitul sec. XVI[5].

---

[1] În Apus acest lucru era consemnat în statutele organizaţiilor. Într-un astfel de statut din 1431 din Ungaria, se prevedea ca atelierele olarilor, membri ai organizaţiei, să imprime pe produsele lor o marcă. (*Budapest Régiségei a Budapesti történeti muzeum évkönyve XVI szerkeszti, Gerevichi Laslo*, Budapesta, 1955, p. 193).

[2] Asupra acestei însemnări s-au făcut aprecieri diferite. Iaţimirski, crede că e vorba chiar de o breaslă a zugravilor. (Славянские и русские рукописи румынскихъ библиотекъ p. 291). W. Podlacha e de părere că este o frăţie alipită pe lîngă o breslă, în sensul celor apusene, *Malowidla scienne w cerkwiach Bukowiny* [Ştiinţa zugrăvitului în bisericile din Bucovina], p. 200. Ambele păreri sînt comentate de E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 85—87.

[3] Statutul iniţial al acestei frăţii nu ni s-a păstrat decît însumat în prevederile statutului breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava, întărit la 1 ianuarie 1673, dată la care frăţia luase caracterul unei bresle. Data apariţiei statutului frăţiei cît şi alte probleme au fost studiate amănunţit de Eugen Pavlescu, în lucrarea amintită (p. 85—95).

[4] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 3 şi următoarele.

[5] Cu privire la aceste pomelnice, remarcăm unele amănunte care vin să confirme părerea lui Pavlescu că redactarea pomelnicelor frăţiei s-a făcut la sfîrşitul sec. XVI. Nume de persoane, meşteri, preoţi etc., care figurează în pomelnicul statutului breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava, întărit la 1673, se întîlnesc în documentele de la începutul sec. XVII. Aşa de pildă e cazul lui Grigore Bursuc pietrarul de pe uliţa Fruntea din Suceava, care în 1616 împreună cu un alt tovarăş anume Tanasie, execută din piatră o cristelniţă pe care o donează unei biserici din Suceava. În 1637 aprilie 20, Gligorie Bursuc „meşter de pietrari", din Suceava cumpără ocină cu 200 galbeni. Indicaţia „meşter de pietrari" se referă credem la o calificare superioară a lui în domeniul meşteşugului respectiv, calificare căpătată după înscrierea lui în pomelnic. Printre martorii acestui act de cumpărare apar nume de tîrgoveţi care se întîlnesc şi în pomelnicul frăţiei, ca de pildă Frumuseţe <Eremia>, Iulăş cupeţ etc. Interesantă este menţiunea printre

Începutul sec. XVII poate fi considerat epoca de tranziție a frățiilor către organizații mai complexe, către bresle. Maturizarea acestui proces constă, printre altele, în includerea în actul juridic al asociației a unor prevederi economice precumpănitoare în raport cu cele religioase. Împrejurări de natură social-economică, ca de exemplu tendința marii boierimi de acaparare a proprietăților, nevoia meșteșugarilor de a avea clădiri comerciale în vederea desfășurării produselor lor, concurența din partea celor veniți de la sate, au determinat transformarea frățiilor de altădată în bresle menite să apere interesele economice și sociale ale membrilor lor.

Epoca de tranziție în care apar elemente de breslă propriu-zisă [1], se poate socoti ca încheiată în a doua treime a sec. XVII, cînd fenomenul cristalizării breslelor se concretizează prin apariția statutului de breslă. Primul statut de breaslă a cărui redactare inițială se poate preciza, e cel al breslei blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abăgerilor și cojocarilor din Roman, reînoit la 1724 [2]. Prima redactare e făcută în cursul anului 1641. În forma din 1724, statutul are două părți. Prima parte cuprinde prevederi de ordin religios: praznicul din ziua hramului bisericii, contribuția fiecărui frate la ospețele comune, biserică patronală [3] etc.

A doua parte a statutului cuprinde prevederi de ordin economic deosebit de interesante, deoarece în ele se oglindește parte din structura complexă a breslei, lucru care ne interesează îndeaproape. De aceea în cercetarea structurii interne de breslă vom utiliza pe lîngă unele izvoare ce se referă la această problemă și indicațiile cuprinse în prevederile statutelor din ‹1641› și 1673.

Organizarea în breaslă presupune o ierarhie a funcțiunilor repartizate membrilor ei : ucenic, calfă, meșter, staroste.

Existența uceniciei e confirmată, în afară de referirile documentare întîlnite mai sus și de prevederile ambelor statute. În statutul din ‹1641›, de pildă, se specifică „să nu se primească ucenici fără voia starostelui" [4]; iar în cel din 1673, se vorbește de ucenicul care va învăța cojocăria [5]. În

martori a unui Gheorghe Barbălată negutător, pe care-l presupunem rudă de aproape cu Enache Barbălată ; el a avut un rol de frunte în organizarea frăției, după cum reiese din întărirea statutului în 1673. Cercetători, ca de pildă Xenopol, au presupus că Enache Barbălată ar fi fost staroste. E mult mai probabil că va fi fost negustor, ca și ruda sa (poate chiar frate) Gheorghe Barbălată, negutător cum apare în document (Arh. St. Suceava, *doc.* nr. 1, p. 891, pach. 339).

[1] La 18 martie 1615, apare la Iași menționat printre martori la o vînzare, Gheorghe tărdzibașea adică căpetenie de croitori (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, p. 201) ; de asemenea Isac Arapul staroste de negustori la Iași în 1610, dechembrie 25 (*ibidem*, vol. II, p. 340). Perioada de timp destul de lungă dintre momentul de organizare a meșteșugarilor în asociații de tipul frățiilor (a doua jumătate a sec. XV) și momentul de cristalizare a frățiilor meșteșugărești (sfîrșitul sec. XVI) se datorește instaurării dominației otomane asupra țărilor romîne, care a frînat întreaga dezvoltare a țărilor noastre.

[2] La această dată, statutul e la cea de-a treia redactare, după cum reiese din întăriturile celor 3 episcopi, problemă asupra căreia a stăruit în mod judicios E. Pavlescu (*op. cit.*, p. 62—66).

[3] Amintim în această privință faptul că meșteșugarii din unele ramuri de producție își întemeiază biserici cu fonduri proprii cum e de pildă cazul tălpălarilor și curelarilor din Iași, care își ridică la mijlocul sec. XVII biserici patronale : biserica Tălpălari și biserica Curelari.

[4] Acad. R.P.R., *ms.* 944, f. 3 și următoarele.

[5] Ibidem, *ms.* 670, f. 3.

acelaşi loc se mai prevede : „care ucenic va şti bine a lucra, el, mistru [1] să-i dea cîte 12 aspri pe săptămînă". Această situaţie e probabil să fi fost specifică simbriaşilor, o categorie socială care s-ar încadra pe treapta ierarhiei profesionale între ucenicul propriu-zis şi calfă. În acest caz diferenţa între ucenic şi simbriaş ar consta în faptul că pe cînd ucenicul prestează munca în vederea însuşirii meşteşugului respectiv, plătind o taxă de intrare numită berbînţa, simbriaşul presupune un ucenic care a trecut deja de perioada de ucenicie, dar în vederea însuşirii cît mai temeinice a meseriei, îşi prelungeşte şederea la meşterul respectiv, în schimbul unei simbrii. Instituţia simbriaşilor nu avea un caracter general; existenţa ei depindea de meşteşugul respectiv. Atît ucenicul cît şi simbriaşul se pare că erau angajaţi în baza unui contract încheiat între părţi. Cît priveşte sec. XVIII, acest contract e atestat documentar.

Instituţia călfiei apare documentar în statutul breslei meşteşugarilor din Roman reînoit la 1724, unde în pomelnic sînt trecuţi Vasile bărbier calfă şi Kiriac bărbier calfă [2]. Sînt de altminteri singurele menţiuni documentare despre această instituţie pînă la data respectivă [3].

Se ştie că pentru ca cineva să devină calfă, trebuia să fi trecut prin şcoala uceniciei, în urma căreia i se elibera un certificat de ucenicie [4]. Pe baza acestui certificat, calfa putea apoi să se angajeze la orice meşter din branşa respectivă, în orice oraş, în schimbul unei remuneraţii. În statutul breslei cojocarilor şi blănarilor din Suceava, există un pasagiu care se referă la cei ce vor veni să se angajeze la meşterii breslei. Printre altele se arată că „cine va veni singur de bună voie la alţi mistri ca să se înscrie la noi, el este dator şi din venit să dea". Cei ce vor veni să se înscrie nu pot fi nici ucenici şi nici simbriaşi. „Mistri" nu pot fi, deoarece sînt subordonaţi acestora. Ei sînt aşadar oameni care posedă o meserie şi vin să se angajeze la meşteri. Sînt prin urmare calfe. Această stare de lucruri apare clară în catastihul breslei blănarilor din Botoşani, „pontul" 9, unde aceeaşi prevedere specifică „ori carele dinŭ breslaşi va tocmi calfă să fie prin ştirea povăţuitorilor breslei şi calfa se îndatoreşte ca să dea dinŭ lucululŭ (venit) săŭ cîte o para de lei la cutiia". Prin urmare prevederile respective ale ambelor statute au un fond comun, ultimul aducînd precizări în plus în problema care ne interesează [5]. Din lipsă de documente pentru

[1] Denumirea de „mistru" înlocuind cuvîntul meşter e introdusă sub influenţa polonă din statutele ţehurilor.

[2] Acad. R.P.R., *ms.* 914, f. 20 v.

[3] Lipsa menţiunii lor în pomelnicul breslei, ca şi a ucenicilor, se explică prin faptul că ucenicii şi calfele nu erau consideraţi ca membri adevăraţi ai breslei.

[4] Pentru Moldova, ştiri documentare în această privinţă întîlnim în sec. XVIII. În Transilvania asemenea ştiri există din sec. XV. (St. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. XVI*, Buc., 1954, p. 271).

[5] Nu putem fi de acord cu părerea lui Şt. Pascu, autorul lucrării menţionate mai sus, în care admite existenţa unor organizaţii de breaslă propriu-zise, încă din sec. XV în ţările romîne (Moldova şi Ţ. Romînească) pe considerentul că la 1484 se întîlnesc ca făcînd parte din frăţia sfîntului Ioan din Sibiu, 10 calfe de cizmari din Baia şi 3 din Curtea de Argeş. Existenţa acestor calfe nu înseamnă nicidecum că „meşteşugul cizmăritului era destul de dezvoltat în ţările romîne, încît calfele de acolo puteau sta alături de calfele din Transilvania sau din Germania" (*op. cit.*, p. 280). Că cizmăritul era dezvoltat, nu încape îndoială; dar despre existenţa în sec. XV a unei organizări închegate, în bresle, n-avem ştiri documentare. Calfele modovene şi muntene întîlnite în Sibiu au făcut cunoştinţă cu instituţia călfiei la Sibiu.

această epocă, nu cunoaştem amănunte cu privire la raporturile dintre meşteri, calfe şi ucenici. Regimul aspru la care erau supuşi ucenicii şi calfele de către meşteri, răul tratament, au provocat, fără îndoială, nemulţumiri în rîndul unora dintre aceştia. Documentele din sec. XVIII, indică o generalizare a uneia dintre formele inferioare luptei de clasă : fuga ucenicilor de la meşteri. Aşa se explică de ce în această vreme în statutele breslelor se includ prevederi ca de pildă bătaia cu 50 toiage a ucenicului care fuge de la meşter [1].

Meşterii erau consideraţi adevăraţii membri ai breslei. Li se mai zicea şi ,,giupăni" [2]. În statutul breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava de la 1673, li se spune ,,mistri". La intrare în breaslă, meşterul era obligat să dea poclonul, care consta, în epoca de început, în contribuţiile în natură cu ocazia meselor comune. În epoca de cristalizare a breslelor (sec. XVII), poclonul se dă în bani şi natură (vin şi ceară de obicei), după cum reiese din însemnările din statutul meseriilor unite din Roman. În sec. XVIII, se schiţează tendinţa perceperii poclonului numai în bani.

Meşterii aveau ateliere proprii, dughene, case etc., în piaţa oraşului în vederea desfacerii mărfurilor. În statutul mai sus amintit se prevede : ,,să ia starostele cîte 2 orţi pe an de dugheană de blănar, băibărăcar, cojocar, abăger". Angajarea de ucenici sau calfe se făcea numai cu ştirea starostelui şi în baza unui contract în care se prevedea remuneraţia celui angajat. La angajare meşterul plătea o taxă, care era de 6 aspri la bresla cojocarilor şi blănarilor din Suceava. În acelaşi statut se specifică şi cît va plăti pe săptămînă celui angajat. La aceiaşi breslă de pildă meşterul plătea 12 aspri săptămînal ,,ucenicului care va şti bine a lucra". Activitatea de negoţ a meşterilor în cadrul întovărăşirilor cu alţi meşteri trebuia să aibă încuviinţarea starostelui [3]. Feciorii meşterilor erau privilegiaţi la intrarea în breslă ca ucenici pentru a învăţa ,,mistria lor", dînd jumătate din berbînţă [4]. Din acte aflăm că exista chiar în rîndul meşterilor o oarecare deosebire. Se întîlneşte de pildă titlul de ,,premeşter" [5], ori ,,protomastor" [6] care se referă la o calificare mai înaltă decît a meşterului propriu-zis. Se întîlnesc de asemenea menţiuni despre meşterii bătrîni, în legătură cu practica şi experienţa pe care aceştia o aveau în meseria respectivă [7].

---

[1] În ciuda acestor evidente mărturii, istorici ca N. Iorga şi E. Pavlescu, deşi folosesc în lucrările lor aceste documente, nu numai că neglijează acest aspect, dar afirmă că „ucenicul era pe lîngă stăpîn ca şi copilul lui". (E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 184).

[2] Acad. R.P.R., Fil. Iaşi, *fond Spiridonie*, XXXVI/30, orig. rom. („giupănul Andoca zlătar", 1644, martie 20).

[3] Acad. R.P.R., *ms.* 944, f. 3 şi următoarele.

[4] Ibidem.

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, V/2 orig. rom.; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 94.

[6] Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din sec. XVII—XVIII*, p. 558.

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/6, orig. rom. (1640, aprilie 27); Arh. St. Buc., *m-rea Galata*, XIV/8, orig. rom. (1647, martie 15) etc. Aceste ranguri existau şi în Transilvania (Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 296).

Conducerea breslei o avea starostele [1], care se alegea din rîndul meşterilor mai în vîrstă şi exclusiv dintre bărbaţi. În decursul secolului XVII, întîlnim un singur caz în care apare în calitate de staroste o femee „Ghahiţa Păscăloae, ce-am fost starostoae de neguţători din Iaşi" [2]. Este limpede că-i vorba de o femeie care a îndeplinit funcţia de staroste de negustori, iar nu de soţia unui fost staroste.

Numărul staroştilor varia în funcţie de sporirea numărului membrilor breslei, cînd problemele de producţie şi de organizare deveneau tot mai complexe. Butnarii din Iaşi de pildă îşi aleg la 20 mai 1677, două căpetenii, Gavril şi Ion [3]. Bresla negustorilor din Iaşi avea la 15 octombrie 1632, doi staroşti [4], la 29 iulie 1648, trei staroşti (Arghirie, Paraschiva şi Hrizea) [5], iar la 29 iulie avea din nou doi staroşti, pe Cîrstea şi Alexandru [6]. Alegerile se făceau anual, deoarece numele starostelui variază de la an la an [7]. Starostele putea fi reales dacă membrii breslei găseau de cuviinţă. Pe Arghirie de pildă, care-i staroste în 1632, îl regăsim şi în 1648 tot în calitatea de staroste. Despre alegerea lor se specifică în statutul breslei meseriilor unite din Roman că „pe cine va alege dumnezeu şi precesta şi sfinţii slăviţi Mihail şi Gavriil şi fraţii să fie staroste, un frate din fraţi, să aibă cinste starostele de la toţi fraţii". Faţă de membrii breslei, autoritatea starostelui era foarte mare. Nimeni n-avea voie „a întoarce cuvîntul starostelui sau a-l sudui sau a-i zice cuvînt de scandală". Membrii breslei erau datori „a asculta pre starostele şi a sluji oriunde îi va trimite îndată să purceadă". Dacă se ivea vreo ceartă fie între breslaşi, fie între fraţi şi oameni nebreslaşi, nu se întreprindea nici o acţiune juridică fără ştirea starostelui. Meşterii n-aveau voie să angajeze ucenici sau calfe fără ştirea starostelui. Cel ce se abătea de la aceste reguli era „certat" de către staroste şi ceilalţi membri şi „globit cu mare gloabă, certarea aceluia să-i fie 100 toiage şi gloaba 5 lei". Uneori se mergea pînă la excluderea din breaslă a vinovatului. În statutul breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava, gloaba era de 12 zloţi [8]. Toate diferendele ivite în sînul breslei erau judecate de staroste cu sfatul breslei. Nimeni n-avea voie să se adreseze „giudeţului mirenescu". Părcălabii sau alţi „giudeţi mireneşti" n-aveau voie să se amestece în judecata starostelui, „ca să strice obiceiurile breslii".

Dacă starostele greşea faţă de membrii breslei, aceştia n-aveau voie „a-l certa ei singuri sau a-l globi, nici a întreba la giudeţul mirenescu", ci numai episcopul îl judeca, după gravitatea vinei. Apărarea intereselor breslaşilor de către organul de conducere a breslei iese în relief cu ocazia diferendelor ivite între un membru al breslei şi un nebreslaş. Am văzut

---

[1] Cuvîntul întîlnit în documente e cel de староcтє; într-un singur caz apare termenul de influenţă orientală „terdzibaşa" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 201). De abia în sec. XVIII, influenţele orientale în această direcţie se fac puternic simţite.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 90.

[3] *Ioan Neculce*, vol. II (1922), p. 79.

[4] Acad. R.P.R., LXXXIX/133, orig. rom.

[5] Muz. lupta revoluţionară a poporului, I/100, orig. rom.

[6] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Ion Zlataust*, II/6, orig. rom.

[7] Ibidem, *m-rea Cetăţuia*, XI/7, orig. rom., Arh. St. Iaşi, XXXV/2, orig. rom. Arh. St. Buc., *m-rea Cetăţuia*, XI/8, orig. rom.

[8] Acad. R.P.R., *ms.* 670, f. 3.

mai sus (p. 101) cum la 20 noiembrie 1693, starostele breslei de negustori din Iaşi împreună cu alţi negustori intervin pentru despăgubirea unui membru al breslei, căruia i se furase nişte bani din dugheană. Despăgubirea se face prin luarea unor case ale unei surori de-a inculpatului, care-l luase pe garanţie. Casele sînt preţuite de staroste împreună cu alţi negustori, care făceau probabil parte din organul de conducere [1]. Tot pe linia apărării intereselor breslei mergea şi păstrarea dreptului de monopol al materiei prime. Un „pont" al statutului breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava prevede că „cine se va afla, orice om din ţară sau din ţări streine ca să scoată piei din această meserie . . . . . . să ia lui şi piele şi gloabă, să ia de la el 24 zloţi cum ieste obiceiu din vechime" [2].

Staroştii mai aveau sarcina controlului calităţii produselor confecţionate de breslaşi. Ei nu luau nici o hotărîre fără să consulte adunarea de breslă. Vinderea unei părţi din averea imobilă a breslei (cazul butnarilor din Mărăţăi) se face numai după ce „noi ne-am vorovit cu toţii şi am vîndut acele delniţe Bisericanilor" [3].

Veniturile personale ale starostelui constau în perceperea anuală a cîte 2 orţi de dugheană de la meşterii care posedau astfel de clădiri în piaţa oraşului, în vederea desfacerii produselor meşteşugului lor [4]. De asemenea poclonul intra tot în venitul starostelui.

În afară de staroşti, mai apar ca avînd funcţii în conducerea breslei, vătafii. În statutul breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava, se aminteşte de „starosti şi vatavi" [5] Pitarii din Iaşi aveau la 1610 vătaful lor [6], iar butnarii aveau la 1677, doi vătafi [7].

S-a presupus că vătafii din conducerea breslei erau reprezentanţii domniei [8], sau că titlul de vătaf e identic cu cel de-al doilea staroste, după modelul ţehurilor apusene, iar cînd apare singur el denotă o mai restrînsă activitate a grupului respectiv [9].

Amintirea staroştilor şi vătafilor în statut indică într-adevăr o ierarhie a funcţiunilor în conducerea breslei, titlul de vătaf urmînd totdeauna după cel de staroste. Nu ştim însă atribuţiile acestui „vice staroste". Cînd apare singur în conducerea breslei, e de la sine înţeles că are aceleaşi atribuţii ca şi starostele. Uneori anumite bresle au la conducere doi vătafi. Bresla butnarilor din Iaşi, de pildă, este condusă în a doua jumătate a sec. XVII, de doi vătafi. Ceea ce e limpede, e faptul că vătaful deţine funcţii în conducerea breslei, fiind inferior starostelui, iar cînd apare singur are aceleaşi atribuţii ca şi starostele.

Averea breslei consta din fonduri băneşti realizate din diversele taxe pe care breasla le încasa în folosul ei, ca de pildă taxa percepută la intrarea ucenicului (berbînţa), la angajarea lucrătorilor (calfe) de către

[1] *Ioan Neculce*, 1931, partea 1, p. 129.
[2] Acad. R.P.R., *ms*. 670, f. 3.
[3] Arh. St. Buc., *m-rea Bisericani*, XII/57, orig. rom.
[4] Statutul breslei meseriilor unite din Roman (Acad. R.P.R., *ms*. 914).
[5] **КАТАГОВН** în orig. slav.
[6] T. Codrescu, *Uricariul*, XVIII, p. 267.
[7] *Ioan Neculce*, vol. II (1922), p. 79.
[8] I. N. Angelescu, *Histoire économique des Roumains*, p. 277.
[9] E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 247.

meşteri, plătindu-se respectiv 6 şi 12 aspri, diversele gloabe, milostenii etc. Aceste fonduri se utilizau în vederea satisfacerii diferitelor necesităţi ale breslei: ajutorarea membrilor inapţi pentru meseria respectivă, cheltuielile pentru ospeţe, întreţinerea bisericii patronale etc.

Am văzut că breslele mai aveau şi unele bunuri imobile. Conducerea breslei butnarilor din Mărăţăi, în frunte cu starostele ei, vinde o delniţă „a noastră a butnarilor", mănăstirii Bisericani, pentru a răspunde obligaţiei de a face „oameni de oaste", pe timpul lui Dabija voievod [1].

În afara îndatoririlor faţă de breaslă, membrii breslei plăteau şi ei, ca şi nebreslaşii, anumite dări faţă de vistierie. Perceperea dărilor se făcea prin intermediul breslei. În ceea ce priveşte birul, între breaslă şi vistierie se încheia un contract numit ruptă, în care se arăta suma globală, urmînd ca breslaşii să stabilească contribuţia fiecăruia. La 4 mai 1686, de pildă, rupta lui Constantin Cantemir, acordată breslei negustorilor din Iaşi, prevedea o sumă globală, „soma care sîntu ei tocmiţi cu domnia mea, şi le-am făcut şi cărţi pre tocmeala lor, izvod ce iaste la mîna starostelui de neguţători cu pecetea domniei mele" [2].

O povară deosebită o constituie obligaţia breslei de a face „oameni de oaste". Pentru a face faţă acestei sarcini, breslele trebuiau să-şi vîndă o parte din averea lor imobilă. În vremuri deosebit de grele, participarea la război era general obligatorie. Descriind lupta dintre Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan din 1653, Paul de Alep care se afla în acel moment în Iaşi ne informează că „toţi negustorii (înţelegînd prin aceasta toate elementele orăşeneşti care se ocupau cu negoţul, inclusiv meşteşugarii) vrînd nevrînd fură mînaţi şi ei la război" [3].

Breslaşii mai plăteau şi alte dări. La începutul sec. XVIII, de pildă, breasla cojocarilor şi blănarilor din Iaşi se plîngea de greutatea „camănei" la care erau impuşi membrii breslei [4]. Scutiri speciale acordate breslelor de meşteşugari nu se întîlnesc (în actele cercetate), cu excepţia scutirii acordate breslei negustorilor din Iaşi; aflăm de pildă că la 23 martie 1631, Moise Movilă o scuteşte de darea împrumutului, deosebit de împovărătoare [5]. La 1686, Constantin Cantemir emite un act în favoarea aceleiaşi bresle a negustorilor din Iaşi în care se arată ca „să hia în pace de altele toate, nime la casa neguţătorului să nu meargă, nici un zlotaşu, nici căruţele, nici cară cu boi de la casa lor a lua de podvoade, nici conac la casele lor să nu ducă, nici solii, aşijderea şi pentru cai de olac, siiman sau alt slujitoriu să nu mai meargă la casa lor, numai cînd or da boierii atunci vor da şi neguţitorii pe prilej încă cu socoteală; iară alţi toţi să se ferească de casele neguţitorilor precum scriu cărţile domniei mele cele iscălite şi să hie în pace de desătină de stupi şi de gorştină de mascuri şi de gorştină de oi să dea din zece oi una" [6].

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Bisericani*, XII/57, orig. rom. (1665 mai 6).
[2] T. Codrescu, *Uricariul*, vol. II, p. 35.
[3] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în ţările romîne*, Buc., 1900, p. 48, 62.
[4] Sig. Pragér, *Blănăria în trecutul ţărilor romîneşti*, Buc., 1906, p. 45; cf. E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 364—365.
[5] Acad. R.P.R., XXX/86, orig. slav.
[6] T. Codrescu, *Uricariul*, vol. II, p. 35.

Aceste privilegii acordate negustorilor, manifestare a protecției domnești, au contribuit din plin la dezvoltarea relațiilor de schimb, la întărirea pe plan social-economic a negustorilor ca clasă activă în deservirea proceselor de producție și circulație.

★

Încheind studiul nostru despre producția meșteșugărească din Moldova în sec. XVII, ne permitem să tragem cîteva concluzii.

Cercetarea izvoarelor de informare din sec. XVII, ne îngăduie să constatăm în această vreme în Moldova, pe de o parte, o serie întreagă de meșteșuguri, în orașe, pe domeniul feudal, și în sate; pe de altă parte constatăm, că aceste meșteșuguri cunosc o dezvoltare deosebită în a doua treime a secolului XVII; acest lucru este documentat însă, numai în cadrul orașului.

În privința meșteșugurilor metalurgice, este documentată existența unei industrii extractive și a unei industrii prelucrătoare.

Industria extractivă, în special a metalelor (fier, aramă) folosește în a doua treime a secolului XVII pe lîngă sistemul de exploatare de tip popular, un alt sistem caracterizat prin mijloace mai evoluate (perfecționarea cuptorului de redus minereu), datorită în bună parte intervenției domniei în organizarea exploatării metalelor.

Industria prelucrătoare se caracterizează prin existența a numeroase ramuri de producție meșteșugărească, ca de pildă, prelucrarea metalelor, construcțiile, prelucrarea pieilor, țesătoria-postăvăritul, meșteșugurile de artă, meșteșugul alimentar etc. În cadrul acestor meșteșuguri de bază, se observă o creștere necontenită a diviziunii sociale a muncii mai ales la orașe în a doua treime a sec. XVII. Această creștere a diviziunii sociale a muncii se produce atît în adîncime (specializările din interiorul meșteșugurilor de bază) cît și în suprafață (desprinderea unor noi meșteșuguri de preocupările casnice devenind meșteșuguri independente). Astfel în cadrul prelucrării metalelor existau 7 ramuri specializate; trei dintre ele se dezvoltă ca meșteșug propriu-zis în a doua treime a sec. XVII. Unele ramuri se subdivid și ele la rîndul lor în mai multe specialități care se dezvoltă paralel și independent.

O largă specializare a meșteșugurilor se constată și în cadrul prelucrării pieilor. Se întîlnesc cca 10 ramuri meșteșugărești, care se dezvoltă paralel; patru din ele depășesc nivelul meșteșugului casnic în a doua treime a sec. XVII.

Pe domeniu și mai ales la sate, cadrul de specializare din interiorul meșteșugului de bază, este mai restrîns. Pe domeniu, de pildă, existau în ceea ce privește prelucrarea metalelor, doar 4 ramuri meșteșugărești, iar în domeniul prelucrării pieilor, 6 ramuri; prin urmare o slabă diferențiere a meșteșugurilor.

Aspectul dezvoltării meșteșugurilor în suprafață e reprezentat prin apariția unor noi ramuri meșteșugărești ca, de pildă, meșteșugul preparării sticlei, al potasei, ceasornicăritul etc.

Din punct de vedere tehnic, în industria prelucrătoare se foloseau o serie de unelte de producție perfecționate cum erau tiparele de turnat

metalul, maşina de trefilat (trefilatorul), strungul; meşterii moldoveni cunoşteau numeroase operaţiuni tehnice de un ridicat nivel ca : filigranarea, cementarea, „poleirea" (galvanizarea) etc. Reţinem şi aici nivelul mai puţin ridicat, în această privinţă, al meşterilor de pe domeniu şi din sate.

Locul unde se desfăşura întregul proces de producţie era, în cazul unor meşteşuguri ca : ciubotăritul, cojocăria, croitoria etc, micul atelier al meşteşugarului, care constituia în acelaşi timp şi locuinţa. În cazul altor meşteşuguri ca : metalurgie, tăbăcărit, olărit etc. erau necesare spaţii suplimentare în afara locuinţei.

Mîna de lucru folosită în ateliere o formau meşterii, calfele, simbriaşii şi ucenicii.

În cadrul atelierului se întîlnesc două forme ale producţiei : producţia la comanda consumatorului şi producţia pentru piaţă.

Producţia la comandă este caracteristică meşteşugurilor de pe domeniul feudal; la oraşe ea se întîlneşte în sfera unor meşteşuguri a căror materie primă era scumpă ca, de pildă, prelucrarea metalelor preţioase, ori în cazul meşteşugurilor care n-aveau utilitate socială largă (meşteşugul armurăritului).

Producţia pentru piaţă este caracteristică oraşului; ea creşte neîncetat în tot cursul sec. XVII. În oraşe existau locuri publice amenajate cu diverse construcţii de caracter permanent (dughene, hambare, pivniţe), în vederea schimbului de mărfuri. Aceste construcţii aparţineau negustorilor, sau chiar meşteşugarilor înşişi în care ei îşi vindeau propriile lor produse direct consumatorilor; în acest fel meşteşugarul îndeplinea pe lîngă rolul de producător şi pe acela de negustor.

Documentele menţionează însă existenţa unor elemente negustoreşti care se interpun între producător şi consumator. Aceşti negustori achiziţionează materia primă de pe diferite pieţe de desfacere, vînzînd-o apoi meşteşugarilor; totodată ei cumpără produsele meşteşugarilor pentru a le vinde consumatorilor. Avem de-a face, prin urmare, cu adîncirea procesului de separare a producţiei de circulaţie.

Aceste fenomene economice din cadrul oraşului, au stimulat dezvoltarea în interiorul marei gospodării feudale a producţiei pentru piaţă. Satele, în special cele situate în apropierea centrelor orăşeneşti au fost şi ele antrenate în circuitul mărfurilor, cumpărînd mai ales de pe piaţa oraşului produsele meşteşugăreşti de care aveau nevoie.

La oraşe meşteşugarii formau una din categoriile sociale de bază. În rîndul lor s-a observat o evidentă inegalitate de avere. O parte dintre ei posedă numeroase proprietăţi (dughene, case, vii, livezi etc.); în acelaşi timp ei ocupă diverse funcţiuni în aparatul administrativ central sau în conducerea municipală. Cei mai mulţi dintre ei însă, sînt lipsiţi de astfel de posibilităţi.

Existenţa terenului agricol în proprietatea meşteşugarilor de la oraşe, într-o foarte mică măsură, se explică printr-o adîncire tot mai accentuată a procesului de separare dintre meşteşug şi agricultură.

Obligaţiile fiscale ale meşteşugarilor nu difereau prea mult de ale celorlalte categorii sociale. Mulţimea şi greutatea acestor obligaţii, au creat în rîndul meşteşugarilor săraci o stare de frămîntare, manifestare

luptei de clasă. Cea mai frecventă formă a luptei de clasă întîlnită în această epocă este fuga.

Procesul de organizare a meşteşugarilor în asociaţii meşteşugăreşti a trecut la dezvoltarea lui de-a lungul veacurilor prin mai multe etape.

Prima etapă corespunde momentului apariţiei acestor asociaţii care sînt foarte firave în acest stadiu. Cu timpul aceste asociaţii se întăresc din punct de vedere al organizării producţiei; este epoca frăţiilor propriu-zise (sec. XVI) conduse de vătafi. Momentul de maturizare a frăţiilor îl constituie sfîrşitul secolului XVI.

Perioada de început a sec. XVII, reprezintă faza de tranziţie a frăţiilor în bresle propriu-zise. Această fază se încheie în a doua treime a sec. XVII, cînd apare statutul de breslă (1641). Etapa breslelor propriu-zise corespunde unei producţii mai largi pentru piaţă, creşterii numărului negustorilor mijlocitori, organizării interne mai ample a breslei etc.

Ultima etapă corespunde cu epoca germinării manufacturilor, cînd toate fenomenele interne ale breslei (judecată, administraţie electivă etc.) încep să degenereze. Această etapă însă, se desfăşoară în secolele următoare.

РЕМЕСЛА В МОЛДАВИИ XVII ВЕКА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Исследование письменных источников XVII века дает возможность установить, что в то время в Молдавии существовал уже ряд ремесел: в городах, феодальных владениях и в селах.

В области добывающей промышленности и особенно при добыче металлов (железа, меди), благодаря участию княжеских властей в организации производства, применялась во второй трети XVII века, наряду с системой эксплуатации, именуемой народной, и другая система, характеризуемая более развитыми средствами производства (как например, усовершенствование рудообжигательной печи).

Для обрабатывающей промышленности характерно наличие множества отраслей ремесленного производства, таких как: обработка металлов, строительство, скорняжное, ткацкое и суконное ремесло, обработка тканей, художественные ремесла, производство пищевых продуктов и пр. Внутри этих основных ремесел, происходит во второй трети XVIII века непрерывное развитие процесса общественного разделения труда, особенно в городах.

Широкая специализация ремесел констатируется, в частности, в кожевенном производстве. Здесь встречается около 10 ремесленных

отраслей, развивающихся параллельно; во второй трети XVII века 4 из них выходят за пределы кустарного производства.

Во владениях феодала и, особенно, в селах рамки для специализации внутри основного ремесла были узкими. К этому же времени относится возникновение новых отраслей, как например производство стекла, поташа, часов и пр.

С технической точки зрения, в обрабатывающей промышленности использовался ряд усовершенствованных орудий производства, как например волочильный и токарный станок; молдавским мастерам были известны многочисленные технические операции, стоявшие на высоком уровне: филигранная работа, цементация, гальванизация и др.

Для сапожного, скорняжного, портняжеского ремесел и т. п. местом процесса производста служила небольшая мастерская ремесленника, являющаяся в то же время и его жилищем. Другие ремесла, как: металлургия, дубление кожи, гончарное производство и т.д. требовали дополнительной площади вне жилого помещения.

В мастерских использовался труд мастеров, подмастерий, наемников и учеников. Что касается производства, то оно было двух родов: производства по заказу потребителя и производство для рынка.

Производство по заказу характерно для ремесел феодальных владений; в городах оно встречалось в сфере ремесел, работающих на дорогом сырье, как например обработка драгоценных камней, или в ремеслах, не находивших широкого общественного сбыта (оружейное дело).

Производство для рынка было характерным для города; оно непрерывно развивалось в течение всего XVII века. В городах существовали места общественного пользования, на которых были построены здания, служащие для торговли (лавки, амбары, погреба). Эти здания принадлежали купцам или даже самим ремесленникам.

В городах ремесленники составляли одну из основных социальных категорий. Среди них наблюдалось явное имущественное неравенство. Некоторым из них принадлежали многочисленные владения (лавки, дома, виноградники, сады и т. д.), причем эта категория ремесленников занимала, в то же время, различные посты в центральном административном аппарате или в муниципальном управлении.

Наличие незначительных земельных участков в руках городских ремесленников, объясняется ярко выраженным углублением процесса отделения ремесла от земледелия.

Фискальные повинности ремесленников мало чем отличались от повинностей других социальных слоев. Множество этих повинностей и их тягота вызывали среди бедных ремесленников брожение, проявление классовой борьбы.

Начало XVII века представляет собой переходной период от братств к цехам. Этот период заканчивается во второй трети XVII века, после появления устава цехов (1641). Повление цехов соответствует более развитому производству для рынка, росту числа купцов-посредников, более полной внутренней организации цехов и т.д.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Таблица I. — Сельскохозяйственные орудия (XVII в.).
Таблица II — III. — Ремесленные орудия (XVII в.).
Таблица IV—V. — Вооружение и части упряжи (XVII в.).
Таблица VI. — Предметы домашнего обихода (XVII в.)
Таблица VII. — Изразцы и орнаментальные пластинки (XVII в.).
Таблица VIII. — План и профиль печей для обжига керамики XV в., обнаруженных в Сучаве.
Таблица IX—XI.—Инструменты и предметы XVII в., обнаруженные в Селиштя-Пояне в Молдавской ССР.
Таблица XII. — Набросок города Ясс, опубликованный Е. Павелеску и дополненный по неизданным документам.

LES MÉTIERS EN MOLDAVIE AU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'étude des sources de renseignements du XVIIe siècle révèle l'existence en Moldavie, à cette époque, de toute une série de métiers, aussi bien dans les villes et les villages, que sur les domaines féodaux.

Pour l'industrie extractive, notamment pour celle des métaux (fer et cuivre), on y voit appliquer, pendant le deuxième tiers du XVIIe siècle, outre le système d'exploitation dit « populaire », un autre système aux moyens plus évolués (perfectionnement du four de réduction du minerai, par exemple), conséquence de l'intervention de l'État dans l'organisation de l'exploitation des métaux.

L'industrie de transformation est caractérisée par l'existence de nombreuses branches de production artisanale : constructions, travail des métaux et du cuir, tissage, draperie et traitement des tissus, métiers d'art, produits alimentaires, etc. Dans l'ensemble de ces métiers essentiels, on remarque, au cours du second tiers du XVIIe siècle, une division sociale croissante du travail, particulièrement sensible dans les villes.

Une large spécialisation des métiers se fait jour notamment dans le travail des peaux : on y rencontre, en effet, une dizaine de branches d'artisanat qui se développent parallèlement et dont quatre dépassent, à cette époque, le niveau de l'économie domestique. Sur les domaines des boyards et surtout dans les villages, la spécialisation à l'intérieur d'un même métier est plus restreinte.

C'est également pendant le second tiers du XVIIe siècle que de nouveaux métiers prennent naissance, tels que la verrerie, la préparation de la potasse, l'horlogerie, etc.

Au point de vue technique, l'industrie de transformation emploie déjà un certain nombre d'outils perfectionnés, comme la filière et le tour, et les artisans connaissent de nombreux procédés, tels que l'art du filigrane, la cémentation et la galvanisation, qui témoignent d'un métier achevé. Certains artisans (cordonniers, pelletiers, tailleurs, etc.) exerçaient leur profession dans le petit atelier qui leur servait en même temps d'habitation.

D'autres métiers, par contre, telles la métallurgie, la tannerie et la poterie, exigeaient un espace supplémentaire, hors du logis.

La main-d'œuvre de l'atelier était composée du maître, de compagnons, d'ouvriers à gages et d'apprentis. La production était de deux sortes : sur commande et de confection, pour le marché.

La production sur commande était le propre des métiers établis sur les domaines féodaux ; elle n'était pratiquée, dans les villes, que par certains métiers utilisant une matière première de prix, telle que l'orfèvrerie, ou par d'autres, d'une utilité sociale restreinte, comme l'armurerie.

La production de confection, destinée au marché, était par contre l'apanage des villes. Elle ne cessa de se développer durant tout le XVIIe siècle. Les villes disposaient de lieux publics pourvus de constructions permanentes (boutiques, dépôts, celliers), destinées aux échanges de marchandises. Ces constructions étaient la propriété des marchands ou même des artisans.

Dans les villes, les artisans formaient l'une des principales catégories sociales. Leur situation de fortune était fort inégale. Certains d'entre eux possédaient de nombreuses propriétés (boutiques, maisons, vignes, vergers, etc.) et occupaient différentes fonctions dans l'administration centrale de l'État ou de la ville.

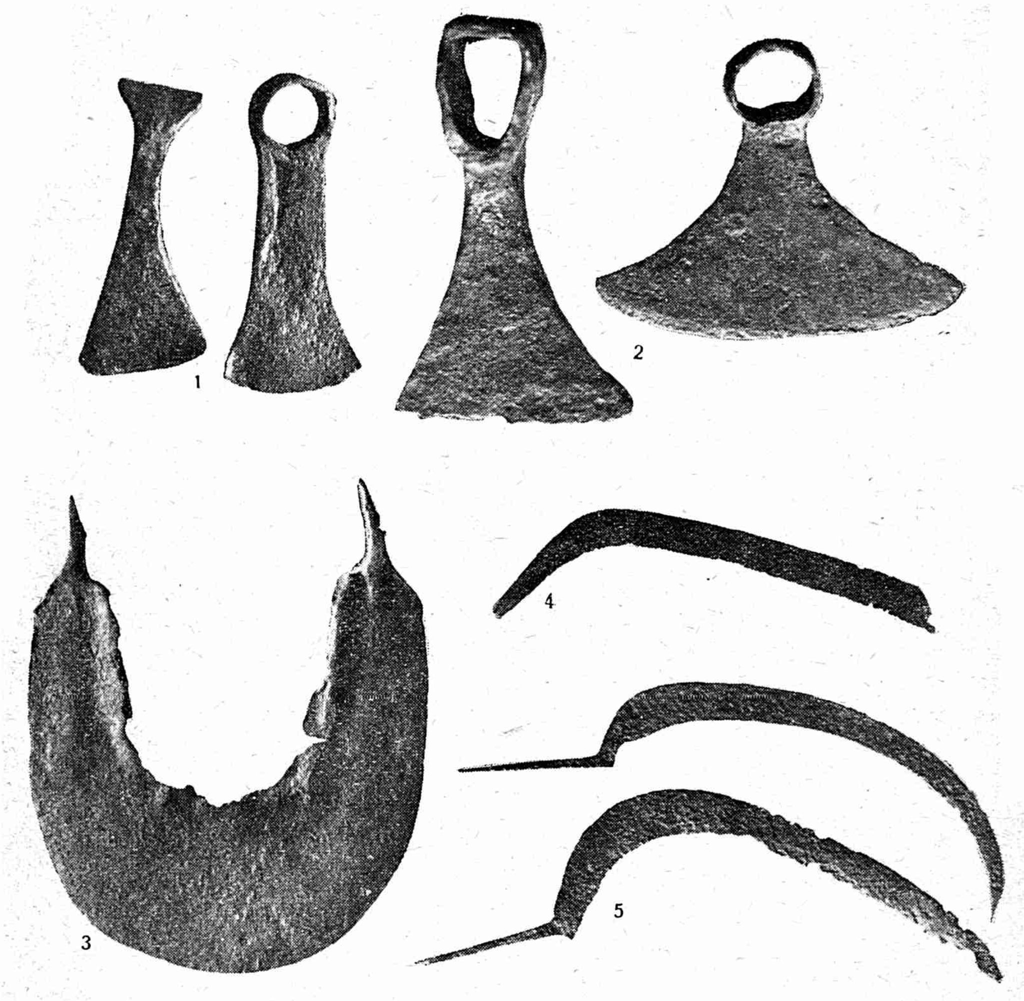
Peu d'artisans urbains par contre étaient propriétaires de terrains agricoles, ce qui s'explique du fait d'un processus de séparation de plus en plus accentué entre les métiers et l'agriculture.

Les charges fiscales des artisans ne différaient guère de celles des autres catégories sociales. La multitude et le poids de ces charges suscitèrent parmi les artisans pauvres un état d'agitation symptomatique de la lutte de classe.

Le début du XVIIe siècle représente la phase de transition de la confrérie à la corporation proprement dite. Cette phase touche à sa fin durant le second tiers du XVIIe siècle, avec l'apparition du statut des corporations (1641). L'étape des corporations proprement dites correspond à une production accrue pour le marché, à l'augmentation du nombre des commerçants intermédiaires, à une organisation intérieure plus étendue des corporations.

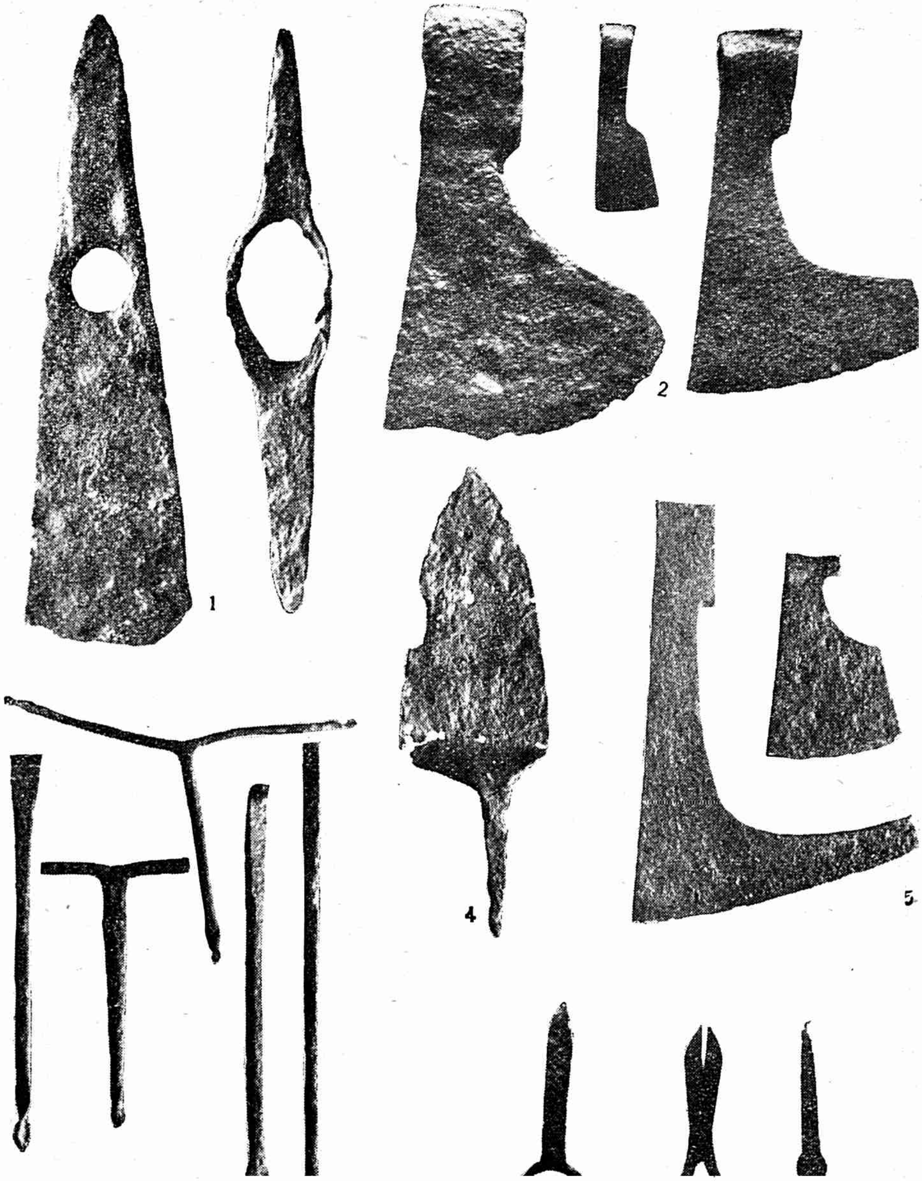
EXPLICATION DES FIGURES

Planche I. — Outils agricoles (XVIIe siècle)
Planche II et III. — Outils d'artisanat (XVIIe siècle)
Planche IV et V. — Armement et pièces d'harnachement (XVIIe siècle).
Planche VI. — Objets d'usage domestique (XVIIe siècle).
Planche VII. — Plaques en terre cuite, ornementales (XVIIe siècle).
Planche VIII. — Plan et coupe des fours à poterie, datant du XVe siècle, découverts à Suceava.
Planches IX à XI. — Différents outils et objets datant du XVIIe siècle, découverts à Seliştea Poiana (R.S.S.M.).
Planche XII. — Plan schématique de la ville de Jassy, publié par E. Pavlescu et complété d'après des documents inedits.

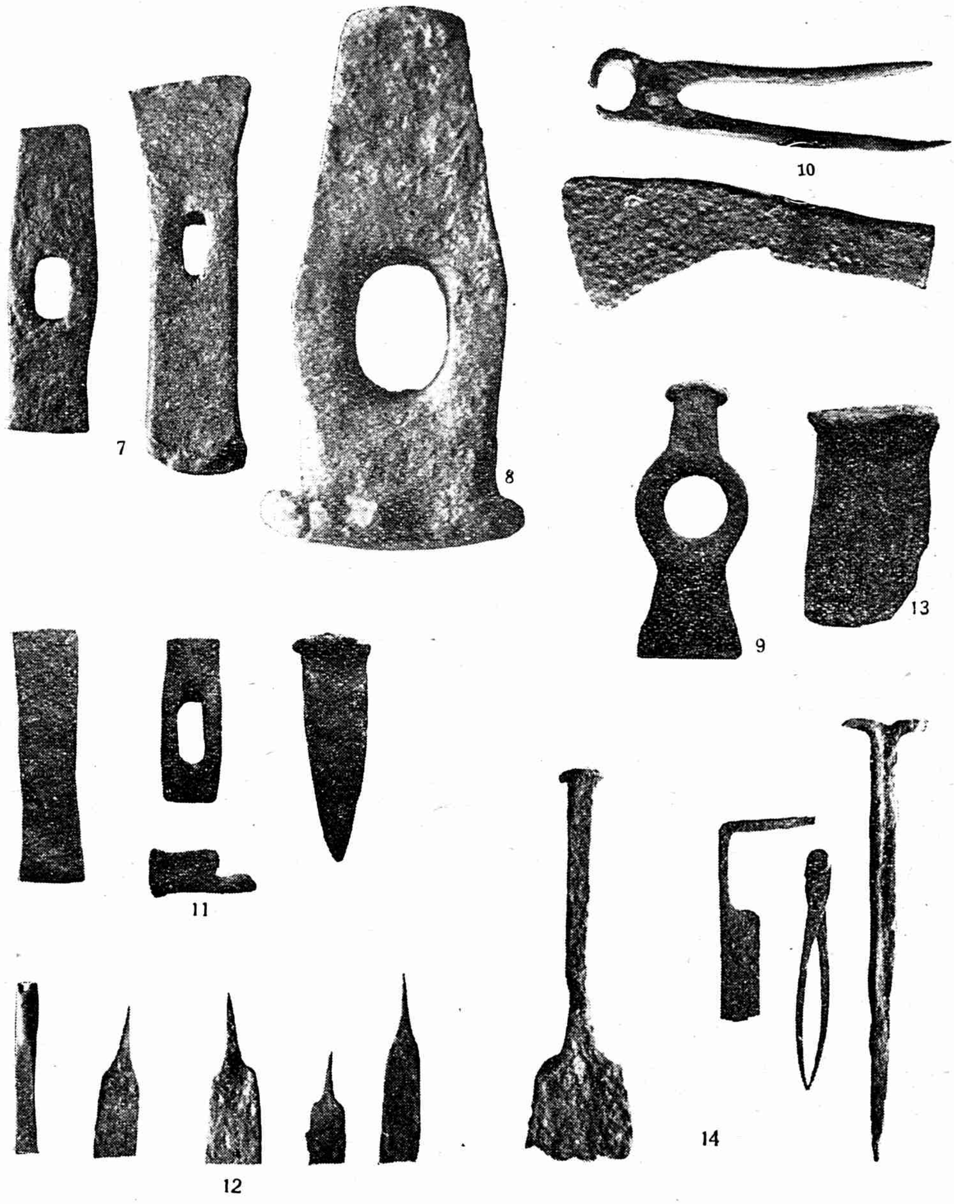

PLANŞA I. — Unelte agricole (sec. XVII).

1–2: sape şi săpăligi; 3: partea metalică a hîrleţului; 4: fragment de coasă; 5: seceri.

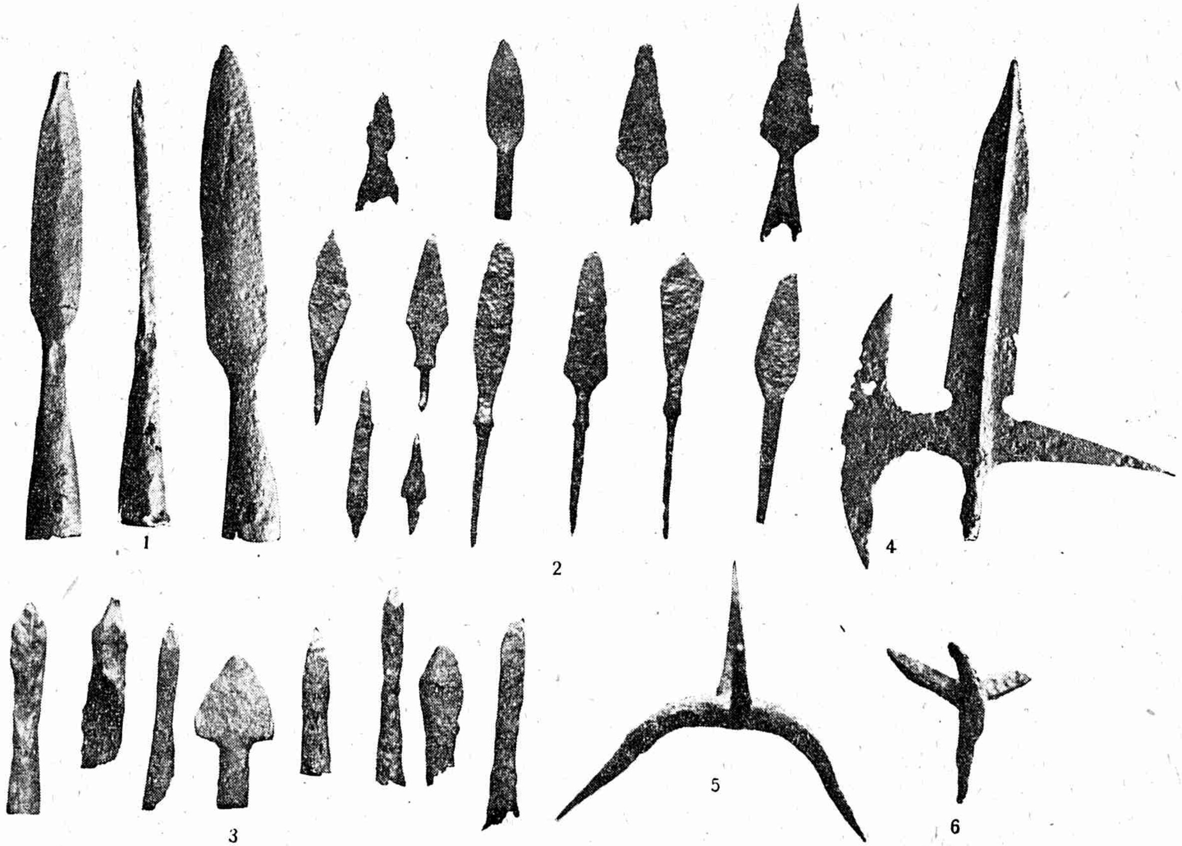
PLANŞA II. — Unelte de meşteşugari (sec. XVII).
1: tîrnăcop pentru cioplit piatra; 2,5: topoare; 3: sfredele; 4: mistrie; 6: foarfeci.

PLANŞA III. — *unelte de meşteşugari* (sec. XVII).

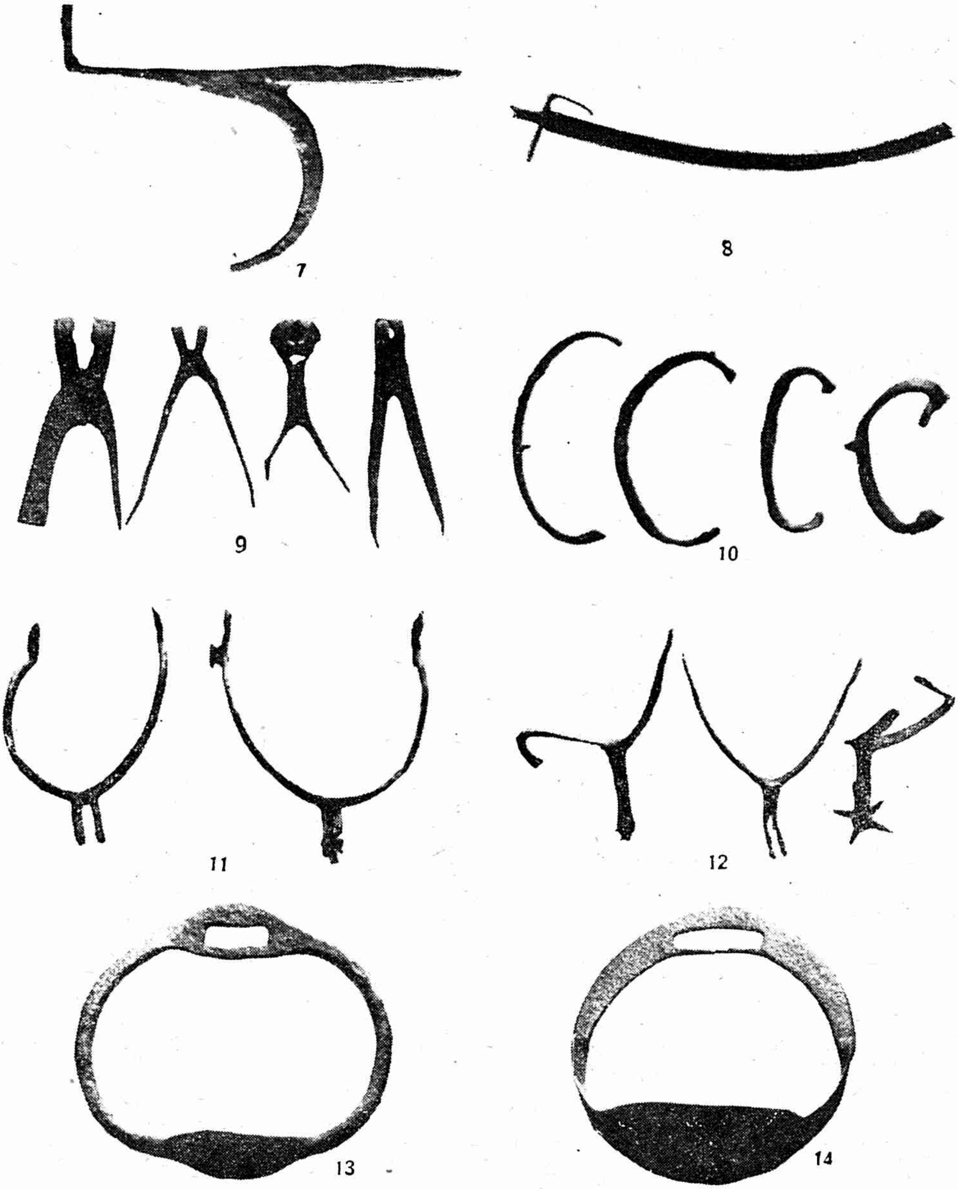
7 — 9 : ciocane; 10 : cleşte; 11 : dălţi de tăiat fierul; 12 : dalte de scobit lemnul; 13 : pană fier; 14 : cuţitoae pentru cioplit lemnul, compas.

15-c. 2926

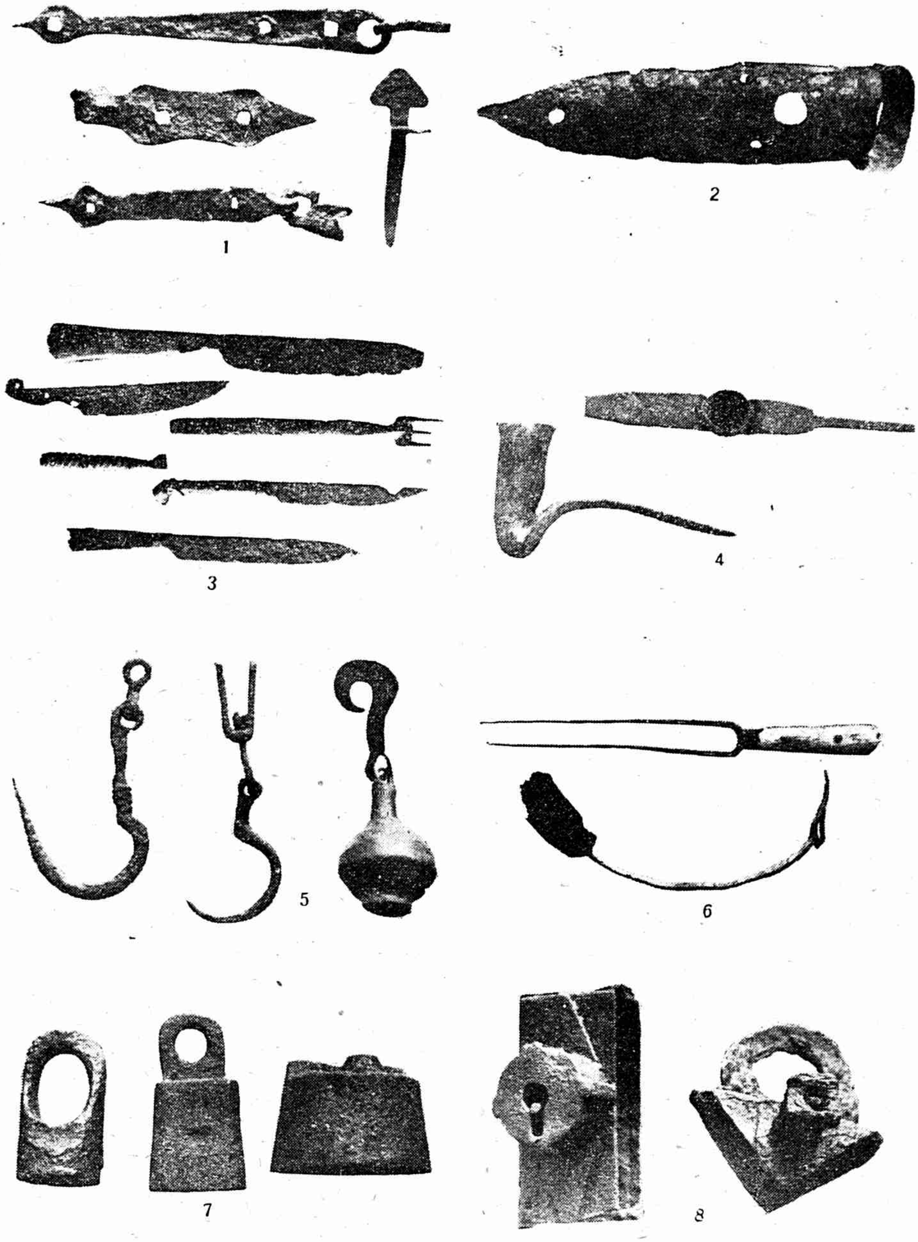
PLANŞA IV. — *Armament* (sec. XVII).

1: lănci şi suliţă, 2: săgeţi 3: bolţi de arbaletă; 4: halebardă; 5–6: „piedici" (colţi) de fier pentru cavalerie.

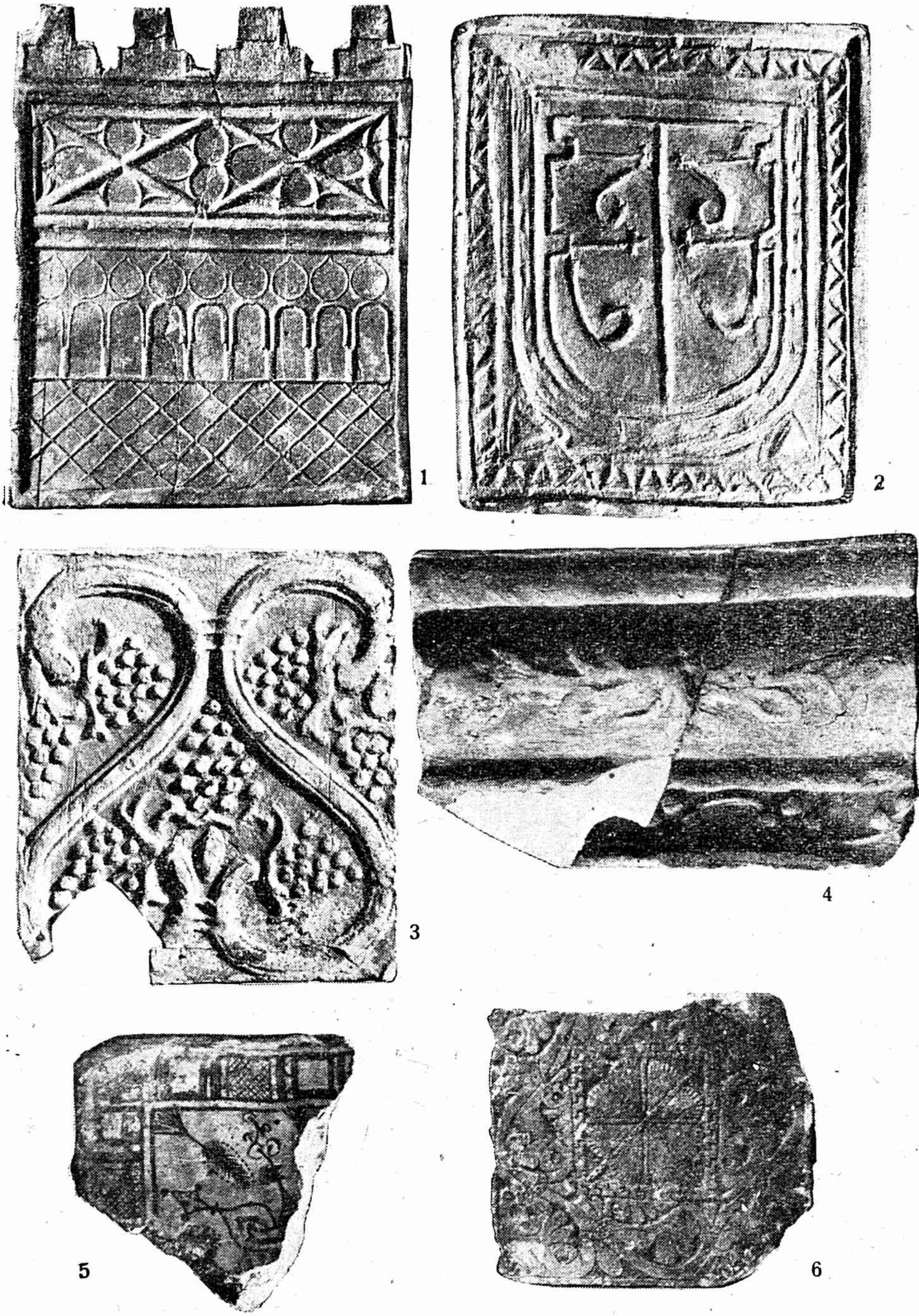
PLANŞA V.— Armament şi piese de harnaşament (sec. XVII).

7: cange de luptă; 8; sabie; 9: cleşti pentru turnat gloanţele de plumb; 10: piese de harnaşament; 11—12: pinteni de cavalerie; 13—14; scări de şea.

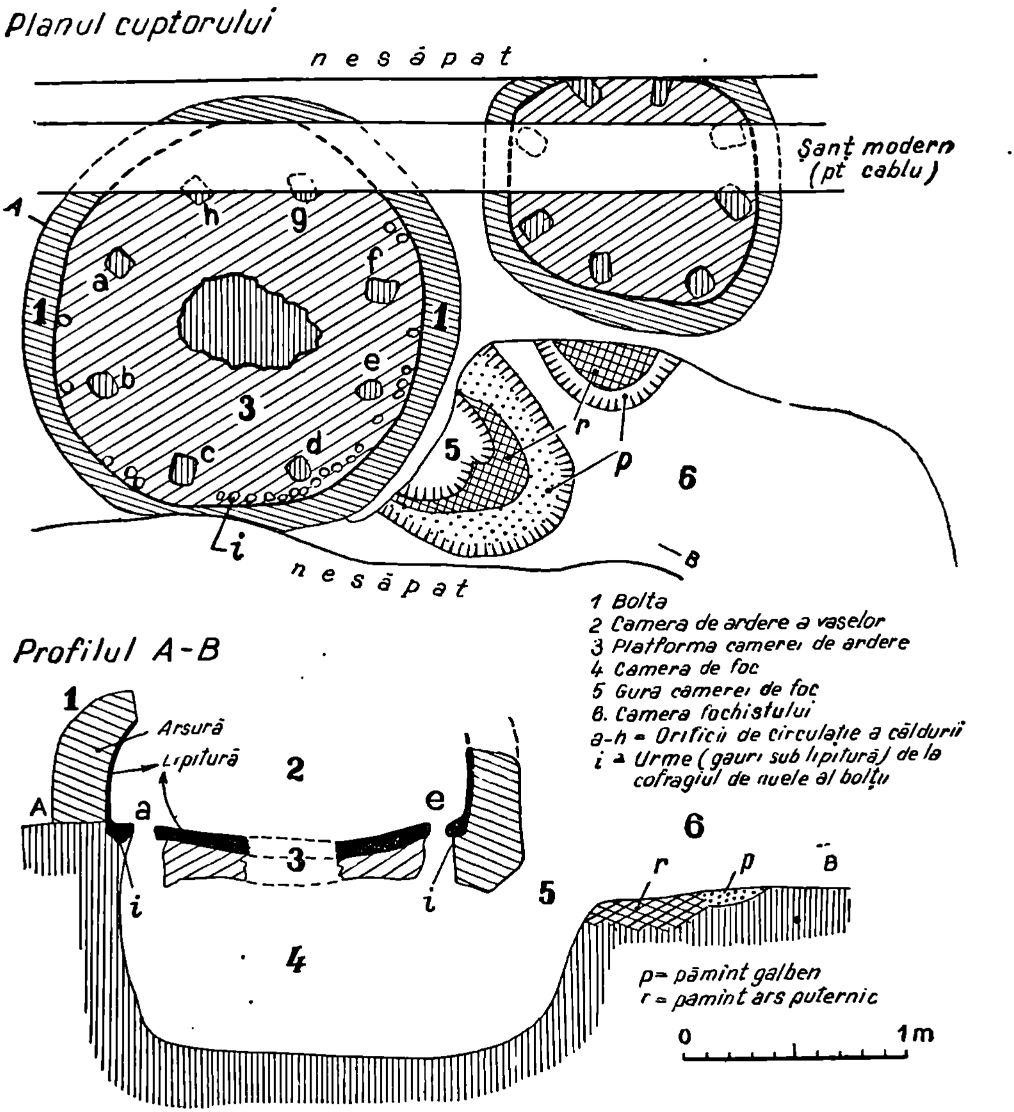

PLANŞA VI. — Obiecte de uz casnic (sec. XVII).

1–2: fiare de căruţă; 3: cuţite şi furculiţă; 4: sfeşnice de metal; 5: cîrlige; 6: unelte de plăcintar; 7: greutăţi de metal; 8: lacăte.

PLANŞA VII. — Teracote şi plăci ornamentale (sec. XVII).
1—4 : teracote (cahle) ; 5—6 : plăci ornamentale.

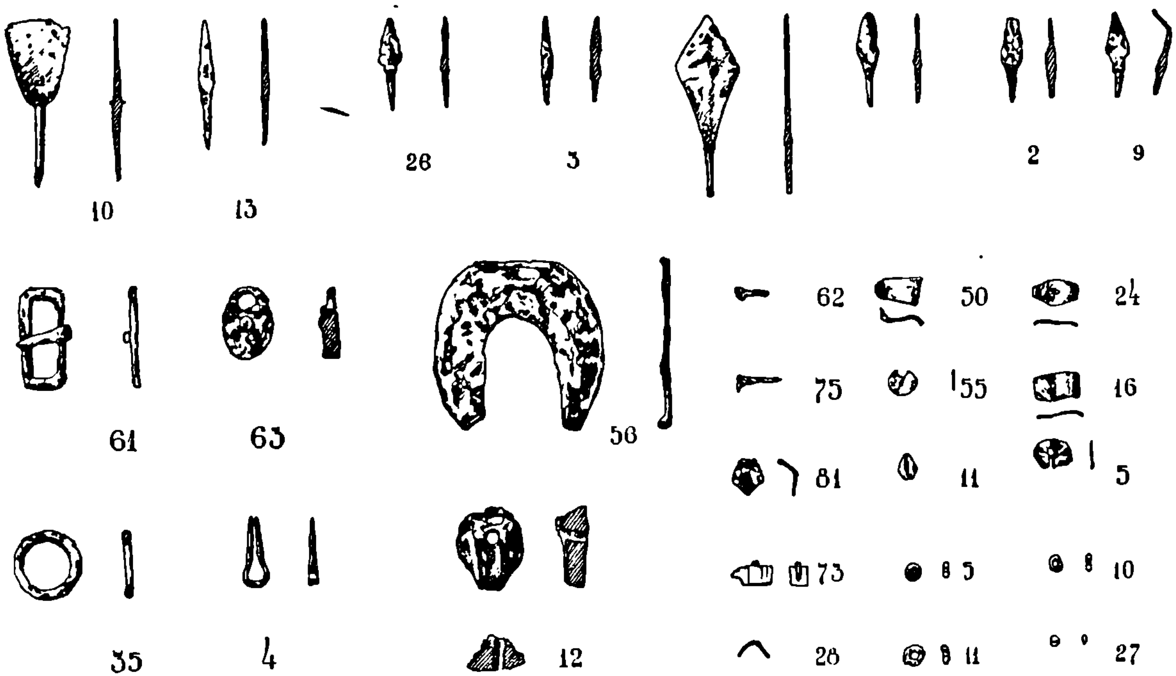

PLANŞA VIII. — *Planul şi profilul cuptoarelor de ars ceramica din sec. XV, descoperit la Suceava.*

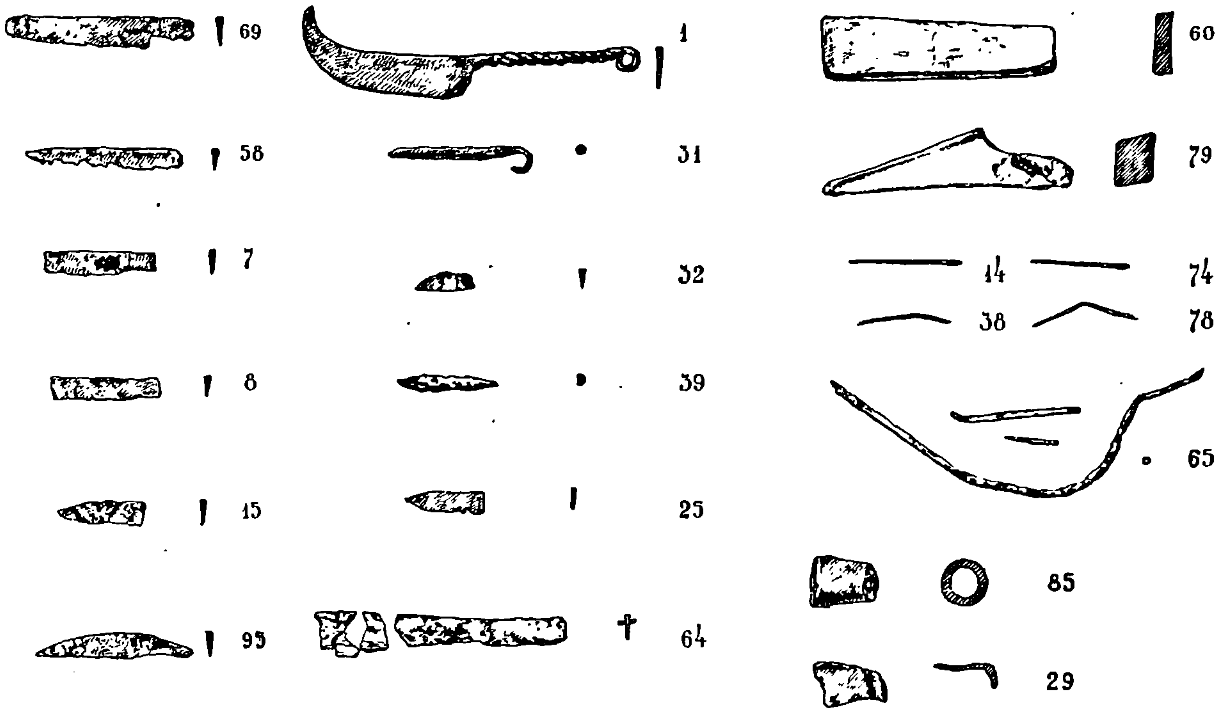
PLANŞA IX.—Unelte agricole (coasă şi brăz[illegible] XVII descoperite în seliştea Poiana (R.S.S.M.).

ТАБЛИЦА
ВЕЩЕЙ ИЗ МОЛДАВСКИХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ СЕЛИЩ.

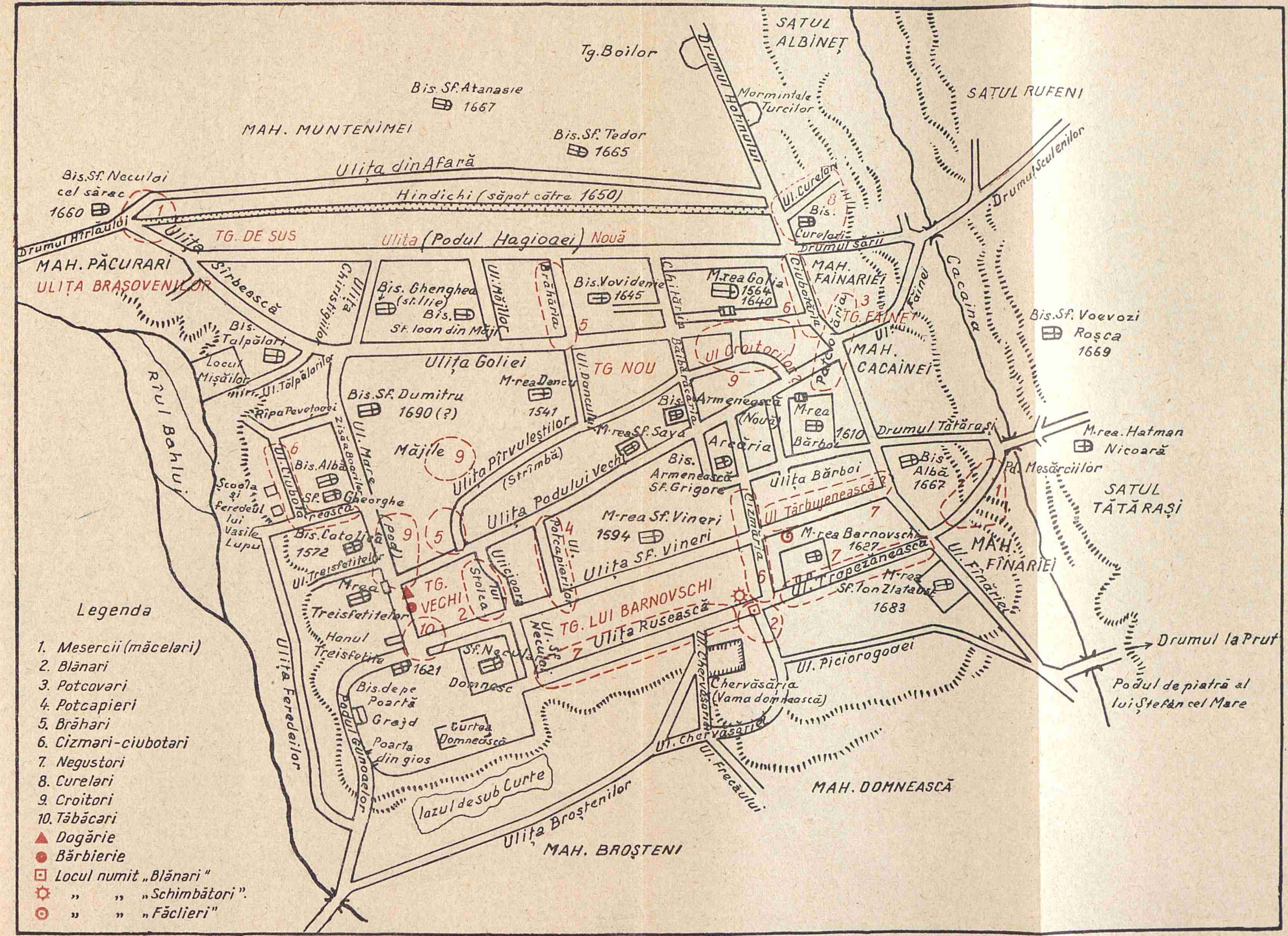

PLANŞA X.—Armament şi obiecte de uz casnic. din sec. XVII descoperite în seliştea Poiana (R.S.S.M.).

ТАБЛИЦА
ВЕЩЕЙ ИЗ МОЛДАВСКИХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ СЕЛИЩ

PLANŞA XI. — Obiecte de uz casnic din sec. XVII descoperite în seliştea Poiana (R.S.S.M.).

PLANȘA XII. — *Schița orașului Iași publicată de E. Pavlescu și completată după documente inedite* (în roșu).

c. 2926

CONTRIBUȚIE LA PROBLEMA RELAȚIILOR AGRARE ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVIII-lea

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

INTRODUCERE

Începînd din veacul al XVIII-lea un lung și încă necercetat șir de reforme, care constituie una dintre trăsăturile caracteristice esențiale ale vieții interne, atît a Moldovei cît și a Țării Romînești, indică momentele în care criza internă a societății romînești impunea domniei adoptarea unor măsuri excepționale. Rostul inițial și principal al acestor reforme e lesne de înțeles pentru oricine parcurge cît de sumar documentația epocii; dezvoltarea excesivă a fiscalității, rezultat direct al cererilor otomane (permanent foarte apăsătoare, dar nelimitate în timpul războaielor), rapacitatea unora dintre domni și abuzurile aparatului fiscal, care toate laolaltă apăsau pe umerii țărănimii, au provocat fuga masivă a acesteia înlăuntrul și în afara țării. Fenomenul nu este specific numai veacului al XVIII-lea, el își făcuse apariția încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, o dată cu accentuarea dominației otomane asupra țărilor romîne și a căpătat proporții mai mari în cursul veacului al XVII-lea. Dar în veacul al XVIII-lea fuga s-a transformat într-o stare permanentă, ea a devenit reacțiunea obișnuită a țăranilor împotriva oprimării [1]. Izvoarele epocii semnalează chiar apariția unor fenomene de strămutare periodică a unei mari părți din țărănime: a țăranilor dinlăuntrul țării dintr-un sat într-altul, a țăranilor așezați în zonele de frontieră dintr-o țară într-alta.

Fuga, mai ales atunci cînd lua proporții de masă, ceea ce se întîmplă tot mai des în cursul veacului al XVIII-lea, lovea însă direct interesele

[1] Vezi B. F. Porșnev, *Formele și căile luptei țărănimii împotriva exploatării feudale*, în *Studii*, an. IV (1951), nr. 3, p. 106 și urm; idem, *Esența statului feudal*, în *Studii*, an. IV (1951), nr. 1, p. 118.

fiscale ale domniei, interesele stăpînilor de pămînt care pierdeau forța de muncă necesară exploatării moșiilor lor și amenința interesele Porții, care se întemeia tot mai mult pe veniturile în bani și produse realizate pe diverse căi din țările romîne [1]. În cursul primei jumătăți a veacului al XVIII-lea vom întîlni în repetate rînduri acțiunea acestor trei factori — domnie, boierime, Poartă — interesați să pună capăt fugii țărănimii romîne. Măsurile de împiedicare a fugii au apărut o dată cu fenomenul însuși. Legarea de glie, intensificarea măsurilor de pază, convențiile încheiate cu provinciile vecine pentru restituirea fugarilor își făcuseră apariția cu mult timp înainte de veacul al XVIII-lea și au constituit mijloacele prin care domnia și stăpînii de pămînt au răspuns la fuga țărănimii [2]. Toate aceste mijloace și-au găsit o largă aplicare și în cursul epocii de care ne ocupăm ; cînd însă intensificarea exploatării fiscale la sfîrșitul veacului al XVII-lea, ca urmare a războiului turco-austriac (respectiv turco-polon) a agravat mult situația țărănimii, domnia a fost silită să găsească remedii mai eficace pentru a face față deplasării masive a populației rurale și pentru a asigura repopularea țării după încheierea păcii (1699). Domnia a fost silită acum să atace însăși cauza care provoca fuga și, în măsura posibilului, să o înlăture : din această necesitate s-a născut politica de reforme.

Pentru a reforma sistemul fiscal în vigoare, domnia nu avea nevoie să inoveze prea mult ; necesitatea, devenită acută la sfîrșitul veacului al XVII-lea și în cursul veacului al XVIII-lea, se resimțise și în trecut și dăduse naștere unei instituții fiscale care avea să cunoască o largă aplicare în cursul acestor veacuri : *rupta*. Rupta era privilegiul prin care domnia excepta anumite categorii ale populației de la obligațiile fiscale ale contribuabililor de rînd, impunîndu-le o sumă fixă, prealabil stabilită, în funcție de capacitatea lor și nu de nevoile domniei. Transformarea privilegiului în regim fiscal general avea să fie modalitatea primei reforme fiscale înfăptuite în Țara Romînească de Constantin Brîncoveanu, în 1701.

Reforma fiscală era instrumentul politicii domniei de fixare a populației rurale și de repopulare a țării. Politica aceasta slujea interesele fiscale ale domniei, dar răspundea și nevoii, tot mai puternic resimțite, de brațe de muncă pentru agricultură.

La sfîrșitul veacului al XVII-lea și în prima jumătate a veacului al XVIII-lea țările romîne (în deosebi Țara Romînească) au fost puse în situația de a satisface nu numai exigențele interne și obișnuitele obligații față de Poartă, în materie de produse agricole, dar și de a livra însemnate cantități suplimentare pentru aprovizionarea trupelor ambilor beligeranți, în vremea războaielor turco-austriace. Pe lîngă aceste obligații se constată însă și existența unui export de grîne liber în diverse direcții, export al cărui volum e imposibil de stabilit, dar care reprezintă în orice caz un progres în raport cu epoca anterioară. Apariția mult mai frecventă în izvoarele vremii a știrilor referitoare la exportul de grîne, dovedește ea singură o producție agricolă sporită. Faptul nu putea fi lipsit de repercusiuni

[1] Vezi și B. F. Porșnev, *Esența statului feudal* în *Studii*, an IV (1951), nr. 1 p. 131.
[2] Idem, *Formele și căile luptei țărănimii împotriva exploatării feudale*, în *Studii*, an. IV (1951), nr. 3, p. 167.

sociale [1]. El explică tendința stăpînilor de pămînt de a obține o cantitate de muncă sporită, tendință care s-a manifestat prin: a) *încercarea de extindere a rumîniei* (respectiv a veciniei); obligațiile de muncă ale rumînilor fiind mult superioare în raport cu cele ale țăranilor juridic liberi (oameni cu învoială), stăpînii pămîntului, boieri și mănăstiri, se străduiesc să-i reducă pe aceștia din urmă în situația de rumîni; b) *lupta pentru acapararea brațelor de muncă*; întrucît ravagiile fiscalității, războaiele etc., lăsau goluri mari în rîndurile populației și altfel extrem de rară, era firesc ca stăpînii pămîntului să se străduiască să-și procure prin orice mijloace brațele de muncă necesare exploatării moșiilor lor și ca acest efort să dea naștere unei puternice concurențe. Fenomenul, constatat de istorici și în epoca anterioară, ia mari proporții în veacul XVIII și capătă forme de o violență neîntîlnită în trecut, mai ales în momentele în care împrejurări deosebite ofereau condiții avantajoase pentru producția agricolă (cazul Olteniei în perioada ocupației austriace 1718—1739, cînd producția agricolă a fost stimulată de ieșirea provizorie a provinciei de sub regimul monopolului otoman); c) *efortul de sporire a obligațiilor de muncă ale țăranilor liberi*; stăpînii pămîntului au încercat să sporească cuantumul muncii prestate de țăranii liberi nu numai prin rumînirea lor dar, atunci cînd aceasta nu se putea realiza, și prin înmulțirea zilelor de clacă. Dar indiferent de modalități, sporirea brațelor de muncă și folosirea mai intensă a celor existente, scopul urmărit de stăpînii de moșii era să dispună de mai multă muncă.

Tendința de a impune țăranilor mai multă muncă s-a lovit, cum era de așteptat, de rezistența acestora și a constituit, după fiscalitate, al doilea factor provocator al fugii. E ceea ce a silit puterea centrală să intervină tot mai des și nu numai în cazuri individuale, ca în trecut, ci prin reglementări generale, în relațiile dintre țărani și stăpînii moșiilor. Fixarea obligațiilor țăranilor și uniformizarea lor pe tot întinsul țării au constituit principala cauză a apariției reglementărilor urbariale în cursul veacului al XVIII-lea. Cum însă instituția rumîniei menținea o mare deosebire în rîndurile țărănimii dependente (rumîni și oameni cu învoială), lupta rumînilor pentru a scăpa din condiția care le era impusă și care se agrava necontenit (pînă la confundarea rumîniei și a veciniei cu robia) lua și ea în majoritatea cazurilor forma fugii; ea explică tendința puterii centrale de a elimina, prin desființarea rumîniei, deosebirea dintre cele două categorii de țărani, de a uniformiza obligațiile lor față de stăpînii moșiilor și de a elimina astfel un însemnat factor provocator al fugii. Reforma socială se îmbina acum cu reforma fiscală. Prima încercare în această direcție a fost făcută de austriaci în Oltenia; ea s-a lovit de rezistența îndîrjită a boierimii și a eșuat. Împotriva unei rezistențe similare, dar sprijinit de autoritatea otomană, îngrijorată de consecințele dezastruoase pe care amenința să le capete fuga

[1] Cf. F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1958, p. 177—178.

Asupra genezei marii producții agricole bazate pe clacă, vezi. S. D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgii" în Europa centrală și răsăriteană*, în *Anal. rom.-sov.*, Istorie, 1955, nr. 1—2, p. 111 și urm. A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, în *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe Congrès des sciences historiques, Rome. 1955*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1955, p. 299 și urm.

fiscale ale domniei, interesele stăpînilor de pămînt care pierdeau forța de muncă necesară exploatării moşiilor lor şi amenința interesele Porții, care se întemeia tot mai mult pe veniturile în bani şi produse realizate pe diverse căi din țările romîne[1]. În cursul primei jumătăți a veacului al XVIII-lea vom întîlni în repetate rînduri acțiunea acestor trei factori — domnie, boierime, Poartă — interesați să pună capăt fugii țărănimii romîne. Măsurile de împiedicare a fugii au apărut o dată cu fenomenul însuşi. Legarea de glie, intensificarea măsurilor de pază, convențiile încheiate cu provinciile vecine pentru restituirea fugarilor îşi făcuseră apariția cu mult timp înainte de veacul al XVIII-lea şi au constituit mijloacele prin care domnia şi stăpînii de pămînt au răspuns la fuga țărănimii[2]. Toate aceste mijloace şi-au găsit o largă aplicare şi în cursul epocii de care ne ocupăm; cînd însă intensificarea exploatării fiscale la sfîrşitul veacului al XVII-lea, ca urmare a războiului turco-austriac (respectiv turco-polon) a agravat mult situația țărănimii, domnia a fost silită să găsească remedii mai eficace pentru a face față deplasării masive a populației rurale şi pentru a asigura repopularea țării după încheierea păcii (1699). Domnia a fost silită acum să atace însăşi cauza care provoca fuga şi, în măsura posibilului, să o înlăture: din această necesitate s-a născut politica de reforme.

Pentru a reforma sistemul fiscal în vigoare, domnia nu avea nevoie să inoveze prea mult; necesitatea, devenită acută la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi în cursul veacului al XVIII-lea, se resimțise şi în trecut şi dăduse naştere unei instituții fiscale care avea să cunoască o largă aplicare în cursul acestor veacuri: *rupta*. Rupta era privilegiul prin care domnia excepta anumite categorii ale populației de la obligațiile fiscale ale contribuabililor de rînd, impunîndu-le o sumă fixă, prealabil stabilită, în funcție de capacitatea lor şi nu de nevoile domniei. Transformarea privilegiului în regim fiscal general avea să fie modalitatea primei reforme fiscale înfăptuite în Țara Romînească de Constantin Brîncoveanu, în 1701.

Reforma fiscală era instrumentul politicii domniei de fixare a populației rurale şi de repopulare a țării. Politica aceasta slujea interesele fiscale ale domniei, dar răspundea şi nevoii, tot mai puternic resimțite, de brațe de muncă pentru agricultură.

La sfîrşitul veacului al XVII-lea şi în prima jumătate a veacului al XVIII-lea țările romîne (în deosebi Țara Romînească) au fost puse în situația de a satisface nu numai exigențele interne şi obişnuitele obligații față de Poartă, în materie de produse agricole, dar şi de a livra însemnate cantități suplimentare pentru aprovizionarea trupelor ambilor beligeranți, în vremea războaielor turco-austriace. Pe lîngă aceste obligații se constată însă şi existența unui export de grîne liber în diverse direcții, export al cărui volum e imposibil de stabilit, dar care reprezintă în orice caz un progres în raport cu epoca anterioară. Apariția mult mai frecventă în izvoarele vremii a ştirilor referitoare la exportul de grîne, dovedeşte ea singură o producție agricolă sporită. Faptul nu putea fi lipsit de repercusiuni

[1] Vezi şi B. F. Porşnev, *Esența statului feudal* în *Studii*, an IV (1951), nr. 1 p. 131.
[2] Idem, *Formele şi căile luptei țărănimii împotriva exploatării feudale*, în *Studii*, an. IV (1951), nr. 3, p. 167.

sociale [1]. El explică tendința stăpînilor de pămînt de a obține o cantitate de muncă sporită, tendință care s-a manifestat prin : a) *încercarea de extindere a rumîniei* (respectiv a veciniei) ; obligațiile de muncă ale rumînilor fiind mult superioare în raport cu cele ale țăranilor juridic liberi (oameni cu învoială), stăpînii pămîntului, boieri și mănăstiri, se străduiesc să-i reducă pe aceștia din urmă în situația de rumîni ; b) *lupta pentru acapararea brațelor de muncă* ; întrucît ravagiile fiscalității, războaiele etc., lăsau goluri mari în rîndurile populației și altfel extrem de rară, era firesc ca stăpînii pămîntului să se străduiască să-și procure prin orice mijloace brațele de muncă necesare exploatării moșiilor lor și ca acest efort să dea naștere unei puternice concurențe. Fenomenul, constatat de istorici și în epoca anterioară, ia mari proporții în veacul XVIII și capătă forme de o violență neîntîlnită în trecut, mai ales în momentele în care împrejurări deosebite ofereau condiții avantajoase pentru producția agricolă (cazul Olteniei în perioada ocupației austriace 1718—1739, cînd producția agricolă a fost stimulată de ieșirea provizorie a provinciei de sub regimul monopolului otoman) ; c) *efortul de sporire a obligațiilor de muncă ale țăranilor liberi* ; stăpînii pămîntului au încercat să sporească cuantumul muncii prestate de țăranii liberi nu numai prin rumînirea lor dar, atunci cînd aceasta nu se putea realiza, și prin înmulțirea zilelor de clacă. Dar indiferent de modalități, sporirea brațelor de muncă și folosirea mai intensă a celor existente, scopul urmărit de stăpînii de moșii era să dispună de mai multă muncă.

Tendința de a impune țăranilor mai multă muncă s-a lovit, cum era de așteptat, de rezistența acestora și a constituit, după fiscalitate, al doilea factor provocator al fugii. E ceea ce a silit puterea centrală să intervină tot mai des și nu numai în cazuri individuale, ca în trecut, ci prin reglementări generale, în relațiile dintre țărani și stăpînii moșiilor. Fixarea obligațiilor țăranilor și uniformizarea lor pe tot întinsul țării au constituit principala cauză a apariției reglementărilor urbariale în cursul veacului al XVIII-lea. Cum însă instituția rumîniei menținea o mare deosebire în rîndurile țărănimii dependente (rumîni și oameni cu învoială), lupta rumînilor pentru a scăpa din condiția care le era impusă și care se agrava necontenit (pînă la confundarea rumîniei și a veciniei cu robia) lua și ea în majoritatea cazurilor forma fugii ; ea explică tendința puterii centrale de a elimina, prin desființarea rumîniei, deosebirea dintre cele două categorii de țărani, de a uniformiza obligațiile lor față de stăpînii moșiilor și de a elimina astfel un însemnat factor provocator al fugii. Reforma socială se îmbina acum cu reforma fiscală. Prima încercare în această direcție a fost făcută de austriaci în Oltenia ; ea s-a lovit de rezistența îndîrjită a boierimii și a eșuat. Împotriva unei rezistențe similare, dar sprijinit de autoritatea otomană, îngrijorată de consecințele dezastruoase pe care amenința să le capete fuga

---

[1] Cf. F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1958, p. 177—178.

Asupra genezei marii producții agricole bazate pe clacă, vezi. S. D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgii" în Europa centrală și răsăriteană*, în *Anal. rom.-sov.*, Istorie, 1955, nr. 1—2, p. 111 și urm. A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, în *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe Congrès des sciences historiques, Rome. 1955*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1955, p. 299 și urm.

masivă a ţărănimii din Ţara Romînească, în anii 1742—1744, şi-a impus C. Mavrocordat punctul de vedere, realizînd în 1746 desfiinţarea în fapt a rumîniei.

Atît reforma fiscală cît şi cea socială erau menite, în intenţia autorilor ei, să fixeze populaţia rurală, să pună capăt marilor fluctuaţii demografice cu consecinţe economice şi financiare dezastruoase [1]. Pentru a realiza însă acest obiectiv nu era suficientă introducerea reformelor, se mai cerea încă şi respectarea lor. Dar aceasta nu depindea de voinţa domnilor care, oricît de bine intenţionaţi ar fi fost, se loveau de situaţia de fapt creată de dominaţia politică otomană şi mai ales de aspectele ei economice. N. Iorga, în analiza reformei fiscale introduse de C. Mavrocordat în Moldova în timpul celei de-a doua domnii în această ţară (1741—1743), arată că, chiar de ar fi fost înzestrat cu mai mari însuşiri politice, domnul „încă n-ar fi fost în stare a împăca aceste două lucruri inconciliabile : o dare fixă, ca şferturile sale, şi o cerere nemărginită, ca aceia ce-i venea de la Constantinopol'' [2]. Nimic nu e mai elocvent în această privinţă decît faptul că domnul care a înţeles mai bine decît toţi ceilalţi necesitatea reformelor şi s-a identificat cu spiritul de reformă a fost deseori silit să încalce singur măsurile pe care tot el le elaborase. Nu trecuse decît puţin timp de la introducerea sferturilor şi avalanşa cererilor otomane i-au impus lui Mavrocordat să adaoge obligaţii fiscale suplimentare faţă de cele iniţial stabilite. Modalităţile erau multiple : fie înmulţirea sferturilor, fie sporirea cuantumului fiecărui sfert, fie în sfîrşit revenirea la sistemul tradiţional al dărilor multiple. Ştiind însă că „toată stîngerea pămînturilor acestora au stătut dăjdiile acele", a căror reintroducere o propuneau unii dintre boierii moldoveni, Mavrocordat a preferat să adopte a doua soluţie pentru a salva principiul sferturilor şi în nădejdea, pe care o comunica şi contribuabililor, că „vor lipsi greutăţile pe urmă şi să putem şi noi şi voi răsufla".

Cu atît mai puţin se puteau respecta reformele de la o domnie la alta ; domnii veneau de obicei încărcaţi de datoriile contractate pentru obţinerea domniei şi acestea nu puteau fi acoperite din veniturile obişnuite. Pentru satisfacerea acestor nevoi imediate reforma trebuia din nou sacrificată, fără a ţine seama de consecinţe. Acestea nu puteau fi altele decît iarăşi fuga masivă a ţărănimii, perturbarea activităţii normale şi toate dificultăţile care decurgeau din situaţia creată de fugă. Şi apoi din nou domnii erau siliţi să revină la reformă.

Născută din situaţia creată de fuga ţărănimii, reforma s-a dovedit singurul mijloc eficace de a-i face faţă. Fiscală la început, socială atunci cînd domnia a fost nevoită să reglementeze prin măsuri generale obligaţiile de muncă ale ţăranilor, reforma a cuprins tot mai multe aspecte ale vieţii publice şi şi-a păstrat actualitatea în tot cursul veacului al XVIII-lea.

---

[1] Cf. K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 241—242. Cf. A. Oţetea, *op. cit.*, p. 305 şi urm. ; idem, *Constrîngerea extraeconomică a clăcaşilor la începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea a II-a, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 1055.

[2] N. Iorga, *Despre reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat*, în *Studii şi documente*, VI, p. 582—583.

Cercetările cu privire la problema agrară cît şi cele referitoare la alte aspecte ale vieţii interne a ţărilor romîne în veacul al XVIII-lea se află încă în stadiul incipient. Principala dificultate de care se loveşte cercetătorul acestei perioade e inexistenţa instrumentelor de lucru, în primul rînd insuficienţa materialului documentar publicat [1]. Spre deosebire de epoca anterioară, pentru care materialul documentar, fie publicat fie transcris, se află în întregime la dispoziţia istoricului, cercetătorul realităţilor interne din veacul XVIII se află în faţa unui imens gol de informaţie. Reluarea discuţiei asupra principalelor momente ale istoriei societăţii romîneşti în acest veac — de exemplu reforma lui C. Mavrocordat — pe materialul documentar publicat nu poate duce decît la reafirmarea unor concluzii vechi dintre care unele, chiar cînd se dovedesc juste, se sprijină totuşi pe o bază documentară insuficientă. Pe de altă parte un contact cît de sumar cu fondurile de arhivă dovedeşte existenţa unor izvoare esenţiale, a căror publicare şi cercetare va îngădui cunoaşterea în profunzime a structurii societăţii romîneşti în veacul XVIII [2]. Pregătirea unei culegeri de documente referitoare la situaţia ţărănimii, în cadrul sectorului ,,Destrămarea feudalismului", reprezintă un început în această privinţă. Pe baza materialului adunat pînă acum ne propunem să cercetăm unele aspecte ale problemei relaţiilor agrare în prima jumătate a veacului al XVIII-lea; materialul ulterior adunat va îngădui lărgirea şi precizarea cercetării.

PRODUCŢIA ŞI COMERŢUL GRÎNELOR ÎN PRIMA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVIII-lea

Cercetările mai vechi de istorie socială romînească au pus în lumină însemnătatea transformărilor economice care s-au produs în ţările noastre în cursul veacurilor al XVII şi XVIII-lea şi mai ales consecinţele sociale ale

[1] Pentru perioada de după 1774 lacuna e în parte suplinită de publicaţia de documente a lui V. A. Urechia.

[2] Cu titlu de exemplu semnalăm : fondurile de documente referitoare la epoca ocupaţiei austriace în Oltenia, atît copiile după corespondenţa administraţiei oltene cu comandamentul austriac din Sibiu, păstrate la Bibl. Acad. R.P.R., Secţia manuscrise, cît mai ales originalul protocoalelor administraţiei oltene păstrate în arhiva muzeului Brukenthal din Sibiu, reprezintă un izvor de informaţie infinit superior celor obişnuite de care dispunem pentru această epocă. Investigaţiile fiscale, sociale şi administrative ale austriecilor au mers în profunzime şi ne oferă posibilitatea de a cunoaşte instituţiile şi în general viaţa internă a Ţării Romîneşti în primele decenii ale veacului al XVIII-lea, revelînd uneori fenomene a căror existenţă nu putea fi cunoscută prin simpla cercetare a materialului intern. *Condica de venituri şi cheltuieli a mănăstirilor din Ţara Romînească* (Arh. Stat. Buc., *ms.* 377), care cuprinde bugetele m-rilor pe mai mulţi ani (1739—1742) îngăduie cunoaşterea în amănunţime a vieţii economice în anii care au precedat desfiinţarea rumîniei, şi mai ales a modului de exploatare a domeniului mănăstiresc, care la data aceea reprezenta o mare parte a teritoriului ţării. Chiar şi izvoare cu caracter narativ, ca de pildă textul în limba greacă a rapoartelor capuchehaielelor lui C. Mavrocordat (Bibl. Acad. R.P.R.) aduc ştiri noi cu privire la viaţa socială a ţării (aşezăminte de clacă necunoscute, hotărîri fiscale etc.). În sfîrşit, documentele interne originale şi condicile mănăstireşti şi boiereşti, dau la iveală texte esenţiale pentru înţelegerea problemei agrare, care au scăpat pînă acum cercetătorilor noştri. Un exemplu este *aşezămîntul tipărit* al lui Constantin Mavrocordat din 26 oct. 1745, care precede aşezămintele cunoscute din 1746 şi care îngăduie o cunoaştere mai precisă a împrejurărilor imediat premergătoare desfiinţării rumîniei.

intensificării producției și a comerțului de grîne [1]. A. V. Gîdei a arătat printre primii însemnătatea deosebită a sporirii producției și a exportului de grîne pentru explicarea anumitor procese sociale din veacul al XVIII-lea, în primul rînd lupta dusă de stăpînii de pămînt pentru a-și asigura munca necesară exploatării moșiilor lor [2]. Cîțiva ani mai tîrziu Gh. Panu, întemeiat pe o informație mai abundentă, relua discuția și arăta că originile procesului, a cărui extindere se constată în veacul al XVIII-lea, trebuie căutate mai devreme, la începutul veacului al XVII-lea. Încercînd să explice cauzele aservirii în masă a populației țărănești el arăta : „Marii proprietari, cu începutul veacului al XVII-lea își întind cultura ogoarelor proprii. Pentru aceasta le trebuiau brațe. Claca țăranilor așezați pe moșii nu era, probabil, suficientă... Starea de vecinătate a unei părți din populație vine să satisfacă în mod admirabil această nevoie" [3]. Lucrări recente nu numai că au fundamentat documentar mai solid această explicație, dar au arătat că originile procesului trebuie căutate chiar mai înainte de începutul veacului al XVII-lea, anume în cursul veacului XVI ; dezvoltarea producției și a exportului de grîne, repede acaparat de imperiul otoman sub forma monopolului, a avut consecințe sociale însemnate, „a contribuit la transformarea domeniilor feudale în întreprinderi producătoare de mărfuri, la legarea țăranilor de glie și la alte transformări economice și sociale" [4]. O intensificare a acestui proces se constată la sfîrșitul veacului al XVII-lea și în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Împrejurările politice deosebite din această perioadă, în primul rînd războaiele turco-austriace, care au impus țărilor romîne un mare efort pentru satisfacerea exigențelor de aprovizionare ale ambelor tabere, se adăugau tendinței constante de sporire a producției și a exportului de grîne.

Desigur, locul cel mai însemnat în exportul de grîne al țărilor noastre a continuat să-l ocupe imperiul otoman, spre care se îndrepta cea mai mare parte a surplusului de produse, în cadrul regimului de monopol [5]. Turcii impuneau acum Țării Romînești livrarea în cantități mari a produselor agricole, nu numai a celor obișnuite, necesare aprovizionării Constan-

---

[1] Pentru ansamblul situației țărănimii în regiunea de la răsărit de Elba, vezi S.D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgii" în Europa centrală și răsăriteană*, în *Analele romîno-sovietice*, Istorie, XII (1958), 1—2, p. 93—117.

[2] A. V. Gîdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari pînă la 1864*, Buc., 1904, p. 7—8.

[3] Gh. Panu, *Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, II, Buc., 1910, p. 192—194.

[4] P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările romîne pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, p. 80—85 ; același, cap. *Agricultura* din vol. *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova* (sec. XIV—XVII), p. 28—45 ; concluziile acestor studii sînt confirmate de cercetările mai noi ale istoriografiei otomane ; vezi Omer Lutfi Barkan, *La Méditerranée de Fernand Braudel vue d'Istamboul*, în *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, IX (1954), nr. 2, p. 189—200, unde se arată, pe baza celor mai recente cercetări în arhivele turcești, împrejurările care au impus conducerii otomane să se preocupe tot mai mult de problema procurării grînelor încă din veacul XVI.

[5] Pentru monopolul otoman asupra comerțului țărilor romîne amintim prefața lui N. Iorga la vol. X al colecției de documente Hurmuzaki. Vezi și M. Berza, *Variațiile exploatării Țării Romînești de Poarta Otomană în sec. XVI—XVIII*, în *Studii*, an. XII (1958), nr. 2, p. 59—71 ; cf. și G. G. Florescu, *L'aspect juridique des khatt-i-chérifs. Contribution à l'étude des relations de l'empire ottoman avec les Principautés roumaines*, în *Studia et acta orientalia*, I, Buc., 1958, p. 121—148.

tinopolului, dar şi însemnate cantităţi suplimentare pentru hrana trupelor în deplasare şi a garnizoanelor turceşti de la Belgrad, Cameniţa, Oceacov etc. Izvoarele dau numeroase informaţii cu privire la marile cantităţi de grîne livrate turcilor, din Ţara Romînească, în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu. Cronica de curte a lui Radu Grecianu semnalează în repetate rînduri poruncile turceşti cu privire la livrarea zaherelei şi arată chipul în care domnul procura din ţară produsele cerute. Astfel, de pildă, cînd în 1711 a sosit o poruncă turcească de trimitere la Ţuţora a 30 000 obroace făină şi 50 000 obroace orz, Brîncoveanu era în măsură să livreze repede cantităţile cerute, din depozitele pe care le constituise dinainte, din spirit de prevedere, pentru a putea face faţă cererilor excepţionale ale autorităţilor otomane : „pentru că mai denainte păzindu-se de una ca aceasta a fost dat bani pe cîtăva sumă de pîine de au fost strîns, iar nu puţină sumă, numai ca să se facă şi să se împlinească porunca, şi dupe la satele mării-sale au dat" [1]. Grînele erau deci cumpărate de la producători de către domnie, probabil la preţul pieţii, şi apoi livrate turcilor în condiţii pe care fără îndoială le fixau aceştia. Deosebit de apăsătoare era obligaţia de a livra grîne garnizoanelor situate în principalele centre periferice ale sistemului militar otoman, din pricina greutăţilor transportului. Dacă aprovizionarea garnizoanei de la Belgrad se făcea relativ uşor, pe Dunăre, nu aceeaşi era situaţia cu garnizoanele de la Cameniţa şi Hotin. E instructivă în această privinţă satisfacţia cronicarului cînd semnalează acceptarea de către turci, în 1695, a răscumpărării în bani a zaherelei care trebuia transportată la Cameniţa : „care nu puţină uşurare săracilor era, că nu era greul cel mare zahereaua, cît era carele şi chiria care era să o ducă" [2]. De asemenea în 1713, domnul cere turcilor să ridice şi să transporte cu vasele pînă la Hotin făina şi orzul depozitat la Floci, în total 50 000 obroace, „ca să nu să mai trapede săracii pînă la Hotin, că nici era cu putinţă a să înplini atîta sumă de cară" [3]. Se vede limpede că principala dificultate o constituia nu lipsa unor disponibilităţi de cereale, ci transportul lor, mai ales transportul pe uscat [4]. Trecerea trupelor turceşti sau tătăreşti prin ţară era precedată de porunci date domnului de a constitui rezerve suficiente pentru întreţinerea lor ; astfel, în luna mai 1696, Constantin

[1] Radu Grecianu, *Viaţa lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1906, p. 211. Livrarea produselor agricole pentru zaherea era prilejul unor speculaţii fructuoase şi uneori frauduloase. Unul din capetele de acuzare a lui Şerban Cantacuzino împotriva lui Hrizea, tatăl cronicarului Radu Popescu, era că livrase produse stricate pentru aprovizionarea Cameniţei : „Au zis de zahariaoa ce s-au dus la Cameniţă, precum ar fi rea ; şi ori bună ori rea de au fost o dedese boiarii şi rudele lui ; iar el numai Hrizii Vistier îi găsia vină". *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, ed. N. Iorga, Buc., 1902, p. 199.

[2] Radu Grecianu, *Viaţa lui Constantin Vodă*, p. 63–64.

[3] *Ibidem*, p. 73.

[4] În memoriul înaintat de boierii romîni curţii din Viena, în legătură cu tratativele de pace din 1718, se arată că ocuparea liniei Dunării de către trupele habsburgice ar constitui o grea lovitură pentru sistemul militar otoman, deoarece aprovizionarea trupelor nu se putea face în condiţii avantajoase şi rapide decît pe apă, *Magazin istoric*, IV, p. 190–191. Dificultatea transportului pe uscat şi consecinţele asupra agriculturii ţărilor romîne discutate de A. D. Xenopol, *Starea economică a ţărilor romîne în epoca fanariotă*, în *Arhiva*, Iaşi, I (1889–1890), p. 132.

Brîncoveanu primea ordin să adune 100 000 chile zaherea : „o seamă să se strîngă la Bucureşti şi o seamă la Tîrgovişte, avînd împărăţia gînd să vie pre aicea prin ţară, să treacă la Ardeal" [1].

După introducerea regimului „fanariot" cererile turcilor se intensifică ; la 12 februarie 1716, un agent habsburgic care se afla în Ţara Romînească, informa autorităţile austriace din Transilvania că turcii pretindeau livrarea unor cantităţi imense de făină şi orz [2]. Pentru ca ţara să fie în măsură să satisfacă pretenţiile lor, turcii intensifică monopolul, care capătă forme tot mai rigide, reducînd astfel cantităţile de grîne vîndute pe alte pieţe decît cele ale imperiului otoman.

Dacă cea mai mare parte a grînelor era acaparată de Poartă în cadrul monopolului, nu lipsesc ştiri cu privire la exportul acestor produse şi în alte direcţii. Exportul în Transilvania e un fenomen mai vechi, atestat documentar încă din veacul XVI [3]; el se intensifică la sfîrşitul veacului XVII şi la începutul veacului XVIII. Tariful vamal de la Cîineni, introdus de Duca-vodă în 1676 şi reînoit de Brîncoveanu, prevede şi taxa care trebuia achitată pentru grînele exportate [4]. În 1698 autorităţile braşovene solicitau domnului Ţării Romîneşti dreptul de a importa 2 000 găleţi de grîu. Răspunsul e cît se poate de instructiv pentru cunoaşterea practicii vremii în privinţa negoţului de grîne, şi a locului pe care îl ocupa Ţara Romînească în timpul lui Brîncoveanu în aprovizionarea cu grîne a regiunilor învecinate ; domnul comunică sfatului braşovean că a hotărît, împreună cu divanul ţării, să interzică cu totul exportul de grîne şi că a dat ordine la toate punctele de vamă, „să fie păinea oprită, să nu fie slobod a se trece păine den ţară într-altă parte, de vréme ce vedemu că estimpu să arată sămănăturile de păine foarte proaste aici în ţara noastră şi deaca nu să vor face estimpu păinile şi nici păine véche să nu fie, iată dar că va fi o lipsă şi o flămînzie mare în pămîntul acesta. *Căci nu numai spre partea dumneavoastră o trag; ce mai mulţi şi despre ţara turcească şi despre Moldova caută să o tragă.* Pentru acéia s-au socotit de s-au oprit ca nici despre o parte să nu fie nimeni slobod să o tragă". În schimb domnul anunţa că rămîne liber exportul orzului şi al meiului şi că va ridica şi interdicţia de exportare a grîului, dacă în decurs de o lună perspectivele recoltei se vor ameliora : „atunce şi grîul să va slobozi şi cine *cît va vrea să treacă va fi*

[1] Radu Greceanu, *Viaţa lui Constantin Vodă*, p. 73 ; livrările de grîne către turci se reflectă şi în *Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei* publicată de Aricescu, *Revista istorică a Arhivelor Romîniei*, 1873.

[2] „Hordeum, farinam *sine numero* petunt". C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, I, p. 3 ; în alt raport acelaşi informator relata : „. . .alla fine di Febraro dovranno partire dalla Vallachia 248 carri carichi di farina alla volta di Hotin. . . Che il resto della farina, consistente ancora in mille cubuli di Turchia, sarrà condotto a Ghiorghiovo, e d'indi più sopra". *Ibidem*, p. 5—6 ; livrarea produselor agricole în toiul iernii, în cantităţi mari, confirmă presupunerea că domnii formau mari rezerve în aşteptarea cererilor turceşti neprevăzute.

[3] P. P. Panaitescu, cap. *Agricultura* din vol. *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1957, p. 37.

[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 364 ; textul în limba greacă al tarifului din 1705 în *Studii şi documente*, XII, p. 12—16 şi *Hurmuzaki*, XIV, 2, p. 759—760 ; tariful vamal de la Vîlcea, în vigoare în momentul anexării Olteniei de către austriaci prevedea : „ab unius equi oneris tritico turcico fl. 15" ; C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 136—137.

slobod"[1]. În anii cu recoltă bună Țara Romînească era deci în stare să satisfacă nu numai nevoile consumului intern și exigențele turcești, dar și să exporte grîne în Moldova și Transilvania. Chiar și în imperiul otoman constatăm că alături de comerțul de monopol se vindeau și liber grîne; în vara anului 1714 patriarhul Hrisant Notara al Ierusalimului solicita lui Ștefan Cantacuzino dreptul de a cumpăra din Țara Romînească orz și grîu; domnul îi răspunde că dacă recolta s-ar anunța bună, ar fi liber să cumpere oricît de mult, dar anul fiind secetos și pe deasupra fiind și primejdie de lăcuste în regiunea Dunării, se vede silit să limiteze la 2 500 chile de Țarigrad, cantitatea pe care împuternicitul patriarhului avea să o achiziționeze [2].

Politica de balanță practicată de Brîncoveanu în timpul războiului turco-austriac, l-a silit deseori să facă însemnate concesii și taberei imperialilor, în primul rînd în bani și provizii. Procurarea din Țara Romînească a proviziilor necesare trupelor, a constituit una dintre preocupările constante ale comandamentului habsburgic. Încă din anul 1689, cînd negocierile politice cu imperialii, inițiate de Șerban Cantacuzino, erau în curs, proiectul de convenție cu Țara Romînească, redactat de Leopold I, prevedea, printre altele, cantitățile de produse agricole care urmau să fie livrate pentru întreținerea unităților austriace eventual staționate în țară [3]. În același an generalul Veterani l-a trimes pe contele Jäger la C. Brîncoveanu pentru a trata diverse chestiuni, printre care și livrarea unor cantități de cereale [4]. În 1692 consiliul de război l-a însărcinat pe același Veterani să procure grîu din Țara Romînească, în vederea înființării unui mare depozit militar la Caransebeș [5]. Brîncoveanu a răspuns favorabil cererii și deși cantitatea livrată a fost mult inferioară celei solicitate, ea a acoperit totuși nevoile cele mai urgente ale trupelor imperiale [6]. Și după încheierea păcii autoritățile habsburgice s-au îngrijit să procure mari cantități de grîne din Țara Romînească. Deosebit de instructiv în această privință este raportul înaintat camerei aulice de funcționarul cameral Haan, în 1708, asupra rezultatelor misiunii sale pe lîngă Brîncoveanu; în afara altor avantajii pentru guvernul său, el a mai obținut, în cursul unei întrevederi cu domnul, livrarea unei cantități de 2 508 chile de grîne, pe care autoritățile romînești urmau să le predea la Cîineni, iar de acolo pînă la Sibiu transportul urma să fie asigurat de autoritățile transilvane. Grînele se

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 42—43; cf. Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, p. 177—178.

[2] *Hurmuzaki*, XIV, 1, p. 610—611; după cum se constată din cele două documente citate, exportul grînelor nu era liber, ci supus aprobării domnului.

[3] *Hurmuzaki*, V, 1, p. 308.

[4] „...Dann auch Überlassung einer Quantität Getraids tractiren sollen"; N. Iorga, *Studii și documente*, XX, p. 81; probabil din pricina refuzului lui Brîncoveanu de a răspunde favorabil acestei solicitări, s-a hotărît acțiunea militară conjugată a unor unități de la Dunăre și a altora din Transilvania, „per cosí stringere quella provincia da due lati ad accordare il bisogno e viveri a quella militia" (*ibidem*, p. 103—104 și 106—108).

[5] „Aus der Wallachei Getraidt zu bekomben und zu Karansebes ein Haubt Magazin anzulegen..." (C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Buc., 1907, p. 61).

[6] *Ibidem*, p. 62 și 65—66.

aflau depozitate la Rîmnic de unde erau apoi transportate spre Transilvania. Raportul se încheie însă cu constatarea că deşi se poate spera obţinerea în continuare a ajutoarelor din Ţara Romînească, grîne cu greu vor mai putea fi achiziţionate în cantităţi mari, *dată fiind imposibilitatea de a se păstra secretul acestor operaţiuni şi primejdia la care se expunea domnul dacă Poarta ar fi aflat că produsele agricole erau exportate în alte direcţii decît cele indicate de monopolul otoman* [1]. Poarta era de altfel informată despre abaterile de la regulile monopolului comise de domnii ţărilor romîne ; la 11 mai 1706, bailul venețian raporta dogelui că Rákóczy denunţase turcilor nerespectarea de către domnii Moldovei şi ai Ţării Romîneşti a poruncilor venite de la Constantinopol şi faptul că ei furnizau grîne şi cai trupelor habsburgice din Transilvania [2]. Aşadar în ciuda monopolului otoman şi prin derogare de la acesta, exportul de grîne în Transilvania a continuat tot timpul domniei lui Brîncoveanu ; proiectul de reorganizare a vieţii economice a Transilvaniei, alcătuit după concepţie mercantilistă de cancelarul Nicolae Bethlen, în martie 1703, prevedea, printre altele, interzicerea importului de vin şi grîne din Ţara Romînească şi Moldova, pentru a evita astfel ieşirea unei mari cantităţi de monetă din provincie [3].

Şi în timpul războiului turco-austriac din 1716—1718, comandamentul austriac s-a străduit să obţină o parte din proviziile necesare, din Ţara Romînească ; campaniile şi staţionarea trupelor austriace în ţară urmăreau pe lîngă scopuri direct militare şi obţinerea proviziilor necesare trupelor. Ioan Mavrocordat, locţiitorul în domnia ţării a fratelui său Nicolae, în timpul captivităţii acestuia la Sibiu, după ce a continuat un timp livrările de grîne, pentru a-şi cîştiga bunăvoinţa imperială [4], a fost silit în cele din urmă de bănuielile turcilor să pună capăt exportului de produse agricole în Transilvania. Ştiri primite la Braşov în iunie 1717 anunţau că Mavrocordat dăduse porunci severe vameşului de la Cîmpina, pentru a împiedica pe viitor exportul grînelor [5]. Totuşi şi după încheierea păcii de la Passarowitz şi în ciuda restricţiilor impuse de turci, grînele Ţării Romîneşti au continuat să fie vîndute în cantităţi relativ mari în regiunile imperiului habsburgic, fapt care în anumite momente provoca serioase dificultăţi de aprovizionare

---

[1] „...Keine Getraidt Liferung in solcher Geheimb vorgenohmen werden kann, dass sie nit eclattiere, und sich ihre fürstliche Gnaden (Brîncoveanu) derentwegen einiger Disgrace und Gefahr bey der Porten exponieren müssen", *ibidem*, p. 171 ; în raport se arată şi marile dificultăţi ale transportului pe drumurile de munte greu practicabile şi pierderile fatale de parcurs.

[2] *Hurmuzaki*, IX, p. 429.

[3] I. Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul XVIII*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, VII (1936—1938), p.102 ; totuşi în 1705 în socotelile Sibiului se întîlneşte din nou menţiunea : „Getreydte aus Wallachey", N. Iorga, *Socotelile Sibiului*, Buc., 1899, p. 18 (Extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., seria II, tom. XXI).

[4] Convenţia din 8 februarie 1717 încheiată între Ioan Mavrocordat şi generalul Steinville prevedea livrarea a 10 000 cîble (*cubuli*) grîu, 10 500 cîble orz şi 5 560 căruţe fîn ; *Hurmuzaki*, VI, p. 170 ; concomitent trupele austriace au ridicat mari cantităţi de cereale din Oltenia ; C. Giurescu, *Material*, I, p. 274 ; II, p. 384—385.

[5] „Aus Foxan hat man Nachricht, dass der Juon Vojda dem Mauthner von Kimpina Befelch gegeben, künftig kein Getraydt mehr aus der Provinz herauss passiren zu lassen, welches von einem gewiessen Kaufmann erzehlet wird, dass er diesen Verbot selbst gehöret" (C. Giurescu, *Material*, I, p.292).

în imperiul otoman. Pentru a pune capăt acestei situații Poarta a fost nevoită să reafirme în termeni severi obligația de respectare a monopolului otoman ; firmanul adresat în martie-aprilie 1729 lui Nicolae Mavrocordat, pornind de la constatarea că austriacii cumpără şi transportă în cantități mari grîne din regiunile dependente de imperiul otoman, mai ales din regiunea Dunării, provocînd astfel grave perturbări în aprovizionarea capitalei şi a provinciilor imperiului, interzicea categoric exportul grînelor din Țara Romînească, în alte direcții decît cele impuse de regimul monopolului : „Ție, numitul voevod, îți interzic de a îngădui vînzarea către austrieci, măcar a unui bob de grîu, orz sau a altor produse alimentare din Valahia. Vei impune deci o interdicție totală acestui negoț, vei închide locurile prin care se exportă grînele în acea direcție şi vei băga de seamă să nu contravii poruncilor mele" [1].

În vreme ce în Muntenia regimul monopolului otoman se agrava şi reducea posibilitățile exportului de grîne în Transilvania, limitîndu-l la practica contrabandei, Oltenia, integrată politiceşte în imperiul habsburgic, încerca o nouă experiență, deosebit de instructivă pentru cercetătorul istoric. Procesele sociale care s-au desfăşurat în această perioadă în Oltenia vor fi expuse mai jos ; semnalăm deocamdată doar faptul că producția de grîne a fost stimulată de doi factori : încetarea monopolului otoman şi achizițiile în condiții favorabile a produselor alimentare pentru aprovizionarea trupelor austriace staționate în provincie. Exportul de grîne din Oltenia în diverse direcții e confirmat de numeroase izvoare şi explică lupta acerbă a boierimii oltene pentru a-şi procura brațele de muncă necesare ridicării producției moşiilor ei şi punerii în exploatare agricolă a întregii suprafețe a acestora. Unul din numeroasele rapoarte contemporane prin care cunoaştem în amănunțime situația internă a Olteniei în timpul ocupației austriace, semnalează legătura dintre concurența stăpînilor de pămînt pentru a spori numărul brațelor de muncă de pe moşiile lor şi comercializarea pe scară mare a produselor agricole [2].

Exportul de grîne din Oltenia în imperiul otoman a continuat şi după anexarea provinciei la imperiul habsburgic, pînă la interzicerea lui de către autoritățile austriace ; măsura a provocat reacția boierimii oltene, lovită de această hotărîre. La 6 februarie 1725 administrația olteană, exponentă a intereselor boierimii latifundiare, cerea generalului Königsegg, pentru locuitorii provinciei, dreptul de a exporta în regiunile sud-dunărene disponibilitățile mari de grîu, orz, porumb şi fîn, arătînd că doar în felul

---

[1] Bibl. Acad. R.P.R., *Acte și documente turcești*, DLXXXI/37 ; cf. M. Alexandrescu-Dersca, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle*, în *Studia et acta orientalia*, I (1958), p. 19—20, unde agravarea monopolului este pusă în legătură cu încetarea exportului de grîne din Egipt.

[2] După ce arată felul în care boierii cu funcții administrative reușesc să atragă un mare număr de țărani de pe alte moșii pe moșiile lor, raportul continuă : „<i coloni> vengono dalli Bojari loro padroni obbligati a coltivare li terreni e vigne di detti padroni, i quali con sementare gran quantità di grano, orzo e miglio, ne fanno poi raccolte aboundanziosissime e per le fatighe di detti rustici non spendono denaro alcuno, *onde li raccolti loro, non solo sono sufficienti per il loro mantenimento, ma di più sopravanzano migliaia di misure di grano, orzo e miglio e li vendono*, e di più fanno falcare gran quantità di fieni e si utilitano anche con questi et il simile fanno per le vigne..." (C. Giurescu, *Material*, II, p. 184).

acesta va putea dispune populaţia de sumele necesare achitării contribuţiei [1]. În februarie următor se produce o a doua intervenţie în acelaşi sens [2]. Dar dacă măsurile prohibitive reciproce ale celor două imperii au pus capăt sau în orice caz au îngreunat exportul de grîne, izvoarele arată că produsele agriculturii oltene se îndreptau acum şi în alte direcţii. La 22 noiembrie 1728, preşedintele administraţiei oltene răspundea afirmativ cererii de vînzare a unei cantităţi de grîu în Banat, întrucît recolta fusese abundentă, dar refuza în acelaşi timp exportul orzului, produs în cantităţi insuficiente chiar şi numai pentru consumul intern; acelaşi raport arată că încă mai dinainte sosiseră în provincie un funcţionar din Orşova, însărcinat cu procurarea grînelor (*officialis annonarius Orsoviensis*) şi cîţiva slujbaşi camerali, care cumpăraseră şi în parte transportaseră atît grîu cît şi orz din provincie [3]. De altminteri, exportul grînelor din Oltenia în Banat devenise un fapt obişnuit, după cum rezultă dintr-un raport al camerei aulice cu privire la viaţa economică a provinciei [4].

Doar în anii cu recoltă slabă era suspendat exportul; în 1731, administraţia, ţinînd seama de insuficienţa recoltei din pricina secetei, cerea directorului suprem să interzică exportul de grîne atît în alte provincii ale imperiului habsburgic, cît şi în imperiul otoman [5].

Întreţinerea unităţilor militare austriace staţionate în Oltenia se realiza cu ajutorul prestaţiilor în natură la care era supusă provincia, alături de contribuţia în bani; deosebirea simţitoare între preţurile la care erau acceptate de către autorităţile habsburgice aceste prestaţii şi preţurile curente în Oltenia, a dat boierimii prilej de însemnate şi fructuoase speculaţii; în locul produselor în natură — grîne şi fîn — stăpînii de pămînt impuneau ţăranilor plata în bani, la preţul oficial şi livrau apoi autorităţilor militare austriace cantităţile prevăzute, fie din rezervele proprii, fie din mărfuri cumpărate pe piaţă la preţuri mult mai mici, realizînd astfel însemnate cîştiguri, din diferenţa de preţuri [6]. Decretul imperial de reorganizare administrativă a Olteniei, din 27 aprilie 1729, încerca să pună capăt acestui abuz şi interzicea boierilor, mănăstirilor şi slujbaşilor admi-

---

[1] *Kanzleiprotokoll*, Brukenthal-Sibiu, copie la Bibl. Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, VIII.

[2] „Tritici vero, pabuli ac foeni ad partes turcicas distractio est prohibita, qua de re ut tam in his quam illis in partibus vicinis *dum ea in copia reperiuntur victualia*, vendendi licentiam habeamus..." (*ibidem*, cf. N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 136).

[3] C. Giurescu, *Material*, II, p. 299—300.

[4] „Gleichmessig ist auch die Wallachey mit Getraydt also gesegnet dass der Banat Temesvar sich schon öfters dorthaus damit versehen" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 412).

[5] "Instamus atque omni debito respectu apud Excellentiam Vestram ut nobis assensum resolutionemque suam praebere dignetur, quatenus... nihil ex dictis frumenti speciebus in vicinas sive turcicas sive etiam caesareas partes atque regiones evehere liceat "(*Kanzleiprotokoll*, Copie Acad. R.P.R., *Arh. Hurmuzaki* VIII); rezultă din acest document că boierimea olteană reuşise să obţină anularea interdicţiei impuse în anii precedenţi asupra exportului de grîne în imperiul otoman; un alt document din aceeaşi colecţie arată preţurile foarte ridicate ale grînelor în acest an.

[6] C. Giurescu, *Material*, II, p. 78; pentru deosebirea între preţurile curente şi cele la care erau achiziţionate produsele agricole de către autorităţile habsburgice, *ibidem*, p. 252—253.

nistraţiei de a se mai substitui ţăranilor în livrarea prestaţiilor în natură [1].

După declararea războiului turco-austriac 1737—1739 şi chiar înainte, în vederea pregătirii acestuia, tot excedentul de produse agricole al provinciei a fost achiziţionat de autorităţi pentru aprovizionarea trupelor austriace; la 30 mai 1736 consiliul de război din Viena anunţa trimiterea unui funcţionar cameral în Oltenia, însărcinat să cumpere toate disponibilităţile de orz şi ovăz ale provinciei şi să le trimită la Belgrad; în acelaşi timp se interzicea exportul grînelor şi se dădeau ordine în conformitate la toate punctele vamale [2]. Rezervele de grîne şi nutreţ ale boierilor şi mănăstirilor au fost conscrise şi s-a fixat preţul la care urmau să fie achiziţionate [3]. Operaţiile de colectare a grînelor şi a nutreţului au luat forme tot mai arbitrare; ele au accentuat ostilitatea atît a ţărănimii cît şi a boierimii oltene împotriva ocupaţiei austriace şi explică în mare parte acţiunile duşmănoase ale ţăranilor împotriva trupelor habsburgice în retragere [4]. Realipirea Olteniei la Ţara Romînească, în urma păcii de la Belgrad, a readus provincia sub regimul monopolului otoman.

În afara pieţii externe, un oarecare rol în dezvoltarea producţiei agricole a jucat şi piaţa internă. În lipsa unei documentaţii suficiente şi mai ales a studiilor cu privire la dezvoltarea vieţii orăşeneşti în veacul al XVIII-lea şi a modului de aprovizionare a oraşelor, sîntem reduşi la cîteva indicaţii sumare, culese întîmplător din izvoare. E probabil că populaţia oraşelor a continuat, ca şi în trecut, să satisfacă o parte din nevoile sale de aprovizionare din produsele proprii (oraşele continuau încă în oarecare măsură să aibă caracter mixt semi-urban şi semi-rural); boierimea care locuia la oraş îşi procura alimentele necesare de pe moşiile proprii. Totuşi în centrele relativ mari, Bucureşti, Craiova etc. se constată şi existenţa unui comerţ de produse agricole; în general beneficiarii acestui comerţ erau stăpînii de pămînt din ţinutul înconjurător, pentru care problema transportului era uşor de rezolvat. Într-o descriere a bogăţiilor Olteniei şi a producţiei pe judeţe, se arată că deşi districtul (judeţul) Jiul de Jos (Dolj) e în urma altor judeţe în privinţa producţiei de grîne, totuşi el beneficiază de apropierea Craiovei, unde îşi vinde toate produsele [5]. Comerţul grînelor şi al produselor de grîne era supus în acest oraş unei supravegheri oficiale; la 20 oct. 1719 era impus următorul tarif de preţuri: obrocul de grîu 50 bani, obrocul de orz 44 bani, obrocul de porumb 25 bani, obrocul de mei 20 bani; în acelaşi timp se anunţa greutatea obligatorie a pîinii şi preţul ei, după calitatea făinii din care era confecţionată. Un

---

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 334 şi *Hurmuzaki*, VI, p. 403; abuzurile stăpînilor de pămînt în această privinţă au continuat şi după emiterea decretului, după cum rezultă din instrucţiile trimise de consiliul de război lui Wallis, directorul suprem al provinciei, la 8 martie 1730; C. Giurescu, *Material*, II, p. 364.

[2] C. Giurescu, *Material*, III, p. 83.

[3] *Ibidem*, p. 92.

[4] *Ibidem*, p. 158 şi 294.

[5] *Hurmuzaki*, VI, p. 478; Cf. A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, vol. III, ed. a III-a, p. 67.

judecător al pieții (*Marcktrichter*) trebuia să supravegheze respectarea acestor măsuri [1].

În afara produselor absorbite de tîrguri și orașe, se constată că și locuitorii regiunilor de munte își procurau din regiunile de șes cerealele pe care nu le puteau produce în cantități suficiente ; la 10 febr. 1680, Șerban Cantacuzino reînnoia vechiul privilegiu al Rucărenilor de a nu plăti vamă pentru grîul și meiul pe care și-l aduceau din țară „pentru hrana caselor lor" ; întrucît privilegiul nu fusese respectat întotdeauna, domnul repetă hotărîrea lui Duca-vodă și a divanului său, „cum că nu se cade să ia vamă de la Rucăreni den ce-și vor aduce bucate de hrana caselor lor, precum nu dau nici alte sate care sunt pe sub munte, nici ei să nu dea" [2]. Și documentele din vremea ocupației austriace arată că județele de munte cumpărau grîu din regiunile de șes de lîngă Dunăre și Olt, atît pentru nevoile proprii cît și pentru a putea face față prestațiilor în natură pe care trebuiau să le livreze trupelor austriace [3].

Se constată deci, în perioada de care ne ocupăm, existența unui însemnat comerț de grîne ; știrile mai numeroase de care dispunem în această privință, în raport cu epoca anterioară, par a indica existența unui progres. Ca și războaiele turco-ruse din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, un rol însemnat au îndeplinit în această privință războaiele turco-austriace, care au impus Țării Romînești sporirea producției de grîne [4].

Direcția principală a exportului de grîne continuă să fie cea impusă de monopolul otoman, dar cantități însemnate de produse agricole se sustrăgeau de la regula monopolului și luau drumul Transilvaniei, fie în cadrul prestațiilor pentru întreținerea trupelor habsburgice, fie în cadrul comerțului liber. Constatarea gravelor abateri de la principiile monopolului — abateri care dădeau uneori naștere la grave crize de aprovizionare în imperiul otoman — au provocat în cele din urmă agravarea monopolului turcesc asupra comerțului de grîne al Țării Romînești.

Fără a putea da precizări cantitative în stadiul actual al informației, se poate totuși afirma că producția de grîne a continuat să progreseze în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Faptul nu putea fi lipsit de urmări sociale.

---

[1] *Kanzleiprotokoll*, copie Bibl. Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, II ; în 1731, an de recoltă slabă, prețurile au crescut foarte mult ; la Craiova obrocul de grîu se vindea cu 1 florin, cel de orz cu 1/2 florin, *ibidem*, VIII.

[2] I. Răuțescu, *Dragoslavele*, ed. a II-a, Cîmpulung-Muscel, 1943, p. 27.

[3] *Kanzleiprotokoll*, copie Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, VIII ; un izvor însemnat pentru cunoașterea locului ocupat de comerțul de grîne în viața economică a țării și în general pentru istoria economică a Țării Romînești, în perioada 1739—1742 îl reprezintă *Condica de socotelile mănăstirilor închinate din Țara Romînească* (Arh. Stat. Buc., *ms.* 377), echivalentul vămilor mănăstirilor moldovenești din 1741—1742, publicate de I. Bogdan.

[4] A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains 1746—1821*, în *Nouvelles études d'histoire*..., Buc., 1955, p. 300.

FUGA ȚĂRĂNIMII ȘI ÎNCEPUTUL POLITICII DE REFORMĂ ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ [1]

Fiscalitatea și fuga țărănimii. Sînt îndeobște cunoscute consecințele catastrofale pe care le-a avut pentru țărănimea romînă agravarea obligațiilor fiscale, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, rezultat direct al sporirii necontenite a exigențelor otomane. Apăsarea fiscală a ruinat gospodăria țărănească, a ușurat accelerarea procesului de dezvoltare a latifundiilor, prin slăbirea puterii de rezistență a țărănimii și a precipitat masele rurale în șerbie [2].

Apăsarea fiscală n-a avut o dezvoltare neîntreruptă ascendentă; gradul de exploatare fiscală era determinat în primul rînd de cererile otomane, apoi de rapacitatea domnilor, siliți să facă față obligațiilor oficiale față de Poartă, să-și menajeze bunăvoința persoanelor influente din cercurile conducătoare otomane și să adune cît mai multe averi pînă în clipa în care erau destituiți din domnie. Dar deși perioadele de maximă încordare erau întrerupte de momente de ușurare fiscală, tendința generală a procesului s-a menținut ascendentă și a atins punctul culminant în cursul veacului al XVIII-lea.

Dacă sistemul fiscal era în permanență apăsător, el depășea cu mult capacitatea economică a țărilor romîne în perioadele de război. Eforturile militare din Europa ale imperiului otoman, în cursul veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, s-au rezemat tot mai mult pe resursele economice ale țărilor romîne; izvoarele semnalează, în perioadele de război, sosirea la scurte intervale a poruncilor turcești care impuneau livrarea imediată și în cantități imense a principalelor produse ale țării, precum și sume de bani suplimentare față de obligațiile obișnuite. Împletite cu cererile domnilor, grăbiți să strîngă cît mai repede și cît mai mult și cu abuzurile aparatului fiscal, poruncile otomane creau o situație insuportabilă pentru țărănime, singurul izvor din care erau satisfăcute toate aceste cerințe. O asemenea situație a fost creată de războaiele turco-austriace din epoca de care ne ocupăm.

Sistemul fiscal a devenit extrem de apăsător la sfîrșitul veacului al XVII-lea; războiul turco-austriac și respectiv turco-polon, care s-a încheiat

---

[1] Studiul de față nu își propune să cerceteze sistematic evoluția fiscalității în veacul al XVIII-lea, ci numai să evidențieze împrejurările care au determinat apariția politicii de reformă fiscală și principalele momente ale acestei politici. Dat fiind locul însemnat, dacă nu chiar covîrșitor, ocupat de fiscalitate în viața internă a țărilor romîne în veacul al XVIII-lea, problema va forma fără îndoială obiectul unei cercetări deosebite în cadrul colectivului „Descompunerea feudalismului". Studiile de care dispunem asupra acestei chestiuni, fie sînt simple compilații: C. Calmuschi, *Principalele dări ale Moldovei și Țerei Romanesci mai ales în secolul al XVIII-lea*, Vaslui, 1891, fie sînt prea sumare și uneori depășite de materialul documentar apărut ulterior: Leonida Colescu, *Geschichte des rumänischen Steuerwesens in der Epoche der Fanarioten (1711—1821)*, München, 1897, fie nu se referă decît la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. A. D. Xenopol, *Finanțele în epoca fanariotă*, în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, I (1883), p. 45—73. Situația țărănimii în această epocă nu poate fi cunoscută fără o temeinică cercetare a fiscalității.

[2] N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatbildungen*, II, Gotha, 1905, cap. *Verfall des Bauernstandes*, p. 84—90; I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a principatelor romîne pînă la Regulamentul Organic*, Buc., 1935, cap. *Tragedia proprietății pe urma fiscalității*, p. 22—24.

cu pacea de la Karlovitz, a supus ţările romîne la un efort neobişnuit de mare; pentru Ţara Romînească această perioadă corespunde în principal domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu (pînă în 1699) şi reprezintă unul din momentele de maximă presiune fiscală [1]. Cererile turceşti în bani, provizii şi slujbe (salahori, care de transport) nu mai respectă nici o limită; ele se traduc înlăuntrul ţării prin tot atîtea dări, menite să acopere obligaţiile obişnuite şi cererile extraordinare ale Porţii. Stolnicul Constantin Cantacuzino, atît de bine informat asupra situaţiei Ţării Romîneşti, datorită rolului deosebit de însemnat pe care l-a avut în conducerea ţării în timpul domniilor lui Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu şi Ştefan Cantacuzino, arăta într-o scrisoare adresată cancelarului transilvan Tekely, greutăţile excepţional de mari îndurate de ţară din pricina războiului susţinut de Poartă în diferite direcţii: „Noi, domnul meu, fiind ocupaţi toată iarna cu căratul hranei la Cameniţa şi acum ne ostenim cu trimiterea rămăşiţei aceleia. Dar în afară de darea obişnuită după datină, acum suntem siliţi să trimitem hrană în afară de rînd, ceea ce n-a fost pînă acum, căci nu trebuie să trimitem hrană numai în Cameniţa ci şi marelui vizir. Pe deasupra nu e deajuns nici aceea că trebuie să o ducem la malul Dunării pe corăbii ci trebuie să mai plătim şi corăbierilor bir... ; nu trebuie să dăm numai într-o parte ci cer din multe părţi şi trag de pe noi ceea ce cred că altul nici n-ar putea crede..." [2]. Doi ani mai tîrziu, el arăta altui corespondent ungur că tot greul cererilor turceşti apasă acum asupra Ţării Romîneşti, *„de unde le merge venit şi cîştig, iar din alte părţi le-a scăzut foarte mult venitul"* [3].

S-a calculat, după Condica Vistieriei, că în anul 1698 ţara a avut de îndurat nu mai puţin de 38 dări [4]. Totalizate dările acestea depăşeau capacitatea de plată a populaţiei; ele se realizau în numeroase cazuri, nu din venituri, ci loveau de-a dreptul izvorul de venituri al contribuabililor, pămîntul sau vitele. Cererile otomane puteau fi astfel împlinite, dar consecinţele pentru viaţa economică a ţării, pe termen lung, erau dezastruoase.

Pe lîngă cele două inconveniente principale ale sistemului fiscal — cuantumul total al sumei impuse masei contribuabililor şi frecvenţa încasărilor — s-a dezvoltat un al treilea, care le-a agravat în cea mai mare măsură: abuzurile aparatului fiscal. Era firesc ca dezvoltarea excesivă a fiscalităţii şi mai ales modalitatea (frecvenţa) încasărilor, să provoace

[1] Dezvoltarea excesivă a fiscalităţii în cursul domniei lui Şerban Cantacuzino e semnalată nu numai de izvoarele ostile domnului, care divulgă şi mijloacele sălbatice de execuţie fiscală, dar şi de cronica oficială a lui Stoica Ludescu; acesta însă îl justifică pe domn arătînd că „îl împresura turcii cu dări de bani şi cu zaharele".

[2] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. XI, Buc., 1939, p. 256.

[3] *Ibidem*, p. 328.

[4] Evoluţia obligaţiilor către Poartă ale ţărilor romîne tratată de M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti în sec. XV–XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II (1957), p. 7–47 şi *Variaţiile exploatării Ţării Romîneşti de către Poarta otomană în secolele XVI–XVIII*, în *Studii*, XI (1958), nr. 2, p. 59–70. Înmulţirea dărilor din pricina exigenţelor otomane, în ultimul deceniu al veacului XVII analizată de H. Chircă, *Veniturile vistieriei lui C. Brîncoveanu după Condica Vistieriei*, în *Studii şi materiale de istorie medie* (1956), p. 228.

hipertrofia organelor de execuție fiscală și să dea naștere unei categorii parazitare destul de numeroase (recrutată în mare parte din rîndurile boierimii), care își trăgea principalele venituri din surplusul pe care îl storcea contribuabililor. Tipul agentului fiscal venal și abuziv devine o figură comună a acestei epoci; el a lăsat numeroase urme în izvoarele perioadei istorice de care ne ocupăm.

Cronica anonimă a reținut figura unuia dintre cei mai caracteristici reprezentanți ai acestei categorii; e vorba de clucerul Constantin Știrbei care, fiind „cam lung la unghii", a jefuit județele de peste Olt unde fusese trimis pentru strîngerea haraciului de către Constantin Brîncoveanu. Domnul sezisat de numeroasele plîngeri ale oamenilor din multe sate, confruntă răvașele iscălite de boier și date sătenilor, cu catastifele vistieriei și constatînd că Știrbei încasase mari sume în afara celor vărsate vistieriei, îl aduce în fața divanului unde îl supune unui rechizitoriu, în cursul căruia evocă întreaga sa carieră de încasator de dări: „ai luat județul Dîmboviții, l-ai prădat de n-au rămas ca (!) un sat, l-am luat acela și ți-am dat Teleormanul și mai rău l-ai făcut, că ți-am găsit pre urmă-ți sume de lei jăfuite..."; și invectiva continua cu amintirea jafurilor comise de clucer, în exercițiul funcțiunii de agent fiscal, în timpul domniilor lui Antonie vodă, Duca-vodă și Șerban Cantacuzino [1].

În veacul al XVIII-lea plaga aceasta s-a agravat. Cunoscînd obiceiul încasatorilor de a stoarce cît mai multe bunuri din sate, autoritățile austriace au inclus în Oltenia ca măsură de precauție, în contractele de arendare a oieritului și a dijmăritului, clauze care specificau că arendașii sau oamenii lor nu vor avea dreptul să ia de la contribuabili mai mult decît sumele stabilite și strictul necesar pentru întreținerea lor, fiind siliți, în caz contrar, să restituie tot ceea ce obținuseră prin abuz [2]. Dar precauția s-a dovedit neeficace; contractele ulterioare de arendare arată amănunțit abuzurile la care se dedau încasatorii: ei intrau în grupe mari, uneori de 30—40 oameni, în sate, se stabileau aici pentru o durată de timp mult mai mare decît cea necesară efectuării operațiilor fiscale, pretindeau pentru întreținerea lor, în cantități mari, tot ce aflau mai bun în gospodăriile oamenilor (sau le impuneau să răscumpere în bani întreținerea) și în cele din urmă trimeteau la casele lor „căruțe întregi încărcate cu asemenea produse" [3]. Cîștigurile realizate cu acest prilej erau atît de mari, încît acei care puteau pătrunde în categoria privilegiată a agenților fiscali, fie și numai în situații cu totul inferioare, aveau prilejul de a sui rapid treptele ierarhiei sociale; generalul Tige raporta în 1727 consiliului de război din Viena asupra sistemului fiscal în vigoare în Oltenia și a gravelor abuzuri la care dădea prilej aplicarea lui, semnalînd cazul slugii unui slujbaș, care intrase dezbrăcat

[1] *Istoria Țerei Romînești*, în *Magazin istoric*, V, p. 143—145.

[2] C. Giurescu, *Material*, I, p. 477.

[3] *Ibidem*, p. 524 și 681—682; abuzurile comise la încasarea dijmăritului și oieritului, actele de violență la care dădeau loc, îi determinau deseori pe țărani să vîndă sau să distrugă o parte din șeptel, fapt care la rîndul său diminua încasările; vezi raportul lui Nicolae de Porta la M. Popescu, *Spicuiri privitoare la Oltenia în timpul ocupațiunii austriace 1718—1739*, în *Arhivele Olteniei*, VI (1927), nr. 31, p. 215.

în slujbă, iar după cîteva luni apărea în trăsură cu cai, îmbrăcat în haine luxoase, „ca şi cum s-ar fi născut un mare domn" [1].

După cum se știe, în fața agenților necruțători ai fiscului, țăranii nu aveau deseori decît un singur mijloc de scăpare : fuga. Pe măsura intensificării exploatării fiscale fuga a luat proporții tot mai mari, transformîndu-se la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi în cursul veacului al XVIII-lea într-un fenomen de mari proporții ; fuga masivă a țărănimii a devenit una din constantele vieții interne a Țării Romîneşti în veacul al XVIII-lea şi una dintre preocupările predominante ale conducerii țării. Din pricina asupririi fiscale sate întregi se „spărgeau" lăsînd în urma lor teritorii pustii care nu rareori rămîneau definitiv astfel. Izvoarele interne şi externe ale epocii arată proporțiile excepțional de mari luate de fuga țărănimii şi gravele perturbări pe care le provoca în viața țării. La mijlocul veacului al XVII-lea, Baksič era informat, în timpul călătoriei făcute în Țara Romînească, de marea diminuare pe care o înregistrase populația țării încă din vremea lui Mihai Viteazul [2]. Del Monte, după ce expune regimul fiscal introdus de Şerban Cantacuzino, afirmă că țara s-a pustiit (*Ideo Valachia est deserta*) [3]. Chiar şi în vremea lui Brîncoveanu, a cărui politică demografică a dat însemnate rezultate, după cum se va vedea, informatorii străini sînt impresionați de raritatea populației ; englezul Chishull, care trecea prin țară în 1702, în suita lordului Paget, semnalează, în însemnările sale de călătorie, contrastul dintre fertilitatea solului şi insuficiența brațelor de muncă [4]. Del Chiaro care cunoştea mai în deaproape decît oricare alt străin realitățile din Țara Romînească de la începutul veacului al XVIII-lea, arată şi el consecințele dezastruoase din punct de vedere demografic ale fiscalității excesive, care îi silea pe țărani, atunci cînd nu mai puteau face față cererilor nelimitate ale fiscului, să-şi caute scăparea în fugă [5]. Tratatul de frontieră moldo-muntean încheiat în 1706, conține un articol referitor la oamenii „ce vor fi fugiți ori vor fugi de acmu înainte pentru greul dăjdiilor" [6].

Rapoartele întocmite de funcționarii habsburgici din Oltenia în intervalul 1718—1739 şi cele ale slujbaşilor locali, constată instabilitatea masei rurale şi generalizarea fugii ca mijloc de sustragere de la obligațiile fiscale şi de la mijloacele sălbatice de execuție fiscală ; în 1720 un funcționar austriac arăta că țăranii olteni nu sînt aşezați în sate bine orînduite, ci locuiesc în general în case sau cocioabe lucrate din împletituri, de preferință

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 223 ; alt caz celebru, în vremea lui Ioan şi Nicolae Mavrocordat, la Radu Popescu, în *Magazin istoric*, IV, p. 116—118.

[2] Baksič, *Visita della Vallahia*, în *Monumenta Slavonum Meridionalium*, XVIII, p. 96—97 ; cifrele date de Baksič, ca de altminteri toate datele „statistice" din perioada de care ne ocupăm, nu pot fi acceptate decît ca indicație relativă a sensului şi a proporțiilor proceselor demografice, nu ca informații precise.

[3] *Magazin istoric*, V, p. 41—42.

[4] „The whole province is luxuriently rich, abounding with woods and pastures, *but thinly inhabitated* and that in caves and huts rather than houses", (I. Bianu, *Un épigraphiste anglais en Valachie*, în *Revue historique du sud-est européen*, 1 (1929), nr. 10—12, p. 408—409).

[5] Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Buc., 1914, p. 24.

[6] N. Iorga, *Documente geografice*, I, extras din *Buletinul geografic*, IV, Buc., 1900, p. 31 ; cf. N. Iorga, *Viața şi domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1914, p. 150.

departe de drumuri și în apropierea pădurilor, pentru a se putea ascunde de îndată ce vedeau pe cineva în depărtare, care se apropia de locuințele lor; alții își făceau bordeie chiar în fundul pădurilor [1]. Cronica lui Radu Popescu semnalează marile dificultăți pe care le întîmpina, în aceeași perioadă, vistieria Țării Romînești și efortul de adaptare a sistemului fiscal la situația creată de transformarea fugii într-o stare permanentă; introducerea sistemului pecetluirilor în 1729, printr-o hotărîre a divanului țării, arată cronica, a fost provocată tocmai de această stare de lucruri: „...de vreme ce și țăranii se învățase de nu se astîmpăra la un loc, ci umbla strămutîndu-se dintr-un sat într-altul" [2]. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, generalul Bauer a analizat factorii care provocau fuga țărănimii, arătînd că situația demografică nenorocită în care se afla țara, se datora în primul rînd dominației otomane, apoi dărilor impuse de domn pentru a face față cererilor turcești, modului barbar de colectare a sumelor impuse, comportării abuzive a boierilor, în sfîrșit războaielor și epidemiilor pe care le aducea acesta [3].

Țăranii fugeau în general înlăuntrul țării și doar provizoriu; regiunile păduroase erau principalul lor refugiu. Într-un raport înaintat în 1722 consiliului de război, doi demnitari austriaci recomandau ca încasarea dărilor să se facă pînă la înfrunzirea arborilor, arătînd că după aceea țăranii nu mai puteau fi prinși de agenții fiscului [4]. Foarte frecventă era fuga țăranilor în satele privilegiate din punct de vedere fiscal, mai ales în satele de țărani recent imigrați, care se bucurau de un regim de favoare. În 1719 autoritățile austriace constatînd că în satele de coloniști se strecuraseră mulți dintre țăranii localnici, dădeau dispoziții de verificare [5]. Alți țărani fugeau în satele boierilor cu dregătorii, care, datorită poziției lor oficiale, le puteau acorda mari ușurări fiscale (vz. mai jos). În general se constată că ori de cîte ori apărea un sat cu situație fiscală mai avantajoasă, spre acesta se îndreptau în număr mare țăranii, fie pentru a se așeza definitiv aici, fie numai pentru a se adăposti în perioadele în care umblau zapcii prin țară [6].

Dar țăranii, mai ales cei din satele așezate în apropierea granițelor, fugeau deseori și în țările învecinate; e ceea ce a determinat autoritățile să aplice un regim fiscal mai blajin în aceste sate. Instructive pentru cunoașterea practicii fiscale a epocii sînt instrucțiunile date de adminis-

[1] *Hurmuzaki*, VI, p. 310; Nicolae De Porta constata același lucru în 1726: „Plebs male morata, rustici in sedibus instabiles, *sed de loco uno in alium fugibundi ne gravaminibus sint obnoxii*" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 113).

[2] Radu Popescu, *Cronica Țerii Romînești*, în *Magazin istoric*, IV, p. 176.

[3] F. G. de Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort, 1788, p. 19–20.

[4] C. Giurescu, *Material*, I, p. 521.

[5] *Hurmuzaki*, VI, p. 311–330.

[6] În timpul războiului turco-austriac 1737–1739, comandantul trupelor de ieniceri care luptaseră în Oltenia, acordase scutire totală de la obligațiile fiscale unui sat, pentru serviciile aduse în timpul ostilităților; după ce provincia a reintrat sub autoritatea domnului Țării Romînești, locuitorii satului pretindeau în continuare scutirea de dări; faptul provoca inconveniente serioase fiscului, mai ales pentru că țăranii din satele vecine se refugiau aici în timpul operațiilor de încasare a dărilor. Constantin Mavrocordat cere sultanului anularea privilegiului; Acad. R.P.R., *Documente turcești*, DLXXXI/176.

trația olteană în 1735, agenților fiscali, în vederea strîngerii „contribuționului" ; în aceste instrucții se prevedea că atît timp cît Oltul şi Dunărea erau înghețate şi deci posibilitățile de fugă ale țăranilor erau mari, dările, în satele de graniță, să fie strînse „foarte pe încet şi spre voia lor, cu blîndeațe să se ceară banii, iar pe satele din lăuntru mai cu tărie să se apuce de bani, ca să se facă banii ; iar stricîndu-se ghiața să se apuce unii ca şi alții să plătească contribuționul lor"[1]. În instrucțiunile date în 1731 administrației cu privire la încasarea contribuției, directorul suprem Wallis recomanda cea mai mare prudență mai ales în regiunile de graniță, a căror populație putea uşor fugi[2]. Dar în ciuda acestor precauții ştirile despre fuga țăranilor peste hotare devin tot mai numeroase pe măsura trecerii timpului[3].

Proporțiile tot mai mari luate de fugă au silit autoritatea centrală ale cărei interese fiscale erau grav compromise, să adopte măsuri de stăvilire a fenomenului. Del Chiaro a arătat străşnicia cu care era pedepsit oricine încerca să fugă în afara țării, în vremea lui Brîncoveanu[4]. Intensificarea fugii explică şi dezvoltarea aparatului de împiedicare a ei ; în 1718 boierii olteni cereau autorităților habsburgice crearea, în Oltenia, a unui corp de trupă format din localnici, care printre altele ar fi avut menirea să împiedice fuga țăranilor. În 1731 s-a hotărît chiar instalarea unor unități militare austriace în vecinătatea satelor ai căror locuitori dăduseră semne că intenționează să fugă[5]. Şi în Muntenia măsurile de pază la graniță se intensifică ; vecinătatea Olteniei şi politica de încurajare a imigrației adoptată de autoritățile habsburgice, explică întărirea unităților de supraveghere de-a lungul Oltului. Dar cu toate aceste măsuri țăranii treceau în număr mare Oltul mai ales cînd apele rîului erau scăzute . În 1725 de pildă, peste 100 de familii au trecut dintr-o singură dată din Muntenia în Oltenia ; martologii care păzeau vadurile şi care nu reuşiseră să împiedice această fugă masivă, temîndu-se de sancțiunile

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 151.

[2] C. Giurescu, *Material*, II, p. 425—426.

[3] Ştirile referitoare la fuga țăranilor, în această perioadă, sînt nenumărate ; atît izvoarele interne cît şi cele externe se referă la acest proces, fie că e vorba de fuga izolată a unora dintre țăranii unui sat, fie că e vorba de deplasarea populației satelor în întregime. Uneori, atunci cînd exigențele fiscale erau deosebit de mari sau abuzurile aparatului fiscal cu totul intolerabile, se constată fuga în masă a populației ; astfel, în 1727 cînd boierii din administrația olteană au supus unei apăsări fiscale excepțional de mari satele care nu se aflau în dependența lor şi a rudelor lor, rapoartele semnalează fuga, fie înlăuntrul, fie în afara țării, a aproximativ 2 300 familii din județul Romanați şi 1 500 din Vîlcea ; C. Giurescu, *Material*, II, p. 182 şi 447. De asemenea, cînd în 1731 noua administrație încerca să amendeze sistemul fiscal pentru a lua din mîna boierimii arma pe care acesta i-o pusese la îndemînă, aplicarea noilor măsuri fiscale a dat rezultate tot atît de catastrofale ; în cursul inspecției făcute în Oltenia în vara acestui an, Directorul suprem Wallis a putut constata că regiuni întregi din județele Jiu şi Mehedinți erau depopulate şi necultivate ; în raportul înaintat la Viena el arăta că a călătorit ore întregi fără a vedea niciun ogor şi că în şapte sate succesive n-a întîlnit decît case părăsite, fără niciun locuitor ; *Hurmuzaki*, VI, p. 471 ; cf. O. Lugoşianu, *Oltenia sub ocupațiunea austriacă (1717—1739). Studiu istoric*, Buc., 1889, p. 43 ; consecințele fiscale nu s-au lăsat aşteptate ; încasările pentru contribuție au scăzut cu 50 000 florini (*Hurmuzaki*, VI, p. 471).

[4] Del Chiaro, *op. cit.*, p. 24—25.

[5] T. G. Bulat, *Acte nouă din Biblioteca Brukenthal de la Sibiu*, în *Revista istorică*, an. XV (1929), nr. 1—3, p. 58.

domnului (Nicolae Mavrocordat) se refugiază și ei dincolo de Olt [1]. În iunie 1733 martologi înarmați veniți din Muntenia au trecut cu sila îndărăt, peste Olt, un număr de țărani fugari [2]. Un rol deosebit în aplicarea politicii demografice a domniei revenea căpitanilor de margine ; ei vesteau la hotare ușurările fiscale pentru imigranți și tot lor le revenea misiunea să împiedice fuga țărănimii [3].

Unul dintre cele mai însemnate puncte ale programului austriac de reorganizare a Olteniei a fost întemeierea de sate bine organizate, de 25—100 case și statornicirea în ele a țăranilor care trăiau ascunși în păduri ; instrucțiile date vornicilor județelor, la 5 oct. 1719, le fixau misiunea de a-i readuce din păduri pe fugari, în satele părăsite [4]. Dar în această privință politica habsburgică a înregistrat, ca în multe altele, un eșec total ; an de an s-au repetat instrucțiuni cu conținut similar, dar țăranii au continuat în toată această perioadă să se refugieze în păduri, principala lor protecție împotriva agenților fiscului și a asupririi stăpînilor de pămînt. În 1731, ajutorul de vornic al județului Mehedinți, Barbu Otetelеșanu, cerea concursul forței militare pentru a putea readuce pe țăranii fugiți din unele sate boierești [5]. În același an administrația craioveană raporta directorului suprem dificultățile de care se loveau operațiile fiscale, în primul rînd fuga țăranilor : „Doar puțini dintre locuitorii satelor fug în părțile turcești, dar mult mai mulți în adîncimile pădurilor unde se pot ascunde...” [6]. În alt raport administrația arăta că punerea în aplicare a hotărîrii de readucere în sate a țăranilor, în termen de o lună, nu se putea efectua decît printr-o largă utilizare a unităților militare austriace [7]. Dar alte rapoarte mai tîrzii arată că de-abia readuși, țăranii fugeau din nou în păduri de îndată ce aveau posibilitatea să o facă ; în 1732 se impunea un nou mare efort în toată provincia pentru scoaterea din păduri a fugarilor [8].

Numeroasele porunci de aducere „la urmă” a fugarilor constituie alt aspect al luptei domniei pentru a fixa populația rurală și a împiedica fuga dintr-un sat într-altul ; ea a dat naștere unui formular tip care conținea împuternicirea dată de domn stăpînului satului pustiit să-și readucă sătenii fugiți și porunca adresată pîrcălabilor satelor de toate categoriile și autorităților orășenești, de a-i restitui pe fugari. În timpul ocupațiunii austriace în Oltenia se preconizase chiar instituirea unei corespondențe între vornicii și ispravnicii celor cinci județe pentru descoperirea țăranilor

[1] *Protocollum correspondantiarum*, Sibiu-Brukenthal, copie, Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*.

[2] C. Giurescu, *Material*, III, p. 27.

[3] Porunca dată în martie 1742 căpitanului de margine de la Cernеți de a opri pe țăranii fugari care se pregăteau să treacă Dunărea ; Acad. R.P.R., *ms. grec. 1069*, f. 86—86 v ; în noiembrie același an, C. Mavrocordat poruncea marelui căpitan de Soroca să atragă cît mai mulți locuitori în Moldova ; Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 401 ; cf. N. Corivan, *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui C. Mavrocordat cu privire la perceperea birului (1741—1743)*, extras din *Studii și cercetări științifice*, Iași, VI (1955), p. 21.

[4] *Hurmuzaki*, VI, p. 324.

[5] *Kanzleiprotokoll*, copie, Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, III.

[6] Ibidem, III.

[7] Ibidem, VIII.

[8] „Mittantur hussarones in omnes districtus, qui latitantes in silvis et montibus homines educant...” (ibidem, VIII).

fugiţi înlăuntrul ţării şi readucerea lor în satele din care fugiseră [1]. Deşi tendinţa austriacilor era să desfiinţeze rumînia, stăpînii satelor erau autorizaţi să-şi readucă rumînii fugiţi [2].

În sfîrşit, în şirul măsurilor de stăvilire a fugii trebuie amintite şi încercările de readucere a ţăranilor fugiţi peste hotare, prin înţelegere cu autorităţile regiunilor respective. La 8 mai 1695 Constantin Brîncoveanu anunţa marelui judeţ al Braşovului că s-a conformat dorinţei lui de a-i restitui sătenii din Tohan şi Zărneşti, fugiţi în Ţara Romînească, dar cerea în acelaşi timp ca braşovenii să restituie pe locuitorii din schelele Rucăr şi Dragoslavele, fugiţi în Transilvania; domnul arată că deşi „mai nainte obicéiu n-au fost ca să se dea oamenii dentr-o ţară într-alta...", dată fiind însă funcţia deosebită pe care o îndeplineau fugarii, această abatere de la normele vechi i se părea admisibilă [3]. Dacă informaţia istorică a domnului se dovedeşte defectuoasă, întrucît asemenea restituiri de fugari mai avuseseră loc în trecutul ţării, nu e mai puţin adevărat că preocuparea aceasta pare să fi cîştigat în intensitate în perioada de care ne ocupăm [4]. Corespondenţa lui C. Brîncoveanu şi a boierilor Ţării Romîneşti cu autorităţile braşovene, dovedesc eforturile lor de a obţine restituirea ţăranilor fugari [5]. Mai puternic se resimte această tendinţă în Oltenia, după ce provincia a devenit parte integrantă a imperiului habsburgic în 1718; boierimea olteană s-a străduit să beneficieze de legislaţia în vigoare în imperiu cu privire la restituirea ţăranilor fugiţi dintr-o provincie într-alta [6]. La 20 iunie 1720 boierii olteni anunţau comandamentului habsburgic sosirea în provincie a unor nobili din Transilvania, veniţi să-şi caute iobagii fugiţi; boierii cer dezlegare din partea autorităţilor habsburgice, condiţionînd însă restituirea iobagilor de recuperarea propriilor lor rumîni şi ţigani fugiţi în Transilvania [7]. Deoarece nobilii transilvăneni începuseră investigaţiile în satele oltene, fără a aştepta hotărîrea comanda-

[1] *Hurmuzaki*, VI, p. 505.

[2] „Dominus terrestris fugitivum subditum suum de iure repetere valebit..." (*ibidem*, p. 333–334).

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, X, p. 133–134.

[4] Înţelegerea din 1632 între boierii munteni şi voievodul Ardealului pentru readucerea în Ţara Romînească a rumînilor fugiţi, Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 105 ; negocieri similare în vremea lui Matei Basarab, *Studii şi documente*, X, p. 122–123, 125–126, 128; un moment însemnat în dezvoltarea politicii de restituire reciprocă a ţăranilor fugari între Ţara Romînească şi Transilvania, îl reprezintă învoirea dată de Antonie vodă în 1669 autorităţilor transilvane, de a ridica din Ţara Romînească pe toţi fugarii din Transilvania, „pre cei ce ar fi fugit de foame sau de obăgie sau măcar de ce breaslă ar fi... să-i dăm de pretutindenile după pohta dumnealor". Domnul îşi rezerva dreptul de reciprocitate în această privinţă, „pentru că aceasta iaste semnul direptăţii şi unirea vecinătăţii neînşelătoare...", N. Iorga, *Moşiile familiei Beldy din Ţara Romînească*, Buc., 1925, p. 15 (extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., seria III, tom. IV).

[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, X, p. 135–136 şi 141–143.

[6] Fuga masivă a ţărănimii din regiunile supuse coroanei habsburgice impusese încă din veacul precedent necesitatea unei înţelegeri între autorităţile provinciale pentru restituirea fugarilor; mai tîrziu s-a ajuns chiar la încheierea unor convenţii cu alte state (de ex. Polonia), care prevedeau restituirea reciprocă a ţăranilor fugari. Fuga ţărănimii a fost astfel un factor de promovare a relaţiilor inter-provinciale şi internaţionale; Karl Grünberg, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen Mähren und Schlesien*, vol. I, Leipzig, 1893, p. 11.

[7] *Kanzleiprotokoll*, copie, Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, II.

mentului austriac și folosind concursul unei unități proprii, formate din 60 de oameni, administrația olteană revine cîteva zile mai tîrziu într-un raport asupra acestei probleme și cere intervenția autorităților austriace ; boierii cer din nou aplicarea reciprocității în privința restituirii fugarilor și prezentarea titlurilor sau a mărturiilor în baza cărora erau revendicați iobagii transilvăneni, de oarece altminteri riscau să fie luați cu sila, ca iobagi, țăranii liberi[1].

Doi ani mai tîrziu, în urma cererilor insistente ale boierimii și în baza ordinului imperial de restituire generală a fugarilor între toate provinciile imperiului generalul Königsegg invită adminstrația olteană să-i înainteze lista rumînilor și țiganilor fugiți în Transilvania și Banat, pentru a se putea purcede la descoperirea și restituirea lor [2]. Dar întrucît fuga din Oltenia în Transilvania și viceversa a continuat și după această dată problema restituirii și-a păstrat actualitatea în toată această perioadă ; în 1731 în jalba înaintată directorului suprem Wallis, egumenii mănăstirilor oltene cereau, între altele, și împuternicirea de a-și aduce îndărăt rumînii și țiganii fugiți în Transilvania [3].

Dar toate încercările domniei și ale stăpînilor pămîntului de a pune capăt prin măsuri coercitive fugii țăranilor s-au dovedit ineficace ; uneori fuga țăranilor dintr-un sat putea fi prevenită, deseori fugarii erau aduși îndărăt, dar fuga ca fenomen nu numai n-a putut fi împiedicată, ci dimpotrivă, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea a luat tot mai mult proporții de masă. Întrucît însă această situație lovea direct interesele fiscale ale domniei și interesele stăpînilor de moșii, trebuiau descoperite metode mai eficace decît „legăturile" juridice sau măsurile de împiedicare a fugii și de readucere a fugarilor ; nu rămînea alt mijloc decît încercarea de a elimina principala cauză a fugii țăranilor : fiscalitatea excesivă. În aceste împrejurări s-a impus politica de reforme.

Reforma lui Constantin Brîncoveanu. Încă din anii anteriori marii reforme din 1701, Constantin Brîncoveanu a încercat să amelioreze sistemul fiscal în interesul contribuabililor ; cu prilejul modificării metodei de repartizare a semii mari, în 1691, domnul arăta contribuabililor, în textul de anunțare a măsurii, rostul inovației : „...*ca să nu mai spargă săracii casele și să nu mai umble fugind și gerind prin păduri și jefuindu-i ciocoii și vistierii domniei mele*" [4]. Dar împrejurările de politică generală, continuarea războiului turco-austriac, cu inevitabilele sale consecințe, cererile turcești nelimitate, făceau prematură o încercare de reformă generală.

Cu mult timp înainte, în cursul veacului al XVII-lea, necesitatea de a găsi un mijloc de exceptare de la sarcinile fiscale apăsătoare, pentru categoriile care îndeplineau o funcție deosebită în stat sau în favoarea celor față de care domnia practica o politică binevoitoare, dăduse naștere unei instituții fiscale care avea să cunoască o largă aplicare în a doua jumătate a veacului al XVII-lea și în cursul veacului al XVIII-lea : *rupta* [5].

[1] *Kanzleiprotokoll*, copie, Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, II.

[2] Cererea boierilor, *ibidem* ; răspunsul g-lului Königsegg, C. Giurescu, *Material*, I, p. 589.

[3] M. Dobrescu, *Istoria bisericii romîne din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace (1716—1739)*, Buc., 1906, p. 99.

[4] *Oltenia*, I (1940), nr. 5, p. 79.

[5] I. C. Filitti, *Considerații generale*, p. 24—34.

Rupta sau ruptoarea era convenţia specială încheiată între domn şi beneficiarul ei, stăpînul satului, grupul fiscal deosebit de masa contribuabililor etc. Trăsătura caracteristică a acestei instituţii, fixarea prealabilă şi în principiu definitivă a sumei pe care ruptaşii trebuiau să o plătească vistieriei, la termene fixe, făcea din beneficiarii ei o categorie fiscală privilegiată în raport cu restul populaţiei. Ruptaşii erau scutiţi de cele patru inconveniente majore ale sistemului fiscal în vigoare : sporirea arbitrară a dărilor, în funcţie de necesităţile domniei şi de cererile turcilor, răspunderea colectivă faţă de fisc, frecvenţa încasărilor şi obligaţia de a întreţine pe agenţii fiscali care agravau, prin abuzurile lor, sarcinile fiscale şi altfel apăsătoare [1]. Rupta era deci privilegiul acordat de domnie în anumite împrejurări celor pe care dorea să-i separe de masa contribuabililor de rînd.

Deseori această concesie fiscală era smulsă domniei de fuga ţăranilor. Astfel, la 21 aprilie 1670, Antonie-vodă scuteşte pe slobozienii din satul mănăstirii Tismana de toate dările şi le acordă ruptoare ; ei se plînseseră împreună cu egumenul mănăstirii, că din pricina dărilor prea grele sînt siliţi să fugă şi „spărgîndu-se slobozianii de acolo, sfănta mănăstire rămîne la mare scădenie" [2]. Constantin Brîncoveanu acorda, la 14 ianuarie 1689, satului Flămînzeştii al mănăstirii Argeş, scutire de toate dările (mai mult de 20, în afara celor neprevăzute) regim de ruptoare ; actul domnesc arată că rumînii satului beneficiaseră înainte de acest privilegiu, „nefiind amestecaţi în rîndul dăjdiilor cu altă ţară", dar unii dintre domnii ţării nesocotiseră privilegiul şi le impuseseră obligaţiile fiscale obişnuite, „de au tras în rîndu cu satele birnice din judeţu, trăgînd multe nevoi şi neputînd să mai biruiască ei s-au spart şi s-au răsipit din siliştea lor şi au fugit pentr-alte părţi" ; la intervenţia egumenului mănăstirii al cărei sat era astfel pustiit, domnul acordă din nou fugarilor regimul de ruptoare, pentru ca să revină la locurile lor [3]. La 15 mai 1699 Constantin Brîncoveanu

[1] Definiţia ruptei şi caracteristicile ei la H. Chircă, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu după condica vistieriei*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, I (1956), p. 217 şi 228. Un studiu asupra apariţiei şi evoluţiei acestei instituţii, care a devenit un însemnat instrument al politicii domniei atît în Moldova cît şi în Ţara Romînească, nu există încă în istoriografia noastră.

[2] Arh. Stat. Buc., *m-rea Tismana*, XCIII/45.

[3] Ibidem, *ep. Argeş*, II/68 ; la 27 martie 1693, C. Brîncoveanu acordă mari concesii fiscale rumînilor fugiţi din satele Curtişoara şi Păcăleşti ale lui Drăghici postelnic, pentru ca acesta să-i poată readuce în satele din care fugiseră ; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, p. 127 ; la 1 iulie 1688 Şerban Cantacuzino, constatînd că din pricina asupririi fiscale locuitorii oraşului Cîmpulung, „vor să se risipească şi să fugă", le reînnoieşte vechiul privilegiu de „rumptoare". La 8 mai 1717, după ce aminteşte că în vremea lui C. Brîncoveanu „pentru mult greu ce au căzut de către împărăţie asupra ţării li s-au fost stricat şi lor ruptoarea..." şi „spărgîndu-se acest oraş şi fugind şi făcîndu-se vistieriei pagubă pentru dajdia ce da ei", domnul le acordase din nou regim de ruptoare, pierdut din nou la mazilirea acestuia, Ioan Mavrocordat le confirmă orăşenilor regimul fixat de Brîncoveanu ; I. Răuţescu, *Cîmpulung-Muscel, Monografie istorică*, Cîmpulung, 1943, p. 19—20 şi 26—27. Funcţie similară îndeplinea rupta în Moldova ; la 27 oct. 1681, Duca-vodă acordă ruptă locuitorilor din satul Piscani al m-rii Dealul Mare, care se împrăştiaseră pentru „bogate nevoi". Domnul le comunică fugarilor : „să viniţi să vă aşedzaţi iarăş la sat la Piscani... ; într-un an nimănui nemică nu viţi da. Să vă apucaţi de pămînt şi de agonisită. Iar după ce li să va înplini cisla cărţii, *ti vom tocmi domnia mea de vor da cu rupta mai pentru uşorul lor*" ; (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 45).

acordă privilegiu similar rumînilor mănăstirii de la Breb, din județul Prahova, pe care îi scutește de toate dările ce apăsau pe țară, ,,pentru că fiind ei fugiți și răsipiți, ca să să poată strînge m-am milostivit domnia mea de i-am ertat de aceste de toate", urmînd ca după scurgerea termenului de scutire totală, rumînii să vină la vistierie pentru a li se fixa obligațiile, ,,dupre putința lor"[1].

Ruptoarea era regimul care se acorda de obicei și coloniștilor străini, de a căror imigrare se îngrijea atît domnul direct, cît și stăpînii pămîntului, pe baza privilegiilor obținute din partea domniei; se înțelege de la sine că pentru a atrage și a-i reține pe imigranți, trebuia să li se creeze o situație superioară aceleia pe care o părăseau și celei la care era supusă restul populației din țară. Străinii sau înstrăinații primeau și uneori chiar condiționau așezarea sau revenirea lor în țară, de fixarea prealabilă a cuantumului obligațiilor lor fiscale; astfel, la 10 ianuarie 1695 C. Brîncoveanu acorda egumenului m-rii Cozia dreptul de a aduce pe moșia Cărărenii din județul Ialomița oameni străini, ,,sîrbi, greci, arbănași, moldoveni", care după cîteva luni de scutire fiscală totală, pentru întemeierea gospodăriei, urmau să vină la vistierie spre a-și lua ruptoare[2]. Că ruptoarea caracteriza situația fiscală a străinilor colonizați în țară, se vede din actul prin care Grigore Ghica confirmă la 24 aprilie 1672, satului m-rii Tismana despre care a fost vorba mai sus, privilegiul acordat de Antonie vodă, amintind că pe vremea acestuia, sătenii ,,au fost lua truptoare de la vistierie *cu striinii*"[3].

Ruptoarea era deci și un instrument al politicii de populare a țării cu elemente străine, cu brațele de lucru pe care le reclama pămîntul necultivat al țării; în definiția pe care o dă ruptei, Nicolae de Porta, bun cunoscător al instituțiilor Țării Romînești la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea, arată, într-un instructiv raport înaintat consiliului de război din Viena, că populația preferă acest sistem de impunere, pentru că îi oferă liniște și posibilitatea de a se ocupa de îmbunătățirea gospodăriei și că domnii l-au folosit tot mai mult *pentru atragerea locuitorilor din țările vecine*[4].

În sfîrșit, pentru a ușura înțelegerea reformei introduse de Constantin Brîncoveanu, trebuie semnalat faptul că din partea populației se constată un efort pentru a obține din partea domniei modificarea sistemului fiscal; astfel, în 1698, preoții și diaconii din județele Săcuieni, Buzău și Rîmnicul Sărat, se plîng domnului ,,pentru rîndul dăjdiilor, că, viindu-le adese, foarte le paasă și le iaste cu nevoe"; ei cer să li se acorde ruptoare, cerere pe care domnia o aprobă, fixînd cuantumul și termenele la care urma să fie achitată suma impusă[5]. Același regim îl cer și îl obțin în 1700

[1] Acad. R.P.R., CCCLXIX/27.

[2] Arh. Stat. Buc., *ms.* 209 (*Condica m-rii Cozia*), f. 246.

[3] Ibidem, *m-rea Tismana*, XCI/20.

[4] ,,Hoc genus contributionis fuit et magis usitatum et magis magisque acceptum tempore Vajvodarum, quod ipsi Vajvodae non solum boeronibus impertiri solebant, verum etiam et illis erga quos vel favore ferebantur, *vel quos volebant* (în text greșit *nolebant — n.n.*) *ad inhabitandam provinciam allicere*" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 71).

[5] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 346—347, cf. H. Chircă, *op. cit.*, p. 228.

staroştii de negustori, pentru toţi negustorii înregistraţi în catastiful vistieriei [1].

Dacă acordarea privilegiului de ruptoare urmărea să oprească fuga ţăranilor dintr-un sat anumit, să-i readucă pe cei care reuşiseră să fugă, sau în sfîrşit să atragă colonişti străini, reforma fiscală introdusă în Moldova şi Ţara Romînească la începutul veacului al XVIII-lea şi care nu era altceva decît transformarea privilegiului în regim general, îşi propunea să extindă condiţiile de stabilitate fiscală la întreaga populaţie şi să elimine astfel principala cauză a fugii ţăranilor şi a depopulării ţării.

Încheierea păcii de la Karlowitz în 1699 a creat condiţiile externe necesare normalizării vieţii în ţările romîne. Poverile excepţionale care apăsaseră asupra ţărilor dispăreau odată cu încetarea ostilităţilor, dar situaţia creată în timpul războiului trebuia remediată. Cunoscînd limitele obligaţiilor faţă de Poartă — atît cît îngăduia arbitrarul regimului otoman să fie cunoscute — domnii Moldovei şi ai Ţării Romîneşti au putut adopta măsurile care se impuneau pentru „aşezarea" ţărilor. La scurtă distanţă — şi paralelismul trebuie subliniat — Antioh Cantemir în Moldova şi Constantin Brîncoveanu în Ţara Romînească au reformat sistemul fiscal în vigoare. În relatarea măsurilor interne adoptate de Antioh Cantemir, după încheierea păcii turco-polone, Neculce arată legătura strînsă între reforma fiscală şi politica de repopulare a ţării : „Iară Antiohii-Vodă de primăvară, în al cinceli an a domnii lui, au făcut cărţi de slobozii pin toate săliştile... Şi scoasă şi ruptă pe ţară, de-i aşedza pre oameni pe putinţă cu pecetluiri roşii domneşti pe feţe, pe tot omul anume, şi cu giurămînt mare că vor da de patru ori într-un an. *Deci aşa purceaseră oamenii din toate ţările a izvorî şi a vini cineş la locul său şi la moşia sa*". Efectele acestor măsuri nu s-au lăsat mult timp aşteptate ; reaşezarea în ţară a populaţiei fugite şi a altor elemente străine a îngăduit reluarea activităţii economice normale. Perioada care a urmat imediat după aplicarea reformei fiscale şi care a durat atît timp cît şi reforma însăşi, e amintită de cronicar ca o epocă fericită : „Tare să bucurasă oamenii atunce şi de pace şi de chivernisala cè bună a lui Antiohii vodă. Şi începură boierii a-şi face curţi şi a iezi iazuri pre la sălişti şi cu toate să siliè" [2].

Dacă în Moldova schimbarea rapidă a domnilor nu a îngăduit urmărirea consecventă a acestei politici, domnia de lungă durată a lui Brîncoveanu a putut oferi condiţii favorabile aplicării, cu mai multă continuitate şi succes a programului demografic, al cărui instrument era reforma fiscală.

Caracteristica esenţială a reformei lui C. Brîncoveanu a fost generalizarea, la întreaga populaţie a ţării, a ruptoarei. Cronica oficială a domniei lui Brîncoveanu expune împrejurările în care s-a hotărît introducerea reformei şi în acelaşi timp esenţa ei : „După aceasta şezînd măria sa în scaun, făcut-au socoteală şi s-au sfătuit cu toată boierimea pentru dăjdile şi nevoile ţării cum şi în ce fel s-ar putea afla mijloc ca acela cît şi biata

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 349.

[2] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Buc., 1955, p. 216. „Şi au rămas ţara noastră plină de oameni la acest domn" (*Letopiseţul Ţării Moldovei de la Istratie Dabija...*, Buc., 1913, p. 92).

țară să mai răsufle și de reale să se mai ușureze. Și așa cu înalta și înțeleapta socoteală a mării sale împreună și cu sfatul boierilor au aflat ca să facă un așezămînt să știe fieşte ce să dea într-un an... ; însă întîiu socotind dăjdiile ce au dat țara în trecuții ani și dintr-aceia mult mai jos așezînd-o *au făcut ruptori ca să dea toată țara într-un an de patru ori*, care chiverniseală a țării cunoscînd-o pămîntenii multă mulțumită au dat mării-sale cunoscîndu-și însuși ușurarea și folosul lor"[1].

În ciuda imposibilității de a menține intactă reforma — cererile turcești au impus curînd introducerea unor dări suplimentare față de cele patru sferturi, în primul rînd a văcăritului — politica de populare a țării dusă de Brîncoveanu a dat rezultate deosebite. Deși o apreciere numerică e greu de făcut, totuși izvoarele arată că în timpul domniei lui Brîncoveanu și anume după introducerea reformei, populația țării a sporit simțitor. Radu Grecianu relatează incidentul la care a dat naștere imigrarea în Țara Romînească a unui mare număr de locuitori sud-dunăreni în anii care au urmat reforma. Atrași de avantajele fiscale care li se ofereau în Țara Romînească, cîteva mii de „sîrbi" trec Dunărea în țară și se așază prin sate; întrucît însă această emigrare masivă prejudicia interesele fiscului otoman și „făcînd jalbă haracerii de decindea că au trecut mulțimea de sîrbi aicea în țară... pentru aceia au mare pagubă că nu pot îmbrăca hîrtiile de haraciu", a fost trimis la Brîncoveanu un capigiu însărcinat să-i aducă firmanul prin care i se poruncea restituirea imigranților. După investigațiile făcute în țară s-au descoperit 2 500 de oameni din cei 15 000 pe care îi revendica Poarta (fie că numărul revendicat era superior celui real, fie că ceilalți au fost tăinuiți prin sate)[2]. Că politica demografică a lui Brîncoveanu a fost încununată de un succes deplin, se vede din reputația pe care și-o crease în această privință în lumea contemporană, reputație care s-a păstrat apoi prin tradiție în tot cursul veacului al XVIII-lea. Cînd în anul 1705, brașovenii se plîngeau împotriva aplicării văcăritului și vitelor la care pășteau în Țara Romînească, domnul le arăta pricina introducerii noii dări, menite să acopere noi exigențe turcești: „De aceasta veți ști dumneavoastră că ajungînd țara aceasta la mare greu, de vreame ce *i s-au dus numele la Poarta Împărăției turcești cum că într-aciastă țară s-au strînsu atîta om și atîta dobitoc și den țara turciască și den țara ungurească și den Moldova de iaste plină de oameni și de dobitoace* și cu acest nume mare ce s-au făcut ticăloasei de țări ne-au încărcat cu dările..."[3]; de asemenea, atunci cînd chemat la Adrianopol, autoritățile otomane i-au oferit și domnia Moldovei — unde nerespectarea de către C. Duca a reformelor lui Antioh Cantemir provocase un nou val de emigrări[4] — condiția prealabilă pusă de vizir era ca domnul Țării Romînești, a cărui îndemînare în această privință era cunoscută, să se

[1] R. Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1906, p. 105—106; cf. H. Chircă, *op. cit.*, p. 229.

[2] R. Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, p. 176—177.

[3] N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 32—33 și Grecianu, *op. cit.*, p. 126—127.

[4] „Și-ncepu Duca-Vodă a scoate grele mari pe țară, a-ndesi ciferturile ce le scosesă Antiohi-Vodă: din patru dederă opt într-un an *și oamenii începură a să spărie și a fugi*", Neculce, *Letopisețul*, p. 220.

angajeze că va asigura repopularea ţării : „Vizirul i-au dzis : Dar pute-vei tu să porţi de grijă acestei ţări, să-şi fie pre seamă *că o tocmeşti să fie plină de oameni?*"[1].

În sfîrşit, mărturiile mai tîrzii ale letopisețului lui Neculai Muste[2] şi ale lui Atanase Comnen Ipsilant arată că nu numai în mintea contemporanilor lui Brîncoveanu dar şi mai tîrziu în cursul veacului al XVIII-lea domnia acestuia a fost considerată o perioadă de prosperitate şi de populaţie numeroasă, astfel cum n-a mai cunoscut alta ţara în cursul aceluiaşi veac. Nu avem mijloace de a controla afirmaţia fără îndoială exagerată a lui At. Comnen Ipsilant că în vremea lui Brîncoveanu în Ţara Romînească se aflau 700 000 familii, număr care ar fi scăzut necontenit sub urmaşii acestuia pînă la 70 000 de familii, cît ştia autorul că se aflau în ţară în vremea sa [3], dar e neîndoielnic că politica fiscală a lui Brîncoveanu a reuşit să dea ţării o populaţie incomparabil mai numeroasă decît avusese în trecut şi această situaţie, la rîndul ei, explică sumele excepţional de mari pe care le putea ridica din ţară domnul, nu numai pentru a satisface exigenţele nelimitate ale turcilor dar şi pentru a-şi crea o avere fabuloasă şi a-şi cîştiga porecla de Altîn-Bey („beiul de aur") [4].

Reforma lui Nicolae Mavrocordat. Dacă Brîncoveanu a reuşit să creeze în Ţara Romînească o situaţie pe care în ciuda unor mari dificultăţi s-a străduit să o menţină pînă la sfîrşitul domniei lui, evenimentele care au urmat cîţiva ani mai tîrziu aveau să anihileze rezultatele demografice ale politicii lui şi, în cele din urmă, aveau să impună ca unic remediu, reluarea politicii de reformă.

Războiul turco-veneţian şi campania în Moreea, pentru efectuarea cărei Ţara Romînească a fost din nou supusă unui mare efort [5], dar mai ales reînceperea războiului turco-austriac (1716—1718), au provocat pustiirea unei mari părţi a ţării; transformată în teatru de operaţii, supusă năvălirilor tătăreşti şi robirii în masă a populaţiei (mai ales Oltenia), silită să aprovizioneze atît trupele turceşti cît şi pe cele austriace, Ţara Romînească a ieşit mult slăbită la încheierea păcii de la Passarowitz. În ambele provincii, acum separate şi încadrate în două sisteme politice deosebite, s-a resimţit profund necesitatea refacerii şi, ca primă măsură, a repopulării cît mai grabnice şi mai masive a teritoriului golit. În Muntenia, rămasă sub dominaţia turcească, situaţia devenise atît de critică încît a provocat intervenţia puterii suzerane, interesată ca ţara să-şi recupereze populaţia

[1] Neculce, *Letopisețul*, p. 227.

[2] „Era pre atunce pre acea vreme domnu în Ţera Muntenească Constantin Brîncoveanul, foarte omu bun şi vestit de bogat *şi era Ţara Muntenească plină de oameni şi de tot belşugul...*" (*Letopisețul Ţereĭ Moldovei*, la Kogălniceanu, *Letopisețe*, III, p. 31).

[3] Atanasie Comnen Ipsilant, *Scrieri bisericeşti şi politice în douăsprezece părţi*, în *Hurmuzaki*, XIII, p. 158.

[4] Scurtă caracterizare a politicii fiscale a lui Brîncoveanu la N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu, la domnia şi sfîrşitul lui*, Buc., 1901, p. XIX—XXIII; sporul simţitor de populaţie realizat după reforma fiscală din 1701 şi în legătură cu aceasta, semnalat şi de C. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste*, p. XXX şi XLI.

[5] Radu Popescu, *Cronica Ţării Romîneşti*, în *Magazin istoric*, IV, p. 34; Del Chiaro, *op. cit.*, p. 185.

dispersată, pentru ca să-şi poată relua funcţia de grînar şi de izvor de bani al imperiului. Preambulul beratului imperial adresat lui Nicolae Mavrocordat în luna martie 1720 arată că din pricina războiului şi a sarcinilor apăsătoare care au fost impuse populaţiei din Ţara Romînească, precum şi din pricina foametei care bîntuise în ţară în anul care a urmat încheierii păcii—e probabil că împrejurările au făcut imposibilă cultivarea suprafeţei de pămînt obişnuite — mulţi din locuitorii ţării se împrăştiaseră. Poarta îl invită pe domn să-i readucă în ţară pe locuitorii fugari şi, pentru a uşura reîntoarcerea acestora, *la cererea lor*, anunţa renunţarea la unele din obligaţiile pecuniare ale Ţării Romîneşti, „pînă cînd ţara îşi va regăsi vechea situaţie şi bunăstare"[1]. Firmanul imperial din luna mai 1776, prin care se impunea domnului Moldovei să restituie pe numeroşii ţărani fugiţi din Ţara Romînească, în timpul războiului, a căror lipsă provoca grave neajunsuri agriculturii ţării şi aprovizionării cu grîne a Constantinopolului, aminteşte că hotărîrea se întemeia pe „o poruncă împărătească din anul Hegirei 1132 (1719), în care era scris ca raielele fugite din Ţara Romînească în afara ţării, indiferent de locul în care s-ar afla, să fie readuse de domn..."[2].

Încă dinainte N. Mavrocordat eliberase cărţi de slobozie în favoarea străinilor pe care îi chema să se aşeze pe moşiile pustiite şi nelucrate ale mănăstirilor. La 3 mai 1719 el emite un asemenea act în favoarea egumenului m-rii sf. Ioan dîndu-i dreptul de-a aduna pe moşia Vlădenii (jud. Ialomiţa), „oameni striini den Ţara Turcească făr de bir şi gîlceavă", care după ce se vor aşeza vor beneficia timp de cîteva luni de scutire de toate dările, iar după aceea vor primi „ruptoare şi aşezămînt de-şi vor da dăjdiile foarte pe uşor du pe putinţa lor"[3]. Doi ani mai tîrziu domnul acorda aceleiaşi mănăstiri dreptul de a-şi readuce rumînii fugiţi la sudul Dunării, pe care îi scutea de toate dările obişnuite[4]. Privilegiu similar a acordat domnul în anul 1721 m-rii Văcăreşti[5].

Dar de îndată ce împrejurările au îngăduit-o, Nicolae Mavrocordat a trecut de la concesiile fiscale în cazuri particulare în favoarea imigranţilor, la reforma fiscală generală (1723). Noua reformă reproducea în trăsăturile ei generale prevederile reformei anterioare a lui C. Brîncoveanu şi reprezenta de fapt o reluare a acesteia : desfiinţarea numeroaselor dări lunare, care îşi refăcuseră apariţia[6], şi înlocuirea lor printr-o sumă glo-

[1] Acad. R.P.R., *Acte şi documente turceşti*, DLXXXI/34. Preocuparea turcilor pentru readucerea la căminurile lor a ţăranilor fugiţi e lesne de înţeles. Ea explică intervenţia în repetate rînduri a autorităţilor otomane pentru a impune domnilor romîni o politică de populare a ţării, atunci cînd aceştia nu o practicau din proprie iniţiativă. Cunoscînd această preocupare otomană, Constantin Duca, după ce stricase aşezămîntul fiscal al lui Antioh Cantemir şi a constatat că ţara se risipeşte „să spăriè că şi-a pune capul şi feci şi el legătură şi scrisă cărţi pe la margine de milă". Neculce, *Letopiseţul*, p. 222. Intervenţia otomană, provocată de aceeaşi preocupare, va îndeplini funcţia de factor precipitant şi în privinţa reformei lui Constantin Mavrocordat din 1744—1746.

[2] Acad. R.P.R. *Acte şi documente turceşti*, DLXXXI, pach. III, doc. 199.

[3] Arh. Stat. Buc., *m-rea Sf. Ioan-Bucureşti*, V/31.

[4] Ibidem, V/32.

[5] *Hurmuzaki*, XIV, 2, p. 872—875.

[6] N. Iorga, *Istoria romînilor*, VII, p. 68.

bală — ruptoare — a cărei încasare se făcea la patru termene : „Socotit-au măria sa de au făcut ruptori în toată ţara pre satele de bir ca să dea de patru ori într-un an" ; boierii trimişi în judeţe au cercetat situaţia fiecărui sat în parte, numărul şi „puterea" (capacitatea fiscală) a sătenilor şi pe baza rezultatelor obţinute „*li s-au dat ruptoare după plîngerea lor* şi s-au dus toţi odihniţi pre la casele lor" [1]. Rezultatele acestei reforme, a doua dintr-un şir care avea să fie lung în veacul al XVIII-lea, nu s-au lăsat mult timp aşteptate. Organele fiscale turceşti s-au aflat din nou, ca în vremea lui C. Brîncoveanu, în faţa imposibilităţii de a încasa haraciul populaţiei sud-dunărene la nivelul obişnuit în anii precedenţi, pentru că un mare număr de ţărani care fugiseră aici în timpul războiului turco-austriac, s-au reîntors în ţară în urma măsurilor de reformă : „. . . Au dat jalbă hărăcearii dupre marginea Dunării cum că toţi oamenii din Ţara Romînească, ce trecuse în Ţara Turcească pre vremile răscoalelor, au trecut iar toţi în ţara lor şi pentru aceea s-au împărţit hîrtii de haraciu puţintele" [2].

Reforma fiscală austriacă în Oltenia. Dacă cele cîteva informaţii ale cronicii Ţării Romîneşti nu ne îngăduie decît să constatăm reluarea politicii de reformă fiscală şi de repopulare a ţării de către Nicolae Mavrocordat, în anii care au urmat încheierii păcii de la Passarowitz, politica similară adoptată de autorităţile habsburgice în Oltenia poate fi mult mai bine studiată datorită informaţiei mai abundente şi de natură mai variată de care dispunem pentru această perioadă. Interesul principal urmărit de austriaci era să creeze condiţii favorabile sporirii veniturilor erariului imperial şi să asigure încasarea cît mai regulată a dărilor. Pentru realizarea acestui obiectiv se impunea repopularea provinciei, crîncen pustiită în timpul războiului [3].

---

[1] Radu Popescu, *Cronica Ţării Romîneşti*, în *Magazin istoric*, IV, p. 118 ; cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 69.

[2] *Ibidem*, p. 122. Nicolae Mavrocordat reformase după aceleaşi criterii şi sistemul fiscal din Moldova în prima sa domnie. Ca şi în celelalte cazuri simpla anunţare a introducerii ruptei, cu patru termene de plată pe an, a dat impuls curentului de imigraţie şi de reaşezare a populaţiei : „Şi începus-a să faci multe sate de margine şi s-ar fi fost întemeiat ţara de oameni, numai nu ţinu mult domnia" (Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 254 şi urm.).

[3] Proporţiile întinse ale devastării provocate de război sînt semnalate de izvoare. Tătarii nu numai au ars sate întregi, dar au dus în robie un mare număr de locuitori din Oltenia şi Banat ; martori oculari afirmă că la Vidin şi Nicopole s-au numărat peste 130 000 de robi aduşi din aceste două provincii ; Schwanz von Springfels, *Beschreibung der Oesterreichischen Wallachey*, în *Ungrisches Magazin*, III (1783), p. 184 şi *Hurmuzaki*, IX, 1, p. 644. Cîţiva ani după încheierea păcii situaţia demografică a Olteniei continua să fie critică. Harta întocmită de ofiţerul austriac Schwanz, între 1720—1722, cu indicarea satelor locuite şi a celor pustii (*pagi desolati*) arată proporţiile pustiirii. Dintr-un total de 977 sate semnalate, 776 erau locuite şi 201 părăsite. Pe judeţe situaţia era următoarea : Mehedinţi 166 sate locuite şi 77 părăsite ; Dolj 102 sate locuite şi 43 sate părăsite ; Romanaţi 97 sate locuite şi 35 sate părăsite ; Vîlcea 206 sate locuite şi 33 părăsite ; Gorj 205 sate locuite şi 13 sate părăsite ; Ioan C. Băncilă, *Oltenia sub austriaci, 1718—1739. Un document cartografic*, în *Arhivele Olteniei*, III (1924), nr. 12, p. 115—118 şi nr. 13, p. 233—238 ; cf. I. Donat, *Despre toponimia slavă din Oltenia*, Craiova, 1947, p. 47. Dar în afara satelor total pustiite mai erau altele care pierduseră o parte *mai mică sau mai mare*, din locuitorii lor.

Politica de atragere a populației din regiunile supuse dominației otomane, preconizată de austriaci, avea să fie ușurată de : 1) limitarea arbitrariului care domnea în relațiile dintre stăpînii pămîntului și țărani ; 2) introducerea unui sistem fiscal echitabil, compatibil cu desfășurarea unei activități economice stabile. Rezolvarea acestor două probleme avea să elimine, în concepția autorităților habsburgice, cauzele care provocau fuga țărănimii. Ne vom ocupa deocamdată de al doilea aspect al programului austriac de reorganizare a Olteniei.

Încă din primele rapoarte înaintate la Viena, funcționarii habsburgici constatau că instabilitatea masei rurale, fuga țărănimii înlăuntrul și în afara țării, erau provocate în primul rînd de extorsiunile fiscale, de cererile nelimitate la care era supusă și care depășeau capacitatea ei economică. Din pricina acestui rău își părăseau țăranii satele pentru a se ascunde în păduri și în munți sau fugeau dincolo de hotarele provinciei, pentru a beneficia de scutirile fiscale acordate în regiunile învecinate imigranților. Un funcționar cameral constata în 1720 că măsurile luate în vederea așezării în sate bine organizate a țăranilor fugiți, nu vor da rezultate pentru că țăranii nu vor renunța la fugă cît timp nu se va impune o limită arbitrarului care domnea în viața fiscală a provinciei și că nu exista altă cale de ieșire din haos decît rezolvarea problemei fiscale [1]. Același raport constata că repartizarea și încasarea dărilor constituiau pentru boierime mijloace excepționale de a-și impune interesele în relațiile cu țărănimea. Concluzia firească a acestor constatări era modificarea sistemului fiscal în vigoare, adică reformarea lui.

Principiul pe care se întemeia sistemul fiscal preconizat de autoritățile habsburgice era identic cu cel care se afla la baza reformelor anterioare : înlocuirea dărilor multiple printr-una singură, fixarea prealabilă a cuantumului obligațiilor țărănimii și încasarea acestora la termene precise. Țăranii trebuiau să știe precis cît și cînd erau datori să plătească statului, pentru a-și putea vedea apoi în liniște de gospodărie [2]. Fiecare țăran sau în orice caz fiecare sat trebuia să primească o chitanță după achitarea dărilor pentru a se putea apăra împotriva încasării repetate a aceleiași dări, fapt frecvent constatat în practica fiscală a epocii și care ruinase mare parte din țărănime [3].

Elaborarea normelor de calculare a contribuției și a metodelor de repartiție adecvate, a fost prilejul unor minuțioase cercetări asupra sistemului de dări în vigoare în țară și a numeroase consultări între autoritățile camerale din Viena, comandamentul habsburgic de la Sibiu și administrația olteană [4].

---

[1] *Hurmuzaki*, VI, p. 347–348.

[2] Fixarea dinainte a cuantumului sumei datorate de contribuabili era considerată necesară „...damit ein jeder Bauer praecise wisse dass er so viel und nachgehendts unter solcher Zeit nichts mehr zu geben habe, welches ihme, bey seinem Hauss und Hoff unto desto leichter wird, besonders da er auch dazu gegen Erpressung der Bojaren oder anders üble Tractament kräfftig geschützet" (*Hurmuzaki*, VI, p. 310).

[3] *Ibidem*, p. 310–311 și 325; cf. O. Lugoșianu, *op. cit.*, p. 39–40.

[4] C. Giurescu, *Material*, I, p. 329 ; un lung și amănunțit raport asupra sistemului de dijme din Țara Romînească la începutul veacului XVIII, *ibidem*, p. 389–399.

Pe baza unei cît mai precise evidenţe a numărului populaţiei, stabilit prin conscripţie (recensămînt), guvernul habsburgic fixa suma totală a contribuţiei, pe care o comunica apoi administraţiei. Aceasta la rîndul ei, ţinînd seama de deosebirile de situaţie materială şi de populaţie făcea repartiţia totalului între cele cinci districte (judeţe) ale provinciei. Rezultatele acestei operaţii erau comunicate vornicilor care se aflau în fruntea judeţelor, iar aceştia la rîndul lor împărţeau, pe baza aceloraşi criterii, suma care le fusese repartizată între cele patru plăşi ale fiecărui judeţ, în fruntea cărora se aflau ispravnicii. În sfîrşit, prin intermediul acestora, pîrcălabii satelor aflau suma la care fuseseră impuse satele lor şi făceau repartiţia între familiile contribuabile, după sistemul cislei. După aceeaşi metodă şi proporţional cu obligaţiile în bani se repartizau şi prestaţiile în natură pentru întreţinerea trupelor habsburgice staţionate în provincie [1].

Dominată de concepţia că avuţia principală a unei ţări este populaţia — ţărănimea era definită tezaurul viu (*vivum aerarium*) al statului [2] — conducerea austriacă a luat măsuri încă din primii ani de ocupaţie în Oltenia în vederea repopulării ţării. Crearea unui regim de stabilitate fiscală şi ameliorarea situaţiei ţăranilor trebuia să transforme provincia — în intenţia noilor ei stăpîni — într-un punct de atracţie pentru populaţia creştină de sub dominaţia otomană. De fapt, între cele două zone de stăpînire politică — austriacă şi turcească — se poartă acum o luptă strînsă de atragere a populaţiei, luptă care a îmbrăcat toate aspectele, de la concurenţa în privilegii fiscale pînă la raptul de oameni [3]. Chiar înainte de încheierea păcii de la Passarowitz, care a transformat ocupaţia militară într-o stare de drept, autorităţile militare habsburgice — consiliul de război şi generalul Steinville — s-au opus punctului de vedere al autorităţilor camerale, de a obţine din Oltenia imediat, foloase cît mai mari, pentru a acoperi golurile pe care cheltuielile de război le provocaseră în bugetul imperial, arătînd că o asemenea politică nu ar avea drept rezultat decît depopularea totală a provinciei [4]. Proiectul de organizare al Olteniei, întocmit de însuşi Eugeniu de Savoia, şi înaintat împăratului la 4 noiembrie 1718, pornind de la constatarea golului de populaţie pe care îl lăsase invazia tătară şi transferarea silită a unui mare număr de oameni la sudul Dunării şi de la necesitatea preîntîmpinării eforturilor depuse atît de autorităţile turceşti cît mai ales de cele muntene, de a atrage prin tot felul de făgăduinţi populaţia rămasă în Oltenia, propunea acordarea unui an de scutire fiscală totală pentru întreaga populaţie; propunerea a fost adoptată şi încorporată în decretul imperial cu privire la organizarea

---

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 116.

[2] I. Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul XVIII*, în *Anuarul Instit. de istorie naţională*, VII (1936—1938), p. 93; încă dinainte, în veacul anterior, unul dintre doctrinarii mercantilismului austriac, Joackim Becker, definise statul „eine volkreiche nahrhafte Gemeinde" (*ibidem*, p. 87).

[3] Situaţie prevăzută de delegaţia trimisă de boieri la Viena, care în memoriul înaintat împăratului a arătat că împărţirea ţării în două va da prilej de fugă ţărănimii dintr-o parte în cealaltă, pentru a se sustrage obligaţiilor fiscale şi va constitui prilej de continue conflicte între cele două imperii (*Magazin istoric*, IV (1847), p. 198—199).

[4] Jacubenz, *Die cis-alutanische Wallachey*, p. 12.

Olteniei, din 22 febr. 1719 [1]. Și adoptarea noului sistem fiscal avea printre altele rostul de a pregăti terenul pentru atragerea populației creștine din regiunile de sub ocupația turcească [2]. Începînd chiar din anul 1719 avem indiciile unei politici demografice active, replică dată politicii otomane; între sarcinile atribuite slujbașilor punctelor vamale de la Dunăre era și aceea de a-i determina pe locuitorii din regiunile sud-dunărene să treacă fluviul și să se stabilească în provincie, folosind făgăduința scutirilor de dări [3]. În perioada imediat următoare politica aceasta și-a dat roadele; atrași de avantajele oferite, numeroși țărani din Muntenia și sudul Dunării încep să trateze emigrarea în Oltenia ; în noiembrie 1719 autoritățile austriace erau informate că un număr mare de sîrbi erau dispuși să treacă Dunărea și să se așeze în Oltenia, urmînd ca în prealabil să încheie o convenție (*eine Kapitulation*) cu administrația, pentru fixarea obligațiilor lor fiscale [4]. Alteori reprezentanții imigranților adăugau la această condiție, dreptul de a întemeia sate noi, adică de a nu fi împrăștiați în satele existente, pentru a evita asimilarea situației lor cu cea a țăranilor localnici. Anunțarea unei scutiri generale de la toate sarcinile publice obișnuite și extraordinare, pentru imigranți, avea să dea curentului de imigrație un puternic impuls [5]. Țăranii din regiunile învecinate se așezau în provincie în grupuri mari; astfel, de pildă, în decurs de cîteva zile, în luna octombrie 1725, au trecut Oltul mai mult de o sută de familii din cîteva sate muntenești și împreună cu ei paznicii vadurilor rîului [6]. La 14 aprilie 1730 administrația din Craiova anunța directorului suprem că în săptămînile precedente trecuseră Oltul 250 de oameni, atrași de regimul fiscal mai puțin apăsător din Oltenia și că se spera intensificarea imigrației în viitorul apropiat [7]. Constatînd obiceiul multora dintre țărani de a se reîntoarce în locurile de unde veniseră după scurgerea unui anumit termen (de obicei după expirarea perioadei de scutire fiscală) autoritățile au recurs la măsura așezării imigranților în ținuturi cît mai depărtate de cele din care emigraseră ; astfel un grup de țărani imigrați în Oltenia din Muntenia, la mijlocul lunii aprilie 1731, a fost transferat după 14 zile de carantină în județul Mehedinți, pentru a fi cît mai departe de Olt [8].

Dar în ciuda faptului că curentul demografic nu avea sens unic și că unii dintre locuitorii provinciei și chiar dintre noii coloniști fugeau în regiunile de sub stăpînire turcească, pentru a beneficia de scutirile acordate de turci, e neîndoielnic că în general Oltenia a realizat un însemnat spor de populație în anii imediat următori instaurării stăpînirii austriace.

[1] M. Popescu, *Documente cu privire la stăpînirea austriacilor în Oltenia*, în *Arhivele Olteniei*, VI (1927), p. 450.

[2] C. Giurescu, *Material*, I, p. 351 ; cf. Jacubenz, *op. cit.*, p. 25.

[3] „. . . Sich zu befleissen, wie sie ex altera parte Danubii, territorio nempe turcico, einige Unterthanen, sub apromissis certis exemptionis annis, herüber zu treten". (C. Giurescu, *Material*, I, p. 365).

[4] *Hurmuzaki*, VI, p. 330.

[5] *Ibidem*, p. 311.

[6] *Protocollum correspondentiarum*, Brukenthal; Copie la Bibl. Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*.

[7] Ibidem, III.

[8] Ibidem.

Ştirile referitoare la imigraţia ţăranilor sînt numeroase; pentru intervalul 1722—1726 se ştie, după datele administraţiei, că 7 000 familii se aşezaseră în Oltenia (cifra, recunoscută de administraţie, reprezintă un minimum, interesul acesteia fiind să minimalizeze realitatea pentru a evita majorarea contribuţiei impuse de austriaci, provinciei)[1].

Fără a intra în detaliile politicii fiscale austriace în Oltenia şi a curentelor demografice pe care le-a provocat, se poate afirma că această politică era nemijlocit legată de programul de fixare a ţărănimii înlăuntrul ţării şi de atragere a locuitorilor din regiunile învecinate, singura modalitate de ridicare a nivelului economic şi a capacităţii fiscale a provinciei. Ea urmărea deci acelaşi scop ca şi măsurile similare ale domnilor Ţării Romîneşti şi se integrează în şirul de reforme ale veacului al XVIII-lea.

Lupta pentru muncă

Interesul fiscal al domniei a fost unul din mobilele politicii de repopulare a ţării, dar aceasta răspundea în acelaşi timp nevoii tot mai mari de braţe de muncă pentru agricultură. Resimţită permanent în trecutul ţărilor noastre, lipsa braţelor de muncă a constituit un factor de frînare a dezvoltării agriculturii, mai ales atunci cînd împrejurările generale cereau o sporită producţie agricolă şi deci extinderea zonei de pămînt cultivate. Într-o descriere anonimă a Ţării Romîneşti din veacul al XVIII-lea, scrisă de un bun cunoscător al împrejurărilor locale, se arată consecinţele nefaste pentru economia ţării a insuficienţei populaţiei: ,,Încă vremile cumplite fiindu, ‹pămîntul› este lipsit de mulţime. Deşi nu să lucrează pămîntu cea mai mare parte a locului, iar cînd ar fi mulţimea oamenilor, ce pe la alte locuri sintu, atunci nu cu altă ţară de potriva ei, care ar fi dînd venit mai bun s-ar putea potrivi, ci pot zice că atunci cu trei şi patru ţări d-acele mai bune ar putea da venit de o potrivă; *pentru că nu tot cît să lucrează tot ţine şi după împuţinarea oamenilor*"[2]. Numeroase alte izvoare întăresc afirmaţia anonimului citat şi arată că nu numai cea mai însemnată parte a teritoriului ţării rămînea necultivată, dar chiar şi că deseori terenuri cultivate erau părăsite de ţărani, siliţi să-şi abandoneze vetrele din pricina necruţătoarei exploatări fiscale şi a altor împrejurări. În această privinţă un moment culminant l-a reprezentat în istoria ţărilor romîne, ultimul sfert al veacului al XVII-lea, cînd efectele fiscalităţii excesive s-au îmbinat cu cele care decurgeau din transformarea teritoriului lor în teatru de operaţii militare. Fuga ţărănimii din pricina situaţiei

---

[1] Mihai Popescu, *Spicuiri privitoare la Oltenia în timpul ocupaţiunii austriace 1718—1739*, în *Arhivele Olteniei*, VI (1927), p. 215; cf. C. Giurescu, *Material*, II, p. 272. Nicolae de Porta, într-un raport înaintat consiliului de război în 1726, referindu-se la situaţia demografică a provinciei semnalează însemnatele sporuri de populaţie înregistrate în anii precedenţi, datorite imigrării aproape necontenite a ţăranilor străini: ,,ob fere continuum exterorum colonorum accursum" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 70).

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. 57—58; descrierea a fost făcută, probabil, la mijlocul veacului al XVIII-lea; cf. N. Iorga, *Cîteva note despre cronicele şi tradiţia noastră istorică*, Buc., 1910, p. 14.

create afecta în chip direct interesele stăpînilor de pămînt, ale căror moșii își pierdeau mare parte din forța de lucru necesară, cînd nu se pustiau cu totul. În actul prin care consfințește preluarea ca metoh de către m-rea Hurez a m-rii Polovragi (1693), patriarhul Dionisie al Constantinopolei expune împrejurările care au provocat adoptarea acestei măsuri. După ce arată că m-rea Polovragi fusese înzestrată cu multe moșii de ctitorii ei, actul patriarhal adaugă : „...și apoi, pentru că s-au întîmplat în țara aceia a vestitei Ungro-Vlahii multe rele și unul după altul, pe care le știm toți...", averea mănăstirii s-a risipit, „...și tot așa și rumînii și țiganii m-rii, de atîtea rele au fugit undeau dat cu ochii. Deci mănăstirea aceia au rămas aproape cu totul pustie" [1]. Relele care risipiseră pe rumînii și țiganii m-rii Polovragi se abătuseră însă asupra întregii țări, provocînd pretutindeni aceleași rezultate; stăpînii moșiilor se străduiau să obțină din partea domnului concesii fiscale în favoarea fugarilor lor, spre a-i putea readuce și pentru a remedia astfel gravele pagube pe care le suferiseră prin pierderea brațelor de muncă [2]. Date fiind însă împrejurările grele create de nelimitatele exigențe otomane, concesiile acestea nu puteau îndrepta decît în mică măsură răul. Se înțelege deci lesne de ce stăpînii pămîntului au încurajat sau uneori chiar au solicitat puterii centrale adoptarea unei politici de repopulare a țării prin încurajarea imigrației. Astfel de pildă, în 1718, boierii olteni demonstrau autorităților habsburgice, necesitatea unei politici de atragere în provincie a țăranilor fugiți și a altor coloniști străini; în memoriul înaintat în această chestiune ei arătau că țăranii sînt „stîlpii veniturilor noastre" (*le colonne delle nostre rendite*) și că refacerea provinciei după crîncenele devastări provocate de război nu era posibilă fără aplicarea unei politici demografice consecvente [3]. Deseori, în așteptarea măsurilor cu caracter general ale puterii centrale, boierii și mănăstirile își aduceau cu mijloace proprii, din regiunile învecinate, brațele de muncă necesare pentru exploatarea moșiilor lor. Tendința de sporire a producției agricole pe de o parte, conjugată cu insuficiența brațelor de muncă pe de altă parte, explică agravarea în perioada de care ne ocupăm, a luptei pentru acapararea brațelor de muncă și în general a luptei pentru sporirea rentei în muncă. Această tendință a îmbrăcat diverse aspecte, care însă toate se reduc la o cauză unică.

Rumînia în veacul al XVIII-lea. Instituția rumîniei a păstrat în cursul veacului al XVIII-lea, pînă la desființarea ei, trăsăturile care au caracterizat-o în epoca anterioară. Fenomenele expuse în rîndurile care urmează nu sînt deci noi în istoria acestei instituții, dar se accentuează ca urmare a intensificării luptei pentru muncă. Înainte de a dispărea, în urma reformei lui Constantin Mavrocordat, rumînia a atins treapta cea mai de jos a evoluției sale : identificarea cu robia [4].

---

[1] *Hurmuzaki*, XIV, 1, p. 291; dat fiind protecția deosebită de care se bucura m-rea Hurezul din partea lui C. Brîncoveanu, se înțelege de ce preluarea ca metoh a m-rii Polovragi constituia pentru aceasta un mare avantaj.

[2] Vezi mai sus acordarea ruptei pentru fugari.

[3] C. Giurescu, *Material*, I, p. 335–336, 340.

[4] Cf. K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XV, ed. rusă, p. 639. Vezi și K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 241–242.

Rumînia şi-a păstrat intact rostul în această perioadă ; ea a continuat să constituie o însemnată — dacă nu chiar principală — forţă de muncă de care dispuneau stăpînii moşiilor [1]. E ceea ce explică rezistenţa acestora împotriva tendinţelor manifestate uneori de puterea centrală de a o limita sau desfiinţa. E semnificativă în această privinţă insistenţa cu care boierii olteni, cunoscînd intenţia austriacilor de a desfiinţa rumînia, pentru a uniformiza situaţia ţăranilor, au cerut menţinerea rumînilor în starea în care se aflau în momentul anexării provinciei la imperiul habsburgic, argumentînd că întreaga lor situaţie economică se reazimă pe această instituţie : „Cerem cu supunere Excelenţei Voastre ca prin ocrotirea sa să stăruie la Augusta Curte pentru ca iobagii ‹rumînii› să rămînă în aceeaşi stare ca pînă acum. *Căci dacă s-ar schimba n-am putea fi numiţi boieri adevăraţi*, ca aceia din Valahia turcească, Moldova, Polonia, Moscovia, ŢaraUngurească etc. Căci pe iobagi îi avem de la moşi strămoşi şi *cu ajutorul lor ne asigurăm veniturile noastre, fără care şi starea noastră ar scădea*" [2]. Textul dovedeşte însemnătatea pe care o atribuiau boierii instituţiei rumîniei, *considerată de ei temeiul economic al clasei lor*. El explică lupta dusă de ei împotriva intenţiilor austriace de a desfiinţa rumînia [3], cît şi încercarea de a o extinde asupra ţăranilor liberi de pe moşiile lor.

Se ştie că la sfîrşitul veacului al XVII-lea, în Moldova, boierimea se străduia să reducă la situaţia de vecini şi pe ţăranii liberi, care locuiau în baza unei învoieli pe moşiile lor. Cronica ţării semnalează rezistenţa de care s-a lovit din partea lui Constantin Duca, tendinţa boierilor de a-i vecini pe toţi ţăranii care se aflau pe moşiile lor : „făcuse boierii obicei nou de zicea : cine au şezut în sat boieresc 12 ani să rămînă vecin" [4].

---

[1] Opinia contrarie susţinută de C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 69 şi p. 204—205 şi apoi de C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, III, 2, p. 722 ; ambii consideră că în cursul veacului al XVII-lea rumînia îşi pierde raţiunea de a exista, ca urmare a apariţiei obligaţiilor de clacă pentru oamenii liberi, aşezaţi cu învoială pe moşiile boierilor şi ale mănăstirilor, substitut al forţei de muncă furnizate anterior de rumîni. Indiciul procesului ar fi împuţinarea cazurilor de vînzare ca rumîni a ţăranilor, o dată cu înstrăinarea pămîntului lor. I. C. Filitti, după ce iniţial a acceptat acest punct de vedere, *Despre reforma fiscală a lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Buc., 1928, p. 12, a revenit mai tîrziu şi a arătat că „dacă sunt numeroase atunci (în veacul XVII) actele de iertare de rumînie, continuă a fi foarte numeroase şi închinările de rumîni". *Proprietatea solului în Principatele Romîne pînă la 1864*, Buc. [f. a.], p. 170. De fapt principalul izvor al rumîniei şi al veciniei în această perioadă nu mai este vînzarea, care într-adevăr apare mai rar în documentele epocii, ci simpla şedere un număr de ani a ţăranilor pe pămîntul mănăstirilor şi al boierilor, după care aceştia îi asimilau rumînilor sau vecinilor ; e ceea ce documentele numesc „rumînirea în silă".

[2] *Hurmuzaki*, VI, p. 335—336 ; cf. N. Iorga, *Istoria romînilor*, VII, p. 77—78.

[3] „Subditi seu jobagiones praeter Zingaros in Vallachia nulli dantur ; si quis vero nobilium tales se habere praetendat, jus acquisitum scripto producet", răspundea Virmond, la 13 dec. 1721, boierilor, la cererea acestora ca rumînilor să li se impună regimul de muncă al iobagilor din Transilvania ; C. Giurescu, *Material*, I, p. 498.

[4] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţărei Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei*, II, ed. a II-a, p. 41. Tendinţa se reflectă şi în documentele epocii. La începutul sec. al XVIII-lea ţăranii din jurul Răcăciunilor se plîng împotriva marelui logofăt Ilie Catargi care îi vecinea pe nedrept ; întrebat de domn pe ce temei îi revendica ca vecini pe ţărani, acesta „o dovadă alta n-au arătat fără decît cu atîta pricină cum că de multă vreme s-aru fi ‹aflat› în Răcăciuni, arătînd şi izvod anumi care de cînd să află şezătoriu într-acel sat" (P. P. Panaitescu, *O reclamaţie în Moldova*, în *Revista istorică*, VIII (1922), nr. 7—9, p. 155—156).

Deși nu e semnalată de cronici, o tendință similară se constată și în țara Romînească; ea se reflectă în documentele epocii.

La 5 aprilie 1701, Constantin Brîncoveanu intervenea în conflictul dintre egumenul Tismanei și unii dintre locuitorii satului mănăstirii (satul era locuit atît de rumîni cît și de țărani liberi), hotărînd în favoarea acestora și eliberîndu-le o carte pentru ca „de rumînie să aibă pace" și a-i pune astfel la adăpost de încercarea egumenului de a-i rumîni [1]. Mai semnificativă e atitudinea sătenilor din Polovragi, care cer și obțin la 10 ian. 1715, din partea mănăstirii Hurezul o dovadă că nu sînt rumîni. Cererea sătenilor e astfel motivată: „pentru că fiind noi oameni slobozi megiași și viind moșii și părinții noștri de păntre alte părți pe acest pămînt al Polovragiului și știindu-ne oameni slobozi și fără de moșiie, *temutu-ne-am ca să nu încăpem la vreo bănuială pentru rumînie*...; ne-am rugat cu toții ca să ne dea o scrisoare la mîna noastră cum că suntem oameni slobozi iar nu rumîni" [2]. Faptul că sătenii din Polovragi cereau egumenului o dovadă că nu sînt rumîni, dovedește că rumînirea țăranilor juridic liberi de pe moșiile boierilor și ale mănăstirilor era un fenomen curent în această vreme. De altminteri existența acestui proces e mărturisită chiar de către domnie. La 20 septembrie 1713, Constantin Brîncoveanu confirmă vînzarea făcută de megieșii din satul Rîmești, județul Vîlcea, a părților lor de moșie, către mănăstirea Hurezii; rămași oameni fără pămînt, aceștia se tem să nu devină victimele procesului a cărui existență e recunoscută de actul domnesc: „deci temîndu-se ei ca să nu-i învăluiască mănăstirea de rumînie vreodinioară, *dupre cum mulți cu vremea năpăstuiesc*, au pohtit ca să aibă carte la mîinile lor". Considerînd insuficientă garanția oferită de cartea domnească, sătenii cer și obțin o carte similară și din partea egumenului și a soborului mănăstirii [3].

---

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Tismana*, XCIII/65.

[2] Ibidem, *m-rea Polovragi*, I/15; cf. I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Romîne*, p. 170, n. 317.

[3] Arh. Stat. Buc., *m-rea Hurezi*, I/20; aceeași constatare și aceeași formulă în actul emis în favoarea sătenilor din Rovinele și Romanii, jud. Vîlcea, care își vînduseră părțile de ocină m-rii Hurez, la 22 oct. 1713; Arh. Stat. Buc., *ms.* 705 (Condica logofeției lui C-tin Brîncoveanu), f. 590—590 v. La 1 iulie 1693 C. Brîncoveanu dă carte unor megiași slujitori din Sîrsca, județul Mehedinți. Părinții acestora își pierduseră pămîntul „pentru ale țării dăjdi și nevoi" și se mutaseră în satul Iubinții din același județ, ca oameni slobozi. Acum însă, Despina, fata spătarului Radu Tomeanul, „au apucat pe acești oameni ce scriu mai sus vrînd ca să-i rumînească în silă". Judecata divanului dă însă dreptate sătenilor și impune Despinei să le dea un zapis „ca să fie de acum înainte în pace și slobozi de rumînie"; Arh. Stat. Buc., *ms.* 705, f. 18—18 v. La 18 febr. 1694 se dă carte de apărare unui grup de țărani înrudiți între ei, pe care încerca să-i rumînească egumenul Atanasie al m-rii Tismana. Întrucît însă în divan se constată că pretențiile egumenului nu erau întemeiate și că acesta, „umbla numai cu gura ca să-i rumînească", divanul hotărăște în favoarea țăranilor; este însă semnificativă pentru politica domniei și interesele care o determinau clauza, care apare și în alte documente similare: „...însă den sat să nu fie volnici a eși ce să șază să-și dea dăjdiile...", *ibidem*, f. 19—19 v. În același an, domnul dă o altă carte de apărare în favoarea a doi țărani, împotriva încercărilor de rumînire din partea moștenitorilor lui Tudor Bibescu. Constatînd că aceștia din urmă „umblă făr-de lucru, i-am scos domniia mea cu scîrbă din divan..."; *ibidem*, f. 36—38. Cartea domnească din 11 dec. 1698 apără de rumînie pe Hrizan și Dima, fiii lui Dumitru aprodul, foști rumîni, eliberați în timpul domniei lui Grigore Ghica, amenințați acum să fie din nou rumîniți; *ibidem*, f. 175 v—176. La 24 martie 1704 C. Brîncoveanu apără împotriva încercării de rumînire din partea neamului lui Constantin căpita-

Caracterul general al tendinței apare mai evident în epoca ocupației austriace în Oltenia, datorită documentației mai abundente de care dispunem. La 25 iunie 1720, țăranii liberi din două sate, transplantați cu sila într-un sat al boierului Constantin Brăiloiul, se plîng administrației și cer să li se acorde dreptul de a se reîntoarce în satele lor sau de a se așeza în alte sate libere, fiind amenințați altminteri să se transforme din țărani liberi în iobagi (rumîni) [1]. După cum se vede țăranii știau că așezarea într-un sat boieresc era de obicei preludiul rumînirii lor. În plîngerea înaintată administrației craiovene, la 15 ianuarie 1734, Dumitru din Seaca, jud. Mehedinți, cerea să i se facă dreptate împotriva stareței mănăstirii Dintr-un Lemn, care încerca să-l rumînească; el arăta că deși neamurile lui se răscumpăraseră de la boierii Năsturel, cărora le aparținuseră ca rumîni, stareța „nevrînd ca să fugă nici părinții miei nici alții, pe cum au fost fugit alte rude ale mele, să apucă de mine să mă rumînească" [2]. Încercările acestea nu erau izolate; politica austriacă de colonizare a Olteniei cu imigranți din regiunile de dincolo de Olt și de Dunăre s-a lovit în mare măsură de această tendință. În instrucțiunile trimise la 11 noiembrie 1722 administrației oltene, generalul Königsegg se referă la această chestiune, arătînd că țăranii de sub dominație turcească se tem de a mai veni în provincie *din pricina obiceiului boierilor și al mînăstirilor de a-i rumîni, după o ședere de 3—4 ani pe moșiile lor* [3].

Concomitent cu încercarea de extindere a rumîniei se constată și agravarea condiției juridice a rumînilor (respectiv a vecinilor), pînă la confundarea lor cu robii, tendință mărturisită și de hrisovul de desființare a veciniei în Moldova, în care boierii erau siliți să recunoască faptul că

nul Filipescu, un grup de săteni din Tîmburești, jud. Ilfov, foști rumîni ai m-rii Sf. Sava din București, care se răscumpăraseră în timpul domniei lui Antonie-vodă; răscumpărarea le fusese îngăduită pentru că „nici mănăstirea s-ti Sava niciun folos de către dînșii n-avea, fiind tot fugari în Țara turcească..."; *ibidem*, f. 367—368 v. La 28 ian. 1712, se dă carte de apărare unor țărani, „oameni streini sîrbi, veniți aici în țară mai denainte vreme", pe care egumenul m-rii Rîncăciov încercase să-i rumînească în vremea lui Matei Basarab și care erau acum, în vremea lui C. Brîncoveanu, victimele unei încercări similare; *ibidem*, f. 501—502. La 7 iunie 1713, domnul dădea carte de apărare lui Oprea și Radu, pe care jupîneasa Maria Albeasca încerca să-i rumînească în silă; *ibidem*, f. 572—573 v. Cazuri similare mai vechi, de la mijlocul veacului al XVII-lea la C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 26 și 121. În Moldova vecinirea țăranilor a continuat pînă în ajunul desființării veciniei de către C. Mavrocordat. Așezămîntul din 1743 prevedea: „Oamenii străini ce vor veni să se așază pe moșii mănăstirești sau boerești, oricît vor vra pe acele moșii, să nu se vecinească, afară de cei ce vor fi vechi vecini" (*Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., seria III, tom. XXIX (1946—1947), p. 448).

[1] „... Quia, dum liberi sunt rustici, nolunt fieri iobbagiones". *Kanzleiprotokoll*, copie Bibl. Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, II.

[2] Arh. Stat. Buc., *m-rea Dintr-un Lemn*, X/20.

[3] „Interdicatur insuper ne quiscunque aut Bojaronum aut Monasteriorum advenas invitos ad sua territoria uti hactenus compellere praesumat. Haec ipsa enim violentia plures ad partes Caesareas transire familias deterruit, *apprehendentes ne post trium aut quatuor annorum spatium in bonis nobilium aut monasteriorum detenti, pro mancipiis aut subditis dein habeantur.* Quod punctum ob suam gravitatem Administrationi praeprimis recomendatur". „Valachiae incolas paucissimos aviticos esse Bojaronum subditos notum est, siquidem vero ab his, tum Valachi tum Zingari, *postquam per aliquorum annorum spatium in suis fundis habitassent, pro talibus nihilominus reputari velint*, quod ipsum a Caesarea Valachia non saltem pluriomos deterret, set ad fugam etiam extra provinciam commovet" (C. Giurescu, *Material*, I, p. 538—539). Simpla constatare a existenței acestei tendințe, independent de măsura în care s-a realizat, dovedește că rumînia continua încă la această dată să îndeplinească o însemnată funcție în relațiile agrare.

„vecinii robi nu sînt" [1]. În Țara Romînească, în ajunul reformei lui Constantin Mavrocordat, egumenul m-rii Mislea explica într-o jalbă înaintată domnului că în trecut rumînii de la Sinești, jud. Prahova, nu dădeau dijmă din produse pentru că „fiind rumîni ai mănăstirii pururea slujia și lucra mănăstirii la toate trebile *tocmai ca niște țigani*" [2]. De altfel confundarea celor două categorii începuse mai de mult; un străin care descria instituțiile Țării Romînești în vremea lui Șerban Cantacuzino, arăta că boierii îi cumpărau și îi vindeau pe rumîni după bunul lor plac [3]. Rumînii erau acum mutați de pe o moșie pe alta, după interesele stăpînului moșiei [4]. De asemenea ei puteau fi zălogiți de către stăpînii lor [5]. Dar alte aspecte mai grave arată stadiul de dezvoltare al acestei instituții în veacul al XVIII-lea. E semnificativă în această privință tranzacția încheiată la 4 noiembrie 1709 între Gherghina Blendea din satul Peștișani și egumenul m-rii Tismana, prin care cel dintîi dădea în schimbul rumînului m-rii, pe care îl ucisese, un altul, compensarea păgubașului și înlocuirea forței de muncă pierdute fiind singura preocupare la care dădea naștere omorîrea unui rumîn la acea dată: „m-am rugat sfinții sale părintelui egumenului Atanasie și la toți părinții de am făcut pace pentru acel rumîn ce am fost omorît eu; și am dat în locul mortului aceluia pe Vîlsan ca să fie rumîn pentru rumînul sfintei mănăstiri..." [6]. Identificarea rumînilor cu robii, era constatată și de decretul imperial habsburgic cu privire la organizarea Olteniei: „Nici să fie slobod mai mult la stăpînii pămînteni, la iobagii, adecă rumînii lor, au la eghipténii, adecă țiganii, să facă după voia tirăniei, ci greșind ei să-i cheme la judecată ca și pre alți ai noștri supuși și să-i judece după rînduiala legii și să-i pedepsească. Iar cînd să va întîmpla să omoară stăpînii pămîntului pre un iobag adecă rumîn, au țigan, ca aceia din voia lor, să fi ținuți ca ucigătorii" [7].

---

[1] *Anal. Acad.Rom.*, Mem. Secț. Ist., seria III, tom. XXIX, p. 458–459; Cf. Gîdei, *Contribuțiuni...*, p. 25 și N. Corivan, *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*; extras din *Studii și cercetări științifice*, istorie (Iași), VIII(1957), 1, p. 1.

[2] Arh. Stat. Buc., *ms.* 466 (*Condica m-rii Mislea*), f. 74–76.

[3] *Magazin istoric*, V, p. 50.

[4] Cazul rumînilor m-rii Tismana, mutați din satul cu același nume în satul Ploștina, jud. Mehedinți, de egumenul m-rii; Arh. Stat. Buc., *m-rea Tismana*, LXXVI/23. Mutarea rumînilor și a vecinilor de pe o moșie pe alta, în funcție de interesele stăpînului moșiei, devenise fapt curent; la 13 ian. 1693, C. Brîncoveanu anunța pe vătaful de plai Neacșu, din jud. Muscel să nu se mai lege de rumînii m-rii Argeș, originari din Corbi, „pentru că fiind ei rumîni ai sfintei mănăstiri, le-am fost făcut domnia mea cartea domniei mele încă mai denainte vreme ca să aibă voe egumenul să-i ducă în sat la Flămînzești..."; Arh. Stat. Buc., *ep. Argeș*, II/30; vezi și C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 166–167.

[5] N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 36.

[6] Arh. Stat. Buc., *m-rea Tismana*, LXXXVII/28.

[7] Ibidem, *ms.* 330 (*Condica m-rii Tismana*), f. 7; originalul latin la C. Giurescu, *Material*, I, p. 351. Deosebirea de situație între cele două categorii de țărani fără pămînt se poate constata și din sancțiunile care îi loveau în cazul în care nu se supuneau obligațiilor lor de muncă. Pentru oamenii liberi sancțiunea era alungarea de pe moșie. Ștefan Cantacuzino anunța slujitorilor și birnicilor de pe moșia m-rii Măxineni că împotriva celor care nu voiau să lucreze „am dat voe egumenului să-l scoață dupe moșiia m-rii afar, făr de voia lui...". Acad. R.P.R., Doc. CXXVI/179; alte cazuri C. Giurescu, *op. cit.*, p. 203–204. Alta era sancțiunea care îi aștepta pe rumînii refractari din satele Celei și Potel ale m-rii Bistrița, cărora C. Brîncoveanu, informat de nesupunerea lor, le comunică: „De care lucru mojăci răi ce sînteți nu vă iaste frică că voi trimite domniia mea un armaș de vă va tăia urechile tot den cap și vă va purta toate satele, tot bătîndu-vă despuiați" (Arh. Stat. Buc., *m-rea Bistrița*, LXII/185).

Încercarea stăpînilor pămîntului de a-i rumîni pe ţăranii liberi — fie că erau moşneni care îşi vînduseră pămîntul, fie că erau ţărani veniţi din alte sate sau chiar dinafara ţării — şi agravarea condiţiei juridice a rumînilor sînt expresia tendinţei stăpînilor de pămînt de a spori renta în muncă. Rumînirea ţăranilor liberi prezenta pentru stăpînii moşiilor dublul avantaj al fixării lor de pămînt şi al folosirii integrale a capacităţii lor de muncă. În privinţa obligaţiilor de muncă ale rumînilor nu exista nici o limită; ele erau fixate, în general, după nevoile stăpînului moşiei şi nu erau, în principiu, obiectul unor învoieli prealabile, ca în cazul ţăranilor liberi. Poruncile domneşti reflectă această situaţie; la 11 ian. 1709, C. Brîncoveanu poruncea rumînilor m-rii Bistriţa din satele Celei şi Potel să lucreze „*orice lucru va avea egumenul şi veri ce v-ar porunci să faceţi, să săriţi cu toţii să ascultaţi şi să lucraţi ca nişte rumîni ai m-rii ce sînteţi*" [1]. Poruncă similară primeau în 1710 rumînii de la Greaca ai m-rii Mislea [2]. La 29 mai 1719, Nicolae Mavrocordat poruncea rumînilor de la Bratovoeşti ai m-rii Cozia: „*să căutaţi de vrême ce sînteţi rumîni, să ascultaţi de egumenul la toate cîte v-ar porunci*" [3].

Deosebirea în ceea ce priveşte obligaţiile de muncă ale ţăranilor liberi şi cele ale rumînilor rezultă clar din memoriul înaintat de boierii olteni generalului Virmond la 16 dec. 1721, prin care cereau asimilarea regimului rumînilor cu cel al iobagilor din Transilvania, adică aplicarea regimului de patru zile pe săptămînă, în vreme ce ţăranii liberi urmau să presteze, după acelaşi memoriu, o zi pe săptămînă [4].

Legătura între tendinţa de rumînire a ţăranilor liberi şi cererea de muncă sporită se vede limpede din următorul caz, petrecut la începutul veacului al XVIII-lea; în vara anului 1704 sosea la conacul de la Ciorogîrla al lui Constantin Brîncoveanu un ţăran cu fiul său, pentru a se plînge domnului că egumenul m-rii Segarcea, pe a cărei moşie locuiau, îi rumînise pe nedrept; dar în acelaşi timp ei se plîngeau că, sprijinindu-se pe

---

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Bistriţa*, LXII/185; vezi şi C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 69, 186—187 şi 195.

[2] Ibidem, *ms.* 465 (*Condica m-rii Mislea*), f. 49 v—50.

[3] Ibidem, *ms.* 209 (*Condica m-rii Cozia*), f. 217. Faptul era constatat şi de un funcţionar austriac care, într-un raport asupra stărilor din Oltenia, semnala că în privinţa clăcii „bishero ware dieszfalls hierinne gleich wie in villen anderen Dingen keine Ordnung eingeführt, sondern *der terrestris dominus triebe seine Bauern nach eigener Willkür in die arbeit, so oft und wie lange es demselben beliebte...*" (*Hurmuzaki*, VI, p. 316). În unele cazuri însă rumînii cunoşteau cuantumul obligaţiilor lor. Iată de pildă care erau îndatoririle rumînilor din Bădeşti (26 la număr) ai m-rii Cîmpulung, după cum rezultă din zapisul înmînat de ei egumenului m-rii, la 23 febr. 1710. Dat fiind interesul pe care îl prezintă — e singurul document de acest fel găsit pînă acum în materialul de arhivă cercetat — şi pentru că indică amănunţit îndatoririle rumînilor, reproducem fragmentul în care sînt înşirate acestea: „întîi ne-am tocmit să aducem buţi de vin 8 de la deal şi să aducem sare de la Ocniţă cară 8, şi la fîn să avem a cosirea de om cîte zile 4, să-l cosim şi să-l adunăm şi să-l clăcuim şi să-l îngrădim; la secerea de grîu să avem a darea 10 oameni mari în 4 zile şi cînd ne va porunci să sărim la culesul viilor să avem a darea de casă <un> om şi cînd s-ar întîmpla a fugi apa de la moară să avem a o darea noi şi cînd va strica curtea şi grădina metohului să avem a o facerea noi precum le-am făcut; şi la vremea arăturii să avem a clăcui într-o zi cu plugurile, pentru că aşa ne-am tocmit de bună voia noastră să lucrăm aceste lucruri mănăstirii, afară din lătureni..."; Arh. Stat. Buc., *ms.* 709 (*Condica m-rii Cîmpulung*), f. 492—492 v.

[4] C. Giurescu, *Material*, I, p. 495.

această pretenție neîntemeiată, egumenul m-rii îi „asuprea" cu lucrul făcînd „obiceiuri" noi. Domnul amînă hotărîrea în privința situației juridice a celor doi țărani, pînă la înfățișarea de către egumen a titlurilor pe care își întemeia pretențiile, iar în privința lucrului îi scrie acestuia: „să cauți sfinția ta să-i lași pre obiceiurile ce au avut mai denainte"[1]. După cum se vede, *trecerea din categoria țăranilor liberi în cea a rumînilor, atrăgea agravarea obligațiilor de muncă*. Cazul amintit explică mai bine decît oricare altul efortul stăpînilor de moșii de a impune țăranilor liberi rumînia. Pînă în ajunul desființării rumîniei, stăpînii pămîntului s-au străduit să impună rumînilor obligații de muncă mai mari decît celorlalți țărani; egumenul m-rii Arnota aducea la cunoștința domnului, la 19 iunie 1745, că rumînii din Dobriceni și Bogdănești nu acceptau să presteze nici măcar zilele de clacă hotărîte de domn, deși „fiind ei că sînt rumîni ai mănăstirii cu moșie cu tot, *s-ar cădea să lucreze mănăstirii mai mult decît alții oameni venetici*"[2].

Această deosebire de regim și exploatarea nelimitată la care era supusă munca rumînilor, explică lupta lor pentru a scăpa de situația care li se impusese prin rumînire. Cercetarea sistematică a documentelor primei jumătăți a veacului al XVIII-lea va arăta proporțiile acestei lupte și diferitele căi pe care s-a purtat. Cea mai răspîndită și mai eficace era fuga fie înlăuntrul țării, pe moșiile altor boieri sau mănăstiri, fie dincolo de hotare. Rumînii din satul Islaz al lui C. Brîncoveanu, pe atunci doar al doilea logofăt, se reîntorc în țară, în vremea lui Duca-vodă, după ce fugiseră dincolo de Dunăre. Documentul emis de domn cu prilejul judecății urmate între rumînii reîntorși și Brîncoveanu, în fața divanului, arată că rostul fugii nu fusese decît dorința țăranilor de a scăpa de rumînie: „și așa zicea rumînii din Islaz, cum că moșia satului Islaz iaste a boiarinului domnii mele... iară ei nu sînt rumîni, fără numai ce au șezut în sat"[3]. Numeroasele pricini dezbătute în fața domnului și a divanului sînt alt aspect al luptei de eliberare de rumînie. E semnificativă pentru înțelegerea rostului acestei lupte, sentința dată de Ștefan Cantacuzino în conflictul dintre mănăstirea Arnota și rumînii din satul Dobriceni, care încercau să se elibereze, afirmînd că se răscumpăraseră din vremea lui Constantin Șerban. Cercetarea

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Zlătari*, II/32; deosebirea între cele două categorii de țărani apare tot atît de evident în Moldova; în așezămîntul lui C. Mavrocordat „pentru slujba oamenilor ce șed pe moșii mănăstirești", din 12 ianuarie 1742, domnul hotărăște ca țăranii liberi să clăcuiască 12 zile pe an, „iară pe vecinii lor (ai mănăstirilor) să-i stăpînească pe obiceiu" (*Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., seria III, tom. XXIX (1946—1947), p. 444). Neculce e mai explicit în această privință: „Mănăstirilor le-au făcut obicei vecinii lor să lucreadze cum au lucrat și mai înainte, cît vor" (se înțelege cît vor mănăstirile, nu vecinii — *n.n.*); Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 400.

[2] Arh. Stat. Buc., *m-rea Arnota*, XVIII/106.

[3] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 445—447; cf. C. Gîdei, *Contribuțiuni...*, p. 4. La 25 aprilie 1695 Mihai Cantacuzino se adresa judelui Brașovului în chestiunea unor rumîni fugiți în Transilvania: „Ci numai fiindu ei șăzători aproape dă hotaru și cum sintu ei obicinuiți a fugi și a trece în țara dumneavoastră și șăzîndu, mulțime de ai <ani> acolo, socotindu că să uită și li să va piiarde urma de rumînie..." Iorga, *Studii și documente*, X, p. 135—136; în anul următor rumînii, reîntorși în țară, descoperiți de egumen și în urma unei judecăți în fața divanului erau readuși în satul din care fugiseră; Arh. Stat. Buc., *ms.* 705 (*Condica logofeției*), f. 101 v—102 v.

dovedeşte că ei erau rumînii mănăstirii, fapt pe care în cele din urmă îl recunosc şi ei şi constată în acelaşi timp că *„scularea lor este pentru supunerea lucrului"*; domnul confirmă situaţia lor de rumîni, adăugînd însă că egumenul „să nu-i prea supere cu lucrul precum se jeluiesc ei că au fost pînă acum, ci să lucreze mănăstirii pe cum vor lucra şi alţi rumîni pe la alte mănăstiri" [1].

Lupta împotriva rumîniei era deci în primul rînd o luptă împotriva obligaţiilor de muncă apăsătoare legate de această condiţie juridică şi care se puteau agrava nelimitat. Lupta aceasta a constituit una dintre principalele frămîntări care, la mijlocul veacului al XVIII-lea, au impus reforma lui Constantin Mavrocordat.

Evoluţia rentei în muncă în intervalul 1700—1739. Numărul zilelor de muncă pe care erau obligaţi să le presteze stăpînilor de moşii rumînii şi ţăranii liberi în veacul al XVII-lea, nu era reglementat prin hotărîri generale, iar informaţiile cu privire la aceste obligaţii care apar în documente sînt extrem de rare. Cele cîteva ştiri de la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi de la începutul veacului al XVIII-lea de care dispunem arată că în ciuda tendinţei stăpînilor de pămînt de a spori munca prestată de cultivatorii liberi, obligaţiile de clacă ale acestora s-au menţinut, cu neînsemnate variaţii, nemodificate. E cunoscut cazul sătenilor de pe moşia mănăstirii Slobozia lui Ianache, care aveau obligaţia de a presta mănăstirii trei zile de clacă, în baza unei hotărîri a lui Matei Basarab, şi cărora egumenul voia să le impună cinci zile de lucru; Constantin Brîncoveanu hotărăşte însă în favoarea sătenilor menţinerea vechiului regim [2]. În învoiala încheiată la 26 mai 1702, sătenii din Făcăieni jud. Ialomiţa, se obligau faţă de egumenul m-rii Cotroceni, căreia îi aparţinea satul, să-i clăcuiască patru zile pe an „2 zile cu plugu şi alte 2 la orice ne-ar pune", cu adăugirea clauzei ca, atunci cînd li se va cere de egumen, „să clăcuim cu toţi căţi să vór afla în sat, nu unul azi altul mîine, ci cu toţi într-o zi cîţi sîntu însuraţi cu case..." [3]. La 19 mai 1714 Ştefan Cantacuzino reamintea oamenilor aşezaţi pe moşia mănăstirii Măxineni obligaţiile pe care şi le asumaseră faţă de egumen, printre altele aceea de a presta trei zile de clacă; domnul le poruncea să îndeplinească zilele de clacă convenite, în cazul contrar sancţiunea fiind alungarea de pe moşie [4]. Deşi nu exista un regim unic, pornit de la o reglementare oficială din partea domniei, învoielile încheiate între stăpînii pămîntului şi ţăranii aşezaţi pe moşiile acestora nu par a fi înregistrat o modificare

[1] Acad. R.P.R., *Doc.* CMXIII, f. 22—22 v.

[2] Documentul păstrat în Anatefterul lui Constantin Brîncoveanu, publicat de N. Iorga, în *Studii şi documente*, V, p. 363—364 e însemnat pentru că pune în lumină toate motivele de conflict între stăpînii moşiilor şi ţărani: monopolul vînzării vinului şi al rachiului, intervenţia egumenului în operaţia repartiţiei dărilor şi claca. Că obligaţia de lucru pentru oamenii liberi, în cursul veacului XVII, trebuie să fi fost în general de 3 zile pe an, se constată şi din învoiala încheiată în 1668 între egumenul m-rii Radu Vodă şi locuitorii uneia dintre stăpînirile sale; aceştia se angajează „cum căţi şădem pre locul mănăstirii să avem a lucra într-un an trei zile. iar carele nu va putea lucra să aibă a da bani 45 altu nimic..." (Bibl. Acad. R.P.R., *ms.* 4985 f. 77—77 v; cf. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 204).

[3] Arh. Stat. Buc., *m-rea Cotroceni,* XXVIII/2.

[4] Bibl. Acad. R.P.R., *ms.* CXXCI/179.

sensibilă la începutul veacului al XVIII-lea. Chiar și în privința rumînilor, ale căror obligații erau mult mai apăsătoare, după cum s-a arătat, se constată uneori tendința domniei de a se opune încercărilor stăpînilor de moșii de a spori nelimitat munca prestată de aceștia [1]. Interesul domniei în această privință era evident și uneori chiar mărturisit; în cazul mai sus citat al țăranilor liberi pe care egumenul m-rii Segarcea încerca să-i rumînească, impunîndu-le în același timp obligații de muncă sporite, Brîncoveanu poruncește egumenului să nu-i asuprească cu lucrul deoarece „nu voi să să risipească, ci tot acolo să şază" [2]. Interesul fiscal al domniei se lovea uneori de interesele de exploatatori agricoli ale stăpînilor de moșii. Precizările cu privire la numărul zilelor de clacă, atît de rare în documentele veacului XVII și în primii ani ai veacului al XVIII-lea, devin însă numeroase de la sfîrșitul celui de-al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea. Și în această privință informația mai abundentă pe care o oferă materialul din epoca ocupației austriace a Olteniei ne îngăduie să cunoaștem mai bine procesele sociale din Țara Romînească și face chiar posibile unele aprecieri retrospective.

Politica austriacă în Oltenia, în problema agrară, s-a inspirat din concepția generală pe care o împărtășeau la data aceea cercurile conducătoare ale imperiului habsburgic și aparatul de funcționari, concepție rezultată din stadiul de dezvoltare în care se afla societatea de pe teritoriile dependente de coroana habsburgică [3]. Împrejurările care au provocat, în aceste regiuni primele intervenții ale puterii centrale în relațiile dintre nobilime și țărani, au fost de natură fiscală. Pînă în veacul al XVI-lea, necesitățile pecuniare ale statului erau acoperite în principal din veniturile particulare ale monarhului. Începînd însă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea aceste venituri s-au dovedit cu totul insuficiente; de aceea, paralel cu sporirea nevoii de bani (războaiele antiotomane și în genere politica externă a Habsburgilor absorbeau sume imense), se dezvoltă un sistem de dări menit să furnizeze baza financiară a activității statului. Pentru a da fundament acestui sistem se fac, în cursul veacului al XVII-lea, recensăminte și se întocmesc cadastre. Întrucît însă repartiția dărilor înlăuntrul domeniilor era unul din atributele stăpînilor pămîntului (*Subrepartitionsrecht*), tendința acestora de a utiliza noul mijloc care li se oferea pentru a-și spori veniturile era mult încurajată. Distincția stabilită de sistemul fiscal între rezerva seniorială (*Hofland*), scutită de contribuție și pămîntul dat în exploatare țăranilor, materia impozabilă prin excelență, constituie un puternic imbold spre încorporarea delnițelor țărănești în rezervă și în cursul veacului al XVII-lea procesul ia proporții tot mai mari. Dar această masivă sustragere a pămîntului de la obligațiile către fisc nu putea trece

[1] Vezi mai sus cazul rumînilor de la Dobriceni ai m-rii Arnota.

[2] Arh. Stat. Buc., *m-rea Zlătari*, II/32.

[3] Pentru evoluția raporturilor agrare pe teritoriile dependente de coroana habsburgică, Karl Grünberg, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutscherrlich-bauerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien*, I—II, Leipzig, 1893—1894; pentru dezvoltarea statului habsburgic și a concepției de stat în această perioadă Karl Uhlirz, *Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländern Böhmen und Ungarn*, I, Viena, 1927, p. 280—304; situația țărănimii și politica puterii centrale față de ea, vol. II, 1, 1930, p. 369—370.

neobservată şi nici nu putea fi tolerată de stat, ale cărui venituri scădeau în măsura în care progresa procesul amintit. Astfel, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea şi la începutul veacului al XVIII-lea, apar primele indicii ale politicii puterii centrale de intervenţie pentru „sprijinirea" ţărănimii; silit să-şi apere veniturile, statul a fost nevoit să apere categoria care i le furniza. Generată de un interes exclusiv fiscal, politica aceasta avea să se dezvolte în cursul veacului al XVIII-lea prin accentuarea luptei duse de puterea centrală pentru a-şi impune autoritatea în relaţiile interne şi pentru a subordona scopurilor sale, interesele particulare şi deseori opuse ale stărilor privilegiate.

Aceleaşi au fost preocupările care au inspirat politica austriacă în Oltenia în problema agrară. Autorităţile habsburgice erau conştiente că una din condiţiile repopulării ţării şi sporirii capacităţii ei fiscale era limitarea arbitrariului care domnea în relaţiile dintre stăpînii de pămînt şi ţărani. În această privinţă instrucţiile emise de autorităţi, atît cea centrală din Viena, cît şi cea locală de la Sibiu, erau categorice. Încă din primele texte oficiale — proiecte şi rezoluţii — referitoare la organizarea Olteniei, se afirmă necesitatea sprijinirii ţărănimii împotriva stăpînilor pămîntului. Proiectul de organizare a Olteniei redactat de Eugeniu de Savoia, fixează sarcinile viitoarei administraţii a provinciei, printre care se afla şi „ocrotirea populaţiei împotriva cruzimii şi apăsării nobilimii şi a stăpînilor pămîntului"[1]. Decretul imperial din 22 februarie 1719, instrucţiile date de generalul Steinville, „directorul suprem" (*guvernator*) al provinciei, administraţiei oltene, nu fac decît să repete aceeaşi idee[2]. Funcţionarii camerali care au cercetat situaţia din ţară au ajuns la concluzia că numai o politică de sprijinire a ţărănimii, de cîştigare a încrederii ei, îi va determina pe fugari să se aşeze în sate bine orînduite şi să renunţe la fugă.

În toate ocaziile în care expuneri de principii sau probleme concrete provocau luarea de atitudine din partea autorităţilor superioare sau a funcţionarilor locali, revine ideea sprijinirii ţăranilor împotriva stăpînilor de pămînt. La cererea boierilor de a fi scutiţi de dări li se răspunde afirmativ, cu condiţia ca prin comportarea lor faţă de ţărani să nu-i pună pe aceştia în imposibilitate de a face faţă sarcinilor fiscale; în caz contrar urmau să răspundă ei faţă de fisc[3]. În privinţa rumînilor tendinţa austriacilor era de a supune unei verificări severe titlurile în baza cărora erau ţinuţi în această condiţie de către boieri şi mănăstiri şi chiar îşi face drum ideea desfiinţării cu totul a şerbiei[4].

---

[1] M. Popescu, *Document cu privire la stăpînirea austriacilor în Oltenia*, în *Arhivele Olteniei*, VI (1927), nr. 34, p. 447.

[2] „Horum porro munus erit... plebem contra injuriam dominorum terrestrium tueri..." ; „die Unterthanen gegen die erschallende Tyranney der Bojaren und des Adels zu schützen" (C. Giurescu, *Material*, I, p. 350—352).

[3] „Nobiles sunt a contributionibus praestandis exempti, si autem nonnulli subditos suos ita tractaverint, ut vires ei deficiant imposita sibi administrare, tali casu exaequo pro rustico solvere debent nobiles, *cum fiant impositiones ad fundos nobilitares generaliter et non particulariter ad rusticos*" (*Hurmuzaki*, VI, p. 336). Sublinierea faptului că impunerile se refereau la ansamblul moşiei, nu numai la delniţele ţărăneşti, avea drept scop prevenirea eventualei includeri a acestora în rezerva boierească, ca mijloc de evaziune.

[4] *Hurmuzaki*, VI, p. 315—316 şi 351.

Dar toate principiile și intențiile generoase afirmate s-au spulberat în fața necesității de a colabora cu boierimea locală [1]. În fapt viața internă a provinciei a fost lăsată, cel puțin primul deceniu de ocupație, la discreția boierimii oltene, care a știut să-și impună interesele; regimul instaurat acum în Oltenia poate fi considerat o republică boierească. Boierimea a folosit prilejul care i se oferea pentru a-și impune punctul de vedere și în problema obligațiilor țăranilor de pe moșiile ei.

Încă din primii ani ai ocupației austriace, atunci cînd autoritățile habsburgice erau preocupate de organizarea provinciei, boierimea olteană și-a expus punctul de vedere în chestiunea obligațiilor de muncă ale țăranilor. La 29 octombrie 1719, în răspunsul înaintat generalului Virmond, boierii olteni cereau în mod formal fixarea numărului zilelor de clacă pe care urmau să le presteze țăranii așezați pe moșiile mănăstirești și boierești; după ce înșiră vechile obligații de dijmă ale țăranilor și constată că în trecut nu exista o reglementare cu caracter general a obligațiilor de clacă, memoriul continuă: „Deputația stăruește pe lîngă excelența voastră pentru a obține o nouă dispoziție, prin care să se stabilească precis numărul zilelor ce urmează a fi prestate de țăranii dependenți (*subditi*) stăpînilor lor teritoriali" [2]. În felul acesta își croia drum, din inițiativă boierească, ideea delimitării prin hotărîre administrativă, cu aplicație generală, a zilelor de clacă ale țăranilor. Dar sugestiile boierilor nu s-au limitat la enunțarea principiului, ci au indicat precis și numărul zilelor de clacă a căror îndeplinire putea satisface nevoile de exploatare a domeniilor lor.

Regimul clăcii nu s-a definitivat în Oltenia decît după prelungite tratative între administrație și comandamentul austriac. Într-un memoriu înaintat la 16 decembrie 1721 [3], boierii din administrație cereau introducerea regimului de o zi de lucru pe săptămînă pentru țăranii așezați pe moșiile boierești și mănăstirești, *oferind în schimb renunțarea la toate dijmele*; pentru rumîni memoriul cerea adoptarea regimului impus iobagilor din Transilvania, care la data aceea era de 4 zile pe săptămînă [4]. Scutiți de clacă nu urmau să fie decît țăranii moșneni, care, neavînd pămînt suficient, cultivau o parte din pămîntul mănăstirilor și al boierilor plătind în schimb dijma din toate produsele. În răspunsul la aceste propuneri ale administrației Virmond reduce numărul zilelor de lucru la două pe lună iarna și trei vara (în total 30 zile pe an), în cazurile în care munca urma să fie efectuată în apropierea locuințelor țăranilor, specificînd dreptul acestora de a-și răscumpăra zilele în cazul în care stăpînul moșiei ar dori

[1] Al. Vasilescu, *Oltenia sub Austriaci, 1716—1719, I. Istoria politică a Olteniei sub Austriaci*, Buc., 1929, p. 115.

[2] „Praeterea subditi in bonis eorum <boeronum> residentes non habebant dies determinatos quavis septimana, quibus labores praestare dominis suis terrestribus obbligati fuissent, *sed dum ipsis necesarii erant*, accipiebantur et si apud hos dominos terrestres illorum non erant subeundi labores, tantum otiose sedebant rustici, dum autem ad labores domini sunt vocati, fere saltem circa meridiem et tunc quoque quasi coacti comparebant. Instat itaque apud Excellentiam Vestram deputatio pro ulteriori instructione, *quantenus quaque septimana certa fiet dierum determinatio, quibus subditi dominorum suorum terrestrium laboribus fungantur.*" (*Kanzleiprotokoll*, Copie Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, II).

[3] C. Giurescu, *Material*, I, p. 495.

[4] *Hurmuzaki*, VI, p. 316.

să-i constrîngă să lucreze în locuri mai îndepărtate. Proiectul austriac mai prevedea o reducere a zilelor de muncă pentru țăranii care foloseau animalele proprii la lucrul efectuat pe moșia stăpînului (anume o zi iarna și două zile vara, adică 18 zile în total). În privința rumînilor, autoritățile habsburgice nu admiteau punctul de vedere al boierimii oltene și pretindeau prezentarea titlurilor în baza cărora erau menținuți aceștia în stare de dependență [1]. În ciuda unei noi intervenții prin care boierimea olteană cerea fixarea a măcar trei zile de clacă pe lună (adică 36 zile pe an) și renunțarea la deosebirea stabilită între țăranii care prestau munca cu brațele și cei care foloseau animalele proprii („deoarece acei cari lucrează cu animalele au mai multe foloase de pe moșiile mănăstirilor și ale boierilor decît cei care lucrează cu brațele")[2], hotărîrea a rămas nemodificată în această fază. Ea se reflectă în poruncile interne ale administrației. Astfel, la 8 iulie 1722, administrația poruncea satelor Călimănești, Enătești și Săvăstreni ale mănăstirii Cozia să lucreze „după porunca mării sale răposatului ghenărarului grof de Virmont... de lunile de vară să lucréze omul care va fi *toporaș* trei zile de lună și de iarnă două zile de lună, iar care va fi cu carul sau cu plugul să lucreze două zile în luna de vară și în luna de iarnă o zi" [3].

Hotărîrea nu avea să rămînă însă mult timp în vigoare; boierimea olteană a considerat insuficiente, pentru exploatarea moșiilor ei, zilele fixate de Virmond și a folosit cel dintîi prilej pentru a redeschide problema și a obține modificarea prevederii. Prilejul a fost oferit de numirea unui nou comandant și director general al Olteniei în persoana generalului Königsegg, după moartea lui Virmond. Nu știm în ce fel și în urma căror noi negocieri s-a ajuns la modificarea hotărîrii lui Virmond, dar instrucțiunile trimise la 11 noiembrie 1722, de către Königsegg administrației craiovene, înregistrează schimbarea intervenită *conform dorințelor boierilor* și anume stabilește obligația pentru țărani de a lucra o zi pe săptămînă — atît cei care lucrau cu mîinile cît și cei care foloseau animale — adică un total de 52 zile pe an; cu adaosul — pe care îl făcea necesar constatarea practicii curente în Oltenia — că ziua de muncă neprestată într-o săptămînă nu putea fi revendicată de stăpînul moșiei în altă săptămînă [4]. Hotărîrea aceasta a reglementat legal renta în muncă în Oltenia, pînă la sfîrșitul ocupației austriace.

---

[1] „Subditi seu jobagiones praeter Zingaros in Vallachia nulli dantur, si quis vero nobilium tales se habere praetendat, jus acquisitum scripto producet" (C. Giurescu, *Material*, I, p. 498).

[2] *Ibidem*, p. 507.

[3] Arh. Stat. Buc., *ms*. 209, f. 44 v.

[4] „... Sufficiat dominis terrestribus sive in hyeme sive in aestate *dies una per septimanam*, in qua quivis subditus quidcunque sibi assignatum, absque laboris distinctione, sive curru sive junctura boum sive manu, laboret... Praeterita absque labore praestito septimana, non teneatur subditus diem omissi laboris in sequenti septimana supplere..." (C. Giurescu, *Material*, I, p. 536—537). Procedeul concentrării zilelor de clacă în perioadele în care muncile agricole necesitau un efort mai mare, e constatat de funcționarii habsburgici, care observă că stăpînii pămîntului profită întotdeauna de vremea favorabilă, ceea ce îi împiedică pe țărani de a-și îngriji loturile lor (*Hurmuzaki*, VI, p. 316); date fiind marile eforturi depuse de stăpînii moșiilor pentru a obține cuantumul de muncă necesar, e puțin probabil ca interzicerea concentrării zilelor de clacă să fi fost respectată.

E sigur că, în ciuda existenței acestei reglementări cu caracter general, obligațiile de clacă n-au fost uniformizate în întreaga Oltenie. Reglementarea oferea doar liniile generale înlăuntrul cărora se încheiau învoielile între stăpînii moșiilor și țăranii liberi, mai ales cei de curînd așezați în provincie ; la 29 mai 1724 locuitorii satului Sărăcinești al m-rii cu același nume ,,oameni streini fără moșie'' se învoiesc cu egumenul să lucreze 20 zile pe an în folosul mănăstirii, ,,pentru că fiind poronca de la Măria Sa gheneraríul de săptămînă o zi a să lucra la stăpîni<i> moșiei și fiind aci loc de munte și neavînd unde ara cu plugul, ne-au lăsat pe atîta''. Drept compensație pentru diferența de 32 zile neefectuate, țăranii se obligau să dea mănăstirii un plugar și un văcar scutiți de toate dările și robotele către autorități (se înțelege că partea lor avea să fie suportată de restul satului); cei doi ,,scutelnici'' astfel degrevați de toate obligațiile publice, aveau să fie exclusiv la dispoziția mănăstirii [1]. Fixarea regimului de 52 de zile de clacă pe an nu avea valoare decît pentru acei stăpîni de moșii care reușeau să-și populeze suficient satele și care puteau exploata direct moșiile ; mănăstirile mai ales, a căror gospodărie e în plin declin în veacul al XVIII-lea atît în Moldova cît și în Țara Romînească, și care erau victimele luptei care se desfășura acum pentru acapararea brațelor de muncă, își exploatau probabil mai mult în dijmă pămîntul. Un ordin al administrației către locuitorii satelor de pe moșiile mănăstirii Bistrița le reamintea obligația de a lucra o zi pe săptămînă, adăugînd alternativa ,,însă care din sate va da dijmă, acela să nu lucréze'' [2]. Moșiile mănăstirilor sufereau de lipsa brațelor de muncă, atrase de condițiile avantajoase pe care le găseau pe moșiile boierilor din administrație. La 15 iunie 1735 se încheia un lung conflict între mănăstirea Cozia și locuitorii satului Orlea al mănăstirii; cauza principală a conflictului o constituia faptul că deși trei sferturi din moșia m-rii era nelucrată, totuși sătenii nu o foloseau decît pentru pășcutul vitelor, dar în același timp ei arau pe alte moșii : ,,. . . și era ca să ne înparță prin alte sate și să aducă într-această moșie alți oameni din alte sate''. În fața acestei amenințări, sătenii se angajează ca în locul suhatului pe care îl datorau să presteze anumite munci : ,,. . .să avem a clăcui cu plugul, de un plug de primăvară arătură 14 stînjeni, și de toamnă iar arătură 14 <stînjeni>, și să avem noi a secera aceste bucate și a le căra în gropi și la arie și să închidem și aria sfintei mănăstiri și să ne dăm dijma din tot ce să va ara pe moșie. Și să dăm și din fîn și să cosim cu coasa doao zile, *de dimineață pînă seara* și să-l strîngă țiganii, iar de-l vom strînge noi să avem a cosi numai o zi''. Pentru eventualitatea că vreunul dintre ei ar mai fi fost ispitit să are pe alte moșii se prevedea gloabă pe întreg satul 100 zloți, iar în caz de nerespectare a zapisului, sancțiunea avea să fie mutarea țăranilor în alte sate [3]. Rezultă atît din înlocuirea prin clacă a suhatului, cît și din condiția ca ziua de muncă să fie integral efectuată de către

[1] Acad. R.P.R., *Doc.* CMLXXVI, f. 25.
[2] Arh. Stat. Buc., *m-rea Bistrița*, LXIII/237.
[3] Ibidem, *ms.* 209, f. 108–109.

săteni, tendința mănăstirii de a folosi pentru agricultură partea de moșie nelucrată [1].

Diversitatea obligațiilor țăranilor pe toată întinderea Olteniei explică alături de politica fiscală a boierimii din administrație după cum vom vedea, fuga în mari proporții a țăranilor în interiorul provinciei și intervenția autorităților habsburgice pentru a pune capăt deplasării populației, care stînjenea în mare măsură operațiile fiscale; fixarea precisă a obligațiilor de dijmă și clacă era considerată una dintre condițiile necesare restabilirii ordinii în provincie, de către secretarul administrației, Nicolae de Porta [2] și de către diverși funcționari habsburgici [3].

Rezistența țărănimii împotriva regimului clăcii amintit mai sus a lăsat numeroase urme în documentele vremii; în primul rînd în poruncile emise de administrația olteană; astfel, la 17 noiembrie 1728 sătenii din Costești, sat al m-rii Bistrița, erau avertizați că dacă vor continua să nu dea ascultare egumenului, conform hotărîrii în vigoare, vor fi constrînși de organele administrației să se supună [4]. Din jalba înaintată administrației de Climent, egumenul Bistriței, la 15 ianuarie 1735, se constată că nesupunerea la obligațiile de clacă și dijmă era un fenomen general pe toate moșiile mănăstirii: „...că de cînd m-am rînduit egumen la această sfîntă mănăstire, nici unele din satele mănăstirii nu-mi dau nici un feliu de ascultare...” [5]. În noiembrie 1731 administrația raporta fostului ban Gheorghe Cantacuzino că împotriva locuitorilor satului Dobrița care, în ciuda a două ordine succesive ale autorităților din Craiova și chiar ale directorilor supremi ai provinciei Tige și Wallis, refuzau să presteze claca legală și să dea dijmă, s-a hotărît folosirea trupelor și că s-au dat ordine în conformitate regimentului habsburgic staționat la Tîrgu-Jiu [6].

---

[1] Și alte documente ale acestei perioade pun în evidență procesul de extindere a terenului destinat agriculturii, uneori chiar împotriva voinței stăpînilor moșiei; în cartea din 11 iunie 1731 prin care administrația poruncea sătenilor din Polovragi să-și îndeplinească obligațiile față de mănăstire, sînt enumerate abaterile de la ascultarea cuvenită. Țăranilor li se impută, printre altele, și faptul că „unde au fost livezile cu fîn ale mănăstirii le-ați arat cu plugurile voastre...”. Arh. Stat. Buc., *schitul Polovragi*, XV/15; la 15 ian. 1735 egumenul Bistriței se plîngea administrației împotriva locuitorilor de pe moșiile mănăstirii; despre cei din satul Furnicarul se spune că „au tăiat pădurea de au făcut-o mai toată cîmp”. Arh. Stat. Buc., *ms.* 193, f. 105 v—106.

[2] „Fixe stabiliatur ac limitetur modus decimas laboresque praestandos dominis terrestribus” (C. Giurescu, *Material*, II, p. 75).

[3] *Ibidem*, p. 278.

[4] Arh. Stat. Buc., *ms.* 193, p. 105—105 v; ordin similar adresat sătenilor din Polovragi, Arh. Stat. Buc., *schitul Polovragi*, XV/15.

[5] Ibidem, *ms.* 193, f. 105 v.—106; alte cazuri *m-rea Zlătari*, VII/19 și *ms.* 209, f. 44 v.

[6] „Ego praeses qua generalis ac commendans ante hac iam expressos ab altefati domini comitis de Wallis excellentia obtinueram ordines ut praeattactos inobedientes homines ad paritionem adigeram mediante militari brachio”; *Kanzleiprotokoll*-Brukenthal, copie Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, VIII. Pentru ilustrarea situației țăranilor în Oltenia sub austriaci și mai ales a raporturilor lor cu stăpînii pămîntului, reproducem datele principale ale conscripției domeniului fiscal Gîrla, singura de acest fel publicată (C. Giurescu, *Material*, II, p. 32—38). Conscripția indică numărul și situația familiilor așezate pe domeniu și obligațiile lor față de arendașul moșiei. Descoperirea și publicarea altor conscripții de acest fel, întocmite de austriaci, va oferi un însemnat material de comparație pentru cunoașterea în amănunțime a situației țăranilor în perioada de care ne ocupăm.

Complet golit de populație după retragerea turcilor, satul Gîrla a fost repopulat de arendaș cu elemente aduse din sudul Dunării și de dincolo de Olt, pe baza unei scutiri de dări pe ter-

Regimul clăcii în Muntenia în intervalul 1718 — 1739. În vreme ce în Oltenia se introdusese prima reglementare generală a rentei în muncă pe moșiile boierilor și ale mănăstirilor, în județele de dincoace de Olt se menținea vechiul regim al obiceiului; în felul acesta se crea o dualitate de situații care încuraja în mare măsură fuga dintr-o provincie într-alta. Informația pe care o oferă documentele interne — singurul izvor de care dispunem sînt poruncile domnești cu formule stereotipe — mult mai sărăcăcioasă decît cea referitoare la Oltenia în același interval, nu ne îngăduie decît constatarea continuării vechilor practici. La 21 oct. 1719 Nicolae Mavrocordat poruncea oamenilor de pe moșiile mănăstirii Nucet să clăcuiască „după obiceiu, precum clăcuesc și alți oameni care șăd pe alte moșii călugărești și boierești", reglementarea precisă a muncilor pe care aveau să le presteze urmînd să se facă printr-o învoială cu egumenul [1]. Poruncă similară dădea domnul la 15 iulie 1724 în favoarea egumenului m-rii Radu Vodă pentru oamenii așezați pe moșia Cheselet [2]. Pe unele moșii claca era răscumpărată în bani; fapt semnificativ și care contrastează cu situația

men de trei ani. În anul 1723 arenda anuală a fost fixată la 600 florini, dar întrucît informațiile primite de administrație indicau că veniturile arendașului erau foarte mari și că arenda putea deci fi simțitor sporită, în 1726 s-a ordonat cercetarea situației domeniului și alcătuirea unei conscripții. Datele culese cu acest prilej se referă la anul 1725 și reprezintă doar un minimum, avantajele obținute de arendaș din exploatarea domeniului fiind mult superioare, după cum rezultă din conflictele și reclamațiile care au precedat și au urmat alcătuirii conscripției.

Locuitorii domeniului: 177 familii dintre care:

— 112 familii contribuabile împărțite pe categorii, după avere: 6 în categoria întîia 33 în categoria a doua și 73 în categoria a treia.

— 26 familii neimpuse încă, fie pentru că erau recent imigrate, fie tineri de curînd căsătoriți (însurăței), care nu își întemeiaseră încă gospodărie proprie.

— 39 familii complet sărace și văduve, total scutite.

Producția domeniului: — aproximativ 200 obroace cereale.

— între 4—5000 mănuși (*Büschl*) de cînepă.

— 4020 vedre vin (*Wallachische Eimer*).

Țăranii prestau:

a) *în bani*: întreaga comunitate plătea arendașului:

— o sumă fixă de 600 florini, repartizată de pîrcălab și de bătrînii satului după sistemul cislei.

— oieritul, cîte 12 parale de oaie.

— dijmăritul, cîte 13 bani de porc și de stup de albine.

b) *în muncă:* — 15 zile la cultura cîmpului, la seceriș și la strîngerea recoltei.

— 6 zile la facerea stogurilor și la transportul fînului.

— 14 zile efective la cărături (fără a pune la socoteală locul de unde se efectua încărcarea), anume: transportarea lemnului de foc și a dijmei rezultate din folosința morii.

— 4 zile transportul lemnelor și al nuielelor necesare reparațiilor efectuate la moara arendașului.

— în afara acestor munci constante țăranii au mai executat în cursul anilor diverse lucrări în favoarea arendașului: plantații de vii, săparea unui iaz, construire sau reparații de case (atît pe domeniul de la Gîrla cît și la Craiova), iar în cazurile în care lucrările agricole i-au împiedicat să participe la aceste munci, au achitat echivalentul lor în bani.

— comunitatea a mai plătit 2 paznici, unul pentru paza boilor, altul pentru paza cailor arendașului.

Monopolurile senioriale: — cîrciuma: în fiecare an arendașul a pus în vînzare 4 butoaie vin, de cîte 220—230 vedre.

— moara, construită de arendaș pe Olt, a produs, după socotelile prezentate de morar, 470 obroace și 10 ocale făină și mălai în 2 ani.

[1] Arh. Stat. Buc., *ms*. 457, f. 128.

[2] Ibidem., *ms*. 256, f. 390.

de mai tîrziu, uneori sătenii, nedispunînd de suma necesară răscumpărării, *cer dreptul de a presta clacă*. La 25 aprilie 1731 Mihai Racoviță poruncea oamenilor de pe moşia Dichiseni, jud. Ilfov, a episcopiei Buzăului să-şi îndeplinească obligațiile de clacă ; anterior ei se învoiseră cu episcopul ca în schimbul muncii pe care trebuiau s-o presteze să achite 44 bani de om, dar apoi, neavînd bani, ceruseră să li se îngăduie să lucreze „după cum clăcuescu şi alți oameni ce sînt şăzători pe alte moşii boiereşti sau călugăreşti" [1]. Că sub această formulă stereotipă se ascundea în general regimul de 3 zile, se poate constata din cartea lui Grigore Ghica, din 17 mai 1734, în favoarea m-rii Radu Vodă, prin care poruncea oamenilor de pe moşia Paraipani, jud. Vlaşca, să dea adetul moşiei după obicei şi să presteze fiecare şi „obicinuita clacă trei zile pe anu..." [2]. Acelaşi număr de zile erau siliți să presteze țăranii liberi de pe toate moşiile mănăstirii Măxineni din Rîmnicul Sărat, cu dreptul de a răscumpăra claca în bani (45 ughi de casă) [3]. Aplicația generală a acestui obicei rezultă din textul poruncii adresate de C. Mavrocordat, la 14 ianuarie 1736, oamenilor de pe moşia Udați a m-rii Banu, care erau îndatorați să clăcuiască trei zile pe an „*după obiceiul țării* şi după cum clăcuesc şi alți oameni carei şăd pe moşiile altor mănăstiri" [4]. Totuşi se constată cazuri în care numărul zilelor de clacă îl depăşeşte pe cel obişnuit ; semnificativ pentru tendința stăpînilor de pămînt de a spori claca şi pentru hotărîrea țăranilor de a o menține în limitele tradiționale, e cazul pe care îl relevă porunca din 1 martie 1735 a domnului Grigore Ghica către țăranii de pe una din moşiile mănăstirii Mihai Vodă ; egumenul m-rii se plînsese domnului că deşi învoiala dintre el şi țărani prevedea ca aceştia să clăcuiască opt zile, țăranii se împotriveau şi nu acceptau să lucreze decît trei zile (după cum s-a arătat la atîta se fixase în general obiceiul şi țăranii m-rii Mihai Vodă urmăreau probabil să se încadreze în condiția generală) [5]. Dar tendința stăpînilor de moşii a reuşit să impună şi în Muntenia sporirea zilelor de clacă datorate de țăranii liberi, deşi nu la nivelul obținut de boierii olteni. La 2 iulie 1739 Constantin Mavrocordat intervenea în conflictul dintre mitropolie şi locuitorii satului Tîntava, impunînd acestora din urmă să clăcuiască 5 zile pe an, „adecă la sécere zile doao şi la coasă zile trei, iar mai multu altă supărare nu să va face... *măcar că oamenii care săd pe moşiile altor mănăstiri şi boiari nu lucrează numai cîte 5 zile, ci lucrează şi cîte 9 zile...*" [6].

Fixarea obligațiilor de clacă începe să ocupe un loc tot mai însemnat în raporturile dintre stăpînii pămîntului şi țărani : „...în sec. al XVII-lea, în general e mai mult vorba de dijmă, iar din secolul al XVIII-lea încoace cestiunea cea mai mult desbătută între săteni şi proprietari este aceea a clăcii" [7].

[1] Arh. Stat. Buc., *ep. Buzău*, LXXIII/6.
[2] Ibidem, *ms.* 256, f. 706–706 v; referitor la aceeaşi moşie, nouă ani mai tîrziu, Mihai Racoviță emană o poruncă în care sînt repetate întocmai prevederile hotărîrii anterioare, cu modificarea însă a obligațiilor de clacă : de la 3 la 6 zile ; ibidem, f. 706 v.
[3] Porunca lui C. Mavrocordat din 20 iunie 1736, Acad. R.P.R., doc. CXXVI/180.
[4] Arh. Stat. Buc., *m-rea Banu*, XIV/4.
[5] Ibidem, *m-rea Mihai Vodă*, V/20.
[6] Ibidem, *mitrop. Buc.*, XXVI/1.
[7] A. V. Gîdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre*, p. 27, n. 3.

Unificarea celor două provincii în 1739 şi necesitatea de a uniformiza situaţiile sensibil deosebite din Muntenia şi Oltenia, a dat naştere unei frămîntări care a contribuit la accelerarea reformelor lui C. Mavrocordat.

Lupta pentru aeapararea braţelor de muncă. Efortul depus de stăpînii pămîntului pentru a spori claca ţăranilor conform intereselor lor, nu e decît unul din aspectele luptei pentru muncă, luptă care a luat în veacul al XVIII-lea forme acute; dar deoarece raritatea populaţiei împiedica exploatarea în bune condiţii a moşiilor, chiar şi atunci cînd claca a fost considerabil sporită, boierii şi mănăstirile s-au străduit să atragă cît mai multe braţe de muncă pe moşiile lor. Această tendinţă a dat naştere unei puternice concurenţe pentru oameni între stăpînii de pămînt.

Documentele interne de la începutul veacului al XVIII-lea conţin în general prea puţine elemente pentru a ne îngădui să stabilim proporţiile procesului, dar ele ne permit totuşi să-i constatăm existenţa. Formularul tip al poruncilor de aducere la urmă a rumînilor fugari arată că ridicarea lor din satele în care se refugiau se lovea de rezistenţa stăpînilor acelor sate; sancţiuni severe erau prevăzute pentru pîrcălabii satelor care se opuneau la restituirea fugarilor [1]. Ţăranii fugiţi de pe o moşie erau primiţi ca imigranţi (lăturaşi) de stăpînul moşiei pe care se refugiau; constatarea acestei practici a provocat includerea în formularul privilegiilor de aducere de colonişti a formulei: „*numai să fie oameni străini*, făr de bir şi de gîlceavă, moldovéni, unguréni, sîrbi au măcar veri ce féli de oameni vor fi" [2]. Prin privilegiul acordat ctitoriei sale, m-rea Văcăreşti, Nicolae Mavrocordat scutea de dări către vistierie pe toţi oamenii străini care urmau să fie aduşi şi aşezaţi pe moşia Suraia, dar, adaugă actul domnesc, „pe rumînii boierilor şi oameni cu dăjdii să nu-i primească" [3]. Şi mai explicit e privilegiul acordat la 19 iulie 1732 de Constantin Mavrocordat m-rii Zlătari, prin care îi acorda dreptul de a aduce pe moşia Tîrnava din jud. Vlaşca patru oameni străini, cărora le fixa regim fiscal de ruptă, dar cu adăugirea clauzei restrictive: „să nu fie strînşi dupe în satele de bir, că apoi nu să va ţinea cartea în seamă" [4]. Stăpînii îşi căutau rumînii fugiţi prin ţară, fie cu concursul domniei şi a organelor ei de execuţie, ceea ce prilejuia trimiterea numeroaselor porunci de aducere la urmă păstrate din această perioadă; fie cu mijloace proprii [5]. Cîteodată documentele conţin amănunte mai directe în privinţa concurenţei pentru braţele de muncă; la 20 ian. 1708 Constantin Brîncoveanu scria unui oarecare Ghica de la Bistriţa, împotriva căruia se plînsese egumenul m-rii Tismana că folosea moşia

---

[1] Arh. Stat. Buc., *ep. Argeş*, II/76; *m-rea Brîncoveni*, XI/39.

[2] Documentul din 9 martie 1705 în favoarea m-rii Măxineni; Acad. R.P.R., CXXVII/3.

[3] *Hurmuzaki*, XIV, 2, p. 873.

[4] Arh. Stat. Buc., *m-rea Zlătari*, XIII/7.

[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 4; forme foarte puternice a luat lupta pentru oameni în Moldova; fără a intra în detaliile acestui proces amintim că reformele lui C. Mavrocordat, care urmăreau printre altele, să pună capăt concurenţei pentru braţele de muncă şi inconvenientelor nenumărate care decurgeau pentru domnie din strămutarea ţărănimii, s-au lovit de rezistenţa unora dintre marii boieri. Neculce explică rostul acestei rezistenţe: „Că la acei boieri să strînsese mulţi oameni prin satele lor şi can sta împiedicare aceşti boieri ca să strice această socoteală dar nu pot isprăvi nemică" (*Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., p. 401).

m-rii pentru păscutul vitelor sale, dar agricultura o făcea pe propria-i moşie : ;„ce te duci pe moşia ta de ari, şi nu numai tu mergi pe moşia ta de ari, ci iai şi alţi oameni de acolea ce mai sînt, de-i duci iar pe moşia ta de ară”[1].

S-a expus mai sus politica demografică a autorităţilor habsburgice, politică al cărei scop era repopularea provinciei şi punerea în valoare a bogatelor ei resurse ; dar golul de populaţie lăsat de războiul austro-turc dăduse caracter atît de acut lipsei permanente de braţe de muncă, încît în ciuda puternicului curent de imigrare care se constată în această perioadă, mari întinderi din pămîntul provinciei rămîneau necultivate. De aceea, paralel cu acţiunea de colonizare din partea autorităţilor, se constată acum un proces de colonizare din iniţiativă particulară. Numeroşi boieri îşi aduc prin mijloace proprii braţe de muncă din regiunile învecinate. Astfel de pildă, toţi locuitorii domeniului fiscal Gîrla fuseseră aduşi din regiunile de dincolo de Dunăre şi de Olt de către arendaşul domeniului, şi cazurile similare erau frecvente ; în 1725, într-o plîngere înaintată camerei aulice, boierul Ioan Mihalcea arăta că i-au fost răpiţi ţăranii din satele Zănoaga şi Roşieni, pe care şi-i procurase cu mari eforturi de departe [2]. Doi ani mai tîrziu episcopul de Nicopole cerea administraţiei anumite scutiri fiscale pentru cele 200 familii de ţărani pe care intenţiona să le aducă din regiunile de sub dominaţie otomană în satele pe care le stăpînea în Oltenia [3].

Imigrarea în Oltenia a fost masivă mai ales în primii ani după încheierea păcii ; dar deseori bejenarii, de îndată ce treceau Dunărea sau Oltul, erau îndrumaţi cu sila spre moşiile boierilor sau ale mănăstirilor ; ei erau pîndiţi la vadurile de trecere ale rîului de către oameni înarmaţi cu bîte şi ciomege (*fustibus et baculis*), care îi duceau apoi spre moşiile celor în slujba cărora se aflau [4]. Lupta pentru braţele de muncă se desfăşura în plin şi lua aspectele cele mai acute. Dar, deoarece această practică stăvilea curentul de imigrare şi uneori chiar îi determina pe ţărani să se reîntoarcă în locurile de unde fugiseră, autorităţile austriace au fost silite să intervină pentru a elimina unul dintre factorii care ameninţau să zădărnicească întregul efort de colonizare a provinciei. Încă din anul 1723, funcţionarul cameral David Uhlein expusese, într-un raport, formele grave luate de lupta boierilor pentru acapararea noilor sosiţi în provincie ; în memoriul cu privire la reorganizarea provinciei, înaintat camerei aulice în 1728, alt funcţionar cameral, Koch, propunea ca repartizarea imigranţilor în satele boierilor şi ale mănăstirilor să nu se mai facă decît cu asentimentul prealabil al administraţiei ; stăpînii moşiilor nu ar mai fi avut dreptul

---

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Tismana*, XCIII/72.

[2] C. Giurescu, *Material*, I, p. 651.

[3] *Kanzleiprotokoll*, copie Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, VIII ; alte cazuri de boier care îşi aduceau cu mijloace proprii ţărani din sudul Dunării (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 151).

[4] „Bis jetzo darff ich wohl offentlich sagen dass die Boern gethan was sie gewolt... ; was auch frembde Unterthanen über die Alt gekommen, *haben sie mit Gewalt auf ihre Törffer treiben lassen...*” (C. Giurescu, *Material*, I, p. 600) „Necdum cessant domini boerones miseram plebem ex altera parte ad has terras profugam et hac in ripa deprehensam fustibus et baculis ad suos fundos cogere” (*ibidem*, p. 564) ; alte informaţii asupra acestui procedeu în *Hurmuzaki*, VI, p. 348.

de a reține direct decît pe țăranii aduși „din îndemnare și cu cheltuială proprie din teritoriul turcesc sau din Valahia turcească" [1]. Politica de repartizare prin administrație a țăranilor imigrați s-a precizat și s-a impus cu timpul; la 16 noiembrie 1732, administrația anunța egumenului mănăstirii Bistrița hotărîrea directorului suprem Wallis, de a se fixa cota imigranților care urmau să fie distribuiți pe la diversele mănăstiri: „S-au făcut această milă și ajutorare mănăstirilor ca să aibă den oameni cei streini care vin dă spre părțile turcești aici în Chesariceasca Valahie și la fiecare cîtă sumă va avea să va face înștiințare de la noi, pecum și acea mănăstire să aibă acest féliu familii zeace..."; după ce dă indicații cu privire la obligațiile publice ale acestor imigranți — scutire pe termen de trei ani de contribuție și robotă, apoi integrare în condiția fiscală generală a localnicilor — textul adaugă: „...*și acei oameni să n-aibi slobozenie să-i iai singuri fără cît îi voiu trimite eu prezesul și de să va întîmpla unul de aceia să moară să va da altul în loc de nu va fi lipsă*" [2]. Se încerca în felul acesta evitarea practicilor arbitrare care dăunaseră atît de mult politicii demografice habsburgice.

Epuizate resursele externe, care nu puteau furniza decît o mică parte din brațele de muncă necesare provinciei, în această perioadă în care producția de grîne era stimulată de împrejurări favorabile, latifundiarii își îndreaptă atenția după cum am văzut spre resursele interne. Paralel cu lupta purtată între state, pentru captarea populațiilor străine, se desfășoară, la un nivel inferior, lupta stăpînilor de pămînt pentru a-și asigura — la nevoie în detrimentul altora — capitalul uman indispensabil valorificării întinselor lor domenii; asistăm acum la o luptă acerbă pentru oameni, purtată de la moșie la moșie, luptă în care victoria, e lesne de înțeles, va fi de partea boierilor cu poziție oficială în administrație și care dispuneau deci de mijloacele necesare pentru a-și impune interesele.

Încă din anul 1719, în cadrul măsurilor de așezare și fixare a populației în comune organizate, se adoptaseră hotărîri menite să împiedice fuga țăranilor de pe o moșie pe alta și concurența stăpînilor care o încurajau [3]. Dar preocuparea tot mai insistentă a autorităților habsburgice de a pune capăt deplasării în interior a populației, textele tot mai numeroase, pe măsura scurgerii tímpului, care se referă la gravitatea situației create prin aceste deplasări, dezvăluie eșecul total al politicii adoptate de austriaci; și nici nu putea fi altfel atît timp cît cei interesați să-și procure mîna de lucru agricolă, constituiau o rețea care deținea toate sau majoritatea funcțiilor în administrația provinciei.

În 1723 funcționarii habsburgici din Oltenia raportau cu îngrijorare că satele fiscale (foste sate domnești) se pustiau în urma acțiunii boierilor de atragere a locuitorilor acestora pe propriile lor moșii [4]; apoi știrile cu privire la pustiirea a numeroase alte sate fiscale, mănăstirești, moșnenești

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 274.

[2] Arh. Stat. Buc., *m-rea Bistrița*, LXIII/296; prezesul era *praeses*, adică președintele administrației oltene.

[3] *Hurmuzaki*, VI, p. 334.

[4] „...Ganze fiscalische Törffer haben sie <boierii> depopulirt" (C. Giurescu, *Material*, , p. 600).

şi chiar boiereşti şi la trecerea locuitorilor acestora în satele boierilor administraţiei se înmulţesc.

În ce fel reuşeau boierii cu poziţie oficială să-i determine pe ţăranii din alte sate să se mute pe moşiile lor? Ca şi în cazul concurenţei între state, elementul de atracţie oferit ţăranilor pentru a provoca afluxul lor pe moşiile boiereşti era de natură fiscală.

Două din postulatele de bază ale sistemului fiscal elaborat de austrieci s-au dovedit irealizabile şi au compromis aplicarea lui: 1) eliminarea boierilor din operaţiile fiscale (condiţie considerată esenţială de funcţionarii habsburgici şi care a trebuit să fie abandonată încă de la început)[1]; 2) întocmirea unor conscripţii (recensăminte) ale căror rezultate să corespundă realităţii. Rezultatele numeroaselor conscripţii alcătuite în scopuri fiscale, din iniţiativa autorităţilor austriace, s-au dovedit total inexacte. Iată cîteva exemple: prima conscripţie, întocmită în 1720, a dat la iveală 13 245 familii; bănuind că cifra reală era superioară, comisarul cameral Haan a extins din oficiu numărul familiilor la 16 000[2]. Conscripţia din 1722 a dat rezultate mai bune, anume 25 194 familii; dar în anii următori numărul populaţiei a scăzut vertiginos: 18 000 familii în 1723, 12 000 familii în 1724; în sfîrşit în 1725 registrele înaintate de vornici, totalizate, nu mai conţineau decît 9 000 familii de ţărani, care urmau să suporte întreaga contribuţie. Avertizaţi că, sezisat de această situaţie, directorul suprem va prefera să arendeze încasarea contribuţiei, ceea ce ar fi dus la descoperirea fraudelor, boierii administraţiei dublează din oficiu numărul familiilor contribuabile, care se ridică astfel din nou la 18 000[3]. Care e explicaţia acestor masive fluctuaţii scriptice ale numărului populaţiei?

Consilierii administraţiei, vornicii şi ispravnicii judeţelor, mari deţinători de pămînt în Oltenia, au găsit în aplicarea diverselor momente ale procesului fiscal — conscripţie, repartiţie şi încasare — prilej excelent de a-şi promova interesele: de a-şi asigura braţele de muncă necesare exploatării în bune condiţii a moşiilor lor şi de a-şi extinde stăpînirile în dauna satelor de moşneni, care reprezentau încă un procent însemnat în structura socială a Olteniei[4]. Sustragerea de la obligaţiile fiscale a unora dintre ţărani, încărcarea peste măsură a altora, aplicarea unui întreg joc de protecţie şi asupriri fiscale, avea să dea boierilor din administraţie şi celor aflaţi în legături de rudenie şi interese cu ei, posibilitatea de a realiza în decurs de cîţiva ani imense avantagii materiale. Încă din primii ani ai ocupaţiei austriace îşi face apariţia sistemul care în izvoarele contemporane poartă numele de „protecţie" (*protectio*, *patrocinium*; ansamblul avantagiilor acordate de boierii administraţiei, ţăranilor care li se „închinau"). Extinderea în proporţii tot mai mari a acestei practici, care stînjenea interesele

---

[1] „...Weilen keine Teutschen darzu mit employrt werden sollen, keine andere Methode auszufinden war, als ihnen Landts Bojern diese allein cum repartitione in provinciam et subrepartitione in 5 districtus zu concreditiren, ob man zwar sub manu so vil sich thuen last, ihre conduit disfalls wirdt observieren lassen" (C. Giurescu, *Material*, I, p. 474).

[2] *Ibidem*, p. 474 şi *Hurmuzaki*, VI, p. 352.

[3] C. Giurescu, *Material*, II, p. 69—70.

[4] Pentru locul ocupat de moşneni în Oltenia în epoca ocupaţiei austriace vezi I. Donat, *Aşezările omeneşti din Ţara Romînească în secolele XIV—XVI*, în *Studii*, an IX (1956), nr. 6, p. 87.

fiscale ale austriecilor, i-a determinat pe aceștia să se preocupe tot mai mult de viața internă a provinciei și să caute măsuri de remediere.

Într-unul din rapoartele sale asupra organizării fiscale a Olteniei, David Uhlein scria : „Rațiunea naturală impune ca toți oamenii să contribuie în mod egal, dar experiența a arătat că Excelența Sa domnul ban și domnii consilieri ai administrației au scutit pînă acum de plata contribuției, dacă nu pe toți, cel puțin cea mai mare parte a țăranilor lor, sustrăgînd astfel mult erariului". Acesta era principalul aspect al „protecției" ; practicînd evaziunea pe scară mare, tăinuind un mare număr de țărani de pe moșiile lor, boierii „protectori" le puteau oferi acestora simțitoare ușurări fiscale. Cu cît suma totală impusă unui sat era mai redusă și cu cît se repartiza la mai multe unități contribuabile, cu atît era mai redusă cota pe care urma s-o plătească fiecare familie în parte ; dublarea numărului locuitorilor unui sat prin tăinuire sau prin noi așezări (nesemnalate însă în registrele conscripției), însemna de fapt reducerea la jumătate a contribuției fiecărui sătean. Dar, cum arată izvoarele, sumele sustrase pe această cale fiscului depășeau deseori mult acest nivel.

Metodele de sustragere de la contribuție erau foarte variate ; principala, cum s-a văzut, era tăinuirea unei părți dintre locuitorii satelor, sistem practicat de la an la an pe scară tot mai mare și, prin contagiune, de la cei mai mari la cei mai modești stăpînitori de pămînt [1]. Astfel se explică disproporția imensă între realitate și situațiile consemnate în registrele de recensămînt. Numărul redus de locuitori care rezulta din operațiile de conscripție oferea apoi prilej administrației să invoce reduceri de contribuție din partea guvernului habsburgic. Acolo însă unde conscripția nu se făcea prin simpla înregistrare a datelor indicate de pîrcălabii satelor, aleși dintre oamenii cei mai de încredere ai stăpînilor de moșii, se luau precauțiile necesare pentru ca conscriptorii să nu găsească decît o parte din locuitorii satelor, ceilalți fiind trimiși în diferite direcții pentru a fi sustrași de la înregistrare [2].

Dacă omisiunile erau frecvente în privința țăranilor de mult așezați pe moșiile amintiților boieri, ele erau regulă generală în cazul celor de curînd sosiți ; deobicei se repetau nemodificate datele conscripțiilor anterioare, evitîndu-se astfel menționarea sporurilor de populație. Contopirea satelor vecine într-unul singur [3], sau înlăuntrul satelor, îngrămădirea mai multor familii într-o singură casă (ceea ce reducea numărul unităților

[1] „Or li posseditori di questi sopraccenati <villaggi> sogliono communemente nascondere il giusto numero degli abitanti a se sogetti e il peggio è che questo si prattica quasi da tutti, poichè nascondendo il giusto numero li più potenti nelli suoi villaggi, devono per paura di non esser scoperti della frode che usano, permettere anche a i men potenti far il medesimo a'i loro villaggi ; e con questo vengono non solo a vantaggiare li proprii interessi, ma anche a giustificare le loro querelle, con far il paese deserto e affermare che non può soportare la contribuzione..." (C. Giurescu, *Material*, II, p. 116—117).

[2] „...Proprietarii domini aut eorum provisores (pîrcălabi) in actuali conscriptione celant suos colonos praemittendo illos ad montes ac sylvas, aut compellendo ab uno pago ac districtu ad alterum transire... et quidem hoc solo motivo ad evitandam scilicet conscriptionem solvendumque tributum" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 72).

[3] C. Giurescu, *Material*, II, p. 12.

contribuabile)[1], erau alte mijloace de evaziune des practicate. Prilej de sustragere de la obligaţiile faţă de fisc era şi întocmirea tabelelor de posluşnici ai mănăstirilor şi boierilor, printre care erau strecuraţi dintre cei mai înstăriţi locuitori ai satelor[2]. În sfîrşit se adăugau un mare număr de bătrîni şi infirmi — complet scutiţi de dări — şi care se aflau concentraţi toţi, în mod providenţial, în satele consilierilor administraţiei şi ale celorlalţi dregători[3].

Conscripţiile încheiate la faţa locului erau apoi revizuite şi totalizate la Craiova, operaţii în cursul cărora boierii administraţiei introduceau ultimele rectificări, corespunzător intereselor lor. Cum însă numeroasele reclamaţii şi cereri de îndreptare a abuzurilor sileau administraţia să purceadă la verificări la faţa locului, acestea ocazionau de obicei noi şi încă mai mari nereguli. Iată de pildă, un caz concret, elocvent pentru felul în care funcţiona sistemul „protecţiei"; sezisată de faptul că satul Mogereni (?) al consilierului Dositei Brăiloiul, în care locuiau 150 familii, fusese impus la 26 lei (primul sfert al contribuţiei anuale), în vreme ce satul alăturat Pometeşti, care nu avea decît nouă familii, dar nu beneficia de nicio protecţie, plătea 20 lei pentru acelaşi interval, administraţia a decis o verificare inopinată; deşi cei interesaţi au putut fi avertizaţi despre sosirea inspecţiei şi o bună parte a locuitorilor satului au avut timp să se împrăştie, totuşi s-au mai aflat 93 familii în sat. Autorul raportului se întreabă cu bună dreptate cît de mari trebuie să fie fraudele în regiunile mai îndepărtate, dacă în imediata vecinătate a Craiovei, sediul administraţiei, se petreceau asemenea nereguli[4]. Cu prilejul cercetării făcute în 1729 în cîteva sate ale judeţului Jiul de Sus, plasa Gorj, funcţionarul habsburgic Petru Dobra a avut prilejul să constate îndreptăţirea acestei întrebări. În satele Gîrbova, Strîmba şi Plopşor ale consilierului Strîmbeanul, care laolaltă fuseseră impuse în anul precedent la 81 florini şi 40 creiţari, verificatorul a descoperit 277 familii birnici şi 23 familii megieşi care împreună ar fi trebuit să plătească 2 615 florini şi 60 creiţari; suma cu care fusese păgubit erariul (*damnum aerarii*) era deci de 2 533 florini şi 20 creiţari, adică de aproximativ 30 de ori mai mult decît suma achitată. Satele Pîrîieni (?), Priscoi şi Obîrşia ale consilierului D. Brăiloiul fuseseră impuse la 362 fl. şi 20¾ cr. în vreme ce cele 438 familii care le locuiau ar fi trebuit să plătească 4 295 fl.; paguba suferită de erariul imperial în acest caz era de 3 932 fl. şi 39¼ cr., adică de 10 ori suma plătită[5]. Deoarece, cum constată însuşi autorul raportului, „nu e de presupus că în alte districte şi în celelalte sate boiereşti s-ar fi procedat altfel"[6], se înţelege de la sine că, totalizate pe scara provinciei, fraudele reprezentau sume

---

[1] „...Nec liceat plurimis familiis unam eandemque domum, minuendae contributioni seque sublevandi causa vafre inhabitare" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 74).

[2] *Ibidem.*

[3] În 1727 numărul infirmilor şi al bătrînilor concentraţi în satele boierilor din administraţie era de 4000, ceea ce raportat la totalul de 22 000 familii contribuabile reprezintă un procent enorm; văzute prin prizma registrelor conscripţiei, întocmite de boierii dregători, moşiile acestora par mai degrabă locuri de binefacere decît centre de exploatare agricolă.

[4] C. Giurescu, *Material*, II, p. 251.

[5] *Ibidem*, p. 353.

[6] *Ibidem*, p. 351.

imense; în 1728 funcționarul cameral Koch raporta camerei aulice că în vreme ce județul Vîlcea, care număra 161 sate contribuabile, era impus la 47 032 florini, județul Jiul de Sus, format din 173 sate plătea suma mult mai mică de 29 466 florini; explicația anomaliei era faptul că în acest din urmă județ se aflau cele mai multe sate ale consilierilor Știrbei și Brăiloiul și ale altor puternici (*potentiores*) [1].

Repartizarea pe sate, de către vornici și ispravnici, a cotelor de contribuție, era precedată și urmată de lungi negocieri, în urma cărora repartiția primă era revizuită (uneori chiar și după încasarea primului sfert) în favoarea satelor intrate sub „protecție", și în detrimentul celor care nu izbutiseră să o obțină [2]. „Trebuie notat că vornicul, după ce a impus de exemplu satului A, contribuție anuală de 100 fl., nu cere în primul trimestru decît un sfert (din această sumă) și dacă i se pare că numitul sat a fost prea mult apăsat cu suma impusă, sau mai degrabă din pricina protecției acordate satului sau a dependenței lui de vreun oarecare consilier sau alt puternic, sau a vreuneia din rudele sale, sau datorită darurilor pe care le primește din partea satului, scade în mod arbitrar suma de 100 florini, iar cuantumul diminuat îl impune altui sat neprotejat" [3].

Reducerea cotei de contribuție nu epuiza însă sfera protecției; aceasta avea și alte aspecte. Deosebit de prețioasă pentru țăranii care puteau beneficia de ea, era scutirea sau reducerea obligațiilor de a presta robotă pentru stat, la construirea sau întreținerea drumurilor, dar mai ales la construcțiile militare întreprinse de austrieci. Un caz elocvent e oferit de plîngerea înaintată la 7 mai 1728 comisarului Koch de un grup de boieri fără funcții, deci lipsiți de avantajele pe care le conferea poziția oficială; în această plîngere se arăta că la lucrările începute pentru construirea a 17 căzărmi conform planului militar austriac, țăranii din satele consilierilor și ale rudelor lor nu participau deloc sau doar de formă. Astfel, în vreme ce sate cu numai 40—50 familii erau constrînse să presteze robotă timp de 16 zile, cu cîte 8 căruțe, sate formate din cîte 200 familii, dar aflate sub „protecție", nu prestau decît 8 zile robotă, cu cîte 2 căruțe [4].

Foarte prețioasă într-o vreme în care creșterea animalelor ocupa un loc însemnat în viața economică, era avantajul pe care îl ofereau țăranilor slujbașii administrației, cu prilejul întocmirii catalogului boierilor; întrucît boierii nu plăteau oieritul decît din trei în trei ani, înregistrarea în catalog constituia un mare avantaj și fraudele n-au fost mai mici în această privință decît în celelalte. În 1723 Uhlein raporta camerei că membrii administrației au inclus în catalogul boierilor nu numai numeroși boiernași

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 272.

[2] În principiu repartizarea trebuia să se facă în comun de către dregătorii județelor și pîrcălabii satelor întruniți laolaltă, ceea ce constituia o oarecare garanție pentru echitatea operațiilor (se diminua astfel posibilitatea repartițiilor inechitabile întrucît pîrcălabii cunoșteau bine nu numai situația satelor lor dar și pe cea a satelor vecine). Pentru a elimina această piedică în aplicarea regimului protecției, vornicii și ispravnicii au început să stabilească cotele, prin consultări cu fiecare pîrcălab în parte (*ibidem*, p. 253—254).

[3] *Ibidem*, p. 250—251.

[4] *Ibidem*, p. 241—242 și 279, 303; alte cazuri mai vechi ,vol. I, p. 592.

„dar chiar şi pe propriile lor slugi", sau, altă modalitate, turmele ţăranilor erau camuflate între ale boierilor protectori [1].

În măsura în care erau degrevate de sarcini satele aflate sub protecţie, erau încărcate cele care nu beneficiau de ea, pentru a se putea acoperi cuantumul total impus provinciei de austriaci; politica practicată de boierii administraţiei faţă de aceste sate era exact inversul celei aplicate satelor protejate.

În condiţiile acestea afluxul masiv al ţăranilor spre moşiile boierilor cu dregătorii, devenite insule privilegiate în mijlocul unei mase supuse asupririi fiscale, apare un fenomen firesc. Uneori autorităţile habsburgice reuşeau să-i împiedice pe ţărani de a fugi, dar aceasta doar în mod excepţional şi izvoarele dau ample informaţii asupra procesului de regrupare a masei rurale, în curs de desfăşurare. Primele ştiri de care dispunem se referă la domeniile fiscale, supuse unei apăsări fiscale atît de mari încît se pustiau cu totul; la 19 iunie 1723 Uhlein raporta că satul Braneţ din Romanaţi, dat în posesiune unui căpitan al armatei habsburgice, fusese complet părăsit de numeroşii ţărani care îl locuiau, din cauza asupririi fiscale, şi avertiza că aceiaşi soartă era rezervată celorlalte sate fiscale [2]. În anii următori fuga ţăranilor spre satele privilegiate ale boierilor dregători ia proporţii tot mai mari; în 1728 autorităţile habsburgice hotărăsc efectuarea unei anchete în judeţul Jiul de Sus „spre care ţăranii fug în cete (*catervatim*) din toate părţile provinciei, în satele consilierilor Dositei Brăiloiul, Ilie Ştirbei, Constantin Strîmbeanul şi ale altor puternici" [3]. În primele luni ale aceluiaşi an doar din judeţul Mehedinţi se spărseseră 36 sate din pricina apăsării fiscale insuportabile, iar locuitorii lor se îndreptau spre satele consilierilor în care puteau beneficia de un regim fiscal mult mai favorabil [4]. Îngrămădirea ţăranilor pe moşiile acestora era uneori atît de mare, încît pămîntul pînă atunci în mare parte nelucrat devenea acum insuficient pentru a da de lucru atîtor braţe şi atunci ţăranii fie uzurpau teritoriul satelor învecinate, fie continuau migraţia în alte direcţii. Astfel de pildă, pe unele dintre moşiile călugărului Dositei Brăiloiul, consilier al administraţiei şi printre principalii beneficiari ai noii situaţii, se adunaseră, după informaţiile pe care le deţinea un slujbaş cameral, cîte 1 000—2 000 ţărani [5]. Uneori ţăranii deşi continuau să locu-

[1] „Poiche quanti servitori hanno avuto e quanti dependevano dalle loro case, tutti li hanno posto in quel catalogo assieme con li primi e secondi boiari, facendo passare per boiarinassi li villani..." (C. Giurescu, *Material,* II, p. 188); „...ihrer selbst eigenen Unterthanen Schaff, Binnen, s. v. Schwein etc. unter die ihrige zehlen, und also das Aerarium recht eludiren..." (C. Giurescu, *Material,* I, p. 599).

[2] C. Giurescu, *Material,* I, p. 563—564; într-o catagrafie a fostelor sate brîncoveneşti din Oltenia, devenite în timpul ocupaţiei austriace sate fiscale, în dreptul satului Băileşti se face următoarea însemnare: „Bailest olim ein grosses Dorf, dermahlen aber ganz öed, von dessem Innwohnern hat man Nachricht, dass sie jetzo meistens in dem, dem Calugero Dosophteu Brailoiul gewesenen Deputations-Rath zugehörigen Dorff Lipow sich nieder gelassen" (în *Anuarul Institutului de istorie naţională,* VI (1931—1935), p. 42).

[3] C. Giurescu, *Material,* II, p. 255.

[4] *Ibidem,* p. 241.

[5] *Ibidem,* I, p. 591; alte amănunte cu privire la îngrămădirea pînă la refuz a ţăranilor fugari în satele boierilor dregători, *ibidem,* vol. II, p. 74 şi 447—448.

iască pe alte moșii boierești sau mănăstirești, se „închinau" unui dregător al administrației, în folosul căruia lucrau. La 14 noiembrie 1723 episcopul Rîmnicului dădea dispoziții de cercetare în privința sătenilor de pe o moșie a m-rii Arnota; egumenul m-rii arătase într-o jalbă că deși își adunase oameni pentru a-și putea exploata moșia, aceștia, după ce se strînseseră și se așezaseră „n-au căutat să fie supt ascultarea mănăstirii, precum au fost porunca măriei sale gheneralului, *ci s-au închinat dumnealui consilieriului Staico* <Bengescu> și slujesc dumnealui și șăd în mijlocul moșii mănăstirii și mănăstirii nici un fel de ascultare nu dau, nici dijmă, nici suhat, și nu numai pînă într-atît, ci încă și moșia muncesc să o închine consilierului, mutînd hotarul pă unde le ieste voia...[1].

Caracteristic e faptul că boierii nu pretindeau țăranilor care beneficiau pe domeniile lor de reduceri atît de sensibile de contribuție și de alte avantagii, nici măcar o parte din sumele sustrase fiscului; ceea ce pretindeau și obțineau ei în schimb era munca țăranilor, cu ajutorul căreia își exploatau în condiții optime moșiile, realizînd recolte abundente, din comercializarea cărora cîștigau mult mai mult decît dacă ar fi revendicat diferența de contribuție [2]. Avantagiile fiscale acordate țăranilor erau convertite de stăpînii pămîntului în muncă, ținta tuturor sforțărilor lor.

Cînd protecția oferită nu dădea rezultatele așteptate, cînd presiunea fiscală nu era suficientă pentru a pune în mișcare populația satelor, boierii interesați nu se dădeau în lături de la transplantarea silită a țăranilor de pe o moșie pe alta. La 25 iunie 1720 țăranii din satele Bălteni și Rășina (?), ridicați cu sila de vornicul Matei Brăiloiul, împotriva ordinelor categorice ale generalului Steinville de a-i lăsa în satele lor, și așezați pe moșiile familiei Brăiloiul se plîngeau administrației și cereau să li se îngăduie reîntoarcerea în satele lor sau cel puțin în alte sate libere [3].

La 4 iunie 1725 boierul Ioan Mihalcea se plîngea direct camerei aulice din Viena, arătînd că locuitorii satelor de pe moșiile sale Zănoaga și Roșiani, pe care îi adusese cu mari eforturi de departe, pentru exploatarea moșiilor amintite, i-au fost ridicați de consilierii Știrbei și Bengescu și așezați pe moșiile lor și ale rudelor lor [4]. În raportul înaintat camerei aulice în 1728, funcționarul Koch arăta că una din condițiile normalizării vieții provinciei era restituirea de către marii boieri (*potentiores*) a rumînilor pe care îi atrăseseră de pe moșiile mănăstirilor și ale micilor boieri [5].

Izvoarele semnalează și alte metode folosite de boieri pentru a obține cantitatea de muncă necesară exploatării moșiilor lor. Uneori dregătorii județelor se foloseau de calitatea lor administrativă pentru a

---

[1] Acad. R.P.R., *CMXIII*, f. 79–79 v.

[2] „Quest agevolezza che provano li rustici nelli villaggi favoriti (cioè de consiglieri, vornici, etc.) è l'unica causa, che li rustici abbandonino li villaggi delli altri e si ritirino nelli villaggi de consiglieri vornici etc., i villaggi delli qualli abbondano in tal modo di coloni, che non bastando il territorio di tali villaggi, coltivano li altrui villaggi si abbondanti di coloni per esser, come abbiamo detto, favoriti nella porzione della contribuzione con pagare solo la metà di quello pagano li altri, et anche meno; *vengono dalli Boiari loro Padroni obligati a coltivare li terreni e vigne...*" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 184).

[3] *Kanzleiprotokoll*, Brukenthal, Copie Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, II.

[4] C. Giurescu, *Material*, I, p. 651.

[5] *Ibidem*, II, p. 273.

impune ţăranilor aflaţi pe teritoriul asupra căruia se exercita autoritatea lor (judeţ, plasă), prestarea anumitor munci agricole pe moşiile lor. Alteori vornicii şi ispravnicii simulau sosirea unui ordin de achitare imediată a unei cote de contribuţie, ştiind că ţăranii nu dispuneau de sumele necesare apoi „ca îndemnaţi de milă, făgăduiesc că vor achita ei deocamdată casei provinciale, suma cerută, cu condiţia ca locuitorii satelor să le presteze munci fără plată, fie la cultura pămîntului, fie la construirea unei case etc. ...”[1]. Şi satele de moşneni, care erau puse sub autoritatea vornicilor judeţelor respective, erau constrînse de aceştia la prestarea unui număr de zile de munci agricole pe moşiile lor[2]. Înşişi boierii administraţiei au fost siliţi să recunoască existenţa acestei practici ; în memoriul înaintat generalului Tige în 1728, referitor la reorganizarea provinciei, se prevedea între altele pedepsirea vornicilor şi a ispravnicilor care ar mai folosi pe moşiile lor, la muncile agricole (arat, culegerea recoltei, cositul fînului etc.) pe ţăranii satelor din districtele şi plăşile puse sub autoritatea lor[3].

După cum se vede, modalităţile erau multiple, dar scopul tuturor acestor acţiuni era obţinerea unei cantităţi mai mari de muncă.

Situaţia creată de fraudele şi abuzurile de tot felul, gravele tulburări pe care le produseseră în viaţa provinciei, dar mai ales funcţionarea defectuoasă a sistemului fiscal — an după an se acumulau restanţele neplătite ale contribuţiei — au atras atenţia guvernului habsburgic şi l-au determinat să-şi modifice politica olteană. Eforturile de remediere a gravelor tulburări provocate de acţiunile arbitrare ale boierilor din administraţie, au adus o modificare a politicii austriace în Oltenia. Numeroase anchete asupra abuzurilor constatate şi asupra mijloacelor de îndreptare au precedat decretul imperial din 1729 cu privire la reorganizarea administraţiei provinciei, decret care deschide a doua fază a ocupaţiei habsburgice. Vom reţine din această încercare de reorganizare cele două aspecte — strîns legate între ele — care au preocupat mai mult şi autorităţile habsburgice : eliminarea fraudelor practicate în aplicarea sistemului fiscal şi împiedicarea fugii ţăranilor. În răspunsul dat boierilor administraţiei care ceruseră reducerea contribuţiei provinciei, g-lul Tige, directorul suprem al provinciei, arăta că principala piedică în funcţionarea normală a sistemului fiscal provenea din fraudele comise cu prilejul repartizării sumei impuse : „Se constată din relatări demne de crezare că pînă acum, şi astăzi încă, se află în Valahia (Oltenia) nu numai familii multe, dar şi sate întregi care, intrînd sub protecţia cutăruia sau cutăruia, sunt total scutite de contribuţie şi de celelalte obligaţii...” ; menţinerea acestor practici, arăta în continuare textul scrisorii, va face ca sarcinile fiscale nu prea apăsătoare prin ele înşile, să devină insuportabile, căci „ceea ce ar putea

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 252.

[2] „...Mediante abusu, qui nunc in Provincia practicatur, quilibet colonus adstringitur servire suis vornicis tot dies, praestareque illis, ut vulgo dicitur klaka, hoc est quod tempore araturae omnes simul conveniunt, arantque suo vornico, idem de messe, falcatura et caeteris...” (C. Giurescu, *Material*, II, p. 73 ; alte date în aceeaşi chestiune, p. 116).

[3] *Ibidem*, p. 295 ; abuzul acesta se constată şi în Moldova. Aşezămîntul fiscal al lui C. Mavrocordat prevedea : „nici un fel de clacă nici cheltuieli sau alte supărări ce avè locuitori păr acum de la dregătorii ţănuturilor, de la căpitani, de la vornicei şi vătămani, de acum înainte să lipsească aceste toate” (N. Corivan, *Aplicarea aşezămîntului fiscal al lui C. Mavrocordat*, p. 9).

plăti cu ușurință șase-șapte <familii>, va fi mult prea apăsător dacă va fi pus în sarcina a numai două sau trei și suma nu va putea fi realizată decît printr-o slăbire a forțelor"[1]. În raportul înaintat camerei aulice în 1728, funcționarul cameral Koch semnala neajunsurile principale care trebuiau curmate pentru a permite funcționarea normală a sistemului fiscal și încasarea în bune condiții a contribuției : readucerea în sate a țăranilor fugiți în păduri, restituirea obligatorie de către boierii mari (*potentiores*) a rumînilor atrași de pe moșiile mănăstirilor și ale boierilor mici, descoperirea și pedepsirea evaziunilor fiscale care permiteau boierilor cu demnități să aplice metoda protecției în favoarea țăranilor care se așezau pe moșiile lor, distribuirea de către administrație a țăranilor imigrați din regiunile de sub dominație otomană, pentru a împiedica concurența între boieri și mănăstiri și interzicerea migrației interne a țăranilor după alcătuirea conscripției. Raportul arată că cea mai însemnată, dar și cea mai dificilă, condiție a reorganizării provinciei era efectuarea unui recensămînt valabil, care să reflecte fidel situația demografică a provinciei[2].

După șase ani de experiență, încrederea austriacilor în posibilitatea efectuării unui recensămînt valabil dispăruse aproape complet. În 1726 generalul Tige raporta consiliului de război că din noua conscripție a cărei efectuare o ordonase, nu mai aștepta decît indicații generale, cu valoare aproximativă, nu date precise[3]. Dar și aceste speranțe mult mai modeste, au trebuit să fie repede părăsite. Din cauza acestei situații își face acum drum ideea unei noi formule, mai eficace de cercetare a numărului populației. Întrucît recensămintele directe, prin slujbașii administrației, eșuaseră, în primul rînd din pricina marilor boieri care falsificau datele în scopul expus mai sus, s-a propus folosirea altei metode de conscripție : declararea de către boieri și mănăstiri a numărului locuitorilor de pe moșiile lor, cu prevederea unor severe sancțiuni în cazurile de fals constatat prin verificări ulterioare[4]. Propusă de Nicolae de Porta încă din 1726[5] apreciată de inspectorul cameral Koch, trimis în Oltenia de guvernul din Viena, pentru a ancheta neorînduielile provocate de conscripțiile false și repartițiile nedrepte, ca singura metodă adecuată realităților de aici, noua formulă avea să fie oficial adoptată în 1730[6]. Hotărîrea prevedea grave sancțiuni pentru stăpînii de moșii care ar înainta declarații false. Încă dinainte de adoptarea lui, proiectul a fost violent combătut de boierii olteni ; în repetate rînduri, ei și-au manifestat ostilitatea față de această metodă de recensare, căutînd să demonstreze că le e imposibil să cunoască numărul țăranilor care locuiesc în satele lor și deci de a-l prezenta în scris[7], sau afirmînd de-a dreptul că „niciun muritor nu poate înfățișa situația bunurilor și a averilor sale decît la vremea morții, cînd declară

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 11.
[2] *Ibidem*, p. 273–274.
[3] *Ibidem*, p. 57.
[4] *Ibidem*, p. 273–276.
[5] *Ibidem*, p. 75.
[6] *Ibidem*, p. 355–356.
[7] „Die Bojaren sich entschuldigen dass sie die Zahl ihren Dörfern befindlichen Familien nicht wissen" (*Hurmuzaki*, VI, p. 478).

în testament toate bunurile mişcătoare şi nemişcătoare" [1]. În ciuda dovezii făcute că ţin evidenţa riguroasă, fie direct, fie prin pîrcălabii satelor numiţi de ei, a obligaţiilor de clacă şi dijmă ale tuturor ţăranilor de pe moşiile lor şi că deci cunosc numărul şi situaţia exactă a acestora, boierii olteni s-au opus sistematic încercărilor repetate ale autorităţilor habsburgice de a întocmi recensăminte valabile, indiferent de metoda folosită. O încercare de rezistenţă care a luat proporţii mari şi a dat loc unei minuţioase anchete s-a produs în vara anului 1730. Cu un an înainte, prin edictul imperial privitor la reorganizarea Olteniei, fuseseră desărcinaţi din funcţia de consilieri boierii Dositei Brăiloiul, Constantin Strîmbeanul şi Ilie Ştirbei, consideraţi principalii autori ai dezordinei şi în orice caz principalii ei beneficiari; în acelaşi timp era consolidat elementul german în administraţie [2]. Dar acţiunea de opoziţie a foştilor consilieri a continuat şi din condiţia privată la care fuseseră reduşi. Înaintea sosirii slujbaşilor însărcinaţi să întocmească recensămîntul sau să verifice datele înaintate, ei se străduiau prin diverse mijloace să-i determine pe ţărani să se ascundă. La 5 iunie 1730 pîrcălabii satelor din plasa Gilort dădeau mărturie în favoarea ispravnicului lor, Matei Pădeanul, care fusese întemniţat la Craiova sub acuzaţia că a provocat mari tulburări în plasă şi că, „din pricina ştirilor răspîndite de el, s-au spart satele şi au fugit oamenii", ceea ce contestau categoric semnatarii mărturiei. Ancheta întreprinsă de administraţie în legătură cu acţiunea pîrcălabilor a dovedit însă că ea a fost întreprinsă în satele care aparţineau consilierilor destituiţi, la instigaţia vornicului judeţului; acesta raportase pe întreg judeţul un număr de 4 000 familii, apoi 6 000 familii şi în sfîrşit, după ce i se ceruse angajament scris că cifra indicată corespunde realităţii, a înaintat un registru cuprinzînd 9 165 familii; dar verificarea făcută după înaintarea acestei ultime situaţii, încă a mai dat la iveală multe familii de ţărani neînregistraţi în listele de recensămînt [3]. Cît de masivă continua să fie evaziunea practicată de boierii destituiţi din funcţiile administraţiei, s-a putut constata cu prilejul verificărilor făcute în satele acestora în luna iunie 1730. Ancheta efectuată în satele Negoeşti şi Prigoria ale fostului consilier Staico Bengescu au dat la iveală 53 familii nedeclarate, o familie de megieşi declarată ca familie de birnici, un ţăran apt de lucru înregistrat ca invalid; în primul sat, în loc de 28 invalizi şi văduve, cîţi fuseseră declaraţi în registrele conscripţiei, nu s-au găsit în realitate decît 19. Într-unul din satele altui fost consilier, Constantin Strîmbeanul, s-au descoperit 12 familii nedeclarate şi nici un invalid, deşi în registru fuseseră înscrişi 3 invalizi. Fraude similare au fost descoperite în satele altor foşti demnitari [4].

Rezistenţa la efectuarea conscripţiei a continuat şi în anii următori; în 1731 foştii consilieri anunţau schimbarea iminentă a administraţiei şi între-

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 194.

[2] Încă din septembrie 1726 în locul fostului ban Gh. Cantacuzino, destituit din funcţie, fusese numit cu titlul de preşedinte al administraţiei generalul Schramm (C. Giurescu, *Material*, II, p. 107); dar mai ales din anul 1729 componenţa organelor administraţiei a început să se modifice în favoarea elementului german şi în dauna boierimii oltene, fapt care a agravat ostilitatea acesteia împotriva ocupaţiei austriace.

[3] C. Giurescu, *Material*, II, p. 405—406.

[4] *Ibidem*, p. 410—411.

țineau astfel nădejdea aplicării din nou pe scară mare a sistemului protecției, pentru a-i determina pe țăranii care beneficiaseră în trecut de avantagiile oferite pe această cale să se ascundă înaintea sosirii organelor fiscului [1]. În 1733 directorul suprem Wallis explica acumularea rămășițelor de contribuție neachitate prin refuzul boierimii oltene de a preda declarațiile cerute cu privire la locuitorii satelor lor [2]. Deabia în 1734, cîțiva ani doar înainte de sfîrșitul ocupației austriace, s-a realizat acest țel; în plîngerea înaintată autorităților habsburgice clerul și nobilimea olteană arătau că au fost siliți să înainteze amintitele declarații sub amenințarea că în caz de refuz vor fi constrînși prin folosirea mijloacelor de execuție cele mai severe [3]. Reducerea mijloacelor de fraudă i-au pus în imposibilitate pe boierii destituiți din administrație de a mai practica pe scară mare sistemul „protecției". Firește că în aceste condiții, țăranii care nu mai beneficiau acum de ușurări fiscale părăseau moșiile acestora și fugeau în alte direcții. Boierii înaintează acum repetate memorii de protest autorităților habsburgice, arătînd că din pricina noii politici fiscale au fugit mulți țărani de pe moșiile lor și că și cei puțini rămași se pregătesc să fugă, iar ei <boierii> sînt amenințați să rămînă „în sate părăsite și pustii" [4]. Nu putem ști în ce măsură au fost reduse tăinuirile, dar eliminate cu totul e sigur că nu au fost, deoarece în 1737 o verificare inopinată mai dădea încă la iveală, doar în județul Mehedinți, 500 familii nedeclarate [5]. Lupta pentru acapararea brațelor de muncă a continuat astfel tot timpul ocupației austriace.

Lupta pentru acapararea pămîntului [6]. Epoca ocupației austriace în Oltenia a constituit un episod original și în privința procesului secular de acaparare a pămîntului moșnenilor; și în această privință marii beneficiari au fost tot boierii administrației, cărora politica fiscală austriacă le-a pus la îndemînă mijloace excepțional de eficace pentru a accelera destrămarea proprietății moșnenești.

În 1724 s-a introdus în Oltenia sistemul impunerii diferențiat a diverselor categorii sociale; deosebirea care interesează aici e cea stabilită între țăranii stăpînitori de pămînt — moșneni sau megieși — și cei care trăiau și se întrețineau pe pămîntul boierilor, al mănăstirilor sau uneori chiar pe pămîntul moșnenilor mai înstăriți [7]. Această deosebire avea să ușureze în mare măsură lupta boierimii oltene pentru a pune stăpînire pe

---

[1] *Kanzleiprotokoll*, Brukenthal, Copie Acad. R.P.R., *Arhiva Hurmuzaki*, III.

[2] „...Von denen Bojaren die ohne aller Remission so nachtrucklich verordnete Fassionen welche sie respectu ihrer Dörfer auf allmögliche Weis zu decliniren noch immer tentirt haben" (C. Giurescu, *Material*, III, p. 28).

[3] C. Giurescu, *Material*, III, p. 53.

[4] *Hurmuzaki*, VI, p. 425—426; alt memoriu, p. 507—513.

[5] C. Giurescu, *Material*, III, p. 109.

[6] Lupta pentru acaparea pămîntului începută mult timp înainte, a continuat și în veacul al XVIII-lea; în paginile care urmează nu se încearcă o tratare în ansamblu a problemei, care presupune cercetări regionale speciale, ci numai înfățișarea modalităților de acaparare a pămîntului moșnenilor, într-o perioadă foarte favorabilă acestui proces. Fenomenul e dealtminteri legat de lupta pentru muncă.

[7] „Similiter etiam anno 1724, mediante injusta repartitione, duodecim millia etiam colonorum tantum pondus Provinciae, *differenter tamen subiverunt*, taxando inhabitantes pagos boericos septem thaleris leoninis in familias singulas, inhabitantes vero pagos liberos semiundecim thaleris leoninis" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 70).

pămîntul moşnenilor. Aplicarea de către reţeaua administrativă, în frunte cu consilierii şi dregătorii judeţelor a unei puternici presiuni fiscale, după metoda expusă mai sus, avea să dea în termen scurt rezultatele dorite şi în această privinţă. În 1726 Nicolae de Porta raporta consiliului de război din Viena : ,,Aceştia <moşnenii>, neputînd îndura asupririle la care sînt supuşi, trec în satele administratorilor, ale vornicilor şi ale altor boieri, care acum < după ce şi-au îndeplinit ţelul> îi protejează ; <moşnenii> beneficiază de bunurile lor sau se aşază cu tot satul sub protecţia numiţilor stăpîni. Aceştia folosesc în interesul lor munca moşnenilor, <în schimb> îi apără împotriva sarcinilor, îi impun la contribuţie după plac şi apoi, pe nesimţite, cumpărînd partea de pămînt a unuia dintre ei, uzurpă în mod fraudulos tot satul"[1].

Generalizarea acestei situaţii afecta serios interesele fiscului căreia îi era astfel sustrasă principala categorie de contribuabili[2]; era deci firesc ca acesta să se intereseze îndeaproape de desfăşurarea procesului şi să intervină pentru a-i pune capăt. Agentul cameral Koch atrăgea atenţia guvernului habsburgic, în 1728, asupra acestei probleme, arătînd că ,,satele libere sau megieşeşti şi megieşii, care formează cea mai însemnată categorie de contribuabili, au fost ruinaţi cu totul"[3]. El arată în amănunt tehnica folosită de boierimea olteană pentru realizarea acestui obiectiv. În districtele respective au fost numiţi slujbaşi dintre cei mai apropiaţi prieteni sau oameni în dependenţa consilierilor administraţiei ; cota de contribuţie pe care aceştia o impuneau satelor de moşneni fiind peste măsură de mare şi întrucît plîngerile acestora nu erau urmate de nicio îndreptare, moşnenii parte fugeau şi se ascundeau în păduri, parte se refugiau pe moşiile boierilor administraţiei sau ale rudelor acestora ; uneori sate întregi de moşneni invocau ,,protecţia" dregătorilor pentru a scăpa de asuprirea fiscală (astfel se confirmă constatarea istoricului francez care, cercetînd împrejurări de acelaşi ordin din epoca începuturilor feudalismului în apusul Europei, ajungea la concluzia că acest fel de protecţie de obicei începe printr-o grea persecuţie)[4]. Relaţiile de ,,închinare" şi ,,protecţie" specific feudale, apar cu toată vigoarea în această perioadă în care o parte a marii boierimi a dispus în fapt aproape nelimitat de viaţa internă a provinciei.

Protecţia o dată obţinută, urmau degrevările fiscale ; moşnenii erau trecuţi în rîndul birnicilor de rînd, adică al ţăranilor fără pămînt, ceea ce reprezenta un prim avantaj, apoi ca atare beneficiau de reducerile pe care le ofereau acestora boierii administraţiei prin diferitele modalităţi de evaziune pe care le practicau[5].

---

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 75.

[2] ,,Von der Konservation der Medziasesti dependiret grossentheils die mehr oder weniger Contributions-Praestation, dann ein Medziasi oder Freybaur muss fast dis Helfte in Contributione mehr als ein Birnicus oder ein herrschftlicher Unterthan zahlen..." (C. Giurescu, *Material*, II, p. 275).

[3] *Ibidem*, p. 272.

[4] Marc Bloch, *La société féodale. La formation des liens de dépendance*, Paris, 1939, p. 375.

[5] ,,...Sotto il colorito pretesto di aver comprato li terreni e con questa frodi li hanno levato dalla contribuzione di medziesesti e li fanno pagare come birnici". (C. Giurescu, *Material*, II, p. 185).

Mulți dintre locuitorii satelor megieșești erau transferați pe moșiile boierilor sau, în cazul în care satul megieșesc se învecina cu cel al boierului, ele erau contopite, megieșii fiind asimilați din punct de vedere fiscal țăranilor lipsiți de pămînt. Deseori în satele megieșești nu erau lăsate decît 5—6 familii, de formă, iar cei mai înstăriți dintre moșnenii care obținuseră protecția vreunui boier erau înscriși în registrele fiscale ca oameni dependenți, rumîni etc. În felul acesta numărul moșnenilor, foarte mare în trecut, a scăzut în decurs de cîțiva ani, în urma abuzurilor boierilor dregători, la doar 2 000, „ca și cum i-ar fi înghițit pămîntul" (*come se la terra li avesse inghiottito*) [1]. Se înțelege că obligațiile fiscale ale acestora erau aruncate pe umerii țăranilor — birnici sau megieși — neprotejați [2].

Protecția nu atrăgea trecerea imediată a satului moșnenesc în stăpînirea boierilor protectori, dar ea reprezenta o etapă a acestui proces. În multe cazuri boierii se mulțumeau să obțină la început diverse avantagii limitate ; moșnenii „protejați" se angajau să presteze un anumit număr de zile pe an în folosul gospodăriei boierești sau îngăduiau boierilor „protectori" să construiască în satele lor o moară sau o cîrciumă în care avea să se vîndă vinul produs în viile boierești [3]. Dar apariția în satele moșnenilor a monopolurilor senioriale nu putea decît să prevestească radicalizarea în favoarea boierilor a procesului în curs de desfășurare, deoarece această situație curioasă și rară — dacă nu chiar unică — în care boierii dețineau monopolurile senioriale fără a avea încă stăpînirea satului, nu putea fi de durată.

Cît de adînc reușiseră să pătrundă boierii, sub forma protecției, în satele libere ale moșnenilor, se poate constata din cercetarea adnotațiilor făcute în 1728 de secretarul administrației, Nicolae de Porta, pe marginea conscripției înfăptuite în 1722 din ordinul generalului Virmond [4]. În această conscripție sînt indicate toate satele celor cinci județe ale Olteniei, grupate în patru categorii : sate mănăstirești (inclusiv satele episcopiei), sate boierești, sate fiscale și sate moșnenești. Rezultatele anchetei în privința acestora din urmă sînt revelatoare. Pe județe situația era următoarea : *Vîlcea* : din 85 sate moșnenești, 33 erau ocupate de boierii „protectori" (anume : 8 de consilierul Ilie Știrbei, 11 de consilierul Vlasto, 7 de consilierul Dosoftei Brăiloiul, 2 de ispravnicul Barbu Oteteleșanu, 2 de ispravnicul Badea Purianul și 3 de diferiți alții ; *Romanați* : din 23 sate megieșești, 8 erau ocupate : 2 de Ilie Știrbei și de marele portar Șerban Știrbei, 2 de Vlasto, 1 de consilierul Strîmbeanul, iar celelalte se aflau sub protecția președintelui administrației, Schramm ; *Gorj* : din 135 sate moșnenești, 47 erau sub protecție : 13 ocupate de Dositei Brăiloiul, 4 de Ștefan și Matei Brăiloiul, 14 de consilierul Staico Bengescu, 6 de consilierul Strîm-

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 185—186.

[2] *Ibidem*.

[3] „...Hingegen müssen die Leuth im Dorff entweder ein Mühl zuerbauen gestatten, oder ein Weinschank überlassen, oder jährlich ihme Robotten praestiren" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 273).

[4] Conscripția întocmită în vremea lui Virmond era incompletă ; Nicolae de Porta a adăugat, în memorialul înaintat lui Koch, la cererea acestuia, satele omise în 1722 și indică situația fiecăruia (C. Giurescu, *Material*, II, p. 304—330).

beanu, 2 de fostul ban Gh. Cantacuzino, 2 de Ilie Știrbei și 6 de diverși alții; *Dolj*: din 52 sate moșnenești 31 erau ocupate: 5 de Ilie Știrbei, 5 de fostul comisar provincial Iorghiță Socoteanul, 5 de consilierul Vlasto, 5 de vornicul Poienaru, 2 de Gh. Cantacuzino, 1 de Dositei Brăiloiul, 1 de Strîmbeanul și 7 de diverși alți boieri; *Mehedinți*: din 47 sate, 18 erau sub protecție: 5 erau ocupate de fostul vornic Matei Glogoveanu, 3 de vornicul Argetoianu, 5 de Strîmbeanu, 3 de Ilie Știrbei, 1 de Dositei Brăiloiul și 1 de Gh. Cantacuzino.

Așadar, dintr-un total de 342 sate de moșneni, 137 (aproximativ 40 %) se aflau sub „protecție", cea mai mare parte sub protecția a cîtorva consilieri: 25 sub protecția lui Dositei Brăiloiul, 17 sub protecția lui Ilie Știrbei, 14 sub protecția lui Staico Bengescu, 8 sub protecția lui Strîmbeanu și 17 sub cea a lui Vlasto. După cum se vede ofensiva boierească se dezvoltase paralel și obținuse un mare succes atît în problema regimului clăcii cît și în lupta pentru acapararea pămîntului țăranilor moșneni.

Dar în afara satelor cu situația mai sus indicată, apar altele în care procesul trecuse de faza protecției; ele sînt înregistrate la rubrica satelor boierești, cu mențiunea că au fost în trecut moșnenești [1]. Altele se goliseră de locuitori, care sau se refugiaseră pe moșiile boierilor protectori, sau fugiseră în alte direcții [2]. Situație aparte, și prin faptul că e unicul caz, are un sat din Jiul Superior despre care se spune: „Petreștii de Sus, al lui Staico Bengescul; acest sat a fost megieșesc, ocupat de Staico Bengescul, iar de 3 luni s-a eliberat de sub dependență". Din nefericire nu avem amănunte asupra împrejurărilor în care s-a produs ieșirea de sub protecție a acestui sat, dar unicitatea cazului arată că lăsate la propriile lor mijloace, satele moșnenești erau condamnate să se piardă definitiv în masa proprietății boierești.

În raportul amintit Koch considera că una din condițiile indispensabile normalizării vieții provinciei și asigurării încasărilor regulate era restaurarea libertății satelor moșnenești ocupate de boieri; el recomanda anularea, în termenul cel mai scurt, a tuturor convențiilor de protecție și închinare, sub amenințarea celor mai drastice pedepse pentru boierii și țăranii care nu s-ar conforma ordinului [3]. Siliți să ia atitudine față de presiunile care se făceau pentru abolirea sistemului protecției, consilierii administrației, fără a contesta fondul faptelor imputate, afirmă totuși că toate tranzacțiile care au drept rezultat un transfer de proprietate, se

---

[1] E cazul, printre altele, al satelor Ciordești și Văleni din Vîlcea, în dreptul numelor cărora se află mențiunea: „Questi due villaggi furono medziasesti et avendoli occupato da molti anni il detto consigliere Monaco (Dositei Brăiloiul) passano adesso sotto suo nome, come ereditarii". Aceasta era etapa finală a protecției (C. Giurescu, *Material*, II, p. 307).

[2] În dreptul satului Tăndălești se află următoarea mențiune: „Tandalesti medziascsti si estinse portando via li abitatori il comissario Obedenul ne'suoi beni" (C. Giurescu, *Material*, II, p. 318); indicații identice în cazul satelor Cîlnicul de Jos și Cîlnicul de Sus din același județ. În dreptul satului Ciuperceni, tot din Gorj se află mențiunea: „Fuggirono nell'villaggio del consigliare Stirbei" (*ibidem*, p. 315).

[3] C. Giurescu, *Material*, II, p. 274.

încheie în deplină libertate [1]. Conform contra-propunerilor consilierilor, delimitarea între părțile boierești și cele moșnenești ale satelor urma să se facă în termen de un an (spre deosebire de 6—8 săptămîni, cît prevedeau autoritățile habsburgice) și sub supravegherea administrației (adică a principalilor beneficiari ai procesului).

E sigur că intervenția guvernului habsburgic a avut în această privință rezultate mai fericite decît în altele [2]. Faptul că în 1730 un număr mare de sate din județul Gorj au mențiunea : „fost sub protecția boierului...", arată că în bună parte sistemul protecției fusese lichidat. Readucerea în starea anterioară a satelor de moșneni nu s-a realizat însă dintr-o dată ; în 1732 camera aulică socotea că mai erau necesare investigații pentru descoperirea moșnenilor tăinuiți și pentru verificarea titlurilor de posesiune ale boierilor [3].

Constantă a rămas tendința boierilor de a arunca asupra moșnenilor, tot greul robotelor către stat, devenite foarte apăsătoare din pricina programului de construcții în interes militar inițiat de austriaci. Neîncetat revine în memoriile înaintate de boieri și cler, doleanța ca țăranii de pe moșiile lor să fie scutiți cu totul sau măcar în parte de prestarea acestor munci, care urmau să fie efectuate exclusiv de moșneni. În 1728 boierii din administrație au susținut acest punct de vedere, cu argumentul că moșnenii nu au de lucrat decît propriul lor pămînt, în vreme ce țăranii de pe moșiile mănăstirești și boierești trebuie să lucreze atît rezerva stăpînilor pămîntului pe care locuesc, cît și delnițele lor și că nu pot satisface aceste obligații, dacă sînt sustrași de numeroasele și apăsătoarele prestații în muncă pentru stat [4]. Supraîncărcarea moșnenilor cu obligații de robotă era unul din mijloacele folosite pentru a diminua puterea lor de rezistență la tendința de acaparare a pămîntului lor [5].

REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT 1739—1746

Prima reformă a lui C. Mavrocordat. Războiul turco-ruso-austriac din 1736 — 1739 a transformat din nou Țara Romînească în teatru de operații militare, cu toate consecințele dezastruoase pe care această situație le avea asupra vieții economice a provinciei și a locuitorilor ei. Eforturilor turcești de izgonire a trupelor habsburgice din cele cinci județe ale Olteniei, le-au corespuns încercările austriace de a ocupa județele Munteniei ; ambele încercări au dat loc la numeroase incursiuni și operații mili-

---

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 294—295.

[2] E ceea ce se poate constata din confruntarea datelor conscripției lui Virmond cu *Obștească catagrafie a Țării Romînești din 1831* (material inedit în posesia lui I. Donat), din care rezultă că majoritatea covîrșitoare a satelor moșnenești ocupate de boieri în perioada ocupației austriace au revenit în stăpînirea moșnenilor.

[3] C. Giurescu, *Material*, II, p. 472.

[4] *Ibidem*, p. 292—293 ; III, 54—55 și *Hurmuzaki*, VI, p. 425—426.

[5] Paralel cu ocuparea pămînturilor moșnenești boierii uzurpau și proprietățile mănăstirilor ; această tendință a preocupat autoritățile austriace, care s-au străduit să diminueze puterea boierimii oltene (N. Dobrescu, *Istoria bisericii romîne în Oltenia*, p. 49, 51, 88, 201—204 și 213—214).

tare de mai mari proporții [1]. Înaintea trupelor străine care se dedau la jafuri, incendieri sau chiar robiri de oameni [2], populația se refugia în munți și păduri. Încă din primul an al războiului fuga masivă a țărănimii oltene care lăsase recolta neadunată pe cîmpuri, a creat o gravă problemă de aprovizionare pentru comandamentul habsburgic [3]. De îndată ce prin retragerea trupelor austriace de pe linia Dunării s-au ușurat incursiunile otomane, populația satelor de lîngă graniță s-a pustiit [4]; apoi golul s-a întins tot mai mult în interiorul provinciei.

Cererile turcești au început să devină din nou foarte apăsătoare; atunci cînd depășeau cu totul capacitatea țării, Constantin Mavrocordat însuși era silit să intervină la Poartă pentru a obține ușurarea lor și a evita astfel consecințele grave pe care le aveau în țară[5]. La 17 aprilie 1739 domnul trimetea la Adrianopol o delegație compusă din episcopul de Buzău și cîțiva mari boieri, pentru a înainta marelui vizir o cerere de reducere a sarcinilor mult prea grele care apăsau asupra țării [6]. În sfîrșit, corolar nelipsit al împrejurărilor de acest fel, epidemiile de ciumă au secerat în mare măsură populația și altminteri redusă a țării; doar în intervalul iunie-octombrie 1738 pieriseră în țară de ciumă, după datele cunoscute la București, 10 000 de oameni[7].

Dar neajunsurile care provocaseră fuga țăranilor și pustiirea a numeroase sate aveau rădăcini și mai adînci și mai vechi decît împrejurările create de război. Textul hrisovului din 7 februarie 1740 prin care C. Mavrocordat reforma unele instituții ale țării expune pe larg urmările nefaste ale dărilor numeroase și mult prea apăsătoare în raport cu capacitatea economică a populației [8]. În deosebi două dări sînt acuzate de a fi provocat grave perturbări în viața țării: văcăritul și pogonăritul, care loveau în principalele ramuri de activitate economică și în izvoarele de venituri ale populației. Constatînd că „după obiceiul și starea pămîntului, hrana și bișugul tuturor lăcuitorilor de mulțimea vitelor să pricinuiaște" și după ce arată că introducerea văcăritului și sporirea lui arbitrară de la 33 pînă la 76 bani (iar uneori prin încasarea lui de două ori pe an se ridica de fapt la 152 bani de vită) [9], textul hrisovului continuă cu expunerea consecin-

---

[1] Detalii asupra operațiilor militare desfășurate pe teritoriul Țării Romînești la Constantin Dapontes, *Ephémérides Daces, ou chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, II, Paris, 1881, traducerea textului grec, și Al. A. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci 1716—1739*, I, Buc., 1929, p. 165—212, unde se tratează amănunțit întreaga desfășurare a războiului.

[2] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 51, 59, 127, 170, 198.

[3] C. Giurescu, *Material*, III, p. 172, 196—197.

[4] *Ibidem*, p. 224—226.

[5] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 175—176; cf. Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 195—197.

[6] C. Dapontes, *op. cit.*, p. 196.

[7] *Ibidem*, p. 153.

[8] Textul original a fost publicat prima oară în chip defectuos de P. Teulescu, *Documente istorice (Arhiva Romana). Seria întîiu*, Buc., 1860, p. 64—77; traducerea franceză publicată în 1742 în *Mercure de France* și republicată de Emile Legrand în prefața cronicei lui C. Dapontes, *Ephémérides Daces*, II, p. L—LXI, nu corespunde întocmai originalului, care se află la Arh. Stat. Buc., *Suluri*, XVII, după care se reproduc aici citatele.

[9] În 1733 Grigore Ghica desființa unul din cele două văcărituri care se încasau anual în Țara Romînească. Și cu acest prilej se vede preocuparea domniei de a ușura imigrația locuitorilor din ținuturile învecinate: „...care obicei fiind pricină de multă pagubă țării și de sărăcie pămîntenilor *și de zălicnire a multor înstrăinați și streini de a nu veni să se așeze și să locuiască pre pămîntul țării...*" (P. Teulescu, *Documente istorice*, p. 60—63).

țelor nefaste pe care le-a provocat asupra ansamblului economiei țării : cea dintîi a fost reducerea simțitoare a numărului vitelor aflate în țară, fapt care a afectat direct agricultura, deoarece „și mănăstirile și boierimea și alți lăcuitori neavîndu cu ce să-și facă arăturile pă dăplin", o însemnată parte a suprafeței cultivate a țării — și alminteri destul de redusă — a rămas nelucrată ; din aceasta decurgea direct, cum arată în continuare textul, sporirea considerabilă a prețului produselor agricole : chila de grîu de la 90 bani la 10 taleri, chila de mălai de la 30 bani la 8 taleri ; în aceiași proporție a crescut și prețul cărnii și a untului. La rîndul ei această scumpire generală, rezultat direct al producției scăzute, făcea imposibilă satisfacerea cererilor turcești, mai ales în vreme de război, cînd „cu mare greu să lupta poruncile împărătești, pentru împuținarea dobitoacelor". În sfîrșit, la capătul acestui lung șir de neajunsuri pe care le provoca țării văcăritul, se situa cel mai grav dintre toate, pentru că agrava în cea mai mare măsură lipsurile, prin întreruperea sau încetarea activității normale : fuga masivă a țărănimii, sau în termenii hrisovului domnesc „risipirea țării".

Similară era situația pe care o crease în viticultură darea pogonăritului ; introducerea acestei dări a avut drept consecință lăsarea în paragină a mai mult de jumătate din viile existente, ceea ce a provocat o simțitoare sporire a prețului vinului ; dar deoarece organele fiscului impuneau achitarea dării chiar și pentru viile părăsite, țăranii se vedeau constrînși deseori să-și părăsească locuințele și să se mute în alte sate, izvor de noi și mari prejudicii pentru vistierie. Încheierea păcii de la Belgrad elimina factorii imediați ai risipirii populației și crea condițiile externe indispensabile pentru reluarea politicii de reformă și pentru repopularea satelor pustiite. Cît de acut se resimțea necesitatea aceasta nu numai în țară dar și la Constantinopol, unde se știa că aprovizionarea în bune condiții a capitalei depindea în mare măsură de reluarea activității economice în țările romîne, se poate constata din firmanul adresat de sultan lui Constantin Mavrocordat în decembrie 1739 ; în acest firman, al cărui text nu s-a păstrat, dar al cărui conținut ne e cunoscut din cronica războiului 1736—1739 scrisă de C. Dapontes, se recomanda domnului să se îngrijească de readucerea populației risipite din pricina războiului [1]. Constantin Mavrocordat, a cărui activitate publică desfășurată de-a lungul numeroaselor sale domnii atît în Moldova cît și în Țara Romînească a fost absorbită în cea mai mare parte de această preocupare, nu așteptase însă îndemnurile turcești pentru a aduce în țară brațele de muncă pe care le reclamau ogoarele necultivate. Încă de la începutul lunii octombrie 1739, autoritățile habsburgice din Transilvania erau alarmate de starea de spirit provocată în rîndurile țăranilor romîni, de anunțarea hotărîrii domnului Țării Romînești de a scuti pe termen de trei ani, de toate obligațiile fiscale și sarcinile publice care apăsau asupra localnicilor, pe toți imigranții din alte regiuni. Difuzarea acestei știri crease o atmosferă favorabilă emigrării în Țara Romînească printre țăranii romîni din Transilvania și autoritățile, informate că mulți dintre aceștia se pregăteau în ascuns să treacă munții împreună cu familiile lor, cereau adoptarea unor măsuri rapide de împiedicare a emigrației, care se anunța masivă

[1] C. Dapontes, *Ephémérides Daces*, II, p. 424.

şi care ar fi provocat grave prejudicii atît erariului imperial cît şi nobilimii ardelene, ameninţate să piardă astfel o parte din mîna de lucru necesară domeniilor ei [1]. Solicitat să adopte o hotărîre în această chestiune, guvernul din Viena dispunea interzicerea fugii şi restituirea fugarilor prinşi, nobililor de pe domeniile cărora fugiseră [2].

Dar pentru a putea statornici elementele aduse prin încurajarea imigraţiei şi pentru a pune capăt neîncetatelor deplasări ale masei rurale, care loveau interesele fiscale ale statului şi interesele stăpînilor pămîntului, se impuneau măsuri mai generale şi mai adînci ; cu alte cuvinte trebuia reluată politica de reformă.

Deşi reforma din 1740 a avut caracter mai general şi a înglobat ansamblul problemelor sociale şi administrative care frămîntau societatea romînească la acea dată, principala preocupare a continuat să fie reorganizarea sistemului fiscal. Astfel cum o arată însuşi textul hrisovului, elaborarea măsurilor de reformă fiscală a fost prilejul a numeroase discuţii între domn şi marea boierime : „De vreme ce la toate orînduielile trecute ce era pe ţară, nu s-au putut cunoaşte nici un folos, ci numai văzută şi cunoscută stricăciune, ne-am adunat în multe rînduri înaintea prea milostivului nostru domn, cu cinul bisericesc şi cu toată ceata boierească, socotindu-ne pe amăruntul ca să se găsească mijloc de dajde tocmită şi pe dreptate. . ." [3]. Noul sistem adoptat nu era însă altceva decît revenirea la cele patru sferturi preconizate şi de reformatorii anteriori dar încălcate fie de înşişi aceştia fie de succesorii lor. Fixarea cuantumului obligaţiilor fiscale şi a termenelor de încasare a dat şi de data aceasta rezultatele aşteptate ; după prima aplicare, cu titlu de experienţă, a formulei, constatîndu-se avantajele pe care le prezenta şi în primul rînd că „satele se întemeiază" şi că şi „ţara se întemeiază cu adăugire de oameni", domnul şi boierii hotărăsc definitivarea reformei. Renunţarea la văcărit şi pogonărit constituia complementul necesar al acestei măsuri. Pentru a pune capăt infinitelor dificultăţi şi evaziuni la care dădea naştere situaţia de fapt rezultată din strămutarea unei mari părţi a ţărănimii, hrisovul hotăra ca toţi oamenii să-şi plătească dajdea în locurile în care se aflau, nu în satele din care fugiseră. În sfîrşit, pentru a elimina abuzurile obişnuite ale slujbaşilor fiscali, hrisovul dispunea ca întreţinerea acestora pe timpul cît îşi exercitau funcţiunea să nu mai fie suportată de locuitorii satelor, ci de ei înşişi, din simbriile fixate de vistierie [4].

[1] „. . .Venisse recenter e Principatu informationes perhibentes principem Valachiae eo transmigrantibus exemptionem ac immunitatem ab omnibus oneribus, quartieriis et praestationibus per triennium proclamari ac publicari curasse, *eoque in Transylvania audito, multos e plebe tributaria cum suis familiis ad transitum se clam parare. . .*" (C. Giurescu, *Material*, III, p. 385).

[2] *Ibidem*, p. 391 ; alte măsuri de împiedicare a emigraţiei ţăranilor romîni din Transilvania în Ţara Romînească, în acelaşi an (*Hurmuzaki*, XV, 2, p. 1671).

[3] Arh. Stat. Buc., *Suluri*, XVII.

[4] Detaliile şi aplicarea reformei pot fi urmărite mult mai bine în Moldova, datorită *Condicei domneşti*, publicate de N. Iorga, *Studii şi documente*, VI. Textul aşezămîntului fiscal arată că populaţia Moldovei „cerşind şi pohtind aşezămîntul dăjdilor ce s-au făcut Ţării Romîneşti" a solicitat domniei aplicarea reformei fiscale. Rostul reformei reiese foarte limpede din însuşi textul aşezămîntului, care îmbina concesiile fiscale cu ameninţările : „Nici un om dintr-un sat într-altul de acum înainte să nu s(ă) mai mute, că unul ca acela ce va îmbla mutîndu-s(ă) să va globi şi să va pedepsi" (N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 217).

Deşi menit, în intenția autorului său, să fie „pururea nestrămutat", aşezămîntul lui Constantin Mavrocordat avea să aibă existență şi mai efemeră decît alte măsuri similare din acelaşi secol. Transferat în Moldova (sept. 1741), după un an şi jumătate de la promulgarea aşezămîntului, Constantin Mavrocordat lăsa locul în Țara Romînească lui Mihai Racoviță, a cărui domnie e semnalată de izvoare ca una dintre cele mai apăsătoare din punct de vedere fiscal şi ca atare o epocă de noi şi încă mai masive deplasări ale populației rurale. Obligațiile excepțional de mari contractate pentru obținerea domniei, care se adăugau la alte datorii mai vechi, i-au impus lui Racoviță încălcarea încă de la începutul domniei a reformei fiscale introduse de predecesorul său, atît pe calea reintroducerii văcăritului cît şi prin înmulțirea sferturilor, care îşi pierduseră sensul propriu pentru a nu-l păstra decît pe cel de termen de încasare a dării. Măsurile fiscale ale lui Racoviță au avut efecte imediate ; după scurta perioadă de linişte pe care o dăduse țării reforma lui Mavrocordat, populația rurală începe din nou să se risipească, să fugă dintr-un sat într-altul şi să emigreze dincolo de hotare. Ştirile date în această privință de Mihai Cantacuzino, care afirma că numai din Oltenia au trecut Dunărea peste 15 000 de familii şi că numărul fugarilor din celelalte județe era şi mai mare [1], sînt confirmate de izvoarele contemporane. Rapoartele capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat [2], dau ample ştiri cu privire la jaful la care a fost supusă populația Țării Romîneşti şi la consecințele acestuia. De pildă, pentru sfertul din februarie 1742 se împărțiseră pecetluiri fiecărui contribuabil în locul în care se afla, dar constatîndu-se numărul scăzut al pecetluirilor distribuite, zapcii au început să le impună oamenilor atît în locurile în care se aflau cît şi în satele cărora le aparțineau din punct de vedere fiscal, încît aproximativ 5 000 de oameni au fost impuşi de două ori. În ciuda acestei metode şi a presiunilor excepțional de mari, nu s-au putut distribui mai mult de 10 000 pecetluiri în Muntenia şi 15 000 în Oltenia [3]. În lipsa contribuabililor autentici organele fiscului impuneau pecetluirile copiilor ; sumele impuse erau revendicate integral şi imediat, fără amînare. Aceluia care nu putea achita i se luau vitele şi i se vindeau. Neputîndu-se sustrage înlăuntrul țării, locuitorii se pregăteau să treacă în număr mare Dunărea: „De la Cerneți în sus atît populația de dincolo cît şi de dincoace s-a pustiit ; aşteaptă numai să se topească zăpada pentru a putea fugi. Nu le-a mai rămas nicio putere ; a fost numit un căpitan de margine pentru a împiedica fuga şi din pricina aceasta raiaua s-a înspăimîntat şi mai mult, spunînd că e posibil să se scoată văcărit şi alte hîrtii grele şi au început să fugă" [4]. Bailul venețian la Constantinopol, raporta la 13 august 1744 mazilirea din domnie a lui Mihai Racoviță, arătînd că pricina disgrației nu era alta

[1] <Mihai Cantacuzino>, *Istoria politică şi geografică a Țării Romîneşti,* trad. de Gh. Sion, Buc., 1863, p. 158.

[2] Bibl. Acad. R.P.R., *ms. grec.* 1069 ; datorez traducerea fragmentelor folosite în lucrarea de față, editoarei acestui text, A. Cioranu. Publicarea acestui manuscris va pune la dispoziția cercetătorilor un însemnat izvor, cu bogate informații privitoare la viața internă a Țării Romîneşti în anii de adînci frămîntări sociale care au precedat reforma lui C. Mavrocordat

[3] Ibidem, f. 81 v.

[4] Ibidem, f. 86–86 v.

decît jafurile fără precedent la care s-a dedat (*estorsioni e violenze uniche*) [1]. Sezisată printr-o plîngere a boierilor de situaţia creată în ţară şi dorind să pună capăt unei stări de lucruri a cărei prelungire putea afecta grav interesele imperiului otoman, Poarta îl destituie pe Racoviţă şi numeşte în locul lui pe Constantin Mavrocordat.

A patra domnie a lui C. Mavrocordat în Ţara Romînească (iulie 1744—aprilie 1748) a fost aproape exclusiv dominată de problema readucerii ţăranilor fugari şi a repopulării satelor. Domnia anterioară lăsase ţara, după cum observa un demnitar otoman, într-o situaţie „mai nenorocită decît starea în care o aduseseră trupele duşmane în timpul războiului" [2]. Secretarul senatului veneţian, Pietro Businello care se afla în perioada aceasta în misiune la Poartă, era şi el informat prin persoane venite din Ţara Romînească de proporţiile excepţional de mari ale fugii ţărănimii şi de consecinţele ei nefaste pentru economia (agricultura) ţării şi pentru veniturile vistieriei [3]. Firmanul de învestire în domnie a lui C. Mavrocordat, constatînd urmările catastrofale ale politicii lui M. Racoviţă, fixa ca principal punct al programului de guvernămînt al noului domn, readucerea în locurile lor a fugarilor, indispensabilă reluării activităţii normale în ţară, a încasării dărilor şi a împlinirii poruncilor otomane. După ce anunţa domnului numirea sa pe termen de trei ani, firmanul îi indica şi programul a cărui realizare îi era încredinţată : „te vei strădui în acest interval să ridici şi să repopulezi ţara şi, folosind mijloace blajine, dînd dovezi de bunăvoinţă şi consolidînd ordinea publică, vei readuce pe toţi locuitorii, raiele şi ne-raiele, şerbi sau săraci, împrăştiaţi în toate direcţiile din pricina abuzurilor şi măsurilor arbitrare ale predecesorului tău Mihai, destituit din funcţie şi îndepărtat din ţară pentru excesele comise împotriva voinţei noastre imperiale" [4]. Dar îndreptarea situaţiei create cerea adoptarea unor măsuri mai radicale decît cele folosite în trecut ; bănuind dificultăţile de care avea să se lovească aplicarea măsurilor de reformă, firmanul imperial, după ce recomandă domnului să întreţină relaţii de înţelegere şi armonie cu boierii, adaugă, fără îndoială la sugestia domnului : „Dar în acelaşi timp vei aduce la ascultare pe toţi cei dintre locuitorii ţării care

---

[1] *Hurmuzaki*, IX, p. 689.

[2] Bibl. Acad. R.P.R., *ms. grec.* 1069, f. 137—137 v.

[3] „. . .In tre anni ch'io mi ritrovo in questo paese m'assicurano personne che erano in quella provincia, che vi saranno sortite più di 20 m<illa> famiglie, che amavano più tosto di ricoverarsi sotto il passalaggio di Vidino, trovando più felice il vivere sotto quel Passa che sotto il proprio governatore. Così spogliandosi d'abitatori il paese, manca la coltura a terreni e si minorano in conseguenza li prodotti, e l'esazioni andando ogni anno crescendo, non può quella provincia che rendersi un paese quasi deserto et abitato da poca gente squalide e miserabile". (Pietro Businello, *Lettere informative delle cose de Turchi, 1744*, la N. Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari în ţările şi asupra ţărilor noastre*, Buc., 1899, p. 24).

[4] Existenţa unei iniţiative otomane în problema readucerii fugarilor era cunoscută din referinţele cărţii Obşteştii Adunări din 1 martie 1746, în preambulul căreia se indică „hatişeriful prea puternicii împărăţii". Textul original şi traducerea în limba franceză a firmanului se află la Bibl. Acad. R.P.R., secţia manuscrise, *Doc. turceşti*, DLXXXI, pach. III, doc. 183 b. Textul nu a fost folosit pînă acum de istoricii reformei lui C. Mavrocordat. El se încadrează de altfel într-un şir de intervenţii otomane, menite să determine pe domnii romîni să aplice o politică de repopulare a ţării atunci cînd proporţiile fugii periclitau grav interesele Porţii. Diverse momente ale acestor intervenţii otomane au fost semnalate în cursul lucrării.

ți-ar sta împotrivă și nu ți-ar da ascultare, ori de cîte ori vei voi să execuți poruncile noastre suverane". Se înțelege că opoziția la care se aștepta Mavrocordat și pentru a cărei înfrîngere avea nevoie de asentimentul Porții, era cea a boierimii [1].

Izvoarele acestei domnii a lui C. Mavrocordat sînt prea puține și prea sărăcăcioase pentru a ne îngădui reconstruirea amănunțită a anilor de puternice frămîntări sociale, în care acțiunea domnului a trebuit să se desfășoare între interesele boierimii, care se manifestau în sens conservator și situația creată de fuga masivă a țărănimii, care nu putea fi remediată decît prin concesii. Lipsa unui izvor de felul Condicii de porunci din Moldova nu permite decît o prezentare schematică a împrejurărilor care au culminat cu măsura din 5 august 1746.

Evoluția rentei în muncă în intervalul 1739—1746 și a doua reformă a lui Constantin Mavrocordat. Deoarece regimul obligațiilor de clacă introdus de austriaci în Oltenia diferea simțitor de cel în vigoare în județele de dincoace de Olt, realipirea celor două provincii a impus domniei reglementarea raporturilor dintre stăpînii pămîntului și țărani pe ansamblul teritoriului țării; menținerea deosebirilor în privința obligațiilor de clacă în cele două provincii ar fi constituit un imbold mai mult la fugă pentru țărani. Cei șapte ani care s-au scurs între pacea de la Belgrad și eliberarea rumînilor în 1746, sînt una dintre cele mai frămîntate perioade din istoria socială a Țării Romînești în veacul al XVIII-lea; eforturile depuse de stăpînii pămîntului pentru a obține mai multă muncă din partea țăranilor s-au lovit de rezistența acestora, rezistență care a îmbrăcat dublul aspect al refuzului de prestare a zilelor de clacă hotărîte de așeză-

---

[1] E neîndoielnic că politica lui C. Mavrocordat s-a lovit de rezistența boierimii, mai ales pe terenul relațiilor acesteia cu țărănimea. Dintre informațiile neutilizate de cercetătorii acestei probleme, trebuie semnalate două mai însemnate: *a*) Rapoartele capuchehaielor informează că în luna mai 1742 unii dintre boierii țării intenționau să trimită mahzaruri la Poartă în favoarea lui Mihai Racoviță (la data aceea domn al țării) și ostile lui C. Mavrocordat. Pentru a solidariza în această acțiune principalele personalități politice și eclesiastice ale țării, ei îi îndemnau pe egumenii m-rilor „să-și amintească cum în timpul lui Constantin Vodă <Mavrocordat> nu aveau putere ca egumeni (referire la epitropia impusă m-rilor — *n.n.*), *iar boierilor le aminteau că nu puteau da nici măcar o palmă unui mojic, că aceștia ii călcau în picioare pe boieri și că o stare mai rea decît aceasta nu se poate*" (*ms. grec.* 1069, f. 117); *b*) Sulzer, în partea inedită, referitoare la istoria politică a țărilor romîne, a lucrării sale, expune, probabil după un izvor intern astăzi pierdut, împrejurările în care a impus Mavrocordat eliberarea rumînilor și cu acest prilej dă unele informații asupra atitudinii lui Mavrocordat în problema relațiilor dintre boieri și țărani: „În afară de aceasta el era și un apărător al țăranilor împotriva asupririlor boierilor; pînă într-atît încît cînd unul dintre acești sărmani oameni îi aducea o jalbă împotriva vreunui boier, el îl amenda pe boier fără a-i da măcar ascultare. Ba chiar el a mers atît de departe cu această justiție fără îndoială exagerată, încît îi silea să plătească țăranilor în schimbul de ex. a 50 taleri <pe care îi luaseră de la ei> 100 de taleri și tot atît de mult marelui armaș care are misiunea de a încasa aceste datorii și de a le reține din simbriile lor. Nu odată au avut ei <boierii> curajul să-l acuze fățiș de nedreptate. Dar el le răspundea că dacă pentru odată boierul trebuie să plătească o mică sumă pe nedrept, cu alte prilejuri el făcuse <țăranului> de zece ori mai mare nedreptate și că <deci> nu trebuie să se plîngă împotriva unei atît de mici îndreptări". (Franz-Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, Acad. R.P.R., ms. *german* 35, t. IV, p. 404—406.

mintele domneşti şi, atunci cînd nu se putea altfel, al fugii. Domnia a fost silită să intervină tot mai des prin reglementări generale în raporturile dintre ţărani şi stăpînii pămîntului; frămîntarea la care a dat naştere lupta pentru clacă explică succesiunea, în scurtul interval de 7 ani de care ne ocupăm, a mai multor hotărîri domneşti cu aplicaţie generală. Deşi cele mai multe sînt astăzi pierdute, sau zac încă în fondurile de documente ale arhivelor din ţară, conţinutul unora dintre ele poate fi reconstituit datorită numeroaselor porunci emanate de cancelaria domnească în favoarea boierilor şi a mănăstirilor, porunci în care se reaminteau, pentru fiecare moşie în parte, prevederile aşezămintelor cu caracter general.

Reglementările urbariale nu au anulat ,,obiceiurile'' diferite de la o moşie la alta, ele însă erau menite să ofere cadrele înlăuntrul cărora urmau să fie fixate obligaţiile ţăranilor faţă de stăpînii moşiilor şi în felul acesta să niveleze, cît era cu putinţă, situaţia ţăranilor clăcaşi pe tot întinsul ţării şi să elimine una dintre principalele cauze ale fugii.

Pentru perioada imediat următoare încheierii păcii de la Belgrad şi reunificării ţării, posedăm prea puţine şi prea nesigure elemente de informaţie pentru a putea stabili felul în care s-a produs tranziţia de la regimul fixat de austriaci în Oltenia la aşezămintele cunoscute ale domnilor romîni. Mihai Cantacuzino şi după el generalul Bauer, afirmă că chiar în anul 1739 Mavrocordat ar fi emis două porunci succesive prin care reducea numărul zilelor de clacă fixate în perioada ocupaţiei austriace de la 52 la 24 pe an, iar apoi la 12 pe an [1] (Dacă aceste afirmaţii corespund realităţii, hotărîrile n-au putut avea aplicaţie decît în Oltenia şi erau menite să pregătească integrarea situaţiei ţăranilor olteni în regimul general pe care aşezămintele ulterioare l-au stabilit pentru întreaga ţară).

Hotărîrea referitoare la obligaţiile ţăranilor, din hrisovul reformei de la 7 febr. 1740, nu stabileşte numărul zilelor de clacă datorate de ţărani; constatînd că lupta pentru braţele de muncă se desfăşura în continuare, după metodele cunoscute, şi că mulţi ţărani din satele mănăstirilor, ale boiernaşilor şi ale megieşilor nu lucrează moşiile acestora, ci ,,supuindu-să oamenii pe la alte sate mari, cine pe unde vrea'', păgubind astfel pe stăpînii pămîntului pe care locuiau, hrisovul se limitează să reamintească ţăranilor că ,,oricine pe a cui moşie vă şădea aceluia să-i clăcuiască şi să-şi dea dijma după obiceiu'' [2]. Hrisovul nu precizează însă cuantumul obligaţiilor. E probabil însă că în această perioadă un nou aşezămînt limitase la şase numărul zilelor pe care erau siliţi să le presteze ţăranii liberi de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti. Atîta prevedea porunca adresată de domn oamenilor din satul Vlădeni, jud. Ilfov, al mănăstirii Sf. Ioan din Bucureşti [3]. Pentru oamenii care locuiau pe moşiile Creţeşti şi Bîrceni ale aceleiaşi mănăstiri, o poruncă domnească din 11 august 1740 hotăra ca, în afară de dijma obişnuită, ,,să lucréze fieşte care om pe an zile 6, iar

---

[1] M. Cantacuzino, *Istoria politică şi geografică a Ţării Romîneşti*, p. 36; Bauer, *Mémoires historiques*, p. 38; ambii afirmă greşit că austriacii ar fi introdus în Oltenia regimul de 48 zile de clacă (în realitate 52).

[2] Arh. Stat. Buc., *Suluri*, XVII.

[3] Ibidem, *m-rea Sf. Ioan-Bucureşti*, V/55.

mai mult altă supărare să nu le facă" [1]. Existența unei hotărîri domnești care stabilea obligația pentru țăranii liberi de a presta 6 zile de clacă se vede lămurit din cazul sătenilor de pe moșia Paraipani, jud. Vlașca, a m-rii Radu Vodă ; în 1734 cînd în Țara Romînească era încă în vigoare vechiul regim al obiceiului, cartea lui Grigore Ghica în favoarea m-rii hotăra : „și să-și facă fiește carele și obicinuita clacă trei zile pe anu". În 1743 o carte dată de Mihai Racoviță în favoarea aceleiași m-ri și pentru aceeași moșie, reproducea întocmai textul cărții anterioare, cu singura modificare a paragrafului referitor la zilele de lucru pe care urmau să le presteze țăranii : „...însă claca zice să facă șase zile într-un anu" [2]. Modificarea a intervenit probabil în anul 1740 cînd apar și primele porunci întemeiate pe așezămîntul pierdut. Că hotărîrea avea aplicație generală se poate constata și din porunca dată de Mihai Racoviță, la 22 august 1742, sătenilor de pe moșia Vlădeni, a m-rii Sf. Ioan din București, de a presta șase zile de clacă pe an „dupe cum lucrează și pe la alte mănăstiri" [3]. Tot atîtea zile erau obligați să presteze țăranii de pe moșia boierească Cernele din jud. Teleorman [4]. Totuși, e probabil că pe anumite moșii ale marilor boieri regimul legal al obligațiilor de clacă să fi fost mai apăsător ; astfel, porunca emisă de domn la 4 sept. 1740 impunea sătenilor așezați pe moșia Dărăști a biv vel șătrarului Tănase ca în afara dijmei „să-i lucréze fieşte care om pe an zile 12, iar altă supărare să nu le facă" [5]. Poruncile domnești referitoare la moșiile boierești sînt mai puțin numeroase sau în orice caz s-au păstrat în număr mult mai redus decît cele referitoare la moșiile mănăstirești, ceea ce îngreunează generalizarea constatării de mai sus; totuși existența unei deosebiri în privința regimului clăcii între moșiile marilor boieri și cele ale mănăstirilor și boiernașilor e confirmată de informațiile date de rapoartele capuchehaielor care semnalează că în luna martie 1742 domnul Țării Romînești a dat o poruncă referitoare la clacă. Hotărîrea, provocată de plîngerea boierilor că „rumînii fug de pe moșiile lor și se duc pe cele ale boierilor mici pentru a scăpa de claca obișnuită" prevedea că toți cei care nu vor să presteze clacă în favoarea boierilor să fie siliți să facă clacă pentru domnie, „pentru ca în felul acesta să nu se mai mute" [6]. Informația e deosebit de însemnată în primul rînd pentru că relevă existența în țară a unei puternice frămîntări provocate de fixarea obligațiilor de clacă și fuga țăranilor de pe moșiile unde obligațiile erau mai mari pe cele unde claca era mai ușoară ; în al doilea rînd, pentru că dezvăluie rostul intervenției domnului, la cererea marii boierimi, anume împiedicarea deplasării țăranilor înlăuntrul țării prin anularea avantajelor care îi atrăgeau pe moșiile unde regimul obligațiilor de muncă era mai ușor.

În unele documente apar și precizări cu privire la modalitățile efectuării clăcii, anume : „această clacă să nu o facă tot deodată, ci pe rînd

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Sf. Ioan-București*, I/23.
[2] Ibidem, *ms.* 256, f. 706—706 v.
[3] Ibidem, *m-rea Sf. Ioan*, V/58.
[4] Acad. R.P.R., CXXXVII/112.
[5] Arh. Stat. Buc., *mitrop. București*, XXV/4.
[6] Acad. R.P.R., *ms. grec.* 1069, f. 95 v.

la coasă, la sécere şi la arătură" [1]. Alteori poruncile domneşti specificau obligaţia ţăranilor de a presta şase zile „însă clacă iar nu lucru" [2], ceea ce indică poate îndatorirea lor de a ieşi toţi laolaltă la muncile agricole, nu cînd unul cînd altul. În sfîrşit, documentele din aceşti ani prevăd dreptul de răscumpărare a zilelor de lucru în bani; la 19 ian. 1743 Mihai Racoviţă poruncea sătenilor de pe moşiile m-rii Tismana să presteze cele şase zile de clacă orînduite, cu adăugirea însă: „iar care nu vă va da mîna a lucra acea clacă să vă aşezaţi precum veţi putea cu egumenul" [3]. La 8 mai 1743 sătenii din Stroeşti, jud. Argeş, se înţelegeau cu egumenul m-rii Bistriţa să-şi răscumpere toate obligaţiile lor, zile de lucru, dijmă şi suhat cu 100 zloţi [4]. Răscumpărarea era colectivă, ţăranii urmînd să se cisluiască între ei (ei erau însă solidar răspunzători faţă de egumen).

Puţin timp după începutul domniei (iulie 1744), Constantin Mavrocordat acordă o însemnată concesie stăpînilor de pămînt, în privinţa obligaţiilor de clacă ale ţăranilor; printr-un aşezămînt al cărui original e pierdut — sau încă nedescoperit — *el a dublat numărul zilelor de clacă ale ţăranilor de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti.* În locul celor 6 zile de clacă la care se refereau în general pînă în acest an cărţile domneşti, documentele din a doua lună a domniei impun sătenilor să lucreze 12 zile. Astfel, la 29 august 1744, o poruncă domnească vestea pe locuitorii tuturor moşiilor m-rii Sf. Ioan din Bucureşti că vor avea de prestat 12 zile [5]. Aceeaşi hotărîre cuprindeau şi cărţile domneşti emise în aceeaşi zi în favoarea m-rilor Hurez şi Bistriţa [6]. Faptul că s-au păstrat trei porunci domneşti cu conţinut identic, emise în aceeaşi zi (29 august) în favoarea a trei mănăstiri şi că alte cărţi, în favoarea altor mănăstiri, au fost date în zilele următoare, dovedeşte că hotărîrea, aşezămîntul lui Mavrocordat care generaliza obligaţia pentru ţărani de a lucra 12 zile, a precedat cu puţin timp această activitate; *el se situează probabil în a doua jumătate a lunii august 1744.* Dar poruncile domneşti din această perioadă mai conţin şi alte elemente noi care reflectă modificările, atît cele impuse de domn cît şi cele pe care intenţiona să le introducă în viitor. Încă din primele acte ale noii domnii se constată intenţia lui Mavrocordat de a desfiinţa rumînia; cărţile domneşti referitoare la moşiile m-rilor, după ce înşiră obligaţiile ţăranilor liberi, au toate adaosul: „şi pe rumînii de baştină ai mănăstirii să-i stăpînească ca şi mai înainte, *iar care nu să va suferi, va eşi la Divan*" [7]. Clauza arată în acelaşi timp că vechea deosebire între ţăranii juridic liberi şi cei dependenţi se menţinea, dar şi că domnul încerca să asimileze cele două categorii, deocamdată prin uşurarea eliberării individuale a rumînilor. Introducerea acestei clauze în formularul poruncilor domneşti poate fi considerată începutul politicii de eliberare a rumînilor. Că aceasta era intenţia lui Mavrocordat se poate constata şi din următoarea împrejurare:

---

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Dealul*, XXII/44.
[2] Ibidem, *ms.* 133, f. 266 v.
[3] Ibidem, *ms.* 329, f. 86 v—87.
[4] Ibidem, *m-rea Bistriţa*, LVI/10.
[5] Ibidem, *m-rea Sf. Ioan-Bucureşti*, V/30.
[6] N. Iorga, *Studii şi documente*, XIV, p. 64—65; Arh. Stat. Buc., *ms.* 193, f.107 v.
[7] *Ibidem.*

un an mai tîrziu, la 19 iunie 1745 egumenul Arnotei înaintase domnului o jalbă împotriva sătenilor din Dobriceni şi Bogdăneşti, care fiind rumîni ai m-rii şi ca atare „s-ar cădea să lucreze mănăstirii mai mult decît alţi oamenii venetici", refuzau totuşi să îndeplinească şi obligaţiile la care erau supuşi ţăranii liberi. Porunca lui Mavrocordat, fără a ţine seama de condiţia juridică a ţăranilor, le porunceşte să clăcuiască 12 zile pe an „după obiceiu", adică după aşezămîntul domnesc [1]. Asimilarea celor două categorii de ţărani în privinţa obligaţiilor de lucru faţă de stăpînii moşiilor, constituia altă modalitate a desfiinţării rumîniei.

Cele 12 zile de clacă nu puteau fi cumulate de stăpînii pămîntului, ele urmau să fie prestate „la patru vremi, primăvara zile trei, vara zile trei, toamna zile trei şi iarna zile trei" ; astfel încerca domnul să împiedice practica general constatată în această perioadă, nu numai în ţările noastre, a concentrării zilelor de clacă în sezonul în care muncile agricole necesitau un efort mai mare. În sfîrşit, o ultimă inovaţie, în poruncile domneşti din aceşti ani se constată că *boierii şi mănăstirile obţinuseră din partea domnului dreptul de a accepta sau de a refuza răscumpărarea în bani a zilelor de clacă şi că această modificare fusese inclusă în aşezămîntul făcut de domn la începutul domniei.* La 21 iunie 1745, porunca lui C. Mavrocordat pentru moşia Fotoaia, jud. Ilfov, a mitropoliei arăta condiţiile în care putea fi răscumpărată claca : „*însă de va primi sfinţia sa ca pentru claca ce arată mai sus să ia bani, să aibă a lua de fieşte care om pe an cîte* un zlot care bani să dea la două vremi... *după aşezămîntul şi hotărîrea ce s-au făcut în divan.* Iar neprimind sfinţiia sa să ia bani, să aibă a-şi face claca după cum scrie mai sus" [2]. Această hotărîre era strîns legată de intenţia domnului de a desfiinţa rumînia ; trebuia prevăzută modalitatea ca moşiile boiereşti şi mănăstireşti să nu fie lipsite de mîna de lucru necesară, în eventualitatea pe care politica domnului o va transforma curînd în realitate.

Aplicarea acestui nou aşezămînt s-a lovit de împotrivirea ţărănimii ; numeroasele jalbe înaintate de egumeni şi boieri şi formularul poruncilor domneşti reflectă această rezistenţă, care pare a fi fost un fenomen de mari proporţii. Astfel, în martie 1745, la interval de o zi, domnul emitea două porunci în favoarea m-rilor Cotroceni şi Nucet ; egumenul celei dintîi mănăstiri se plînsese că oamenii de pe moşia mănăstirii nu voiau să-i clăcuiască şi invoca sprijinul domniei. Domnul poruncea la 24 martie ispravnicului de Ilfov să-i constrîngă pe oamenii m-rii la efectuarea celor 12 zile orînduite, iar în cazul continuării din partea acestora a refuzului de a se supune „dumneata ispravnice al acelui judeţ să trimiţi să aducă oamenii de la acel sat şi unora ca acelora să le faci certare ca să se supună poruncii şi hotărîrii ce am făcut domnia mea" [3]. Acelaşi era conţinutul poruncii adresate de domn ispravnicului de Muscel, pentru constrîngerea la clacă a ţăranilor de pe moşia Topoloveni a m-rii Nucet ; egumenul Dionisie arătase în jalba înaintată domnului că sătenii „nu vor să se supue

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Arnota*, XVIII/106.

[2] Ibidem, *mitrop. Buc.*, XIV/20 ; aceeaşi formulă în documentul citat la nota precedentă.

[3] Ibidem, *m-rea Cotroceni*, XXVIII/21.

să clăcuiască orînduitele zile ce au făcut măriia ta"[1]. Rezistența țăranilor s-a prelungit și în anii următori; la 11 iunie 1745 egumenul m-rii Glavacioc relata refuzul țăranilor de pe moșia m-rii de a clăcui și invoca concursul autorității administrative[2]. În sfîrșit, la 6 mai 1746 vel clucerul C-tin Brîncoveanu se plîngea domniei că oamenii de pe moșia sa Găgeni, jud. Saac, „nu vor nicidecum să-mi clăcuiască măcar o zi din cele 12 zile ce s-au hotărît..."[3].

Readucerea fugarilor în țară presupunea noi măsuri de reformă fiscală. Constantin Mavrocordat se afla însă într-o situație financiară dificilă din pricina marilor cheltuieli și datorii contractate pentru obținerea domniei[4], care îl împiedicau să renunțe la unele din dările impuse de predecesorul său. Știrile de care dispunem în această privință sînt mult prea nesigure, dar e cert că Mavrocordat nu a putut restabili sau în orice caz nu a putut respecta ca măsură generală, sferturile introduse în domnia anterioară. Mihai Cantacuzino afirmă că deși domnul s-a străduit să aplice din nou sistemul fiscal elaborat în 1740, faptul a fost imposibil din pricina sustragerii de la recensămînt a populației, care se temea de sporirea ulterioară a sferturilor, după precedentul lui Mihai Racoviță[5]. E probabil însă că încă de la începutul domniei, Mavrocordat s-a preocupat de readucerea fugarilor; cum însă o măsură de ansamblu nu era încă posibilă, a început prin a acorda cărți în favoarea mănăstirilor și a boierilor ale căror moșii se pustiiseră și rămăseseră nelucrate din pricina lipsei brațelor de muncă. În cartea acordată episcopiei Buzăului la 28 ian. 1745, prin care îi dădea dreptul de a aduna oameni străini pe cîteva din moșiile ei, domnul arată că aceștia pot veni acum nestingheriți în țară deoarece „de vréme ce Domniia Mea am făcut milă pentru rînduiala čverturilor și *am lăsat să fie pe an numai patru čverturi, după hotărîrea ce au fost și mai înainte în domniia cealaltă a domniei mele*...", nu vor avea de suferit nici o supărare sau „strîmbătate"[6]. E probabil că asemenea cărți au fost emise și în favoarea altor boieri și mănăstiri; cum însă rezultatele acestor măsuri nu au corespuns așteptărilor, noi măsuri se impuneau și acestea nu puteau fi decît noi concesii în favoarea fugarilor, atît în privința obligațiilor lor fiscale cît și a celor față de stăpînii pămîntului. Preocuparea născută din fuga masivă a țărănimii a dat naștere unui șir de hotărîri ale domnului și ale divanului țării; succesiunea la interval scurt a hotărîrilor (trei în decurs de zece luni) ne îngăduie, în lipsa altor izvoare, să constatăm gravitatea crizei provocate de fuga țărănimii, concesiile pe care domnia și stăpînii pămîntului au fost siliți să le facă țăranilor pentru a remedia situația și în sfîrșit ne dă posibilitatea să cunoaștem punctul de vedere al țăranilor, care se reflectă în condițiile puse de fugari.

---

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Nucet*, XX/184.
[2] Ibidem, *m-rea Glavacioc*, XXXIV/73.
[3] Acad. R.P.R., CCCLVII/39.
[4] N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țerile noastre*, p. 36.
[5] Mihai Cantacuzino, *Istoria Țării Romînești*, p. 50–51 și 159.
[6] Acad. R.P.R., CXXIV/184; cf. V. A. Urechia, *Notiță despre slobozii*, București, 1888, p. 21–22.

La 26 octombrie 1745 o carte tipărită a obșteștii adunări — al cărei text era pînă acum necunoscut — încerca să rezolve în ansamblu pentru prima oară de la începutul noii domnii, problema țăranilor înstrăinați [1]. Referindu-se la hatișeriful imperial (firmanul de învestire a lui Mavrocordat), cartea expune hotărîrile adoptate de domn împreună cu sfatul boierilor : înstrăinații care se vor întoarce în țară vor avea dreptul să se așeze oriunde vor voi și vor beneficia de o scutire fiscală totală de șase luni, pentru întemeierea gospodăriei, iar după scurgerea acestui termen vor avea de plătit 5 taleri pe an, la patru sau la două termene, după cum vor voi. Concesia era însemnată : obligațiile fiscale ale țăranilor reîntorși erau reduse la jumătate față de cuantumul obișnuit al dării fixate pentru restul populației prin reforma din 1740 [2]. Pentru a evita complicațiile care ar fi rezultat din amestecarea imigranților, cu regim de privilegiu, cu localnicii, supuși unor obligații mai grele și colectiv solidari pentru împlinirea acestora, cartea domnească hotăra : „și ori cîți vor veni de mulți, printr-alte sate amestecați cu oamenii de țară să nu intre ei, ci să-și aleagă loc de așezare unde le va plăcea, ca să se așeze deosebit". Fiecare dintre noii sosiți trebuia să vină la domnie, „cu dovadă bună ca aceaia că sînt cu adevărat de cei de acum veniți din străinătate și să-și ia fieștecare pecetluit roșu de ruptoare de la vistierie", pentru ca astfel să nu poată fi trași de pîrcălabii satelor sau de alți slujbași „în rînduiala celorlalți țărani". Bănuind însă că dualitatea de situații care se crea în țară prin acordarea unei situații fiscale mult mai avantajoase țăranilor imigrați, va pricinui o încercare a țăranilor „de țară" de a se infiltra în rîndurile celor dintîi, pentru a-și ușura obligațiile, hotărîrea prevedea sancțiuni grele pentru evazioniști : „acest așezămînt să fie ales numai pentru cei ce se află în străinătate, iară nu pentru alții care umblă cu meșteșuguri, înșelîndu și o parte și alta sau pentru alții care umblă cu înșelăciuni sculîndu-se de la un județ și mergînd la altul, să fac că sînt străini, că pentru unii ca aceia dovedindu-se măcar pînă la un an, că au umblat cu acel feliu de vicleșuguri, s-au hotărît să plătească dajdea anului îndoită". Readucerea țăranilor fugari nu se putea face decît prin mari concesiuni în raport cu condiția generală a populației, dar acordarea acestor concesiuni și crearea unei categorii privilegiate, provoca la rîndul ei alt val de fugă înlăuntrul sau în afara țării. În sfîrșit, hotărîrea din 1745 acorda imigranților o însemnată concesie și în privința obligațiilor lor față de stăpînii moșiilor pe care urmau să se așeze ; regimul de 12 zile instituit prin hotărîrea din anul precedent nu se mai aplica țăranilor reîntorși, *care urmau să presteze numai 6 zile de clacă, cu dreptul de a răscumpăra în bani această obligație* (ambele prevederi constituiau derogări de la hotărîrea anterioară și însemnau o revenire la așezămîntul precedent din 1740).

Semnificativ e faptul că din acest prim așezămînt lipsește orice referință cu privire la situația rumînilor fugiți ; e neîndoielnic că domnul, ale cărui intenții în această privință, se manifestaseră încă din primul

[1] Arh. Stat. Buc., *mitrop. București*, XXXVI/28.

[2] I. Minea, *Reforma lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Cercetări istorice*, II—III (1926—1927), p. 210.

an al domniei, s-a lovit de opoziţia boierimii, ostile modificării statutului rumînilor. Dar altă rezistenţă va precipita desfăşurarea evenimentelor în direcţia preconizată de Mavrocordat; temîndu-se că reîntorşi în ţară vor fi readuşi în situaţia veche, rumînii fugiţi au ezitat să răspundă afirmativ la chemare, zădărnicind astfel în mare parte eforturile domnului. Patru luni mai tîrziu, constatînd probabil rezultatele insuficiente ale aşezămîntului din octombrie, domnul încearcă printr-o nouă hotărîre să remedieze lacuna. Aşezămîntul din 1 martie 1746, ale cărui prevederi sînt identice cu cele ale aşezămîntului anterior, nu diferă de acesta decît prin adăugirea unei clauze referitoare la rumînii fugari. După ce constată absenţa acestei clauze din aşezămîntul anterior, „de vréme ce pentru aceasta la cărţile céle dentăi nimic nu s-a pomenit" (ca şi cum omisiunea ar fi fost întîmplătoare), cartea arată împrejurarea care a impus noua hotărîre: „Iar după aceasta socotindu Măria Sa prea înălţatul nostru domn pentru vreunii den pămînténii ţărani aceşti înstrăinaţi care vor fi rumîni, au la mănăstiri, au la boiari, *ca nu cumva jugul robiei aceştia să-i zăticnească a nu veni la patria lor* şi despre altă parte încredinţîndu-se şi chemării mării sale şi viindu, în loc de a-şi cîştiga răpaos şi odihnă, să cază iarăşi de iznoavă sub jugul robiei...", hotărăşte ca „vericare den rumîni, ori mănăstireşti ori boiereşti vor fi fost înstriinaţi de pămîntul acesta, aceia vrînd să se întoarcă la pămîntul patriei lor să se aşeze unde le va fi voia şi de rumînie să fie slobozi şi ertaţi..." [1].

După această hotărîre eliberarea tututor rumînilor devenea inevitabilă; întîrzierea de cîteva luni a măsurii nu se poate explica decît prin continuarea opoziţiei boierimii, sau cel puţin a unei părţi din boierime. De altminteri se constată în lunile care au precedat desfiinţarea generală a rumîniei şi alte mijloace folosite de Mavrocordat pentru a-şi realiza intenţia: eliberările individuale. Încă din ianuarie 1746 — deci două luni înainte de aşezămîntul din martie — *domnul răscumpăra cu bani din vistierie pe rumînii din satele Vai-de-Ei şi Cîndoi ai m-rii Bistriţa*; după judecata făcută în Divan, prin care se constata că sînt rumîni dăruiţi mănăstirii de Matei Basarab, domnul accepta cererea egumenului de a plăti 200 taleri din vistierie, întrucît sătenii nu dispuneau de această sumă [2]. La 15 martie 1746 — deci două săptămîni după aşezămîntul din 1 martie — mitropolitul Neofit al Ţării Romîneşti elibera pe toţi rumînii Mitropoliei din Bucureşti şi ai celei din Tîrgovişte, cumpărînd în schimb pentru mitropolie, din banii proprii, moşia Petroaia cu preţul de 3 500 tl., pentru ca valabilitatea actului de eliberare să nu poată fi contestată în viitor [3].

---

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., Seria III, tom. XXIX, p. 452—454.

[2] Arh. Stat. Buc., *m-rea Bistriţa*, VIII/39.

[3] Acad. R.P.R., XI/32; în dec. 1745 biv vel stolnicul Pîrvu Cantacuzino îngăduia rumînilor săi „ohavnici" de la Edera (Prahova), să se răscumpere cu 1 000 tl., fără pămînt; I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Buc., 1919, p. 98. La 5 mai 1745 egumenul m-rii Cîmpulung, la îndemnul soborului, elibera pe doi fraţi rumîni, „daţi de răposatul Negru Vodă". Pentru împrejurările în care s-a realizat reforma lui C. Mavrocordat, e cît se poate de instructivă justificarea dată de soborul m-rii, hotărîrii de eliberare a celor 2 rumîni: „noi cu toţii un cuvînt am răspuns că *mulţi rumîni are mănăstirea fugiţi aicea în ţară şi în alte ţări şi nu are mănăstirea nici un folos de la dînşii...*"; Arh. Stat. Buc., *m-rea Cîmpulung*, LXII/121; la 9 mai 1746 toţi

Menținerea în condiția de rumînie a țăranilor rămași în țară nu mai putea fi o situație de durată; acei dintre rumîni care ar fi reușit să se înstrăineze, își cîștigau astfel libertatea personală, fapt care constituia el singur un îndemn la fugă. Pentru a evita situația aceasta se impunea o măsură generală de eliberare a rumînilor; e actul din 5 august 1746 care încheie acest aspect al istoriei țărănimii romîne. După o întreagă desfășurare de argumente teologice și morale, domnul anunța dreptul acordat tuturor rumînilor de a se elibera în schimbul unei sume de 10 taleri de cap, dată stăpînilor care nu ar voi să accepte eliberarea fără răscumpărare. Dar cum și în felul acesta era de prevăzut rezistența multor boieri la aplicarea hotărîrii, textul adaugă: „...și să se răscumpere și cu voe de va fi stăpînului său și fără de voe, ei să facă bani și să dea la stăpînul său și nevrînd să primească, va veni de va face jalbă la Divan" [1].

Rumînii astfel răscumpărați, numai „capetele", fără moșie [2] se integrau în masa țăranilor lipsiți de pămînt a clăcașilor.

MONOPOLURILE

Un capitol deosebit de însemnat în viața satelor romînești îl constituie monopolurile senioriale; monopolul morii și monopolul vînzării băuturilor, vin și rachiu. Întrucît aceste monopoluri au apărut cu mult înainte nu ne vom ocupa de problema originii lor, ci vom căuta doar să stabilim felul în care au funcționat și au evoluat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Morile constituiau unul din principalele izvoare de venit ale stăpînilor de moșii; alături de brațele de muncă ale rumînilor ele permiteau exploatarea în condiții optime a pămîntului și a produselor lui și realizarea

rumînii m-rii Argeșul erau răscumpărați cu 10 tl. fiecare; Arh. Stat. Buc., *ep. Argeș*, LXIX ter/39; după hotărîrea obșteștii adunări, la 23 noiembrie 1746, N. Argetoianu dă zapis unor rumîni care s-au răscumpărat cu 10 tl. fiecare; Arh. Stat. Buc., *schitul Dintr-un lemn*, XLIII/18. La 20 februarie 1747 rumînii din satul Bădeștii al m-rii Cîmpulung, după o judecată în divan, se răscumpără cu 10 tl. de cap; Arh. Stat. Buc., *m-rea Cîmpulung*, cop. LX/121. La 12 ian. 1747 vechilul moșiei Ciofrîngeni <Argeș> comunica domniței Bălașa Brîncoveanu, stăpîna moșiei, că patru rumîni doresc să se răscumpere și că au și achitat suma prevăzută; Emil și Ion Vîrtosu, *Așezămintele brîncovenești*, Buc., 1938, p. 81; dar la 23 iulie 1748, deci doi ani după reforma lui C. Mavrocordat, un act de întărire emis de Grigore Ghica, mai conținea încă clauza tradițională: „...cu toți țiganii și rumînii cari au fost și sînt de acolo", *ibidem*, p. 103–104. În lumina acestor informații trebuie rectificată afirmația lui C. Giurescu, *op. cit.*, p. 205, că actul din august 1746, prin care se acorda rumînilor dreptul de a se răscumpăra, ar fi avut mai mult valoare teoretică, întrucît „rumînia atunci aproape nu mai exista"; concluzia, întemeiată pe părerea că rumînia „dispare imediat fără ca să cunoaștem pînă acum măcar un singur caz de răscumpărare", se explică prin insuficiența documentației referitoare la evoluția rumîniei în veacul al XVIII-lea de care a dispus autorul. I. C. Filitti, *Proprietatea solului*, p. 214–215, observă cu bună dreptate că hotărîrea obșteștii adunări a fost adoptată „sub silă", ceea ce nu s-ar explica dacă stăpînii de pămînt nu ar fi avut de apărat decît titluri juridice lipsite de valoare practică.

[1] *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., Seria III, tom. XXIX, p. 455.

[2] În această privință hotărîrea din 5 august 1746 nu face decît să dea aplicație generală unei prevederi care apare în aceeași formă în cea mai mare parte a actelor de răscumpărare sau eliberare de rumînie de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și de la începutul veacului al XVIII-lea.

de însemnate venituri. În 1707 Constantin Brîncoveanu răspundea egumenului mănăstirii Hurez care îi ceruse să schimbe satul Craioviţa al domnului cu satele Cojeşti şi Belciugata ale mănăstirii: ,,Noi de la acel sat, de la Craioviţa, avem mult venit şi nimic nu se potriveşte Belciugata şi Cojeşti cu Craioviţa; *că Craioviţa are şi rumîni şi mori*, de numai de la morile acelea ne venea cîte 300 de obroace de pîine pe an, iar aici la Belciugata nu este nici un venit nimic" [1]. În aceste mori se măcinau nu numai, obligatoriu, produsele moşiei respective dar uneori şi cele ale pămînturilor învecinate care erau lipsite de mori.

Locuitorii satelor erau obligaţi să presteze muncă, în afara clăcii obişnuite, la lucrările de întreţinere a morilor de pe moşii; în hotărîrea domnească referitoare la conflictul dintre sătenii de pe moşia Slobozia lui Ianache şi egumenul mănăstirii se hotărăşte: ,,Iar pentru mori, cînd se vor strica, să aibe a le direage sătenii şi a le lucra precum le-au lucrat şi mai înainte vreme"[2]. Conscripţia veniturilor moşiei Gîrla, alcătuită în 1726 în vremea ocupaţiei austriace a Olteniei pomeneşte zilele de lucru efectuate de locuitorii satului la repararea morii construite de arendaşul domeniului şi în care erau siliţi să-şi macine toate produsele [3]. Cît de aducătoare de venituri erau morile se poate constata din condiţia pusă de boierii olteni, în această epocă, moşnenilor pe care îi luau sub ,,protecţie" (v. mai sus) de a accepta construirea unei mori boiereşti în satele lor [4].

Un loc şi mai însemnat l-a ocupat monopolul vînzării băuturilor; el a fost izvor de numeroase conflicte între stăpînii pămîntului şi ţăranii aşezaţi pe moşiile acestora.

Producţia de vin a Ţării Romîneşti depăşea în anii buni cu mult necesităţile consumului intern; cantităţi apreciabile de vin erau exportate în Transilvania, dar în ţară rămîneau deseori cantităţi care nu-şi găseau cumpărători în comerţul liber. Situaţia aceasta explică de ce comerţul de vin înlăuntrul ţării avea uneori caracterul de vînzare silită. Radu Popescu îl acuză pe însuşi Constantin Brîncoveanu de a fi practicat pe scară mare acest fel de negoţ: ,,Şi aducè rachiu şi vinuri stricate den venitul casii lui şi împărţea pe la neguţitori şi pe la ţară cu preţ mare şi punè de plătè în silă" [5]. Practicat de numeroşi boieri şi mănăstiri, sistemul acesta s-a transformat într-unul din cele mai apăsătoare abuzuri pentru locuitorii satelor boiereşti şi mănăstireşti.

Monopolul vînzării băuturilor pe moşii apare perfect constituit în epoca de care ne ocupăm, cu toate trăsăturile sale caracteristice. Deoarece modalităţile lui au fost variate vom încerca să le expunem sumar.

În primul rînd e interdicţia totală a vînzării vinurilor de către locuitorii satelor; ea apare în poruncile domneşti şi în actele de învoială încheiate între stăpînii pămîntului şi ţărani. La 26 mai 1702 megieşii aşezaţi pe moşia Făcăianii din Ialomiţa, a mănăstirii Cotroceni, se angajau prin zapis (pe lîngă prestarea obligaţiilor de clacă şi dijmă faţă de mănăstire):

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, XIV, p. 11.
[2] *Ibidem*, V, p. 364.
[3] C. Giurescu, *Material*, II, p. 36.
[4] *Ibidem*, p. 273.
[5] N. Iorga, *op. cit.*, X, p. 29.

„Și noi vin di al nostru să nu fim volnici a vinde numai să se vînză vin di al mănăstirii" [1]. Dar această aplicare totală a monopolului se lovea de rezistența țăranilor care nu înțelegeau să i se supună; în porunca adresată rumînilor de la Celei și Potel ai m-rii Bistrița, C. Brîncoveanu, referindu-se la jalba egumenului, expune abaterile rumînilor de la îndatoririle lor, printre care: „și încă nici vin nu îngăduiți să-și vînză pe moșia mănăstirii"; rumînii erau somați cu grave amenințări să înceteze această rezistență [2]. O plîngere similară primise domnul din partea egumenului mănăstirii Mislea: „Așișderea spuse la domnia mea cum că nu îngăduiți voi ca să se vîndă vinurile mănăstirii acolea în Greaca pe moșia mănăstirii, ci puneți și voi vinuri de se vînd acolea făr de voia și făr de întrebăciunea părintelui" [3]. După cum se vede încă de la începutul veacului al XVIII-lea monopolul vînzării băuturilor era un important motiv de conflict între țărani și stăpînii moșiilor.

Știri mai numeroase asupra acestui monopol apar în perioada ocupației austriace în Oltenia. Încă din primii ani autoritățile habsburgice s-au lovit de tendința boierilor de a introduce cîrciumi în satele care nu le aparțineau; proiectul de decret cu privire la reorganizarea Olteniei, redactat de Eugeniu de Savoia în 1718, prevedea interzicerea înființării de cîrciumi boierești în satele fiscale, foste domnești, sau în punctele vamale [4]; propunerea a fost încorporată în decretul imperial din anul următor [5]. Uneori învoielile între stăpînii pămîntului și țărani prevedeau cantitatea de vin pe care urma s-o pună anual în vînzare stăpînul moșiei și după consumarea căreia erau îndreptățiți și sătenii să țină cîrciumă; e cazul domeniului fiscal Gîrla, al cărui arendaș punea în vînzare patru buți (220—230 vedre) în fiecare an, îngăduind apoi sătenilor să-și vîndă vinul propriu [6]. Cum se transforma dreptul de a vinde exclusiv, sau numai cu prioritate, băuturile, în vînzare silită și la prețuri arbitrare, se vede din cazul locuitorilor din Islaz (144 familii) care au emigrat la sudul Dunării în luna februarie 1728; cauza principală a acestei fugi o constituise, după relatarea ispravnicului, acțiunea consilierului Brăiloiu, care a constrîns cu mijloace violente pe locuitori să cumpere vinul stricat pe care-l împărțise în cîrciumile satului, la preț dublu față de cel al vinului bun; totalul sumei pe care trebuiau s-o acopere sătenii era superior cotei de contribuție care le fuseseră impusă [7]. În același timp boierii se străduiau, după cum am văzut, să obțină dreptul de a ține cîrciumi în satele de moșneni.

Cunoscînd veniturile însemnate realizate de stăpînii moșiilor din vînzarea vinului în satele lor, autoritățile austriace au încercat să impună o taxă pe cîrciumi. Cum era de așteptat, încercarea s-a lovit de rezistența marii boierimi, care, într-un șir de memorii, s-a străduit să convingă guvernul habsburgic să renunțe la această măsură. La 21 martie 1733

[1] Arh. Stat. Buc., *m-rea Cotroceni*, XXVIII/2.
[2] Ibidem, *m-rea Bistrița*, LXII/185.
[3] Ibidem, *ms.* 465, f. 49 v—50.
[4] *Arhivele Olteniei*, an. VI (1927), nr. 34, p. 443.
[5] Jacubenz, *Die cisalutanische Walachei*, p. 26.
[6] C. Giurescu, *Material*, II, p. 36.
[7] *Ibidem*, p. 235—236.

un memoriu semnat de reprezentanţii celor mai însemnate familii boiereşti din Oltenia, încerca să minimalizeze veniturile realizate de boieri din vînzarea vinului în cîrciumi şi să convingă pe autorii proiectului ca în locul amintitei taxe să reintroducă vechea dare a căminăritului, pe vînzările de vin în oraşe [1]. Puţin convinşi de argumentele invocate, austriacii au introdus taxa şi atît boierii cît şi mănăstirile au fost constrînşi să achite retroactiv sumele impuse; hotărîrea a provocat noi proteste din partea boierimii şi a clerului din Oltenia şi s-a adăugat la celelalte motive de ostilitate a acestor categorii faţă de stăpînirea austriacă [2].

Monopolul vînzării băuturilor a continuat să constituie şi în perioada reformelor lui Constantin Mavrocordat un însemnat aspect al raporturilor dintre săteni şi stăpînii pămîntului. Tendinţa acestora din urmă de a-şi desface cu orice preţ cantităţile de vin neabsorbite de comerţul liber s-a manifestat acum prin încercarea de a vinde vin pe moşiile asupra cărora se exercita dreptul de monopol al altora şi prin vînzări silite. Ambele tendinţe se reflectă în documentele epocii; astfel, în hotărîrea domnească din 11 august 1740 în favoarea mănăstirii Ioan Vodă din Bucureşti, se arată că nimeni nu e îndreptăţit să vîndă vin pe moşiile Creţeşti şi Bărcenii din judeţul Ilfov. „...nici vin domnesc, nici boieresc, nici pîrcălăbesc, nici birnicesc, nici măcar ce fel de alte ar fi, fără de cît să se vînză vinul pe la cîrciumele mănăstirii" [3]. Aceeaşi prevedere conţinea porunca domnească pentru moşiile mănăstirii Dealul din judeţele Prahova şi Dîmboviţa [4], ca de altfel aproape toate poruncile prin care se reglementau raporturile între stăpînii moşiilor şi ţărani. Constatarea abuzurilor în care degenera de obicei monopolul a dus la introducerea de către Constantin Mavrocordat, în textul poruncilor, a clauzei prin care se interzicea vînzarea silită a vinurilor; astfel, în porunca mai sus citată emisă în favoarea mănăstirii Sf. Ioan din Bucureşti, a fost inclus adaosul: „...dar cu sila să n-aibă voie a lepăda vin pe la vreun om fără cît numai în cîrciumă şi să vînză" [5].

În cazurile în care stăpînul moşiei nu dispunea de vin sau consumul depăşea cantităţile puse de el în vînzare, locuitorii satului aveau dreptul să ţină şi ei cîrciumă, dar numai cu învoirea prealabilă a egumenului sau boierului respectiv şi cu achitarea unei taxe (adetul buţii) ca mijloc de răscumpărare a dreptului de monopol; la 19 ianuarie 1743 Mihai Racoviţă dispunea ca nimeni să nu aibă dreptul de a vinde vin pe moşiile mănăstirii Tismana, atît timp cît mănăstirea putea satisface cererile de vin din produsele proprii; „...iar cînd nu va avea mănăstirea vinuri, atunci cine va vrea să vînză vin întîiu să meargă să se aşeze cu egumenul ca să-i dea adetul moşiei, apoi să puie vin să vînză, iar făr-de ştirea egumenului nici de cum să nu cutéze nimeni a vinde vinul pe moşiile mănăstirii" [6].

---

[1] C. Giurescu, *Material*, III, p. 13—14.
[2] *Ibidem*, p. 53—54.
[3] Arh. Stat. Buc., *m-rea sf. Ioan-Bucureşti*, I/23.
[4] Ibidem, *m-rea Dealul*, XXII/44.
[5] Ibidem, *mănăstirea sf. Ioan* I/23; aceeaşi clauză în hotărîrea emisă în favoarea lui Tănase biv vel Şetrar, stăpîn al moşiei Dărăşti; ibidem *mitropolia Ţ. Rom.*, XXV/4.
[6] Ibidem, *ms.* 329, f. 86 v—87.

În sfîrşit, documentele acestei perioade semnalează împotrivirea țăranilor la aplicarea monopolului şi încercarea lor de a vinde produsul viilor proprii; în jalba înaintată domnului la 8 mai 1746, vel clucerul Constantin Brîncoveanu arăta că sătenii de pe moşia Găgeni, jud. Saac, nu-şi îndeplinesc obligațiile conform poruncilor domneşti; printre altele ei vînduseră în ultimii doi ani 50 buți de vin „iar vinurile mele stau în pimniță"; domnul hotărăşte ca pentru vinul vîndut în trecut vel clucerul să încaseze un taler de bute, iar pe viitor interzice orice derogare de la regimul monopolului [1].

ÎNCHEIERE

În veacul al XVIII-lea principala preocupare internă a domniei (atunci cînd domnii nu erau simpli jefuitori, grăbiți să realizeze cît mai repede sume de bani cît mai mari) a fost cea creată de fuga țărănimii. Proporțiile, necunoscute în trecut, pe care le ia acum fenomenul, dar mai ales transformarea fugii într-o stare permanentă, crea grave neajunsuri ansamblului societății a cărei temelie era țărănimea.

Fuga masivă a țărănimii romîne în această epocă a fost rezultatul unui dublu proces: al dezvoltării excesive a fiscalității, a tendinței stăpînilor de pămînt de a obține mai multă muncă. Dacă împrejurările fiscale care determinau țărănimea să fugă sînt binecunoscute, mult mai puțin sînt cele referitoare la regimul obligațiilor de muncă ale țăranilor (e vorba de țăranii liberi, nu de rumîni ale căror obligații erau, în principiu, nelimitate). Simpla prezentare sub formă de schemă a principalelor etape ale evoluției acestor obligații, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, arată tendința procesului în Țara Romînească.

	1700—1718	3—4 zile de clacă.
(Ț. Rom., fără Oltenia)	1718—1739	3—9 zile de clacă.
(Oltenia)	1721—1722	18 zile clacă pentru țăranii care aveau animale de tracțiune.
		32 zile clacă pentru țăranii lipsiți de animale.
(Oltenia)	1722—1739	52 zile de clacă.
	1740—1744	6 zile de clacă.
	1744—1746	12 zile de clacă.

După maxima înregistrată în timpul ocupației austriace în Oltenia — care se explică prin împrejurările speciale în care s-a aflat provincia — şi după scăderea de scurtă durată înregistrată imediat după reunificarea celor două provincii în 1739 (de altminteri e probabil că pe unele moşii obligațiile au fost mai mari şi în această perioadă), regimul obligațiilor

[1] Acad. R.P.R., CCCLVII/39; porunca din 24 septembrie 1743 adresată locuitorilor moşiilor mitropoliei interzicea vînzarea clandestină a vinului şi a rachiului în casele sătenilor; Arh. Stat. Buc., *mitrop. Ț. Rom.*, I/11. Taxa de un taler pentru fiecare bute vîndută era încă mai demult stabilită; ea apare în porunca din 20 iunie 1744 a lui C. Mavrocordat în favoarea mănăstirii Măxineni; Acad. R.P.R., CXXVI/180.

de clacă se fixează în 1744, pentru o perioadă de timp îndelungată, la 12 zile pe an. Raportat la momentul inițial al evoluției acest nivel reprezintă un spor însemnat.

Capacitatea economică limitată a țăranului romîn era supusă unei duble exploatări : cea fiscală a domniei (în care trebuie înglobate cererile otomane și foloasele unei părți din boierime care făcea parte din aparatul fiscal) și cea a stăpînilor de pămînt. Un funcționar habsburgic în Oltenia constată cu bună dreptate că pentru a putea folosi în mai mare măsură, în interes personal, capacitatea de muncă a țăranilor, boierii trebuiau să-i sustragă în mare parte de la obligațiile lor publice (față de stat) [1]. Un adevăr tot atît de evident rezultă însă din răsturnarea termenilor observației de mai sus. Pentru a putea încasa în mod normal veniturile, domnia trebuia să elimine factorii care provocau fuga țărănimii. Eliminarea principalului factor a dat naștere politicii de reformă fiscală ; pentru cel de-al doilea, remediul era limitarea și uniformizarea obligațiilor de muncă ale țăranilor față de stăpînii pămîntului [2].

Politica uniformizatoare a austriacilor în Oltenia, dacă nu a reușit să elimine, conform intențiilor inițiale, rumînia ca situație juridică, cel puțin a contopit cele două categorii de țărani fără pămînt în privința obligațiilor lor de clacă (dar la un nivel foarte ridicat). Aceeași metodă a folosit și C. Mavrocordat pînă cînd împrejurările au făcut posibilă desființarea completă a instituției rumîniei [3].

Desființarea rumîniei îi scotea — cel puțin în principiu — pe țăranii care fuseseră în această situație, de sub regimul bunului plac al stăpînilor de pămînt, pentru a-i încadra în regimul general stabilit de așezămintele domnești. Un factor de inegalitate înlăuntrul țărănimii era eliminat și o dată cu el un factor provocator al fugii.

Desființarea rumîniei punea capăt unei străvechi instituții sociale ; dar necesitatea din care se născuse această instituție nu putea fi eliminată. Lupta pentru muncă a continuat și de aci înainte, cu precădere pe terenul fixării numărului zilelor de clacă [4].

Intervenția domniei în relațiile dintre stăpînii pămîntului și țărani e *doar unul* din aspectele politicii de reformă în veacul al XVIII-lea [5].

---

[1] C. Giurescu, *Material*, II, p. 351.

[2] Cf. K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 713.

[3] N. Iorga a arătat încă demult că rumînia și vecinia au fost desființate în primul rînd pentru că erau dăunătoare intereselor fiscale ale domniei (N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Romînilor*, Buc., 1908, p. 34).

[4] K. Marx, *op. cit.*, p. 260.

[5] În ceea ce privește alte aspecte legate de dezvoltarea relațiilor marfă-bani în producția agricolă vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, Buc., Ed. P.M.R., 1951 ; B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Buc., Ed. științifică, 1957, p. 129—152 și urm. ; S. D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgii" în Europa centrală și răsăriteană*, în *Anal. rom.-sov.*, istorie, 1958, nr. 1—2, p. 111—116 ; A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1811)*, în *Nouvelles études d'histoire présentés au X-e Congrès des sciences historiques, Rome, 1955*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1955, p. 299—312 ; S. Vianu, *Cu privire la problema descompunerii feudalismului în țările romîne*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea I, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 801—840 ; Gh. Georgescu-Buzău, *Descompunerea feudalismului și începuturile capitalismului în Țara Romînească și Moldova*, Buc., 1950, 46 p.

Cercetarea și explicarea ansamblului transformărilor suferite de societatea romînească în veacul al XVIII-lea va contribui în mare măsură și la înțelegerea mai adîncă a problemei relațiilor agrare.

К ВОПРОСУ ОБ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ В ВАЛАХИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В социальной истории Румынских земель XVIII век характеризуется учащением побегов крестьян в результате усиления фискальной эксплуатации и стремления землевладельцев увеличить трудовые повинности крестьян, проживающих в их поместьях.

Система чрезмерных налогов в этот период времени являлась, в первую очередь, следствием турецких требований, в особенности во время войны, когда военное усилие Оттоманской империи опиралось в значительной мере, на экономические ресурсы Румынских земель; к этим требованиям следует также добавить алчность некоторых господарей и злоупотребления фискального аппарата, состоящую в основном, из среды боярства.

Поставленная перед лицом сервезного положения, вытекающего из превращения побегов крестьян в постоянное явление (крестьяне бежали не только в другие местности страны, но и за границу) господарская власть вынуждена была прибегнуть к другим более эффективным методам, чем к традиционным, основанным на принуждении. Эта необходимость вылилась в политику реформ.

Целью, преследуемой фискальными реформами, было устранение главной причины, вызывавшей побеги крестьян. В отсутствие обоснованных исследований, касающихся фискального режима в XVIII веке, проведение которых явится еще и в будущем задачей румынской историографии, все же можно установить, что главные моменты этой политики представлены в первой половине этого века реформой Константина Брынковяна 1701 года, параллельно проведенными реформами Николае Маврокордата в Валахии и австрийскими властями в Олтении, и фискальной реформой Константина Маврокордата 1740 года.

В этот же период констатируется все более частое вмешательство господарской власти в отношения между землевладельцами и крестьянами, проживавшими в их поместьях : крепостными и наемными (безземельными, но вольными крестьянами, работавшими на помещичьих или монастырских землях по договору).

Ввиду того что сельскохозяйственные продукты Валахии экспортировались не только в Оттоманскую империю, но, вопреки правилам турецкой монополии, направлялись и в другие страны, было естественным стремление владельцев поместий увеличивать производство зерна и, следовательно, налагать на зависящих от них крестьян больше

трудовых повинностей. Особенно ярко проявилось это стремление в период австрийского владычества в Олтении (1718—1739), когда по настоянию местного боярства был введен в высшей степени притеснительный для крестьян режим барщины, являющейся первой общей регламентацией трудовых повинностей в Валахии.

И в этот период времени крепостное крестьянство продолжало представлять собой значительную рабочую силу, эксплуатируемую владельцами поместий; трудовые повинности крепостных крестьян были значительно больше (принципиально, неограничены), чем повинности вольных крестьян. Этим и объясняется борьба крепостных за выход из создавшегося для них положения; как и в прошлом, эта борьба принимала, главным образом, форму побегов. Тенденция к слиянию обеих категорий безземельных крестьян, к нивелированию режима трудовых повинностей, чтобы таким образом устранить второй фактор, вызывавший побеги, наносящие столь значительный ущерб с фискальной точки зрения, объясняет политику центральной власти, приведшую к отмене крепостного права. Первая в этом направлении попытка австрийцев в Олтении не удалась вследствие упорного сопротивления олтенского боярства. В особенно критический момент, который возник вследствие массового переселения крестьян внутрь и за пределы страны из-за жестокой фискальной эксплуатации времен правления Михаила Раковицы (1741—1744), поддерживающегося турецким владычеством, Константин Маврокордат в 1746 году провел в жизнь акт об отмене крепостного права (5 августа 1746 года); этот акт в то же время являлся следствием глубоких социальных брожений, о которых, ввиду скудных сведений, нельзя иметь полного представления.

CONTRIBUTION À LA QUESTION DES RELATIONS AGRAIRES EN VALACHIE PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le XVIIIe siècle est marqué, dans l'histoire sociale des Pays Roumains, par une recrudescence du déguerpissement paysan, effet d'une exploitation fiscale accrue et de la tendance des propriétaires fonciers à multiplier les obligations imposées aux paysans de leurs domaines.

L'excessive fiscalité de cette époque eut pour cause première l'aggravation des exigences turques, en temps de guerre notamment, où le gros de l'effort militaire de l'empire ottoman se basait sur les ressources économiques des Pays Roumains. A ces exigences venaient s'ajouter la rapacité de certains princes régnants et les abus de l'appareil fiscal, recruté surtout parmi les boyards.

Devant la gravité de la situation créée par la transformation du déguerpissement paysan en un état de choses permanent — les paysans

fuyaient aussi bien à l'intérieur du pays qu'au delà des frontières — le gouvernement fut amené à chercher des moyens plus efficaces que les méthodes traditionnelles fondées sur la contrainte. Une politique de réformes fut l'expression de cette nécessité.

Les réformes fiscales tendaient à éliminer la cause principale du déguerpissement des paysans. A défaut d'études approfondies sur le régime fiscal au XVIIIe siècle, tâche qui demeure encore à remplir par les historiens roumains, il est du moins possible de se rendre compte que les moments essentiels de cette politique sont illustrés, dans la première moitié du siècle, par la reforme de Constantin Brancovan (1701), par les réformes parallèles, de Nicolae Mavrocordat en Valachie et de l'administration autrichienne en Olténie, et par la réforme fiscale de Constantin Mavrocordat (1740).

On constate, au cours de cette période, l'intervention de plus en plus fréquente du gouvernement dans les relations entre les propriétaires fonciers et les paysans de leurs domaines (serfs aussi bien que paysans libres dépourvus de terre, travaillant en vertu d'une convention sur les domaines seigneuriaux ou conventuels).

Les produits agricoles de la Valachie étant exportés non seulement en Turquie mais encore dans d'autres pays, au mépris du monopole ottoman, il était naturel que les propriétaires de domaines eussent tendance à augmenter leur production de céréales et, de ce fait, à imposer un travail accru aux paysans qui leur étaient assujettis. Cette tendance s'est manifestée avec une vigueur particulière en Olténie, pendant la domination autrichienne (1718—1739) qui, sur les instances des boyards, introduisit un régime de corvée particulièrement oppressif — lequel représente, par ailleurs, la première règlementation des obligations de travail en Valachie.

A cette époque les serfs continuaient d'être la principale main-d'œuvre exploitée par les propriétaires de domaines et leurs obligations, en principe illimitées, dépassaient de beaucoup celles des paysans libres. C'est ce qui explique leur lutte, pour échapper au régime qui leur était imposé et, comme par le passé, le déguerpissement fut la forme la plus fréquente de cette lutte. La tendance d'assimiler les deux catégories de paysans sans terre, celle de niveler le régime de leurs obligations de travail pour écarter ainsi le deuxième des éléments fomentateurs d'une évasion si dommageable au point de vue fiscal, expliquent la politique du pouvoir central, visant à l'abolition du servage. Un premier essai dans ce sens, tenté en Olténie par les Autrichiens, échoua du fait de la résistance acharnée des boyards. C'est à un moment particulièrement critique, dû au déplacement massif des paysans à l'intérieur du pays et à l'étranger par suite de l'impitoyable exploitation fiscale du règne de Mihail Racovitza (1741—1744) que le 5 août 1746, Constantin Mavrocordat abolit le servage en s'appuyant sur l'autorité ottomane et sous l'effet de troubles sociaux que le peu d'informations à ce sujet ne permet de connaître que d'une façon fragmentaire.

21 — c. 2926

ROMÎNII DIN TRANSILVANIA ȘI UNIREA CU BISERICA ROMEI

DE

S. DRAGOMIR

În curînd se împlinesc două veacuri de cînd țărănimea romînă din Transilvania a izbutit să scuture lanțurile unei robii ce i-a fost impusă de stăpînirea austro-ungară. Răscoala călugărului Sofronie (1760—1761) a spulberat în toată țara unirea religioasă cu biserica Romei și a silit Curtea din Viena să admită restaurarea ierarhiei ortodoxe în frunte cu un episcop propriu. Biruința maselor populare a întors din nou înspre răsărit fața istoriei noastre.

Problemele puse de cercetarea istorică în ceea ce privește frămîntarea înaintașilor noștri în lunga perioadă a robiei religioase au fost relativ puțin studiate de istoricii romîni. Nici una din bisericile romînești n-a reușit să păstreze în arhivele ei materialul lămuritor. Cercetătorul acestei epoci e nevoit, prin urmare, să apeleze la fondurile de documente ale autorităților de stat, interesate în această problemă, dar, în aceeași vreme, să se folosească și de informațiile, mai totdeauna suspecte, ale propagandei catolice. Chiar cercetarea istorică a problemei pornește numai după publicarea de către iezuiți a actelor privitoare la felul în care s-a înfăptuit unirea cu biserica Romei. S-au analizat, mai întîi, înseși actele unirii, recunoscîndu-se tendința iezuiților de a denatura adevărul istoric. Rezultatele studiilor critice întocmite cu ajutorul unei informații tot mai cuprinzătoare constituie un merit de seamă al istoriografiei ardelene. Întemeindu-ne pe bogatul material scos de Rosenfeld, un cunoscut cercetător sas, din arhivele cancelariei aulice transilvănene și cercetînd și hîrtiile împrăștiate de conducătorii maselor populare în arhivele din Viena, Carloviț sau Moscova, am încercat să zugrăvim, cu toate amănuntele, lupta pentru dezrobire a credincioșilor răsăriteni. Am reușit numai în parte, deoarece un uriaș material arhivistic a rămas necercetat.

Arhiva cancelariei aulice a Transilvaniei ne-a dat informații foarte prețioase, dar împrejurări felurite ne-au silit să ne restrîngem atunci cercetarea și să ne mulțumim cu materialul cules într-o vizită destul de scurtă.

Acum însă condițiile de recoltare a materialului istoric sînt mult mai prielnice. Datorită stăruințelor depuse de Academia R.P.R. documentele privitoare la problema noastră stau la dispoziția oricărui cercetător, în foarte bune fotocopii. S-au cercetat și s-au reprodus nu numai actele cancelariei aulice, ci și cele din arhivele „guvernului" și ale „camerei", autoritatea supremă fiscală din Transilvania, precum și actele mai importante din colecțiile iezuiților Hevenessi și Kaprinay. S-au luat cîteva fotocopii și după documentele aflatoare în arhiva arhiepiscopului primat din Strigoniu. La acest prețios material urmează să adăugăm bogatul fond de documente care se păstrează în arhiva Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., provenite de la fosta mitropolie a Blajului, precum și materialul aparținător arhivei camerale din Zlatna, care a devenit un principal izvor de informație pentru evenimentele ce s-au desfășurat în regiunea Munților Apuseni.

Aflat în posesia unei asemenea comori de documente, cercetătorul trebuie să constate cu deplină satisfacție că informația privind această perioadă a secolului al XVIII-lea a crescut în așa măsură, încît se impune în chip firesc reluarea subiectului. Materialul nou lărgește orizontul, întregește lacunele lăsate de cercetarea anterioară, descoperă oameni necunoscuți, ale căror nume merită să fie înregistrate de istorie, pătrunde mai adînc în vîltoarea luptelor și ne dă posibilitate să înțelegem mult mai bine nu numai fenomenul religios, ci și pe cel social, care are un rol precumpănitor în toate aceste evenimente. Dacă la obîrșia actului religios, prin care se desființează vechea organizație bisericească a romînilor din Transilvania, nu se întîmpină ca factori hotărîtori decît un vlădică speriat de amenințările stăpînirii și cîțiva reprezentanți ai autorității de stat, în deceniile următoare factorul de căpetenie rămîne poporul însuși, masele populare și reprezentanții lor autentici, umili preoți de sate și țărani răzvrătiți împotriva apăsării habsburgice. Acțiunea lor s-a îndreptat atît în contra despotismului austriac, cît și împotriva clerului, care cu toate că și-a trădat propriul popor, nu a reușit să pătrundă înlăuntrul constituției feudale, deși a continuat să servească drept pilon al stăpînirii streine, una din cele mai reacționare puteri din Europa.

Noul material e bogat mai ales în ce privește mișcarea protestatară a păturii de jos a poporului nostru. Acțiunea maselor desfășurată între anii 1744 și 1762 apare acum într-o lumină mai deplină. Țărănimea din toată regiunea meridională a Transilvaniei se ridică împotriva popilor uniți și a autorității de stat care-i susține. Curtea din Viena dispune însă de suficientă autoritate pentru a reprima mișcarea și a menține ierarhia bisericii unite. Reprezentanții țărănimii, legănîndu-se în iluzia despre „bunul împărat", nu ezită să ia drumul Vienei și să bată la porțile palatului împărătesc. Ei se abat pentru întîia dată pe la ministrul puternicului imperiu moscovit din capitala austriacă, unde caută sfat și ajutor, ca și pe la mitropolitul sîrbesc din Carloviț. De acum ei nu se mai simt cu desăvîrșire izolați. De aceea insistențele lor sporesc în anii imediat următ-

tori, memoriile ce le îndreaptă către autorităţi sînt tot mai hotărîte, iar mişcările şi protestele energice devin tot mai frecvente de-a lungul satelor ardelene. Popii Cozma din Deal, Ioan din Aciliu, Ioan din Sadu şi mai ales ţăranul din Sălişte, Oprea Miclăuş, vor determina cancelaria aulică să întocmească dosare vaste şi să urmărească cu deosebită vigilenţă toate mişcările ţărănimii romîne. Deosebit de impresionante sînt dosarele mişcării lui Sofronie, cuprinse în şapte pachete mari. Acestea conţin nu numai corespondenţa autorităţilor şi actele comisarului special, a generalului Buccow, însărcinat a reprima răscoala romînilor, ci şi hîrtiile păstrate de la căpetenii, manifeste, porunci, decrete şi nenumărate „fiţuici" scrise în pripă de conducătorul răscoalei sau de ajutoarele sale. Abia acum, pe baza acestui material, de valoare nepreţuită, se va putea reconstitui desfăşurarea acestei uriaşe mişcări ţărăneşti, care a zguduit toată ţara. Ea nu a fost o mişcare anarhică, lipsită de un program bine definit şi de o conducere conştientă, ci o acţiune organizată, care a fost răspîndită pe tot cuprinsul Transilvaniei de către ţărani îndrăzneţi şi fanatici luptători pentru libertatea lor. Dosarele ce privesc regiunile din nordul Transilvaniei sînt revelatoare, în această privinţă, deoarece dovedesc solidarizarea maselor în lupta pentru izbîndirea drepturilor elementare ale poporului, chiar şi în aceste îndepărtate ţinuturi ale teritoriului ţării. Mai presus de orice îndoială, mişcarea revoluţionară a fost generată de cauze locale social-economice şi religioase, ca şi mişcarea ţăranilor unguri şi secui, pornită doi ani mai tîrziu împotriva aceleiaşi stăpîniri apăsătoare, şi nicidecum n-a fost pusă la cale de factori externi.

La lumina unei atît de imense bogăţii de informaţie nouă se conturează în linii hotărîte adevărul istoric : că unirea cu biserica Romei s-a încheiat prin forţă şi teroare, prin înşelăciuni şi minciuni ; că ea nu a prins rădăcini în sînul poporului şi că de aceea a fost înlăturată prin acţiunea violentă a maselor populare, ca un element străin, strîns unit cu interesele cotropitorilor. Studiind cu deplină înţelegere mai ales amănuntele de organizare a răscoalei lui Sofronie, trebuie să ne dăm seama că fără de această mişcare a ţărănimii din Transilvania nu se poate înţelege cum se cuvine nici disperata rezistenţă a maselor secuieşti, înşelate şi apoi crunt decimate, nici caracterul sîngeros al răscoalei lui Horia şi proporţiile ce le-a luat aceasta din urmă într-o perioadă de timp foarte scurt.

Pe de altă parte, preoţimea unită, care s-a identificat cu stăpînitorii tiranici ai ţării, s-a dovedit ulterior înşelată în mare măsură în aşteptările ei. Interesele ei materiale, privilegiile şi scutirile, după care a alergat de-a lungul celor şase decenii, realizîndu-le numai în parte, au înstrăinat clerul unit de popor, făcîndu-l tributar stăpînirii habsburgice. El s-a desprins de masa celor exploataţi ajungînd în conflict cu poporul. Prin aderarea la unire clerul a dobîndit, de drept, o anumită situaţie privilegiată în cadrul orînduirii feudale : scăpa de iobăgie, obţinea scutire de sarcinile feudale, de dări, de încartiruirea soldaţilor imperiali, de cărăuşii şi altele ; mai mult chiar unii ajungeau să dispună de sesii parohiale, de fînaţe şi mori, alţii, destul de numeroşi, reuşeau să dobîndească titluri şi proprietăţi nobiliare, trecînd în rîndurile exploatatorilor. Credincioşii lor, continuînd să rămînă în inumana condiţie socială de

iobagi, erau nevoiți să robotească, de data aceasta, chiar la proprii lor „păstori sufletești". În afară de aceasta, prin aderarea la biserica Romei, clerul unit contribuia cantitativ la întărirea catolicismului, pilon și sprijin de nădejde al reacțiunii habsburgice și al exploatării feudale.

Astfel, mișcarea de rezistență și lupta maselor populare împotriva unirii a avut un puternic conținut antifeudal, ca una ce se îndrepta împotriva tuturor exploatatorilor mai vechi sau mai noi, străini și proprii. În condițiile epocii, haina religioasă constituie un mijloc firesc de luptă, care trebuie să slăbească nu numai poziția ierarhiei ecleziastice, ci în măsură și mai mare înseși temeliile odioasei stăpîniri tiranice. Așa se explică de ce s-a revărsat, cu atîta furie, ura maselor țărănești și asupra preoților uniți.

Din noianul de documente noi reiese, de asemenea, foarte clar, și politica Curții de la Viena față de poporul romîn. Conduși de interesele lor proprii, Habsburgii nu au văzut în masele romînești decît un element bun de exploatat. Numărul precumpănitor al romînilor, acum adăugat formal religiei catolice, i-a îndreptățit să acorde „statului catolic" conducerea politică a țării. Privilegiile și scutirile acordate bisericii unite s-au dovedit în cea mai mare parte doar o simplă momeală. Dar cu toate că nu s-au ținut de cuvînt, Habsburgii vor stărui să mențină sub controlul lor biserica unită. Părerea că prin declarația mitropolitului Atanasie întreg poporul romîn din Transilvania s-a unit cu biserica Romei devine o dogmă de stat, mai ales în timpul Mariei Terezia. Romînii credincioși bisericii ortodoxe vor fi socotiți sperjuri sau „apostați", pedepsindu-se în consecință după legile țării. Noțiunea de toleranță religioasă, guvernanții din Viena o exclud cu desăvîrșire din vocabularul politicii de stat, deși decretul imperial din 12 decembrie 1701 era încă în vigoare, iar diplomații austro-ungari se referă la el în mod ipocrit, ori de cîte ori se văd nevoiți a-și justifica politica religioasă, datorită intervenției categorice a Rusiei. Ei continuă să amăgească și să mintă acum pe țărani și pe popi, care cer dreptate și, în loc de a le-o acorda, înăspresc din ce în ce mai mult măsurile represive. Totuși, puși în fața unei răscoale țărănești de mari proporții, într-o perioadă cînd toate trupele erau retrase din Transilvania, imperialii se zăpăcesc, încearcă tot felul de soluții, pentru a cîștiga timp și în cele din urmă recunoscîndu-și înfrîngerea, acordă maselor populare toleranța religioasă și, în sfîrșit, chiar autorizația de a crea o ierarhie bisericească proprie. În cursul mișcării, pe măsură ce ea se radicalizează, masele populare se dezmeticesc din iluziile lor despre „bunul monarh". Actele păstrate dovedesc că nici persoana împărătesei nu a fost menajată în cursul răscoalei și că țărănimea romînă era conștientă de partea de vinovăție a „crăiesei" pentru nedreptățile suferite sub regimul ei absolutist. Prin urmare, mișcarea populară a avut, pe lîngă caracterul ei antifeudal și anticatolic, și un pronunțat conținut antimonarhic înveșmîntat în haina religioasă a epocii.

★

Cînd am început pentru prima dată cercetarea materialului privitor la începuturile acțiunii de prozelitism a iezuiților, ne-am împiedicat de la

început de lipsa materialului autentic romînesc. Cît priveşte izvoarele iezuiţilor, critica istorică ne îndemna să fim cu deosebită prudenţă. Dar, în afară de diplomele şi decretele imperiale, singurele informaţii contemporane ale evenimentelor care au sfîrşit prin încheierea unirii religioase a unei părţi a romînilor, rămîn doar documentele şi analele misiunilor iezuite. Pentru a cerne însă critic sîmburele de adevăr cuprins în ele, cercetătorul are nevoie de un mai bogat material comparativ, decît dispunem noi. Acum cînd există un asemenea material, rezultatul analizei critice ne determină să schimbăm o parte din încheierile stabilite atunci. Experienţa ce am cîştigat-o în cîmpul cercetării istorice ne face acum de asemenea mai puţin încrezători în sfinţenia literii scrise şi mai severi în aprecierea documentului suspect.

Reluînd deci discuţia asupra întregii epoci a unirii, ne oprim deocamdată la declaraţia cuprinsă în bine cunoscutul act de la 7 octombrie 1698. Analiza noastră critică, pe care o înfăţişăm aici, întemeiată pe o cercetare mai atentă a documentelor, formează un prim capitol dintr-o lucrare mai mare. Dar acest capitol constituie punctul de plecare al problemei ce ne preocupă.

În primăvara anului 1698 biserica romînilor din Transilvania îşi alegea un nou mitropolit. După ce a fost hirotonit la Bucureşti, vlădica Atanasie s-a întors în ţara ocupată de austrieci. Numirea i-a făcut-o guvernatorul Bánffi, ţinînd seamă, după obiceiul vechi, de recomandaţia superintendentului calvin. Dar tînărul mitropolit va fi întîmpinat de îndată de către emisarii propagandei catolice. Opera de convertire şi-au asumat-o călugării iezuiţi şi în deosebi parohul catolic din Alba Iulia, Barany Paul Ladislau. Acţiunea lui se întemeia pe un decret imperial emis la 14 aprilie 1698, prin care se dădea asigurare preoţilor romîni că se vor împărtăşi şi ei de privilegiile clerului catolic dacă recunosc pe pontificele roman. La 2 iunie 1698 cardinalul Kolonich invită de asemenea pe preoţii romîni să primească unirea cu catolicii, în schimbul privilegiilor promise de împărat şi a protecţiei oferite de dînsul. Manifestul cardinalului cere însă viitorilor convertiţi să mărturisească şi să creadă tot ce învaţă biserica catolică şi în deosebi cele patru puncte deosebitoare.

Prin urmare, dacă, s-ar uni cu biserica Romei preoţii romîni ar scăpa de jugul iobăgiei şi de îndatoririle grele faţă de feudali. În schimbul libertăţilor şi scutirilor nu li se cerea decît o mică declaraţie : că recunosc de acum înainte primatul papal. Momeala aruncată era, într-adevăr, plină de ispite. Ea trezeşte interes în toate păturile clerului romîn, cu atît mai vîrtos cu cît era garantată de împăratul însuşi [1]. În această epocă situaţia

[1] Studiul critic al fondului de documente privitoare la începuturile unirii religioase cu biserica Romei l-a inaugurat profesorul I. Crişan, în teza sa de doctorat, tipărită în limba germană : *Beitrag zur Geschichte der kirrchlichen Union der Rumänen in Siebenbürgen unter Leopold I.* Hermannstadt, 1882. În limba romînă aceeaşi lucrare a apărut în *Programa institutului pedagogic-teologic*, Sibiu, anul 1886—87 cu titlul *Adaus la istoria unaţiei bisericeşti a Romînilor din Transilvania sub împăratul Leopold I.* Nicolae Densuşianu, care a cercetat cel dintîi actele din colecţia Hevenessi (*Analele Academiei Romîne*, Seria II, 1879—80, Buc., 1881) s-a ocupat de actul de la 7 octombrie 1698 în studiul : *Independenţa bisericească a mitropoliei romîne de Alba Iulia*, Braşov, 1893. Scriitorii uniţi au răspuns cu o contracritică vehementă. Al. Grama şi a. : *Cestiuni din dreptul şi istoria bisericii romî-*

preoţilor romîni nu era cîtuşi de puţin diferită de a ţăranilor iobagi. Fiind legaţi de glie, lipsiţi de libertate, erau supuşi la robotă, la toate sarcinile şi servituţile feudale, la cărăuşii şi la plata contribuţiilor, taxelor de tot felul şi a dijmelor.

Izvoarele iezuite afirmă că Atanasie era înţeles cu Barany încă înainte de plecarea sa la Bucureşti. Dar o asemenea informaţie pare evident plăsmuită. Unicul act care atestă în mod sigur legătura dintre mitropolitul romîn şi Barany este „cartea de mărturie" a protopopilor, dată la 7 octombrie 1698, despre care se spune că exprimă „hotărîrea" clerului romîn de a se uni cu biserica Romei[1]. Acest act însă trebuie supus unei mai amănunţite analize critice, înainte de a încerca să-l interpretăm.

Actul de la 7 octombrie 1698 e scris pe trei file. Primele două, formate dintr-o foaie îndoită, au rămas într-una (p. 1—4), iar a treia filă a fost adăugată şi lipită de celelalte în continuare, la p. 5—6. Pagina întîia cuprinde declaraţia de unire scrisă cu caractere cirilice şi înzestrată cu sigiliul mitropoliei. Pe pagina a 2-a se găseşte o declaraţie asemănătoare, redactată în limba latină, fără semnătură şi fără sigiliu. Semnăturile protopopilor sînt aplicate pe paginile 3, 4 şi 5.

Textul romînesc de pe pagina primă, scris impecabil, are două părţi : intitulaţia şi adresa, cuprinse în cele trei rînduri de sus, precum şi declaraţia de unire, care sfîrşeşte cu datarea actului, formează prima parte a documentului pe care s-a aplicat mult mai jos decît ne-am aştepta, anume în colţul de jos, din dreapta, sigiliul mitropoliei. Numai după ce s-a aplicat şi sigiliul s-au adăugat încă 13 rînduri, ce încep imediat sub textul declaraţiei, scrise mai mărunt şi îndesat, evident ca să încapă totul pe aceeaşi pagină. Sigiliul, care e incontestabil acela al mitropoliei, a fost aplicat sigur mai înainte de a fi scrise cele 13 rînduri, deoarece scriitorul scurtează cele două rînduri din urmă, pentru a nu trece pe rondela pecetei.

---

neşti unite. Studiu apologetic din incidentul invectivelor Gazetei Transilvaniei şi a d-lui N. Densuşianu asupra mitropolitului Vancea şi a bisericii unite, Blaj, vol. I—II, f. a. Cercetarea critică a fost mai pe urmă reluată şi completată de George Popoviciu : *Uniunea romînilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1911.

Istoriografia burgheză a secolului nostru a continuat să culeagă o mai bogată informaţie cu privire la uniune, stăruind unii în atitudinea critică adoptată de Densuşianu şi Popovici, alţii urmînd pe istoricul iezuit N. Nilles care a publicat întreg materialul privitor la acest important epizod istoric : în *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani, vol. I, Oeniponte, 1885.* În mare parte materialul din Nilles se află în colecţiile iezuiţilor Hevenessi şi Kaprinai, precum şi în arhivele bisericeşti ale catolicilor.

Operele acestea constituie şi pentru noi un Punct de plecare, cu toate că multe din susţinerile critice, care păreau probabile acum o jumătate de veac, au fost depăşite de rezultatele obţinute prin cercetările istorice ale ultimelor decenii. Totuşi, Crişianu,Densuşianu şi Popovici au meritul de a fi întrevăzut adevărul şi de a fi întemeiat la noi direcţia critică.

Exemplul lor l-a urmat prof. Stefan Lupşa, într-o serie de studii, strînse în publicaţia *Biserica ardeleană şi „unirea", în anii 1697—1701*, Bucureşti, 1949. Analiza sa şi-o întemeiază prof. Lupşa pe o mare bogăţie de informaţii, ajungînd aproape la aceleaşi încheieri, ca şi înaintaşii săi. Deosebirile de amănunte sînt fireşti.

Întemeindu-se pe încheierile puse de aceşti premergători, studiul de faţă caută să aducă întregirile şi îndreptările impuse de materialul documentar de curînd recoltat.

[1] Actul de la 7 octombrie 1698 a fost publicat mai întîi de Nilles, *op. cit.*, p. 203—205. Facsimilul textului romînesc tot aici, p. 208, iar al celui latin la p. 209. Ultima pagină a semnăturilor, împreună cu codicilul, la p. 211. Noi avem în fotocopie întreg actul.

Textul latin (de pe p. 2) e mai puţin îngrijit; are două corecturi „*hominis*” e îndreptat în „*humanae*”, iar „*indulto*” în „*indultu*”, şi un adaos, deasupra liniei (*ecclesiae*). Data actului e aşezată dedesubt, în stînga, probabil pentru ca în dreapta să rămînă spaţiul liber pentru semnătură. Scrisul acesta latin nu-i solemn, cîtuşi de puţin, cum ne-am aştepta să fie un act de importanţă atît de covîrşitoare şi se dovedeşte a fi chiar al lui Barany, mai presus de orice îndoială.

Pe fila a doua şi a treia (p. 3, 4 şi 5) urmează semnăturile celor 38 de protopopi, cu 37 de peceţi, ce confirmă semnăturile. Protopopii Jdomir din Berghiş şi Ioan din Lepindea, au ambii aceeaşi pecete, iar a 38-a pecete nu confirmă nici o semnătură. Cum peceţile de ceară sînt unele mai mari, altele mai mărunte, şi apar aplicate toate în dreapta iscăliturii, spaţiul dintre semnături a fost întrebuinţat pentru a transcrie cu litere latine, în latineşte, numele şi sediul protopopilor. Un adaos, „codicil”, compus din 7 rînduri şi înzestrat de asemenea cu pecete, încheie ultima pagină (a 5-a). Acest condicil nu-i tradus însă în latineşte, cu toate că dosul ultimei file (p. 6) a rămas gol, nescris. Am comparat 17 din iscăliturile aflătoare aici cu aceleaşi iscălituri, care se găsesc pe actele soborului din ianuarie 1701, şi le-am constatat perfect identice. Autenticitatea lor nu se poate pune deci la îndoială. Din punct de vedere formal rămîne, totuşi, suspectă împrejurarea că scribul care a introdus textul romînesc pe p. 1 a fost nevoit să facă economie de spaţiu şi să îndese rîndurile în mod vizibil. Aceasta denotă: 1) că primele două pagini au fost completate *ulterior*, şi anume: după ce fuseseră date semnăturile din p. 3—5; 2) că textul latin din p. 2 era scris înainte de a se introduce cele 13 rînduri ale post-scriptului de la p. 1. Faptul că fila a treia (p. 5—6) e tăiată şi lipită trezeşte de asemenea bănuieli. Economia de hîrtie rămîne inexplicabilă, dacă luăm în considerare dosarul soborului din 7 ianuarie 1701, care constă din şase foi îndoite şi aşezate una într-alta în formă de caiet (p. 167—178 din tomul 24 al colecţiei Hevenessi), avînd albe primele trei pagini (p. 167—169) şi ultimele două (p. 177—178). Foile albe au fost întotdeauna o mare tentaţie pentru ticluitorii de falsuri, iar iezuitul Barany, care şi de altminteri e suspect, se va dovedi de o abilitate diabolică în exploatarea unor asemenea ocazii.

Comparînd textul romînesc al declaraţiei cu cel scris în limba latină, reiese mai presus de orice îndoială că ele nu sînt identice. Părerea formulată de Ioan Lupaş [1] pare cea mai apropiată de adevăr, şi anume, că textul romînesc în partea introductivă constituie o traducere defectuoasă, întocmită după cel latin. Într-adevăr, traducerea confuză uneori şi lipsită de sens dovedeşte că autorul textului romînesc a întîmpinat dificultăţi la redarea în romîneşte a ideilor abstracte din textul latin. În loc să fi tălmăcit din cuvînt în cuvînt fraza clară *considerata tum fluxa humanae vitae instabilitate, tum etiam animae* (*cujus in omnibus potior cura habenda*) *immortalitate* („socotind atît nestatornicia vieţii omeneşti trecătoare, cît şi nemurirea sufletului, căruia în mai mare măsură trebuie să-i purtăm de grijă înainte de orice”), traducătorul construieşte o frază nuanţată cu

[1] *O analiză a Cărţii de mărturie de la 7 octombrie 1698* (*ms.*).

totul diferit: „cercînd schimbarea aceştii lumi înşelătoare şi nestarea şi neperirea sufletelor, căruia în măsură mai mare trebuie a fi decît toate". De asemenea termenul „*commembra*", redat în romîneşte cu cuvîntul „mădulări", se vădeşte a fi o traducere forţată. Expresia „*membrum ecclesiae catholicae*" face parte din vocabularul tipic al misiunilor iezuite. Caracteristică este, după părerea noastră, îndeosebi formula intitulaţiei: „noi vlădica, protopopii şi popii bisericilor rumîneşti", deoarece ea nu-i atestată în nici un act romînesc. Biserica de atunci era condusă de mitropolitul ei şi de soborul compus din toţi protopopii. Mitropolitul Dosoftei (1627) iscăleşte „Dosoftei vlădică de Belgrad cu tot săborul nostru", iar în 1675: „Părintele mitropolit Sava cu juraţii scaunului, cu protopopii în săbor în Belgrad" [1]. Soborul mare, ţinut în ianuarie 1701, se intitulează: „noi soborul, toţi protopopii ţării Ardealului". Acest sobor împreună cu vlădica reprezintă de drept biserica romînă. „Popii" nu fac parte decît din soboarele protopopeşti, care se numesc „soboare mici". De aceea, formula „noi vlădica, protopopii şi popii bisericilor rumîneşti", fără termenul „sobor", nu reprezintă formula consacrată, ci pe cea adoptată de iezuiţi, care o întrebuinţează în aproape toate actele lor (1697: *nos Theofilus ... episcopus et universus ecclesiae clerus*; 1700: *nos ... episcopus, archidiaconi ac clerus universus*). Formula aceasta dovedeşte deci că textul romînesc a fost tradus după cel latin, scris anterior.

Ţinînd seama de aceste observaţii, nu se poate pune la îndoială că prima parte a declaraţiei redactate în romîneşte e influenţată în măsură mare de textul latin, pe care caută să-l traducă nu totdeauna cu succes. Dar există şi oarecare deosebiri, care privesc fondul însuşi al problemei. În textul lui Barany îmbrăţişarea unirii se atribuie inspiraţiei divine, pornită deci dintr-o adîncă convingere religioasă, iar în textul romînesc vlădica şi protopopii declară că dau cartea de mărturie doar ca o probă de lealitate faţă de împăratul „cum se cade credincioşilor 'nălţii sale". Ei recunosc că se unesc de bună voie „cu biserica Romei cea catolică" şi se mărturisesc „a fi mădulările ceştii biserici sfinte catolicească a Romei prin această carte de mărturie", dar evită să declare că admit, mărturisesc şi cred tot ce admite, mărturiseşte şi crede biserica catolică, şi îndeosebi că primesc cele patru puncte deosebitoare. Semnificativă pare şi împrejurarea că nici în textul romînesc, nici în cel latinesc nu se face aluzie la manifestul cardinalului Kolonich, ci numai la decretul din 14 aprilie 1698, care nu pune decît o unică condiţie: „recunoaşterea pontificelui roman". În jurul acestei probleme nu s-a ajuns la un acord între Barany şi mitropolit. Că sîntem deplin îndreptăţiţi a pune o asemenea concluzie o dovedeşte partea a doua a textului declaraţiei romîneşti, „postscriptul", care înşiră o serie întreagă de condiţii: să nu-i „clătească nimeni, nici acum, nici pe viitor, din obiceiul bisericii răsăritene": toate ceremoniile, sărbătorile şi posturile să fie liberi a le ţine ca pînă acum, după calendarul vechi; vlădica Atanasie să fie lăsat în fruntea bisericii, iar după moartea lui „să stea în voia soborului, pre cine ar alege să fie vlădică", cel ales să

[1] T. Cipariu, *Acte şi fragmente*, Blasiu, 1855, p. 145, 153. Actele soborului de la 1701 le avem în fotocopie, după originalul din colecţia Hevenessi.

fie confirmat de papa şi de împăratul, iar hirotonirea s-o îndeplinească patriarhul, ce se află în cuprinsul monarhiei („patriarhul de sub biruinţa înălţiei sale"), protopopii să fie menţinuţi în starea de acum şi nimeni să nu aibă dreptul a se amesteca în treburile dregătoriei lor. În fine, dacă nu s-ar respecta aceste condiţii, peceţile şi iscăliturile date nu vor mai avea nici o valoare.

Toate aceste condiţii formulate în postscriptul actului romînesc constituie o redactare ceva mai dezvoltată a „codicilului" ce se află pe pagina din urmă, în josul semnăturilor protopopeşti. Acest codicil prezintă un interes deosebit, deoarece se dovedeşte scris de însuşi mitropolitul Atanasie. Expertiza grafologică nu lasă nici un dubiu în această privinţă, cu toate că autorul încearcă a-şi ascunde identitatea, vorbind despre sine la persoana a 3-a : „şi aşa ne unim", declară ierarhul romîn, „aceşti ce scri mai sus, cum toată legea noastră, slujba bisericii, leturghia şi posturile şi cărindarul nostru să stea pre loc, iară să n-ar sta pre loc acele, nici aceste peceţi să naibe nici o tărie asupra noastră. Şi vlădica nostru Atanasie să fie în scaun şi nime să nu-l hălbutăluiască".

Pecetea autorului care a scris rîndurile acestea a fost aplicată mai tîrziu, ceea ce reiese din împrejurarea că ea acoperă două litere din rîndul penultim. Semnătură însă nu există, cu toate că N. Densuşianu a văzut în figurile geometrice de la sfîrşitul şirului penultim un fel de parafă. Dar asemenea figuri sînt curente la scriitorii din această epocă : ele se pot identifica şi la alte multe semnături. De aceea sîntem îndreptăţiţi a afirma că mitropolitul romîn nu a dat nici o semnătură, ci a ţinut să-şi spună doar părerea cu privire la divergenţa care exista între cei ce discutau formula de unire. Intervenţia sa pare să fi fost hotărîtoare. De aceea i s-a dat o redactare mai dezvoltată, introducîndu-se în spaţiul liber ce a rămas între text şi pecetea aplicată probabil pentru a confirma semnătura ce urma să fie dată de vlădică.

Este deci mai presus de orice îndoială că postscriptul din actul de la 7 octombrie 1698 s-a adăugit în urma observaţiilor făcute de mitropolit. Dar cu toate că formularea condiţiilor puse de Atanasie apare mai dezvoltată, postscriptul renunţă la cea mai importantă condiţie, subliniată de vlădicul romîn, adică să rămînă neatinsă „toată legea", deci credinţa lor religioasă, în întregimea ei. Postscriptul cere mai puţin : numai ceremoniile, sărbătorile, posturile şi călindarul, trecînd uşor peste chestiunea dogmatică, prin substituirea termenului „lege" cu „obiceiul bisericii" răsăritene. Dar în vechea terminologie populară „lege" înseamnă „religie" sau „credinţă", iar nu obicei. Numai în vechiul drept romînesc se confundă aceste două noţiuni. Că Atanasie se referă la partea dogmatică a unirii, reiese şi din împrejurarea că postscriptul suprimă şi condiţia ca să rămînă neatinsă „leturghia" lor veche. Barany a recunoscut imediat că aceasta ar lovi în doctrina catolică privitoare la dogma despre transubstanţiaţie şi despre folosirea azimei la cuminecătură. A înlăturat deci o asemenea revendicare, dînd astfel dovadă că şi textul romînesc îi aparţine în mare măsură sau chiar în întregime. El a introdus în textul postscriptului încă odată declaraţia că cei care se unesc, se mărturisesc a fi „mădularele sfintei catoliceşti biserici a Romei", deşi vlădicul se străduia a lega de anumite condiţii

o asemenea mărturisire. Cum însă condițiile formulate în „postscript" se încadrează perfect în programul și instrucțiile primite de iezuiți, urmează că și introducerea postscriptului și corecturile făcute condițiilor puse de Atanasie sînt opera lui Barany. Tot lui atribuim și formula prin care se prevede confirmarea alegerii noului vlădică de către papa și de către împăratul și sfințirea lui de către patriarhul aflător în cuprinsul monarhiei. În această epocă Kolonich spera să convertească la catolicism pe patriarhul sîrbesc, unicul ierarh, care întrebuința acest titlu.

Faptul că declarația romînească nu traduce din cuvînt în cuvînt textul latin dovedește că au existat divergențe în ce privește formula de unire și anume divergențe bine cunoscute de toată lumea, și că Atanasie și oamenii săi au persistat pînă la sfîrșit asupra punctului lor de vedere.

Date fiind aceste constatări, sîntem îndreptățiți a ne întreba la ce anume și-au dat adeziunea protopopii prin iscăliturile lor, întărite cu peceți? Din analiza textului romînesc al actului de la 7 octombrie 1698 se poate deduce că erau înclinați a primi în principiu unirea, dar ezitau să accepte formula propusă de Barany. Mărturisirile unor dintre protopopi confirmă o asemenea explicație. O confirmă și intervenția mitropolitului Atanasie, precum și adăugirea postscriptului. Faptul că vlădica nu și-a pus semnătura alăturea de protopopi, dovedește că nu s-a ajuns la o înțelegere deplină, sau poate, nu s-a ajuns la nici o înțelegere. Cazul din urmă pare a fi mai apropiat de adevăr, căci dacă ar fi existat un acord, el ar fi urmat să fie așternut pe hîrtie, nu prin două texte diferite, ci într-un act solemn, a cărui întocmire să nu lase nici un dubiu.

În afară de izvoarele iezuite nu există decît o singură informație care dă oarecare lămuriri despre procedeul urmat. Protopopul Mihai din Călata va mărturisi [1], după un an, următoarele : „Cînd s-a început această treabă, eu nu eram atunci protopop, dar am auzit, că 35 de protopopi au dat vlădicului o scrisoare cu peceți ,pe care am văzut-o eu însumi. Protopopii, la rîndul lor, au luat și ei de la preoții romîni supuși lor o asemenea scrisoare cu peceți. Cînd am avea vreo nevoie, să ne adresăm părintelui din Bălgrad, domnului Barany, care e gata să intervină pentru noi, chiar și la majestatea sa împăratul, ducînd treaba noastră la bun sfîrșit".

Prin urmare acest martor confirmă că s-a întocmit o scrisoare de către 35 protopopi, care a fost predată vlădicului. El confirmă și faptul că s-a tratat cu iezuitul Barany, și că vlădica a luat măsuri să fie întrebați și preoții romîni din protopopiate. Protopopul Mihai nu știe să se fi ținut vreun sobor la Alba Iulia cu acest prilej. Observăm însă că mărturia sa nu-i de perfectă bună credință, deoarece semnătura lui autentică figurează aevea pe actul din 7 octombrie 1698 și încă în calitate de protopop. Felul său de a gîndi îl reflectă declarația, că va rămînea alături de popii romîni, unde vor fi „recipiați" aceștia, dar că e gata mai bine să moară decît să-și schimbe religia. Cu toate acestea „face rugăciuni pentru papa de la Roma". Contradicția în care se încurcă protopopul Mihai constituie marea rătăcire a acelora care au tratat cu iezuitul Barany, a protopopilor, deci și a mitropolitului însuși. Ei credeau că pot să rămînă și pe mai departe în credința

[1] Arhivele R.P. Ungare, Budapesta; *Erdély Kormányszék*, nr. 252 din 1698.

neschimbată a bisericii răsăritene, chiar dacă declară că se unesc cu catolicii şi că se consideră de acum înainte membri ai bisericii catolice. Să fi gîndit oare la fel şi ceilalţi 37 protopopi? Poate că da, şi în acest caz scrisoarea înzestrată cu peceţi exprimă consimţămîntul lor, în acest sens, deşi nu tocmai explicit. De aceea Atanasie a fost nevoit să adauge condicilul de 7 rînduri, fapt care confirmă susţinerea că semnăturile protopopilor nu se referă la textul romînesc al declaraţiei de la 7 octombrie 1698 şi cu atît mai puţin la textul latin. Dacă ar fi existat textul romînesc împreună cu „postscriptul" de la p. 1, adăugirea „codicilului" ar fi o absurditate. Mărturia protopopului Mihai trebuie deci crezută: semnăturile protopopilor au fost culese ca să-i servească de suport mitropolitului romîn în cursul tratativelor cu Barany. Îmbinarea semnăturilor cu cele două texte trebuie socotită deci drept o manoperă frauduloasă.

Cele 38 de semnături ale protopopilor nu spun prea mult, dar nici nu dezmint încheierile noastre. Protopopul Gheorghe din Haţeg, iscălind cel dintîi, e singurul care adaugă pe lîngă semnătură şi declaraţia: „aşa voiesc". Consimte, prin urmare, cu declaraţia dată de ei mitropolitului. Ceilalţi, care continuă a semna, se abţin de a face vreo remarcă, ceea ce ne pare deosebit de caracteristic. Cînd iezuitul Barany a transcris în latineşte semnăturile protopopilor, a crezut că e necesar să interpoleze la semnături următoarea observaţie: „*ut supra*", vrînd să arate că şi ceilalţi protopopi consimt a primi formula din scrisoare. Adaosul însă este arbitrar, nefondat, încît se poate califica de rea credinţă.

Notăraşul, secretarul marelui sobor, iscăleşte la rînd cu ceilalţi protopopi: „protopop Ghiorghie, notăraşul, Dăianu (1)". Dacă actul s-ar fi dat din sobor, el urma să semneze şi ca notar al soborului. Deci semnăturile au fost culese, cum susţine protopopul Mihai, rînd pe rînd, şi nu date pentru a confirma o hotărîre a sinodului.

Transcrierea numelor şi a localităţilor, unde-şi aveau protopopii scaunul, ne îndrituieşte iarăşi a face oarecare obiecţiuni. Ea cuprinde o serie întreagă de greşeli în ce priveşte identificarea numelor romîneşti ale comunelor. Uzul era ca în transcrierea latină să se ia ca bază numele unguresc. Dar traducătorul nu a fost în stare să urmeze regula. Unele le-a citit şi scris greşit, altele nu le-a putut identifica peste tot (în loc de „de la Crişuri" scrie: „de Blazia"; în loc de „Kászón — Kaszey după forma romînească Căşei; în loc de Sóváros scrie Sowarisz; în loc de Lápos — Laposz; apoi Kiwar în loc de Kövár, Fagarasz în loc de Făgăraş; Gorgis în loc de Görgény, Binda în loc de Lepindea; Szeni în loc de Sieuţ; Selewasz în loc de Silvaş, Rakovita în loc de Vinţ sau Alvincz). Lipsa aceasta de cunoştinţe geografice cu privire la Transilvania dovedeşte că transcrierea lor s-a făcut mai tîrziu şi nu la Alba Iulia, unde ar fi putut să obţină informaţii exacte, dacă nu de la protopopi, cel puţin de la secretarii mitropoliei romîne. Transcrierile acestea au fost făcute de un iezuit polon, pe care îl trădează ortografia ce o întrebuinţează: sunetul *Ş* îl scrie după regula ortografiei polone, cu *sz*; numele romîneşti Căşei, Săoraş le transcrie Ka*sz*ey şi Sowari*sz*, Lăpuş — Lapo*sz*, Făgăraş — Fagara*sz*, Silvaş — Selewa*sz* — Sieuţ — Szeni, de unde se vede că se orientează după numele romînesc. După regula ortografică polonă scrie pe *v* consecvent cu

dublu *w*: Kiwar, Sawirisz, Rakowice, Selewasz. Presupunem că era un iezuit polon, care știa romînește, probabil un fost misionar în Moldova, aflat acum sub ordinele lui Hevenessi și poate ale lui Barany, devenit superior al ordinului din Pesta, după plecarea sa din Transilvania [1]. Deci operația transcrierii numelor dovedește, de asemenea, că ea s-a executat mai tîrziu și nu în Transilvania.

În tot cazul dosarul cu actele de la 7 octombrie 1698 nu a fost trimis peste tot, nici guvernului din Transilvania, nici Curții din Viena și nici măcar arhiepiscopului primat din Strigoniu, ci doar lui Hevenessi, superiorul iezuiților. În nici una din arhivele acestor autorități nu se face vreo pomenire despre un asemenea act și nici un contemporan în afară de iezuiți nu confirmă existența lui. Barany susține într-o scrisoare adresată lui Kolonich că a trimis la președintele dietei doi popi romîni pentru a-l ruga să citească în fața „staturilor" manifestul de unire. Despre aceasta nu există nici o urmă, nici între actele dietei, nici între actele guvernului. Brașovenii care vor protesta mai tîrziu împotriva unirii, cînd ea a fost semnată aevea de Atanasie la Viena (1701), curatorul mitropoliei, Pater Ianăș, care de asemenea era în situația de a cunoaște adevărul, ca și Gavril din Tagul Mare, nobilul care discută pe larg problema unirii, nu cunosc de loc acest act, nici nu au aflat nimic despre un pretins sobor, care să fi hotărît la 7 octombrie 1698 unirea cu biserica romano-catolică. E drept că există o scrisoare adresată de Atanasie, cu data de 16 noiembrie 1698, cardinalului Kolonich și contelui Kinski, președintele cancelariei aulice, precum și una fără dată, către împăratul, iscălită toate de „*Athanasius, episcopus professionis valachicae una cum arhipresbiteris ejusdem in Transilvania*" (sau: *Athanasius ecclesiae catolicae unitae graeci ritus episcopus, archidiaconi ac reliquus clerus*) [2], dar însuși această iscălitură dovedește că scrisorile au fost concepute și scrise de iezuiți. Mitropolitul nu știa latinește decît foarte puțin, atît cît va fi reușit să prindă în clasele inferioare ale școlii din Aiud. Titulatura aceasta e concepută în conformitate cu vederile iezuiților, care nu recunosc arhiereului romîn titlul de mitropolit. Conținutul scrisorilor se dovedește diametral opus părerii exprimate de Atanasie, dacă „codicilul" îi aparține într-adevăr lui.

O altă scrisoare din 26 noiembrie 1698, adresată de Atanasie cardinalului Kolonich, ne înlesnește însă să înțelegem mai bine atitudinea vlă-

---

[1] Nilles, *op. cit.*, p. 190.

[2] *Ibidem*, p. 213—15. Cf. p. 200. Scrisoarea către împăratul e ticluită cu scopul de a arăta că Atanasie a făcut mărturisirea de credință. Codicilul scris de Atanasie pe fila din urmă a actului din 7 octombrie 1698 și mai ales lipsa semnăturii sale dezmint însă o asemenea presupunere. Identificarea autorului care a scris codicilul a făcut-o N. Densușianu. Noi ne-am îndoit de aceasta în lucrarea tipărită în 1920. Reluînd problema am ajuns să recunoaștem că, de fapt, cele 7 rînduri din codicil aparțin lui Atanasie. Scrierea, cu litere chirilice a numelui său e identică cu iscălitura din Condica sfîntă (22 ianuarie 1698) și cu autograful său lipit pe o singhelie din anul 1702 (25 mai) a popii Ioan din Drăguș (preot N. M. Popescu, *Exerciții de paleografie romînească* (*scriere chirilică*), Buc., f. a., p. 23; Singhel a popii Ion în arhiva bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.). Dedesubtul singheliei s-a aplicat pecetea cunoscută a mitropoliei, iar de cele două părți ale acesteia monograma lui Atanasie: „vladika Athanasie", desenată în forma cunoscută și din scrisorile sale către brașoveni (1700). Nu știm cine aplica aceste monograme, mitropolitul însuși sau secretarul său.

dicului romîn[1]. Judecînd după facsimilul publicat de Iorga, nici textul, nici iscălitura latină nu sînt scrise de Atanasie, ci de un secretar sau, mai exact, de iezuiţii, care îl vor fi îndemnat să se adreseze arhiepiscopului din Strigoniu. Sub această semnătură s-a aplicat apoi pecetea mitropoliei şi de două părţi, monograma scrisă cu caractere chirilice: „vladika Atanasie". De fapt ştim şi din alte acte, că în locul semnăturii vlădicii din Bălgrad întrebuinţau monograma. În cancelariile domneşti monogramele le aplicau logofeţii. A mitropolitului Teofil pare întocmită de el însuşi, dacă luăm în considerare liniile nesigure, bătrîneşti. Monogramele păstrate în scrisorile lui Atanasie sînt primitive, nicidecum ale unui scrib priceput. Pot fi atribuite chiar mitropolitului însuşi. Monograma aflată pe scrisoarea adresată cardinalului Kolonich e însă foarte frumoasă, desemnată de un pisar cu reale calităţi artistice. Ea se deosebeşte de celelalte monograme cunoscute din cancelaria lui Atanasie. Putem spune cu deplină siguranţă că nu-i opera sa personală. Deci nici scrisul şi semnătura în limba latină, nici monograma din scrisoarea către Kolonich nu-i aparţine lui Atanasie. Avînd însă în vedere pecetea mitropoliei, aplicată în dreptul monogramei, trebuie să admitem că scrisoarea a fost întocmită în cancelaria vlădicii şi cu învoirea lui Atanasie. Dacă şi celelalte patru scrisori amintite mai sus au aceeaşi înfăţişare grafică şi aceeaşi monogramă însoţită de pecetea mitropoliei, este evident că mitropolitul romîn a colaborat cu Barany la redactarea lor. El nu a semnat actele de la 7 octombrie 1698, dar a dat suficiente asigurări iezuiţilor despre intenţia de a se uni cu biserica catolică.

Două din cele patru scrisori, una către împăratul, cealaltă către Kolonich, s-ar afla în arhiva arhiepiscopiei din Strigoniu, unde însă noi nu am reuşit a le da de urmă. În ambele se vorbeşte de mărturisirea de credinţă primită după formula catolică, în „sinodul general", adică în soborul mare. Mărturisirea s-ar fi făcut în prezenţa preotului Barany, însărcinat a o transmite arhiepiscopului primat. Nici despre această pretinsă declaraţie de la 24 octombrie nu se găseşte nicăieri vreo pomenire. De aceea ele rămîn suspecte în cea mai mare măsură, pînă la găsirea originalelor în arhiva mai sus menţionată. Scrisorile adresate nunţiului papal şi contelui Kinski nu conţin nici o informaţie privitoare la felul în care s-a înjghebat declaraţia de unire a bisericii romîneşti. Ciornele sau copiile lor, scrise de Barany, figurează în colecţia lui Kaprinay, verificînd doar faptul în sine, că Atanasie se consideră unit cu biserica Romei. Ele au fost concepute sub pretextul de a face legătura cu reprezentanţii autorităţilor, de la care mitropolitul speră să obţină privilegii şi protecţii în favorul bisericii sale. Ambele scrisori rămîn însă suspecte, nu numai pentru faptul că sînt copiat[e] de Barany, ci mai ales pentru că titlul ce şi-l dă Atanasie e cu totul străin. Scrisoarea către Kinski conţine şi semnătura mitropolitului, scrisă

[1] A publicat-o N. Iorga, *Două scrisori ale lui Atanasie Anghel* (*Memoriile secţiunii istorice ale Acad. Rom.*, seria III, tom. XIII, p. 6). Aici şi facsimilul scrisorii. Scrisoarea e scrisă de unul din secretarii lui Atanasie sau, mai probabil, de iezuiţi. Monograma nu-i desenată nici de Atanasie, nici de secretarii săi, ceea ce reiese, dacă o comparăm cu alte trei monograme păstrate de la acest mitropolit. Toate iscăliturile şi monogramele se vor publica în studiul nostru mai amplu.

tot de Barany. Iezuitul Nilles, care le-a publicat, susține că ambele scrisori sînt înzestrate cu semnătura și pecetea lui Atanasie. Le consideră deci originale, pentru a ne induce în eroare.

Drept încheiere însă ne socotim datori a face o corectură expunerilor formulate într-o veche lucrare a noastră, atribuind protopopilor inițiativa tratativelor de unire și prezentînd pe Atanasie frămîntat de îndoieli [1]. Documentele nou descoperite și critic analizate nu justifică acest punct de vedere. Discuțiile pentru încheierea unirii le-a condus Atanasie, ajutat poate de doi-trei protopopi de încredere. Lui îi transmit protopopii, după mărturia lui Mihai din Călata, lista cu semnăturile și cu pecețile, din care nu reiese nici un strop de entuziasm pentru schimbarea de credință. E drept că văzîndu-se în posesia celor 38 semnături mitropolitul adăugă rîndurile din codicil, exprimîndu-se impersonal, cu intenția vădită de a obține mai mult decît i se făgăduiește. Codicilul poate să-i fi servit și de pretext pentru a nu semna un act formal de unire. În sinod însă nu s-a dezbătut această problemă, nici nu s-a luat vreo hotărîre formală, dar e posibil ca Atanasie să-i fi predat lui Barany semnăturile protopopilor, care-l autorizau să trateze unirea.

Rezumînd toate obiecțiile pe care ne-am considerat îndreptățiți a le face actului de la 7 octombrie, rezultă deci clar:

1) că nu s-a ținut sobor mare în ziua de 7 octombrie;

2) că declarațiile cuprinse în cele două texte, romîn și latin, nu constituie o hotărîre a soborului;

3) că textul romîn diferă de cel latin, cu toate că unele pasagii se dovedesc a fi traduse după textul latin;

4) că ambele texte reprezintă formula de unire cerută de Barany;

5) că mitropolitul Atanasie a consimțit să se unească cu catolicii, dar a ținut să facă unele rezerve;

6) că aceste rezerve au fost introduse în „postscriptul" actului din p. 1, însă cu modificări în ce privește doctrina religioasă;

7) că fila dintîi a actului a fost scrisă ulterior și că deci semnăturile protopopilor nu confirmă nici unul din cele două texte, romînesc și latin care cuprind declarația de unire;

8) că lipsa semnăturii lui Atanasie e concludentă pentru a considera de nul *actul întreg*, chiar dacă am admite unul din cele două texte;

9) că prin urmare nu s-a trimis autorităților competente nici un act, care să cuprindă declarația solemnă de unire a bisericii romînești din Transilvania cu biserica Romei, iar guvernul din Ardeal — Bánffi, Bethlen — a fost pus în cunoștință de cauză cel mult printr-o comunicare verbală sau printr-o „petiție", iar Kolonich prin scrisorile redactate de iezuiți în numele lui Atanasie;

10) că actul păstrat în colecția Hevenessi înseamnă o grosolană denaturare a adevărului istoric. Redactarea textelor romînesc și latinesc de declarație după obținerea semnăturilor pentru a forma un act autentic și unic este o înșelare a bunei credințe a semnatarilor, deci un fals săvîrșit

[1] Despre *Unirea protopopilor romîni* în studiul nostru: *Istoria dezrobirii religioase a romînilor din Ardeal în sec. al XVIII-lea*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 7 și urm.

cu intenția de a ne face să credem că avem în față o declarație autentică a reprezentanților bisericii romînești.

Constatările acestea critice se confirmă în măsură și mai mare dacă luăm în considerare toate actele plăzmuite în aceeași oficină a iezuiților și anume declarațiile sinoadelor din 1697 și 1700, dovedite de asemenea false. Cercetarea atentă a tuturor mărturiilor istorice din perioada anilor 1698—1701, pe care o vom încerca în alt studiu mai întins, justifică pe deplin interpretarea dată de noi pretinsului act de unire.

Analizei critice îi rămîne doar o singură problemă de rezolvat: cînd și de ce s-a văzut nevoit Barany a recurge la falsificarea actului și cum a procedat pentru a aranja filele dosarului. În privința datei se pot face două presupuneri: că l-a ticluit în iarna anilor 1698—1699, cînd l-a prezentat lui Kolonich, sau că l-a înseilat ceva mai tîrziu, după 1701, cînd s-a constatat de cercurile din Viena că nu există, propriu-zis, nici o declarație formală de unire din partea reprezentanților bisericii romînești. Luînd în considerare și celelalte acte falsificate tot de Barany, noi înclinăm mai mult pentru eventualitatea din urmă. În acest caz falsificatorul va încerca să dovedească prin actul de la 7 octombrie 1698 că unirea s-a încheiat printr-o hotărîre a bisericii romîne, iar nu prin teroarea exercitată asupra lui Atanasie. În ce privește aranjarea dosarului se pot face, de asemenea, mai multe presupuneri. Nouă ni se pare mai probabilă cea pe care o socotim mai simplă și firească. Actul cu semnăturile protopopilor se compunea, adică, din două foi așezate una într-alta, care aveau numai trei pagini scrise. Celelalte erau albe. Barany a întors paginile albe de la fila a patra (p. 7 și 8), le-a așezat în fruntea actului, introducînd pe pagina devenită întîia textul romînesc al declarației, iar pe a doua cel latinesc. Semnăturile protopopilor urmează în chip firesc pe paginile 3, 4 și 5. Literele mai mici și îndesate cu care e scris „postscriptul" arată că pentru textul romînesc el nu dispunea decît de această pagină liberă. Cum însă codicilul introdus de Atanasie punea o problemă de hotărîtoare importanță, el va fi socotit că trebuie să-i facă negreșit corectura cuvenită. Reușind această operație, cele două foi nu au mai putut fi așezate una într-alta, în formă de caiet, ci una alături de cealaltă, ceea ce însă era cu totul neobișnuit și chiar suspect. De aceea a tăiat foaia în două, iar jumătatea cu ultimele semnături a lipit-o de celelalte (ca pagina a 5-a scrisă și pagina a 6-a albă). Dacă admitem că semnăturile protopopilor confirmă o declarație oarecare, în acest caz declarația trebuia să fi fost scrisă pe a treia foaie care forma inițial coperta actului și anume pe pagina a doua, lăsînd prima pagină a caietului albă, cum se obișnuia. Dar o asemenea presupunere e puțin probabilă, fiindcă pe prima pagină, unde încep semnăturile, se vede clar semnul invocației simbolice, care se pune în fruntea actelor. Observăm că după întoarcerea de la Viena a lui Atanasie (1701) cancelaria vlădiciei rămîne la discreția „teologului" iezuit, pentru care redactarea și introducerea textului romînesc, precum și aplicarea sigiliului nu mai prezintă nici o dificultate.

ТРАНСИЛЬВАНСКИЕ РУМЫНЫ И ОБЪЕДИНЕНИЕ С РИМСКОЙ ЦЕРКОВЬЮ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В свете богатой новой документации ясно вырисовывается историческая правда, показывающая, что объединение части румын, проживавших в Трансильвании, с римской церковью совершилось обманным путем, в условиях насилия и террора; что оно не пустило глубокие корни в народе и потому было насильственно устранено народными массами, как явление чуждое, тесно связанное с интересами захватчиков.

Движение сопротивления и борьба масс против объединения носили ярко выраженный антифеодальный характер, будучи направлены против всех эксплуататоров, старых и новых, чужих и своих. В условиях той эпохи религиозная форма движения представляла собой естественное средство борьбы, направленной как на ослабление позиций церковной иерархии, так еще в большой степени на подрыв самых основ одиозного тиранического господства. Этим обстоятельством объясняется почему ненависть крестьянских масс с такой силой обратилась против священников, поддерживавших объединение.

Побуждаемые собственными интересами, представители дома Габсбургов рассматривали румынский народ всего лишь как удобный объект эксплуатации. Привилегии и льготы, дарованные объединенной церкви, в большей своей части оказались лишь простой приманкой. Очутившись перед лицом мощного крестьянского восстания в момент, когда все войска были отозваны из Трансильвании, императорский двор в растерянности пытался тем или иным путем выиграть время, но в конце концов был вынужден признать свое поражение, согласиться с принципом религиозной терпимости и, наконец, даже предоставить народу право создавать собственную церковную иерархию.

Сохранившиеся документы показывают, что даже личность самой императрицы не пощадили во время восстания, что румынское крестьянство сознавало причастность „королевы" к несправедливостям, порожденным ее абсолютистским правлением. Следовательно, народное движение, помимо своей антифеодальной и антикатолической направленности, носило также ярко выраженный антимонархический характер, замаскированный религиозной формой.

LES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE ET L'ADHÉSION À L'ÉGLISE DE ROME

RÉSUMÉ

Une documentation nouvelle et fort riche établit nettement la vérité historique sur l'adhésion d'une partie des Roumains de Transylvanie à l'église de Rome. Cette union s'est accomplie par la force et la

terreur, par la fraude et la duplicité ; elle n'a jamais pris racine au sein du peuple et c'est pourquoi elle a été défaite par l'action violente des masses populaires, car c'était un élément étranger, servant les intérêts des envahisseurs.

Le mouvement de résistance et la lutte des masses populaires contre cette union ont eu un substratum antiféodal marqué, étant dirigés contre tous les exploitateurs, anciens ou nouveaux, étrangers et autochtones. Dans les conditions de l'époque, la lutte revêt tout naturellement des dehors religieux et est destinée à saper non seulement les positions de la hiérarchie ecclésisatique, mais aussi, et surtout, les fondements mêmes de l'odieuse tyrannie. C'est ce qui explique pourquoi la haine des masses paysannes s'est étendue au clergé uniate aussi.

Se guidant sur leurs intérêts égoïstes, les Habsbourg n'ont vu dans les masses de la population roumaine qu'un élément propre à être exploité. La plupart des privilèges et exemptions accordés à l'église uniate se sont avérés n'être qu'un leurre. Devant un soulèvement paysan important, à une période où ils avaient retiré leurs troupes de Transylvanie, les impériaux perdent la tête, essayent toute sorte de subterfuges pour temporiser et, pour finir, reconnaissant leur défaite, accordent aux masses populaires la tolérance religieuse et enfin l'autorisation de créer une hiérarchie ecclésisatique propre. Les documents qui se sont conservés prouvent que la personne de l'impératrice même n'a pas été ménagée au cours du soulèvement et que la paysannerie roumaine était consciente de la part de culpabilité qui revenait à la ‹princesse» dans les maux infligés par son régime absolutiste.

Le mouvement populaire a donc eu, outre son caractère antiféodal et anticatholique, un contenu antimonarchique marqué, déguisé sous des dehors religieux.

DACIA ȘI DANIA ÎN ISTORIOGRAFIA ȘI CARTOGRAFIA MEDIEVALĂ

DE

AL. BĂRCĂCILĂ

Cunoscuta sinonimie *Dania-Dacia, dani-daci* — înlesnită desigur de prea mica diferență de sunete (n-c) din numele celor două țări și nu puțin sprijinită de prestigiul și notorietatea de care s-au bucurat dacii în antichitate, în timp ce danii se găsesc menționați pentru întîia oară în secolul al VI-lea la *Iordanes*[1] — putînd da loc la dificultăți de precizare in interpretarea unor texte apusene medievale și de mai tîrziu pînă în secolul al XVI-lea — ne-a determinat ca, din maldărul de documente în care Danemarca de azi este numită Dacia, extrăgînd o mică parte referitoare la adevărații dani, să le distingem de acelea în care nu poate fi vorba decît de adevărata Dacie și de daci.

Paralel cu textele cronicarilor, căutăm să urmărim același fenomen de sinonimie și să facem aceeași distincție în parte din cartografia medievală care ne-a fost la îndemînă.

Avem deci, în primul rînd, a preciza sensul acelor texte și indicații care ne pot dezvălui măsura în care occidentalii medievali cunoșteau, pînă prin secolul al XIII-lea, situația etnică din teritoriile de la est de Dunărea panonică pînă către țărmul de apus al Mării Negre.

Am omis din această examinare izvoarele maghiare, mai bine cunoscute istoriografiei noastre.

★

Pe *dani* îi găsim menționați cu numele de daci pînă tîrziu în secolul al XVI-lea, cînd Henric al VIII-lea al Angliei (2 martie 1517) și Carol I al Spaniei (19 mai 1517), adresîndu-se regelui Cristian al II-lea al Danemarcei, îl numesc „*Dei gratia Dacie, Norvagie, Sclavorum, Gothorum Rex...*”[2].

---

[1] Iordanes, *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*: Recognovit Aug. Closs, Stuttgart, 1861, cap. III, p. 19: „*Finnimitissimi... necnon et pares eorum* **Vinlvllot, Suetidi** *cognili in hac gente reliquis corpore eminentiores, quamvis et* **Dani**, *ex ipsorum stirpe progressi,* **Herulos propriis sedidus expulerunt**”. Reproducem pasagiul pentru că ediții anterioare (ca Nisar, 1849) dau *Cogeni* (ca nume propriu), alterare din *cognili*.

[2] F. C. Dahlmann, *Geschichte von Dänemark*, vol. III, Hamburg, 1843, p. 393—398. În sec. XVI mai avem: „**Dani... nunc Daci dicti**” (*Ambrosii Galepini Lexicon*, Paris, 1533).

Cu textele în care *Dania* și *danii* poartă numele de *Dacia* și *daci* [1] se poate construi istoria epocii eroice și de strălucire a acestui popor, redus azi la parte din mica peninsulă cu insulele din extrema de vest a Mării Baltice, împreună cu posesiunea Groenlandei, Islandei și insulelor Feröe, dar care, o dată, izolat și împreună cu ceilalți normanzi [2], a adus spaimă și prăpăd pe acest pămînt, timp de 230 de ani, cum se exprimă în prima jumătate a veacului al XII-lea, în a sa *Historia Anglorum*, arhidiaconul *Henricus Huntingdoniensis* [3]. După prăpădul dezlănțuit de ei, au urmat însă așezări și creațiuni dintre care unele de durată : normanzii din Franța, regatul normand al Siciliei, o întinsă țară a danilor în Anglia, „Danelaw", și altele.

Geograful anonim din Ravena, de pe la începutul secolului al VIII-lea, descriind *„Northomanorum Patria, que et Dania ab antiquis dicitur"*, spune că această țară dă oameni neasemănat mai iuți decît orice alt neam de pe lume [4].

Expansiunea normanzilor, violent manifestată în pragul veacului al IX-lea, s-a făcut pe căi cunoscute de ei din vremuri străvechi [5].

Un preot din Bremen spune în 1448, în a sa *cronică a Holsteinului* : „*În vechime țara Daciei* avusese atîta popor că nu mai încăpea în ea ; și au aruncat pe tot pămîntul a zecea parte din oamenii lor, care în multe părți ale lumii multe prăpăduri au făcut [6]...

Analele din Lundi, din sud-estul Suediei, scrise în veacul al XIII-lea, povestesc cum „în vechime ...pe vremea lui David ...aceste părți (ale Danemarcei propriu-zise) ...nu se numeau *Dania* sau *Dacia*... ci țineau de regii Suediei, de la Upsala". Ele dau apoi seria primilor regi legendari, originari din Suedia, începînd cu *Dan*, pe care mai marii țării, chemați de el, îl salută astfel : „Rege, în veci să trăiești, tu ești regele *Danus*. Țara ta *Dania* sau *Dacia* se va chema". După Dan urmează fiul său, *Ro*, după a cărui moarte cei doi fii ai lui își împart stăpînirea, așa ca unul să ia uscatul, celălalt marea. Acesta, numit *Haelghi*, „june rege maritim, își adună mulți răufăcători ; cu război naval se face stăpîn pe multe țări ; pe unele se spune că le-a dobîndit pașnic, pe altele cu flotă de pirați..." [7].

De la piraterie se trece la organizarea pașnică de state și la fraternizare cu populațiile cucerite, cum ne povestește cronicarul anglilor mai sus-amintit despre *Knut*, care *„erat dominus totius Daciae, totius Angliae, totius Norvagiae simul et Scotiae"*. Acest mare rege, cu prilejul unei expediții împotriva vandalilor, în anul 1019, conducînd *„exercitum Anglorum et Dacorum"*, și văzînd fidelitatea primilor, „de aci înainte în cea mai mare cinste a ținut pe angli, nu mai puțin ca pe *daci*" [8].

---

[1] Pentru exemplele ce urmează, ne limităm la parte din izvoarele publicate în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Longobardarum et Italicarum*, t. I—XXX[1,2], Hannovra, 1826—1934 (prescurtat MGH).

[2] **„Normanni id est aquilonares populi"**, cum lămurește *Hugo* în cronica sa scrisă între anii 1090—1102 (MGH, VIII, p. 353). Și *Einhardt*, biograful lui Carol cel Mare, dă pe dani ca pe una din ramurile normanzilor : **„Ultimum contra Nortmannos, qui Dani vocantur... bellum susceptum est"** (a Karolo Magno, MGH, II, p. 450).

[3] *„Anno ...786 apparuit signum crucis in vestibus... Factumne fuit ...ad correctionem gentium ne* **plagam Dacorum** *que proxima secuta est incorrecti perferrent... Immisit Dominus... velut examina apium gentes crudelissimas...* **Dacos cum Gothis,** *Norvagenses cum Sustenthendis, Vandalos cum Frisis, qui... ducentis triginta annis terram hanc desolaverunt..."* (MGH, XIII, p. 149).

[4] „...*Dania que... super omnes nationes velocissimos profert homines"* ; ...și *„Laudabatur Parsus in arcu dum non venerat Gothus. Sed o, ubi est Danus?* (*Ravennatis anonymi cosmographia*, I, p. 11, IV, p. 13. Textul geografului dă în loc de *in arcu*, *Marcu*, desigur alterare de transcriere. La Guido (C 128) găsim *in arcu*.

[5] Gordon East, *Géographie historique de l'Europe*, Paris, 1939, p. 194, 290—291.

[6] *Chronicon Holtzatiae*, în MGH, XXI, p. 276.

[7] *Annales Lundenses*, în MGH, XXIX, p. 192—195.

[8] Henrici Huntingdonensis, *Historia Anglorum*, în MGH, XIII, p. 149.

Annales Ryenses, scrise de un călugăr danez în veacul al XIII-lea, povestind despre „*primus... Danorum rex, Dan, a quo Dani et Dania nomen habuit*", intercalează importantul adaos că: „*Dania <nunc> Dacia dicitur*", notînd şi tradiţia că „*Iulius Caesar primo... eam Daciam appellasse*" [1].

Această energie primitivă şi-a făurit şi armele proprii prin care întrecea pe toţi vecinii. Între acestea, fără a mai vorbi de neîntrecuta lor flotă, care lipsea pînă şi marelui imperiu făurit de Carol cel Mare, aveau şi acea „*Daca securis*" sau „*Dacha bipennis*", de care vorbeşte în opera sa, scrisă pe la 1220, Willelmus Brittonis sive Armoricus [2]. Tot aşa găsim „*dacisca lingua*", vorbită în „*dacisca regio*", despre care ne vorbeşte canonicul *Dudo* pe la începutul veacului al XI-lea (1002—1015), în a sa *Historia Normanorum*, spunînd că „saxonii nu o cunoşteau" („*Saxonibus inexpers*") [3]. Această „*dacisca lingua*" nu se putea asemăna nici cu aceea a dacilor lui Decebal şi nici cu a urmaşilor lor, din epoca lui Dudo, romînii care în veacurile X—XI trăiau pe plaiurile Carpaţilor, pe dealurile şi şesurile revărsate din ele.

★

Ştiri fragmentare despre situaţia geografică a acestei ţări *Dacia*, care nu este decît *Dania*, aflăm şi în alte izvoare. Dăm cîteva din ele, începînd cu cele referitoare la locul de origine al acestor *daci*, care a fost capătul sudic al Scandinaviei, stăpînit de ei pînă la 1658. Nu vom omite nici acele foarte rare texte care ne dau pe adevăraţii daci din Dacia Traiană şi pe geţii de la Dunărea de Jos.

Istoricul medieval *Adamus, magister scolarum Bremensis*, care, către 1075, îşi termină istoria pontificilor de Hamburg, spune „atîta ştiu despre *golful baltic*, de care n-am auzit să fi pomenit vreun alt învăţat în afară de Einhardt : cred că cei vechi au numit această mare „*paludes Scithicas vel Meoticas, sive deserta Getarum aut litus Schithicum*" ; mai spune că *Martianus Capella* (sec. V) arată că acest ţinut era plin de felurită mulţime de barbari „... *Gethae, Daci, Sarmatae (Neutri), Alani, Geloni, Antropofagi, Troglodite*" [4]. Este evident însă că aci profesorul din Brema se înşela şi că populaţiile amintite de Martian ca existente pe vremea sa nu sălăşluiau pe ţărmurile Balticei, ci către acelea ale Mării Negre şi la nord de Dunăre, în Carpaţi şi în preajma lor, unde, şi după această mărturie a lui Martian Capella, persistau ca grupuri etnice, distincte de altele, *Gethae et Daci*. Aceştia nu au putut fi duşi cu toţii la sud de Dunăre de împăratul Aurelian, cum nu s-ar mai putea afirma decît stăruindu-se în greşita interpretare a unor prea vagi texte antice.

Tot pe dacii din nordul Dunării trebuie să-i vedem şi într-un alt pasaj al aceluiaşi cronicar, împrumutat, cum o spune, tot „*ex romanis scriptoribus*", şi unde, vorbind de suebi — „*suevi (qui) primi circa Albiam et in reliqua Germania habitarunt*", dă între vecinii lor pe *Dacae*, citaţi între sarmaţi, longobarzi, heruli, de o parte, marcomani, goţi, nordmani, sclavi, de altă parte [5].

---

[1] *Annales Ryenses*, în MGH, XVI, p. 392.

Chronicon Hugonis, scrisă pe la 1090—1102, dă pe dani ca originari din *Dacia*, se înţelege cea nord-dunăreană: „*Europa habet ab oriente Alanian, unde Alani, in medio* **Daciam, unde Dani, ubi et Gothia, unde Gothi**; *deinde Germania*" (MGH, p. 305).

Gervasius din Tylbury, către anul 1183, lămureşte expresia „*Dacia ubi et Gothia*" în sensul că e vorba, nu de o suprapunere, ci de ţări diferite: „... *Europa ... prima pars Alania, post eam* **Dacia et Gothia, sane ex diverso Dacie...**" (*ibidem*, XXVII, p. 370).

[2] *Ex Willelmi Brittonis operibus*, în MGH, XXVI, p. 369, 380.

[3] Dudonis, *Historia Normannorum*, în MGH, IV, p. 97.

[4] M. Adami, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, *ibidem*, p. 376. *Gethae* din acest text sînt goţii.

[5] M. Adami, *Gesta... pontificum*, în MGH, VII, p. 285.

Este prea cunoscută şi confuzia făcută de scriitorii medievali între *geţi* şi *goţi*, care face în secolul al VI-lea pe Iordanes să introducă în *Getica* sa întreaga istorie a geto-dacilor, considerîndu-i şi pe ei ca *goţi*. Nu e deci de mirare dacă şi această confuzie s-a perpetuat în întregul Ev Mediu. Aşa, în *De origine Gothorum*, *Radulfus de Dicetto* (circa 1120—1203) spune : „*Gothi, qui et Getae, Scantiam Scitiae insulam primi incoluerunt*" ; de aci, emigrînd „sub al cincilea rege al lor, Filemer, înaintează pînă la malul nordic al Dunării, cutreieră Dacia şi Moesia şi ucid pe împăratul Decius cu fiul său" (251) [1].

Dar sînt şi cronicari care, repetînd, în diferite forme, ştiri mai vechi dau pe daci — se înţelege pe cei de la Dunăre — deosebit de dani şi de goţi, ca fiind şi-ei emigraţi tot din Scandinavia [2].

★

Poziţia geografică a Daciei nord-europene, adică a Daniei, în raport cu vecinătăţile ei. ni se dă între altele în *Geste principium Polonorum*, scrisă către 1110, în Polonia. Polonia are ca hotar de apus „*Daciam et Saxoniam collaterales*" [3]. La fel, Pomerania are la nord de ea, în ocean, „*Daciam et Rogeam insulam parvam*", cum găsim în viaţa apostolului pomeranilor, episcopul Otto [4] din veacul al XII-lea.

Încheiem această serie de ştiri cu amintirea itinerariului dezvoltat, în formă de dialog dat în secolul al XIII-lea, pentru drumurile ce duc din *Dacia* (adică din *Dania*), de unde se procură calul, la Roma, şi cu întoarcerea, între alte căi, pe la Ravena, Veneţia, peste Dunăre, prin Gota, Brunsvich, peste Elba, de unde „*curre în Daciam*" [5], adică în Danemarca.

★

Geografia medievală e departe de a continua opera antichităţii clasice, de a adopta principiul sfericităţii şi rotaţiunii pămîntului, precum şi normele matematico-astronomice în determinarea poziţiei locurilor, cum le stabilise pe la anul 100 e.n. *Marin din Tyr*, adevăratul întemeietor al geografiei matematice, norme aplicate de *Ptolomeu* (sec. II), în a sa *Călăuză geografică*, mai tîrziu ilustrată şi cu hărţi. Nici călugărul franciscan *Rogerius Bacon* (1214—1291), care tratează probleme de geografie, matematică şi fizică, nu-şi găseşte decît mai tîrziu urmaş, pe această cale.

Medievalii, fanatici în credinţa că Sf. Scriptură ar cuprinde nu numai adevăruri morale, dar că în textele ei, şi anume în Vechiul Testament şi în Apocalips, ar fi formulate şi principiile ştiinţifice care provin din revelaţia divină, ajung în cosmografie şi în geografie, ca şi în alte ramuri ale ştiinţei omeneşti, la deformări. Una din aceste deformări este concepţia asupra formei pămîntului, închipuit ca o tavă orizontală, rotundă, ovală sau patrulateră, asupra căreia soarele,

---

[1] *Ex Radulfi opusculis*, în MGH, XXVII, p. 291.

[2] „*Sunt plurima... regna...* <*quae*> *sicut ipsae gentes incerta prodierunt origine, ita necertas sedes vel regni limites habuere, videlicet*, **Gothi**, **Dani**, **Daci**, *Rugi, Heruli, Gepidae, Huni, qui et Avares, Alani, Wanduli, Sarmathae, Longobardae... quae omnes de insula... Scanzia feruntur emersisse*" (*Theodorici Aeditui Tuitensis summa Chronicorum de regnis barbaris*, în MGH, XIV, p. 572). „*Ex ...Scanzia insula ...velut e vagina nationum, diversae nationes egressae sunt*, **Dani**, **Daci**, *Heruli, Rugi...*" (Ekkardi, *Chronicon Universale*, <de la finele sec. al XI-lea şi începutul sec. al XII-lea>, *ibidem*, p. 119—121).

[3] MGH, I, p. 425.

[4] Herbordi, *Vita Ottonis, episcopi Bamberburgensis*, în MGH, XII, p. 775.

[5] *Annales Stadenses*, în MGH, XVI, p. 335—340. Autorul, Albertus, născut la finele sec. al XII-lea în Germania nordică, moare la anul 1261.

ieşind din ocean spre a se reîntoarce apoi în el, îşi revarsă lumina simultan pe toată faţa ei şi, deopotrivă, de la răsăritul pînă la apusul lui [1].

Se părăseşte astfel interesul cu care călătorii antichităţii — negustori, militari, dregători politici şi oameni de ştiinţă — cutreierînd ţările şi mările, însemnau locurile pe unde treceau, raporturile dintre ele şi toate particularităţile lor de seamă.

Unul din aceştia a fost, în ultimele decenii ale secolului al IV-lea î. e. n., acel grec, pasionat călător şi om de ştiinţă, *Pytheas din Marsilia*, care, ocolind pe la răsărit Britania — călcată de o expediţie armată romană abia cu prilejul cuceririi Galiei de către Caesar — ajunge la ţărmurile Islandei, legendara *Thule*; de acolo, întorcîndu-se pe la apus de Marea Britanie, străbate Canalul Mînecii şi înaintează spre răsărit pe după ţărmurile şi printre insulele Danemarcei, pînă aproape de extrema nordică a Mării Baltice.

Conştiinciosul istoric *Polybiu*, iar după el geograful *Strabo*, grec şi acesta din Cappadocia, multă vreme trăind la Roma sub August şi Tiberiu, îl califică pe Pytheas de mincinos. Va fi reabilitat abia în vremurile noastre, după o amănunţită reexaminare a operei lui, între alţii, cu o savantă lucrare de ansamblu, de către *Gaston E. Broche* [2].

Ca şi Pytheas, va mai fi calificat de mincinos şi şarlatan *anonimul cosmograf din Ravena*, probabil călugăr, din prima jumătate a veacului al VIII-lea, simplu şi naiv pentru noi, şi totuşi învăţat, pe cît putea fi după cunoştinţele vremii lui. Acest neobosit şi conştiincios compilator ne-a lăsat geografia medievală cea mai bogată în date, şi mai vechi, dar şi mai apropiate de vremurile lui, avînd multe şi preţioase informaţii cu privire la Dacia de la nord pe Dunăre, precum şi mult mai puţine, totuşi şi ele preţioase, cu privire la Dania. Vom reveni asupra lui.

★

Multe lucrări medievale, cu bogate materiale din domeniul geografiei şi cartografiei, sînt pierdute pentru totdeauna. Aşa este marea hartă lucrată pentru Carol cel Mare, pe o masă de argint [3], ca şi planiglobul incizat pe o enormă tablă de argint, grea de 150 kilograme, făcută pentru Rogerius al II-lea al Siciliei (1129—1154), de învăţatul arab naturalist, dar mai ales geograf, *Idrisi* [4]. În opera acestuia se găsesc preţioase informaţii cu privire la urmaşii dacilor dunăreni, poporul romîn, atît de tîrziu şi de rar amintit în izvoarele istorice medievale [5].

---

[1] *Ravennatis anonymi cosmographia*, I, p. 4: *„Quando, in prima hora diei, sol quasi super Indorum respicere supputatur patriam, per universum nitescit mundum, non solum in prima hora, sed et per totas duodecem horas diei; sed et, quando in duodecima hora diei sol quasi super Scolorum aestimatur esse patria... trans totum orbem sol quod respicit credendum est..."*.

[2] Gaston E. Broche, *Pythéas le Massaliote* (ed. abrégée), Paris, 1936. Totuşi, pentru cine n-a putut cunoaşte determinările lui Broche, Thule a lui Pytheas n-ar fi Islanda, ci Danemarca, cum găsim la Agnès Rothery, *Le Danemark dans le monde*, p. 225, 260. Dar şi Ferd. Lot, în *Les invasions barbares*, Paris, 1937, p. 119, înclină a crede că insula Thule a lui Pytheas este mai curînd Norvegia decît Islanda, căci locuitorii cultivă cereale.

De fapt, orizontul geografic asupra regiunilor nord-europene şi nord-atlantice nu se va lărgi decît începînd cu sec. al IX-lea, mai ales prin călugărul irlandez Dicuil şi prin regele Angliei Alfred cel Mare (849—901).

[3] Einhardt, în *Vita Caroli Magni* (c. 33), vorbeşte de „trei mese de argint: una dreptunghiulară, avînd pe ea planul oraşului Constantinopole; a doua rotundă, înfăţişînd Roma; a treia, întrecînd mult pe celelalte atît prin execuţie cît şi prin greutatea ei, cuprinde, în trei cercuri împreunate, descrierea întregului pămînt, fin şi minuţios figurat (*„subtili et minuta figuratione"*).

[4] C. Kretchmer, *Geschichte der Geographie*, Leipzig, 1912, p. 77; C. A. Nallino, *Idrisi*, art. în enciclopedia italiană Treccani. Pe acest planiglob se prezenta ansamblul hărţilor ce ilustrau vestitul lui tratat de geografie, ce purta numele lui Rogerius, şi care a fost terminat în anul morţii acestuia (1154).

[5] Vezi *Romînii din veacurile IX—XIII în lumina izvoarelor armeneşti*, în *Anuarul Inst. de ist. naţ. Cluj*, VII (1936—1939).

Amintim şi de pierderea primei hărţi mondiale, *orbis pictus*, alcătuită de nepreţuitul colaborator al împăratului August, *M. Vipsanius Agrippa*, şi pentru a cărei expunere s-a construit în Roma vastul portic ce a purtat numele surorii lui, *porticus Pollae*. Această hartă a stat la baza multora din lucrările geografice ulterioare, dintre care ni se păstrează : *Itinerarium Antonini* (anul circa 300) *Tabula Peutingeriană* (anul 365) şi *acea a geografului din Ravena* [1].

Pierdută este şi acea hartă a pămîntului pe care ar fi lucrat-o învăţatul călugăr benedictin din Spania, *Beatus*, pentru al lui comentariu la Apocalips, sfîrşit în anul 789. De pe originalul acestei hărţi se păstrează zece copii diferite din secolele X—XIII, independente una de alta şi variate ca tratare şi ca bogăţie de materiale [2].

Printre cele mai importante din aceste copii sînt următoarele două :

1) *harta de la mănăstirea St. Sever* (din Gasconia), din secolul al XI-lea, aflată acum la Paris (fig. 1);

2) *harta de la Turin* (fig. 2) aflată într-un codex din secolul al XII-lea [3].

Examinîndu-le pe acestea, observăm că ele au în comun : forma ovală şi reprezentarea vînturilor; la cea de la Turin vînturile sînt figurate în cele patru colţuri, suflînd din corn şi apăsînd între picioare burduful pe care călătoresc; cea de la St. Sever dă întreaga roză a vînturilor cu denumirile lor, fără figuraţie. Se îmbogăţeşte în schimb oceanul cu peşti şi bărci, iar uscaturile cu clădiri frumoase, mai mari şi mai mici, după însemnătatea localităţilor pe care le ilustrează.

Aceste două hărţi mai au în comun : figurarea în paradis, în atitudini diferite, a primilor oameni, Adam şi Eva, lîngă pomul încolăcit de şarpe, orientarea cu răsăritul, nu la dreapta, cum era pe hărţile antice [4], ci sus, poate spre a se da locul de imediată şi clară vedere a paradisului. La fel este şi orientarea în *harta de la alby*, din secolul al VIII-lea, de care vom vorbi mai departe (fig. 3).

Harta de la St. Sever este mult mai bogată în date, mai artistic şi mai exact lucrată, faţă de cea de la Turin, care este extrem de sumară şi simplificată, acoperită în bună parte cu munţi desenaţi în formă de movile întregi sau secţionate. Munţii şi apele în harta de la St. Sever sînt figuraţi în acelaşi fel ca în *Tabula Peutingeriană*, ceea ce vădeşte înrudirea cu aceasta. Aceeaşi înrîurire este evidentă şi în *harta anglo-saxonă* din secolul al X-lea, despre care vom vorbi (fig. 4).

Harta originală a lui Beatus (sec. VIII) a fost, desigur, cum observă Schweder, mult mai bogată şi mai preţioasă ca alte hărţi ajunse la noi [5].

---

[1] J. W. Kubitschek, art. *Karten* în Pauly-Wissowa R. E. 2, col. 2022 şi urm.; Gast. Mario Columba, art. *Cartografia*, enciclopedia Treccani.

[2] C. Kretschmer, *op. cit.*, p. 53—54 ; E. Schweder, *Ueber eine Weltkarte des 8-ten Jahrh. Beatus*, în *Hermes*, Berlin, XXIV (1889), p. 587—604 ; G. Marinelli, *Die Erdkunde bei den Kirchenvätern*, Leipzig, 1884, unde sînt reproduse şi hărţile de la St. Sever şi de la Turin. Despre aceasta însă, care mai înainte fusese considerată ca anexă a cosmografiei anonimului din Ravena, s-ar putea tot aşa de bine afirma că ea descinde din Beda Venerabilul (sec. VIII), din opera geografică a călugărului irlandez Dicuil (sec. IX) sau din harta lucrată pentru Carol cel Mare, cum just observă Marinelli, *op. cit.*, p. 78.

[3] O a treia copie citată de Marinelli, mai săracă în date dar mai îngrijit executată decît cea de la Turin, este harta aflată într-un manuscris din sec. XII la British Museum (nr. 11.695) şi publicată în *Atlas de mappemondes et de cartes... historiques, XI—XVII-siècles* al geografului portughez Santaren (1790—1856).

[4] Ca pe hărţile lui Anaximandru (sec. VI î.e.n.) şi Eratosthene (sec. III î.e.n.) — reconstituite, prima de A. Hermann, a doua de Kiepert — şi ca la Ptolomeu, K. Kretschmer, art. *Karten* în Pauly-Wisowa, găseşte arbitrară părerea lui K. Miller că harta lui Agripa ar fi avut răsăritul sus.

[5] E. Schweder, *op. cit.*, p. 587—604.

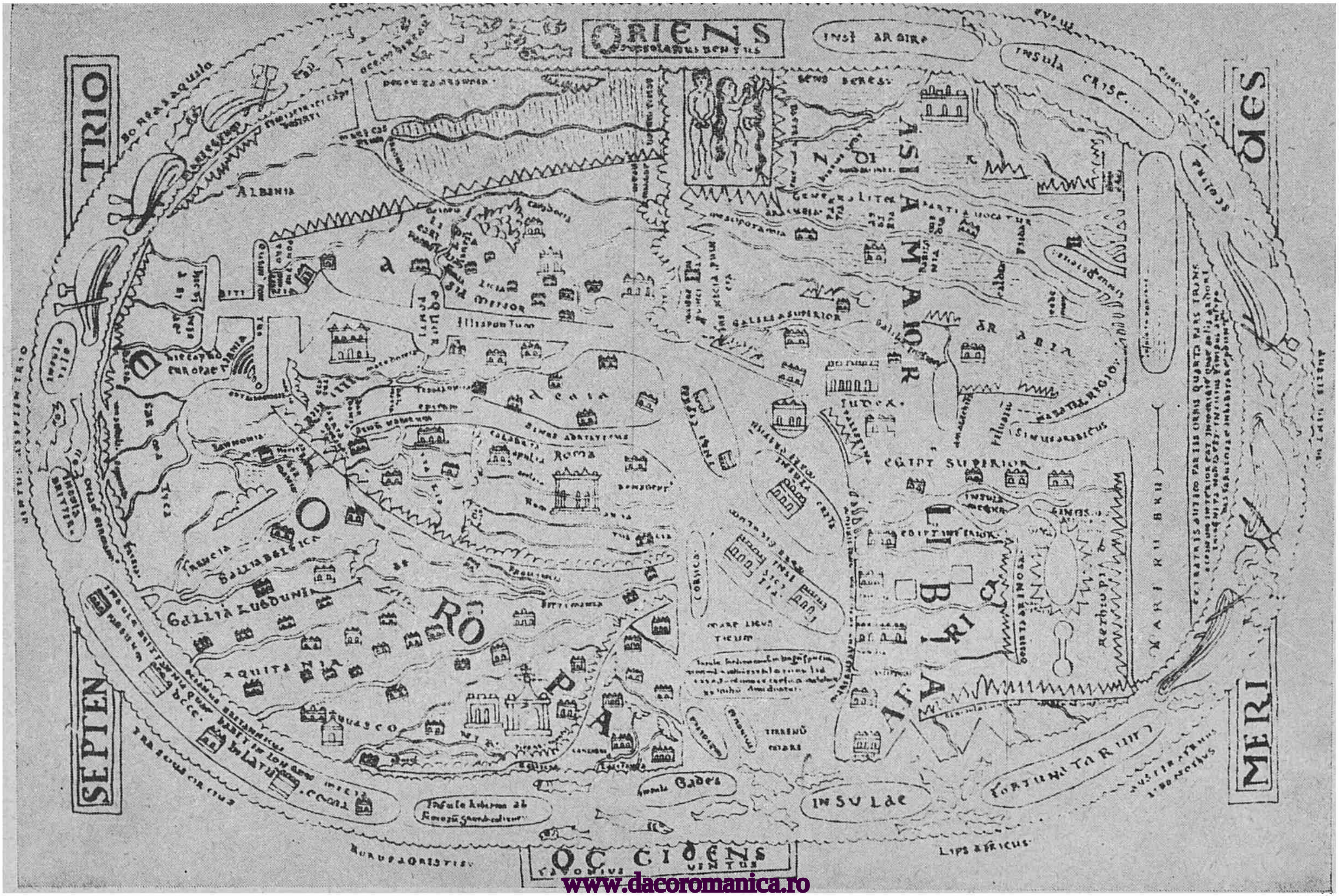

Fig. 1. — Harta lumii de la mănăstirea Saint Sever. Sec. XI (la Biblioteca Națională din Paris).

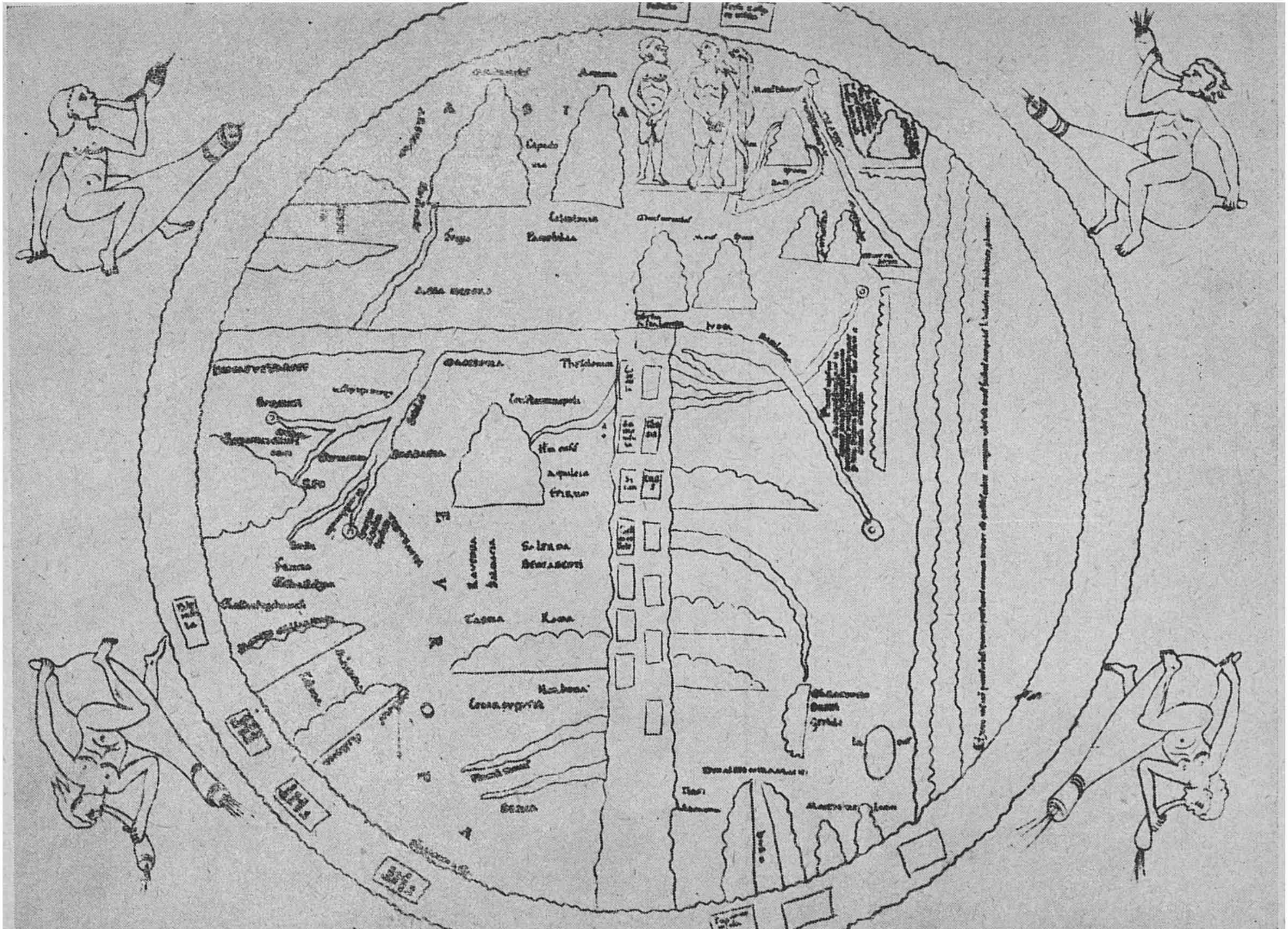

Fig 2. Harta lumii de la Turin. Data originalului necunoscută; copie din sec. XII.

Este evident că autorii hărţilor considerate ca derivînd din Beatus n-au fost simpli desenatori, ci, ca orice compilator cu oarecare personalitate, şi-au luat libertatea de a suprima sau de a introduce şi modifica ceea ce găseau necesar pentru scopurile urmărite de ei şi mai în concordanţă cu situaţia şi cu cunoştinţele din vremea lor.

Atît Beatus cît şi copiştii care l-au folosit, fiind occidentali, cunoşteau foarte puţin şi vag părţile răsăritene ale Europei, pe care în genere le redau aşa cum le primiseră de la izvoare mai vechi. De aceasta trebuie să se ţină seama în interpretarea datelor ce cuprind.

Cele două hărţi mai sus amintite, derivate din Beatus, pun la răsăritul Europei mai întîi : *Hic caput Europe*, la Don, cum face şi celălalt spaniol *Orosius*, discipolul Sf. Augustin, mort după anul 418 şi care spune : *„(Europa) incipit a montibus Ripheis ac flumine Tanai Maeotidicque paludibus. . . ; ab oriente Alania est, in medio Dacia ubi et Gothia, deinde Germania, ubi plurimam partem Suebi tenent ; quorum omnium sunt gentes LIV"* [1]. Tot *Orosius*, povestind apoi prăpădul făcut de diferite ramuri ale neamului germanic în cuprinsul imperiului roman, cam cu un veac şi jumatate înainte de moartea sa, povesteşte cum : *„Germani, Alpibus Raetia totaque Italia penetrata, Ravennam usque perveniunt; Alemani Gallias pervagantes etiam in Italiam transeunt ; Graecia, Macedonia, Pontus, Asia Gothorum inundatione delentur ; nam Dacia trans Danubium* (*sita*) *in perpetuum aufertur ; Quadi et Sarmatae Pannonias depopulantur. . ."* [2].

Am reprodus în întregime acest pasaj spre a căuta adevăratul sens al părţii cu privire la Dacia. Greşit, credem, că se interpretează dacă se ia *aufertur* cu sensul de *transfertur*. Cu această interpretare, Orosius ar indica crearea Daciei sud-dunărene pe teritoriul Moesiei superioare, unde, începînd cu împăratul Aurelian, iau fiinţă şi se organizează treptat *Dacia Ripensis* şi *Dacia Mediterranea* [3]. Orosius, care ştie şi de această altă Dacie, nu face aci decît să accentueze *„pierderea pe vecie a Daciei transdunărene"* ; adică a aceleia de la nord de Dunăre. Alta era situaţia tuturor celorlalte teritorii romane năpădite de invaziile germane : de părăsirea lor nu putea fi vorba, ele mai putînd fi apărate şi menţinute. Pentru Orosius, Dacia nord-dunăreană rămîne deci ca populaţie cum a fost, se înţelege cu cea mai mare parte din vechii ei locuitori, la care s-au mai adăugat noii veniţi, luînd locul romanilor ca stăpînitori ai aceluiaşi teritoriu [4]. Textul lui Orosius se precizează, subînţelegîndu-se pe lîngă *„aufertur"* nu *„a romano imperatore"*, ci *„ab eisdem Gothis quorum inundatione Graecia, Asia deletur"*. Avem deci : *„Dacia de la nord de Dunăre pe veci ne este luată"*, dureroasă exclamaţie a lui Orosius pentru pierderea unui teritoriu îmbelşugat în atît de variate produse : aur, sare, miere, grîu, turme şi cirezi de vite, păduri, cu o populaţie de băştinaşi care mai bine de un veac şi jumătate de administraţie romană muncise nu numai pentru satisfacerea trebuinţelor provinciei, dar în largă măsură pentru Italia şi alte ţinuturi, între care cele învecinate din Peninsula Balcanică [5]. La sud de Dunăre n-a putut fi transportată o dată cu armata şi cu aparatul administrativ roman şi acea parte din populaţie a cărei existenţă era strîns legată de glie.

Revenind la examinarea hărţilor de la St. Sever şi de la Turin, observăm că, din puţinele date pe care le are Orosius pentru sectorul european nord-estic şi nord-dunărean — şi pe

---

[1] Pauly Orosii, *Historiarum adversus paganos libri VII*, recognovit Carolus Zangenmeister, Vindobonae, 1882, I, 2, p. 51—53.

[2] *Ibidem*, VII, 22, 7. Evenimentele redate aci se petrec pe timpul împăratului Gallienus (253—268), deci cînd nu era vorba de o altă Dacie sud-dunăreană, în care împăratul Aurelian (270—275) a retras din Dacia nord-dunăreană armata, administraţia şi acea parte din populaţie care putea lua drumul pribegiei.

[3] În *Annuarul Inst. de ist. naţ. Cluj*, VII (1936—1939), p. 72—73, nota 7. Cuvîntul *sita* după *trans Danubium* nu e în textul lui Orosius.

[4] Vezi mai jos.

[5] Jérôme Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire Romain sous Trajan*, Bucureşti, 1924, p. 28—34.

care le-a avut neîndoios şi harta dispărută a lui Beatus — autorul hărţii de la Turin a suprimat doar *Alania*, iar acela al hărţii de la St. Sever, după *Dacia* a suprimat *„ubi et Gothia"*. Deasupra marii ţări de la nord de Dunărea panonică şi mai spre est de ea, numită *Sarmatica*, harta de la St. Sever adaugă spre Oceanul Germanic trei neamuri bine cunoscute acolo în epoca lui Beatus : *„vuandulii"* (pe care-i are şi Tabula Peutingeriană, deasupra cursului superior al Dunării şi în acelaşi spaţiu cu marcomanii) ; după „vuanduli" urmează spre vest, tot la ocean, *Saxonia*, apoi *Frisia* pînă la gura Rinului.

În *harta de la Turin „Dacia ubi et Gothia"* este notată sub *Sarmati*, deasupra cursului mijlociu şi inferior al Dunării, acolo unde au sălăşluit vechii daci nord-dunăreni.

În *harta de la St. Sever*, numele *Dacia* e scris înghesuit deasupra literei iniţiale din *Europa*, mai aproape de ocean şi către munţii din care izvorăsc atît primul afluent estic al Dunării, cît şi cele trei rîuri ce se varsă în *Euxin Pontus*, munţi care în Evul Mediu poartă denumirea generală de *Riphaei*, obîrşie a tuturor apelor de la nordul Mării Negre, şi înglobînd, în atari hărţi sumare, şi Carpaţii, ca ramură vestică a lor [1]. Ne putem însă întreba dacă autorul acestei hărţi, scriind numele Daciei, nu s-a gîndit şi la cealaltă Dacie oceanică, Dania atît de cunoscută sub această denumire în epoca lui.

★

De aceeaşi formă şi tot cu pronunţat caracter religios este *harta merovingiană de la Alby* (fig. 3), alcătuită la anul 730 [2], anexată la manuscrisul lui Orosius. Tot atît de sumară şi neprecisă ca cea de la Turin şi la fel orientată cu răsăritul sus, ea are forma de potcoavă, cu Mediterana, golfurile şi insulele ei, în golul de mijloc. Din vînturi este notat numai *Zephirus* ; în *Deserta Arabia* e desenat triunghiul divin, avînd în mijlocul lui numele muntelui *Sinai*. Babilonia este marcată cu o rozetă cu 11—13 petale. Ca oraşe nu are decît *Iherusalem*, *Alexadria*, *Cartago*, *Ravenna*, *Athenae* ; îi lipsesc Roma şi Constantinopole. Ţările sînt despărţite în sectoare prin linii drepte şi curbe, nu se indică limitele celor două continente ; rîurile sînt indicate prin linii drepte sau puţin şerpuite : *Rodanus*, *Renus*, *Tigris*, *Bison*, *Nilum*, *Ganges fluvius* ; acesta însă este pus cu izvorul la est de *<mare> Rubrum*, curgînd spre vest către *Etiopia* şi apoi continuîndu-se cu linia ce desparte *Libia* de *Africa*.

De la Marea Caspică, spre apus, şi pînă la Rin, între ocean, Marea Neagră şi deasupra Traciei şi Macedoniei — fără a se indica Dunărea — se dau numai două ţări : prima *Barbari*, între partea de ocean numită *Cymericum mare* şi *Caspicum <mare>* ; îndată la apus de ea, are *Gotia*, de la care denumire nu încape îndoială că lipseşte prima parte, *Dacia ubi et*, aşa cum apare în atîtea alte hărţi şi texte medievale. Din aceeaşi denumire, cum am văzut, autorul hărţii de la St. Sever suprimă ultima parte, *ubi et Gothia* lăsînd numai *Dacia*, situată în acelaşi larg spaţiu extins — după vederile în ceaţă nu numai ale medievalilor dar şi ale predecesorilor lor — între Marea Neagră, cotul panonic al Dunării şi ocean [3].

Harta de la Alby este importantă în acest sector şi pentru clarificarea acelui text din geograful anonim din Ravena, în care ni se descrie marea ţară numită de el *Dardania*. Ea este o mare ţară, cu mulţime de oraşe şi ape, extinsă de la Marea de Azov spre vest şi cuprinzînd atît sectorul nordic al Scythiei Minor (Dobrogea), cît şi o importantă fîşie din estul şi nordul Daciei, cu un însemnat număr de staţiuni, între care *Porollissum* şi *Certie* din nordul Transilvaniei.

Thomaschek [4] explică denumirea *Dardania* ca provenind din aceea a tribului aborigen de la nord de Caucaz, *dandarii*. Aceştia însă, aflaţi nu la vest ci la est de Marea de Azov,

[1] Cf. *Anuarul Inst. de ist. naţ. Cluj*, VII (1936—1939), p. 97 şi urm.

[2] G. Marinelli, *op. cit.*, p. 67—81 ; W. Wolkenhauer, *Leitfaden der Geschichte der Geographie*, Breslau, 1895.

[3] Aşa geograful anonim din Ravena citise în izvoarele sale că în războiul pe care l-a purtat împăratul Traian *„litus totum Oceanum ambulavit, quando et Dacorum regem devicit"*.

[4] Thomaschek, art. *Dandari*, în Pauly-Wissowa R. E.

au fost acoperiți și supuși, înainte de dominația romană, de sarmați, iar în Evul Mediu de învaziile huno-bulgare.

Nu acești dandari au putut să dea numele vastei regiuni extinse de la Marea de Azov cel puțin pînă la Tisa și care, în atîtea texte, este cunoscută sub denumirile de *Barbaricum* sau

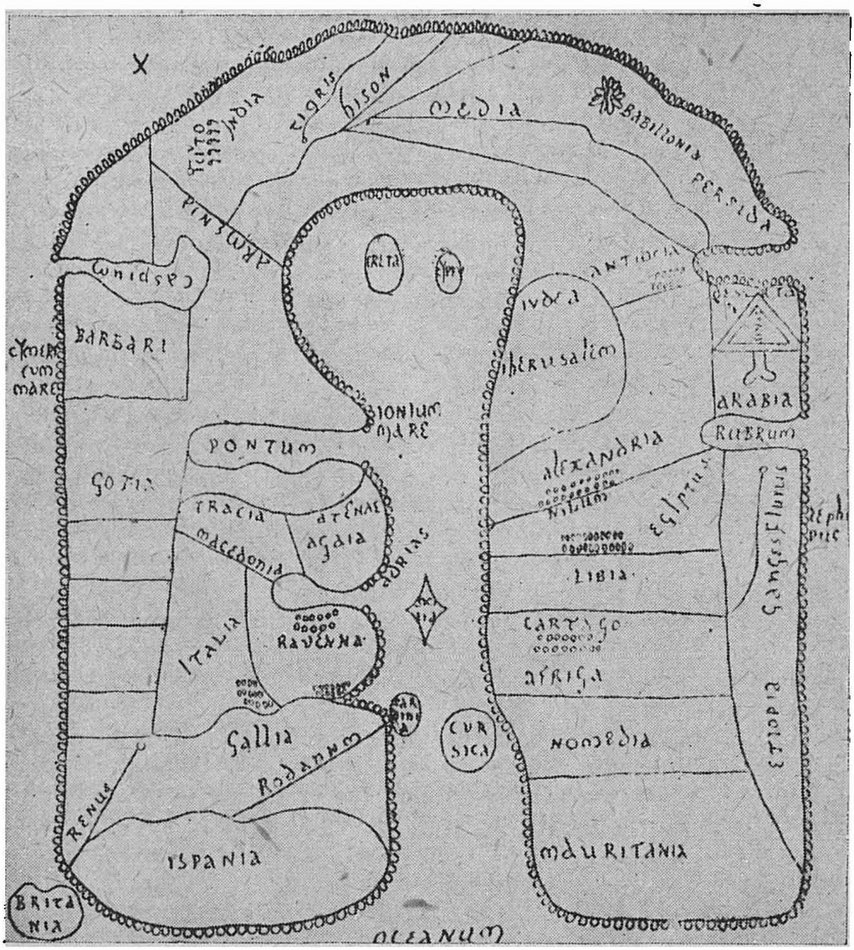

Fig. 3. — Harta lumii de la Alby din sec. VIII, la manuscrisul lui Orosius.

Barbaria. În *analele orășelului Hanonia* din Gallia belgică, scrise pe la 1350 de un călugăr din ordinul Minoriților, *Iacobus de Guisia*, se reproduce [1] din cartea a XV-a a marelui compilator din Evul Mediu *Isidorus din Sevilla* (570—636) [2], următorul pasaj : *„Primul ținut al Europei este Scitia Inferior, care, începînd de la lacurile Meotide, se întinde între Dunăre și Oceanul Nordic*

[1] Iacobus de Guisia, în MGH, XXX/1, p. 89—90.

[2] *Originum sive Ethymologicarum libri XX*, unde Isidor concentrează toată știința contemporană. Ed. W. M. Lindsay, Oxford, 1911.

pînă la Germania. Această țară, din pricina neamurilor barbare, este numită în deosebi Barbaria". Adaugă apoi, citînd ca izvor pe Orosius : *„și sînt în total 54 de neamuri, între care prima este Alania alături de lacurile Meotide, apoi Gothia, după ea Dacia și în urmă Germania; urmează Gallia și insula Britania"*... Citatul nu corespunde ad literam lui Orosius care, cum am văzut, ne dă : *„Europa începe de la munții Riphei și rîul Tanais și lacurile Meotide... ; de la răsărit este Alania, la mijloc Dacia, unde <este> și Gothia, apoi Germania, unde cea mai mare parte o au suebii; neamurile tuturor acestora sînt 54. Acum voi trece la tot ce Dunărea desparte de ținutul Barbaric („a Barbarico"), către Marea Noastră"* (Mediterana) și dă : Moesia, Tracia, Macedonia, Achaia, Dalmatia, Panonia, Noricus și Raetia [1].

Această denumire de *Barbaria* și *Solum Barbaricum* din textele antice și medievale se transpune și pe hărți ; *harta de la Alby* ne dă *Barbari*, în regiunea de la Marea Caspică spre vest pînă la Gothia. Și Ravenatul în izvorul său de căpetenie pentru *„Dardania"* avea de fapt o *Barbaria*, extinsă la nord de Marea Neagră pînă la Dacia, cuprinzînd însă și o parte din spațiul estic și nordic al acesteia. Prin alterare grafică, atît de frecventă în cosmografia Ravenatului, *Barbaria* se transformă în *Dardania* [2].

În *harta anglo-saxonă* din sec. X (fig. 4), aflată la nord de Tracia și de un mare rîu fără nume, ni se dă *„Dania ubi et Gothia"*. Este evident că autorul, care cunoștea pe *dani* și cu celălalt nume de *daci*, scrie aci *Dania* în loc de *Dacia* : rar caz, față de sinonimia contrară atît de frecventă, *Dacia* în loc de *Dania*.

★

Marele rîu pe care nu-l numește este neîndoios Dunărea, al cărui nume însă îl pune la un rîu mai mic dintre Thracia și Constantinopole de o parte, Achaia, Atica și Macedonia de alta. Și poziția acestor ținuturi este straniu deplasată, punînd Macedonia în capătul sudic al peninsulei, unde este locul Achaiei. *Sclavii* indicați pe această hartă la apus de *Dania ubi et Gothia* sînt desigur slavii nordici : abodritii, vecini ai danezilor și saxonilor, wilții (luteții), sorabii și moravii nordici. Peninsula Danemarcei este indicată cu numele de *Nereona* (țara lui Nereu și a Nereidelor, denumire atît de potrivită cu viața danilor medievali) spre apus, între marea „insulă" scandinavică și insulele britanice. La răsărit de Panonia se indică *„Hunorum Gens"*, adică avarii supuși de Carol cel Mare ; ei și după acesta nu încetează să apară în cronicile france.

La nord de cursul inferior al Dunării și pînă la ocean, între Scythia și *„Dania ubi et Gothia"*, mai are o țară *Balgum* [3]. Același nume, în forma de Balak, apare ca țară *necunoscută* la geograful arab *Idrisi* (sec. XII), în care unii văd numele medieval al poporului romîn *valach* [4], termen folosit mai întîi de germani, de la care îl împrumută slavii.

---

[1] Orosius, *op. cit.*, I, 2, 51—60.

[2] Un considerabil număr de restituiri la textul Ravenatului le-a făcut mai de curînd Ioseph Schnetz, *Itineraria Romana*, II, Leipzig, 1940 (unde dă întregul text al Ravenatului, după acelea făcute de Pinder și Partey, *Ravennatis anonymi cosmographia et Guidonis geographica*, Berlin, 1860). Problema izvoarelor Ravenatului, atît de obscură, nu o putem aborda aci ; notăm numai că pentru această *Dardania* indică același izvor de bază ca la Tracia și la Macedonia, pe Libanius ; iar pentru Dacia ca și pentru Sarmatia, pe Sardonius. Acesta este omonimul acelui Sardonius, căpetenie a sacilor, trib sarmatic care luptă alături de Decebal împotriva romanilor. Numele ni-l dă și Aurelius Victor, *De Caesaribus*, cap. XIII : *„... Traianus ... vires romanas trans Istrum propagavit, domitis in provinciam Dacorum pileatis sacisque nationibus, Decibalo rege ac* **Sardonio**".

[3] Ultima silabă e neprecis scrisă putîndu-se citi poate și *am*, dar mai curînd *um*, ceea ce nu schimbă interpretarea ce dăm acestei denumiri.

[4] Balak-valah ; vezi *Annuarul Inst. de ist. naț. Cluj*, VII (1936—1939), p. 6 și urm., 35, 95, unde se conchide : „Apare clar ca lumina zilei că țara aceea necunoscută zisă Balak numai a valahilor, adică a romînilor, poate fi" (Cf. D. J. Siruni, *Istoricii armeni și vechimea poporului valah*, Buc., 1941, p. 4).

Aceeaşi denumire, în formă de *Blakumen* — a unei populaţii pe care varegii o întîlneau în calea lor de la Marea Baltică spre Constantinopole, trecînd prin regiunea de nord-vest a Mării

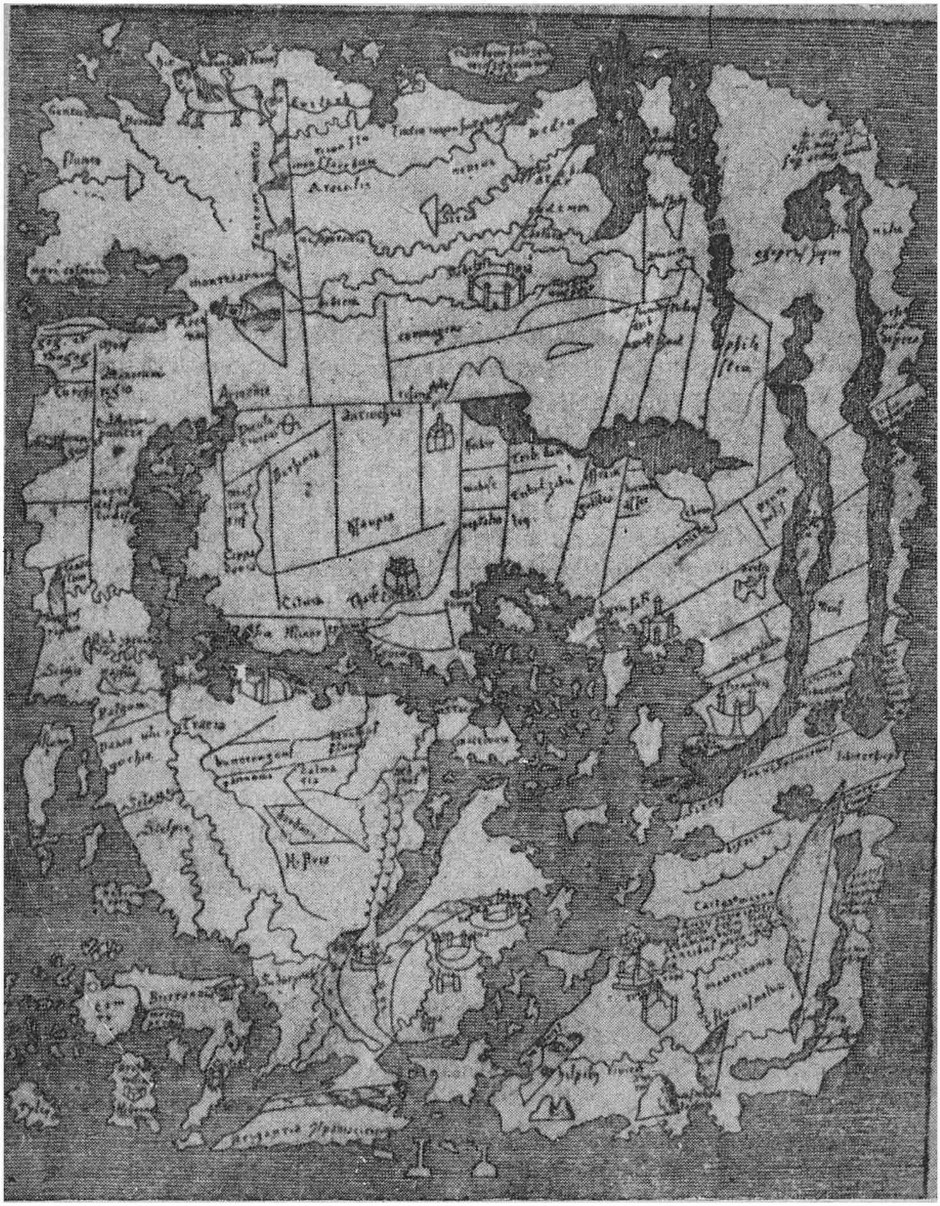

Fig. 4. — Harta anglo-saxonă, sec. X, aflată la British Museum, în codexul gramaticului Priscianus, dar fără legatură cu el.

Negre — apare pe inscripţia cu rune de la Sjonhem (în insula Gotland) de la finele secolului al XI-lea. Din această inscripţie se vede cum, călătorind pe acest drum, *Rötfös* a fost ucis de

„Blakumen” (oameni din poporul *Blak*) — dovada că în această regiune de la nord de Marea Neagră, în secolul al XI-lea, se aflau *blaki* [1] (vlahi).

În țara *Balgum* de pe harta anglo-saxonă, se indică neîndoios același popor pe care Idrisi îl numește *Balak*, inscripția din Sjonhem, *Blakumen*, iar alte documente în alte forme apropiate *valachi, blachi* și altele. Important este și faptul că coroborînd cu celelalte știri, această hartă indică și ea existența strămoșilor medievali ai romînilor de astăzi la nordul Dunării, în veacul al X-lea — cu două veacuri înaintea lui Idrisi, dar în același veac cu evenimentul povestit de cronicarul bizantin *Kedrenos*. La acesta, în anul 976 apar, de astă dată la sud de Dunăre și anume în Macedonia, *vlahii călători*, care ucid pe conducătorii unei răscoale împotriva dominației bizantine [2].

Peste două veacuri de la acest eveniment, vlahii sud-dunăreni vor apare ca element dominant în întregul teritoriu al fostului țarat bulgar, desființat de împăratul bizantin Vasile al II-lea la 1018. *Gervasius din Tylbury* (comitatul Essex), descriind către anul 1183 Europa, în ale cărei părți răsăritene, pe lîngă străvechi date, introduce și elemente mai recente, pune îndată la sud de Dunăre, *„pustiul Bulgariei, care este țara vlahului”*, extinsă de la gurile Dunării pînă la Serdica (Sofia) [3]. *Terra Blakti* trebuie luat aci desigur — ca și la *terra Grabati* (țara croatului) din același text — în același sens generic, iar nu referindu-se la un anumit vlah. Avem deci : *țara vlahului = Valahia.*

La cîțiva ani numai de la compunerea acestei opere, frații valahi, Petru și Asan, căpetenii ale conaționalilor lor din Balcani, după demersuri zadarnice la Byzanț, prin lupte care durează pînă la 1201, cuceresc independența teritoriului fostului țarat bulgar. Calopetrus, domn al vlahilor, numit de ai săi împărat al Greciei, oferă împăratului cruciat Frederic I Barbarosa, în trecerea lui prin Balcani, un ajutor de 40 000 soldați (1189) [4].

---

[1] N. Drăgan, *Romînii în veacurile IX—XIV*, Buc., 1933, p. 223 și urm. R. Ekblom, *Die Norweger in der Weichselgebiet*, în *Arch. für Slav. Phil.*, XXXIX (1925), p. 211. În izvoarele maghiare vechi această denumire apare în formele de : *blaci, blasi, blachi, valahi, vlah, volah.*

[2] *Anuarul Inst. de ist. naț. Cluj*, VII (1936—1939), p. 100 ; Kedrenos, ed. Bonn, II, p. 435. Vezi și I. Nistor, *Originea romînilor din Balcani și Vlahiile din Tessalia și Epir*, în *Anal. Acad. Rom.*, 1944, p. 21, 22 (în extras). Aci autorul, luînd din sinodicul țarului Borilă însemnarea că la numele nepotului lui Ioan Asan este adăugat atributul *Belgun*, îl traduce cu *„manta albă”* (*Bel* : alb, *gună* = manta), apropiindu-l de *Belovlahii* (vlahii albi), cum s-au numit cei din grupul balcanic, în opoziție cu *Caraguni* (cei cu manta neagră) sau *Maurovlahii* (vlahii negri) cum s-au numit cei din grupul dinaric.

Dar, în acel sinodic avem *Belgum*, nu *Belgun*, iar ca designare a naționalității nepotului lui Ioan Asan, mai verosimilă ni se pare cea generică pentru vlahii din Peninsula Balcanică din acea vreme. *Belgum* = Vlahul — decît specificarea că ar fi dintre vlahii albi, iar nu dintre vlahii negri. Am avea deci și aci, pe lîngă *Terra Blacti* din Gervasius, aceeași denumire ca pentru romînii nord-dunăreni din harta anglo-saxonă, în aceasta *Balgum*, în sinodic *Belgum*.

[3] *Gervasii Tilleburiensis otia imperialia: „...A Tanay fluvio prima Europe regio Scithia inferior nominatur, que... usque ad Germaniam porrigitur; cuius ...prima pars Alania, post eam* **Dacia** *et* **Gothia, sane ex diverso Dacie,** *Versus Septemtrionem est Scatenavia, Oceani insula ...Danubius ...surgens ...in Suevia ab Alpibus, descendit per Bavariam et hinc per Austriam, hinc per Huniam, a qua Alpes descendens grande facit precipitium; ex hinc* **terram Grabati** *<Croatiam> similiter pertransit, divisionem capiens apud Brandiz* <= Branicevo> *super Danubium. Illic versus Septemtrionem sunt Cumani, adorantes quiquid illis primo mane occurit. Illic* **Gaete** *et Coralli. A divisione Danubii usque Constantinopolis... primo occurit* **desertum Bulgarie, quod** *est* **terra Blacti,** *ubi vicus Ravena <= Ravanice> et vicus Nifa <= N. ssa, Naissos>. In fine deserti est civitas Stralis <= Serdica>”*, (MGH, XXVII, p. 370—371). *Blacti* cît și *Blacei* (cum la același text) are *Codex Parisiensis* : sînt alterări de transcriere ale formei *blachi*, genetivul latin al grecului *blahos.*

[4] Așa relatează cronicarul *Ansbert*, cleric austriac, care a întovărășit pe Frederic Barbarosa în drumul spre Ierusalim. Prin Grecia, Ansbert, ca și alți occidentali, înțelege Imperiul bizantin, în opoziție cu celălalt Imperiu roman reconstituit în Apus de Carol cel Mare.

Aşadar, autorul hărţii anglo-saxone, alături de confuzia ce face de a da Daciei numele de Dania şi repetînd vechea şi stereotipa ştire *„ubi et Gothia"* — deşi antecesorul lui, regele Alfred cel Mare (871—901), ştie că acolo nu mai sînt Goţii [1] — îl completează totuşi pe acesta, dîndu-ne una din realităţile vremii lui, prin indicarea ca vecini, la nord de Dunăre şi la răsărit de Dania, a urmaşilor vechilor locuitori ai Daciei, care dăinuiau acolo, botezaţi de germani şi de slavi cu acel nume care apare în atît de variate forme, între care şi acest *Balg*, la germani, *Walch* [2].

Potrivit cu scopul urmărit de autor şi cu spaţiul redus, harta are foarte puţine indicaţii şi în apusul Europei, la insulele britanice şi la Italia ; în întregul spaţiu al Franţei şi Germaniei de azi nu dă decît Sudbritas (= Bretagne). Cu toate deformările ei şi cu unele surprinzătoare deplasări de numiri [3] această hartă este superioară ca realizare cartografică celor examinate pînă aci, prin încercarea de a se da pămîntului o formă mai puţin schematică, mai apropiată de realitate. Are aceeaşi orientare cu răsăritul în sus, acelaşi pronunţat caracter religios ; *Arca lui Noe* pe munţii Armeniei, neamul legendar biblic *Gog şi Magog* [4], parte din triburile fiilor lui Iacob şi ai lui Iosif (*Ruben, Levi, Isahar, Jabulon, Dan, Naftali, Asser, Manase, Efraim*) precum şi indicarea a parte din centrele de seamă religioase contemporane. Se desenează munţii ca în *Tabula Peutengiriană* şi, tot după norma de acolo, se notează fenomene şi particularităţi ale naturii : *„hic dicitur esse mons semper ardens"*, *„hic abundant leones"*, desenîndu-se şi un leu.

★

Dar a trebuit să treacă încă multă vreme pînă să putem avea pe hărţi, pentru partea de răsărit şi miazănoapte a Europei, ştiri mai precise şi mai corespunzătoare vremurilor lor.

Harta lui Guido (1119), mult mai sumară ca cea anglo-saxonă [5], rotundă şi cu răsăritul sus, după ce indică doar *Tanais Fl(umen)* şi *Meotida palus*, nu dă la nord de Marea Neagră şi de Dunăre pînă la ocean decît *Gothia et Dacia*, şi la apus de ea *Germania*.

Am văzut şi mai sus cum, şi în mijlocul veacului al XIV-lea, *analele din Hanonia* se mărginesc, pentru aceste ţinuturi, să reproducă texte din *Orosius* şi *Isidor din Sevilla*, punînd în aceeaşi ordine, la est de lacurile Meotide, *Gothia* şi apoi *Dacia*, cum le dăduse şi Guido.

---

[1] Alfred cel Mare, în descrierea Europei, ne dă : *„Datia unde odinioară fură Goţii"*, fără să spună însă cine o locuia pe vremea sa. Cf. *Anuarul Inst. de ist. naţ. Cluj*, VII (1936—1939), p. 72. Dar se ştie cum, pînă şi în veacul al XVI-lea, apusenii numeau pe romîni daci.

[2] Forma *Walch*, echivalentă cu *Balg* din hartă, s-a fixat îndeosebi la denumirea populaţiei neo-latine, multă vreme persistentă în regiunile nord-alpine, şi de la care, în Bavaria, la răsărit de Inn şi mai spre sud, ca şi în părţile de apus ale Austriei, au rămas pînă azi denumiri ca : *Walchengau, Walchenberg, Walchsee, Hof Walch* ş.a., în afară de cele pierdute azi, păstrate însă în documente medievale (Vezi Iulius Iung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1887, p. 261 şi urm).

[3] Pe lîngă cele relevate mai sus, notăm şi numele celebrei trecătoare alpine Stelpie, scris între Dunăre şi ocean, spre apus de peninsula Danemarcei şi atît de departe de Alpi, frumos figuraţi pe hartă, ca şi Apeninii.

[4] La Ezechiel (c. 38, 39) *Gog* este căpetenia ţării *Magog*; în Apocalipsul Sf. Ioan (c. 7) *Gog* şi *Magog* sînt neamuri numeroase ca nisipul mării, aşezate în cele patru unghiuri ale pămîntului. În *mapamondul cronicei de la St. Denis* (*1364—1372*), frumos împodobit cu clădiri, deşi extrem de sumar, nu lipsesc totuşi, la apus de paradis, *Gog* şi *Magog*. În *harta anglo-saxonă* sînt indicaţi tot la ocean, în spaţiul de la nord-est de Marea Caspică.

Flavius Iosephus (37—95 e.n.) relatează credinţa că din aceste denumiri ar fi derivat numele de *„Gothi, numiţi de cei vechi Getae"*. Arabii din Spania, speriaţi de pirateriile şi invaziile normanzilor, îi consideră pe aceştia ca „oamenii lui Magog" (Ferd. Lot, *Les invasions barbares*, Paris, 1937, p. 122—123).

[5] Reprodusă cu alte hărţi medievale şi în enciclopedia italiană Treccani, art. *Cartografia* (Ubaldo Barbieri şi Ugo Amaldi), însă la scară prea redusă, ceea ce face pe alocurea lectura imposibilă, ca la planisferul genovez (1457) de la Biblioteca Naţională din Florenţa.

Nu vom găsi mai mult şi, mai ales, mai clar pentru aceste regiuni, nici în *harta de la Ebstorf* [1], cea mai mare şi bogată pe care ne-a lăsat-o Evul Mediu (10 m²), lucrată în nordul Germaniei după 1250. Această hartă are un caracter pronunţat religios, cu centrul pămîntului la Ierusalim ; harta însăşi este susţinută de Domnul Hristos, al cărui cap este figurat sus, mîinile lateral, picioarele jos. Este bogată în figuraţii şi nomenclatură topografică, avînd şi o seamă de notiţe de istorie, geografie şi ştiinţe naturale. Aici, se notează, la partea ce ne interesează : *„hic olim Avares, qui et Huni, habitarunt"*, *„hic olim terra Hunorum fuit"* ; *„Pannonia inferior quae nunc*. . ." (lacună). Este vădită preocuparea autorului de a corespunde, pe măsura izvoarelor şi informaţiilor sale, situaţiei din timpul său. Are *„Dacia Regio quae et Gotia orientalis; Alani, Scythae et Daci, Amaxobii, Troglodilae"*, între ocean şi Dunăre ; osebit *„Quadi Getae et qui antiquitus dicuntur Calipodi"* [2]. Alături de *„Moesia Regio, Thracia, Sarmatia, terra bulgarorum, Moravia"*, se dau *„XIII-gentes Slavorum Barbarorum"* (fig. 5).

Această hartă, foarte îngrijit lucrată şi nu fără talent artistic, ne înfăţişează şi ea orientul european cu parte din date şi nomenclatură în majoritate din primele veacuri ale Evului Mediu, iar unele şi mai vechi.

★

Ca firesc adaos la această expunere, este locul să reexaminăm şi două texte din analistul şi cronicarul franc *Einhard*, din veacul al IX-lea :

a) În analele lui, la anul 824, la adunarea generală de la Aix-la-Chapelle, convocată de împăratul Ludovic Piosul (814—840), participă între alţi delegaţi şi aceia ai tribului slav *„abodriti*, numiţi îndeobşte *praedenecenti*, care locuiesc în *Dacia de la Dunăre* [3], învecinaţi cu bulgarii". Cronicarul lămureşte aci regiunea în care locuiesc aceşti abodriţi, numai spre a nu se înţelege că ar fi vorba de ceilalţi abodriţi de la Marea Baltică, la răsărit de Elba. Aceştia, în 822, participaseră la adunarea tuturor slavilor orientali alături de praedenecenti, adică de abodriţii sudici, şi de avarii care dăinuiau încă în Panonia [4].

S-a pus însă întrebarea de care Dacie este aci vorba : de cea nord-dunăreană, cucerită de Traian, sau de cea de la sud de Dunăre, organizată de Aurelian ? Aceiaşi abodriti sudici participaseră prin delegaţi şi la adunarea din 818 — desigur ca aliaţi ai imperiului franc — după ce Carol cel Mare zdrobise puterea de stăpînitori a avarilor în Panonia şi în pusta dintre Dunăre şi Tisa. La aceeaşi adunare participă şi delegaţi ai timocenilor, care de curînd se despărţiseră de bulgari şi se alăturaseră la imperiul franc [5].

---

[1] *Die Ebstorfer Weltkarte*, lucrată în nordul Germaniei, publicată de Ernest Sommerbrodt (Hanovra, 1891). Este desenată pe 30 foi de pergament, formînd un patrulater în care este înscris pămîntul perfect rotund, înconjurat de ocean ; cele patru colţuri ale patrulaterului sînt acoperite cu inscripţii lămuritoare, extrase în mare parte din Isidor din Sevilla (sec. VII). A avut şi izvoare informative recente, provenite între altele de la călătorii din oraşele hanseatice. Multele lacune sînt urmări ale degradărilor suferite de hartă (vezi atlasul hărţii redate de Sommerbrodt în 25 mari planşe) şi K. Miller, *Die Ebstorfer Karte*, Stuttgart, 1900.

[2] Callipodi, dat de Pliniu şi Martian Capella.

[3] Einhardi *Annales* (Ed. Pertz, 1826) la anul 824 :. . . *„Ipse imperator Aquisgrani, ubi hiemare statuisset, profectus est. Quo cum venisset, allatum est ei quod legati regis Bulgarorum essent in Baioaria; quibus obviam mittens, ipsos quidem usque ad tempus congruum ibidem fecit operiri*. **Ceterum legatos Abodritorum,** *qui vulgo* **Praedenecenti** *vocantur, et* **contermini Bulgaris Daciam Danubio adjacentem incolunt** *qui et ipsi adventari nuntiabantur, ilico venire permisit"*.

[4] *Ibidem*, la anul 822 . . .*„In quo conventu omnium orientalium sclavorum, id est* **Abodritorum,** *Soraborum, Wiltzorum, Beheimorum, Marvanorum,* **Praedenecentenorum** *et in Pannonia residentium* **Avarum** *legationes cum muneribus ad se directas audivit"*.

[5] *Ibidem*, la anul 818 . . .*„Erant ibi <aquis-grani> et aliorum nationum legati, Abodritorum ac Bornae, ducis Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant"*.

În 821 moare Borna *„Dux Dalmatiae atque Liburniae"*. În această regiune se plasează Guduscanii.

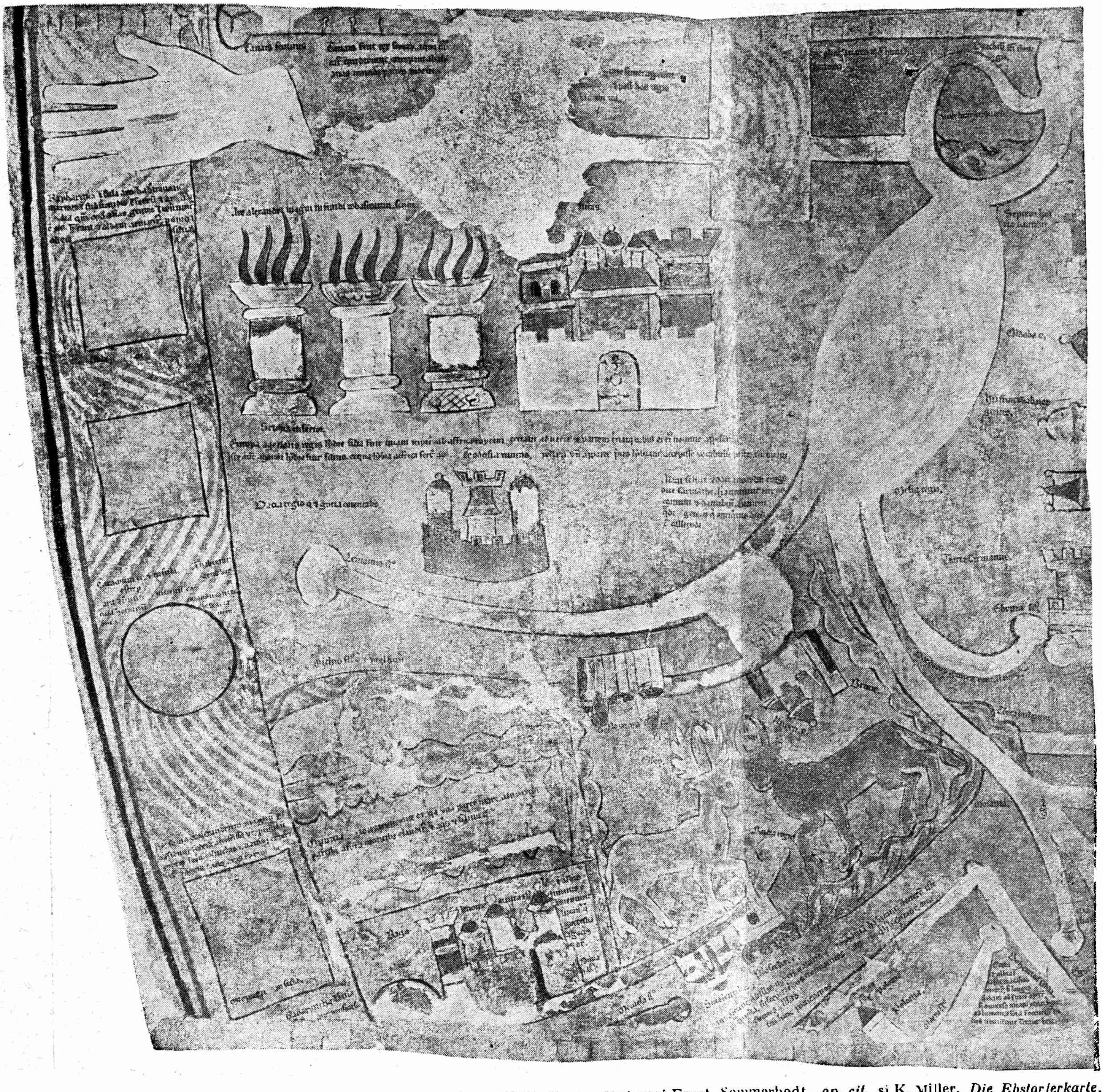

Fig. 5. – Foaia a IV-a a hărții de la Ebstorf, sec. XIII. Pentru text vezi Ernst. Sommerbodt, *op. cit.* și K. Miller, *Die Ebstorferkarte*, Stuttgart-Wien, 1900.

În lucrarea noastră *Dacia de la Dunăre în analele france din sec. IX* am expus asupra acestei probleme părerile istoricilor mai de demult și mai recenți, începînd cu Zeuss și Šafarik — care folosesc și datele geografului bavarez, la amîndoi în întregime reprodus.

Pe temeiul indicațiilor lui Einhardt și ale geografului bavarez, în primul rînd, și apoi al datelor filologice—denumiri de ape, localități, ca *Bodrog*, afluent pe cursul superior al Tisei și comitat în sudul pustei dintre Tisa și Dunăre [1] am ajuns la încheierea că abodriti nu pot fi localizați decît în Banat, de la Tisa spre răsărit și în cuprinsul Banatului Severinului [2], în partea lui de apus.

Dar expresia analistului franc mai are încă un alt sens *„Dacia de la Dunăre"*, sens pe care îl relevăm acum. Este exclus ca Einhardt să fi căutat a face aci distincția între cele două Dacii sud-dunărene, *Dacia Ripensis* și *Dacia Mediteranneea*, cea de interior. Cum la adunările generale participau prin delegați atît abodriții sudici *„qui Daciam Danubio adjacentem incolunt"*, cît și abodriții nordici, *„qui* (subînțelege Einhardt) *contermini erant Daniae, aliter Dacia appellata"*, este clar că, numai spre a face deosebirea între cele două triburi slave omonime, Einhardt lămurește, cînd e vorba de cel sudic, că locuiește în *„Dacia Danubio adjacens"*.

Din acest text din Einhardt aflăm că, încă în prima jumătate a veacului al IX-lea, *Dania* se numea curent și *Dacia*. Astfel, cea mai veche știre despre această sinonimie o aflăm prin Einhardt.

Tot Einhardt, în *Viața lui Carol cel Mare*, înșirînd parte din cuceririle acestuia, pune după Saxonia *„ambele Panonii și Dacia de pe celălalt mal al Dunării"* [3]. Și aci este clar că Einhardt pune această Dacie în raport cu Panoniile, lămurind că ea se află nu pe același mal al Dunării, ci pe celălalt. Aci Einhardt dă întregul teritoriu cucerit de avari după definitiva or înfrîngere în 796, la ringul din pusta dintre Dunăre și Tisa [4]. Firește, este vorba în acest

---

[1] Šafarik (*Slavische Altertumer*, II, Leipzig, 1944, p. 208, 587—88) deduce numele lor de la acela al unei căpetenii de trib Bodr, rădăcina slavă fiind Bodr sau Bedr, cu sensul de vigil, strenuus ; Niederle (*Manuel de l'antiquité slave*, I, p. 146—147) arată că numele *abodriti*, *obodriti* (acesta la geograful bavarez) este de origine obscură, derivînd probabil dintr-un patronimic Obrod ; *Praedenecenti* s-a pus în legătură cu Branicevo (fostul Viminacium) (Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, Göttingen, 1876, p. 615 ; Šafarik, *op. cit.*, p. 207—210). Dar în ținuturile noastre găsim denumiri cu aceeași rădăcină, în regiuni atît de depărtate : *Bodruz*, deal în fostul jud. Iași ; *Bodron*, deal și pîrău în fostul jud. Dorohoi ; *Budrea*, cătun, deal și pîrău în fostul jud. R. Sărat ; nume de persoane : *Budrică* la Calafat și în Plenița, *Bedreag* etc.

[2] Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 22. A se vedea și harta anexată, cu unele determinări concordante cu expunerea noastră.

[3] Einhardt, *Vita Caroli Magni*, Hanovra, 1829 (o ediție mai recentă, Weitz, 1880, în *Cronicarii evului mediu*). „... *Utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubiae ripa, Datiam"*. Îndată apoi adaugă că a cucerit *„Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus, quas ob amicitiam et junctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit"*. Este exclus a se înțelege aci cucerirea Daciei Ripensis, cum se arată în *Anuarul Inst. de ist. naț. Cluj*, VII (1936—1939), p. 556, împotriva interpretării juste a lui Konrad Schuenemann (*Die Deutschen in Ungarn bis zum XII-ten Jahr.*, Berlin-Leipzig, 1923, p. 133).

Cf. *Hugonis Floriacensis Historia Ecclesiastica; „...totam praeterea Saxoniam... et utramque Pannoniam et in altera Danubii ripa appositam Daciam. Omnesque praeterea barbaras nationes quae inter Rhenum et Wiseram fluvium oceanumque atque Danubium positae sunt, lingua quidem pene similes, sed habitu, moribus valde dissimiles, ita perdomuit ut eas sibi tributarias faceret* (MGH, IX, p. 361). Lucrarea este scrisă în 1109—1110.

[4] Vezi în Pertz, *Monumenta Germaniae historica, scriptores I; Chronicon Moesiacensis*; Einhardti, *Fuldensis Annales; Annales Lauriensis* și Einhardti *Annales* — la anii 795 și 796. Cităm din *Chronicon Moesiacensis*, la anul 796 : „Carol a trimis în țara avarilor pe fiul său Pipin... care, trecînd Dunărea, a ajuns cu armata sa la locul unde își aveau sediul regii avarilor cu căpeteniile lor, numit și în limba noastră Rinno. Și de aci a ridicat mulțime de tezaure și le-a trimis tatălui ; și apoi și el, cu armata și cu mari tezaure ale avarilor, a sosit în Francia" (Vezi și Al. Bărcăcilă, *Aurul Ardealului în prada avarică a lui Carol cel Mare*, în *Apullum*, I (1939—1942), Alba Iulia.

text, nu de mai restrînsul teritoriu al Daciei Traiane, ci de acea Dacie a lui Burebista din veacul I. e.n., extinsă pînă la Dunărea Panonică, şi în a cărei parte de la apus de Tisa, în veacul I e.n., s-au strămutat sarmaţii iazygi, dar care, prin aceasta, nu şi-a pierdut atîtea veacuri în urmă vechiul nume.

Cam cu un veac înainte de desfiinţarea stăpînirii avare, anonimul geograf din Ravena — în textul ajuns la noi pe alocuri atît de confuz şi totuşi descifrabil — transcriind, se vede, după o hartă, pune „cam la ora patru de noapte, . . .ţara normanzilor, din vechime numită şi Dania ; în faţa ei . . .ţara Alpis, din vechime numită a maurunganilor (marcomanii, în Cehoslovacia de azi), în faţa acesteia *Datia Minor*, iar mai deasupra şi alături de ea, *magna et spatiosa Datia*, care, mai de curînd, se numeşte Gepidia. În ea se ştie acum că se află neamul hunilor (avarii) ; vine apoi Illyricul extins pînă la provincia Dalmatia" [1].

Einhardt şi alte izvoare ne mai dau pe daci în aceeaşi regiune, arătînd cum Carol cel Mare, după o campanie victorioasă condusă de el însuşi, „*s-a întors în Francia triumfător, trecînd pe la daci, iazigi, moravi*" [2].

★

Însumînd rezultatele expunerii noastre, constatăm că cei mai mulţi istoriografi şi cartografi medievali, necunoscînd realităţile etnice contemporane lor pentru vastul teritoriu de la est de Dunărea panonică pînă la nordul Mării Negre, reproduc stereotip, unul după altul, fie termenul generic de *Barbaria* sau *Barbaricum*, fie acea situaţie oficial stabilită în ultimul sfert al veacului al III-lea pentru parte din acel teritoriu : „*Dacia ubi et Gothia*" ; în schimb, însă, alţii, mai bine informaţi, ne-au transmis, din realităţile contemporane lor, ştiri preţioase. Unele din acestea au rămas pînă acum nefolosite în istoriografia noastră, iar altele, deşi cunoscute, au fost insuficient sau greşit interpretate.

Astfel, harta de la Turin dă sub *Sarmati*, deasupra cursului inferior şi mijlociu al Dunării „*Dacia ubi et Gothia*", pe cînd cea de la St. Sever sub *Sarmatica*, în întregul spaţiu dintre Marea Neagră şi cotul panonic al Dunării, pune numai *Dacia*, suprimînd pe „*ubi et Gothia*".

Harta de la Alby (anul 730) dă între „*Caspicum*" <*mare*> şi partea de ocean numită „*Cymericum mare*", deasupra Traciei şi Macedoniei, pînă la Rin, numai două ţări : *Barbari*, iar la apus de aceştia, osebit de ei, *Gothia* ; pe daci îi lasă înglobaţi în *Barbari*.

Tot despărţiţi îi dă pe daci şi pe goţi Adamus din Bremen (anul 1075), numindu-i însă pe aceştia din urmă *Getae*, confuzie care se perpetuează în evul mediu.

Ca *Barbari* au rămas pentru romani şi locuitorii Daciei după ce au pierdut-o. La Ammian Marcellin (circa 330—390), Valens în a treia campanie a sa din 369 împotriva regelui vizigot Athanaric, trecînd Dunărea pe la Noviodunum, străbate în *Barbaricum* („. . .*perrupto barbarico*") [3].

---

[1] Ioseph Schnetz, *Itineraria romana, volumen alterum, Ravennati anonimi, Cosmographia*, Leipzig, 1940.

[2] Pray, *Res gestae Avarum*, la anul 790 : „*Carolus . . .per Dacos, Iaziges, Marahenses in Franciam ovans rediit*".

Cf. Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades IV* . . .Colonia Agrippina, 1680, p. 142, 143 „*Mox* <*Carolus*> *per Sirmium retro castra retulit et*, **trajecto prope Danubio, per Daciam et Iaziges Metanastas**, *ad insulam cum classe rediit, quo maximam Ungarorum* <= *Avarum*> *partem . . .confugisse retulimus. Hanc . . .dejectis praesidiis quae castellis imposita fuerant, occupavit . . .Lustratis igitur pacatisque Pannoniis . . .natale solum, cui nunc Franconiae nomen est, visere decernit*".

Şi Bonfinius înregistrează : „*Daci iidem cum Danis*" (p. 6, 47).

[3] Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum libri*, vol. II, partea I, Berlin, 1915, cartea XXVII, 5, 6.

Cosmograful anonim din Ravenna dă pe daci împărţiţi la două ţări : la *Dacia* şi la *Dardania*. În această din urmă denumire descoperim astfel alterarea, din eroarea de transcriere a copiştilor, a denumirii *Barbaria*.

Şi harta anglo-saxonă (sec. X) ne dă la nord de Tracia şi de un mare rîu fără nume (Dunărea), *„Dania ubi et Gothia"*, împrumutînd Daciei numele de Dania.

Importanţa acestei hărţi în istoriografia noastră stă însă îndeosebi în indicarea ţării *Balgum* la nord de cursul inferior al Dunării, între *„Dania ubi et Gothia"* şi *Scythia*. Cam cu două veacuri mai în urmă, geograful Idrisi (1099 — către 1180) ne dă în aceeaşi regiune, ca *ţară necunoscută*, *Balgum*.

Harta de la Ebstorf ne arată între ocean şi Dunăre *„Dacia regio quae et Gotia Orientalis, Alani, Scytae et Daci, Amaxobii, Troglodítae"*.

Cronicarul franc Einhardt ne-a deschis calea de a descoperi că, încă de pe vremea lui, danii se numeau şi daci. Invaziile acestor „daci" au amărît ultimele zile ale lui Carol cel Mare.

Alăturînd şi această ştire la toate cele de mai sus, ni se trasează spaţiul în care au sălăşluit în tot decursul Evului Mediu şi pînă în veacul al XIII-lea, atît la nord cît şi la sud de Dunăre, urmaşii foştilor daci, traci, iliri romanizaţi, absorbind nu puţine elemente de la atîtea neamuri cîte li s-au suprapus încă de la sfîrşitul veacului al III-lea.

Puţinătatea acestor ştiri nu este ceva greu de înţeles. Ea se explică în primul rînd şi în cea mai mare parte, prin situaţia autohtonilor de supuşi ai atîtor succesivi şi variaţi stăpînitori. Numai numele acestora s-a consemnat în actele oficiale şi în relatările cronicarilor, pe cînd al autohtonilor, atîta vreme şi acolo unde au fost supuşi, n-a apărut decît accidental.

La această situaţie, pentru ţinuturile nord-dunărene din această regiune, s-a mai adăugat puţinătatea, dacă nu lipsa totală de raporturi comerciale cu occidentul. O ştire, *rara avis*, o avem la anul 892, cînd regele francilor cere ţarului bulgarilor să nu îngăduie exportul de sare la moravi. Este vorba de sarea din Ardeal care făcea concurenţă exportului de sare din Salzkammergut. Pentru acest export din Ardeal era acum nevoie de autorizarea bulgarilor care îşi extinseseră în pusta panonică dominaţia lor de scurtă durată; căci, la aceeaşi dată şi în acelaşi text al analelor, se vorbeşte de expediţia ungurilor ca aliaţi ai regelui franc împotriva moravilor [1].

ДАКИЯ И ДАНИЯ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИОГРАФИИ И КАРТОГРАФИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор указывает на то, что средневековые летописцы и картографы смешивают Данию с Дакией, с одной стороны, вследствие незнакомства с дунайской и черноморской областями, а с другой — вследствие сходства этих двух названий.

Приводятся примеры изображения территорий, расположенных к северу от Дуная на картах, составленных в Турине, Сан-Северине, Альби и Эбсторфе, а также на англо-саксонской карте, воспроизведенных в приложении.

В этих источниках автор находит новые данные и сведения уточняющего характера, относительно истории средних веков румынского народа.

[1] *Annales Fuldenses*, partea a V-a, la anul 892.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта мира XI века из Сан-Северинского монастыря, находящаяся в Парижской национальной библиотеке.

Рис. 2. — Карта мира из Турина. Дата оригинала неизвестна; настоящая копия относится к XII веку.

Рис. 3. — Карта мира VIII века из Альби, приложенная к рукописи Оросиуса.

Рис. 4. — Англо-саксонская карта X века, находящаяся в Британском музее в кодексе грамматиста Присчиануса, но без всякой связи с последним.

Рис. 5 — IV лист карты Ебсторфа XIII в. Для текста см. Эрнст Саммербродт, цит. раб. и K. Miller, Die Ebstorferkarte, Stuttgart-Wien, 1900.

«DACIA» ET «DANIA» DANS L'HISTORIOGRAPHIE ET LA CARTOGRAPHIE DU MOYEN ÂGE

RÉSUMÉ

L'auteur traite de la confusion que les chroniqueurs et les cartographes du moyen âge font entre Dania (le Danemark) et Dacia (la Dacie), tant à cause de leur ignorance des réalités de la région du Danube et de la mer Noire, que de la ressemblance de ces deux noms.

Il s'occupe également de la manière dont les territoires situés au Nord du Danube sont représentés sur les cartes de Turin, de St. Séverin et d'Alby, ainsi que sur la carte anglo-saxonne et sur celle d'Ebstorf, reproduites en annexe.

Ces documents fournissent à l'auteur de nouvelles données relatives au moyen âge roumain.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La carte du monde — de l'abbaye de Saint Séverin, XIe siècle (actuellement à la Bibliothèque Nationale — Paris).

Fig. 2. — La carte du monde — de Turin. Copie datant du XIIe siècle; la date de l'original n'est pas connue.

Fig. 3. — La carte du monde — d'Alby, VIIIe siècle, annéxée au manuscrit d'Orosius.

Fig. 4. — Carte anglo-saxonne, du Xe siècle. Se trouve dans le codex du grammairien Priscianus, avec lequel il n'a cependant aucun rapport (au British Museum).

Fig. 5. — IVe Planche de la carte d'Ebstorf, XIIIe s. Pour le text, voir Ernst Sommerbrodt, *op. cit.* et K. Miller, *Die Ebstorferkarte*, Stuttgart-Wien, 1900.

O INSCRIPŢIE DIN 1397—1398 PRIVITOARE LA STĂPÎNIREA TURCEASCĂ DE LA TURNU

DE

H. CHIRCĂ şi C. BĂLAN

Într-un articol publicat în *Revista istorică romînă*, în 1945, Gr. Florescu analiza rezultatele săpăturilor arheologice efectuate la Cetatea Turnu, lîngă Turnu Măgurele [1]. Acolo, printre alte obiecte, s-a descoperit şi o piatră de calcar de dimensiuni mici (25/29 cm) cu o inscripţie în limba slavă, care amintea de înnoirea unei cetăţi „Holăvnic" în timpul lui Baiazit Ilderim şi al unui subaş. Despre numele Holăvnic (care reprezintă o formă slavizată a cuvîntului turcesc „*cule*" = turn), însuşi autorul articolului citat mai înainte a atras atenţia că el se referă la Cetatea Turnu [2], bazîndu-se pe datele unei hărţi din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

O ştire narativă, mai apropiată de evenimentele consemnate de pisanie, confirmă de asemenea această identificare. Ioan Ocieski, sol al regelui polon la Poartă, în raportul pe care el îl trimite din Nicopole la 19 martie 1531, aminteşte şi de împrejurările trecerii Dunării. Cu această ocazie el vorbeşte de cetatea, *Turrim Thurcarum, Holewnyk, muro extructam ex opposito Nicopolis* [3].

Textul pisaniei a fost redat în lectura şi traducerea lui Damian P. Bogdan [4], inscripţia fiind datată de acesta cu văleatul 7001, adică 1493, în ciuda faptului că în cuprinsul ei există îndeajuns de vizibile şi astăzi, elemente sigure pentru aprecierea timpului în care a fost alcătuită. Şi anume este vorba de cognomenul *Ilderim* atribuit numai sultanului care a domnit între anii 1389—1402.

Piatra se găseşte în prezent la Muzeul institutului de arheologie din Bucureşti, unde am putut să o cercetăm prin bunăvoinţa conducerii Muzeului şi a tov. I. Barnea. Ţinem să menţionăm de la început că elementele de cronologie ale pisaniei sînt ilizibile şi că nimic nu îngăduie lectura văleatului 7001. De aceea socotim necesar a relua discuţia asupra datării acestui interesant izvor epigrafic, folosindu-ne de celelalte indicii cronologice de care dispunem.

---

[1] Gr. Florescu, *Cetatea Turnu*, în *Revista istorică romînă*, an. XV (1945), p. 432—464.

[2] *Ibidem*, p. 461.

[3] Textul raportului editat de N. Iorga, în *Literatura şi arta romînă*, IV (1899—1900), p. 144—145.

[4] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 461.

Vom reda mai întîi textul inscripției în lectura ce am făcut-o la fața locului :

ѾБНОВИСѢ сїю
град Холъвникь
при ц(а)рѣ Илдирим
Баиазит и при су-
баша Д .... д.... ѣ
ша; въ лѣт....
....а҃....

S-a înnoit această
cetate Holăvnic
în timpul împăratului Ildirim
Baiazit și în timpul su-
bașei D.........
șa; în anul.......
...1...

O problemă deosebit de importantă la care ținem să răspundem de la început este aceea dacă pisania este contemporană evenimentului pe care-l amintește — înnoirea cetății — sau dacă a fost așezată mai tîrziu pentru a evoca un fapt întîmplat în trecut. Formularul, destul de simplu așa cum se prezintă, pledează pentru prima ipoteză. Se știe prea bine că izvoarele de asemenea natură, în cazurile în care consemnează date despre un monument, petrecute anterior față de momentul cînd au fost alcătuite, pomenesc întotdeauna și împrejurările care le-a provocat. Cum însă inscripția descoperită la Turnu atestă „înnoirea cetății" numai în timpul lui Baiazit Ilderim și a unui subaș, socotim că menționarea acestui fapt la 1493 nu și-ar fi avut rostul de vreme ce izvorul lapidar de care ne ocupăm nu aduce nici o știre în legătură cu această dată.

Destul de sugestivă este și pomenirea subașii care avea răspunderea cetății pe vremea cînd ea a fost „înnoită". Un subaș era un dregător cu rosturi destul de mărunte ; cum numele lui figurează totuși în textul inscripției este neîndoielnic că aceasta a fost săpată chiar în timpul funcționării sale. La 100 de ani de la consumarea evenimentului menționarea subașii ar fi fost de prisos, iar numele dregătorului s-ar fi pierdut demult din amintirea oamenilor.

Dar pentru aprecierea corectă a datei însăși, grafia oferă un argument temeinic. Sînt de remarcat mai ales formele unghiulare în care se prezintă cele mai multe dintre litere, aspect ce este caracteristic scrierii puțin evoluate din veacul al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Așa de pildă sînt literele : а, б, в, д, ѣ, г, ч, pe care le întîlnim în mod aproape identic și în puținele mărturii epigrafice din perioada amintită, datate cu certitudine, care s-au păstrat pînă astăzi [1].

Dar nu numai grafia ci și sistemul însuși de lucru prin care a fost realizat acest text — procedeul simplu al inciziei — vădește o tehnică modestă.

Cu totul altfel se prezintă formele grafice în inscripțiile din perioada de sfîrșit a secolului al XV-lea ca un rezultat firesc al unui mod de lucru evoluat față de practica secolului al XIV-lea.

---

[1] Pentru comparație vezi V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, an. X—XVI (1917—1923), p. 16, fig. 9 — grafitul cu știrea morții lui Basarab din 1352 ; p. 21, fig. 18 — grafitul care amintește numele Ievreica doamna din secolul al XIV-lea ; p. 32, fig. 19 — grafitul cu numele lui Vlad voievod din secolul al XIV-lea ; p. 54, fig. 50 — piatra de mormînt a lui Voislav Basarab din veacul al XIV-lea.

Din exemplele pe care le cunoaștem [1] constatăm că literele sînt mai ales în relief, cu tendința de rotunjire a buclelor.

Alături de celelalte elemente de datare discutate înainte, grafia ne obligă așadar să admitem că inscripția a fost săpată pe vremea lui Baiazit I și nu a lui Baiazit al II-lea.

Pentru determinarea răstimpului din cuprinsul domniei lui Baiazit în care putea fi creat acest izvor lapidar, cognomenul Ildîrîm atribuit sultanului datorită repeziciunii acțiunilor lui militare, oferă argumente suplimentare. Acest titlu apare în izvoarele narative imediat după moartea sa. Astfel în cartea lui Ruy Gonsález de Clavijo, ambasador al Spaniei la Timur Lenk, cuprinzînd note despre anii 1403—1416, în capitolul 71 (p. 14—148), se spune despre Baiazit: „Acel turc pe care l-a învins Timur beg, s-a numit Ajdare Bajazet", ceea ce înseamnă „Fulgerul Baiazit", căci în limba lor „Ajdare" înseamnă fulger, iar numele îi era Baiazit [2].

Sîntem îndreptățiți să credem că porecla de Ildîrîm care însoțește numele sultanului, fusese dobîndită de Baiazit după strălucita campanie de la Nicopole în care armatele Europei suferiseră o zguduitoare înfrîngere. De altfel este de subliniat faptul că în ultimii ani ai veacului al XIV-lea și în cei următori din secolul al XV-lea, în micul răstimp în care a mai trăit, Baiazit părăsind cu desăvîrșire preocupările ostășești pentru a îmbrățișa o cu totul altă viață lipsită de virtuți, nu ar mai fi meritat acest cognomen. Nici contemporanii după înfrîngerea umilitoare suferită la Ankara, nu i-ar fi atribuit titlul de „Fulgerul" în lucrările lor dacă această poreclă n-ar fi circulat încă de mai înainte vreme, fiindcă decăderea morală din ultima parte a domniei sultanului Baiazit, reprezenta exact contrariul atributelor militare ce le obținuse pe calea armelor.

Rămîne prin urmare să stabilim momentul în care cetatea Turnu putea să fie înnoită de turci în limita celor cîțiva ani de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, cînd aceștia și-au extins stăpînirea la nord de Dunăre și pînă la data cînd avem din nou mărturii certe că Nicopolul Mic era în posesia Țării Romînești. Perioada aceasta ar putea fi încadrată, pe baza izvoarelor admise unanim de istorici și a celor prezentate pînă aici, între 1394 sau 1395 și 1398.

Se știe că prima cucerire turcească a Turnului a avut loc după lupta de la Rovine, plasată după unii istorici în 1394 octombrie sau în mai 1395, cum pare a reieși din tezele altor cercetători ai problemei respective [3]. Fapt este că expediția condusă de banul Ștefan de Losoncz în mai 1395. s-a încheiat prin rezultatul consemnat de regele Sigismund în felul următor: „Atunci, Valahia a fost pierdută și Dunărea a căzut în mîna dușmanului"[4]. Se vede că la această dată și nu mai devreme Turnu a căzut în puterea turcilor.

A doua expediție condusă de însuși regele Sigismund, în iulie 1395, reușește să cucerească cetatea, după bombardarea ei. Acum ea suferise grave avarii. Garnizoana ungurească, cu castelanii ei [5], rămasă aici, va fi încercat desigur repararea cetății, dar nicidecum înnoirea ei, căci situația garnizoanei era destul de grea. Pe malul opus, la Nicopole, erau stăpîni turcii, iar în Țara Romînească, Vlad, care își întărise situația politică după atacul surprinzător de la Posada asupra armatelor regale. Problema menținerii garnizoanei ungurești la Turnu pînă după lupta

[1] A se vedea de pildă V. Drăghiceanu, *Cîteva note asupra bisericilor din Tîrșor*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1925), p. 74, pisania din 1461, iunie 24; sau Al. Lapedatu, *Comunicări, Inscripția vechii clopotnițe de la mănăstirea Dealu*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911), p. 147, pisania din 1499, august 26.

[2] Citat după P. S. Srećković, *Pregled istorijskih izvora o Knezu Lazaru i Kraljeviću Marcu*, în *Spomenik*, nr. 32, Belgrad, 1900, p. 37.

[3] Atragem atenția asupra faptului că în argumentarea ce o urmărim, așa cum se va vedea în continuarea expunerii noastre, adoptarea uneia sau alteia dintre cele două date nu influențează cu nimic datarea textului pisaniei.

[4] V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924, p. 42.

[5] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 257 și *Hurmuzaki*, I, 2, p. 460 (*castro... in nostrorum fidelium manibus derelicto*).

de la Nicopole nu este, după cîte ştim, infirmată de nici un izvor [1]. Existenţa ei este atestată şi de Leunclavius: *Secundum haec profectus Nicopolim et Silistram sultanus Baiazites urbem utramque suo plene restituit Imperio, quod ultra Danubium sita Nicopolis minor Valachiam versus, in Ungarorum regis potestatem in hoc bello venisset* [2]. Indiferent de datarea absolută a evenimentelor la Leunclavius, care adoptă cronologia haotică a izvoarelor osmane, avem de reţinut faptul că intervenţia sultanului este plasată după bătălia de la Nicopole şi înainte de expediţia pe care Baiazit a făcut-o în Grecia centrală; prin urmare cucerirea Nicopolului Mic din mîna garnizoanei maghiare ca şi a Silistrei avuseseră loc în 1397 în primăvară, aşa cum reiese din interpretarea ştirii furnizată de Leunclavius.

Menţiunea ocupării Turnului de către turci după campania de la Nicopole este confirmată şi de alte izvoare, mai ales ale cronicarilor osmani.

În vara anului 1397 sau a lui 1398 profitînd de stăpînirea mai îndelungată asupra Nicopolului Mic, Baiazit a înnoit cetatea pentru a face faţă noilor atacuri pe care Mircea le-ar fi putut întreprinde în condiţii cu mult mai avantajoase de vreme ce voievodul Vlad pierduse definitiv stăpînirea asupra Ţării Romîneşti. Acesta este prin urmare momentul în care a fost alcătuită pisania de la Turnu, de vreme ce în 1399 ştim cu certitudine că Mircea era iarăşi în posesia cetăţii. De aici el trimite o scrisoare regelui Sigismund înştiinţîndu-l de pregătirile militare ale lui Baiazit [3].

Textul inscripţiei de pe micul bloc de calcar, săpat în limba slavă şi nu în limba turcă, limba cuceritorilor, ne face să credem că subaşa menţionat pe piatră, al cărui nume nu se mai poate citi, era un slujbaş din tabăra localnicilor care preferaseră legătura cu sultanul. Sînt semnalate cazuri în care creştinii sînt aşezaţi subaşi în unele districte otomane chiar pe vremea lui Baiazit Ilderim [4]. Tabăra filoturcă era departe de a da acestei legături sensul unei supuneri totale şi umilitoare; este caracteristic însuşi textul inscripţiei de care ne ocupăm, unde, după cum am amintit, sultanul este numit simplu, numai cu titlul de „ţar" după diplomatica bulgărească, împămîntenit cu siguranţă după 1393 cînd cucerind ţaratul bulgar, i s-a recunoscut şi calitatea vechilor conducători ai acestuia.

Folosirea numai a termenului de ţar pentru desemnarea căpeteniei otomane şi nu a altor titluri pompoase, atribuite de obicei lui Baiazit de cancelaria musulmană, într un moment, în care expansiunea turcească impusese atîta respect şi teamă faţă de cuceritori ar fi de neconceput în cuprinsul teritoriilor ocupate de aceştia dacă n-am încerca să explicăm faptul prin prisma unei colaborări a sultanului cu o tabără filoturcă.

---

[1] Chestiunea dacă putea Vlad să tolereze prezenţa unei garnizoane ungureşti la Turnu ar fi de luat în seamă. Vlad se considera vasal al regelui Poloniei, aşa cum reiese din lucrarea citată a lui P. P. Panaitescu, p. 260. Pe turci îi privea favorabil, dar îşi dădea totuşi seama de primejdia ce o reprezentau pentru ţară şi chiar pentru el. De aceea credem că admiterea existenţei castelanilor maghiari la Turnu reprezenta unica posibilitate pentru Vlad de a opune cotropitorilor şi planurilor lor de expansiune rezistenţă, într-unul din principalele puncte de acces în Ţara Romînească. Nici boierimea nu era prea favorabilă turcilor. Dovadă a sentimentelor ei este atitudinea pe care o adoptă cînd Baiazit devine atotputernic aici după lupta de la Nicopole. Forţele interne sînt acelea care nu mai sprijină pe Vlad şi acesta este înfrînt de Ştibor voievodul Transilvaniei. Această interpretare a fost dată de B. T. Câmpina, care a pregătit şi un studiu special asupra problemei.

[2] Leunclavius, *Historiae musulmanae Turcorum*, Frankfurt, 1591, col. 325.

[3] Scrisoarea lui Mircea este amintită într-o altă scrisoare a lui Sigismund din 13 martie 1399, al cărei text e redat de V. Motogna, *op. cit.*, p. 42.

[4] P. Wittek, *Iazijioglu Ali on the Christian Turks of the Dobruja*, în *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XIV (1952), p. 650 şi 661—662.

Cu aceeaşi simplitate apare titlul lui Baiazit şi în alte mărturii. Aşa, în registrele coloniei Pera la 1392 însemnarea unui particular vorbeşte de „imperator turcorum" [1] (noţiune corespunzătoare celei de „ţar") fără ca prin aceasta să se arate raporturi de dependenţă.

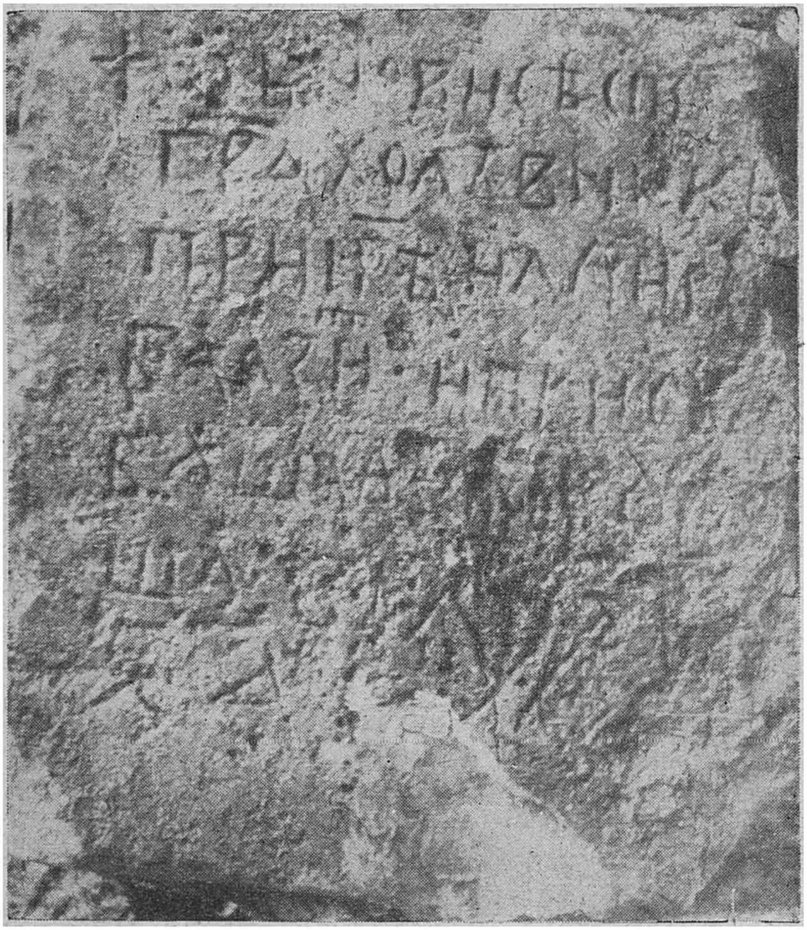

Fig. 1. — Inscripţia din 1397, din cetatea Turnu (actualmente la Muzeul de antichităţi din Bucureşti).

Argumentarea din cuprinsul acestui material a urmărit reconsiderarea inscripţiei de la Turnu atît în ceea ce priveşte data cît şi a faptelor politice care puteau fi discutate în corelaţie cu informaţiile din textul pe care l-am prezentat.

Cercetarea atentă a pisaniei socotim că va contribui la aprofundarea cunoştinţelor despre cetatea de la nord de Dunăre pentru o epocă în care izvoarele istorice sînt destul de lacunare.

Ea este de asemenea sugestivă şi pentru a arăta raporturile care au existat la sfîrşitul secolului al XIV-lea, între ocupanţii turci şi acea parte a populaţiei creştine a Ţării Romîneşti care sprijinea politica lor, raporturi care erau departe de a fi servile atunci.

[1] N. Iorga, *Note...*, vol. I.

НАДПИСЬ 1397–1398 ГОДОВ В СВЯЗИ С ТУРЕЦКИМ ВЛАДЫЧЕСТВОМ В ТУРНУ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Восстановление надписи на славянском языке в Четатя-Турну, обнаруженной во время археологических раскопок 1944 года и находящейся в настоящее время в Музее древностей Археологического института Академии РНР (Бухарест), способствует углублению информаций о севернодунайском сторожевом пункте конца XIV века.

Содержание надписи свидетельствует о турецком владычестве, распространявшемся на Никопол-Мик во времена Султана Илдерима Баязида. Внимательный анализ начертания надписи, как и источников политических событий, имевших место одновременно с проникновением турок на север Дуная, дает право датировать надпись периодом 1397—1398 годов.

Содержание и стиль текста, в котором в простых выражениях упоминается имя султана, во время правления которого была восстановлена крепость Турну, указывают на то, что в те времена не существовало раболепства со стороны населения Валахии по отношению к турецким захватчикам.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Летопись 1397 года из Четатя-Турну (в настоящее время в Бухарестском музее древностей).

UNE INSCRIPTION DE 1397 — 1398 RELATIVE À L'OCCUPATION TURQUE DE TURNU

RÉSUMÉ

Une inscription slave, découverte à la citadelle de Turnu au cours des fouilles archéologiques qui y ont été entreprises en 1944 — aujourd'hui à l'Institut d'Archéologie, Musée des Antiquités —, a fait l'objet d'un nouvel examen de la part des auteurs. Les résultats de cette reconsidération ont fourni de plus amples données au sujet du point de guet situé au Nord du Danube, au cours des dernières années du XIVe siècle.

La teneur de cette inscription atteste la domination ottomane sur la région de Nicopoli, au temps du sultan Ildérim Bajazet. Un examen minutieux de la graphie et de la formulation de l'inscription, aussi bien que des sources historiques au sujet des événements politiques, contemporains de la pénétration des Turcs au Nord du Danube, permettent de dater cette inscription des années 1397—1398.

La manière dont le texte a été conçu et exprimé, les termes simples en lesquels le nom du sultan (sous le règne duquel la citadelle avait été inaugurée) y est évoqué, plaident en faveur de l'existence de rapports dépourvus de servilité entre la population de la Valachie et les envahisseurs turcs du pays.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Inscription de 1397, de la citadelle de Turnu (actuellement au Musée des Antiquités de Bucarest).

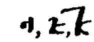
CRIPTOGRAMA DIN PSALTIREA ŞCHEIANA

DE

R. PAVA

Puţine texte au intrigat mai mult pe cercetători ca faimoasa criptogramă din Psaltirea Şcheiană. Mai ales finalul, care în mod vizibil cuprinde o dată, a fost centrul atenţiei tuturor şi a fost interpretat în toate chipurile, uneori în mod de-a dreptul ridicol [1].

În ultima vreme, s-a renunţat definitiv la descifrarea acestui text rebarbativ şi astăzi datarea primei traduceri romîneşti se face numai prin conjecturi. De aceea, nu mă îndoiesc că mulţi vor considera îndrăzneaţă încercarea de descifrare ce fac acum.

Aşa cum se prezintă astăzi, criptograma este un amestec în care domină slovele chirilice, printre care însă distingem şi cîteva litere cu aspect vag apusean () şi mai multe semne fanteziste ().

În genere, în criptografia medievală sînt folosite trei sisteme distincte de formare a alfabetelor secrete.

a. — Se folosesc slovele obişnuite, cărora li se interverteşte sensul. Aproape întotdeauna alfabetul se obţine printr-o formulă simplă: inversare, înlocuire reciprocă, substituirea prin litera următoare etc.

b. — Se adoptă un alfabet străin, necunoscut celor din jur. Astfel protopsaltul Evstatie de la Putna, în Irmologhionul său cu criptograme [2], foloseşte la un moment dat alfabetul glagolitic. Montfaucon citează un cifru grecesc din secolul al XI-lea, ce utilizează scrierea runică [3]. Se cunosc şi criptograme scrise cu caractere ebraice [4].

c. — Se creează alfabete inedite compuse din semne născocite de autori, aşa-numitele *steganograme*.

Aceste sisteme nu se combină între ele. Cel puţin, în epoca Psaltirii Şcheiene, prin părţile noastre nu s-au folosit alfabete mixte. Acestea apar mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, în criptogramele cu caracter politic. Aspectul heteroclit al criptogramei din Psaltirea Şcheiană este suspect. Pe de altă parte, modul şovăitor în care sînt trasate elementele străine cuprinse ne sugerează ideea unor slove deformate de un copist nepriceput.

---

[1] I. Bianu a descifrat anul 1482, în timp ce Sextil Puşcariu — (*Dacoromania*, III (1924), p. 471) — a citit 1515, iar M. Gaster, 1585. În sfîrşit în aceleaşi cifre Em. Grigoraş, *Criptografia şi istoria romînească*, Bucureşti, 1924, a văzut anul 823.

[2] Em. Kaluzniacki, *Beitrage zur älteren Geheimschrift der Slaven*, Viena, 1883.

[3] Montfauconius, *Paleographia graeca*, Paris, 1708, cap. V, p. 285.

[4] Ernst Dröscher, *Die Methoden der Geheimschriften*, Leipzig, 1921.

Se ştie că manuscrisul (actual) al Psaltirii Şcheiene este o copie de mîna a doua, sau poate chiar de-a treia mînă a traducerii originale. Se pare că copistul care ne-a transmis însemnarea

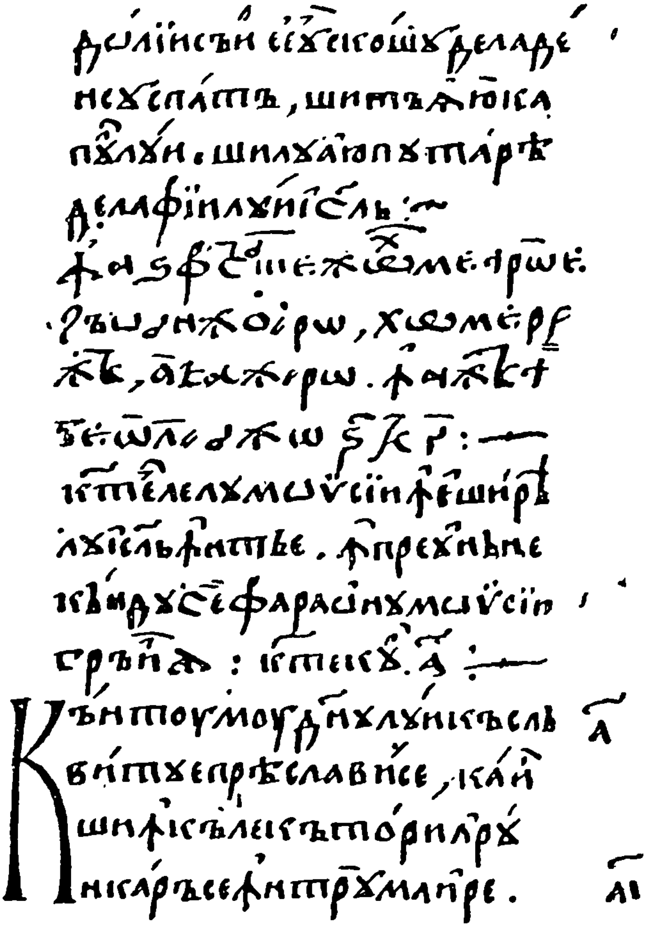

Fig. 1. — Pagina din Psaltirea Şcheiană care conţine criptograma (rîndurile 5—8).

cînd a ajuns cu transcrierea la acest fragment neînţeles, cu isteţimea şi învăţătura lui, nu s-a învrednicit să desluşească aceste rînduri tainice, dar conştiinciozitatea lui de scrib cinstit nu i-a îngăduit nici să treacă peste ele. De aceea s-a apucat să imite însemnarea literă cu literă

Dar această imitaţie maşinală nu s-a făcut fără greşeli. Unele slove au fost confundate cu altele asemănătoare, sau le-a interpretat fantezist. Trăsături subţiate de iuţeala scrierii nu au fost văzute. În schimb, alte arabescuri inutile, rezultate din tîrîrea involuntară a penei pe hîrtie au fost materializate grosolan. Au fost combinate semne distincte, creîndu-se astfel hieroglife inexistente în însemnarea originală. I. A. Candrea în lucrarea sa asupra Psaltirii Şcheiene a subliniat cu numeroase exemple acest automatism lipsit de inteligenţă al copiştilor prin pana cărora ne-a parvenit textul actual [1].

[1] I. A. Candrea, *Psaltirea Şcheiană*, Buc., 1916, p. XIX şi urm.

În plus, există şi unele dovezi că fila pe care a fost scris arhetipul criptogramei, în momentul copierii, era destul de deteriorată, ştearsă şi murdărită, ceea ce a facilitat strecurarea erorilor.

Iar dacă mai tîrziu această copie deformată a mai fost recopiată şi de un altul care şi-a adăugat greşelile proprii, înţelegem de ce însemnarea aceasta n-a putut fi descifrată pînă acum.

O analiză atentă ne îngăduie totuşi să reconstituim forma iniţială a mai multor slove.

De pildă, a doua literă din criptogramă (repetată şi în rîndul IV), cu aspectul ei de д, desigur că în original, era un н. Se poate vedea chiar în facsimilul reprodus de noi că, în scrisul lui obişnuit, copistul niciodată nu construieşte pe д astfel. La el, întotdeauna bara descendentă este oblică, nu verticală, iar bucla începe chiar din partea de sus a barei. Este evident că el n-a avut intenţia să facă o variantă a lui д, ci a imitat doar cu stîngăcie o altă literă cu un grafism neobişnuit. Probabil că la construirea lui н, autorul arhetipului tîra puţin pana pe hîrtie, unind cu o linie ascendentă fină cele două bare verticale (И). Cînd apoi trasa în partea superioară şi linia oblică caracteristică, împlinea un fel de buclă închisă (Ѩ) ce da literii o asemănare cu un д.

Slova ѕ din rîndul întîi a fost la origină un с, căruia copistul i-a alipit un accent, care se găsea în rîndul inferior, probabil deasupra literei ѡ. Rîndurile din însemnarea primitivă erau desigur mai dese, ceea ce a înlesnit acest ligament. În textele noastre vechi se mai găsesc asemenea îmbinări grafice datorită hazardului. Chiar în Psaltirea Şcheiană, la p. 3, în mod identic, un fals ѕ a luat naştere din unirea unui с cu o acoladă din rîndul inferior (vezi fig. 2).

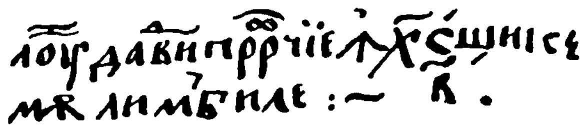

Fig. 2

Este evident că hieroglifa bizară ꚍ din primul rînd, la început a fost identică cu cei doi ꚍ din rîndul al treilea. Copistul a trasat corect bara verticală, dar cu ochii mai mult pe modelul de pe care copia, decît pe propria lui hîrtie, în loc să alipească semicercul în dreapta, l-a aşezat dedesubt.

Cele trei bare verticale din rîndul întîi reprezintă vizibil un ш, căruia copistul a uitat să-i adauge linia orizontală din partea inferioară.

Analiza grafică arată că ж din rîndul al doilea şi ж din al treilea la origine au fost identice.

În sfîrşit, în momentul copierii, fila cu arhetipul criptogramei era probabil uzată în partea dreaptă, prin întoarcerea filelor, sau fusese tăiată cînd se legase cartea. Criptograma nefiind aliniată cu restul textului, ultimele litere din rîndul II şi III au fost mutilate. Fidel, dar fără discernămînt, copistul ne-a transmis aceste jumătăţi de litere, care la origină erau respectiv н şi ю.

În mod asemănător, probabil că şi і de la capătul primului rînd pe original a fost tot un н, care pierzîndu-şi prin tăiere bara din dreapta, a fost întregit de copist ca і.

Această parţială restabilire a textului original va facilita mult descifrarea.

Litera ѡ, care de multe ori apare în poziţie finală, evident că este un ȣ; sau eventual ъ, ori ь. Admiţînd echivalenţa ѡ = ȣ, la începutul ultimului rînd se citeşte cuvîntul ѕ҃ѣȣл, cu un ѕ cam deformat de copist, dar totuşi caracteristic.

Amintesc faptul că în Psaltirea Şcheiană se foloseşte de preferinţă forma Ƶeu, în locul celei amplificate *Dumneƶeu*.

Această primă identificare ne dă o foarte utilă indicație asupra unei particularități a cifrului : *Unele litere se mențin neschimbate.* Lucrul acesta nu constituie o originalitate. Multe din sistemele medievale de cifrare folosesc acest procedeu.

Astfel în Irmologhionul protopsaltului Evstatie, contemporan cu Psaltirea Şcheiană, sînt folosite şi două sisteme de cifrare, în care multe litere îşi păstrează valoarea inițială. Unul din aceste alfabete, imitat după un vechi cifru grecesc, păstrează neschimbate slovele : Б, є, ж, ї, н, ф, щ, ч, ш, ъ, ь, ѣ, ꙗ, ю, ѧ şi ѭ.

Într-un alt sistem de cifrare al lui Evstatie, cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *cheie taraberică* [1], rămîn neschimbate toate vocalele, respectiv а, є, ї, н, о, ѡ, ꙋ, ѹ, ꙟ, ѫ, ꙗ, ю, precum şi consonantele з, щ, ѳ şi ѕ.

Cu mult înaintea Psaltirii Şcheiene, copiştii din mănăstirile Apusului foloseau un sistem în care dimpotrivă se păstrau consonantele, iar vocalele erau înlocuite cu litera ce urma în alfabet (a = b, e = f, i = k, o = p şi u = x) [2].

Deci pentru descifrarea criptogramei, trebuie să ținem seama de aceste elemente, care pînă acum au fost neglijate :

a. — Criptograma a fost mutilată de copiştii care ne-au transmis textul.

b. — Cifrul original se compunea numai din slove chirilice, abaterile constatate fiind numai deformări introduse de copişti.

c. — În alfabetul folosit multe slove sînt folosite neschimbate, cu valoarea lor inițială.

Mi-ar fi imposibil să redau tot procesul descifrării, cu toate meandrele raționamentelor, cu toate încercările şi ezitările, cu nesfîrşitele renunțări şi reveniri. În faza finală am stabilit următorul alfabet :

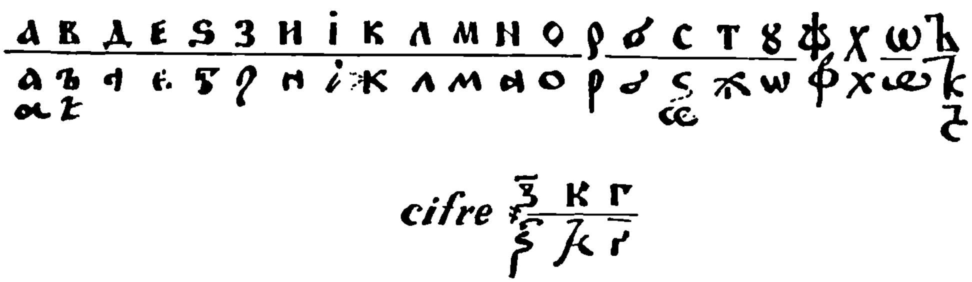

Fig. 3

Pentru a fi mai uşor de urmărit descifrarea, am redat echivalentele chiar în forma în care apar în criptograma actuală, deşi la origină alfabetul se compunea numai din slovele obişnuite.

Cu ajutorul acestei chei, primele două cuvinte se citesc ·ꙟнсфⷢршєт. Probabil că prezența lui є se datorează unei greşeli de transcriere, cuvîntul corect fiind „sfărşit".

Împreună cu sinonimul său *în cumplitŭ*, sau *in cumplire* locuțiunea *în sfărșit* se găseşte la începutul unui mare număr de cîntări ale Psaltirii Şcheiene, slujind ca indicație liturgică şi ca separație între psalmi.

În criptogramă, acest *în sfărșit* urmează chiar după ultimul psalm, servind astfel ca o încheiere a psaltirii propriu-zise.

În continuare, distingem fără nici o dificultate cunoscuta formă abreviată a lunii octombrie (= Ohtĭabrĭ).

[1] E. Kaluzniacki, *op. cit.*

[2] Wattenbach, *Anleitung zur lateinischen Palaeographie.*

Cuvîntul următor se citeşte мєдрꙋ. Nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de forma aproape latină a lui d, care ar presupune o îndepărtată influenţă umanistă puţin probabilă. În realitate, în textele contemporane, д are foarte multe variante. Chiar în Psaltirea Şcheiană slova aceasta apare uneori cu grafii de-a dreptul surprinzătoare, cum sînt glagoliticele ⰴ şi ⰴ sau cea în formă de crismon ☧ . Poate că în criptogramă se găsea varianta д căreia copistul i-a suprimat bara orizontală.

În privinţa aceasta, îndrăznesc să emit o ipoteză, care dacă e justă, ar explica simplu cîteva din anomaliile constatate în acest rînd al criptogramei. E posibil ca hîrtia arhetipului în momentul copierii, să fi fost ruptă de-a lungul unei îndoituri orizontale care tăia baza cîtorva litere :

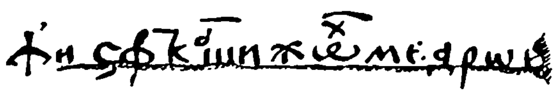

Fig. 4

În felul acesta, s-ar lămuri transformarea lui с în ѕ, pierderea barei orizontale a lui ш şi suprimarea părţii inferioare a lui д. Bineînţeles că interpretarea aceasta rămîne o simplă ipoteză.

În continuare citim нзвωрнтоїрꙋ. Aşa cum am arătat, iniţiala і din criptogramă poate că a rezultat din completarea fantezistă a jumătăţii unui н ce se găsea pe marginea filei.

De asemenea e evident că и din mijlocul cuvîntului e un н, căruia i s-a inversat înclinaţia barei centrale, eroare întîlnită frecvent şi în alte texte.

Un oarecare interes filologic îl are păstrarea intactă a lui н după р, caracteristică textelor rotacizante.

O particularitate des întîlnită în Psaltirea Şcheiană este epenteza unui ї după vocala tonică [1], pe care o constatăm şi în acest cuvînt. E drept că în textul psaltirii această intercalare se produce numai cînd ї ce urmează este însoţit de o vocală palatală, ceea ce nu e cazul acum. Poate însă că regula era mai elastică decît s-a putut deduce din exemplele întîlnite.

S-ar putea totuşi să avem de-a face cu o simplă metateză accidentală a literelor ї şi р, astfel că lectura justă a cuvîntului să fie *izvoritoriŭ*.

Tălmăcirea acestui pasaj am făcut-o fără nici o idee preconcepută, călăuzindu-mă numai după mărunte raţionamente de descifrare. Abia în urmă mi-am dat seama că *Medru* este numele popular al Sfîntului Dumitru, care are şi epitetul *„izvorîtorul de mir”*. Numele de *„Medru izvoritoriu”*, care se formase aproape automat şi urma după *Octombrie*, luna în care cade această sărbătoare, nu putea fi o coincidenţă întîmplătoare. Am avut deci confirmarea că lucrez pe o temelie sănătoasă.

În fragmentul următor, copistul a legat între ei doi с, probabil foarte apropiaţi în manuscrisul primitiv şi i-a redat sub forma unui ω, fiind desigur influenţat de ω-ul ce se găsea chiar deasupra lui, în rîndul superior. Dacă admitem că forma aproximativă de *f* latin de la capătul rîndului este un н estropiat de o ruptură a arhetipului, fragmentul întreg se citeşte ⟨ꙋнтрꙋ⟩ Хс смєрнтъ

În continuare, dacă acel ѣ nesigur este în realitate в=в, putem citi în continuare авaтнрꙋ. *Avatir*, sau mai corect *Avakir*, este un nume călugăresc obişnuit, pe care îl găsim

[1] I. A. Candrea, *op. cit.*, p. XXXVII.

și în pomelnicul de la Bistrița. *Avatiru* cu „t" ar putea fi o formă dialectală, deși e mai probabil ca litera К să fi avut o grafie care aducea la înfățișare cu ж- ` , ceea ce a facilitat confuzia.

La capătul rîndului IV se găsește fără îndoială o literă mutilată, care după cele două accente grave de deasupra ei este cu siguranță o vocală, în speță un ю, care și-a pierdut pe о. Deci cuvîntul din care face parte se citește ѫнтѣю.

Urmează în rîndul de jos lectura ѕєꙋл, pe care am făcut-o încă de la început. Acolada, care de obicei este așezată în acest cuvînt deasupra lui ѕ a fost contopită de copist cu litera, rezultînd un semn bizar, care însă mai redă destul de plastic aspectul slovei.

Nu este exclus ca aceste ultime două cuvinte să fi fost legate prin verbul є, care a dispărut și el prin ruptura hîrtiei. Deci fragmentul probabil se citea *întăiu e zeul.* Cum se vede, avem de-a face cu un naiv și extrem de concis echivalent al unor expresii de laudă ca : *Inraltu spre toate Domnul !* sau *Domnul e împăratu !* pe care le putem citi pe fiecare filă a psaltirii.

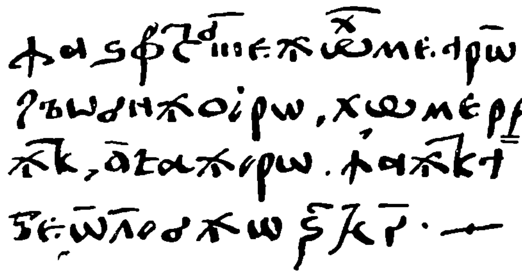

Fig. 5—Criptograma așa cum ne-a parvenit.

Grupa de litere următoare este desigur cuvîntul лѣжw = лѣтꙋ, din care primele două litere au fost mult deformate.

Semnul ce reprezintă pe л nu mai redă decît aspectul colțuros al literei. De fapt, alunecîndu-i ochii pe rîndul superior, copistul a repetat semnul prin care e redat н în numele *Avakiru.*

Probabil că într-o copie anterioară, ѣ și-a pierdut întîi bara orizontală, iar copistul următor a desăvîrșit transformarea dînd literei forma unui ȡ

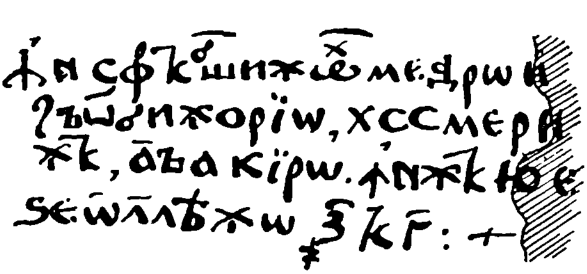

Fig. 6—Încercare de reconstituire a arhetipului criptogramei.

E posibil ca însemnarea să fi fost făcută în partea inferioară a paginii, acolo unde hîrtia se uzează mai repede și literele erau poate pe jumătate șterse.

Cele trei semne finale alcătuiesc incontestabil un număr, o dată. Cifra miilor, inițial з a fost confundată de copist cu ѕ, cu care seamănă. Confuzia a fost înlesnită de prezența altui ѕ,

la capătul rîndului. Liniuța tăiată cu care se marcau miile și-a pierdut secantele și a fost contopită de copist cu cifra, apărînd ca o codiță verticală a lui ѕ.

De altfel, considerații de ordin cronologic înlătură categoric ipoteza lui ѕ. Data nu poate fi decît ҂ꙁкг, adică 7023 de la zidirea lumii, sau 1514 al erei noastre.

Întreaga însemnare ar fi deci următoarea: *„În sfârșit, Oh<tiabri>, Medru izvoritoriu. <Intru> Hs smeritu Avakir. Intâiu <e> Žeul. leatu 7023 <1514>"*.

Pentru controlul interpretării mele, dau în figura 6 o încercare de reconstituire grafică a textului primitiv.

Probabil că scrisul original era cursiv și mai puțin citeț. Aspectul cîtorva litere, care s-au păstrat oblice în textul ce ne-a parvenit, ne fac să credem că scrisul smeritului Avakir era aplecat.

Se naște întrebarea logică, cine a făcut această însemnare? Personal, un timp am fost înclinat să cred că rîndurile acestea au fost scrise de un obscur călugăraș, fără nici un amestec cu psaltirea, dar care, după un străvechi obicei încă viu și în vremea noastră, a folosit un spațiu alb al cărții ca să se recomande viitorimii.

Totuși exclamația „în sfârșit!" cu care începe însemnarea indică net, dacă nu chiar pe autorul traducerii, cel puțin pe un copist, care cu un oftat de ușurare, și-a văzut munca isprăvită la sorocul fixat, în ziua de praznic a sfîntului martir Dimitrie, izvorîtorul de mir.

Poziția însemnării imediat după ultimul psalm al lui David, ar fi o indicație că la acea dată cartea se termina aci și că deci celelalte cîntări și Simbolul Atanasian ce urmează în manuscrisul actual, au fost adăugate în urmă, după alte traduceri. Nu este exclus ca o analiză filologică competentă să găsească chiar deosebiri de limbă între psalmii propriu-ziși și aceste completări ulterioare.

★

Din descifrare se evidențiază faptul că majoritatea slovelor își păstrează valoarea nominală. La drept vorbind, în text nu găsim decît patru litere cu adevărat sens criptografic: ж = т, ѡ = ȣ, к = ъ și ꙁ = в. Dacă admitem că aceste litere se cifrau reciproc, așa cum se obișnuia la cele mai multe alfabete din vremea aceea, numărul lor se dublează:

ж ѡ к ꙁ т ȣ ъ в
―――――――――
т ȣ ъ в ж ѡ к ꙁ

. Putem să presupunem că și alte litere care nu au apărut în textul acesta erau de asemenea intervertite. Dar chiar astfel, cifrul rămîne extrem de rudimentar. Îndeosebi, nedumerește absența unei formule de cifrare, a unei simetrii, a unui mecanism, care nu lipsește din nici un sistem de scriere secretă din această epocă.

Se poate ca literele ce se schimbau să fi fost cuprinse într-un cuvînt, un nume, o dată o formulă mistică, sau un număr magic, care constituia cheia alfabetului. Chiar dacă a existat, nu am izbutit să identific o asemenea formulă.

Această sărăcie de elemente criptografice m-a făcut la un moment dat să cred că întreaga însemnare nici n-a fost cifrată, fiind pur și simplu un text în limbaj clar, deformată prin copieri repetate pînă ce a căpătat aspectul de criptogramă. În sensul acesta îmi părea plauzibilă metamorfozarea grafică a lui ъ în к și a lui в în ъ, iar forțînd asimilarea admiteam chiar transformarea lui т în ж. Mai rămînea însă echivalența ȣ = ѡ, imposibil de schimbat grafic, așa că am renunțat la această ipoteză.

Recunosc că interpretarea mea ar mai putea fi amendată în unele amănunte, cu atît mai mult cu cît chiar eu am revenit uneori asupra primelor interpretări. De pildă, la început influențat de o lectură a lui Em. Grigoraș [1] în loc de *„În sfârșit, octombrie, Medru izvoritoriu"* citeam *„În sfântul metoh Medru izvoritoriu"*.

[1] Em. Grigoraș, *op. cit.*

Cu toate acestea, consider că partea esențială a descifrării, adică data de 26 octombrie 1514, este categoric cea indicată de mine.

După cele mai multe probabilități, însemnarea aparține unui copist. În cazul acesta, data traducerii este anterioară acestui an, confirmîndu-se astfel presupunerea lui I. Bianu, care o situează în anii 1482—1485 [1]. Dacă e necesar să admitem că această tălmăcire nu s-a putut face decît în urma unui exemplu venit dinafară, atunci se impune ipoteza lui N. Iorga, care a susținut că traducerea cărților sfinte s-a făcut sub influența propagandei husite.

S-a demonstrat însă că la sfîrșitul veacului al XV-lea husitismul fusese cu totul desființat în Transilvania, în timp ce tradiționalismul ortodox mai era îndeajuns de puternic pentru a împiedica inovațiile.

Cred că nu este absolut necesar să admitem un misionarism husit organizat pentru a justifica aceste traduceri. Simpla știre a unor asemenea cărți pe înțelesul tuturor a putut fi un imbold pentru zelul unui călugăr mai învățat, iar Maramureșul, unde s-au născut aceste traduceri, era un colț izolat, la marginea lumii ortodoxe, unde disciplina era desigur mult mai slabă ca în Țara Romînească și Moldova.

De altfel, nu e exclus să se fi produs și aci o reacție a autorității bisericești împotriva acestor libertăți necanonice. Numărul redus de traduceri cunoscute, printre care nu găsim nici Tetravanghelul, carte de bază, s-ar putea explica foarte logic prin prigoana la care au fost supuse încă de la început aceste tălmăciri din partea oficialității ecleziastice.

Dar indiferent de împrejurări, care pot fi interpretate de oricine, după preferințe și imaginație, în locul unor elastice și controversate presupuneri, de data aceasta apare o dată concretă, care nu purcede dintr-o teorie personală, ci este rezultatul unei analize tehnice străine de orice idee preconcepută.

КРИПТОГРАММА В ШКЕЙСКОЙ ПСАЛТЫРИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

На основании внимательного сравнительного анализа кириллицы начала XVI века, автор утверждает, что найденная в шкейской псалтыри криптограмма в действительности не является таковой, как это до сих пор предполагалось, а лишь ее искаженной копией. Как очевидно из чтения текста, копирование кириллицы относится к 1514 (7023) году.

LE CRYPTOGRAMME DU PSAUTIER CONNU SOUS LE NOM DE «PSALTIREA ȘCHEIANĂ»

RÉSUMÉ

S'autorisant d'une analyse attentive et de la comparaison des écritures cyrilliques du début du XVIe siècle, l'auteur soutient que ce que l'on prenait pour un cryptogramme ne serait en réalité qu'une déformation de l'écriture, œuvre d'un copiste. La lecture du texte dénote que cette copie remonte à l'année 1514 (7023).

[1] I. Bianu, *Psaltirea Șcheiană*, Buc., 1889.

CONSTRUCTORI RUŞI DE IAZURI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA

DE

N. STOICESCU

Este îndeobşte cunoscut faptul că în secolul al XVII-lea relaţiile dintre ţările romîne şi popoarele de pe teritoriul U.R.S.S. sînt în continuă dezvoltare, pe tărîm economic, politic şi cultural. Meşteri ruşi tipografi sînt trimişi de Petru Movilă în ţările noastre [1]; zugravi ruşi pictează biserica Trei Ierarhi din Iaşi [2]; tot aci, la Iaşi, exista, începînd de pe la 1645, o uliţă rusească, locuită de negustori şi meşteşugari [3] etc.

Cîteva documente din secolul al XVII-lea ne fac cunoscută activitatea mai modestă a altor lucrători ruşi în ţările noastre. Este vorba de şase documente dintre <1644> şi 1677, în care sînt menţionaţi lucrători ruşi — într-un document li se spune şi meşteri — care sapă heleştaie şi iazuri pentru mori.

Documentele amintite — din care reproducem în anexă părţile ce se referă la lucrătorii ruşi — cuprind: două socoteli de cheltuielile făcute pentru construirea unor heleştaie şi iazuri la Băjeşti şi Piteşti-Ilfov, lucrate de ruşi (doc. nr. II şi IV), o învoială făcută de aceşti lucrători ruşi pentru construirea unui iaz la Frăsinet pe Mostişte (doc. nr. VI), o întărire domnească pentru două heleştaie lucrate de ruşi la Piteşti-Ilfov (doc. nr. III), iar alte două se referă la cercetările făcute sau care trebuiau să se facă cu privire la neînţelegerile ivite între proprietarii unor iazuri, la Şerbăneşti pe Bogdana şi Băjeşti (doc. nr. I şi V).

---

[1] Acad. P. Constantinescu-Iaşi, *Relaţiile culturale romîno-ruse din trecut*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 131.

[2] *Ibidem*, p. 156.

Meşteri ruşi de biserici întîlnim şi în Ţara Romînească. La 18 martie 1689, Alecsea Rusul se tocmeşte cu spătarul Mihail Cantacuzino să-i facă o biserică la Stîlpu (Buzău), urmînd să primească pentru munca sa: 35 lei şi 10 bani, 10 obroace de grîu şi 5 de mei, 20 ocale de peşte şi 20 de brînză şi 10 vedre de vin. Lemnul necesar pentru lucru trebuia să-i fie furnizat de 10 „toporaşi" ai boierului (Acad. R.P.R., CXXVII/86, copie la Institutul de istorie al Acad. R.P.R. din Bucureşti). Toate documentele nepublicate, ale căror cote se indică în note, se găsesc în copie în arhiva numitului institut.

[3] Doc. din 1645 martie 22 (Acad. R.P.R., CLXVIII/2). Uliţa este apoi foarte des menţionată: la 1652 apr. 14 (Arh. St. Buc., *m-rea Barnovschi*, II/3), 1660 nov. 2 (Ibidem, *m-rea Cetăţuia*, XVI/5), 1664 ian. 2 (Ibidem, XI/17) etc.

După cum rezultă din aceste documente, lucrătorii ruşi sînt întîlniţi în locuri şi la date diferite, în Moldova (la Şerbăneşti, pe apa Bogdanei) şi în Ţara Romînească (în Ilfov şi Ialomiţa). Unul dintre ei, Vasile, este angajat pe un an, la 1652, cu „simbrie", să păzească un heleşteu la Piteşti, pe Valea Pasării (doc. nr. IV).

După nume (Ivan, Barbă, Ungurul, Ionaşco, Ionaşe, Ianco, Tănase, Vasile, Roman etc.), aceşti constructori de iazuri nu par a fi toţi ruşi. E posibil ca printre ei să se găsească şi vecini din Moldova, fugiţi peste Nistru şi reîntorşi în sloboziile ţării ca ruşi.

Existenţa ruşilor în sloboziile moldovene şi muntene în secolul al XVII-lea ne e confirmată de documentele vremii. Astfel, în aprilie 1619, domnul Moldovei, Gaspar Graţiani, scuteşte de dări satul Scumpia din jud. Iaşi, al lui Ienachi postelnic, întemeiat de acesta „cu oameni rusneaci, din Ţara Leşească şi din acele margini" [1]; satul urma să plătească 100 taleri pe an. La 1 iulie 1645, Vasile Lupu scuteşte de dări pe „ruşii" : Ioancea Larion, Crăciun, Simion, Andrei, Gligorie, Gavrilcea şi Vasile, veniţi din Ţara Leşească şi aşezaţi în slobozia Călineşti, a lui Tăutu spătar [2]. În Ţara Romînească sînt de asemenea întîlniţi la 23 octombrie 1628, cînd Alexandru Iliaş dă scutire satului Cetăţele din jud. Ialomiţa, unde Enachi mare postelnic adusese moldoveni şi ruşi, „oameni străini" [3].

Constructorii de iazuri de care vorbim pot fi, deci, oameni veniţi de peste Nistru sau din Polonia, fie ca oameni liberi, în căutarea unei vieţi mai bune pe meleagurile noastre, fie veniţi în sloboziile ţării, atraşi de scutirile ce se acordau străinilor pentru un timp limitat.

★

În afară de ştirile privind prezenţa acestor ruşi în ţările noastre, documentele menţionate ne dau ştiri referitoare la tehnica construirii iazurilor şi a stăvilarelor, la modul de plată al lucrătorilor etc., ştiri confirmate şi de alte documente ale vremii.

Iazurile pentru mori se construiau de obicei pe rîuri mici (Pasărea, Păsăruica, Bogdana, Mostiştea, care apar în documentele amintite) sau pe o derivaţie a unui rîu mai mare [4]; dacă locul nu era aproape de un rîu curgător, apa se aducea în iazul morii printr-un canal săpat, care lega iazul de rîul respectiv [5].

---

[1] Acad. R.P.R., Fotografii XXXII/25, fotocopie de pe orig. slav.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 219–220.

La 1657 august 1, ruşii: Timco, Maxim, Ghida, Costîn, Simion, Iosip, Vasile şi Ilie aşezaţi în seliştea Iurghiceni a lui Nicolae Buhuş al III-lea logofăt, sînt scutiţi de dări pe timp de patru ani (Muzeul Bălcescu, I/144).

Vezi şi poruncile domneşti din 1663 aprilie 11 (ibidem, I/172), 1669 februarie 26 (Arh. St. Buc., *episcopia Huşi*, XLVI/3) etc.

[3] Arh. St. Buc., *m-rea Slobozia*, II/8.

[4] Morile aşezate pe cursul rîurilor mari aveau roţile instalate la vadul apei, pe malul rîului.

Alteori apa se aducea la roata ce trebuia învîrtită pe un scoc (jghiab de scînduri), ca la roţile „atelierelor" de la Baia de Aramă (Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei*, Buc., 1900. p. 183).

[5] Astfel, la 1623 noiembrie 15, călugării de la m-rea Sfînta Troiţă din Bucureşti se plîngeau domnului că Cernica vornicul şi Turturea paharnicul şi-au făcut mori în sus de morile mănăstirii şi că aceştia abat apa „pre neşte gîrle, de merge toat<ă> pe la morile voastre, iar morili sf. mănăstiri iale nu pot măcina că n-au apă". Domnul trimite o slugă domnească cu meşteri şi megiaşi care, dacă vor constata că apa a fost abătută de pe matca veche „pre gîrle", să taie zăgazurile celor doi (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 351).

La 1666 octombrie 12, Gheorghe pitarul din Cîndeşti, care avea moşie la Măciuceşti-Rm. Sărat, vrînd să-şi facă moară şi neavînd loc pe hotarul său „a da apă la moară", se roagă de Drăghici Cantacuzino spătarul să-l lase să-şi aducă apă, trecînd peste moşia sa; acesta se învoieşte, iar Gheorghe pitarul taie „o bucată de loc dupre moşiia dumisale, de i-am deschis gîrlă, de am pus apă la moara mea" (Acad. R.P.R., *ms.* 2593, f. 107).

Pentru construirea iazurilor se săpa o cantitate însemnată de pămînt (în doc. nr. I se spune că s-a lucrat şapte săptămîni şi că „au ezet den pajeşte") [1].

Apa care mîna roţile morilor construite pe iazuri era strînsă în faţa unor stăvilare. Cele şase documente ne dau ştiri şi cu privire la construirea acestor zăgazuri ; ele se făceau din pari bătuţi în pămînt (300 pari, în doc. nr. II), între care se puneau paie şi pămînt (140 care de paie la zăgazul din doc. nr. II) [2].

Roţile mînate de apă erau „înjungate" la pietrele de moară (doc. nr. IV) [3].

În heleşteiele construite se punea peşte adus de la baltă (doc. nr. IV) [4].

În afară de construirea heleşteielor, iazurilor şi stăvilarelor, constructorii ruşi făceau şi lucrări de reparaţie şi întreţinere a acestora (doc. nr. IV).

Alături de aceşti constructori de iazuri, care munceau cu plată, lucrau şi rumînii proprietarului care făceau clacă : aduceau paie, lemne etc. (doc. nr. II şi IV) [5].

Cu privire la calitatea de „meşteri" ce se dă acestor constructori de iazuri în documentul nr. I, probabil că ea li se atribuie pentru faptul că nu executau numai lucrări simple de săpare — care puteau fi făcute şi de rumînii proprietarului respectiv — ci pentru cumpănirea apelor, construirea zăgazurilor, aşezarea roţilor şi a morii etc. [6]. De altfel, meşterii de mori apar de obicei în documentele vremii pomeniţi doar cu numele simplu de meşteri[7].

Cît priveşte modul de plată al acestor lucrători, documentele ne arată că erau plătiţi cu bani şi alimente. Săpătura se plătea cu stînjenul (doi taleri de stînjen în doc. nr. VI). În

---

[1] Cu mai bine de 70 de ani înainte de data acestui document, la 1573 decembrie 1, Eftimie, egumenul mănăstirii Bistriţa, făcînd socoteala cheltuielilor prilejuite de săparea iazului de moară de la Băbeni, arată că l-a făcut „cu multă trud<ă> şi osteneală şi am plătit tot cu stînjinul, de au săpat prin trec (!), de în apa Bistriţei, de unde se începe iazul" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 127).

[2] Cam în acelaşi fel erau construite şi stăvilarele din regiunea Rîmnic, în dosul cărora se strîngea praful de aur (Paul de Alep, *op. cit.*, p. 168—169) .

Alteori, zăgazurile se construiau din pari, nuiele împletite şi din mărăcini. Astfel, la 1698 martie 30, se repară un heleşteu la Boldorogeşti „cu pari şi cu nuial<e> cu brazdi cu pai, pri cum să drig hiliştiil<e>" (Arh. St. Buc., *m-rea Plumbuita*, XII/21), iar la 1677 iunie 13, Duca vodă porunceşte sătenilor din Ciulniţa să nu mai strice zăgazurile morilor m-rii Slobozia lui Ianache ; se plînsese egumenul că luau „nuielile şi mărăcinii de la zăgazul morilor mănăstiri <i>" de le băgau în foc şi stricau zăgazul (Arh. St. Buc., *ms.* 314, f. 118—118 v).

[3] Vezi şi descrierea morii de la Dobreni care avea şase roţi şi şase pietre de moară (Paul de Alep, *op. cit.*, p. 209).

[4] Pentru numărul mare de iazuri şi heleştaie cu peşte din Ţara Romînească cf. Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, trad. S. Cris Cristian, Iaşi, 1929, p. 7, unde se spune : „Nu e domeniu boieresc care să nu-şi aibă heleşteul său" ; aceeaşi situaţie era şi în Moldova, încă din sec. al XV-lea (cf. V. Neamţu, *Exploatarea peştelui în Moldova în sec. al XV-lea*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, S. III (şt. sociale), VI (1955), nr. 1—2, p. 31—33).

[5] Lucrul la mori şi zăgazuri era printre obligaţiile de seamă ale rumînilor. La 1671 noiembrie 18, Antonie vodă porunceşte rumînilor din Dichiseni, sat al m-rii Sf. Troiţă, „să vă sculaţi cu carăle voastre şi cu topoare, cu bucate, şi să veniţi aici la mănăstire să lucraţi la morile mănăstirii şi la zăgazuri" (Arh. St. Buc., *m-rea Radu vodă*, X/15) iar la 1697 mai 22, C-tin Brîncoveanu porunceşte sătenilor din Slobozia lui Ianache : „să vă sculaţi cu toţii, cu toate carăle ce veţi avea, să mergeţi să căraţi pădure să faceţi zăgazul, să bateţi parii ce vor trebui" (Arh. St. Buc., *ms.* 314, f. 119).

[6] Faptul că la săparea iazurilor trebuia o oarecare pricepere, ce dădea probabil dreptul celor ce o făceau să se numească meşteri, ne este confirmat de un pasaj din *Pravilniceasca condică*, apărută în 1780, unde se spune că cei ce „vor vrea să facă mori din pajişte, să aleagă meşteri iscusiţi şi cu pricepere, ca să ştie să cumpănească apele bine, pentru ca să nu să întîmple să se strice moşiile vecineşti cu înălţarea apei sau să se zăticnească morile cele mai din sus" (ed. 1957, p. 150).

[7] Cf. şi M. Turbatu, *Rolul meşteşugarilor de la sate în dezvoltarea producţiei de mărfuri în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Ţara Romînească*, în *Studii*, 1955, nr. 3, p. 58.

afară de bani, se dădeau acestor meşteri şi alimentele necesare traiului pe timpul lucrului (făină, carne, ulei, vin etc.), uneori piele pentru opinci (doc. nr. I).

Condiţiile de plată şi de muncă se stabileau printr-o învoială — un fel de contract — între proprietarul locului şi cei care urmau să execute lucrarea (doc. nr. VI). În această învoială se menţionau : preţul stînjenului de săpătură, dimensiunile iazului, cantităţile de alimente şi timpul cînd vor fi livrate acestea. Pentru garantarea reuşitei lucrării, intrau chezaşi conducătorii echipei de lucrători angajată la efectuarea ei. Uneori, acestor conducători ai cetei de lucrători li se spune, după obiceiul timpului, vătafi (în doc. nr. II, Tănasie rusul vătah).

ANEXE [1]

I

<1644>

Bejan Gheuca şi Efrem, vornicei de Bîrlad, arată că au venit la ei nişte răzeşi din Vesteleşti care au „adus neşte ruşi ce le-au ezitu un hăleşteu la sat la Şerbăneşti, pre apa Bogdanii, ruşi e meşterei anume : Ivan şe Barbă şe Ungurul şe altu Ivan şe Ionaşco şe Ionaşe Ianco". S-au tocmit cu : 60 zloţi, 70 merţe de pîine, peşte, brînză, unt, două poloboace de „brahă", carne a două vaci, un mascur, o piele de vacă pentru opinci, două care cu opt boi (pentru lucru). Au lucrat şapte săptămîni ; „nu au fost mai denainte hălăşteu, ce au ezet den pajeşte".

Acad. R.P.R., CXCIX/22, orig. rom.

II

1646 aprilie 29

+ Să să ştie ci am cheltuit eu Stoica aprod din Băj<e>ştii la hăleştieu, eu şi ci am datu banii şi pîinea şi carnea :

Dat-am la ruşei cei din întîiu, cîndu l-am tocmit, dat-am bani gata talere 6, *fac* ug<hi> 4 ; şi făină peste 2 şi *jumătate* piatră cîte ug<hi> 2, *fac* galben<i> ug<hi> 5.

Şi am datu la trii sute di parii cu adusul din[în] pădure şi cu bă<tu>tul lu Dobrel şi Radul vornic *şi fiul lui* şi Radul Dica *şi fratele lui* Tatul ; ţinutu-m-au parul căte ban<i> 5, *fac* ban<i> ug<hi> 7 *jumătate.*

Şi cînd am bătut parii, dat-am la aldămaş vin o vadră *şi jumătate*, *fac* ban<i> 60.

Iar să să ştie al doilea ruşăi car<e> driesă hăleşteul : lu Tănasiia rus vătah dat-am banii gata ug<hi> 1 *jumătate* ; şi făină 2 obroci, *fac* ban<i> 100 ; şi carne gras<ă> oc<a> 8, oca<ua> cîte 12 ban<i>, *fac* ban<i> 96.

Şi cîndu l-am întocmit pre Tănasiia rusul, dat-am la adălmaş vin 1 vadră, ban<i> 40.

Şi dat-am lu Marco rusul care au diresu hăleştiu a tri<a> oară, la cap, ban<i> 80, făină obroci 3, *fac* ban<i> 150 ; şi carne gras<ă> oc<a> 5 şi brînză oc<a> 3, *fac* ban<i> 80.

Socotit-am peste tot ce am cheltuit, *fac* galbeni ug<hi> 21, costande 5, ban<i> 4.

+ Şi iar am făcut eu, Stoian aprod, cu Drăgueşt<i> dorobanţii clac<ă> şi am dus o dată la hăleşt<eu> cară di paie, 140 cară.

<Urmează sumele date de copărtaşi>.

Arh. St. Buc., *mitrop. Ţării Rom.*, XVI/2, orig. rom.

III

1651 octombrie 30

Matei voievod confirmă lui Stoica logofătul două heleştaie la Piteşti-Ilfov, unul pe Pasărea, altul pe Păsăruica ; se spune că acesta „au dat ruşilor atîta bani şi bucate pînă au făcut amîn-

[1] Am folosit copiile documentelor respective, aflate în Inst. de istorie al Academiei R.P.R. din Buc.

dooă heleşteaele şi cu pari ce au bătut la dînsele şi cu toată cheltuiala, până au umplut unghi 130, tot bani gata".

Arh. St. Buc., *ms.* 1234, f. 6, copie rom.

IV

1652 iulie 10

Să se ştie cheltuiala ce au făcut Stoica la heleşteul ce au făcut pre moşia lui *din* Piteşti. însă în valea Pasării.

Dat-am ruşilor pentru faptura haleşteului dentăi ughi 44 *jumătate*.

Iar ruşilor cînd s-au spart şi l-au dires a doua oară ughi 5 *jumătate*.

Iar ruşilor cînd au pomostit haleşteul şi l-au umplut ughi 6.

Şi de mîncare grîu piatră 1 ughi şi mei piatră 1 ughi şi de dulce ughi *jumătate, fac* ughi 2 *jumătate*.

Cumpărat-am pari cari s-au bătut la heleşteu, ughi 9 *jumătate*.

Dat-am mertic ruşilor la faptura cea dentîi grîu piatră 1 *jumătate*, ughi 1 *jumătate* şi mei piatră 1 *jumătate*, bani 150, şi 1 rîmător ughi 1 şi pentru brînză şi linte şi mazăre ughi 1, *fac* ughi 4, costande 5.

Dat-am ruşilor cît au lucrat la haleşteu de cîte ori mergeam la ei şi de cîte ori veneau ei la mine, la Tîrgovişte, să le fie de băut, ughi 2.

Dat-am cînd au făcut clacă de au bătut pari la haleşteu întîi, pîni 100, ughi *jumătate* şi 1 jung gonitori, ughi 1 *jumătate* şi vin vedre 17, pe bani 45, *fac* bani 765, *fac* ughi 5, costande 6.

Dat-am iar la a doua clacă, cînd am bătut pari la haleşteu, pîni 100 şi 1 rîmător, bani 200 şi olovină vedre 12, pe bani 14, *fac* bani 168, *fac* ughi 2, costande 7.

Dat-am iar la a treia clacă la pari pîni 100, bani 100, olovină vedre 12, bani 168, şi berbec 1, bani 140, *fac* ughi 2, 1 cost<andă>.

Băgat-am peşte la acest haleşteu, care s-au adus de la baltă; cumpărătoarea peştelui şi cu adusul, butii 2, ughi 20.

Plătit-am de am făcut două roate de moară înjugate pre pietrii, pre fiecare pre toată făptura caselor, cu plata la 2 meşteri şi la 2 feciori ce au fost ispravnici pînă au istovit aceste două mori, cu mîncarea lor, ce au făcut în două luni, şi cu vin ce au băut, ughi 62.

Dat-am ruşilor pentru iazurile acestor două mori, ce au făcut den jos, ughi 5.

Dat-am simbrie unui rus anume Vasilie, cît va păzi acest haleşteu, de chitonari şi de alte măruntaie, de 1 an pe ughi 6 şi mertic de mîncare, pietre de grîu 4 *jumătate*, ughi 4 *jumătate, fac* ughi 10 *jumătate*.

Cumpărat-am două luntri pentru treaba haleşteului, ughi 3 *jumătate*; *fac* peste tot ughi 185 *jumătate*.

Această cheltuială făcut-o-au Stoica logofătul, fără clăci şi fără munca lui, ce au făcut cu oamenii lui şi cu dobitocul lui.

<Urmează împărţirea sumei cheltuite între Stoica şi Dumitru logofăt şi semnăturile martorilor>.

Arh. St. Buc., *Copii particulare*, vol. III, f. 6 (dep. Elie Radu).

V

1671 iulie 11

Antonie vodă din Popeşti porunceşte lui Ghiorma din Boteni şi lui Măinea căpitan să cerceteze pricina unui heleşteu cu moară la Băjeşti „cine ce au cheltuit la ruş<i>, la gunoiu, la pădure şi la toate lucrurile morii şi a zăgazului" <este vorba de heleşteul din doc. nr. II>.

Arh. St. Buc., *mitrop. Ţării Rom.*, XVI/7, orig. rom.

VI

1677 martie 15

Adecă noi ruş<ii>, anum<e> : Roman *şi* Ion *şi* Costea *şi* Dănil *şi* Vasilie *şi* Cozma şi cu alţii, dat-am zapisul nostru ca s<ă> hie de bun<ă> credinţă la mîna dumnealui paan Hrizăi *mare* vistiiar, cum să s<ă> ştie că ne-am tocmit cu dumnealui, de a noastră bun<ă> voe, ca s<ă> facemi dumnealui un heleşteu între apa Moştiştei, la Frăsinit. Şi-am tocmit cu dumnealui stănjinul căte t<a>l<ere> 2; însă iazul să hie la pămăntu de gros stănjini 8 şi naltu să hie de stănjini 4 iar deasupra să hie lat de stănjini 3 *jumătate*.

Şi pentru bucate am tocmit cu dumnealui ca s<ă> ne de<a> de om întru <o> lun<ă> făin<ă> ob<roace> 1 şi mălai ob<roace> *jumătate*, însă la oamini 20. Şi să ne mai de<a> dumnealu, rămători 15 şi peşte cant<are> 10 şi sare oc<a> 100 şi brînză oc<a> 250, însă la vară, şi vin vedre 50, însă să ni-l de<a> dumnealui la toamnă, la vreme culesului.

Deci noi încăşi să avem a faci dumnealui lucru bun şi timeinic, ca s<ă> plac<ă> dumnealui pentru că aşa ne-au fost tocmeala cu dumnealui.

Şi pentru mai adivărată credinţă, amu intrat chizaş<i> eu Roman şi Ion, chizaş<i> preste toţi şi alţii toţi chizaş<i> unul pre altul, pentru să s<ă> crează.

Mart<ie> 15 *zile*, l<ea>t 7185 <1677>.

<Urmează semnăturile>.

Arh. St. Buc., *mitrop. Ţării Rom.*, XXXII/16, orig. rom.

РУССКИЕ МАСТЕРА ПО ВЫКАПЫВАНИЮ МЕЛЬНИЧНЫХ КАНАЛОВ В ВАЛАХИИ И МОЛДАВИИ XVII ВЕКА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В настоящем очерке указывается, что в Валахии и Молдавии в XVII веке находились русские рабочие, бравшиеся выкапывать за плату мельничные каналы. Излагается вкратце техника выкапывания таких каналов и постройки мельниц. В приложении указываются документы, касающиеся пребывания русских рабочих в румынских княжествах.

LA PRÉSENCE EN VALACHIE ET EN MOLDAVIE, AU XVIIe SIÈCLE, D'ARTISANS RUSSES CONSTRUCTEURS D'ABÉES DE MOULINS

RÉSUMÉ

L'auteur signale dans cette brève étude la présence en Valachie et en Moldavie, au XVIIe siècle, d'ouvriers russes, engagés pour creuser des abées de moulins à eau. Il fournit en même temps quelques indications sommaires sur la technique de la construction des abées et des moulins. Une annexe renferme les documents attestant la présence de ces ouvriers russes dans les Principautés roumaines.

UN MEMORIU DE LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA PRIVITOR LA ŢARA ROMÎNEASCĂ

de

C. ŞERBAN

Acum 12 ani a fost publicată o culegere de însemnări, scrisori, memorii şi jurnale ale călătorilor ruşi care au trecut prin Ţările Romîne, începînd din secolul al XV-lea pînă în secolul al XX-lea [1]. Cele 37 de menţiuni, însoţite de amănunţite note bibliografice, au îmbogăţit astfel fondul izvoarelor externe care stau la îndemîna istoricilor în cercetarea trecutului poporului romîn.

Prin această culegere nu s-a epuizat însă întregul fond al arhivelor şi al publicaţiilor de unde au fost extrase asemenea materiale. Lista călătorilor ruşi prin Ţările Romîne trebuie completată cu noi materiale obţinute prin strădania şi perseverenţa cercetătorilor [2].

În rîndurile care urmează vom prezenta conţinutul unui memoriu cu privire la Ţara Romînească alcătuit de unul din călătorii ruşi care ne-a vizitat ţara, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Memoriul se intitulează *Despre starea Ţării Romîneşti în perioada stăpînirii turceşti* [3]. Datele pe care le oferă acest material sînt în cea mai mare parte de natură economică şi geografică. El conţine şi unele informaţii privitoare la relaţiile romîno-turce şi romîno-ruse din acea perioadă.

Despre venitul Ţării Romîneşti se arată că el se ridică la 2 250 000 lei noi, sumă care provenea în parte de pe urma exploatării sării şi a taxelor puse pe oi, stupi de albine, porci, vinuri etc. (toate acestea aduceau un venit de 600 000 lei noi); „restul sumei se încasează de la ţărani, nu numai fără discernămînt şi rînduială, ci încă prin constrîngere şi obidă” [4].

Cît priveşte cheltuielile Ţării Romîneşti, ele se fac în mare măsură în folosul turcilor. Astfel, din întregul venit monetar al ţării, o bună parte era destinată haraciului [5] şi peşcheşurilor [6].

---

[1] G. G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1947, 462 p.

[2] Vezi o completare la G. Bezviconi, *Însemnări bibliografice despre călători ruşi în ţările noastre în sec. XV–XVIII*, în *Analele Romîno-Sovietice*, seria Istorie, 1957, nr. 1, p. 63–78.

[3] Acad. R.P.R., *ms.* 5244, f. 268–287, fond. Gr. Tocilescu; în textul redactat în l. rusă „Ţara Romînească” este menţionată sub titlul „Principatul Valahiei”.

[4] *Ms.* 5244, f. 268.

[5] Vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Romîneşti în sec. XV–XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 7–47.

[6] Vezi M. Berza, *Variaţiile exploatării Ţării Romîneşti de către Poarta otomană în sec. XVI–XVIII*, în *Studii*, 1958, nr. 2, p. 59–71.

În afară de acestea, Țara Romînească avea obligația să vîndă turcilor, la prețuri mai scăzute o mare parte din produsele sale naturale — în special vite și cereale. Iată ce scrie autorul: „Livrările anuale de cereale sînt de 35 mii chile [1] de grîu, fiecare sac în greutate de 720 funți [2], cu plata efectuată după prețul stabilit de către turci. Pe lîngă acestea, în fiecare an vine vechilul lui casap-bașa — adică supraveghetorul principal al măcelarilor — care, în înțelegere cu stăpînii de acolo (adică din Țara Romînească — *C. Ș.*), cumpără, la un preț ceva mai scăzut, pînă la 50 000 de oi și le mînă la Constantinopol" [3].

În afară de obligația de a achita haraciul, peșcheșurile și livrările obligatorii de cereale și vite, stăpînirea turcească se făcea simțită și în limitarea tot mai mult a autonomiei Țării Romînești. Populația locală era adesea supusă la samavolnicii și jafuri, iar domnitorii erau schimbați tot mai des. De asemenea, era interzisă ținerea unei armate naționale. „Față de cei 20 000 de ostași (cît erau la începutul secolului al XVIII-lea — *C. Ș.*), se arată în memoriu, „astăzi <țara> abia poate întreține 6 000 oameni și aceasta nu pentru apărare ci numai pentru nevoile țării și pentru funcția de curieri" [4]. Tot aici se amintește și de cei 1 500 panduri care slujeau numai în Oltenia.

Autorul memoriului vede îmbunătățirea situației Țării Romînești numai cu ajutorul Rusiei. El arată că sub protecția acesteia se va sfîrși cu bejenia țăranilor, va fi restabilită „buna orînduială, liniștea și siguranța generală", se va reînființa armata națională de 20 000 de oameni, vor spori veniturile statului și se va dezvolta comerțul [5].

O altă parte a memoriului conține o prezentare — din punct de vedere geografic și economic — a celor 17 județe ale Țării Romînești. Pentru fiecare județ se indică limitele, întinderea, tîrgurile și produsele naturale specifice. Întîi sînt prezentate județele de la Dunăre.

În județul *Rîmnic* se cultivă cereale (la sud), vii și zarzavaturi (la nord); el include și raiaua Brăilei care are o întindere de „șase ceasuri lățime" și „12 ceasuri lungime"; tîrgurile sale sînt Focșani și Rîmnic.

Pentru județul *Ialomița*, pe întinsul șes de la Dunăre, este caracteristică cultivarea exclusivă a cerealelor, cu care se face în mare parte negoț; aici se află tîrgul Urlați.

În județul *Ilfov*, unde se află capitala țării, orașul București, sînt menționate întinsele păduri unde se exploatează lemnul pentru construcția corăbiilor și a clădirilor.

Aceeași caracteristică o are și județul *Vlașca*, unde oamenii se ocupă mai ales cu negoțul de lemn pentru construcții; în regiunea Giurgiu sînt multe grădini, iar raiaua are o întindere de „două ceasuri lățime" și „șase ceasuri lungime".

Județul *Teleorman* are în partea de nord o regiune de pădure, iar la sud o cîmpie joasă, unde se cultivă zarzavaturi; aici se afla tîrgul Roșii-de-Vede și Zimnicea.

Județul *Olt* este mai mult șes, se cultivă cereale; aici se află raiaua Turnu, mai mică decît raiaua Giurgiu [6].

Se trece apoi la județele vecine cu Transilvania.

Despre județul *Buzău* se arată că o treime este regiune muntoasă, iar restul de două treimi regiune de cîmpie; aici sînt multe livezi și vii, tîrgul Buzău și episcopia cu același nume.

---

[1] *Chila* = 400 ocale; ocaua = 1,272 kg.

[2] *Funt* = circa 0,5 kg.

[3] Mustafa A. Mehmet, *O condică domnească din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea scrisă în limba turcă privind Țara Romînească*, în *Revista Arhivelor*, Seria nouă, 1958, 2, p. 248—260.

[4] Desigur că autorul a inclus în această cifră de 6 000 și pe toți funcționarii administrativi (zapcii, vătafii, ispravnicii, vechilii, ceaușii etc.).

[5] *Ms.* 5244, p. 272.

[6] *Ibidem*, p. 274.

În schimb, judeţul *Saac* este format din două treimi regiune muntoasă şi o treime şes. Bogăţia judeţului constă în ocna de la Slănic şi în vinurile renumite, care se vînd în Transilvania.

Judeţul *Prahova* este o regiune mai mult de şes ; locuitorii au strînse legături cu Braşovul printr-o trecătoare îngustă, pe unde se merge numai călare. Din ocna de la Telega se extrage cea mai bună sare ; aici sînt tîrgurile Ploieşti, Filipeşti şi Cîmpina.

În judeţul *Dîmboviţa* se află mult lemn pentru construcţie, tîrgul Tîrgovişte, o manufactură de sticlă, multe livezi şi vii.

Judeţul *Muscel* este în întregime muntos. Locuitorii se ocupă cu cărăuşia, avînd strînse legături cu Transilvania, prin trecătoarea Dragoslavele. În tîrgul de la Cîmpulung — menţionează autorul — se face iarmaroc, unde vin negustorii din Viena, Lipsca şi din alte oraşe europene.

Judeţul *Argeş* se remarcă prin livezile şi viile sale şi printr-o mare producţie de mazăre ; aici se găseşte tîrgul Piteşti şi o mare trecătoare : Cîineni[1], care duce la Sibiu.

Înainte de a trece la prezentarea judeţelor din Oltenia, redactorul memoriului face unele observaţii şi propuneri de ordin militar şi politic, privind securitatea şi apărarea Ţării Romîneşti faţă de turci. El propune desfiinţarea raialelor turceşti şi construirea unei cetăţi la gura Ialomiţei şi a alteia pe malul Dunării, între Giurgiu şi Turnu. În acest fel, ar putea fi apărată mai uşor distanţa dintre cetăţile Brăila şi Giurgiu (de 35—40 ore) şi dintre Giurgiu şi Turnu de 25 ore). Sub protecţia acestor cetăţi — dotate cu garnizoane puternice — ar putea să fie asigurată securitatea locuitorilor şi dezvoltarea în linişte a agriculturii[2].

Descrierea Olteniei începe cu judeţul *Romanaţi*, care este o regiune de cîmpie şi produce în mare cantitate grîu, orz şi mei ; în el se află tîrgul Caracal.

Judeţul *Dolj* este jumătate păduros şi jumătate regiune de şes ; aici se află marele tîrg Craiova, reşedinţa banului.

Judeţul *Vîlcea*, care este o parte regiune muntoasă şi o alta păduroasă, produce mulţi struguri şi multe legume. Aici se află o episcopie şi, în apropiere de tîrgul Rîmnic, o ocnă de sare (e vorba de Ocnele Mari — *C. Ş.*).

Judeţul *Gorj*, care are legătură cu Transilvania printr-o trecătoare, pe unde trec carele, produce multe fructe şi are multe vii ; aici e Tîrgul Jiu. În vremea stăpînirii austriace, în acest judeţ a funcţionat o manufactură de prelucrat fierul.

În judeţul *Mehedinţi* se fac multe cereale. Şi aici a funcţionat o manufactură de prelucrat arama, tot în vremea stăpînirii austriace. Are tîrgurile Cerneţi şi Baia de Aramă[3].

În ultima parte a memoriului, autorul prezintă, în general, unele forme ale producţiei de mărfuri din Ţara Romînească, producţie destinată pieţii interne şi celei externe.

Pentru piaţa externă sînt menţionate următoarele mărfuri : cereale, miere, unt, slănină, brînzeturi, carne uscată şi afumată, vite, lemn pentru construirea vaselor de navigaţie, fluvială şi maritimă. „Toate acestea se exportă numai în Turcia — adaugă autorul —, stăpînitorii turci interzicînd a se exporta în Austria''. Cu toate acestea, în Austria se exportă : marochin prelucrat, piei de vită neprelucrate, lînă, ceară, porci vii. Ceara se exportă în mare cantitate şi la Veneţia, Viena şi Lipsca. În Ungaria se exportă vin[4].

În ceea ce priveşte mărfurile de import, ele provin din multe ţări europene. Din Turcia se aduc mătăsuri (de la Constantinopol şi Chios), bumbac, untdelemn şi măsline. Din Rusia vin diferite blănuri, din care unele se vînd în Ţara Romînească iar altele la Constantinopol. Alte mărfuri se aduc de la Viena, Veneţia, Lipsca şi Gratz (de ex. brocart de aur cu mătase). Din Polonia se aduce rachiu făcut din cereale.

1 *Ms.* 5244, f. 275—277.
2 *Ibidem*, f. 279—280.
3 *Ibidem*, f. 281—283.
4 *Ibidem*, f. 284.

În încheiere, se arată care sînt produsele subsolului şi se vorbeşte de dezvoltarea producţiei manufacturiere.

Despre sare se arată că anual se extrage o cantitate de 17 milioane ocale [1]. Din această cantitate, 4—5 milioane ocale se vînd pe piaţa internă (cu cîte o copeică ocaua) iar restul în Turcia (la un preţ mai mare). Arendarea acestor ocne se face anual de negustori, tot aşa cum se arendează şi încasările vamale. Vămile sînt arendate cu 90 000 lei, iar ocnele de sare cu 14 000 lei anual.

Exploatarea aurului se face din rîurile Argeş, Olt şi Topolog, în slabă măsură[2].

Cît priveşte întreprinderile manufacturiere, care funcţionează, acestea sînt: manufactura de postav gros (cu 3—4 ani mai înainte funcţionase şi o manufactură de postav subţire), manufactura de sticlă şi manufactura de hîrtie.

Se menţionează că există în ţară : silitră, ape termale şi un fel de iarbă din a cărei cenuşe se face o vopsea pentru postav, folosită mult în Austria şi Turcia [3].

★

În acest memoriu nu este indicată nici data şi nici numele autorului. După conţinut însă, el a fost întocmit desigur spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în vremea războaielor ruso-turce. Iată ce ne face să credem aceasta :

a) Se afirmă întîi că armata rusă n-a trecut în Oltenia şi aceasta s-a întîmplat numai în timpul celor două războaie ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Prima oară armata rusă a trecut Oltul în 1807, în vremea războiului ruso-turc din 1806—1812.

b) Se afirmă apoi că în armata rusă există unităţi de voluntari localnici; asemenea unităţi au apărut în Ţara Romînească pentru prima dată în 1769 şi au continuat să reapară şi în războaiele ruso-turce care au urmat.

c) Se afirmă, de asemenea, că în Ţara Romînească existau cîteva manufacturi. Aceste manufacturi menţionate au funcţionat în Ţara Romînească numai după 1766 (manufactura de postav de la Pociovaliştea, manufactura de hîrtie de la Fundeni, manufactura de sticlă de la Tîrgovişte)[4].

Tot în legătură cu datarea acestui memoriu, ţinem să adăugăm că, în manuscrisul 5244 de la Academia R.P.R., se mai află şi un altul privitor la Moldova. În lucrarea *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, amintită mai sus, memoriul despre Moldova a fost prezentat, după o altă copie prescurtată, ca aparţinînd probabil unui „negustor rus" din 1739. În lucrarea *Manuscrise ruseşti ale Academiei R.P.R.*, acelaşi autor arăta că în manuscrisul 5244, p. 252—287, s-ar afla acelaşi memoriu despre Moldova care, deşi are menţionată ca dată anul 1770, totuşi ar fi început în 1739, fiind apoi reluat în 1769, cu ocazia noului război ruso-turc.

Confruntînd materialul publicat în volumul *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia* cu acela aflat în manuscrisul 5244, p. 252—287, am constatat că textul folosit de autor reproduce, din cuprinsul memoriului, numai descrierea (geografică) a Moldovei; manuscrisul Academiei R.P.R. mai cuprinde însă şi unele părţi importante privind diverse probleme politice şi militare şi relaţiile romîno-ruse [5].

[1] Vezi Aurora Ilieş, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în ţara Romînească pînă în veacul al XVIII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 155—197.

[2] Textul rus a fost tradus de E. Chişcă, de la Institutul de istorie al Acad. R.P.R.

[3] Vezi C. Şerban, *Contribuţii la istoria meşteşugurilor din Ţara Romînească: Ţiganii rudari în secolele XVII—XVIII*, în *Studii*, 1959, 2, p. 131—147.

[4] C. Şerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte şi Bucureşti* în *Studii*, 1952, III, p. 86—105.

[5] Acad. R.P.R., *ms.* citat, p. 252—255, 262—267.

Dat fiind că cele două memorii sînt redactate după acelaşi plan, în aceeaşi limbă, sînt cuprinse în aceeaşi mapă din anul 1770 (care conţine, pe lîngă acestea, scrisori, proclamaţii şi petiţii din anii 1769—1770) iar elementele interne înclină a fi din această vreme, socotim că şi memoriul privind Moldova şi acela privind Ţara Romînească sînt din vremea primului război ruso-turc din 1769—1774, foarte probabil din 1770 — aşa cum de altfel este menţionat de Gr. Tocilescu pe marginea manuscrisului.

În ceea ce priveşte autorul — anonim pînă în prezent — el trebuie să fie un funcţionar superior al Colegiului Comerţului din Rusia, însărcinat cu întocmirea unui astfel de memoriu pentru stabilirea unui consulat comercial în ţările romîne. Autorul poseda informaţii ample, de natură economică, geografică, istorică şi chiar militară. El a însoţit probabil armata rusă în timpul operaţiilor militare împotriva turcilor; aceasta reiese din împletirea informaţiilor sale de ordin economic şi geografic cu acele probleme de ordin politic şi militar care preocupau comandamentul rus în timpul acestei campanii [1].

Acest memoriu ne aminteşte de frămîntările din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din rîndul negustorilor ruşi, preocupaţi de dezvoltarea comerţului sub protecţia guvernului rus. Astfel, negustorul Babchin din Velichi Ustiug a adresat, în 1773, guvernului rus, un memoriu prin care cerea înfiinţarea de noi consulate pentru dezvoltarea comerţului rus [2]. Memoriul lui a găsit un ecou favorabil în decretele Ecaterinei a II-a din anul 1776 şi din anii următori, care prevedeau înfiinţarea de noi consulate în Occident şi în Orient.

Scrisorile şi instrucţiunile preşedintelui Colegiului Comerţului, contele A. R. Voronţov, adresate consulilor ruşi, insistau adesea pentru întocmirea de memorii care să-l informeze despre condiţiile comerciale din localităţile şi ţările unde erau trimişi, şi în special despre : a) ce fel de mărfuri şi produse ruseşti se aduc mai mult; b) ce cantităţi de mărfuri pot fi desfăcute şi la ce preţ se vînd de obicei; c) ce fel de mărfuri exportă ţara respectivă şi la ce preţ; d) dacă negustorii străini se bucură de unele avantaje în desfacerea sau procurarea mărfurilor; e) care sînt tarifele locale pentru mărfurile importate [3]. În acelaşi fel erau întocmite şi instrucţiunile adresate consulilor ruşi de Colegiul de Externe [4].

Ţinînd seama de cele de mai sus, credem că ne aflăm în faţa unui astfel de memoriul care avea drept scop informarea guvernului rus despre perspectivele dezvoltării relaţiilor comerciale cu regiunile din sud-estul Europei, printre care şi cu Ţările Romîne. În complexul unor asemenea împrejurări a fost posibilă şi necesară înfiinţarea consulatelor ruseşti în Ţara Romînească şi Moldova [5], fapt care a ajutat într-o măsură deosebită la îngrădirea stăpînirii turceşti asupra ţării noastre.

МЕМОРАНДУМ О ВАЛАХИИ КОНЦА XVIII ВЕКА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор приводит содержание меморандума, касающегося Валахии времен турецкого владычества, составленного одним из высших чиновников русской коммерц-

[1] In redactarea memoriului autorul a folosit şi arhiva contelui P. I. Pauin unde se aflau cererile şi răspunsurile deputaţilor Ţărilor Romîne prezentate guvernului rus, vez. N. Iorga, *Despre Cantacuzini*. Bucureşti, 1902, p. 460—465, 468—479; E. I. Drujnina, *Pacea de la Kuciuc-Kainargi din anul 1774. Pregătirea şi încheierea ei*, Moscova, 1955, p. 122—123.

[2] V. A. Ulianiţki, *Consulatele ruseşti din străinătate în sec. XVIII*, Moscova, 1899, p. 635—637.

[3] *Ibidem*, p. 653.

[4] *Ibidem*, p. 654.

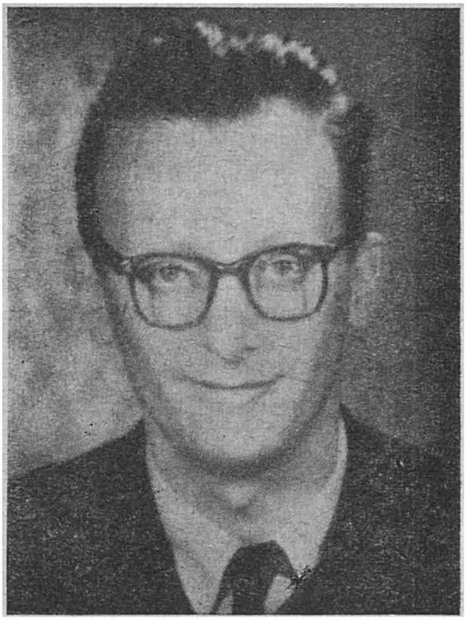
[5] C. Şerban, *Înfiinţarea consulatelor ruse în Ţara Romînească şi Moldova*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, II (1951), nr. 1, p. 61—72.

коллегии в 1770 году. Копия меморандума хранится в собрании Г. Р. Точилеску в Академи РНР. Заключающиеся в нем данные относятся к географическому и экономическому положению Валахии, а также к румыно-турецким и русско-румынским отношениям в этот период. Меморандум служил источником осведомления русского правительства при развитии торговых отношений с областями юго-востока Европы, среди которых были и румынские княжества.

UN MÉMOIRE DE LA FIN DU XVIIIe SIÈCLE CONSACRÉ À LA VALACHIE

RÉSUMÉ

L'auteur de l'article présente un mémoire, intéressant la Valachie à l'époque de la domination turque, rédigé en 1770 par un haut fonctionnaire du Collège du Commerce de Russie et dont une copie est conservée à l'Académie de la République Populaire Roumaine (Fonds Tocilescu). Le dit mémoire traite de la situation géographique et économique de la Valachie, ainsi que des relations roumano-turques et roumano-russes de l'époque. Il a servi à informer le gouvernement impérial préoccupé d'assurer le développement des relations commerciales de la Russie avec les pays du Sud-Est européen, y compris la Valachie.

BARBU T. CÂMPINA

În ziua de 18 septembrie a.c., s-a stins din viață, după o lungă suferință suportată cu eroism, Barbu T. Câmpina, director adjunct al Institutului de Istorie al Academiei R.P.R. și conferențiar la Facultatea de Istorie a Universității „C. I. Parhon".

Născut la 25 aprilie 1923, Barbu Câmpina a desfășurat în scurta sa existență una dintre cele mai bogate și rodnice activități. Înzestrat cu o inteligență excepțională și o egală pasiune a muncii științifice, el a reușit să înnoiască în puncte esențiale obiectul specialității sale, istoria medie a Romîniei. Studiile sale privind feudalismul timpuriu, lupta poporului romîn împotriva jugului otoman sau epoca lui Vlad Țepeș și a lui Ștefan cel Mare rămîn între cele mai de seamă realizări ale istoriografiei noastre marxiste.

La Facultatea de Istorie și la Institutul de Istorie, Barbu Câmpina, deși el însuși atît de tînăr, a reușit, prin rigurozitatea metodei sale și prin puternica sa personalitate științifică, să formeze o serie de cercetători tineri, chezășie a dezvoltării mai departe a studiilor medievistice în țara noastră.

În viața și activitatea lui Barbu Câmpina, valorile științifice s-au îmbinat armonios cu acele etice și civice. U.T.C.-ist din 1942, luptător în ilegalitate, și-a pus, cu abnegație și devotament, întreaga capacitate de muncă în slujba construirii socialismului în țara noastră.

Valoarea activității științifice, de profesor și de organizator a lui Barbu Câmpina a fost recunoscută prin acordarea titlului de Laureat al premiului de stat, prin decernarea premiului „Bălcescu" al Academiei R.P.R. și prin conferirea Ordinului Muncii.

În ansamblul preocupărilor lui Barbu Câmpina, un loc deosebit l-a avut aceea de a înzestra medievistica romînească cu un organ științific de înaltă ținută, expresie a progreselor obținute în acest domeniu de cercetare. După ce, în anii 1950—1951 a asigurat în bună parte — în calitate de membru al comitetului de redacție — apariția periodicului „Studii și cercetări de istorie medie", în 1956 a luat inițiativa tipăririi culegerii de față, ajunsă acum la cel de-al treilea volum, în vreme ce pregătirea unui al patrulea se află foarte înaintată. Prețuirea de care s-au bucurat, în țară și în străinătate, volumele apărute pînă acum din „Studii și materiale de istorie medie" se datorează, fără îndoială, într-o însemnată măsură rigorii științifice pe care a știut să o imprime acestei publicații întemeietorul ei.

Dat la cules 8.06.1959. Bun de tipar 26.10. 1959. Tiraj 1 300 ex.
Hîrtie semivelină 65 gm.². Format 16/70 × 100. Coli editoriale 36,4.
Coli de tipar 24¼ + 4 planșe pliante. A. 0439 1959.
Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 9 (498) «13 : 17» (082)
Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: 9 (R) «13 : 17» (082)

Tiparul executat sub comanda nr. 2926 la Întreprinderea Poligrafică nr. 2, str. Brezoianu 23—25, București, R.P.R.

ERATĂ

Pag.	rîndul	în loc de :	se va citi :
60	17 de jos, col. 1	Pawarqu antum	Puwar quantum
71, nota 2	2 „ „	Ibrahim pașa	Ibrahim pașa Masul
93	14 de sus, col. 1	Caesarca	Caesarea
94	3 „ „ „	Palatiuatus	Palatinatus
206	5 de jos	meșteșugurilor	meșteșugarilor
214	1 de sus	(p. 101)	(p. 195)
218	4 „ „	la	în
252	2 de jos	martologii	martalogii
253	2 de sus	martologi	martalogi
259	12 de jos	vitelor la care	vitelor lor care
270, nota 3	3 „ „	set	sed
277	5 „ „	*quantenus*	*quatenus*
346	23 de sus	*alby*	*Alby*
352	7 „ „	cu aspectul	cu tot aspectul
371	7 de jos	к în ъ	к în ж
378	4 de sus	facemi	facem
382	În loc de nota 2 și 3 se va citi nota 3 și 2		
383, nota 1	10 de jos	Pauin	Panin

C. 2026. — Istorie medie, vol. III.

Lei 17,90